

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**BÜYÜK TAARRUZUN
90. YILINDA ULUSLARARASI
MİLLİ MÜCADELE
VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU
02-04 EKİM 2012 / UŞAK**

**THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE
NATIONAL STRUGGLE AND THE PATH TO THE
VICTORY ON THE 90th ANNIVERSARY
OF THE GREAT ASSAULT
2-4 OCTOBER, 2012 /UŞAK**

CİLT I

Yayına Hazırlayan
Arzu GÜVENÇ - Murat SAYGIN

ANKARA - 2014

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları

Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (2012 : Uşak)

Büyük Taarruzun 90. yılında uluslararası milli mücadele ve zafer yolu sempozyumu: bildiriler; Uşak, 2-4 Eylül 2012 = The international symposium on the national struggle and the path to the victory on the 90 th anniversary of the Great Assault; Uşak, 2 nd - 4 th October 2012 / yay. haz. Arzu Güvenç, Murat Saygın.— Ankara : AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.

2 c.: res.: hrt.: tbl.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-16-2854-1 (tk)

978-975-16-2855-8 (1.c.)

978-975-16-2856-5 (2.c)

1. TÜRKİYE — TARİHİ — BÜYÜK TAARRUZ, 26 Ağustos 1922 — KONGRELER, VB.

2. TÜRKİYE — TARİHİ — DEVRİM, 1918-1923 — KONGRELER, VB.

I. Güvenç, Arzu, yay. haz. II. Saygın, Murat, yay. haz. III. E.a; The international symposium... IV. Seri

956.1023

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA

Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel: 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : <http://www.atam.gov.tr>

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-2854-1 (Tk)

978-975-16-2855-8 (1.c)

İLESAM : 14.06.Y.0150-408

BASKI SAYISI : 1000 Adet

BASKI : ÜÇ S Basım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Sempozyum Başkanı Sadiye TUTSAK, Doç. Dr.	XI
Uşak Üniversitesi Rektörü Sait ÇELİK, Prof. Dr.	XV
Uşak Valisi Mehmet Ufuk ERDEN.....	XIX
Bilim Kurulu.....	XXI

CİLT I

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

8. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defterine Yansıyan Milli Mücadele’de Uşak ve Civarı ile İlgili Belgeler Nuri KÖSTÜKLÜ, Prof. Dr.	1
Afyonkarahisar Kuva-yı Milliye Teşkilatı’nın Uşakla İlişkileri Ahmet ALTINTAŞ, Doç. Dr.	19
Şükrü Nail Soysal’ın Hatıralarında, Kuva-yı Seyyare Müfrezeye Kumandanı Parti Pehlivan - Barış METİN, Yrd. Doç. Dr.	35
Zafer Yolunu Güncele Taşıyan Bir Mekân: Başkomutan Tarihi Milli Parkı Temuçin Faik ERTAN, Prof. Dr.	51
Kurtuluş Savaşı’nda Süvariler ve İzmir’in Kurtuluşu Kemal ARI, Prof. Dr.	75

Büyük Taarruzda Esir Alınan Yunanlıların Kamplara Dağılımı ve Uşak Yunan Üsera Kampı Sadiye TUTSAK, Doç. Dr.	99
Kıbrıs'ta Çanakkale; Türk Savaş Esirleri Ulvi KESER, Doç. Dr.	133
The New York Times Gazetesi'nde İngiliz Propagandası: James Bryce ve Gilbert Parker Fatma ÖZTÜRK, Öğretmen	173
I.Dünya Savaşı'nda Şehit Olan Torbalılar Necat ÇETİN, Öğretmen	201
Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e "Hakimiyet-i Milliye'nin Tesisi" Meselesi Mustafa TURAN, Prof. Dr.	259
Milli Mücadele Karşısında Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesi Feridun ATA, Doç. Dr.	283
Kocatepe'den Dumlupınar'a Bir Sözlü Tarih Denemesi Temuçin Faik ERTAN - Prof. Dr. - Kadri UNAT, Öğr. Gör.	297
Uşaklıların Anılarında Milli Mücadele Sadık SARISAMAN, Prof. Dr.	313
Dış Hekimi Ali Rıza Oktay'ın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları Mehmet KARAYAMAN, Doç. Dr.	329
Sevr Anlaşması'nı Müteakip Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu'da Yaptığı İdarî Düzenlemeler Biray ÇAKMAK, Yrd. Doç. Dr.	359
İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri Filiz ÇOLAK, Yrd. Doç. Dr.	371

Yörük Ali Efe'nin Şahsi Evraklarında Kuva-yı Milliye Birliklerinde İaşe ve İkmal Sorunu Sevgi BALABAN, Y. Lisans - Sezgi MÜRTEZAOĞLU, Y. Lisans	389
Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler Sadık ERDAŞ, Dr.	411
Zafere Giden Yolda Harp Encümeni'nin Rolü Suat AKGÜL, Öğ. Albay Dr.	437
Sakarya Meydan Muharebesi'nde Ankara'nın Boşaltılması Sorunu ve Buna İlişkin Tartışmalar Ferah AYYILMAZ, Arş. Gör.	485
İtalyan La Tribuna Gazetesinde Türk Ordusunun Zafer Yolu Mevlüt ÇELEBİ, Doç. Dr.	501
Milli Mücadele'de Ermeni Doğu Lejyonu; Kıbrıs ve Çukurova'daki Faaliyetleri Ulvi KESER, Doç. Dr.	515
Milli Mücadele Dönemi'nde Sahil İstihbaratı ve Faaliyetleri (İtalyan İşgal Bölgesi) Sevgi KORKMAZ, Uzman.....	549
Büyük Taarruz ve Sonrası Gelişmelerin TBMM'ye Yansımaları S. Esin DERİNSU DAYI, Prof. Dr.	603

CİLT II

TBMM Birinci Dönem Bolu Milletvekilleri ve Milli Mücadele'ye Katkıları Mehmet KAYA, Yrd. Doç. Dr.	629
Sovyet Rusya'nın TBMM Temsilcileri S. Aralov ve Y. Surits'in Resmi Raporlarına Göre Türkiye (1923) Natalia ÇERNİÇENKİNA, Dr.	659

Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz Mustafa MÜJDECİ, Yrd. Doç. Dr.	669
Milli Mücadele Başlarken Yayınlanan Turancı Gazete: Türk Dünyası Mehmet Salih ERKEK, Yrd. Doç. Dr.	705
Milli Mücadeleye Konya'dan Bir Destek: Hâdimizâde Mehmet Emin ve Gazetesi İbret Mustafa ARIKAN, Yrd. Doç. Dr.	719
Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Tarihinin Milli Mücadele Sayfası Sevinç RUİNTAN, Doç. Dr.	755
İbrahim Abilov'un "Büyük Taarruz" Öncesi Diplomatik Faaliyetleri Cavid KASİMLİ, Dr.	773
Milli Edebiyat ve Milli Mücadele Çerçevesinde "Dağa Çıkan Kurt" Ali PULAT, Yrd. Doç. Dr.	783
Cepheden Tuvale: Milli Mücadele Zehra Canan BAYER, Yrd. Doç. Dr.	793
Tarihi Edebiyattan Okumak: Çağdaş Yunan Edebiyatında Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi Çağla D. TAĞMAT, Arş. Gör.	811
1922 Yılında Barış Çabaları ve Milletlerarası Görüşmelerde "İyonya Devleti" Kurulması Meselesi Adnan SOFUOĞLU, Prof. Dr. - Seyfi YILDIRIM, Doç. Dr.	823
"Küçük Asya Felaketi" Sonrası Yunanistan'da Altıların Yargılanması ve İdamı Cemal GÜVEN, Doç. Dr.	835
Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı Nuray ÖZDEMİR, Yrd. Doç. Dr.	863

Milli Mücadele Döneminde Bulgaristan'da Müslüman Türk Azınlığa Yönelik Eğitim Faaliyetleri ve Nüvvab Vedat YEŞİLÇİÇEK, Yrd. Doç. Dr. - H. Hüseyin YILMAZ, Arş. Gör.	883
Büyük Taarruz Öncesi Açılan Nalbant Mektebi Fahri KILIÇ, Yrd. Doç. Dr.	901
Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Emri: İlk Hedefiniz Akdenizdir, İleri...İlerleyişinin Eşme, Alaşehir ve Salihli Kesiti Enver KONUKÇU, Prof. Dr.	919
Arşiv Belgelerine Göre, Büyük Taarruz Öncesi, "Sad Taarruz Planı" ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi Hüsnü ÖZLÜ, Dr.	935
Milli Mücadele Yıllarında Aydın Sancağında Gayr-i Müslimlerin Faaliyetleri Muhammet SARI, Yrd. Doç. Dr. - Muttalip ŞİMŞEK, Öğretmen.....	959
Büyük Taarruza Giden Süreçte Rumlara Ait Gizli Anadolu'yu Savunma (Mikrasiyatiki Amina) Örgütü Nilüfer ERDEM, Okt. Dr.	985
Milli Mücadele Döneminde Yapılan Şurâ-yı Devlet'in Teşkili Tartışmaları Emel ÇORA, Doktora	999
Sovyet Kaynaklarında Milli Mücadele Konusu Seyfeddin BUNTÜRK, Uzm. Dr.	1023
Milli Mücadele Döneminde Türk-Fin İlişkilerine Dair Bazı Tespitler Evren KÜÇÜK, Okt. Dr.	1051
Anadolu Basınının Gözüyle Başkumandan Muharebesi Hakan UZUN, Doç. Dr.	1077
Büyük Taarruzdan İzmir'in Kurtuluşuna Fransız Kamuoyunda Türk Ordusu İmajı Mustafa KIRIŞMAN, Arş. Gör.	1099

Aydede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı Fevzi ÇAKMAK, Okt. Dr.	1113
Kurtuluş Savaşı'nda Rol Almış Askeri Kişilerin İsmet Paşa'ya Yönelik Muhalif Duruşları Alev GÖZCÜ, Dr.	1143
Milli Mücadele Sürecinde Bazı Casusluk Faaliyetleri ve "Mustafa Sagır" Seçil ÖZDEMİR, Okt.	1165
Karanlıktan Aydınlığa Bir Gün: 25-26 Ağustos 1922'nin Güncesi Murat SOYSAL, Okt.	1189
Bir İngiliz Subayın Gözünden İzmir'in İşgali ve Yaşananlar Buğra İNAL, Öğretmen	1209
23. Tümen ve Komutanı Aşir Bey Nimet SERT, Y. Lisans	1231
Büyük Taarruz Sırasında Sıhhi Hizmetler Feyza KURNAZ ŞAHİN, Okt. Dr.	1251
Kurtuluş Savaşı Günlerinde Uşak ve Ulubey Bekir SEMERCİ, Araş. Yazar.....	1261
Yunan İşgali Altında Uşak'ta Hapishaneler Ömer Faruk BULUT, Öğrenci	1281
TBMM'nin Açılışından Sakarya Savaşı'nın Sonuna Kadar İç Anadolu'da Törenler Süleyman ÜNÜVAR, Yrd. Doç. Dr.	1293
Milli Mücadele Yıllarında Malatya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı Mehmet Serkan ŞAHİN, Okt.	1307

**AÇILIŞ
KONUŞMALARI**

**BÜYÜK TAARRUZUN 90. YILINDA ULUSLARARASI
MİLLİ MÜCADELE VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

Sadiye TUTSAK*

Sayın Valim, Sayın Garnizon Komutanım, Sayın Başsavcım, Sayın Rektörüm, Sayın meslektaşlarım ve Sayın misafirler ve kıymetli öğrencilerimiz, başımızın güzide temsilcileri,

Uşak Üniversitesi'nde gerçekleştirmekte olduğumuz "Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu"na teşekkürlerinizden dolayı büyük bir memnuniyet duyduğumuzu belirtmek isterim.

Değerli misafirler,

Bilindiği üzere 1914 yılında başlayan I. Cihan Harbi, tüm dünyada önemli sonuçları beraberinde getirdi. Bu sonuçlar pek çok devleti ve toplumu etkilemiş, çöküş sürecini yaşayan Osmanlı Devleti de bu harpten son derece olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. İmparatorluk siyasi coğrafyasında büyük can, mal ve toprak kaybı yaşanmıştır. Nitekim Çanakkale cephesi örneğinde olduğu gibi parlak zaferler de kazanmasına rağmen Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma, ihtiva ettiği ağır hükümler sebebiyle savaş halini sona erdiren bir ateşkes antlaşması olmaktan ziyade, Osmanlı Devleti için İtilaf Devletlerine yeni işgallere zemin hazırlayan bir idam fermanı niteliği taşımaktadır. Bilindiği üzere mütarekeyi müteakip Osmanlı Ordusu terhis edilmiş, tersanelerine girilmiş, ulaşım ve haberleşme araçlarına el konulmuş, yeni işgaller için zemin hazırlanmıştır. Kısa süre sonra işgaller başlamış, buna karşılık Türk Milleti işgallere karşı teşkilatlanmış, Kuvayimillîye hareketi başlamış, Türk halkı, Mustafa Kemal Paşa

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkez Müdürü.

liderliğinde yüzyıllardır bağrında yaşadığı Anadolu topraklarına sahip çıkmak için istiklal mücadelesine başlamıştır.

1919-1922 yılları arasında Türk Milleti, istiklal mücadelesini gerçekleştirmiş, işgal kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk Milleti, bu süreçte nihai noktayı 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılan Büyük Taarruz ile koymuştur. 2012 yılı, İstiklal Harbinde ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan Büyük Taarruzun, 90. yıldönümüdür.

Değerli misafirler, Kütahya sancağının bir kazası olan Uşak, iki yıl, iki gün Yunan işgalinde kalmıştır. Bu süreçte Uşak'ta güçlü bir cephe teşkilatının oluşturulması için büyük bir gayret sarf edilmiştir. İşgal yıllarında Yunan mezalimini yaşayan Uşak, Yunan işgal kuvvetleri geri çekilirken de aynı şekilde ağır mezalime maruz kamış bir yerleşim birimidir. Uşak, Yunan işgal kuvvetleri komutanının esir alındığı yerdir. Bu tarihi önemine binaen Yunan işgalini ağır bir şekilde yaşayan Uşak'ta; Büyük Taarruzun 90. yıldönümü vesilesiyle Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Koordinatörlüğünde 2-4 Ekim 2012 tarihleri arasında "Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu" düzenlenmiştir.

Bu sempozyum ile, siz değerli bilim insanlarımız vasıtasıyla yaşanan süreci bilimsel bir yaklaşımla yeniden değerlendirmek, yeni bilgi ve belgeleri, yorum ve sentezleri kamuoyu ve bilim dünyasıyla paylaşmak, tartışmak amaçlanmıştır. Sempozyuma bildiri ile katılan akademisyenlere, araştırmacılara ve dinleyici olarak sempozyumumuza ilgi gösteren misafirlerimize teşekkür ederim. Bu vesileyle Uşak Üniversitesi bünyesinde sizleri aramızda görmekten büyük bir mutluluk duyduğumuzu da belirtmek isterim.

Değerli misafirler, sempozyumda sunulacak bildiriler, daha ziyade I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Cepheleri, Milli Mücadele Döneminin Askeri Safahâtı, Diplomatik Boyutu, Kuvayımilliye ve Hâkimiyet-i Milliye, Mili Mücadelenin Sosyal, Kültürel ve Eğitim Durumu, Ekonomik Boyutu, İç ve Dış Basın, Mili Mücadele'de İstanbul ile Anadolu İlişkileri başlıkları altında toplanmıştır. Bununla birlikte Milli Mücadele ile ilgili diğer bağımsız konulara ait bildirilere de önemlerine binaen sempozyumumuzda yer verilmiştir. Katılımcılar tarafından sempozyumda dört salonda 23 oturumda 68 bildiri sunulacaktır. Konu bütünlüğü dikkate alınarak oluşturulan oturumlarda sunulacak bildiriler için 20 dakika süre verilmiştir. Oturumlar sonunda 20'şer dakikalık tartışma süresi de tanınmıştır.

Değerli misafirler, bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde, birçok kurum ve kişinin katkı ve yardımları görülmüştür. Bu çerçevede; Uşak Üniversitesi'ne ve proje ortağımız Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi'ne, Uşak Valiliği'ne, Uşak Belediyesi'ne, Büyük Oturak Belediyesi'ne, Uşak Öğretmenevi'ne, Türk Dünyası Araştırmaları ve Uşak Tanıtım ve Kültür Kulüpleri'ne, Türk Ocakları Uşak Şubesi'ne, Uşak Gazeteciler Cemiyeti'ne, Ege Bilim Kültür Dershaneleri'ne, Amerikan Kültür Derneği'ne, Rtv Medya Net'e, Anadolu Ulaşım'a, İdeal Eğitim Kurumları'na, Tüprag Kışladağ Altın Madeni'ne, Aslan Kırtasiye'ye, Uşak Şadırvan Çay Bahçesi'ne, Tarhana Baba'ya, Uşak İnşaat Mühendisleri Odasına, Bizim Ev Yemekleri'ne, Yrd. Doç. Dr. Hasan Kara'ya, Doktor Mehmet Yaşar Ünal'a, Serdar Ataksor'a vermiş oldukları maddi ve manevi desteklerden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca bu sempozyumun düzenlenmesinde büyük emeği geçen meslektaşlarıma ve çok kıymetli öğrencilerimize teşekkürü bir borç bilirim.

Değerli misafirler, Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu'nun faydalı olması temennisiyle sözlerime son verirken, 100. yıldönümüne kadar bu sempozyumun her yıl gerçekleştirilmesini temenni ediyorum.

Sempozyum Başkanı

**BÜYÜK TAARRUZUN 90. YILINDA ULUSLARARASI MİLLİ
MÜCADELE VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

Sait ÇELİK*

Değerli bilim insanları ve misafirler,

Cumhuriyetimizin kuruluşundan önce son askeri hamle olan Büyük Taarruz'un 90. yılı münasebetiyle, düzenlediğimiz Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Bu salonda, Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezinin koordine ettiği, Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığının önemli destek verdiği bir tarih sempozyumunun açılışını gerçekleştiriyoruz. Tarih, geçmiş zamanlarda yaşayan insan topluluklarının her türlü faaliyetlerini yer ve zaman bildirerek, sebep-sonuç ilişkisi içinde anlatan bilim dalı olarak tarif edilmektedir. Bu bağlamda, geçmişte yaşamış insan topluluklarının faaliyetleri de tarihin konusunu ihtiva etmektedir. Tarifi itibariyle tarih, konuya hâkim olmayanlar için kolay gibi görünmektedir. Ama sanıyorum pek öyle değil. Tarih biliminin dışında akademik kariyer yapmış bir bilim insanı olarak ben, en azından tarihin önemini, değerini ve insan topluluklarını etkileyici gücünün farkındayım.

İnsan olarak, toplum olarak, millet olarak, devlet olarak, medeniyet olarak, daha da ötesi insanlık *âlemi* olarak nereden geldik nereye gidiyoruz sorusunun cevabını arıyoruz. Lakin gerçeğe giden yol dikensiz değil...

İktidar olmanın ve iktidarda kalmanın yolu, *gizlemekten, unutturmaktan, toplumu geçmişine yabancılaştırmaktan, toplumu tarihsizleştirmekten, kimliksizleştirmekten* geçmektedir. Zira toplumsal hafıza toplumsal kimliğin kurucu maddesidir, harcıdır.

---

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Rektörü.

Hafıza kaybına uğramış, kim olduğunu, ne olduğunu, nereden geldiğini bilmeyen, kendi geçmişine yabancılaşmış birine hükmetmek çok daha kolaydır. Bireyler için geçerli olan bu durum, toplum için de aynı şekilde geçerlidir. Cengiz Aytmatof'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* adlı romanında, Kırgız efsanelerinden yararlanarak oluşturduğu kişiliği çok iyi tahlil etmeliyiz. Kimliksizleştirilerek, öz annesini öldüren bir tip haline getirilen Mankurt'un ibret verici hikâyesini hiç akıldan çıkarmamak gerekiyor. Kimliğini yitiren toplumların günümüzdeki ortak adı mankurtlaşmak.

Tarih bilimi, mankurtlaşmanın değil, gelişmenin, özgürlüğün anahtarı olmalıdır. Bunun en basit ve yalın yolu gerçeklere ulaşmaya çalışmak, gerçeklerin öğretilmesini ve belletilmesini sağlamaktır. Zaferlerimiz kadar, yenilgilerimizi de bütün boyutlarıyla öğrenemezsek, geri kalmışlığın kaderimiz olmasının önüne geçemeyiz.

Bugün geline çağda biliyoruz ki, tarih adı altında uydurulan kurgular uzun süreli olamıyor. Dünya global bir köy olmuş, çağ bilgi ve iletişim çağı. Artık yalancının mumu yatsıya kadar bile yanmıyor. Bilgiyi üretmek ve doğru bilgiyi üreterek piyasaya sunmak hem gelişmişlik hem de prestij *göstergesidir*. Ülkemizde de tarih bilimini hak ettiği gelişmişlik ve prestij *içinde görmek* en büyük arzumuzdur.

Zannediyorum, tarih biliminin gelişmesinde demokrasi ve hürriyet mücadelelerinin önemli bir payı var. Yaşanılan toplumda demokrasinin, hür ve demokratik kurumların bir kültür olarak yerleşmesi çok önemlidir.

Bu tür sempozyumlar ve bilimsel faaliyetler bize bulunduğumuz yeri gösterecektir. Bizim son dönem tarihimizde de tarihsel konuları itibarıyla ihmale uğrayanlar, çarpıtılan bilgiler, yok sayılanlar elbette olabilir. Olaylar ve olgular tarih vasfını kazandıkça, tarihçilerin fedakâr çalışmaları sonucu her şey yerli yerine oturacaktır.

Nitekim Büyük Taarruz'un Başkomutan'ı Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır.*" ifadesine dikkatinizi çekmek isterim. Bu sözle Atatürk ideali, olması gerekeni, ahlaki ve vicdani olanı açık seçik ortaya koymuştur. Tarihçiler Atatürk'ün bu sözünü onun vasiyeti olarak algılamalı ve buna göre çalışmalıdırlar. Atatürk'ün en önemli emaneti olan Cumhuriyet'e sahip çıkmak ve ilelebet payidar kılmak bu vasiyete sadakatle mümkün olacaktır.

İnsanlığın geçmişteki fiillerinin asli kanunlarını bulmak, anlamak, algılamak, sebep sonuç ilişkiler ağını çözümlmek, hakikat bilgisine ulaşılmasa da, hakikate yaklaşmak, tarih biliminin amacı olsa gerek. Tarih felsefecileri beşer faaliyetlerinin tarih vasfına kavuşması için üç çeyrek yüzyıl geçmesi gerektiğini söylemişlerdir. Doğrudur. Tarihin hakikatine yaklaşarak anlamak, tarihin faillerinin etkisinden uzaklaşmaya bağlı olduğu kadar, her türlü ideolojik kurgudan azade olmaya bağlıdır. Milli mücadelenin önemli simalarından olan Kazım Karabekir Paşa, *“Hakikati yazmak yasak. Fakat “tarih” “ansiklopedi” namları verilerek yalan yanlış yazmak yasak değil”* diye feryat ediyor. Yaşadıklarını hikaye ettikten sonra *“ben de işi en son ve en büyük mahkeme olan zamana bıraktım. Elbette hüküm, pek yaman olacaktır”* diyerek, duygularını dile getiriyor. Tarihin gerçekleştircilerinden bazıları gerçeği yazamadıklarından ve söyleyemediklerinden müşteki olmuşlardır. Bu durum yaşanan dönemin özellikleri nedeniyle bir dereceye kadar normal karşılanabilir. Ancak insanlık tarihi göstermiştir ki; tabu haline getirilen her olay ve olgular, gerçeklerin üzerine örtülen kara bir örtüdür. Tarihten gerçekleri süzüp çıkaramamış bir toplumun, tarih adı altında öğrendiği yalanlar, vehimler, kurgular toplumun felaketini hazırlayacaktır. Toplum ve devlet, kendi kendini kandırmış olacak, böyle bir tarih anlayışından neşet edecek olan tecrübelerde sahte ve aldatıcı olacaktır. Millet olarak kendimizi kandırmaya vakit kaybetmeye tahammülümüz yoktur. Tarih bir ilim olarak öğrenilmeli, bir iman olarak belletmek ve inandırmanın aracı olarak kullanılmamalıdır.

Yaklaşık bir ay sonra 89. yılını kutlayacağımız Cumhuriyetimiz, demokratik gelişimiyle, genç insan potansiyeliyle, sınırlarının dışına taşan sosyal, siyasal ve kültürel etki hinterlandı ile bütün dünyanın gözünü kamaştırmaktadır. Bugün çektiğimiz bir takım acıların sebebi de bu olsa gerektir. Türkiye Cumhuriyeti bölgede demokratik ve ekonomik gelişimiyle örnek gösterilen bir ülke durumundadır. Bilimsel faaliyetlerimizde bu yükselişe uygun olacaktır. Başta tarih olmak üzere sosyal bilimlerde de aynı yükseliş eğilimini görmek mümkün olacaktır. Sempozyumumuzun, her türlü fikrin, anlayışın, görüşün, farklı perspektiflerin sunulmasını, tartışılmasını sağlayacak özgür bir platform olmasını arzu ediyoruz.

Bu duygu ve düşüncelerle, Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumunu düzenleyen Doç. Dr. Sadiye TUTSAK'ı ve tüm ekip arkadaşlarımı kutluyorum. Başta Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğümüz olmak üzere bu sempozyuma destek vermiş olan spon-

sorlara, destekçilere ve emeği geçen herkese teŖekkürlerimi sunuyor, sempozyumumuzun baŖarılı geçmesini diliyorum.

**BÜYÜK TAARRUZUN 90. YILINDA ULUSLARARASI MİLLİ
MÜCADELE VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

Mehmet Ufuk ERDEN*

Değerli konuklar,

Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezimizi ile Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nın katkılarıyla düzenlediği, "Büyük Taarruzun 90. yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu"na katılmaktan onur duyduğumu belirterek sözlerime başlamak isterim.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşuna giden yolda en önemli dönüm noktalarından olan Büyük Taarruz, Türk Milletinin milli birlik ve beraberliğine kastedildiğinde ve kutsal değerlerine el uzatıldığında gösterdiği hareket tarzının bilinmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu açıdan, Büyük Taarruzun 90. yılında bu sürecin bilimsel bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesi, yorumlanması, hafızalarımızın tazelenmesi ve elde edilen bilgilerin yeni nesillere ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından, "Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu"nun bilgi ve tecrübe açısından bizleri güçlendireceği inancındayım.

Sempozyumun hazırlanmasına katkı sağlayan kurumlarımıza ve değerli akademisyenlerimize teşekkür ediyor, sempozyumun faydalı olması dileğiyle tüm davetlilere saygılar sunuyorum.

---

* Uşak Valisi.

BÜYÜK TAARRUZUN 90. YILINDA ULUSLARARASI MİLLİ MÜCADELE VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANLARI

Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız

Prof. Dr. Kemal Karpat

Prof. Dr. Sait Çelik

Prof. Dr. Cezmi Eraslan

Prof. Dr. Tuncer Baykara

Doç. Dr. Sadiye Tutsak

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Adil Dağıstan (Beykent Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Birinci (Polis Akademisi)

Prof. Dr. Ayfer Özçelik (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi Süslü (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız (Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih
Yüksek Kurumu)

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran (TÜRKSAM)

Prof. Dr. Cezmi Eraslan (Başbakanlık- Atatürk Araştırma Merkezi)

Prof. Dr. Elfine Sibgatullina (Rusya Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Enver Konukçu (Öğr. Üyesi)

- Prof. Dr. Hale Şıvgın (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan Güneş (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. İzzet Öztoprak (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. John Vanderlippe (New School Sosyal Bilimler Enstitüsü)
Prof. Dr. Kadir Güldiken (Girne Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal Çiçek (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal Karpat (Visconsin Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Şahingöz (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin Ayıışığı (Beykent Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Kasımlı (Bakü Devlet Üniversitesi-Milletvekili)
Prof. Dr. Mustafa Ergün (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Turan (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet Hayta (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri Köstüklü (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Pınar Batur (Vassar Koleji)
Prof. Dr. Ramazan Çalık (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadık Sarısamam (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Saime Yüceer (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer baykara (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat Gürbüz (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Vera Kohcrahtihi (Venedik Ca'Foscai Üniversitesi)
Doç. Dr. Alexander Vasiliev (Rusya Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. Apollinaria Avrutina (St. Petersburg Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Cafer Şen (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Cavit Quasım (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. İrade Memmedova (Bakü Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Kemal Arı (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Kenan Olgun (Başbakanlık-Atatürk Araştırma Merkezi)

Doç. Dr. Mehmet Karayaman (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Orlin Sabev (Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü)

Doç. Dr. Sadiye Tutsak (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Yordonka Bibina (Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü)

Yrd. Doç. Dr. Ali Galip Baltaoğlu (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Biray Çakmak (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Filiz Çolak (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Kalina Peeva (Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü)

Yrd. Doç. Dr. M. Zahit Yıldırım (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Türkmen Törelı (Dokuz Eylül Üniversitesi)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu (Hacettepe Üniversitesi)-Bilimsel

Prof. Dr. Mustafa Turan (Gazi Üniversitesi)-Bilimsel

Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)-Bilimsel

Prof. Dr. Nuri Köstüklü (Selçuk Üniversitesi)-Bilimsel

Doç. Dr. Kenan Olgun (Başbakanlık-Atatürk Araştırma Merkezi)-Bilimsel

Yrd. Doç. Dr. Barış Metin (Uşak Üniversitesi)-İdari

Yrd. Doç. Dr. Filiz Çolak (Uşak Üniversitesi)-İdari

Yrd. Doç. Dr. Özlem Avcı (Uşak Üniversitesi)-İdari

Yrd. Doç. Dr. Vedat Yeşilçiçek (Uşak Üniversitesi)-İdari

Öğr. Gör. Ayşegül Doğrucan (Uşak Üniversitesi)-İdari

Okt. Murat Soysal (Uşak Üniversitesi)-İdari

**SEMPOZYUM
BİLDİRİLERİ**

8. FIRKA AHZ-I ASKER KALEM RİYASETİ 1920 YILI ŞİFRE-İ MEVRUDE DEFTERİNE YANSIYAN MİLLİ MÜCADELE'DE UŞAK VE CİVARI İLE İLGİLİ BELGELER

Nuri KÖSTÜKLÜ*

Bu bildiriye Türk İstiklal Savaşı'nın bilinmeyen bir kaynağı, Askerlik Bölge Başkanlığı Gelen Evrak Defteri anlamı verebileceğimiz "Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defteri" esas alınarak, İstiklal Savaşı'nın Askerlik Şubelerine yansıyan konu ve gelişmeleri ilk kez literatüre kazandırılmış olacaktır. 8 Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Şubat 1920'de Uşak'a taşınmış ve Temmuz 1920 sonuna kadar Uşak'ta kalmış işgal dolayısıyla Afyonkarahisar'a taşınmış idi. 8 Fırka Ahz-ı Asker kalem Riyaseti'nin Uşak'ta kaldığı aşağı-yukarı 6 aylık sürede, bu Kaleme bağlı Uşak, Gediz, Simav, Demirci, Eşme, Kula, Alaşehir, Gördes Askerlik şubeleri kendi bölgeleri ile ilgili raporlar göndermişler ve bu raporlar sözkonusu Şifre-i Mevrude Defteri'ne olduğu gibi kaydedilmiştir. Bu raporlar tabanın halet-i ruhiyesini yansıtmaları ve henüz literatüre girmemiş orijinal bilgileri içermesi bakımından fevkalade önemlidir. Bu bildiriye, Uşak ve civar ilçeleri askerlik şubesi raporlarına göre 1920 yılı ilk yarısına ait siyasi, askerî, lojistik, milli teşkilatlanma vb.durum değişik açılardan ilk kez ortaya çıkarılıp analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uşak, 8. Fırka, Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri, Şifre-i Mevrude Defteri

---

* Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi.
nkostuklu@selcuk.edu.tr

**THE DOCUMENTS CONCERNING UŞAK AND ITS
SURROUNDINGS IN THE WAR OF INDEPENDENCE THAT
REFLECT ON 1920 DOCUMENT FILE OF REGIONAL
RECRUITING CHAIRMANSHIP OF 8th DIVISION**

Through this paper, regarding “Ahz-ı Asker Kalem Reyasatları shefra-e mavrooda Daftarları” which stands for the documents file of regional recruiting offices, an unknown source of Turkish Independence War; the topics and developments that reflected on recruitment offices in the Independence War will first take place in the literature. After the Recruiting Office Chairmanship of 8th Division had been relocated to Uşak in 20th February 1920, it was relocated to Afyonkarahisar because of the invasion. In some six month period during which the Recruiting Office Chairmanship of 8th Division remained in Uşak, the recruiting offices of Uşak, Gediz, Simaw, Demirci, Eshme, Kula, Alaşehir, and Gördes, connected to that office, sent reports about their own regions, and these reports were recorded in above mentioned documents file of regional recruiting offices as they were. These reports are exceptionally important with regard to the fact that they reflect the mood of the lower class and they were comprised of original information not mentioned in the literature so far. In this paper, the political, military, logistic, national organisational situation concerning the first half of 1920 will first be uncovered and analysed with respect to different aspects according to the reports of recruiting offices of Uşak and its neighboring districts.

Key Words: Uşak, 8th Division, Ahz-ı Asker Kalem Reyasatları, Shefra-e Mavrooda Daftarları

I- GİRİŞ

“Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Şifre-i Mevrude Defterleri”, yakın tarihimizin ve özellikle Milli Mücadele döneminin çok önemli kaynakları arasında yer almasına rağmen, henüz yeterince fark edilmeyen bir hazine mertebesindedir. Günümüz karşılığı ile Askerlik Bölge Başkanlıkları Gelen Evrak Defteri anlamı verebileceğimiz, sözkonusu defterlere, o dönemde Ahz-ı Asker Kalem Riyasetine yani Askerlik Bölge Başkanlığına bağlı askerlik şubelerinden gelen bütün rapor ve yazılar olduğu gibi kaydedilir idi. Yıllık olarak tutulan bu defterlerin Milli Mücadele tarihi açısından en önemli yönü, halkla iç içe olan askerlik şubeleri vasıtası ile tabandaki gelişmeleri ve tabanın halet-i ruhiyesini daha iyi kavrayabilmemize katkı sağlayacak sağlam, pratik gerçekleri yansıtan resmi bilgi ve belgeleri içermesidir.

Araştırmamıza konu olan 8. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti 1920 yılı Şifre-i Mevrude Defteri ilk kez tarafımızdan yayınlanarak literatüre kazandırılmıştır¹. 8 Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Şubat 1920’de Soma’dan Uşak’a taşınmış, Temmuz 1920 sonuna kadar Uşak’ta kalmış ve işgal dolayısıyla Afyonkarahisar’a nakl olmuş idi. Sözkonusu Kalem, Eylül ayının ilk haftasında da Akşehir’e taşınarak bundan sonra Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti adıyla görevini sürdürmüştür. 8 Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti’nin Uşak’ta bulunduğu aşağı-yukarı 6 aylık sürede, bu Kaleme bağlı Uşak, Gediz, Simav, Demirci, Eşme, Kula, Alaşehir, Gördes Askerlik şubeleri ve Afyonkarahisar’da bulunduğu tahminen 5 haftalık bir sürede Emirdağ, Sandıklı, Akşehir Askerlik şubeleri kendi bölgeleri ile ilgili yazı ve raporlar göndermişler ve bu raporlar sözkonusu Şifre-i Mevrude Defteri’ne olduğu gibi kaydedilmiştir. Ayrıca, ilgili komutanlıklar ve merkezi makamlardan da gerekli talimat ve diğer yazıların gönderildiğini görüyoruz. 1920 yılı ilk 8 ayına ait bu raporlarda ve diğer yazışmalarda o günlere ait, Uşak ve civarındaki siyasî, askerî, lojistik, milli teşkilatlanma vb. gelişmeler hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Araştırmamıza konu olan sözkonusu Şifre-i Mevrude Defterine 1920 yılı ilk 8 ayına ait dönemde 99 adet rapor veya yazışma kaydedilmiştir. Bu kayıtları tasnif ettiğimizde daha ziyade; asker celbi, şubelerin şehit ve zayıat durumları, Kuvâ-yı Milliye veya milli fırka teşekkülü ve faaliyetleri, askeri personelin özlük

1 Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele’de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar- Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 yılı Şifre-i Mevrude Defteri)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2009.

hakları ve durumları, Yunan askerî faaliyetleri, Türk kuvvetlerinin konumu ve cephe faaliyetleri, firarlar ve sebepleri ve diğer lojistik faaliyetler konularında toplandığı görülmektedir. Şimdi sözkonusu belge veya yazışmaları ana hatlarıyla değerlendirmek istiyoruz;

II- MİLLİ MÜCADELE'DE UŞAK VE CİVARI İLE İLGİLİ BELGELER

a- Asker celbi ve lojistik faaliyetler

Uşak'ta bulunan Karahisar ve Alaşehir Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Kaymakam Ömer Lütfi Bey; Alaşehir, Simav, Eşme, Gediz, Alaşehir Askerlik Şubelerine muhtemelen Aralık 1919 sonlarında gönderdiği yazılarda; Alaşehir, Salihli, Bozdağ cephelerinin son zamanlarda Yunanların askerî hazırlıklarından dolayı önem kazandığından bahisle 1310- 1313 (1894- 1897) doğumluların “hiçbir tebliğ-i muhalefete kulak asmayarak Alaşehir ve Havalisi Kumandanlığı² emrine verilmesi aksi takdirde vatana ihanetle itham edileceğini”, ayrıca askerlik çağındaki firarî ve bakaya askerinin de bir an önce toplatılarak sevk edilmesini tebliğ etmiştir. İlgili Askerlik Şube Başkanları da bağlı buldukları 8. Fırka Kalem Riyasetinden nasıl hareket edeceklerini sormuşlardır. Bazı Şube Başkanları da bu tür emirlerin kendilerini müşkil durumda bıraktıklarından bahsetmişlerdir³. Alaşehir Milli Fırka Kumandanı sıfatıyla Ömer Lütfi 13 Ocak'ta Soma'da bulunan 8. Fırka Kalem Riyasetine gönderdiği yazıda; Alaşehir'de yeniden teşekkül etmekte olan Milli Fırka'ya İtilaf Devletleri'nin mütareke hükümlerine binaen müdahale etmemeleri için bu adla teşekkül ettiğini, aslında efrad ve subayıyla bir nizamiye fırkası gibi ikmal ve teşkil etmek mecburiyeti olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda, Alaşehir ve çevresinde çarpışmalar devam ederken, firar ve bakayanın Soma'ya sevkinin uygun görülmediğini bildirmiştir⁴.

2 Yazışmalarda; “Karahisar ve Alaşehir Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı”, “Alaşehir ve Havalisi Kumandanlığı”, “Milli Fırka Kumandanlığı”, “Alaşehir Milli Fırka Kumandanlığı” şeklinde geçmektedir.

3 Alaşehir Şube Reis vekili Kemal'in 31. 12. 35 tarihli yazısı (numro: 147), Simav Şube Reisi Bnb. Abdülvahid'in 29. 12. 35 tarihli yazısı (numro:126), Eşme Şube Reisi Hilmi'nin 29.12. 35 tarihli yazısı (numro:224), Gediz Şube Reisi Cemal'in 6. 01. 36 tarihli yazısı; Bu yazışmaların tam metni için bkz., Köstüklü, **a.g.e.**, s. 51-53.

4 Köstüklü, **a.g.e.**, s.53-54, belge nu:6 (belge numarası olarak yapılan atıflar, ilgili sayfada parantez içinde gösterilen belge sıra numaralarıdır).

Bu yazışmalardan 8. Fırka Kalem Riyasetine bağlı bazı askerlik şube başkanlarının Milli Fırka Kumandanlığı emirlerini uygulamakta tereddüde düşükleri veya nizamî birlikler ile milis yapılanmalar arasında zaman zaman koordinasyon eksikliği yaşandığı anlaşılıyor.

Takip eden günlerde insan kaynaklarına ihtiyacın gittikçe arttığını görüyoruz. Alaşehir Şb. Reisi Kemaleddin, Soma'da 8. Fırka Kalemine gönderdiği 25 Ocak 336 tarihli raporunda kendilerinden istendiği vakit gönderilmek üzere insan kaynaklarının dökümü ve seferberlik başından itibaren gönderdikleri ulaşım araçlarının listesini sunmuştur. Öneme binaen raporu aynen veriyoruz;

“Soma'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

Madde: 1- Halen şubemizde bulunan seksenikiden (M.1866) seksen (M.1864) tevellüdüne kadar 1579, seksenbeşden (M.1869) üçyüzdokuz (M.1893) tevellüdüne kadar 1051, ve üçyüzondan (M.1894) 314 (M.1898) tevellüdüne kadar 2008 nefer ki ceman 8638 nefer bulunduğu.

Madde: 2- İkinci sınıf ihtiyat zâbitânından piyade 8, mülâzım-ı sâni 5, zâbit vekili 1, zâbit namzedi....(boş bırakılmıştır), hesap memur vekili bulunduğu, makinalı tüfenkden 2, mülâzım-ı sâni ki ceman 24 zâbit bulunduğu.

Madde: 3- Bidayet-i seferberlikde vesâit-i nakliyeden 117 binek, 39 koşum, 322 mekâri, 79 ester (katır), 78 deve, 316 merkeb, 2 yaylı araba, 5 iki tekerlekli öküz arabası, 28 manda sevk edildiği ve matlub cedveller bugün postaya teslim gönderildiği ma'ruzdur. 25/ 1/ 36. Vürüdü 29 minh.

Alaşehir Şube Reisi
Kemaleddin”⁵

Burada 1864 doğumlulardan 1898 doğumlulara kadar yani 22 yaşdan 56 yaşa kadar erkek nüfusun hesabı yapılmıştır. Öteyandan, ulaşım araçlarından 2 yaylı arabaya varıncaya kadar ayrıntılı dökümün yapılmış olması ulaşım araçları hususunda imkanların çok kısıtlı olduğunu gösteriyor. Ulaşım araçları konusunda durumun önemini anlatan örnekler çoktur. Meselâ, Yalvaç Şube Reisi Rifat'ın, 22 Ağustos'ta 8. Fırka Kalem Riyasetine gönderdiği raporda yer alan tespitler oldukça anlamlı gözükmektedir. Şöyle denilmektedir;

5 Köstüklü, a.g.e., s.56, belge nu:13.

“Vesâit-i nakliye için elverişli hayvanât mahduddur. Rençber kısmında ki mevcut hayvanât taylı ve gebe kısra ve merkebden ibarettir. Bir kısmının elindeki mevcut hayvanât bi'n-nisbe vesâite elverişli ise de sırf infak ve iâşesi bu hayvana münhasır fukarâ kısmıdır. Bu kısmının elindeki hayvanât alınarak esmânının te'diyesi için de intizarda bırakmak da bi't-tabi doğru değildir. Esnaf ve ağniyâ kısmından bazıları da... mevcut hayvanâtını kazâ-yı sâireye kaçırarak birer suretle elden çıkarmışdır. Hükûmetle bu bâbda yapılan tedâbir ve teşebbüs semeredâr olamadı. Müdâfaa-i Millîye Vekâleti'nin Mutasarrıflıktan mevrud ve Kâimmakamlıktan muhavvel emr-i telgrafileri vechle ve tekâlif suverinde tedâriki imkan bulun(ma)masından bi'z-zarur peşinen mübâyaası komisyonca karargir olarak muktezi havalesi müsâreaten talep edildiği”⁶.

Ulaşım araçları vd. ihtiyaçlar konusunda Kula, Eşme, Simav, vd. şubelerden raporlar gönderilmiştir⁷. Sözkonusu raporlarda, ilgili askerlik şubesi bölgelelerinin lojistik imkanlarını görebilmek mümkün olmaktadır.

b- Şehit ve zaiyat durumları

Kayıtlara yansıyan bir önemli bilgi gurubunu şehit ve zaiyatla ilgili yazışmalar oluşturmaktadır. Uşak'ta bulunan 8. Fırka Kalem Riyaseti 29 Şubat 1920 tarihinde bağlı askerlik şubelerine gönderdiği yazıda; Şubelerinin 1. Dünya Savaşındaki kayıplarını, mütareke sonrası esaretten dönenlerin sayısı ve şu an mevcut asker potansiyeli ve Kuva-yı Milliye'ye iltihak durumları hakkında ayrıntılı rapor istemiştir. Gönderilen cevaplardan bazı örnekler vermek istiyoruz⁸;

Numro: 47

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

C: 29 Şubat 36 tarih ve 18 numrolu şifreli tele:

Madde: 1- Telgrafınız bugün alındı.

Madde: 2- Esnâ-yı harbdeki zâyiât 2176 olduğu,

Madde: 3- Mütârekeden sonra gerek esaretten avdet eden ve gerek tezkere kaydı suretiyle tahakkuk eden efrâd mikdarı üçyüz nefer olduğu,

6 Köstüklü, **a.g.e.**, s.85, belge nu:84.

7 Köstüklü, **a.g.e.**, s.58-59.

8 Köstüklü, **a.g.e.**, s. 60- 66.

Madde: 4- El-yevm şubemizde mukayyed ikiyüzdoksandan tevellüdünden üçyüzdokuz tevellüdüne kadar 1181 nefer ve üçyüzondört tevellüdünden üçyüzonyedi tevellüdüne kadar 1359 efrâd mevcut olduğu,

Madde: 5- Şubemizden şimdiye kadar Kuvâ-yı Millîye'ye iltihak eden efrâdın yüzde beş nisbetinde olduğu ma'ruzdur. 1 Mart 36. Vürûdu: 2 minh.

Demirci Şube Reisi
Mehmed Fahreddin

Numro: 14 / 4

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

C: 29/ 2/ 36 tarih ve 18 numrolu şifreye:

Madde: 1- Esnâ-yı harbde zâyiât 2584 neferdir.

Madde: 2- Mütârekeden sonra terhisana veya esaretden avdetleri şubece kaydedilen efrâdın 8108 olduğu,

Madde: 3- Şubede el-yevm ikiyüzdoksandan üçyüzdokuz tevellüdüne kadar müsellağ 1137 ve 472 gayr-i müsellağ ki 4183 nefer bulunduğı,

Madde: 4- Alay 68 namına 368, ve Alay 188 namına 171 ki 539 nefer sevk edilüb bunlardan 8 neferi Alay 188 kıtaâtına sevk olunduğı alınan vukuatdan anlaşılmadığına nazaran mütebâki efrâdın kâmilen Kuvâ-yı Millîye'ye iltihak eylediğı. 1 Mart 36. Vürûdu 2 minh.

Kula Şube Reisi
Binbaşî Ziya

Numro: 7

Gayet aceledir.

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

C: 1 Mart 36 tarih ve 18 numrolu şifreye:

1- Şimdiye kadar esaretden gelen 70 nefer şubeye tezkeresini kayd etdirmişdir.

2- 290'dan 309'a kadar 2106 ve 314'den 317'e kadar 950 neferin takriben kabil-i sevk bulunduğı.

3- Şubemizden Kuvâ-yı Millîye'ye iltihak eden 202 neferdir. Efrâd mevcudunun takriben yüzde onbeş nisbetinde bulunduğu ma'ruzdur. 3 Mart 36.

Alaşehir Şube Reisi

Binbaşı Râşid

Numro: .....⁹

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

C: 2/ 3/ 36 ve 50 numrolu tele:

1- Esnâ-yı harbde şehid, vefat, gâib, esir olarak 2518 nefer zâyî' olduğu.

2- Mütârekeden sonra terhîsan veya esaretten 84 ila 89 tevellüdüne kadar 467 nefer geldiği.

3- El-yevm şube dairesinde 290 ila 309 tevellüdüne kadar 2830 nefer mevcuttur.

4- 314 ila 317 kabil-i istifâde 1813 nefer olduğu

5- Kuvâ-yı Millîye'ye iltihakla cebhelerde 310 ila 315 tevellüdatından takriben 661 nefer olub yüzde otuz nisbetinde olduğu. 3 Mart 36. Vürûdu: 4 minh.

Gedüs Şube Reisi

Cemal

Numro: 185

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

29/ 2/ 36 tarih ve 18 numrolu mahrem işaretle tezkere-i aliyyeleri cevabı:

1- Harb-i Umumî'de silah altına davet olunan tevellüdât-ı muhtelif erbâbından 1512 vefat ve 598 şehid efrâd olduğu.

2- Şimdiye kadar şubeye mürâcaat eden ve terhîs olunan efrâddan "B" 765, "A" 144 ve esaretten avdet eden 58 ki cem'an 971 nefere¹⁰ tezkere verilmiştir.

3- 290 tevellüdünden 309 tevellüdüne kadar 2237 ve 314'den 317'ye kadar da 2057 nefer mevcut olduğu.

⁹ Numara yoktur, boş bırakılmıştır (N.K.)

¹⁰ Toplam 967 olmalı (N.K.)

4- Kuvâ-yı Millîye'ye şimdiye kadar iltihak eden efrâd, mevcuda nazaran yüzde beş nisbetinde olduğu, maa mâfih şu günlerde 14 ve 15 tevellüdülerden efrâd celb olunmakta olup mikdarının meçhul bulunduğu cihetle bu hesaba dâhil edilmediği arz olunur efendim. 4/ 3/ 36.

Uşak Şube Reisi
Binbaşı Şevki

Numro: 8

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

C: 3/ 3/ 36 tarih ve 7 numrolu şifreye

Esnâ-yı harbde şubemiz dairesinden yalnız vukuatları bildirilen zâyiat mikdarı 2108 neferden ibaret bulunduğu ma'ruzdur. 4/ 3/ 36. Vürûdu: 5 minh.

Alaşehir Şube Reisi
Binbaşı Râşid

Numro: 5

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

C: 29 Şubat 36 tarih ve 18 numrolu şifreye

Esnâ-yı harbde zâyiat mikdarı 2012, mütârekeden sonra terhis edilen, esaretten gelen, tezkerelerini kayd etdirenlerin mikdarı 3220. El-yevm 290 ila 309 tevellüdüleri 2185, 314 ila 316 dâhil kabil-i istifâde 1300 nefer olduğu, Kuvâ-yı Millîye'ye iltihakla cebhelerde bulunan yüzde üç nisbetinde bulunduğu ma'ruzdur. 4 Mart 36. Vürûdu: 6 minh.

Simav (Şube Reisi)
Binbaşı Abdülvâhid

Numro:.....¹¹

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

Madde: 1- Esnâ-yı harbdeki zâyiat 1402 terhîsan, bâ-esâretten gelerek şubeye müracaat tezkerelerini kayd etdiren 196, el-yevm takriben kabil-i istifâde 290, 309 tevellüdüne kadar 2314, 317 tevellüdüne kadar 800 neferden ibaret olduğu.

11 Numara yazılı değildir, boş bırakılmıştır.

Madde: 2- Şubeden Soma cebhesine iltihakla cebhede bulunan efrâd mevcudunun takriben yüzde seksen nisbetinde bulunduğu ma'ruzdur. 8/ 3/ 36. Vürûdu: 9 minh.

Soma Şube Reisi

Yüzbaşı Ali Şefik

Bu bilgiler, I. Dünya Savaşının sonuçlarını veya Türk milleti açısından maliyetini tespit etmede ve Milli Mücadele'ye hangi şartlarda başladığımızı anlamada çok önemli veriler sunmaktadır. Savaşta verilen zayıat ve savaş sonrası sağ-salim dönenler açısından ilçelere göre kısa bir analiz yapacak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır;

	<i>Zayıat (şehid, kayıp, esir vs.)</i>	<i>Terhis veya esarettten dönenler</i>
<i>Demirci</i>	2176	300
<i>Kula</i>	2584	8108
<i>Alaşehir</i>	2108	70
<i>Gediz</i>	2518	467
<i>Uşak</i>	2110	971
<i>Simav</i>	2012	3220
<i>Soma</i>	1402	196

Bu tabloda Kula ve Simav'ı bir tarafa bırakacak olursak diğer yerlerden askere gidenlerin çok büyük bir bölümü geriye dönmemiştir. Meselâ, Alaşehir şubesinden askere sevk edilenlerin 2108'i cepheye kalırken, ancak 70'i geri dönebilmmiştir. Uşak şubesinden cepheye gönderilenlerin 2/3'ünden fazlası maalesef vatan için toprağa düşmüştür. Anlaşılan o ki, I. Dünya Savaşında Türk milletinin insan kaynakları tükenme noktasına gelmiş ve bu şartlarda yeniden dirilişin mücadelesine yani İstiklal Savaşı'na girilmiştir.

c- Kuvâ-yı Milliye veya Milli Fırka Teşekkülü ve Faaliyetleri

Yukarıdaki yazışmalardan da anlaşıldığı üzere bu bölgede, başında Ömer Lütfi'nin bulunduğu Karahisar ve Alaşehir Umum Kuvâ-yı Milliye

Kumandanlığı'nın adı sıkça geçmektedir. Askerlik Şubeleri'nin Kuvâ-yı Milliye'ye iltihaklar hakkında -yukarıda da kıs- men bahsettiğimiz raporlardan da anlaşılacağı üzere- oranlar vermesi sözkonusu askerlik şube bölgelerinde de Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı çatısı altında yapılanmaların mevcut olduğunu anlıyoruz. Meselâ, Uşak Şube Reisi Bnb. Şevki, 4 Mart 1920 tarihli raporunda “şimdiye kadar Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak eden efradın mevcuda nazaran %5 nisbetinde olduğunu” ifade etmektedir. Kula'da Kuvâ-yı Milliyece bedel-i nakdi alınan ve sevk edilenlerle birlikte bu oran 9 Mart tarihi itibarıyla %10 civarındadır¹². Uşak ve civarındaki Demirci, Alaşehir, Eşme, Sandıklı, Turgutlu, Simav ve diğer ilçelerde benzer uygulamaların yapıldığını biliyoruz. Meselâ, Demirci Şube Reisi raporunda Kuvâ-yı Milliye'nin asker celbinden bahsettikten sonra bazılarında da 150 lira “bedel-i nakdi” aldığını ifade etmektedir¹³. Şark Cephesi¹⁴ Kumandanı Aşır, 23 Mart tarihiyle Uşak'taki 8. Fırka Kalem Riyasetine gönderdiği yazıda; “esnân-ı mükellefe harici efradın bir müddet için mahallî Kuvâ-yı Milliye heyetleri tarafından celb ve sevk edilmelerini muvafık”¹⁵ görmüştür. Mart ayı sonlarından itibaren Kuvâ-yı Milliye'nin; “milli tabur”, “milli bölük” vb. adlarla yoğun bir teşkilatlanma içine girdiğini görüyoruz.

Belgelerde, Uşak ve Eşme şubeleri efradının oluşturduğu Uşak Milli Taburu, bölgedeki diğer askerlik şubeleri efradının teşkil ettiği Karahisar Milli Taburu, Aziziye (Emirdağ) Milli Bölüğü isimleri sıkça geçmektedir. Bunların ilbas ve techizinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri önemli bir sorumluluk alıyorlardı. 12. Kor. K. Fahreddin'in Afyonkarahisar'da bulunan 8. Fırka Kalem Riyasetine yazdığı 24 Ağustos tarihli emirden anladığımıza göre, bu bölgedeki milli taburların subay kadrosu nizami birliklerden sağlanıyor, künye defteri hazırlanıp Kolorduya bildiriliyor idi¹⁶. Demek oluyor ki, önceleri kendiliğinden oluşan küçük gönüllü kuvvetler, bölük, tabur, alay seviyelerine ulaştıklarında, mevcut nizami yapının bilgisi ve emri altında teşkilatlanıyordu. Kuvâ-yı Milliye teşekkülünü anlama açısından Müdafaa-i Milliye Vekili Ferik Fevzi'nin (Çakmak) 8. Fırka Kalem Riyaseti'ne gönderdiği emri aynen vermeyi gerekli görüyoruz;

12 Köstüklü, **a.g.e.**, s.66, belge nu:35.

13 Köstüklü, **a.g.e.**, s.64, belge nu: 29.

14 Bu tarihlerdeki askeri yapılanmaya göre, 8. Kalemden Uşak, Gediz, Simav, Demirci, Eşme, Kula, Alaşehir, Gördes toplam 8 şube 23. Fırka'ya bağlı olup, bu da Şark Cephesi Kumandanlığı bünyesinde idi.

15 Köstüklü, **a.g.e.**, s.74, belge nu:59.

16 Köstüklü, **a.g.e.**, s.86, belge nu:85.

“Numro: 2162, Ahz-ı Asker Dâiresi

Fırka 8 Kalem Riyâseti’ne

1- Fî-mâ-ba’d gönüllü teşkilâtı ancak Müdâfaa-i Millîye’den alınacak müsâade ile icrâ edilecektir.

2-Gönüllü kıtaât teşekkülünü müteâkib en yakın askerî bir kumandan tarafından teftiş edilerek netice-i teftiş Müdâfaa-i Millîye Vekâleti’ne bildirilecektir.

3-Cebheye muvâsalatında gönüllü kıtaâtı gibi muâmele görerek kıtaât-ı nizamiye nizam-ı harbine dâhil olacaktır. 24-30 Ağustos 36. Vürudu: 31 minh.

Müdâfaa-i Millîye Vekili

Ferik Fevzi”¹⁷.

Araştırmamıza konu olan kayıtlarda, 8. Fırka Kalem Riyasetine bağlı şubelerden hangi zamanlarda ne kadar gönüllünün ve lojistik malzemenin sevk edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

d- Yunan Askerî Faaliyetleri, Türk Kuvvetlerinin Durumu ve Cephe Faaliyetleri

Yazışmalarda, İstiklal savaşının bilinen askeri gelişmelerinden öte, literatüre yansımamış askeri tarih açısından önem arzedecek önemli ayrıntılara rastlamak mümkün gözükmemektedir. Bazı örnekler vermek istiyoruz;

Gördüs (Gördes) Şube Reisi Yzb. Mehmed Kamil 14 Mart itibarıyla durumu şöyle rapor etmektedir;

“Numro: 51

Uşak’da Fırka 8 Kalem Riyâseti’ne

1- Düşmanın şiddetle taarruzu devam etmektedir. Kuvvetimizin son meta-netiyle müdâfaada bulunulduğunu istihbar eylediğimi,

2- Ehalinin hicret olduğu düşmanın eline geçen Müslümanların katliam edilmekte olduğu,

17 Köstüklü, a.g.e., s.88-89, belge nu: 93.

3- Ma'azallah bir hal vukuunda ne yolda hareket edileceği...ma'ruzdur. 14 Mart 36. Vürûdu: 15 minh.

Gördüs Şube Reisi
Yüzbaşı Mehmed Kâmil¹⁸

11 Temmuz'dan (1920) bir-iki gün önce yazıldığını tahmin ettiğimiz 12. Kor. K. Fahreddin'in (Altay) Uşak'taki 8. Fırka Kalem Riyasetine gönderdiği emirde, bu günlerin askeri gelişmeleri ve Türk kuvvetlerinin hareket ve konuşulanmaları ve faaliyetleri şu şekilde bildirilmektedir;

“Numro: 1544

Uşak'da Fırka 8 Kalem Riyâseti'ne

Düşmanlarımızın Eskişehir'e ve Karahisar'a doğru tevsî-i hareket etmeleri ihtimaline karşı kıtâatın tarz-ı hareketi ve mıntıkaları Garb Cebhesi Kumandanlığından ber-vech-i âti emr edilmiştir.

Madde: 1- Sivrihisar, Seyyidî Gazi, Kütahya, Emet, Akhisar, bu mevâki' hâriç hattın şimalindeki mıntıkanın müdâfaasına müretteb fırka ile 24, 56, 11 inci Fırkalar kendisine mülhak kıtâat ve teşkilât-ı Milliyeden mürekkeb olan 20 inci kolordu ve mezkûr hattın cenubundaki menâtıkanın müdâfaasına 23 ve 57 inci Fırkalarla kendilerine merbut kıtâat ve teşkilât-ı milliyeden mürekkeb 12. Kor. memur edilmiştir.

Madde: 2- 23 üncü Fırka Buldan, Çal, Çivril hattı hâriç olarak şimalindeki mıntıkanın ve 57 inci Fırka mezkûr hattın cenubundaki mıntıkanın müdâfaasına memurdur. Fırkalar düşmanın ileri yürüyüşünü kıtâat-ı mevcudiyeti ezdirmemek şartıyla tevkife çalışacaktır. Düşmanın ileri hareketinden Uşak, Karahisar ve Sarayköy, Dinar şimendüfer hattında ve bu istikametlerde Uşak, Kütahya şosesi üzerinde köprülerde icabında mümkün olduğu kadar fazla tahribat yapacaklardır.

Madde: 3- 23 üncü Fırka mıntıkasındaki fazla esliha ve mühimmat gerilerde te'sis edilecek mevâkia nakl edecek ve Kolorduca dahi işbu esliha ve mühimmat gerilerde te'sis edilecek mevâkia nakl edilecektir. 57 inci Fırka mıntıkasındakiler kâmilten Eğirdir'e taşınacaktır.

18 Köstüklü, a.g.e., s.69, belge nu:42.

Madde: 4- Kolordu kademesinin birinci kademesi 11 Temmuz 36 Pazar günü Karahisar'a hareket edecektir. Karargâhın ikinci kademesi ve müessesâtı şimdilik Konya'da kalacaktır.

Madde: 5- 41 inci Fırka Topçu Kumandanı Kâymakâm Hayri Bey Konya Mevki Kumandanlığına tayin edilmiştir. Namına imza edeceğim.

12. Kor. K.
Fahredden¹⁹.

Bir başka yazışmada da Ağustos ayının sonlarında Uşak ve çevresindeki Yunan askeri hareketliliği ve alınan tedbirler şöyle dile getirilmektedir;

“Numro: 27

Karahisar'da 8. Fırka Kalem Riyâseti'ne

İki günden beri düşmanın Uşak cebhesinde Elvanlar istasyonunda piyade ve topçusuyla ve mezkûr istasyonun cenubunda Yayladağı (?) havâlisinde süvariler ile tahşidatda bulunduğu istihbâr kılınmış ve dört düşman teyyaresi dün sabah Uşak'a 35 bomba atmış ise de bir zarar olmamıştır. Düşmanın bu hareketinden Uşak cihetinde bir taarruza hazırlandığı anlaşılıyor. Kolordu kuvvetinin bir kısmı görülen lüzum üzerine Bilecik ve Simav cihetlerine gönderilmiş olmakla beraber kuvve-i mevcudiyesiyle düşmanın bu taarruzunu karşılamak üzere tedâbir-i lâzime ittihâz etmiştir. B'l-umûm şuebât-ı hükûmet ve efrâd-ı milletin her işe tercihan müdâfaa-i vatan esbâbının istikmaline sarf-ı mesâî eylemesi lâzım gelir. 28 Ağustos 36

4. Kor. Heyeti Reisi
İsmail Hakkı²⁰.

Görüleceği üzere, ilgili Şifre-i Mevrude Defterindeki kayıtlarda genel askerî hareketlilik ile, o yöreye ait önemli bazı ayrıntılara rastlamak mümkün gözükmektedir.

19 Köstüklü, **a.g.e.**, s.82-83, belge nu:78.

20 Köstüklü, **a.g.e.**, s.86, belge nu: 86.

e- Personel ve Diğer Konular

Yukarıda ifade edildiği gibi, buraya kadar yer alan belge tasniflerinin dışında, Kalem Riyaseti bünyesindeki askerlik şubeleri personeli hakkında bilgiler ile daha pek çok değişik konuda kayıtlara rastlanmaktadır. Bu konudaki bilgiler; Bazı askerlik şube başkanlarının siyasetle meşgul olup olmadığı hakkındaki tahkikatlar, bazı subayların taltifi veya bir üst rütbeye terfii, şubelerdeki personel sayısı hususlarında yoğunluk kazanmaktadır. Birkaç örnek vermek istiyoruz;

Uşak'taki 8. Fırka Kalem Riyaseti Alaşehir'deki Şark Cephesi K. Aşir'den Alaşehir Şube Başkanlığına atanan Bnb. Raşid'in "siyasetle meşgul olup olmadığını" sormuş, Şark cephesi K. Aşir cevabında, yapılan tahkikat sonunda hasıl olan kanaatini bildireceğini ifade etmiştir²¹. Birbaşka yazışmada, Alaşehir şubesinde tabur hesap memuru Mustafa Fehmi Efenhdî'nin askeri meziyetlerinden dolayı bir üst rütbeye terfii talep edilmektedir²². Bilindiği üzere bu günlerde personel sıkıntısı hat safhadadır. Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi, Kalem Riyasetine gönderdiği 5 Eylül 1920 tarihli yazısında kalem riyasetleri ve askerlik şubelerinde personel tasarrufunun zaruretine işaretleyerek; "her şube ve kalemlerde bir reis, bir zâbit, bir kâtib veyahud bir reis, iki zâbit ki ceman üç zâbit veya iki zâbit bir kâtib bulunması, Heyetlerde ise bir reis üç zâbit veya bir reis iki zâbit bir kâtib ki ceman bir reis ile beraber dört zâbit ile tedvî-i umûr edilmesi takarrur etmiştir"²³ emrini vermektedir. Alsında bu bilgiler, Milli Mücadele döneminin askeri yapılanması ve personel durumu hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Sözkonusu kayıtlarda; firarlar, sebepleri ve alınan tedbirler hakkında da, bize cephenin gerisini doğru anlamamıza katkı sağlayacak önemli tespitlere rastlayabiliyoruz.

III- SONUÇ

Türk İstiklal Savaşı'nı ve daha geniş anlamıyla Milli Mücadele'yi doğru anlamanın yolu, her şeyden önce bu dönemin kaynaklarına yeterli düzeyde ulaşmaktan geçtiği tartışma götürmeyen bir gerçektir. Bu cümleden olmak üzere, şimdiye kadar ilgili literatürde farkına varılmayan ve kullanılmayan ve burada tanıtmaya çalıştığımız "Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Şifre-i Mevrude Defterleri"

21 Köstüklü, a.g.e., s.71, belge nu: 46.

22 Köstüklü, a.g.e., s.70, belge nu: 44.

23 Köstüklü, a.g.e., s.90, belge nu: 97.

nin fevkalâde önemli bir kaynak olduğu gerçeğine ulaşılmıştır. Uşak ve çevresiyle ilgili “8. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Şifre-i Mevrude Defteri”nden, sözkonusu askerlik şubeleri bölgeleri ile, genel mânâda Milli Mücadele tarihimizi ilgilendirebilecek; asker celbi, şubelerin şehit ve zayıat durumları, Kuvâ-yı Milliye veya millî fırka teşekkülü ve faaliyetleri, askerî personelin özlük hakları ve durumları, Yunan ve Türk kuvvetlerinin durumu ve cephe faaliyetleri, firarlar ve sebepleri, lojistik faaliyetler ve başka konular üzerinde önemli verilerek ulaşılmıştır.

EKLER: 8. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti 1336 (1920) Yılı "Şifre-i Mevrude Defteri"nden bazı örnek sayfalar

9	8
<p>عمار بر جهمی حکم مملکت سابقه اتمه عسکر شهبانہ و اخلاص و غیرہ ایستند از جہود و تدبیر اہل الملت اہل نظر و مسد بلایا بابت اہل کلمہ بر نشد الاستیز و ہول استند و عمار بابت و در جہود لیکر کہ بر اہل کلمہ شہابا و خراسی از ازیلا صلوما یستو قاری مو قعدت اہل حق و شکرند مو قعدت کو رسا مشدہ</p>	<p>نظر خاطر فاطمہ اولیٰ شہدکے بر جدول حالہ در رسبہ اشعار حالہ رسا نقل و نقل جہدہ بر ملامت قطبہ اولیٰ نقل بردہ سقر بلکہ اعلانہ ناز بندہ کہ ماسلط نقل و نقل لری بندے عا جلا ایستاد بر جہود ہفتہ از زمان ظفر ملامت و رسن کمال اہمیتہ جا ایستاد ۹۶/۱۰۰ تا ۹۶/۱۰۱ و ۱۰۲ ۹۶/۱۰۳</p>
<p>۲- خردہ صلحی استند و نقل طہ قندہ بر لزان شہابانہ خردہ و ہلایا جلالتہ حسینہ مملکت قندہ جبہ اہل کلمہ صورتہ منظرہ حصولند خردہ جہود استہ جہول اولیٰ و بر باجہ و ما خردن اولیٰ و نقل ایستند - و بر باجہ و منظرہ اہل کلمہ استند و اظہار فرہ و نسبت ایدہ و حکماری و بر باجہ و منظرہ اہل کلمہ استند و اظہار فرہ و نسبت اولیٰ و نسبت اہل کلمہ جا ایستاد و نقل اہل کلمہ استند اولیٰ ۹۶/۱۰۳ الاستیز و ما خردن اہل کلمہ عر لطف</p>	<p>صوماء و حکم بیستہ خردہ ہوا را الاستیز جہود عر لطف کلمہ اللہ و آیدہ عنہا ہوا را ہفتہ ہفتہ جہود استند و نقل و نسبت بر اہل کلمہ در - و بر لری جمع ایستاد کہ اولیٰ و نقل و نسبت طہ قندن مذکور جہود ہوا را ایستاد کہ ہوا را لرمقادہست عجم و اہل کلمہ در - بر خردہ اولیٰ جہود ماسلط مستند و نقل کلمہ ایستند</p>
<p>۱- صوماء و نقل قلم بیستہ استند اہل کلمہ استند ۲- رسا نقل و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>	<p>۱- الاستیز و صلحہ و بر لری طہ جہود لری کلمہ صولک زمانہ آکسیدہ ایستاد اہمیت قندہ معاوہ عسکر بر نیلا سہ کلمہ ایستاد جہود و بر لری انسان اہل کلمہ خردہ و بقا یا افرادہ طہ لری اہل کلمہ حضور لری طہ جہود لری کلمہ طہ جہود طہ جہود الاستیز اعزاز و اہل کلمہ خردہ و نقل و نسبت بر لری ملامت رسا ملامتہ بر جہود کہ کلمہ کلمہ صوماء الاستیز جہود لری جہود اہل کلمہ ایستاد و کلمہ صوماء لری کلمہ ایستاد کمال اہمیتہ بیان اہل کلمہ اشیر و نقل و نسبت و لری ملامتہ خردہ و نقل و نسبت جہود اہل کلمہ جہود اہل کلمہ و لری ملامتہ و نقل و نسبت اہل کلمہ سلسلہ صوماء ۹۶/۱۰۶ کہ کلمہ ایستاد تاریخ و نقل و نسبت ۹۶/۱۰۸ صوماء و نقل قلم بیستہ</p>
<p>۳- صوماء و نقل قلم بیستہ اہل کلمہ استند و نقل قلم بیستہ ۴- جہود صوماء و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>	<p>۳- صوماء و نقل قلم بیستہ الاستیز و نقل و نقل کلمہ ایستاد کہ اولیٰ و نقل و نسبت و لری ملامتہ خردہ و نقل و نسبت جہود اہل کلمہ جہود صوماء و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>
<p>۵- صوماء و نقل قلم بیستہ اہل کلمہ استند و نقل قلم بیستہ ۶- جہود صوماء و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>	<p>۵- صوماء و نقل قلم بیستہ الاستیز و نقل و نقل کلمہ ایستاد کہ اولیٰ و نقل و نسبت و لری ملامتہ خردہ و نقل و نسبت جہود اہل کلمہ جہود صوماء و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>
<p>۷- صوماء و نقل قلم بیستہ اہل کلمہ استند و نقل قلم بیستہ ۸- جہود صوماء و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>	<p>۷- صوماء و نقل قلم بیستہ الاستیز و نقل و نقل کلمہ ایستاد کہ اولیٰ و نقل و نسبت و لری ملامتہ خردہ و نقل و نسبت جہود اہل کلمہ جہود صوماء و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>
<p>۹- صوماء و نقل قلم بیستہ اہل کلمہ استند و نقل قلم بیستہ ۱۰- جہود صوماء و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>	<p>۹- صوماء و نقل قلم بیستہ الاستیز و نقل و نقل کلمہ ایستاد کہ اولیٰ و نقل و نسبت و لری ملامتہ خردہ و نقل و نسبت جہود اہل کلمہ جہود صوماء و نقل قلم بیستہ کلمہ یا ہرم کلمہ مم - عمومی سقر بلکہ وہ کہ فرہ یا اساس طہ جہود</p>

[طوبه نامه طبرستان - جلد اول - شماره ۱۸]

بر روی عربی ۹۷۷

۱- نذر خا بظ ادری یعنی بر جدول حالت در سبباً اشعاری
 حال رسالت نقلی هفتده بر معاد سات قطعی اولی نقد بوده
 تقریباً اعلاناً نازیده که واسط نقلی قره کریمت
 عاجلاً ایستاد
 ۲- بر وجه اول هفتده از زمان طرفه معاد سات در سن
 کمال احوال جا ایدرم $\frac{10}{100} \sqrt{10} \times 10$ تاریخ در $\frac{10}{100} \times 10$

۳- حمد ما علم بیست
 قره حصار الا ستر هیه بر عزم قرمانه عمر لغوی بکن النذ
 بر آینه عینا معروضه شرفه ندر جان شیدا و خفته
 بر آینه دور - پیر لبی جمع ایدر لکه ارلان افرا قوی علی
 طرفین سکره جیه بسوه ایدر لکه دلد و لو مسودست
 عظمی خالقه در - بر خیمه اوله جه مسا معلماً ندر
 سکره سیست

۴- الا ستر با حمله و یز طابع جیه لر بند صرک زمانه
 آکتاب ایدر کبک اهیبت قره العاده شکر بر تیار سیه کز لنگر
 ایوم مر جود بر نمان ارمان ایندن قاری بقایا افرا
 طر بلا یلار جه خفته لخر ایلار در لکستره طر خرمین
 طر خرجه الا ستره اغراض ارضاء اوله جه فرانکون
 بر لبی معاد سات درسه مطوبدر بر خفته کز کز کز
 ساسه الا ستر هیه لر برینه خاک ار کتاب ایدر سه جمانت
 بر طبع صر سیه نقلی ایدر لکه کمال اهیبت بیان ابرام
 اشیر ناظر قون دول مؤلفه خا دیلک خیر دار الجاس
 ایوان اجه اوله دره و مفاصل و مفاصل ایدر
 سنه ۱۰۶۰ / ۶۰ کس بر سیه
 تاریخ در $\frac{10}{100} \times 10$

بر روی ۹۷۸

۵- حمد ما علم ریاسته

۱- موار بر جیه کی احمد ملک سابه اهدسک شیبانه داخل اولی و غیر الیستنه
 از جیه سینه بل الیستنه اهدل نظر اهدسک شیبان ایدر ایدر
 الا ستر و جیه الیستنه موار با ت و جیه الیستنه بر ایدر
 و قاری افرا ایدر جیه موار یست قاری موصله اهیبت نقلی نظر ستر
 موار کور ستر
 ۲- قره حصار ایستنه بر طرف طر خفته بر لنان سینه ایستنه فرادینا کبک
 جیه حصار موار طرفه بر جیه ایدر حصار سینه منتطقه ایدر
 جیه حصار ایستنه جیه ایستنه بر جیه موار طرفه اولی
 ایدر موار جیه ایستنه منتطقه ایدر ستر و افرا کز خنده
 اولی موار جیه ایستنه ایدر ستر ایستنه حصار در حال دست
 اولی موار جیه ایستنه موار یست قاری با رقی اولی موار کز کز
 اولی موار $\frac{10}{100} \times 10$ الا ستر موار یست قاری
 عمر لطف

۳- حمد ما علم ریاسته
 ۱- استقامت با تامل
 ۲- رسالت نقلی تحقیقات کس با عزم کوره مم - عمومی ستر کوره که قوی
 اساس طر جیه
 ۳- ادرجه اولی اولی اولی ۱۰۰۰ خرد ستر این - جا ایدرم
 ۴- فیو ستر قره با احوال ایدر جیه ؟ اشعاری قره ستر کز
 $\frac{10}{100} \times 10$ تاریخ در $\frac{10}{100} \times 10$ خا

۴- حمد ما علم ریاسته
 ۱- اهدسک شیبانه ایدر ستر سینه در برینه زهره و جیه ستر
 جیه موار جیه ستر ستر ستر ستر اشعاری و ستر موار ستر
 زهره ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 $\frac{10}{100} \times 10$ تاریخ در $\frac{10}{100} \times 10$ خا
 ۲- حمد ما علم ریاسته
 ۱- دورت ستر و ستر ستر
 ۲- ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 افرا ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 ایدر موار ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 طرفه ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 زمان طرفه ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر ستر
 $\frac{10}{100} \times 10$ تاریخ در $\frac{10}{100} \times 10$ خا

۶- تاریخ در $\frac{10}{100} \times 10$

AFYONKARAHİSAR KUVA-YI MİLLİYE TEŞKİLATININ UŞAK'LA İLİŞKİLERİ

Ahmet ALTINTAŞ*

ÖZET

Yunanlıların İzmir'e çıkmasından itibaren bunu bünyesinde hisseden iki önemli şehirden birisi Afyonkarahisar diğeri de Uşak olmuştı. Yunan işgalinin hangi sonuçları doğuracağını bilen bu iki şehir halkı hemen sivil ve askeri çalışmalara başlamış ve Kuva-yı Milliye teşkilatlarını kurmaya girişmişlerdi. Bana-Sandıklı-Dinar-Büyükoturak vb. yöreler birbirleriyle irtibat haline geçerek çareler aramaya girişmişlerdi. Çare arayışları önce fikir alışverişi çerçevesinde başlamış ardından yardımlaşma, ortak strateji tayin etme safahatına gelmişti.

Uşak'ın işgali tehlikesinin belirmesi ve ardından işgali Afyonkarahisar'ın da işgali ihtimali üzerine Afyon Kuva-yı Milliye Teşkilatı imkânlar dâhilinde Uşak'ın yardımına gitmeye çalışmış gerek silah, gerek cephane ve lojistik destek sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar Kuva-yı Milliye Teşkilatı, Uşak Kuva-yı Milliye Teşkilatı, Oturak, İzzettin Bey.

---

* Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-mail: aaltintas@aku.edu.tr

THE RELATIONS OF THE NATIONAL ORGANIZATION FOR AFYONKARAHİSAR WITH USAK

ABSTRACT

Two important outbreaks of İzmir city, from the Greeks who feel it is one within the other Usak was Afyonkarahisar. Who knows what consequences the Greek occupation of these two cities and the people immediately began to civilian and military efforts in the National Forces they had to establish. Banaz-Sandıklı-Dinar-Büyükoturak etc. They had to seek remedies through the regions in contact with each other. Following the exchange of ideas before you started the search for remedy within the framework of solidarity, a common strategy was to designate the period.

Following the appearance of the danger of invasion and occupation of the enigmatic Afyonkarahisar National Organization for the invasion on the possibility of facilities within the Usak, Afyon National Forces tried to go to the aid, both need to weapons and ammunition provided logistic supportto.

Key Words: National Organization for Afyonkarahisar, National Organization for Usak, Oturak, İzzettin Bey.

GİRİŞ

Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi tüm Anadolu'da olduğu gibi Afyonkarahisar'da da büyük bir tepkiye yol açmış protesto ve mitinglerle durum ortaya konulmaya çalışılmıştı. Benzer tepkileri Uşaklılar da göstermişti. Yunanlıların yaklaşık yüzyıldır devam ettirdiği topraklarını genişletme politikası ve ardından o topraklarda kalan Müslümanlara yaptıkları zulümleri iyi bilen Afyon ve Uşak halkı sivil ve askeri çalışmaları başlatmış önce Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini ardından da Kuva-yı Milliye teşkilatlarını kurmaya girişmişlerdi. Sivaslı-Banaz-Sandıklı-Dinar-Büyük Oturak v.b. yöreler birbirleriyle irtibat haline geçerek çareler aramaya girişmişlerdi. Çare arayışları önce fikir alışverişi, danışma, istişare çerçevesinde başlamış ardından yardımlaşma, ortak bir strateji tayin etme, Yunan işgalinden korunma aşamalarını izlemişti. Uşak'ın işgali tehlikesinin belirmesi ve ardından işgali Afyonkarahisar'ın da işgali ihtimali üzerine Afyon Kuva-yı Milliye Teşkilatı imkânlar dâhilinde Uşak'ın yardımına gitmeye çalışmış, gerek silah gerek cephaneye ve lojistik destek sağlamıştır. 20. Kolordu'ya bağlı 23. Tümen'e bağlı olan milis kuvvetleri Uşak ve civarının savunmasına yardımcı olmuşlar Uşak'ın Yunanlıların eline geçmesine engel olmaya çalışmışlardı. Yine bu konuda Bayatlı Arif Bey'in de önemli katkıları olmuştu ¹.

A- İDARİ İLİŞKİLER

Alaşehir Kongresi kararlarına göre kurulması kararlaştırılan Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyetleri Ege bölgesinde Eylül 1919'da kurulmaya başlanmış ise de yeterince çabuk olmamıştı. Ali Fuat Paşa'nın Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak çağrısı üzerine, 29 Eylül 1919'da Alaşehir ve Uşak'tan İbrahim (Tahtakılıç) Bey'in emrindeki müfrezenin Kütahya'ya girmesinden sonra Alaşehir Heyet-i Merkeziyesine bağlı olan Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Cemiyetlerinin sayısı hızla artmıştı. Heyet-i Merkeziye Reisi İbrahim Bey olmuştu. Bu dönemde Gediz ve Afyonkarahisar Cemiyetleri de Alaşehir'e tabi olmuşlardı. Bu aşamadan sonra Uşak-Afyon ilişkileri bu idari yapılanma içinde gerçekleşmişti². İbrahim Bey'in başkanı olduğu Heyet-i Merkeziye çalışmaya başladığında Sivas Kongresi yapılmış ve kongre kararlarında tüm direniş teşkilatlarının Anadolu ve

1 Ahmet Altıntaş, **Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)**, Afyonkarahisar Valiliği, Afyonkarahisar, 2011, s. 95-101.

2 İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, T.T.K. Basimevi-Ankara, 1989, s. 248.

Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanması kararlaştırılmıştı. Bu karara rağmen bu isim Mart 1920 sonunda kadar kullanılmıştı. Refet Bey Kuva-yı Milliye'nin düzenlenmesinden sorumlu olduğunda Uşak'taki Heyet-i Merkeziye'nin "**İzmir Şark Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi**" adını almasını istemişti. Bu düzenlemeye göre Heyet-i Merkeziye'nin görevi "**harbe müteallik bilumum levazımın sağlanması**" olacaktı. Bu düzenlemeyle Uşak Merkezi'nin denetim alanı da genişletilmişti. Bu yeni denetim alanı içine Kütahya sancağı ile Çivril, Dinar kazaları dışta kalmak üzere Karahisar sancağının geri kalan kısmı dahil edilmişti. Bu yapılandırma üzerine 26 Mart 1920'de Uşak Heyet-i Merkeziyesi 282 sayılı yazısıyla Sandıklı, Bolvadin, Aziziye ve Afyonkarahisar merkez kazasından bir temsilcinin Heyet-i Merkeziyeye katılması istenmişti. Yazışmalardan Sandıklı Murahhası olarak Hacı Ahmet ve Emirdağ murahhası olarak Cemalettin Efendilerin Heyet-i Merkeziye çalışmalarına katıldıkları görülmektedir³.

Anadolu'da toplanan kongrelerin, başlangıcında birbirinden kopuk, iki sistem oluşturdukları görülmekteydi. Birincisi, Batı Anadolu Kongreler sistemiydi. Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongreleriyle aşama aşama genelleşerek tüm Batı Anadolu'yu temsil eder hale gelmişti. İkinci aşama ise, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin oluşturduğu sistemdi. Her ne kadar Sivas Kongresi, tüm hareketi birleştirmek amacıyla bir üst kongre olarak toplanmak istemişse de, toplanan kongre katılım eksikliğinden dolayı tam olarak bu nitelikte olmamıştı.

Yapılış tarihi sırasına göre incelendiğinde dokuz kongrede önce yükselen, sonra kaybolan bir sivil örgütlenme gözlenmekteydi. Birinci ve İkinci Balıkesir Kongresi, Birinci Nazilli Kongresi ve Alaşehir Kongresi'nde sivil örgüt olma niteliğinin sürekli olarak yükselişi gözlenirken, bu noktadan sonra Üçüncü Balıkesir

3 Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 250, 532, 533'den naklen; "477- Sandıklı Müdafaa-i Hukukuna 10/5/36

Sandıklı murahhası Hacı Ahmed ve Aziziye murahhası Cemaleddin Efendiler tarafından Heyet-i Merkeziye'ye vuku bulan teklifler heyette badelmüzakere 11 Nisan 36 tarih ve 43 numaralı karar mucibince Sandıklı ve Aziziye'nin diğer kazalar misillu doğrudan doğruya heyet-i merkeziyemize merbut kaldığına...Heyet-i Merkeziyye Reisi

479- Bolvadin Müdafaa-i Hukuk Riyasetine 11/5/36

Buradan geçen Mehmet Efe kuvvetlerine sarf edilen mebalîğ hasebiyle ve gerekse cümlesinin her türlü ihtiyacı tevsiye edilmesi münasebetiyle bugünlerde nakde şiddetle ihtiyacımız bulunduğu cihetle diğer kazalardan talep edildiği gibi kazanız Müdafaa-i Hukuk kasasından hemen üç bin liranın ilk vasıtayla ve memur-ı mahsus vedaatıyla yola çıkarılması...Heyet-i Merkeziyye Reisi".

Kongresi, İkinci Nazilli Kongresi, Dördüncü, Beşinci Balıkesir Kongreleri'nde sürekli olarak Ankara'ya karşı otonomisini kaybetme müşahede edilmekteydi. Bu süreç Afyonkarahisar kongresi ile noktalanacak, hareket bu kongreyle tüm otonomi tezlerini terk edecekti. Alaşehir ve Nazilli merkezleri çevresindeki sivil temelli hareketlerin Ankara'nın denetimine girme sürecinin tamamlanması Afyonkarahisar Kongresi'yle olmuştu. Mustafa Kemâl'in bir T. B. M. M. heyetiyle Uşak'ı ziyaretinin hemen ertesinde 2 Ağustos 1920 günü Afyonkarahisar'da Uşak, Nazilli Afyonkarahisar ve Konya Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti azalarının katıldığı bir kongre toplanmıştı. Kongreyi Mustafa Kemâl Paşa açmıştı. Bu kongreyi Mustafa Kemâl'in anlatımından izleyelim.

“Bundan sonra efendim Afyonkarahisar'ına döndük. Orada da yeni teşekkül etmekte bulunan bir takım kıtaatı teftiş ettik. Burada tabii onları söylemiyorum. Halk tarafından fevkâlade istikbâl edildik. Tezahüratta bulundular. Cidden Büyük Millet Meclisi'ne karşı hürmetkâr bulundular. Bundan sonra cenuba seyahat ettik. Yalnız Afyonkarahisar'da diğer hususat ile de iştigal edildi. Meselâ Uşak, Nazilli, Afyonkarahisar, Konya Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri azasından bir kongre yapıldı. Bu kongreyi küşat ettik. Levazımat-ı Umumiye reisi, Erkân-ı Haribiye-i Umumiye reisi ve hazır bilmeclis azasından bir kısmı icra-yı müzakerat ettiler. Bu kongrede tavsiye ettiğimiz ve binnetice talep ettiğimiz husus şu idi. Müdafaa-ı Hukuk Heyeti Merkezîyeleri, son Heyet-i Vekile kararı ile rüesa-yı memurin-i mülkiyenin taht-ı riyasetinde ve taht-ı emrinde bulunacaklar ve ifa-yı vazife edeceklerdir. Vazifeler de müdafaa-ı memleket hususunda mes'ul kumandanların kendilerine rica edeceği hususatı teshil etmek ve bu esasa kendilerinin de kanaatleri tahsil edilmek suretiyle kabül edildi. Efendim, heyet-i umumiyesinden de kumandanla temasa gelmek için biz esaslar üzerinde anlaştıktan ve kendilerine kabül ettirildikten sonra kendilerini terk ettik...”⁴.

12 Ağustos 1920 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına Afyonkarahisar'daki eski Alaşehir, Dinar'daki eski Nazilli İdare heyetleri başkanlıkları ve bütün il Müdafaa-yı Hukuk cemiyetleri başkanlıklarına yayınlanan talimatta; son Yunan ileri harekâtı sonucu Bursa-Uşak ve batısı genel hattının düşman eline geçtiği, Salihli ve Aydın Kuva-yı Milliyelerinin önceden desteğini sağlamış

4 Kâzım Öztürk, **Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları**, Ankara, 1981, s. 237-240; Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 244.

olmak şartı ile Alaşehir ve Nazilli Müdafaya-yı Hukuk Heyetleri idarelerinin merkez bölgeleriyle ilgilenmesi istenilmişti ⁵.

Başka bir talimatta ise; Alaşehir İdare Heyeti Merkezinin Afyonkarahisar'da bulunacağı, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya merkeziyle Uşak ilçesi ve Aydın sancağının elde kalan kısımlarının Alaşehir İdare Heyeti sorumluluk bölgesine verildiği açıklanıyordu. Tüm bu idarî yapılanmalar Afyonkarahisar'ın Kuva-yı Milliye heyetleri açısından ne kadar önemli görüldüğünün açık işaretleridir. Bunların yanında, yukarıda ifade edilen heyetlerin 12. Kolordu ve 56. Tümen Komutanlıkları ile ilişki kurmaları, millî tabur, Kuva-yı Milliye ve askerî makamlar tarafından iâşe edilemeyen Kuva-yı Milliye müfrezelerinin silahlandırma, donatım ve giydirme gibi hizmetlerinin ortaklaşa giderilmesi isteniyordu ⁶.

Kurulan Kuva-yı Milliye teşkilatları çok yararlı hizmetler yapmış olmalarının yanı sıra bazı sakıncalı durumların da ortaya çıkmasında rol oynamışlardı. Bu teşkilatların ve özellikle atlı olanların er ve hayvanların ihtiyaçlarını karşılamak, bunları oluşturan Müdafaya-yı Hukuk heyetleri tarafından karşılandığından dolayı Kuva-yı Milliyelerin ihtiyaçlarının Müdafaya-yı Hukuk tarafından karşılanacak masraflarının, Batı Cephesi Komutanlığının gösterdiği biçimde ödenmesi, iyi bir uygulama şekli olmasına rağmen, Maliye Bakanlığı, Müdafaya-yı Hukukları bu konuda tereddüde düşürmüştü, ödenek verilmemesi her yerde olduğu gibi Afyonkarahisar Kuva-yı Milliyesini de zayıflatmıştı. Ödenek yönünden büyük ihtiyaç içinde bulunan ordunun bu kuvvetlere ödenek yardımı yapamaması, cepheye gelen bu kuvvetlerin dağılması, düzenli birlikler üzerinde de kötü etki yapmıştı.

Bu gibi gerekçelerden dolayı hükümetin bilgisinin bulunmadığı kuvvet toplama işleri yasaklanmıştı ⁷. Böylece epeyce sorun olan bu konu ortadan kalkmış

5 **Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri**, 15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923, C VII, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 72.

6 **Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri**, s. 72.

7 Bu konudaki emirler şöyle idi; "Kuva-yı Milliye ve buna benzer adlarla Müdafaya-yı Hukuklara başvuranlara iâşe ve donatım desteği yapılmaması, para temini ve adlarına satın almada bulunulması gibi işlemlerin de yasaklandığı, bu işlerin yapılmasının kolordunun iznine bağlı bulunduğu", 21 Eylül 1920 tarihinde 12. Kolordu Komutanlığı'nca halka ve Müdafaya-yı Hukuka, Batı Anadolu Doğu Bölgesi Müdafaya-yı Hukuk Başkanlığı'na gönderilmişti. **Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler**, s. 75'den naklen **Harp Tarihi Arşivi**, 5/2068, Dlp. 13, G. 2, Kls. 778, Dos. 15, F. 29. Ayrıca konu ile ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemâl Paşa'nın 27 Aralık 1920 tarihinde yayınladığı bir genelgesi de

ilerleyen dönemde tamamı ile düzenli birliklere Afyonkarahisar'da da geçilmişti⁸.

A. MİLİS İLİŞKİLERİ

20. Kolordu'ya bağlı 23. Tümenin Afyon'da bulunması ve Batı cephesinde ihtiyaç duyulan bölgelere elinden geldiği kadar silah, milis kuvveti, mühimmat, fişek göndermesi Afyon'un Uşak şehri ile ilişkilerinin bir başka önemli boyutunu oluşturmuştu.

1920 Temmuz'unda Uşak'ta Milli hareketin yardım toplaması ve milis toplaması konusunda muhalif grupların direnç gösterdikleri görülmüştü. Bunun üzerine Afyonkarahisar'dan cepheye giden Kuva-yı Milliye ile Eşme ve Alaşehir'den oluşturulan ve yaklaşık iki yüze ulaşan bir kuvvet Uşak'a girmiş ve düzeni sağlamada etkili olmuşlardı⁹. 26 Temmuz 1920 tarihli bir belgede de Afyonkarahisar adına 70 gönüllü toplanarak Uşak'a gönderildiği bildirilmekteydi¹⁰. Bütün bunların yanı sıra Afyonkarahisar ile Uşak arasındaki bağlardan birisi de Afyonkarahisar Kongresi'nde beraber olmalarıdır. Bilindiği üzere Afyonkarahisar Kongresi Ege bölgesindeki kongreleri içinde önemli bir yere sahip olan Kuva-yı Milliye Kuvvetlerinin düzenli orduya geçmesinden önce son kongre olma özelliğini taşımakta, konuyla ilgili fikir alışverişlerinin yapıldığı kongre niteliğine sahipti. Uşak Merkez Heyeti de Afyonkarahisar Kongresi'ne davet edilmişti. İbrahim Tahtakılıç Bey 29 Temmuz 1920'de gönderdiği cevabi yazısında yoğunluktan dolayı Uşak'tan ayrılamayacağını bildiren bir mazeret yazısı göndermişti¹¹.

şu şekilde idi. "Hiç kimse, hiçbir sebep ve suretle hükümet merkezinin bilgisi olmaksızın kuvvet toplamağa yetkili değildir. Bu genelgenin duyurulması tarihinden önce bu yolda girişimde bulunmuş olanlar varsa derhal kendilerini ve girişim amaçlarını doğrudan doğruya bana bildireceklerdir. Aksi takdirde bu gibi girişimler memleketin iç asayişini bozacağından ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine zarar vereceğinden, masum memleket halkını aldatma, suçlama ile itham olunacaklarını beyan eylerim", **Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetleri**, s. 76'dan naklen **Harp Tarihi Arşivi**, No. 6/ 8350, Dlp.14, G.4, Kls. 862, Dos. 13, F. 31.

8 6.10. 1920 tarihli bir belgede Karahisar Milli Alayı'nın 68 numarası verilerek 23. Tümeneye katılacağı bildirilmektedir. **ATASE. İSH.** 13. A. 4504, 855/34; 8.10. 1920 tarihli bir belgede de Çelikalay'ın ordu kadrosuna alınarak 68 numarasının verildiğinden sözedilmektedir. **ATASE. İSH.** 13. A. 4564, 847/31

9 **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 3, No: 8, Haziran 1954, Vesika no: 168.

10 **ATASE. İSH.** 12. A. 3681, 838/136.

11 26 Temmuz 1920 tarihli bir belgede konu şu şekilde ele alınmıştır. "Uşak Heyet-i

Afyonkarahisar Müdafaya-yı Hukuk Cemiyeti, Eylül 1920'nin ilk günlerinde Millî Mücadeleye oldukça önemli katkı sağlayan milis kuvvetlerinin toplanmasına da ön ayak olmuştu. Cemiyetin de katkılarıyla, Afyonkarahisar ve kazalarından gönüllü müfrezeleri meydana getirilmeye başlanmıştı. Bolvadin ve Emirdağ kazalarından Afyonkarahisar'a gelen 500 atlı ile 600 piyade büyük bir merasimle karşılanmış, bunların başında, yaşı yüze yakın Sultan Bey isminde aksakallı bir ihtiyarın da atının üzerinde görünmesi, halk üzerinde büyük tesir bırakmıştı. Bu kuvvetler zafer duaları arasında Uşak Cephesi'ne gönderilmişler, Ankara da bu çabalardan dolayı memnunluk ve takdirlerini bildirmişti¹². Afyonkarahisar ahalisi de bu çabalara elinden geldiği kadar destek vermiş yapmış olduğu toplantı ve mitinglerle Uşaklıların yanında olduğu mesajını iletmişti¹³.

Merkeziye Riyasetine, Nazilli, Dinar Heyet-i Merkeziye Riyasetine, Fırka 23 ve Fırka 67 Kumandanlığı'na,

1.Nazilli ve Alaşehir Müdafaa-i Heyet-i Merkezileri hakkında ahval-i hazıraya nazaran atı için tarz-ı hareket hakkında görüşülmek üzere mezkur heyetler aza-i kiraminin 1 Ağustos 336 Pazartesi günü Afyonkarahisar'ına gitmeleri rica olunur..”

ATASE., İSH. 12. A, 3679, 836/146. İbrahim Bey'in cevabı 29 Temmuz 1920 tarihlidir. “Konya'da 12. K.K Fahrettin Bey,

Karahisar'da bazı mesailin müzakeresi için kongre halinde ayın birinde içtimamız emir buyurulmuştur. Yevm-i mezkurda teşrif edecek olan heyet-i mahsusanın kabul vesair hususat için buradan bilmurur infikak edilemeyeceğinden müzakeratın tensip buyurulacak zamana tealliki ve tehiri müstarhemdir, efendim.

Uşak Mıntıkası Heyet-i Merkeziye Reisi/İbrahim”, **ATASE. İSH.** 12. A. 3784, 836/153.

12 Fahrettin Altay, **On yıl Savaş ve Sonrası, Görüp Geçirdiklerim 1912-1922**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 268.

13 18 Eylül 1920 tarihli bir belgede 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa konuyu şu şekilde dile getirmiştir. “Bugün Karahisar ahalisi kamilen dükkanlarını kapayarak İmaret Camii'nde toplandı. Düşmanın vüruduna intizar etmekten ise onun üzerine gitmek evla olacağını umumi bir galeyân halinde tedbirler getirerek alenen karar verildi. Silahlı olan silahıyla silahı olmayan bıçağıyla o da olmazsa sopa ile üç günlük yiyeceğiyle birkaç gün zarfında hazırlanarak kolordudan tayin olunacak bir günde kıyâm-ı milli halinde Uşak istikametinde gidecekler ve oradaki din kardeşlerimizi Yunan zulmünden kurtaracaklardır. Yevm-i harekette umum dükkânlar ve hükümet kapanarak şehirde yalnız Belediye reisiyle, kadınlar ve ihtiyarlarla çocuklar kalacaklardır. Bittabi hamiyetli halkın başında gideceğim. Livanın kazaları da bu harekete iştirak edecektir. Aziziye ve Bolvadin kazaları merkez liva ile birleşerek Dumlupınar üzerine ve Sandıklı kazası Ahad Köyü'ndeki müfrezeye iltihak ederek Dinar, Çivril kazaları Çivril'de birleşerek Sivaslı nahiyesi üzerinden ilerleyeceklerdir. Yollardaki köyler beraber alınacaktır. Kolordu mıntıkasındaki diğer liva ve kazalar da bu yolda arkamızdan gelmeleri icabat-ı diniye ve salabiyedir. Konyalılar da 1500 kişilik ilk kafileyi gönderiyorlar. 18 Eylül 36

12. K.K. Fahrettin”, **ATASE. İSH.** 12. A. 5940. 749/177.

İsmail Şükrü Hoca konuyla ilgili olarak, hatıralarında şöyle söz eder ; “Ne kadar silah ve cephane varsa derhal bana teslim edilmesi için Ankara silah deposuna emir verdiler. Depoya gittim. Ne göreyim, 14 adet martiniden muaddel, tek ateşli bekçi silahlarından başka silah yok, bunları aldım. Sayının kırka iblâğını istedim. Ankara Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nuri Bey’in bunu bulacağını ümit ediyordum. Maalesef buna imkân olmadığını söyledi. Resmi makamlardan ümit kesilince Allah’a dayanarak bir çare düşündüm. Hemen bir gün içinde bir asker elbisesi diktirdim. Başımdaki sarığı muhafaza ederek bu asker elbisesini giydim. Hacı Bayram Camisi’nde Cuma Namazı’ndan sonra kürsüye çıktım.

“Ey cemaat-i müslimin dedim. Kapıları kapayınız. Hiçbiriniz camiden dışarı çıkmasın. Sizinle görüşecek mühim meseleler var! dedim çoştum söyledim. Evde duvarlarda asılı duran harb silahlarının boşuna asılı kalırsa ev sahibine lanet edeceğini anlattım. Memleket ve din tehlikede kalırsa yedisinden yetmişine kadar bütün Müslümanların cihatla mükellef olduğunu anlattım. Mustafa Kemâl Paşa’nın teminatını söyledim. Cemaat ağladı, ben ağladım. Nihayet arkamdaki ilmiye cübbesini çıkararak asker elbisesiyle başımda sarık olarak kürsüde ayağa kalktım. “Ey cemaat-i müslimin dedim. İşte ben asker kıyafetine girdim. Cepheye gidiyorum. Memleket ve din kurtuluncaya kadar cephelelerde düşmanla çarpışacağım. Memleketini dinini seven benimle gelsin dedim. Herkes sağa sola koştu. O gün akşama kadar 700 silah, 600 mücahit, 120 at toplanmıştı. Ankara’dan ayrıldım. Afyonkarahisar’a gelince düşmanın Uşak’a girdiğini duydum, İzzettin Bey’in (Çalışlar) kumanda ettiği cepheye giderek bir müdafaa hattı tesis ettim.”¹⁴.

a. Çelikalay’ın Katıldığı Savaşlar.

Çelikalay ilk görevini, Uşak cephesinde almıştı. Uşak Cephesine İzzettin Bey komuta etmekteydi. Yunanlılar 29 Ağustos’ta topçu ateşiyle saldırıya başladıklarında Afyonkarahisar’dan gönderilen 172. Alay henüz Uşak yolunda bulunuyordu. 23. Tümen, Afyonkarahisar’dan takviye birlikleri ve Çerkez Ethem’e bağlı birlikler gelmekte iken bulunduğu mevzileri savunmak zorunda kalmıştı. 23. Tümen sayıca az ve donanım açısından yetersiz olduğundan dolayı birkaç saat sonra çekilmeye başlamıştı¹⁵. Bu gelişmeler üzerine 23. Tümen

14 Kadir Mısırlıoğlu, **Kurtuluş Savaşı’nda Sarıklı Mücahitler**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1972, s. 265.

15 **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C II, I. Kısım**, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1963, s. 315.

Komutanı İzzettin Bey, düzensiz olarak çekilmekte olan kuvvetlerinin Nohut Ovası üzerinden geçerek Banaz'da toplanmalarını emretmişti. Kapaklar doğusunda mevzilenmiş Yunan kuvvetlerinin ateşi altında zorlukla çekilen birlikler, 29 Ağustos'ta Banaz İstasyonu'nda toplanabilmişlerdi. Bu kuvvetler 69. Alayın bir kısmı, bir İstihkâm Taburu, Eskişehir Depo Taburu ve dört toplu bir Sahra Bataryası'ydı. Tümenin diğer birlikleri de Ahat Köyü yönünde çekilmişlerdi ¹⁶. 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, Uşak'taki bu olumsuz gelişmeler üzerine Uşak'a giderken Küçükköy'de düşmanın Uşak'ı işgal ettiğini öğrenince yanında bulunan Aşir Bey ve karargâh bölüğünü de yanına alarak silah ve cephanelerle beraber doğruca Dumlupınar'a geçmişti. Aşir Bey, Dumlupınar'da yeni bir savunma mevzisi kurdukmaya başlamıştı. 172. Alay'ın 3. Taburu'nu götüreren tren ise Banaz'da kalmıştı. Banaz'daki tümen kumandanı İzzettin Bey ile konuşarak tüm kuvvetleri Dumlupınar'daki Murat Dağı ile Ahır Dağı arasındaki mevzilere çekmesini emretmişti ¹⁷. 31 Ağustos 1920'de tüm kuvvetler Dumlupınar'a çekilerek, yeni savunma mevzii kurulmaya başlanmıştı. Aşir Bey de hazırlanan cepheyi İzzettin Bey'e (Çalışlar) teslim etmişti ¹⁸.

Fahrettin Paşa, Afyonkarahisar'ın ileri gelenlerinden altmış kişiyi cepheye beraberinde götürerek onlara ormanlık, Murat dağı ile Ahır dağları arasındaki Dumlupınar mevziinin ne kadar kuvvetli olduğunu ve tümenin burada yeniden hazırlanmakta bulunduğunu geriden de takviye kuvvetleri geleceğini ve mevzinin düşmanın Afyonkarahisar'a yaklaşmasına mani olacağını söyleyerek şüphelerini gidermeye çalışmıştı. Bu inceleme gezisine katılanlara da cephedeki durumun çok iyi olduğunu, askerinin morallinin yüksek olduğunu, halkın orduya güvenmesi gerektiğini bütün bunları halka anlatmalarını istemişti¹⁹. Aynı heyet, burada incelemelerde bulunup vaziyeti tetkik ettikten sonra ²⁰ Eyüp Çamı'na

16 Altay, a. g. e., s. 266.

17 **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C II, Kısım I.**, s. 315.

18 **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C II, Kısım I.**, s. 315.

19 Altay, a. g. e., s. 266.

20 Altay, a. g. e., s. 266; Fahrettin Altay'ın beraberinde götürdüğü Afyonkarahisar Heyeti'nin içinde bulunan Afyonkarahisar Müftüsü Hüseyin (Bayık) Efendi, hatıratında şöyle anlatmaktadır; "Birgün Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey memleket ahalisini cepheye davet etti. Biz de askerlere hediye etmek üzere birçok ekmek, erzak sandıklarıyla tütün, askerlerin giymesi için bin kadar kepenek ve bin kadar yemeni hazırlayarak ertesi gün İzmir İstasyonu'ndan trenle gitmek üzere istasyona vardık. Ahali vagonlara yerleşti. Dumlupınar'a varıldı. Orada evvelce hazırlanan hayvanlarla Eyüp Çamı'na kadar gidildi. Evvelâ zabitlerle görüşüldü. Sonra bir de askerimizle görüşmemizi kumandan tavsiye etti. Bu arada iki

gitmiş yapmış oldukları incelemelerden sonra, trenle cephede Oturak'ta bulunan İsmail Şükrü Hoca'nın yanına gitmişlerdi. Daha sonraki gelişmeleri İsmail Şükrü Hoca bize şu şekilde nakletmektedir. *"Afyonkarahisar'a gelir gelmez düşman bir Taarruz daha yapmış. Uşak'a girmişti. Ben o zaman Oturak'ta bulunuyordum. Müftü Hüseyin Bey ve bir kısım ahali yanıma gelerek benden yardım istediler. Acele cepheye koştum. Uşak cephesine İzzettin Bey kumanda ediyordu. Silah ve mühimmatlılık yüzünden düşman orada galip gelmişti. Ben hemen o tarafta bir müdafaa hattı tesis ettim. Az zaman sonra cephe de silahlı mücahitlerin adeti bini bulmuştu".*

İsmail Şükrü Hoca, sonraki gelişmeler hakkında da bize şu bilgileri vermiştir. *"Cepheyi esaslı bir mevkiye naklettik. Diğer alaylar da, solda tahaşşüt ediyordu. Ben alayımınla düşmana çok yakın yerlere kadar sokuldum. Çerkes Ethem'le sağdan irtibat temin etmişim.. "*

*Ali Fuat Paşa, Eskişehir'den bir gün Çerkez Ethem'in haber vermeksizin düşmanın taarruzuna dayanamayarak Efendi Köprüsü'ne kadar geri çekildiğini, mevkiinin tehlikeli olduğunu bana bildirmişti. Bununla beraber 24 saat mevzide kaldığım takdirde Ethem'in bıraktığı topların düşman eline geçmekten kurtulabileceğini bildiriyordu. Düşmanın iki alay tahmin olunan bir takviye kuvveti Ethem'in üzerine gelmekte iken bu kuvveti pusuya düşürerek mağlub ettim. Ordu beni takdir ve tebrik etti.."*²¹.

---

saf halinde duran asker tahminen, üç yüz, dört yüz neferden ibaret görünüyordu. Ben kumandana "Askerin hepsi bu kadar mı? dedim", "Evet dedi". "Ben ve İzzet Bey at üzerinde idik. Sonra ben başladım; "Ey kahraman evlatlar! Biz sizin ziyaretinize geldik. Sizlerden çok ve pek çok rica ederiz ki, firar etmeyip sebat ediniz. Çünkü firar ederseniz genç kızlarımızı, taze gelinlerimizi, analarınızı, yavrularınızı düşman çiğneyecektir. Bunların önlenmesini sizlerin demir gibi göğüsleri ve çelik gibi kalplerinizden bekliyoruz, deyince askerlerden birisi pekâlâ söylüyorsunuz bir açız, çıplağız, soğuktan yaz günü bile duramıyoruz, topumuz, tüfeğimiz, mermimiz yok dedi. Bunun üzerine ben dedim ki, oğlum halinizi tahmin ettik de sizleri görmeğe geldik, halinizi bildiğimiz için de sizlere türlü türlü hediyeler getirdik. Vagonlarla ekmek, pirinç, tütün ve asker elbisesi tedarik edinceye kadar 1.000 kepenek ve ayakkabı sağlanıncaya kadar da 2.000 çift yemeni ve bunlardan başka da yine vagonlarla top mermisi, silah, cephane getirdik. Buradan Afyon'a kadar istasyonlardaki vagonlar, bütün askeri teçhizat ile doludur. Başka bir arzunuz var mı? Deyince; o zaman asker hep bir ağızdan bizim arzumuz yerine gelmiştir. Bunun için bizim canımız bu gövdede oldukça bu dağlardan ayrılmayacağımıza Allah ile ahd ediyoruz. Sizler de şahit olunuz. Zaten vatanın tehlikeli böyle günleri için yaratıldığımızı öğrendik, demişlerdir". Heyet bir müddet daha bölgede kaldıktan sonra katarla Afyon'a dönmüşlerdir..", Ömer Fevzi Atabek, **Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi**, Yayına Hazırlayan; Turan Akkoyun, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 8, Afyonkarahisar, 1997, s. 388.

21 Atabek, a. g. e., s. 387.

Bölge komutanı olan İzzettin Bey de o olayları şu şekilde nakletmektedir. “Dumlupınar’dayken, kolordu kumandanının beraberinde Afyonkarahisar’dan ahali, önde gelenler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden oluşan bir heyet gelmiş, mevzileri ve askeri görmüştü. Bu heyet Sattepe civarından geçerken orada içtima halinde bir bölük askerle görüşmüş ve bazıları topları cephaneleri olmadığından bahsetmişti. Şiddetle karşı çıkarak –topumuz da cephanemiz de var. Kalplerimize ve imanımıza güç katarak vatani düşman istilasından kurtaracağız- diye sesim çıktığı kadar haykırarak, henüz inancı zayıf olan bu askerleri takdir ve teşvik ettim. Bu olay hem askerlerimizin henüz yeterince azimli ve ümitli olmadığını, hem de ahalinin büyük çoğunluğunun muzır propagandaların etkisi altında tereddüt içinde kaldığını gösteriyordu. Afyonkarahisar’da milletvekili Hoca Şükrü Efendi’nin emrinde oluşturulan Millî Alay da Dumlupınar’a yollandı ve Büyükturak’ta İstasyon’a yerleştirildi. Bu alayın teçhizatı tamamen kendileri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından sağlanmıştı..”, demiştir ²².

Çelikalay’dan ordumuza beş ay vakit kazandırılması istendiği halde dokuz ay düşmanı Dumlupınar’da oyalamış, düzenli ordu gelinceye kadar görevini başarıyla yerine getirmişti.

B- LOJİSTİK İLİŞKİLER

Millî Mücadelenin en büyük zorluklarından birisi de hiç şüphesiz mali konular olmuştur. Bu durum Uşak ve Afyon yöreleri içinde geçerlidir. Merkez Heyetini uğraştıran en önemli konulardan birisi de mücadele için gerekli kaynakların bulunması, gerekli zamanda ihtiyaç duyulan bölgelere ulaştırılması, bunun için gerekli her türlü girişimin yapılması önem arz etmiştir. Lojistik destekleri iki grupta toplamak mümkündür.

a.Nakdi:

Heyet-i Merkeziye 29 Eylül 1919 tarih ve 8 sayılı yazısında Alaşehir Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda altı ay müddetli bir bütçe yapmıştı. Bu bütçenin 400.000 lira olması planlanmıştı. Bu günde 2.000 lira sarf edileceği varsayımı üzerine kurgulanmıştı. Bunun % 15’i Alaşehir, % 30 Uşak, %5.6’sı Eşme, % 16.5’i Afyon % 12’i Kütahya tarafından karşılanacak ve söz konusu miktar iane şeklinde ve üç taksitte toplanarak Uşak Merkez Heyetine gönderilecekti.

22 İzzettin Çalışların Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi’nde Batı Cephesi, Haz: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 41.

Bütçe hazırlandıktan kısa bir süre sonra cepheelerde artan faaliyetler hızlandığından dolayı ek kaynaklara ihtiyaç duyulmuştu. Bunun üzerine ilk olarak iane toplanan alan genişletilmişti. 29 Ekim 1919'da Karahisar'daki Umum Kuva-yı Milliye ve Askeriye Kumandanlığı'na yazılan 38 sayılı bir yazıda “*Afyonkarahisar cenubunda bulunan ve henüz cephe muavenetine iştirak edemeyen kaza, liva, vilayattan para hususunda muavenet-i seriada bulunulması*” istenmişti. 12 Aralık 1919 günü 23. Tümen komutanlığına yazılan 154 sayılı yazıyla, Heyet-i Merkeziye azalarından bazılarıyla, tümen komutanlığının uygun göreceği bir veya iki kişiden oluşacak bir heyetin muavenet talep etmek için Karahisar, Bolvadin, Emirdağ, Akşehir'e gönderileceği bildirilmişti. Bu kaynaklarda yetersiz kalınca bir vagon arpa için 30 lira, bir vagon buğday için 60 lira, koyun ve keçi başına 3 lira, kuzu başına 2 lira, oğlak için 1,5 lira alınması kararlaştırılmış, oktruva şeklinde konulan bu vergilerin Afyon ve ilçelerinde de geçerli olması talimatı verilmişti²³.

22.4. 1920 tarihli bir belgede “*cepheden ve kumandanlıktan vuku bulan işara göre haşhaş yağı sarfiyatı heyet-i muhteremelerini işgal edecek bir mahiyette değildir. Binaenaleyh Alaşehir'de mübayaa ettirilen zeytinyağı esmanı olmak üzere her hafta beş yüz liranın heyetimiz namına irsali mütemennadır, efendim*” denilmekteydi²⁴.

23 Haziran 1920 tarihinde Heyet-i Merkeziye başkanı İbrahim Bey tarafından Karahisar Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkezine gönderilen bir başka yazıda da ilk vasıta ile merkeze üç bin liranın gönderilmesi istenmişti²⁵.

b.Aynı:

Heyet-i Merkeziye, cephe için ihtiyaçların bir kısmını doğrudan mal ve işe şeklinde karşılama yoluna gitmişti. Bunun için de ilk olarak askeri birliklere başvurulmuştu. 29 Ekim 1919'da 23. Tümen komutanlığına yazılan 36 nolu yazıda “*cephedeki ihtiyaç için iki vagon buğday, üç vagon arpanın Uşak işe ambarına gönderilmesi*” istenmişti. Aynı şekilde silah ve cephanede bu yolla sağlanmaya çalışılmıştı.

Bu yollarla elde edilen kaynaklar sınırlı kalınca daha düzenli bir organizasyon yapılma ihtiyacı hissedilmişti. Tarım ürünlerinden belirli oranlarda iane alınması yoluna gidilmişti. Şubat 1920 başından itibaren Maliyedeki ag-

23 Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 263-264.

24 Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 520.

25 Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 569.

nam defteri esas alınarak, hayvanların %1'nin iane olarak toplanmasına başlanmıştır. Alınan hayvan sayısı Nisan'ın ilk haftasında % 2'ye yükseltilmiş daha önce alınanlardan % 1 ek olarak istenilmiştir. Böylece iane olarak başlanan usül "rusum-u milli" ye dönüştürülmüştü.

Heyet-i Merkeziyenin gelir kaynaklarından birisi de şüphesiz tarım ürünlerinden alınan nakdi yardımlardı. Aşar vergisi en önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturmuştu. Önce aşar depolarında satılan buğday ve arpanın doğrudan ucuza alınması yöntemine başvurulmuştu. Daha sonra ihtiyaçların artması üzerine aşar depolarına el konulma usulü tatbik edilmiş son çare olarak da aşar vergisini doğrudan toplama metoduna geçilmişti. Şubat 1920'nin ilk haftasında Heyet-i Merkeziye'nin denetimi altındaki yörelerde tüm iaş ve aşar ambarlarına el konulmuştu. Doğrudan yalnızca askerlerin yiyeceği ve hayvanların yem ihtiyaçlarının dışında kalan tarım ürünleri için bir serbestlik getirilmiş bunlardan da vergi alınması yoluna gidilmişti²⁶.

Bir başka belgede ise et ihtiyacına dikkat çekilerek acilen gönderilmesi istenmekteydi²⁷. 10 Haziran 1920 tarihli Bolvadin ve Aziziye Müdafaa-i Hukuk Riyasetine gönderilen bir diğer belgede de et ihtiyacına dikkate çekilerek idaresi altında bulunan muhitten % 1 nisbetinde mevaşi cem ve derciyle üç beş güne kadar sevk edilmesi istenmekteydi²⁸.

13 Haziran 1920 tarihli Alaşehir ve Salihli'ye gönderilen bir başka belgede Karahisar'dan gönderilen haşhaş yağı fıçılarının iade edilmediğinden ve Karahisar'da başka varil tedariki mümkün olmadığından variller gelmedikçe yağ gönderilemeyeceğinin bildirildiği ifade edilmekteydi²⁹.

26 Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 264-265.

27 Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 553.

28 Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 554.

29 Tekeli-İlkin, a. g. e., s. 560.

SONUÇ

Afyonkarahisar ve Uşak şehirlerinin yan yana oluşu, demiryolu bağlantılarının oluşu, Yunanlıların Uşak'ı işgalinin sonrasında sıranın Afyonkarahisar'a gelmesi kardeş iki şehir arasında önemli bağların kurulmasına neden olmuştur. Alaşehir Kongresi sonrasında Afyonkarahisar'ın Uşak Merkez Heyeti'nin yönetimi altına verilmesi kurumsal olarak ilişkileri geliştirmiştir. Afyonkarahisar halkı bütün gücüyle Uşaklıların yanında olmuştur. Uşak'ın Yunan işgaline geçmemesi, Uşak'ta asayişin tesisi konusunda gerek halk olarak gerekse Milli Alaylar aracılığı ile elinden gelen gayreti göstermiştir. Ancak mevzi yardımlar yeterli gelmemiş genel olarak ilerleyen Yunan ordusu karşısında Afyon'da bulunan 23. Tümen'in Alaşehir ve Uşak cephelerine milis, silah, cephane, fişek yardımı yapması ilişkilere askeri bir boyut da kazandırmıştır. Afyonkarahisar Milli Alayı, Karakeçili Milli Alayı, Çelikalay gibi milis kuvvetleri 23. Tümenin de teşviki ve organizasyonu ile Yunanlılara karşı Uşak milis kuvvetleriyle kader birliği yapmışlardır. Hiç şüphesiz bu dönemde Afyonkarahisar-Uşak ilişkilerinin belirli bir çerçevede yürütülmesi, lojistik destek sağlanması, milislerin Uşak cephesine sevkinde 12. Kolordunun ve onun değerli komutanı olan Fahrettin Paşa'nın da yadsınamaz katkıları olmuştur.

Sabırla dinlediğinizden dolayı çok teşekkür ediyorum. Bu vesileyle Milli Mücadele döneminde bu kutsal topraklarda beraberce kan dökmüş, silah arkadaşlığı yapmış bütün şehit ve gazilerimizi huzurlarınızda bir kez daha rahmet ve minnetle anıyorum.

KAYNAKÇA**A.ARŞİV BELGELERİ****ATASE (GENEL KURMAY ARŞİVİ)****ATASE. İSH.** 12. A. 3679, 836/146.**ATASE. İSH.** 12. A. 3681, 838/136.**ATASE. İSH.** 12. A. 3784, 836/133.**ATASE. İSH.** 12. A. 5940, 749/177.**ATASE. İSH.** 13. A. 4504, 855/34.**ATASE. İSH.** 13. A. 4564, 847/31.**B.KİTAPLAR**Altay, Fahrettin, **On yıl Savaş ve Sonrası, Görüp Geçirdiklerim 1912-1922**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.Altıntaş, Ahmet, **Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)**, Afyonkarahisar Valiliği, Afyonkarahisar, 2011.Atabek, Ömer Fevzi, **Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi**, Yayına Hazırlayan; Turan Akkoyun, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın No: 8, Afyonkarahisar, 1997.**Harb Tarihi Vesikaları Dergisi**, Yıl: 3, No: 8, Haziran, 1954.**İzzettin Çalışların Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Haz: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.Mısırlıoğlu, Kadir, **Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1972, s. 265.Öztürk, Kâzım, **Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları**, Ankara, 1981.Tekeli, İlhan –İlkin, Selim, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, T.T.K. Basımevi-Ankara, 1989.**Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, I. kısım**, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1963.**Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetleri**, 15 Mayıs 1919- 2 Kasım 1923, C VII, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

ŞÜKRÜ NAIL'İN (SOYSAL) HATIRALARINDA KUVAYI SEYYARE MÜFREZE KUMANDANI PARTİ PEHLİVAN

Barış METİN*

ÖZET

İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetlerince işgali sonrasında, Batı Anadolu'da, bu işgallere karşı Kuvayı Milliye teşkilatları oluşturulmuştur. Çerkez Ethem'in idaresindeki Kuvayı Seyyare, üstlendiği ve başarıyla gerçekleştirdiği görevler bakımından söz konusu teşkilatlar arasında öne çıkmaktadır. Çerkez Ethem, kendine bağlı kuvvetler arasında Parti Pehlivan Müfrezesine ayrı bir önem vermektedir. Parti Pehlivan Müfrezesi, Manisa ve havalisindeki Yunan işgaline karşı kurulmuş, daha sonra Kuvayı Seyyare'ye katılarak iç isyanların bastırılmasında, Gediz Cephesi'ndeki Yunanlılara karşı verilen mücadelede ve Kuvayı Seyyare-Nizami kuvvetler arasındaki çatışmada görev yapmıştır. Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınması sonrasında ise Garp Cephesi Kumandanlığı emrinde Yunan kuvvetlerine karşı İzmir'in geri alınmasına kadar başarıyla mücadele etmiştir. Parti Pehlivan Müfrezesinde yaver olan Şükrü Nail Bey, hatıralarında o dönemlere dair bu güne kadar bilinmeyen önemli bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Parti Ağa, Şükrü Nail Soysal, Uşak, Kuvayı Milliye, Çerkez Ethem, Kuvayı Seyyare.

---

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, baris.metin@yahoo.com.tr.

**PARTI PEHLIVAN, THE CORPS COMMANDER OF MOBILE
TURKISH NATIONALIST REVOLUTIONARY FORCES, IN THE
MEMORIES OF ŞÜKRÜ NAIL (SOYSAL) BEY**

ABSTRACT

After the occupation of the Greek forces in Izmir on May 15, 1919, in Western Anatolia, formed organizations of Turkish Nationalist Forces against this occupation. *Kuvay-ı Seyyare* which was one of the most important of the organizations was the mobile forces, led by Cerkez Ethem, in terms of the tasks undertaken and successfully carried out between these organizations stand out. Cerkez Ethem was committed to a separate importance of self-induced forces on detachment of Parti Agha (*Turkish Ağa*). Detachment of Parti Agha, set against the Greek occupation on the district of Manisa, participating in the suppression of internal rebellions later Kuvay-ı Seyyare Forces, frontline of Gediz against the Greeks, served in the conflict between the forces Kuvay-ı Seyyare (as a mobile army)- Kuvay-ı Milliye (as a regular army). After the Greeks took Cerkez Ethem as a refuge, detachment of Parti Agha enlisted under the Command of the Western Front until the withdrawal of the Greek forces successfully fought against the Izmir. Sukru Nail Bey, who was aide-de-camp of detachment of Parti Agha memories of that period are unknown to this day, gives important information about the period.

Key Words: Parti Agha, Şükrü Nail Soysal, Uşak, Turkish Nationalist Forces, Çerkez Ethem, Mobile Revolutionary Forces

1. Şükrü Nail (Soysal) Hakkında;

Şükrü Nail (Soysal), 1897 yılında Uşak Ortaköy'de doğmuştur. Okuma yazmayı kendi köyündeki okulda başarıyla öğrenmiştir. Küçük yaşlardan itibaren subay olmayı çok arzu etmesine rağmen, o dönemde Uşak'ta zabıt okulu olmadığından ve bunun için İstanbul'a gitmek gerektiğinden Şükrü Nail Bey'in ailesi buna karşı çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Şükrü Nail Bey de askere çağrılmış ve Şam üzerinden Gazze Cephesi'ne gönderilmiştir. 26 Mart 1917 tarihindeki Birinci Gazze Savaşı'nda ve 25 Nisan 1917'deki İkinci Gazze Savaşı'nda üstün gayretleri nedeniyle Liyakat Harp Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 2 Ekim 1917 tarihindeki Üçüncü Gazze Savaşı'nda geri çekilen Türk birliklerinin artçılığını yapan alayın 3. Tabur, 9. Bölük, 1. Takım Kumandanlığına atanmış ve Remle, Yafa önlerindeki çarpışmalarda üstün başarı gösterdiğinden "Harp Madalyası" ile taltif edilmiştir.

Kurttepe Savaşları'nda bölük kumandanının yaralanması üzerine kumandayı eline alıp, bölüğü süngü hücumuna geçirmiş ve düşmanı siperden söküp atmıştır. Yıldırım Orduları Kumandanı Falkenhayn, bu başarıları nedeniyle Şükrü Nail Bey'e bir kol saati hediye etmiş ve Alman Harp Madalyası'nı Şükrü Nail Bey'in göğsüne kendisi takmıştır.

19 Eylül 1918'de İngiliz ordusunun taarruzu karşısında tutunamayan Türk kuvvetleri dağılmaya başlamış, Şükrü Nail Bey de emrindeki birkaç askerle Nablüs Kasabası istikametine çekilmiştir. Burada İngilizlerin eline esir düşmek istemeyen Şükrü Nail Bey, Filistin topraklarından çıkarak Cebel-i Dürzi arazisine girmiştir. Yaşamak için pek çok defa Dürzî Araplarla çarpışmak zorunda kalmış ve nihayet 12 Ekim 1918 tarihinde Ayinzhale Bucağı'na bağlı Elbaruk Köyü'nde Ferruh Bey adındaki bir kişiye sığınmıştır. Bir müddet sonra Lübnan'daki Alaiyye İngiliz işgal kumandanına ihbar edilmiş ve 30 Kasım 1918 tarihinde İngilizlere teslim olmak zorunda kalmıştır. İngilizler, Şükrü Nail Bey'i, 300 Türk esirin bulunduğu ve başlarında çok sayıda Ermeni askerinin görev yaptığı Beyrut'taki Fransız esir kampına göndermişlerdir.

Söz konusu kampta yaşanan türlü olaylara rağmen başarısıyla etrafta sevgi, saygı kazanan Şükrü Nail Bey, Marsilya'daki uçak fabrikasında çalıştırılmak üzere 23 Mayıs 1919 tarihinde Fransa'ya götürülmüştür. 27 Kasım 1919'da Türkiye'ye iade edilmek üzere Beyrut'a geri getirilmiş, buradan da Filistin'deki İngiliz esir kampına gönderilmiştir. Nihayet 19 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'a

hareket etmiş ve başından geçen onca zorluklara rağmen 20 Şubat 1920 tarihinde Uşak'a dönmüştür.

Şükrü Nail Bey, memleketine döndükten kısa bir süre sonra Yunan işgaline karşı çarpışmak için Uşak Kuvayı Milliye Reisi İbrahim Tahtakılıç'a müracaat etmiştir. Bir müddet sonra, Alaattin Tiritoglu'nun başkanlığında Uşak Akıncı Müfrezesi'ni kurmaya başlamışlar ve Şükrü Nail Bey, bu müfrezede birinci takım kumandanlığına getirilmiştir. Uşak Akıncı Müfrezesi'ne 1920 yılının yaz başlangıcında cepheye hareket emri verilmiştir. Günlerce süren yürüyüşün ardından müfrezeye, Balıkesir'de Çerkez Ethem Bey'in kuvvetlerine katılmış ve Bursa, İzmit, Adapazarı, Düzce, Bolu ve Yozgat havalisindeki iç isyanların bastırılmasında görev yapmıştır. Simav, Demirci Gediz cephelerinde Yunan kuvvetlerine karşı savaşmıştır.

Şükrü Nail Bey, Çavdarhisar yakınlarındaki çarpışmalar esnasında Uşak Akıncı Müfrezesi ile olan irtibatı kaybetmiş ve türlü olayların sonunda Trakya bölgesinden Parti Pehlivan Müfrezesi'ne katılmış, kısa sürede kendini Parti Pehlivan'a kabul ettirerek 11 Eylül 1920 tarihinde müfrezeye yaver olmuş ve 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in geri alınmasına kadar bu müfrezede savaşmıştır¹.

2. Şükrü Nail'in (Soysal) Hatıralarında Parti Pehlivan ve Müfrezesi;

Uşak Akıncı Müfrezesi, iç isyanları bastırdıktan sonra Simav üzerinden Demirci önlere, Yunan birliklerinin karşısına hareket etmiş, başarılı çarpışmalardan sonra Kocahan yoluyla Uşak'a hareket emri almış ve Kocahan'a gelmiştir.

Şükrü Nail Bey, hatıralarında Parti Pehlivan Müfrezesi hakkında ilk defa burada bahsetmektedir. Bu bölgede Uşak Akıncı Müfrezesi dışında, Parti Pehlivan ve Sarı Mehmet müfrezelerinin de bulunduğunu vurgulayan Şükrü Nail Bey, Gediz'in Yunan işgaline girmesi üzerine, Çavdarhisar dolaylarında Yunan kuvvetleriyle yapılan çarpışmalarda, Uşak Akıncı Müfrezesinin sağ kanadında Parti Pehlivan Müfrezesinin olduğunu da belirtmiştir.

1 Şükrü Nail (Soysal) ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz., Barış Metin, **Esaretten Zafere, Uşaklı Bir Muharip Gazi Şükrü Nail'in (Soysal) Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama, Uşak, 2012., Barış Metin, "Muharip Gazi Şükrü Nail Soysal ve Onun Hatıralarında Uşak Ve Çevresinde Milli Mücadele", **II. Uşak Sempozyumu**, 13-15 Ekim 2011 Uşak, C 2, s. 791-801.

a. Şükrü Nail'in (Soysal) Parti Pehlivan Müfrezesine İlticası;

Şükrü Nail Bey, Çavdarhisar yakınlarında Yunan kuvvetleriyle yapılan savaşlar esnasında, emrindeki birkaç askeriyile beraber ormanlık alanda keşif yaparken pusuya düşürülmüş, ustaca bir manevra ile birliğindeki askerlerin hayatını kurtarmayı başarmış fakat o esnada başka bir bölgeye çekilen Uşak Akıncı Müfrezesi ile olan irtibatını kaybetmiştir. Şükrü Nail Bey, bunun üzerine, o civardaki Avşar Köyü'nde karşılaştığı ve Kuvayı Seyyare'de Uşak Akıncı Müfrezesi de dâhil birkaç müfremenin müfettişliğini yapan Binbaşı Hüseyin Bey'in emrine girmiştir. Şükrü Nail Bey, Hüseyin Bey'e yeni cephenin nerede kurulacağını sorsa da bilmediğini ifade eden Hüseyin Bey, Kütahya'ya gidip Uşak Akıncı Müfrezesini oradan aramayı teklif etmiştir. Yolda Söğütözü mevkiinde Çerkez Ethem'in kardeşi Tevfik Bey'in 200 askerden oluşan birliği ile karşılaşmışlar ve bu esnada Hüseyin Bey, Tevfik Bey'e cepheden ne için uzaklaştığını anlatmaya korktuğundan, yanındaki Şükrü Nail Bey'in asker kaçağı olduğunu ve onu Kütahya'ya götürdüğünü söylemiştir. Bu yalan üzerine kurşuna dizileceğini düşünen Şükrü Nail Bey, yolda ormanın içinde, uygun bir zamanda birlikten kaçmak zorunda kalmıştır.

Ormanda iki gün boyunca tek başına kalan Şükrü Nail Bey, Parti Pehlivan Müfrezesinin öncü birlikleri tarafından gece vakti yakalanmış, Parti Pehlivan'la görüşmeye geldiğini söylemesi üzerine, sabah Parti Pehlivan'ın huzuruna getirilmiştir. Burası Kütahya'nın Örencik Bucağına bağlı Çömlekçi Köyü'ne iki yüz metre mesafedeki bir tarladır. Şükrü Nail Bey'in Uşak Akıncı Müfrezesinden olduğunu öğrenen Parti Pehlivan, Uşak Akıncı Müfrezesi Kumandanı Giritli Tahsin Bey'in², iki gün önceki çarpışmalarda habersiz geri çekilerek Parti Pehlivan Müfrezesini zor durumda bırakmasına çok sinirlenmiş ve Şükrü Nail Bey'i bu nedenle idam etmek istemiştir. Şükrü Nail Bey'in akıllıca kendini savunmasından memnun olan ve misafir oldukları Çömlekçi Köyü'nde askerinin ihtiyaçlarını karşılayan ve Şükrü Nail Bey'in de ailesini Uşak'tan iyi tanıyan bir hoca efendinin aracı olması ile Parti Pehlivan, bu kararından vazgeçmiştir. Kabiliyetlerinin ve çalışkanlığının kısa sürede fakına varan Parti Pehlivan, 11 Eylül 1920 tarihinde Şükrü Nail Bey'i kendisine yaver yapmıştır.

2 Uşak Akıncı Müfrezesi Kumandanı Alaattin Tiritioğlu, iç isyanların bastırılması sonrası, Gediz civarında Yunan kuvvetleriyle yapılan çarpışmalar esnasında hastalanmış ve tedavi edilmek üzere Kütahya'ya gönderilmiştir. Bu tarihten sonra Alaattin Tiritioğlu Uşak Akıncı Müfrezesinin kumandanlığına geri dönememiş, onun görevini Giritli Tahsin Bey üstlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Barış Metin, **a.g.e.**, s. 320.

b. Parti Pehlivan ve Yeğenleri Hakkında;

Şükrü Nail Bey'in hatıralarında ifade ettiğine göre; Parti Pehlivan, aslen Serezli'dir. İri yarı, 1.75 cm'den uzun boylu, pala bıyıklı, sert çehreli, dik başlı ve çok zekidir. Maiyetini çok iyi idare eder, disiplinlidir. Trakya şivesiyle küfür ederek konuşmayı sever, hatipliği iyidir. Şükrü Nail Bey, müfrezeğe yaver olduğu günlerde Parti Pehlivan 40-45 yaş civarındadır. Parti Pehlivan'ın müfrezesinde Halil Efe ve Necip Efe adında iki yeğeni vardır. Halil Efe o günlerde 30-35 yaşlarında, Necip Efe ise; 25-28 yaşlarında. Bunlardan hiç biri okuma yazma bilmez. Halil Efe, çok kibar, anlayışlı, güler yüzlü, yakışıklı ve atiktir. Necip Efe ise; ağabeyinin tam tersine yüzü pek gülmez, az konuşur, müfrezede fazla seveni de yoktur. Ancak son derece cesurdur, bu nedenle savaşta tedbirsizce saldırıya geçtiği de olmuştur. Şükrü Nail Bey, Necip Efe'yle iş yapmaktan çekindiğini, ağabeyi Halil Efe'nin ise kendisini sevdiğini, takdir ettiğini ifade etmektedir³.

Parti Pehlivan'ın yeğeni ve sağ kolu olan Necip Efe, Ekim 1920 tarihinde Gediz yakınlarında erzak ve mühimmat taşıyan kafilelerle ve Yunan piyade bölükleriyle yapılan savaşlar sırasında şehit olmuştur. Mezarı günümüzde Gediz'deki (Eski Gediz) Ulu Cami bahçesindedir.

Mart 1921 tarihinde Parti Pehlivan Müfrezesi, kışın bulunduğu Sındırgı ormanlarından Simav bölgesine geçmiştir. Bu dönemde, orman içlerindeki köylere erzak ve nakliye hayvanı toplamak için gelen Yunan kuvvetleriyle Parti Pehlivan Müfrezesi arasındaki çarpışmalar artmıştır. Yunan kuvvetlerince bir gece pusuya düşürülen Parti Pehlivan Müfrezesi, Halil Efe'de dâhil 11 şehit vermiştir. Parti Pehlivan böylece iki yeğenini de kaybetmiştir. Şükrü Nail Bey hatıralarında Halil Efe'nin de şehit olmasından sonra yalnız kalan ve üzüntüsü her halinden belli olan Parti Pehlivan'a daha da yakınlaştığı ve Halil Efe'nin yerini kendisinin aldığını, onun tüm işlerini kendisinin yaptığını, böylece acısını biraz olsun unutturmaya çalıştığını ifade etmektedir⁴.

3 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 336.

4 Günümüzde Parti Pehlivan ile ilgili bilimsel kaynaklar neredeyse yok denecek kadar azdır ve bu konudaki boşluk yapılacak çalışmalarla doldurulabilecektir. Ona dair bilgilere daha çok hatıralarda veya yerel tarih araştırmacılarının incelemelerinde rastlamak mümkündür. Buralardan elde edilen verilere göre; Parti Pehlivan'ın gerçek adı Mehmet'tir. Trakya bölgesinde tanınan iyi bir pehlivandır. Halk arasında "iddia" yerine kullanılan "parti" kelimesi, yarışmayı hep kazandığı için onun lakabı olmuştur. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephede savaşmıştır. Savaşlar esnasında bir gözünü kaybettiğine dair bilgiler de mevcuttur Daha geniş bilgi için bkz., Süleyman Ayhan, "Kuvayı Seyyare Komutanlığından Akıncı Müfrezesi Komutanlığına Parti Mehmet Pehlivan", 20.07.2013,

c. Parti Pehlivan Müfrezesinin Faaliyetleri;

Parti Pehlivan Müfrezesi, Şükrü Nail Bey'in katıldığı günlerde Çavdarhisar'a yakın Çömlekçi Köyü'nde ihtiyatta bulunuyordu. Müfreme, Çerkez Ethem'den alınan emir üzerine Kütahya'ya doğru hareket etti. Yeni görev; Çerkez Ethem tarafından Kütahya'nın civar köylerinden toplanan ve hapishanedeki mahkûmların da katılımıyla oluşturulan ve başında İsmail Hakkı Bey'in bulunduğu bir alayın, Bolu'ya gitmek üzere yola çıktığı ve Eskişehir'in Muttalip Köyü'nü geçtiği sırada isyan edip, alay komutanını yaralayarak firar eden askerlerinin toplanmasıdır. Müfrezenin bu görevi başarıyla yaptığı ve asker kaçaklarını köylerinde bir bir topladığı esnada, 300-500 kişilik bir kuvveti olduğu söylenen Kütahya'nın Ova Köyü'nden Çete Mehmet, Kuvayı Seyyare'ye karşı isyan etmişti. Kuvayı Seyyare'nin karargâhı o günlerde Kütahya'da olduğundan Çete Mehmet'in şehri işgal etmeyi hedeflediği bilinmekte, bu konuda çeşitli dedikodular ortalıkta dolaşmaktadır. İsmail Hakkı Bey'in alayından kaçıp Çete Mehmet'e sığınan askerlerin de olduğu biliniyordu. Parti Pehlivan Müfrezesi, söz konusu kaçakları tek tek toplamıştır. Bu aramalar sırasında asker kaçaklarını saklayan kişilerden alınan malzemeler ve küçükbaş hayvan sürüleri, Şükrü Nail Bey'in kumandasındaki küçük bir birlikle Kütahya'daki mıntıka kumandanı Binbaşı Abdullah Bey'e gönderilmiştir. Yolda Çete Mehmet'in pususuna düşen Şükrü Nail Bey, burada mutlak bir ölümden kıl payı kurtulmuş olsa da görev yerine getirilmiştir. İlerleyen günlerde Çete Mehmet ise Garp Cephesi Kumandanlığına teslim olmak zorunda kalmıştır⁵.

Parti Pehlivan Müfrezesi Kütahya'nın Ermez Köyü'nde yaklaşık bir ay kadar kaldıktan sonra, Çerkez Ethem'den alınan emir üzerine Altıntaş'a bağlı Aslanapa Bucağına hareket etmiştir. Burada 13 Ekim 1920 tarihinde alınan yeni emirle Gediz Cephesi'nde nizami kuvvetlerle savaşıyan Yunan birliklerinin geri çekilme hattını tutmakla görevlendirilmiştir. Bu dönemde Kuvayı Seyyare'ye bağlı müfrezeler Gediz bölgesine şu şekilde yerleşmeye başlamışlardır;

<http://www.tarihistan.org/yazarlar/suleyman-ayhan/parti-mehmet-pehlivan/1477/>

Mondros Anlaşmasından sonra Manisa'ya gelmiş ve cezaevinde başgardıyan olmuştur. Bazı kaynaklarda ise; Manisa'nın Yunan işgaline uğraması üzerine Gördes'e geldiği ve Kuvayı milliyeye teşkilatı kurarak Çerkez Ethem'in emrine girdiği bilgisi mevcuttur. Çandarlı ailesinden Molla Mehmet'in kızı ile Hatice Hanımla evlendiği ve böylece Gördes'e damat olduğu da ifade edilmektedir. Parti Pehlivan, Cumhuriyet döneminde "Baskak" soyadını almış ve 1941 yılında vefat etmiştir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Zübeyir Uzun, **Milli Mücadelede Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919-1920)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s. 43.

5 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 348-354

Parti Pehlivan Müfrezesi; Gediz- Kocahan arasındaki mıntıkaya, Tahsin Bey Müfrezesi; Kocahan- Uşak arasındaki mıntıkaya, Şevket Bey Müfrezesi de; Kocahan-Simav arasına yerleşmiş, diğerleri ihtiyatta kalmıştır.

Parti Pehlivan Müfrezesi, yerleştiği bölgede Yunan piyade bölüklerine ve erzak, mühimmat taşıyan Yunan askeri kafilelerine baskınlar yapmıştır.

Bu bölgedeki başarılı çarpışmaların neticesinde 24 Ekim 1920'de Yunan kuvvetleri, Gediz'den Simav, Demirci, Gördes'e kadar çekilmek mecburiyetinde kalmıştır⁶.

d. Kuvayı Seyyare-Düzenli Ordu Çatışmasında Parti Pehlivan Müfrezesi;

Şükrü Nail Bey hatıralarında; Çerkez Ethem ve kardeşleri ile Ankara arasındaki ilişkilerin zamanla soğumaya başladığını ve özellikle İsmet Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanlığına atanması ve düzenli ordunun kurulması ile bu sorunların daha da derinleşerek silahlı çatışmaya kadar vardığını ifade etmektedir. Şükrü Nail Bey, Çerkez Ethem ve kardeşlerinin 10 Aralık 1920 tarihinde nizami kuvvetlerle savaşmaya karar verdiklerini ve 29 Aralık 1920 tarihinde Kütahya Alayunt civarında iki kardeş arasındaki iç savaşın başladığını belirterek bu çarpışmada her iki tarafın da kıyasıya savaşmaya isteksiz olduğunu vurgulamaktadır. Bu savaşta Çerkez Ethem Bey, ilk ateş hattına müfrezeleri arasında en çok güvendiği Parti Pehlivan Müfrezesini sürmüştü⁷, Şükrü Nail Bey de bu savaşta ikinci derecede görev almıştır⁸.

6 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 363-365

7 Çerkez Ethem, "**Anılarım**" isimli hatıratında, Kuvayı Seyyare ile Düzenli Ordu arasındaki çarpışmalarda Parti Pehlivan Müfrezesi'nin faaliyetleri hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Örneğin düzenli orduya bağlı 8. ve 11. Tümenlerin Kütahya'nın kuzeydoğusunda toplamaya başlaması üzerine 150 mevcudu bulunan Parti Pehlivan Müfrezesini Alayunt istikametinde keşif yapmak üzere daha önceden getirdiğine dair sayfa 111'de, Alayunt'tan Parti Pehlivan'ın yavaş yavaş çekilmesi ile ilgili kendi emri sayfa 114'de, İsmet Paşa kuvvetlerinin Gediz'e yavaş yavaş yaklaştıklarına dair Parti Pehlivan'ın raporları hakkında sayfa 117'de, Muvazzaf Ordunun Gediz'e sekiz kilometre yakındaki Hisar Köyü'ne yaklaştığına dair Parti Pehlivan'ın Çerkez Ethem'e gönderdiği metin hakkında sayfa 118'de çeşitli bilgiler vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Çerkez Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2000.

8 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 369.

Şükrü Nail Bey'in belirttiğine göre; Çerkez Ethem söz konusu savaşlar esnasında Parti Pehlivan Müfrezesi de dâhil birliklerinden arzu ettiği gayreti görememiş ve başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Çerkez Ethem, düzenli ordu kuvvetleriyle yaptığı savaşı kaybettikten sonra kendisine bağlı birkaç müfrezeye ile Gediz'e kadar çekilmiş, kardeşleri ise buradan Uşak'taki Yunan kumandanlığına iltica etmişlerdir. Çerkez Ethem de sayıları 200 yakın olan bir kuvvetle Simav'dan geçerek Sındırgı ormanlarına çekilmiştir.⁹

Parti Pehlivan Müfrezesi bu günlerde Gördes'te bir orman köyüne çekilmiş ve burada mutemet Hikmet Bey'den, askerler son maaşlarını almışlardır. Şükrü Nail Bey'in ifadesine göre; Parti Pehlivan, kendisini refakatine alarak, o sırada Çerkez Ethem Bey'in kaldığı ormanın içindeki iki katlı bir eve gitmişlerdir. Şükrü Nail Bey, dışarıda beklerken Parti Pehlivan odaya girmiş ve Çerkez Ethem ile kısa bir görüşme yapmıştır. Çerkez Ethem, Parti Pehlivan'ı kapıya kadar uğurlarken Şükrü Nail Bey'i de görmüş, bunun üzerine Şükrü Nail Bey de elini öperek onunla vedalaşmıştır¹⁰.

Çerkez Ethem'in Parti Pehlivan'ı çok sevdiğini, her fırsatta onu ziyarete geldiğini ifade eden Şükrü Nail Bey, bu nedenle kendisinin de Çerkez Ethem'le çok defa tanışma, konuşma fırsatı bulduğunu belirtmiştir. Veda günü Çerkez Ethem'in çok üzgün olduğunu söyleyen Şükrü Nail Bey, benzinin çok solgun olduğunu, ellerinin, parmaklarının kuruduğunu, çökük ve bitkin görüldüğünü, o heybetli adamın giydiği kürkün içinde adeta kaybolduğunu vurgulamıştır.

Şükrü Nail Bey, son defaki karşılaşmalarında Ethem Bey'in artık Yunanlılara kesin olarak teslim olmaya karar verdiğini, söz konusu buluşmadan birkaç gün sonra da Ethem Bey'in Binbaşı Hasan Bey, Yüzbaşı Halil Bey ve Kütahya Mıntıka Kumandanı Abdullah Beyle birlikte Manyas tarafında bir köyde Yunanlılara teslim olduğunu öğrendiklerini ifade etmiştir¹¹.

Çerkez Ethem'in teslim olmasından sonra ona bağlı müfrezelerin bazıları dağılmış, bazıları da nizami kuvvetler tarafından teslim alınmıştır. Parti Pehlivan Müfrezesi ise bu günlerde Simav havalisindeki ormanlık alana çekilmiştir. Şükrü Nail Bey, Parti Pehlivan'ın ilerleyen günlerde ne yapacağına dair kafasının karışık olduğunu, müfrezeyi dağıtmadan nizami kuvvetlere katılmayı uygun

9 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 370.

10 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 371.

11 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 371

bulmalarına rağmen, müfrezedeki bazı kişilerin korku ve cehalet nedeniyle buna şiddetle karşı çıktıklarını belirtmektedir. Böylesine sıkıntılı bir süreçte Parti Pehlivan'ın kendisine fikrini sorduğunu söyleyen Şükrü Nail Bey, vatanın aske-re ihtiyacı olduğunu ve böylesi bir zamanda müfrezenin dağıtılmasının ihanet olacağını ifade ederek Garp Cephesi Kumandanlığına özel bir mektup yazmayı önerdiğini belirtmektedir. Uzun tartışmalardan sonra 1 Ocak 1921 tarihinde Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya bir mektup yazmaya karar verilmiştir. Şükrü Nail Bey'in kendisinin yazdığını ifade ettiği mektup şöyledir¹²;

Garp Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e; 1 Ocak 1921. Parti Pehlivan;

“Yunan ordularının İzmir’e çıkarma yaptığı 15 Mayıs 1919 tarihinden bugüne kadar muhtelif cephelerde ve dâbili isyanlarda Parti Pehlivan Müfrezesi olarak can siperane nasıl dövuştüğümüzü ve nasıl çalıştığımızı takdirinize arz ediyorum. Bugüne kadar devletin, milletin, şanlı ordumuzun emrinde canımızı hiçe sayarak, kafamızı kıra kıra, kan dökerek savaştığımızı genelkurmay başkanı olarak çok daha iyi bilir ve takdir buyurursunuz. Biz isyancı değiliz, vatan haini de hiç değiliz. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da vatanımızın kurtulması için her yerde, her sahada savaşaçağımıza namusumuz üzerine size ve yüce milletimize söz veriyoruz. Saygılarımızla emrinizi bekliyoruz... İmza Parti Pehlivan Müfrezesi Komutanı Parti”.

O günlerde Garp Cephesi Karargâhı Gediz’e yakın Çavdarhisar’da bulunmaktadır. Buradan 6 Ocak 1921 tarihinde beklenen şu cevap gelmiştir¹³;

“Sayın Pehlivan Ağa ve Parti Müfrezesi Komutanı. 1 Ocak 1921 tarihli mektubunuza cevaptır.

Mektubunuzu aldım. Sizlere çok teşekkür ederim. Müfrezenizin gerek Yunanluların karşısında gerekse iç isyanlar karşısında kahramanca savaştığını yakinen müşahede ettim. Takdire şayan bir komutan olduğunuzdan tüm kalbimle sizi tebrik ederim. Bu hizmetlerinize karşı sizi affediyorum. Müfrezenizle birlikte dâhilde akıncı olarak kalacaksınız, iaşenizi dâhilden temin edeceksiniz. Düşmanın hattı-ricatını, ulaşım kavşaklarını, köprülerini ve kara yollarına sık sık baskınlar düzenleyerek, dinamitleyerek berhava edeceksiniz. Düşman belki Ankara’ya kadar da gelecektir. Fakat neticede zafer bizim olacaktır. Metin olun, sebatkâr olun. Başa-

12 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 375

13 Barış Metin, **a.g.e.**, s. 376

rılarınız devamlı ve şansınızın açık olmasını Allah'tan niyaz eder tüm müfrezede bulunan arkadaşlarınızla birlikte gözlerinizden öperim, saygılarımla

İmza. Garp Cephesi Komutanı Albay İsmet. Tarih 6 Ocak 1921¹⁴

e. Parti Pehlivan Müfrezesinin Düzenli Ordu Emrindeki Faaliyetleri;

Garp Cephesi Kumandanlığından alınan söz konusu emir üzerine Parti Pehlivan Müfrezesi Birinci İnönü Savaşı sırasında ve sonrasında Yunan kuvvetlerinin sağ kanadının gerilerine akınlar düzenlemiş ve nakliye kollarına ağır darbeler indirmiştir. Yunan kuvvetleri İkinci İnönü mağlubiyetinden sonra kuzeyde Bursa'ya, güneyde de Uşak civarına çekilmiştir. Bu dönemde Parti Pehlivan Müfrezesi de Murat Dağının güneyindeki Comburt Ovası'na çekilmiş ve bu bölgede aynı vazifesini yerine getirmiştir. Sakarya Meydan Savaşı'nda ağır bir yenilgi daha alan Yunan birliklerinden firarlar artmaya başlamış, Parti Pehlivan Müfrezesi de 1921 yılının yaz aylarından sonbahara kadar Yunan asker kaçaklarını pusuya düşürmüş, karakollarına saldırmıştır. Kış mevsiminde ise müfrezeye

14 Çerkez Ethem'in düzenli orduyla savaşma kararı almasından sonra, Parti Pehlivan ile aralarının açılmaya başladığına ve Çerkez Ethem'in Yunan kuvvetlerine sığınma düşüncesine Parti Pehlivan'ın kesinlikle katılmadığına dair başka kaynaklarda da bilgiler vardır. Örneğin düzenli ordu birlikleri içinde Kuvayı Seyyare ile çarpışan ve daha sonra anılarını da yayınlayan Şerif Güralp; Çerkez Ethem'in götürüp Yunanlılara teslim etmek istediği emrindeki subaylar ile üsteğmen Deli Fevzi'nin kumandasında bulunan dağ bataryasını Parti Pehlivan'ın silah tehdidi ile Çerkez Ethem'in elinden kurtardığını ifade etmiştir. Şerif Güralp, söz konusu hatıratında, düzenli orduya katılmasıyla ilgili Parti Pehlivan'ın "Yüzümün karası ile karşılarna çıkamam. Şimdilik Yunan ordusunun gerisinde Yunanlıların aleyhinde çalışacağım. Yüzümün karasını kanımla temizledikten sonra nizamiyelere katılacağım" dediğini, kendisinin de İzmir'in istirdadı sırasında bu kahramanla görüştüğünü ve o zaman da "Hükümet benim bilmeyerek yaptığım hatamı affetti. Bana arazi ve koyun verdi. Allah millete zeval vermesin. Bir daha da düşman yüzü göstermesin" dediğini aktarmaktadır. Bkz., Güralp Şerif, **Bir Albayın Anıları Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 122-123.

Cemal Kutay ise; Çerkez Ethem hadisesi ile ilgili iki ciltlik eserinde; Çerkez Ethem ile Garp Cephesi Kumandanlığı arasındaki ayrılıkların başladığı zaman, Kütahya'ya Ankara'dan gönderilen Meclis Heyeti'ni Parti Pehlivan'ın daha şehre gelmeden, yolda ziyaret ettiğini, bu esnada Parti Pehlivan'ın yaşanan hadiselerin bir anlaşmayı imkânsız hale getirdiğini, bunun da şahsi olmaktan çok, düzen meselesi olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Düzenli ordunun çatışmalarda başarılı olmasından sonra Yunan kuvvetlerine iltica eden Çerkez Ethem'in, Parti Pehlivan'a cebel bataryalarını da alarak İzzettin Paşa tümenine katılmayı tavsiye ettiğini ve Parti Pehlivan'ın da bu tavsiyeye uyduğunu belirtmiştir. (Bu bilgi yukarıda Şerif Güralp'ın aktardığı hadise ile çelişmektedir) Bkz., Kutay Cemal, **Çerkez Ethem Dosyası 1**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 211.

zor şartlar altında hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Bunun nedeni ise yerli halk kılığına girmiş Yunan casuslarının ihbarlarıdır. 1922 yazı geldiğinde Parti Pehlivan Müfrezesi Murat Dağında Yunan birliklerine ağır kayıplar verilmeyi sürdürmüş, 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz sırasında geri kaçan Yunan askerleri ormanlık alanda imha edilmiştir. 30 Ağustos zaferinden sonra Fahrettin (Altay) Paşa, Parti Pehlivan Müfrezesini de yanına alarak İzmir'e doğru kaçan Yunan kuvvetlerini takip etmiştir. Şükrü Nail Bey, İzmir'e doğru yollarda şahit olduğu manzaranın tam bir facia olduğunu, Yunanlıların geçtiği her yeri yaktığını, masum insanları katlettiğini ifade etmiştir. İzmir'de gördüğü manzaranın ise başka bir türlü olduğunu, Rumların, Ermenilerin, Yunan askerlerinin rıhtımda birbirine karışmış şekilde kurtarıcı beklediklerini, feryatların göklere çıktığını, denizdeki İngiliz ve Fransız gemilerine ulaşmak için sandallara dolan insanların devrilip denize düştüğünü, gemilere kadar ulaşmayı başarıları da kimsenin yukarıya çekmediğini, bunların kordon boyunca akıbetlerini beklediklerini vurgulamıştır.

Sonuç

1897 tarihinde Uşak Ortaköy'de doğan Şükrü Nail (Soysal), Birinci Dünya Savaşı'na Filistin Cephesinde katılmış ve birinci, ikinci, üçüncü Gazze Savaşlarında üstün gayret göstererek kumandanları tarafından madalyalarla ödüllendirilmiştir. Eylül 1918'de Filistin Cephesi neredeyse tamamen İngiliz kuvvetlerinin eline geçmiştir. Şükrü Nail Bey, bu dönemde İngilizlere esir düşmemek için Filistin topraklarından çıkararak, Lübnan'a geçmiş ve yaya olarak baba ocağına dönmeye çalışmıştır. Amacına ulaşamayan Şükrü Nail Bey, bir müddet Türk dostu bir Lübnanlı'nın köyünde gizlenmişse de sonunda yakalanarak Beyrut'taki Fransız esir kampına gönderilmiş ve burada Fransız ordusunda görevli Ermenilerle kanlı bir mücadeleye girişmiştir. Daha sonra Beyrut'tan Marsilya'ya uçak fabrikasında çalıştırılmak üzere götürülen Şükrü Nail Bey, nihayet 1920 yılının Şubat ayında Uşak'taki köyüne dönmeyi başarmıştır.

Batı Anadolu'da Yunan işgalinin yaşandığı günlerde ülkesine dönen Şükrü Nail Bey, hemen Uşak Kuvayı Milliye Reisi İbrahim Tahtakılıç'a başvurarak gönüllü asker olmak istemiştir. Kısa süre içinde Alaattin Tiritioğlu başkanlığında oluşturulan Uşak Akıncı Müfrezesinde birinci takım kumandanlığına getirilmiştir. 1920 yılının yaz ayları başında Uşak Akıncı Müfrezesi, Balıkesir'e doğru hareket etmiş ve burada Çerkez Ethem'in Kuvayı Seyyare birliklerine katılmış ve

ülkedeki iç isyanların bastırılmasında görev yapmıştır.

İç isyanların bastırılmasından sonra, Çavdarhisar yakınlarında Yunan kuvvetleriyle yapılan çarpışmalar esnasında bir gece pusuya düşen ve Uşak Akıncı Müfrezesi ile irtibatını o sırada kaybeden Şükrü Nail Bey, başından geçen türlü olaylar neticesinde Parti Pehlivan Müfrezesine iltica etmiştir. Kısa sürede Parti Pehlivan'ın güvenini sağlayan Şükrü Nail Bey, 11 Eylül 1920 tarihinde Parti Pehlivan Müfrezesinde yaver olmuştur. Bu günden sonra Parti Pehlivan Müfrezesi bir taraftan Kütahya bölgesindeki asker kaçaklarıyla ve isyancılarla mücadele ederken, diğer taraftan da Gediz Cephesinde Yunan kuvvetleriyle çarpışmıştır.

Kuvayı Seyyare ile düzenli ordu arasındaki iç savaş esnasında Çerkez Ethem, en güvendiği birlik olan Parti Pehlivan Müfrezesini Alayunt civarındaki çarpışmalarda en ön cephede görevlendirmiş. Ancak düzenli ordu önünde tutunamayan Çerkez Ethem ve birlikleri Gediz bölgesine doğru geri çekilmiş ve kısa süre sonra Çerkez Ethem de Yunan kuvvetlerinin kontrolündeki bölgeye geçerek teslim olmuştur. Parti Pehlivan, Gördes civarında Çerkez Ethem ile vedalaşıp ayrılarak, kısa süre sonra Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e bir mektup yazmış ve affedilmesini istemiştir. İsmet Paşa bu talebi kabul etmiş ve Parti Pehlivan Müfrezesinin cephe gerisinde, Yunan işgali altındaki bölgelerde Yunan kuvvetlerinin karakollarına ve cephane depolarına, mühimmat taşıyan birliklerine saldırı yapmasını istemiştir. Bu görevi Parti Pehlivan Müfrezesi İzmir'in istirdadına kadar başarıyla gerçekleştirmiştir.

Kaynakça

1. Ayhan, Süleyman, “Kuvayı Seyyare Komutanlığından Akıncı Müfrezesi Komutanlığına Parti Mehmet Pehlivan”, 20.07.2013, <http://www.tarihistan.org/yazarlar/suleyman-ayhan/parti-mehmet-pehlivan/1477/>
2. Metin, Barış, **Esarettten Zafere, Uşaklı Bir Muharip Gazi Şükrü Nail'in (Soysal) Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, Uşak Akademi Kitap Dağıtım Pazarlama, Uşak, 2012.
3. Kutay, Cemal, **Çerkez Ethem Dosyası 1**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1977.
4. Çerkez Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2000.
5. Güralp, Şerif, **Bir Albayın Anıları Kurtuluş Savaşı'nın İçyüzü**, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007.
6. Metin, Barış, “Muharip Gazi Şükrü Nail Soysal ve Onun Hatıralarında Uşak Ve Çevresinde Milli Mücadele”, **II. Uşak Sempozyumu**, 13-15 Ekim 2011 Uşak, C 2.
7. Uzun, Zübeyir, **Milli Mücadelede Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919-1920)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

Ek1. Parti Pehlivan

ZAFER YOLUNU GÜNCELE TAŞIYAN BİR MEKÂN: BAŞKOMUTAN TARİHİ MİLLİ PARKI

Temuçin Faik ERTAN*

ÖZET

Başkomutan Tarihi Milli Parkı, Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemli mihenk taşlarının arasında yer almaktadır. 26 Ağustos'ta Büyük Taarruzun başladığı bölge ile 30 Ağustos'ta Başkomutan Meydan Muharebesinin geçtiği bölgeleri içine almaktadır.

Afyonkarahisar, Kocatepe ve Dumlupınar çevresindeki alanlar, 31.08.1981 tarih ve 8/3580 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Tarihi Milli Park ilan edilmiştir. 31.05.2000 tarihinde alınan 2000/810 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Tarihi Milli Park sınırlarında değişiklik yapılmış ve bugünkü haline getirilmiştir.

Söz konusu coğrafi mekân, Büyük Taarruz'un 26-31 Ağustos 1922 tarihli günlerinin gerçekleştiği alan olup, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yer olarak değerlendirilebilir. Milli mücadele niteliği taşıyan savaşta son evre, barışa giden yolda ise ilk aşama olan Büyük Taarruz'un gerçekleştiği bu coğrafyada çok sayıda siper ve şehitlik ile müze bulunmaktadır. Söz konusu tarihi yerler, Türkler için zafer yolu olarak görülen savaş alanını güncelle taşıyacak ve uluslaşma sürecine katkı sağlayacak niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Başkomutan Tarihi Milli Parkı, Büyük Taarruz, Dumlupınar, Kocatepe, Milli Mücadele.

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi. tfertan@ankara.edu.tr.

A PLACE THAT BRINGS VICTORY ROAD UP TO DATE: CHIEF COMMANDER HISTORICAL NATIONAL PARK

ABSTRACT

Chief Commander Historical National Park takes place as a significant reference point in the Turkish Republic History. It includes the regions where the Great Offensive began on the 26th August and the Battle of the Commander-in-Chief occurred.

The areas around Afyonkarahisar, Kocatepe and Dumlupınar was declared as the Historical National Park with the decision of the Council of Ministers dated 31.08.1981 and the number 8/3580. With another decision dated 31.05.2000 and current borders obtained.

The aforementioned geographical place is the area of the Great Offensive (dated 26-31 August 1922) occurred and also it can be considered as the place where the Turkish Republic was founded. In this region the Great Offensive, this is the last stage of the National Struggle and the first step on the way to peace occurred. There are a lot of barricades, martyrdoms and museums in the Park. Those historical places will bring the war area, which is perceived as a victory road for the Turks, up to date and contribute to the process of becoming a nation.

Key Words: Chief Commander Historical National Park, Commander-in-Chief, Dumlupınar, Great Offensive, Kocatepe, National Struggle.

GİRİŞ

Dünyada ülkelerin var olma çabası sürecinde tarihe not düşülen başarılar ve kazanımlar geleceğe aktarımın sağlanması ve somutlaştırılması adına; anıtlar, şehitlikler ve tarihi öneme sahip mekânların inşası ve korunması bağlamında çeşitli tedbir alınmaktadır. Bazı tarihsel mekânlar koruma altına alınarak tarihin güncelliğini koruması, tarihsel malzemenin milli ve manevi hazineler olarak muhafaza edilmesi zaman zaman karşılaştığımız bir durumdur. Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kuruluşun ve kurtuluşun son dönemeci olan Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi de Türkiye'nin iç kesimlerinden batıya ilerlendikçe kendine has atmosferini hissettirmekte ve bu tarihi olayın anısını yaşatmak için belirli mekânların önemini topluma anlatmak için çaba sarf edilmektedir.

Genel olarak tarihi milli parklar, özelinde de bu park bünyesindeki şehitlikler ve anıtlar, hem o ülkenin tarih algısını hem de geçmişini nasıl sahiplendiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihi Milli Park merkezli hazırlanan bu çalışma Tarihi Milli Park kavramı hakkında bilgi verecek ve ayrıca bu çalışmada Başkomutan Tarihi Milli Parkı'nın tarihi mekânları ve tarih algısı üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

MİLLİ PARK KAVRAMI HAKKINDA

Konuya milli parkın tanımıyla başlamakta yarar vardır. Milli Park ile ilgili olarak 9.8.1983 tarihli ve 2873 sayılı yasanın 2. Maddesinin a bendinde **“Milli park; bilimsel ve estetik bakımından, milli ve milletlerarası ender bulunan tabii ve kültürel kaynak değerleri ile koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip tabiat parçalarını ifade eder”** şeklinde bir tanım bulunmaktadır. Söz konusu kanun zaman zaman değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından 12.12.1986 tarihinde çıkarılan yönetmeliğin 6. Maddesinin A bendinde ise **“Milli Park olarak ayrılacak yerlerde;**

1 - Tabii ve kültürel kaynak değeri ile rekreasyonel potansiyeli, milli ve milletlerarası seviyede özellik ve önem taşımalıdır.

2 - Kaynak değerleri, gelecek nesillerin miras olarak devralacakları ve sahib olmaktan gurur duyacakları seviyede önemli olmalıdır.

3 - Kaynak değerleri tabir olmamış veya teknik ve idari müdahalelerle ıslah edilebilir durumda olmalıdır.

4 - Saha büyüklüğü, kaynak değerleri kesafeti yönünden, özel haller ve adalar dışında, en az 1000 hektar olmalı ve bu alan bütünüyle koruma ağırlıklı zonlardan meydana gelmelidir. İdari ve turistik amaçlı geliştirme alanları bu asgari saha büyüklüğünün dışındadır” şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

Söz konusu mevzuata dayalı olarak Türkiye’de bugün 40 civarında milli park bulunmaktadır. Bu milli parklar arasında beş tanesi tarihi milli park adıyla çıkarılmıştır. Türkiye’de 2010 yılı itibariyle var olan tarihi milli parklar şunlardır: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı, Başkomutan Tarihi Milli Parkı, Göreme Tarihi Milli Parkı, Boğazköy-Alacahöyük Tarihi Milli Parkı ve Truva Tarihi Milli Parkı... Bu milli parkların biri hariç diğerleri, tarihi bir dönemle, olay ve olgu ile ilgili olmakla birlikte coğrafi bölge adıyla anılmaktadır. Sadece Başkomutan Tarihi Milli Parkı, belli bir coğrafi alanı kapsamakla birlikte, bir rütbe, bir görev daha doğrusu bir kişi ile özdeşleşmiş görevle anılmaktadır. Başkomutan Tarihi Milli Parkı denildiğinde, Büyük Taarruz, Başkomutan Meydan Muharebesi ve Mustafa Kemal Atatürk akla gelmektedir. Bu açıdan ele alındığında Başkomutan Tarihi Milli Parkı, Mustafa Kemal Atatürk ile doğrudan ilgilidir. Bu da Cumhuriyet Tarihi ile doğrudan bağlantı, Cumhuriyetin tarih algısı ve bu algının topluma götürülmesi çabası demektir.

BAŞKOMUTAN TARİHİ MİLLİ PARKI

Başkomutan Tarihi Milli Parkı, 31 Ağustos 1981 yılında 8/3580 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile ilan edilmiştir. 22 Ekim 1981 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan karar aynen şöyledir: *“Afyon ve Kütahya İlleri içerisinde yer alan ve ilişik haritada sınırları belirtilen sahaların (Milli Harp tarihimizdeki müstesna yeri yönünden) Milli Park olarak tefriki ve uygulanması için orman rejimi kapsamına alınması; Turizm ve Tanıtma, İmar ve İskân ve Kültür Bakanlıklarının uygun mütalâalarına dayanan Tarım ve Orman Bakanlığının 20.8.1981 tarihli ve Milli Parklar ve Avcılık Gn. M d. 682 sayılı yazısı üzerine, 31.8.1956 tarihli ve 6831 sayılı Kanununun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 31.8.1981 tarihinde kararlaştırılmıştır.”*¹

Bu süreç sonrasında, 1983 yılında Danışma Meclisi’nde kabul edilen 2873 sayılı yasa kapsamına alınmıştır. Başkomutan Tarihi Milli Parkı ifadesine ise ilk kez Bakanlar Kurulunun Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek

1 Resmi Gazete, 22 Ekim 1981.

Kurulu'nun 16.3.1983 tarihli ve 2805 tarihli Kanun kapsamı dışında bırakılmasıyla ilgili kararında yer almıştır. Bu kararda Afyon ili –Şuhut ilçesindeki Başkomutan Tarihi Milli Parkı ifadesine yer verilmiştir.²

Başkomutan Tarihi Milli Parkında, Afyon, Kütahya Uşak sınırları içerisindeki irili ufaklı yerleşim merkezleri bulunmaktadır. Ancak söz konusu Milli Park asıl olarak Afyon-Kocatepe ve Kütahya-Dumlupınar bölgelerinden oluşmaktadır. Daha açık bir deyişle Başkomutan Tarihi Milli Parkı bölünmüş iki tarihi mekândan ve yaklaşık 41.000 hektarlık bir alandan oluşmaktadır.³

Afyon-Kocatepe bölgesinde Büyük Taarruz harekâtının başlatıldığı Büyük-kalecik, Küçük-kalecik, Kayadibi, Erkmen gibi yerleşim merkezlerini kapsamaktadır. Tarihi Milli Park'ın ikinci bölümü Kütahya bölgesidir. Dumlupınar ilçesi ile Zafertepe-Çalköy beldesi ve Büyük Aslıhanlar, Küçük Aslıhanlar, Eydemir gibi köyler bulunmaktadır.

Bu bilgiden anlaşılacağı üzere, söz konusu coğrafyada yerleşim alanları bulunmaktadır ve pek çok kişi yaşamaktadır. Ayrıca tarım ve hayvancılık ağırlıklı olmak üzere ticaret ve turizm faaliyetleri de devam etmektedir. Milli Park sınırları içinde yaşayan insanlar barınmaları başta olmak üzere, gündelik hayatlarının pek çok yönünü Milli Parklar Kanununa göre biçimlendirmektedirler.

İki bölümden oluşan Başkomutan Tarihi Milli Park sınırları içinde bilinen ve bilinmeyen pek çok siper, irili ufaklı şehitlik ve taşınabilir savaş malzemesi bulunmaktadır. Ayrıca değişik özellikler taşıyan anıtlar da yer almaktadır.

Afyon-Kocatepe bölgesindeki en çarpıcı tarihsel mekân Kocatepe Anıtı'dır. 1874 metre yükseklikteki bir tepede yer alan bu anıt, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının 26 Ağustos'ta Büyük Taarruzu başlattıkları yer olması nedeniyle tarih açısından önem arz etmektedir.⁴

Yine bu bölgede Yüzbaşı Ağah Efendi Şehitliği⁵ ve Reşat Çiğiltepe Anıtı ve şehitliği bulunmaktadır.⁶ Başkomutan Tarihi Milli Parkı'nın Afyon bölgesi daha sonra genişletilmiş ve sınırları Afyon'a kadar uzatılmıştır. Afyon'daki Zafer

2 Bu kanun; İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Olarak Yapılan Yapılara Uygulanacak İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanundur.

3 Bkz. EK-1.

4 Bkz. EK-2.

5 Bkz. EK-3.

6 Bkz. EK-4.

Müzesi⁷ ile Büyük Taarruz Şehitliği ve Başkomutan Mustafa Kemal Anıtı⁸ bu bölgedeki bilinen tarihsel mekânlardır.

Kütahya-Dumlupınar bölgesinde de şehitlik ve anıtlar bulunmaktadır. Bu bölgedeki en önemli anıt Zafertepe Anıtıdır.⁹ Mustafa Kemal'in 30 Ağustos'taki Başkumandan Meydan Muharebesini yönettiği ve 1 Eylülde "*Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir*" dediği mekânda bulunan bu anıt Dumlupınar ilçesi ile Zafer-tepe-Çalköy beldesi arasındadır. 30 Ağustos'taki Zafer Bayramı kutlamaları bu mekânda yapılmaktadır.¹⁰

Yine bölgede Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı,¹¹ Şekip Efendi Şehitliği,¹² Büyük Aslıhanlılar Şehitliği (Üç Tepeler Şehitliği)¹³ bulunmaktadır. Ayrıca Dumlupınar ilçesinde Dumlupınar Şehitliği –bu şehitlik Milli Park sınırlarındaki en büyük şehitliktir-¹⁴, Dumlupınar Anıtı,¹⁵ Dumlupınar Atatürk Evi¹⁶ ve Dumlupınar Müzesi¹⁷ gibi tarihsel ve anıtsal mekânlar vardır.

Bütün resmi nitelikli şehitlik ve anıtların yanı sıra, bölgede pek çok kişinin farkında olmadığı küçük şehitlikler de bulunmaktadır. Bu şehitliklerin durumu pek iç açıcı değildir.¹⁸

Günümüzde Başkomutan Tarihi Milli Parkı'nın tanınırlığı üzerine bir değerlendirme yapılacak olursa, bu konuda iyimser bir tablo çizmek mümkün değildir. Her şeyden evvel bölge insanı, böylesi önemli bir tarihsel mekânda yaşamaktan onur duymakla birlikte, Milli Park'ın sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel kazanımları konusunda ciddi sıkıntılar içerisindeyler. Milli Park'ın kendilerinin hareket serbestisini azalttığını, ancak bunun başta turizm olmak üzere, diğer çalışmalarla telafi edilmediğini ifade etmektedirler. Ayrıca Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı ile karşılaştırma yapmaktan geri durmamaktadırlar.

7 Bkz. EK-5.

8 Bkz. EK-6.

9 Bkz. EK-7.

10 Bkz. EK-8.

11 Bkz. EK-9.

12 Bkz. EK-10.

13 Bkz. EK-11.

14 Bkz. EK-12.

15 Bkz. EK-13.

16 Bkz. EK-14.

17 Bkz. EK-15.

18 Bkz. EK-16.

“Başkomutan Tarihi Milli Parkında “Uzun Vadeli Gelişme Planında belirtilen tesislerin büyük bir kısmı yapılamamış ya da tamamlanamamış, yapılanlar ise yeterince korunamamış ve kullanılamaz hale gelmiştir. Alanda, piknik yeri, restoran, gazino olarak tesis edilen mekânların bakımsızlığı dikkati çekmektedir. Çöp kovası, yönlendirme levhası gibi donatı elemanları yok denecek kadar azdır. Eksik rekreasyonel yapılanmasının yanı sıra ziyaretçilere kullanma ve konaklama açısından farklı alternatiflerin sunulmaması alanın cazibesini yitirmesine neden olmaktadır.

Alan, konum itibariyle önemli bir turizm kavşak noktasında bulunmasına rağmen alana ulaşma gereken önem verilmemiş ve turizm açısından yeterince geliştirilememiştir. Alan içinde gezinti yollarında gerekli sirkülasyon sağlanamamış, yollar standartlara uygun yapılmamıştır. Alanda giriş — çıkış kontrol altına alınmamış olup, yeterli bir yönetim merkezi de mevcut değildir. Kontrolsüzlükten dolayı bazı bölgeler şahsi tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Bir zorlama da mevcut olmadığı için kademeli koruma sistemi geliştirilememiş, sınırlar tam olarak diğer mülkiyetlerden ve kullanımlardan ayrılamamıştır. Alanda yapılan anıt ve şebitlikler ise planlama eksikliğinin yanı sıra alanın büyüklüğünden dolayı birbirinden kopuk, tek tek öğeler halinde kalmıştır. Bu bağlamda; gerek tesis ve yapılanma yönünden, gerek tarihi değerlerin doğal kaynaklarla bütünleştirilmesi açısından koruma ve kullanım ilkeleri kapsamında alanın yeniden planlanmasına gereksinim vardır.”¹⁹

Bu tespitler 2003 yılında Tarım Bilimler Dergisi’nde yer alan bir makalede yer almaktadır. Peyzaj Planlama Kriterlerinin Saptanması konusunda yapılan yüksek lisans tezinden üretilen bu makaledeki tespitler 2002 yılına aittir. 2005-2006 yıllarındaki benim de içinde bulunduğu proje sırasındaki tespitler de bundan farklı değildir. Daha da önemlisi 2012 yılı itibariyle de tablo büyük ölçüde aynıdır.

Bununla birlikte son yıllarda Milli Park sınırları içerisinde ve anıtlarla ve şebitliklere ulaşma güzergâhlarında bazı düzenlemeler yapılmıştır. Kocatepe bölgesindeki dinlenme alanları belki de en önemlisidir.²⁰ Ancak yine de Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yer olarak nitelenen bu tarihi coğrafya toplumdun

19 Aslı Sakal-Nevin Akpınar, “Başkomutan Tarihi Milli Parkı Kocatepe Bölümünün Peyzaj Planlama Kriterlerinin Saptanması”, **Tarım Bilimleri Dergisi**, C 9, S 3, 2003.

20 Bkz. EK-17.

beklenen ilgi konusunda hala yeterli bir düzeye ulaşamamıştır. Yaşanılan her türlü tarihi olayın birikim ve deneyim hanesine yazıldığından hareketle, toplumsal hafızanın canlı ve toplum bilincinin açık tutulması yolunda ciddi araçlar olan milli parklar konusunda daha ciddi yatırımlar yapılmalıdır. Bu ulusal devamlılığının sağlanmasının da bir gereğidir. Ayrıca Başkomutan Tarihi Milli Parkı ile daha önce yapılmış araştırma ve yürütülmüş projelere bakıldığında, tarihçiler başta olmak üzere, sosyal bilimcilerin alanla yeterince ilgilenmedikleri gözlemlenmiştir. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu topraklar olarak anılan söz konusu coğrafya, hem harp tarihi hem siyasi tarih hem de sosyal tarih açısından incelenmeye değer bir bölgedir.

SONUÇ

Tarih bir ulusun toplumsal hafızasıdır. Toplumun nereden geldiğini, nerede bulunduğu ve nereye gidebileceğinin gösteren bir yol haritasıdır. Bir toplumun devamlılığı için bu denli önemli olan tarihin aktarılmasında, çeşitli yol ve yöntemler bulunmaktadır. Bazen mağaradaki resim, bir ev eşyası ya da silah, eski dönemlerden kalmış bir giysi, tabletten başlayarak papirüs ve kâğıt üzerindeki bir yazı, bizleri eski tarihlere götürür ve geçmişi anlamamıza katkı sağlar. Yakın dönem tarihini anlamak ise arşivde veya kişilerde bulunan bir belge, bir anıt kitabı veya araştırma ile mümkün olabilir. Tarihi anlamamıza yardımcı olacak malzemeler elbette bu sayılanlarla sınırlı değildir.

Belirli bir mekânın, bir tarihsel olayı geleceğe aktarmak ve hafızayı canlı tutmak için koruma altına alınması da sık sık karşılaştığımız bir durumdur. Tarihsel mekânların koruma altına alınmasını tarihi milli park uygulamasını, karşılamaktadır. Başkomutan Tarihi Milli Parkı da Büyük Taarruz'un geçtiği anlamlı coğrafyanın koruma altına alınması amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu mekânda Büyük Taarruz öncesine, taarruz dönemine ve sonrasına ait pek çok taşınır ve taşınmaz tarihsel malzeme bulunmaktadır. Ama asıl olarak adını aldığı Başkomutanlık Meydan Savaşı'nı ve bu savaşın siyasi ve askeri sonuçlarını gözler önüne seren bir mekân özelliği taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayan bir coğrafi alanı kapsayan Başkomutan Tarihi Mili Parkı, üzerindeki şehitlikler, anıtlar ve askeri mevziler ile Milli Mücadele'nin gerçeklerinin daha iyi anlaşılmasını ve geleceğe aktarılmasını sağlayacak düzeydedir. Bu da tarihi milli parkın toplumun tarih algısının daha sağlam temeller üzerinde oluşmasında doğrudan rol oynayacak bir mekan olduğunu göstermektedir.

EKLER

EK-1

EK-2

EK-3

EK-4

EK-5

EK-7

EK-8

EK-9

EK-10

EK-11

EK-12

EK-13

EK-14

EK-15

EK-16

EK-17

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SÜVARİLER VE İZMİR'İN KURTULUŞU

Kemal ARI*

ÖZET

Büyük Taarruz sonrasında Türk ordularının en büyük hedefleri, bir an önce İzmir'e girmektir. 15 Mayıs 1919 günü kanlı biçimde işgal edilen İzmir'e ulaşma isteği, büyük bir ülkü haline gelmişti. Bu istek, Kurtuluş Savaşı'nın her aşamasında, her çevreden kişi tarafından dile getirilmiştir. Bu istek, yalnız Anadolu mücadelesini örgütleyen yurtseverler arasında öne çıkmakla sınırlı kalmamış; Türkiye dışından kimi halkların da en temel arzusu düzeyine ulaşmıştır. Nitekim Buhara Cumhuriyeti, Sakarya Savaşı'ndan sonra, Anadolu'ya gönderdiği üç değerli kılıçtan birini, İzmir'e ilk girecek "fatih"e vaat etmiş ve bu amaçla; kılıcı Türk Ordularının başkomutanı Mustafa Kemal Atatürk'e bir kurul aracılığıyla teslim etmiştir. Dolayısıyla, Büyük Zafer sonrasında İzmir'e doğru yürüyen birlikler arasında, bir armağan olarak ortaya konulan Üçüncü Kılıç'ı ve diğer ulusal ödülleri almak üzere sanki bir müsabaka havası vardır. Nitekim Batı Cephesi Komutanlığı'nda, İzmir'e ilk giren kişi ve birliği belirlemek amacıyla oluşturulan komitenin çalışmaları son derece ilgi çekicidir.

Bu bildiriye; İzmir'e ilk olarak giren süvariler üzerinde durulacak ve Üçüncü Kılıç'ı almaya hak kazanan süvari birliği komutanı Yüzbaşı Şerafettin Bey'in, 9 Eylül 1922 günü, İzmir'in kurtuluşundan sonraki tanıklıkları, kendi notlarından hareket edilerek irdelenecektir.

Anahtar Sözcükler: İzmir, Süvari, 9 Eylül, Buhara

---

* Prof. Dr., Kemal Arı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü (kemal.ari@deu.edu.tr).

THE CAVALRY IN THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE AND THE LIBERATION OF IZMIR

ABSTRACT

After the Great Offensive, the biggest target of Turkish armies was to enter Izmir. Request of access to Izmir which had been gorily occupied on May 15, 1919 had become the great ideal. This request was raised by people from every environment during all stages of War of Liberation. This request was not only limited with patriots who organized Anatolian struggle, but also reached the level of the most fundamental desire by some people outside Turkey. Indeed, after the Battle of Sakarya, the Republic of Bukhara promised to give one of three precious swords to the first conqueror of Izmir and with this aim the sword was delivered to Mustafa Kemal Atatürk through a committee. Therefore, after the Great Victory, there was a competitive mood in order to receive Third Sword that was put forward as a gift and other national awards among troops marching towards Izmir. Works of the committee in the Western Front Headquarter that was established for determining the soldier first-in Izmir are extremely interesting.

In this paper, cavalries first-in Izmir will be focused and, testimonies of Captain Şerafettin Bey who qualified to receive the Third Sword in fields of the date of September 9th 1922 and subsequent period will be examined by his own notes.

Key Words: Izmir, Cavalry, September 9th, Bukhara

Çok değerli başkan; değerli dinleyenler...

Sözlerime başlarken, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Bu sempozyumda bana düşen konu; Türk süvarilerinin İzmir'e yürüyüşü... Ve bu kutsal yürüyüşte, ideallerinde olan İzmir'e ulaşma ülküsünün çekiciliği içinde; ne denli büyük zorluklarla kimi özveriler gösterdiklerinin bir iki örneğini sergilemek...

Öncelikle şunu belirtmek isterim:

Ulusal savaşta İzmir, Anadolu'da savaşan ulusal ordunun her bir neferinden en tepesindeki komutanına dek; büyük bir ülkü değeri taşıyordu. İzmir için o dönemin algı dünyasında; sanki ulusal ordu için bir "Kızıl Elma" nitelemesi yapmak yanlış olmaz... "Kızıl Elma" deyimini, biliyorsunuz, Türk devlet geleneği içinde, ulaşılmak istenen hedefi anlatmak amacıyla ortaya konulan ideali, ülküyü dile getiren bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Anımsayacaksınız; rahmetli Orhan Şahin Gökay'ın bu konu üzerinde kapsamlı çalışmaları vardı ve dolayısıyla Kurtuluş Savaşı'nda İzmir, gerçekten de bu savaşı veren ulusal kahramanlar için tam bir Kızıl Elma değerine yükselmişti...

Bu niçin böyle?

Bu ülkünün oluşmasında, kuşkusuz 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in kanlı biçimde işgal edilmesi vardı:

"Kara Gün", yalnız Süleyman Nazif'in İstanbul'un işgali üzerine yazdığı bir yazı değil; Türkiye'nin yetiştirdiği en özgün çizgi ve boya tekniği olan ünlü ressam Hüseyin Avni Lifij'in, günümüzde Ankara Milli Kütüphane'de bulunan yağlıboya tablosunun da adıdır. Genç yaşta, 1927 yılında ölmeden önce en önemli tabloları arasında yer alan cumhuriyet döneminin bu ilk kuşak sanatçılarından Lifij, bu tabloyu bir kompozisyon içinde düşünmüş; kompozisyon gereği, birbirinin ardılı ve tamamlayıcısı olan iki tablo kurgulamıştır: Karagün ve Akgün... "Kara" deyimini, ister bireyin ister toplumun yaşamında olsun, acı, zor ve şanssız günleri anlatmak üzere kullanılan deyimlerden biridir. "Ak" ise, güzel, coşkulu ve umut dolu günleri anlatan deyim olarak Türkçe'nin sözcük dağarcığı içindeki yerini alır. Tıpkı acıyı tatlıya, kötüyü iyiye, çirkin güzele dönüştürmek gibi bir ilişki söz konusudur. Kara günleri ak'a çevirmek; ters giden yazgıyı alaşağı edip, onun yerine umudu ve kurtuluşu koymak; tıpkı tutsaklığı özgürlüğe, ölümlü dirilişe, yok oluşu var oluşa çevirmek gibi...

Ressamın bu tablosunun boyutları 93 x 1.18'dir. Ankara Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan Karagün, Tuval üzerine yağlıboya tekniği ile gerçekleştirilen tablo, daha ilk bakışta insana, sanki bir mitolojik bir olayı anlatıyor gibidir. Fırça, ağırlıklı olarak kasvet veren pastel renklere gidip gelmiş; tuval üzerinde zemin ve derinlik çalışmaları yapılırken, her darbeye, zemin üzerinde genişleyerek ve sağa sola yayılarak renkleri tuvale aktarmıştır. Algı derhal mitolojik dönemin, olağanüstü kahramanlarının yaşadığı derin bir tragedyanın yaşanmakta olduğunu düşünür. Düş vurgusu zengin; anlatım alabildiğine güçlü; renkler birbiriyle son derece uyum içinde ve kompozisyonla bütünleşmiş biçimdedir.

Tabloya ilk bakışta, onun bir savaşı ve savaşın sonucunda karşılaşılan türlü kötülükleri, ölümleri, yaşanan acıları, yanıp yıkılan evleri, minaresi yıkılmış bir camiyi, dağılmış duvarlardan oraya buraya savrulmuş taşların, anlatıldığı hemen göze çarpar. Kenarda bir dibek taşı, yıkılmış bir evin paramparça olmuş kapısı; yine Anadolu'nun renklerini yansıtan, üzerine kanın ve ölümün düştüğü Türk kilimi ve oraya buraya serpiştirilmiş objelerden, burasının Anadolu coğrafyasını anlattığı derhal anlaşılır. Ölümü yaşayan kadının üstü başı parçalanmış; orası burası meydana dökülmüştür. Sağ kolu, sırt altına doğru kıvrılmıştır. Göğüs ve bacaklar açıktadır. Belli ki elleri arkaya bükülen, çaresiz bırakılan Türk anası, tecavüze uğramıştır. Kadının, göğsü üzerinden vurularak öldüğü, göğsünden sızıp, üzerinde yattığı kilim parçasına doğru akan kanından anlaşılacaktır. Yanı başında yine aynı biçimde kendisi gibi ölümün nefesini omuzlarında hissetmiş bir yavrusu yer alır. Türk çocuğunun, üzerinde Anadolu motifleri ve renkleri olan beşiği ters dönmüş, çocuğun ölmüş bedeninden yalnız ayağı görünmekte; sırt aşağı anasına doğru uzanmış olarak cansız biçimde yatmaktadır. Ve bebeğin ölüsü üzerine, sivri ve keskin gagasını uzatmış, kara kanatlarını iki yana doğru heybetle açmış; kuyruğunu beşik üzerinden arkaya doğru atmış devasa bir kartal ve göğün mavi ile mor renkleri arasında, onu izleyip, cesetler üzerine öbek öbek çöreklenmek için çılgık çılgıca gelen öteki kartallar... Bu görüntü, Anadolu kadınına reva görülen şeyin, yalnız şiddet olmadığını; tecavüzü, aşağılanmayı ve analık duygu ve kişiliğinin ayaklar altına alındığını da gösterir. Ölen bebeğinin yanı başında tecavüze uğramış bir Türk anası; yakılıp yıkılan bir yurt, yok edilen bir kültür; kararlı gökyüzü ve o gökyüzünü kaplayan ölümün ve yok oluşun habercisi kuşlar¹...

1 Ahmet Kamil Gören, **Hüseyin Avni Lifij, Türk Resim Sanatı İçindeki Yeri ve Önemi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 85; yine aynı yazar, **Hüseyin Avni Lifij, (1886-1927)**, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1997.

Bir sanatçıyı, böylesine bir kurguya nasıl bir ruh hali götürür?

Hüseyin Avni Bey, Samsun'un kırsal bir yöresinde, Lâdik'te doğmuş cumhuriyetin ilk idealist ressamlarından biridir. Bir memur babanın ve ev hanımı bir annenin çocuğudur. 1886 yılında dünyaya gelmiş; daha dünyaya gelişinin yirminci günündeyken, ailesi İstanbul'a göç etmiştir. Hüseyin Avni Bey taşı toprağı altın bu kentte, yerleştikleri Rumelihisarı'ndaki mütevazı evlerinde yaşamı tanımıştır. Hüseyin Avni Bey resme ve çizgiye yetenekliydi. Bir süre sonra, İstanbul'da resim eğitimi aldı. Hastalıklı bir bünyesi vardı. İki yıl, sırf güçsüz bedeninden dolayı, eğitimine devam edemedi. Bir ara, Demiryolları'nda çalıştı. Fransızcasını geliştirmek istiyordu. Özel olarak Fransızca dersleri aldı. Osman Hamdi Bey'in, yaptığı resimlerinden dolayı beğenisini kazandı. Derken, Osman Hamdi Bey, bu başarılı ve yetenekli genci, Paris'e gönderdi. Orada, ünlü ressamların yanında resim sanatını geliştirdi. 1912'de İstanbul'a geri çağırıldı. İstanbul'da kaldığı süre içinde, pek çok sergiye yapıtlarıyla katıldı. İşgal yıllarını, ezilmişliği; derken diriliş ve direnişi gördü. 1919'da nişanlandığı Harika Sirel-Lifij ile bir salgın hastalığın ötelemesi nedeniyle, ancak 1922 yılında evlenebildi.

Kurtuluş Savaşı bitip, yılgınlık ve yenilgi diriliş ve utkuya dönüşünce; Mustafa Kemal Paşa'nın savaşın hemen sonrasında Ekim 1922'de Bursa'ya gelişinde onu karşılayanlar arasında o da bulunuyordu. Yanında henüz evlendiği genç eşi Harika Lifij de vardı. Mustafa Kemal Paşa, onların gözünde, tarihin yetiştirdiği en büyük kahramandı. O günler, savaş sonrası bırakışma günlerine denk geliyordu. Mareşal Fevzi Paşa, öteki komutanlar; Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'nın bağlı olduğu bu Türk Beldesi'ne gidip geliyorlardı. Mustafa Kemal Paşa tuttu; bu çok başarılı genci Ankara'ya götürdü. Orada, Genelkurmay Başkanlığı'nda dört ay boyunca konuk olarak kaldı. Mareşal Fevzi Paşa'yı yakından tanıdı. O süre içinde, zaten hep işittiği, gördüğü ulusal savaşın acı hatıraları üzerine anlatılan çok şeye tanıklık etti. Tam da bu günlerde; iki önemli tabloda, ulusal savaşın başlangıcını ve bitişini ele almak gereğini duydu. Ankara'dan, o dört aylık konukluk döneminden sonra İstanbul'a döndüğünde derhal bu tabloları yapmak için kolları sıvadı:

Karagün ve Akgün...

Bu iki önemli yapıta, tam bir yıl emek verdi. 1923'te iki tablo da tamamlandı. Türkiye'nin verdiği büyük ulusal savaşın tarihsel anlamı, bir bütünlük ve kompozisyon içinde ortaya çıkıyordu. Biri karayı; yani irkilen, her an yutmaya hazır, türlü kötülükleri ve yılgınlıkları kendi içinde barındıran ışıksız bir âlemi; öteki ise akı; yani aydınlığı, dirilişi, uyanışı, canlanışı ve var oluşu simgeliyordu.

Bu iki deyim, onun ve o dönemin kuşaklarının belleğinde, yıkılışı ve dirilişi anlatıyordu.

Karagün Türkler'in tarihlerindeki en kara günlerden biriydi. O gün; aynı zamanda o karanlığı aydınlık bir güne dönüştürecek ulusal dirilişin de başladığı gün olarak kabul edilebilirdi. Türkler'in Karagün'ü, 15 Mayıs 1919'u, Akgün'ü ise, 9 Eylül 1922'yle örtüşmekte; ressamın eserinde canlandırmaya çalıştığı ruh, diriltmeye çalıştığı motifler ve renkler, bu iki önemli tarihsel günle özdeşleşmekteydi. Birincisi, ulusal savaşın başladığı günle; öteki de ulusal savaşın utkuyla sonuçlandığı günle örtüşüyordu.

Evet; Türkler'in Karagün'ü 15 Mayıs 1919 günüydü.

Türkler, tam da o gün, o kara günü, bir Akgün'e çevirmek için büyük bir diriliş ve var oluş uğraşısına girmiş bulunuyorlardı.

Ancak o tarih, aynı zamanda umutların da dirildiği bir tarihtir; çünkü ulus, bu acı günde Türklüğün bir kan çanağının içinde nasıl yumak olup debelendiğini görünce, bir direniş istencini de içinde geliştirmişti. Sonuçta ulus, Mustafa Kemal Atatürk'ün çevresinde bütünleşmiş; ulusal örgütlenmesini tamamlamış; sömürgeci dünyaya ve onun yerli işbirlikçilerine ve uzantılarına karşı savaşa yönelmeyi, kurtuluş yolu olarak görmüştür. Bu ulusal uyanışı yok etmek için, sömürgeci güçlerin, ne türlü kanlı planları uygulamaya koyduklarını burada tek tek ele almanın ne yazık ki olanağı bulunmuyor. Ancak, ulus dört bir yandan sarılmış; batıda Yunan, güneyde İtalyan ve Fransız işgalleri, doğuda Ermeni komitecilerinin akıl almaz kıyımları Kuzey'de Pontus çetelerinin katliamları; bundan da öte İngiltere öncülüğünde İtilaf devletlerinin imha politikaları; derken, Sultan ve Halife'nin, bu politikalara kucak açarak Türklüğün imhasına göz yummak durumunda kalışı... Bütün bu sayılan şeyler, verilen savaşın ne denli yoğun, kanlı, geniş ve önemli boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Derken, güney illerindeki direniş; ilerleyen Yunan işgal ordularına karşı Birinci ve İkinci İnönü Savaşları; ardından Eskişehir-Kütahya direnişi ve geri çekilişi; sonra kanlı Sakarya Savaşı...

Sakarya Savaşı büyük bir utkuyla bittiğinde; ülkenin her yanında büyük şenlikler yaşandı. Bu büyük savaşın etkisi bu şenliklerle sınırlı kalmadı: Türkiye'nin dışında dost halklar arasında, Türklerin başarılı olacağına dönük olan inan da gittikçe güçlendi. O zamana dek Ankara'ya yanaşma konusunda çekinceleri olan ve kuşkulu yaklaşan halklar, artık Türklerin bu büyük etkusunu gördükten sonra, önemli dayanışma dileklerini dile getirmeye başlamışlardır.

Ankara ile ilişkiye geçmek, temsilcilikler açmak; bu yeni evrede Türk Ulusu'na büyük bir tinsel güç aşılacak; dayanışma eğilimi içinde kimi açılım yapma eğilimi içine girmişlerdir.

Bu halklardan biri de Buhara'dır. Buhara o tarihlerde, Sovyetler Birliği içinde bulunan bir Türk Cumhuriyeti'dir. Sovyetler daha bu aşamada, Buhara'yı ortadan kaldıracak sinsi uygulamalarını ortaya koymamışlardı. Bir de önemli konu; o tarihlerde biliyorsunuz Enver Paşa Sovyetler Birliği'ndedir. Tam da o günlerde Buhara'ya gelmiştir. Buhara da Sakarya Savaşı'nda Türkler'in direnişini büyük bir sevinçle karşılamıştır. Şimdi onlar; başarılı olmuş kardeş halka, yani Türkiye'ye destek vermek, diplomatik ilişkiye geçmek; dostluğun, dayanışmanın simgesi olacak bir armağan yollamak isteği içine girmişlerdir. Bu nedenle; Enver Paşa'nın da ön ayak olmasıyla, Buhara hazinesinden üç değerli kılıç, bir Kur'an ve astragan kalpaklar ve halılarla birlikte; Türkiye'ye bir kurul göndermek; bu dayanışma istençlerini göstermek arayışına girmişlerdir. Bunun için bir kurul oluşturulur. Bu kurul, 1921 yılı sonlarında yola çıkar. Karadeniz, gemilerle aşılar ve soğuk bir kış günü, İnebolu rıhtımından, Anadolu topraklarına çıkarlar. Orada, kendisini karşılayanlar arasında İnebolu Kaymakamı ve Kastamonu İstiklal Mahkemesi Başkanlığı yapan Mustafa Necati de vardır. O dönemde henüz genç yaşlarında olan, ancak sonradan Türkiye'nin önemli tarihçilerinden birisi olarak yetişen Enver Behnan Bey (Şapolyo) bu kurula rehberlik eder. Uzun ve zorlu bir kara yolculuğundan sonra, Ankara'ya ulaşılır. Ankara'da, Gazi Mustafa Kemal Paşa bu kurulu kabul eder. Bu görüşmede Gazi Paşa'ya üç kılıçla birlikte Kuran ve astragan kalpaklar takdim edilir. Kılıçlardan biri, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine, ikincisi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya armağan edilmiştir. Üçüncü Kılıç ise, o zamanlar sanki Türkler'in yeni Kızıl Elması olan işgal altındaki İzmir'e girecek olan "fatihe" verilmek için, Mustafa Kemal Paşa'ya teslim edilmiştir. Ardından Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde bu ziyaretten söz eder. "Dost" ve "Karındaş" Buhara halkının bu kadirşinaslığından ne büyük ölçüde mutlu olduğunu belirttikten sonra; "Bu muazzez seyfi" yani kutsal kılıcı, İzmir'e ilk girecek "fatihe" vermekle "şerefyab" olacağını, yani onurlara boğulacağını bütün ulusa duyurmuş olur...

Evet, her şey açıktır aslında...

Buhara'dan gelen kılıçlardan biri, yani "Üçüncü Kılıç", İzmir'e ilk girecek "Fatih" e vaat edilmiştir. Kılıcı almaya hak kazanacak olan kişi, o dönemin söyleminde, yazılıp çizilen belgelerinde "İzmir Fatih"i olarak nitelenmiştir. Şim-

di, İzmir kapkaranlık dumanların ötesinde, tutsaklıktan çırpınan bir yurt köşesi olduğuna göre; sürekli ona özlem, onu ele geçirme ve tutsaklıktan kurtarma duygu ve istenci kutsandığına ve yüceltildiğine göre, İzmir Fatihî olacak kişinin, tarih önünde ne ölçüde önemsendiği, kutsandığı da ortaya çıkıyor. Bu konu, o dönemde yalnızca işte bu tür söylemlerde, hamaset kokan sözlerde sınırlı kalmamıştır. Önce Kuran; düzenlenen bir törenle, Türkiye Büyük Millet Meclisi kitaplığına konulmuştur. Ardından bir törenle, Hacı Bayram Camiine teslim edilmiştir. Atatürk, kendisinin aldığı kılıcı, İlgin Manevraları sırasında, Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Altay Paşa'ya vermiştir. İsmet Paşa'nın aldığı kılıç, onda kalmıştır. Ancak, Üçüncü Kılıç'ın sahibi kim olacak, bu kılıcı almaya kim hak kazanacaktır?

Bir başka ödül daha var. Ondandır bir cümleyle söz edelim: Musevi bir Osmanlı yurttaşı olan Misbah Efendi adında biri; 500 lira para ödülü koyuyor, İzmir'e ilk girecek kişi için. Ve artık, orduda, subaylar arasında sanki bir müsabaka başlamıştır.

Kan revan içinde, bütün Anadolu bozkırlarında gürleyen toplar; orduların cephelelerde ilerleyişi, yığınla yaşanmış cephe olayları; kanlı boğuşmalar... Ve derken, 30 Ağustos günü Türk süngülerinin ve toplarının düşmanın ana gövdesini yok edişi. Sonra nefes nefes Akdeniz'e doğru bir kopuş... Köpük köpük nefesleriyle atların İzmir'e doğru akışı... Gece gündüz demeden; toz toprak içinde süvarilerin Batı'ya doğru sürekli ilerleyişi... Temel amaç belli: Kaçan düşmanı, yerleşim yerlerini yakıp yıkmadan imha etmek ve Anadolu'da büyük bir katliam gerçekleştirmelerinin önüne geçmek... Bu nedenle, olağanüstü bir yarış başlamıştır. Tek tek Anadolu kentleri, istilacı orduların ellerinden kurtarılır. Kimisi yakılıp yıkılmıştır; toz duman ve ateş yığınları arasından; diri kalmayı başarmış siviller, bütün acılara, ölümlere, her türlü zillete karşı, bağımsız bir yurt edinmenin coşkusunu yaşamaktadırlar. Uşak, Salihli, Kula, Nazilli, Manisa bir bir kurtarılır. Derken, 8 Eylül günü Manisa yangın yığınları arasında Türk süvarilerinin eline geçer. 8 Eylül'ü 9 Eylül'e bağlayan gece, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte, Türk süvarileri İzmir'den Ege Denizinin mavi sularını görmüşlerdir. Ve derken; bir müfreze oluşturulur. Adına "Pişdar" yani "Öncü" denilen bu müfrezenin görevi, ordunun en önünde, İzmir'e doğru ilerlemektir. Ve bu müfrezenin komutanlığına da, Balkan Savaşlarından beri pek çok savaşa katılmış olan, süvari komutanı Yüzbaşı Şerafettin getirilir... Maçkalı bir anne ile Kıvrımlı bir babanın oğlu olan Yüzbaşı Şerafettin, müfrezesinin başında en önde, arka-

daşlarıyla birlikte göğsünü siper ederek, İzmir'e doğru ilerleyecek ve Hükümet Konağı'nı ele geçirecektir. Bu öncü kuvvet, dört nala Sabuncubeli sırtlarından inip, Bornova Hükümet konağını ele geçirirler. Üzerlerine çevrilen sinsi silahlara verebildikleri kadar karşılık verirler; ancak hedefleri Konak Meydanı ve Hükümet konağıdır. Sonra Bornova'yı İzmir'e bağlayan şose yoldan ilerlemeye başlarlar. Halkapınar'a gelince, bir pusuya düşen Yüzbaşı Şerafettin'in birliği, burada tam dört şehit verir. Pusu kuranlara karşılık verilir, ancak kaçmışlardır. Yüzbaşı Şerafettin'in atı yaralandığı için, şehit olan askerlerinden birinin atına biner ve birliğinin başında, kılıç çektirerek, Punto üzerine yıldırım hızıyla yönelirler. Bir direniş hattını kılıç darbeleriyle yarıp, bir solukta Punto İskelesinin önüne gelmişlerdir. Her taraf, çözümlü kaçmaya teşebbüs eden sivil Rumların denk yığınlarıyla, insan kalabalığıyla doludur. Ve derken; süvariler, nefes nefese bir yarışın sonunda, 9 Eylül 1922 gününün sabahında, İzmir Rıhtımına ulaşırlar. Artık, İzmir körfezinin mavi suları önlerinde uzanmaktadır. Ancak büyük bir gururu da yüreklerinde taşırlar: Onlar, Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" emrinin öncüleridirler².

İzmir'e ilk giren süvari müfrezesi komutanı Yüzbaşı Şerafettin'e bağlı süvarilerin rıhtım boyunca geçişi sırasında, parke taşların çıkardığı nalların sesleri, Akdeniz'in dalgalarına karışırken; o dalgalar sanki bir yumak haline gelmiş ve bir zafer marşı havasında kulaklarda çınlamaya başlamıştı. Süvarilerin bu muhteşem yürüyüşü karşısında, pek çok insan balkonlarından süvarilerin başlarına doğru çiçekler atıyorlardı. Süvarileri alkışlayanlar yalnız Kordon'a çıkabilmiş tek Türkler değildi; içlerinde Rumların, Ermenilerin hatta kaçkın Yunan askerlerinin bulunduğu bir kalabalık sevinç gösterisinde bulunuyorlardı. Bu şaşılacak bir şeydi; çok değil tam üç buçuk yıl önce, Yunan askerlerinin rıhtıma çıkışını alkışlayanlar, bu kez de kalpaklı Türk süvarilerini alkışlıyorlardı. Süvariler ise o an bütün dünyanın gözünün kendi üzerlerinde olduğunu biliyorlardı. En çok merak edilen şey, Türk süvarilerinin ne yapacaklarıydı.

Öyle ya!

15 Mayıs 1919 günü yaşanan kan seli üzerine, şimdi zafer coşkusuyla kente giren Türkler, tutup da o günün intikamını almak gibi bir tavır içine girerler miydi? Ancak, süvariler sanki tembihlenmişlerdi. İçlerinden hiç birisi en küçük

2 Bildiri metninin bir kısmı için bkz.: "Kemal Arı, Pasaport'ta Patlayan Bomba: Yüzbaşı Şerafettin Kanlar İçinde (9 Eylül 1922)", **İzmir Tarih ve Toplum**, S 6 (Ekim, 2009), s.26-30.

bir taşkınlık yapmıyor; hiç bir olumsuz örnek görülüyordu. Ve sanki süvariler, küçük bir olumsuzluğun büyük bir abartı ile derhal batı kamuoyuna aktarılacağı, büyük bir gürültü ve karalama kampanyasının başlatılacağını, giderek de yeni intikam çığıllıklarıyla diplomasi yollarının tıkanacağını biliyor gibilerdi. Kaygılar, ne olacağına ilişkin meraklar, bu duygularla bakışlarını süvarilerin üzerine çevirenlerin endişeleri elbette vardı. Ancak, görülen o ki; soğukkanlılık ve olgunluk, bütünüyle bu yürüyüş sırasında varlığını hissettiriyordu. Pek çok zorluk, sırf bu olgularla birlikte ortadan kaldırılıbiliyordu. Artık, kaygıların yerini coşku da almaya başlamıştı. Düzenli yürüyüş içinde atlarının üzerinde geçen, gölgeleri körfezin mavi sularında oynaşan süvarilerde bu coşku ve gururu görmemek olanaklı değildi. Bu o yürüyüşü yapan askerlerde değişik duygular uyandırıyor; belki de o zamana değin verdikleri savaşımın sonuna vardıklarını, bu muhteşem sonucun öncüler olduklarını düşünerek, büyük gururlar içinde bulunuyorlardı. Hançereleri düğümlenerek, gözleri yaşararak, bir oluktan boşalmış gür bir su gibi Kordonboyu'nca ilerleyen kahraman bir ordunun öncü müfrezesi, en önde Yüzbaşı Şerafettin, peşi sıra gelen kahraman süvarileriyle, Pasaport üzerine doğru ilerliyorlardı. Hedef, Hükümet Konağı'ydı...

Nedeni ne?

Niçin Hükümet Konağı?

Çünkü bir kentin erk merkezi, hükümet konaklarıdır da ondan... Bir kente, egemenlik erkini, hükümet konakları temsil eder. Bir savaşta, bir kentin hükümet konağına girer ve oraya bayrak çekerseniz; bu o kenti ele geçirdiğiniz anlamına gelir. Nitekim 15 Mayıs günü, kenti işgal eden Yunan askerleri, kentin en yüksek Hıristiyan dini otoritesi olan Metropolit Hırısostomos'u da yanlarına alarak, Yunan bayrağını hükümet konağının balkonuna asmışlar; yanı başına kendi müttefikleri olan öteki ülkelerin bayraklarını da koymuşlardı. Hatta ABD'nin kendi yanlarında olduğunu da göstermek için, bu bayraklar arasında ABD bayrağı da vardı. Şimdi, o konağın balkonunda göndere çekilmiş olarak bir Yunan bayrağı dalgalanıyordu. Yunan Kralı Konstantin, İzmir'e geldiğinde Türk bayrağını çiğneyerek, yürümüş ve geçmişti. Bunlar hala kulaklarda, belleklerdeydi. Şimdi, o çiğnenen bayrağı, yeniden ele geçirdikleri, sonradan Atatürk'ün "Kırk asırlık Türk yurdu" dediği İzmir'in mavi gökyüzünde dalgalandığını görmek istiyorlardı. O anı yaşamak için, ölümlerle cenkleşerek, gece gündüz, sıcak soğuk demeden; derin vadilerden, sarp kayalıklardan, üzerlerine çevrilmiş namlulara aldırış etmeden, kendilerini yutacak karanlıklara doğru yıldırım hızıyla akıp

gelmişlerdi. Ölüm, yanı başlarında en yakın arkadaşları olmuş; ölümün yanında açlık, hastalık; gecenin ayazı, uykusuzluk, yorgunluk eşlik etmişti. Gecenin karanlığında atlarını dörtmala koştururlarken, karanlıkların içinde yitip giden süvarilerin özleminde, İzmir Kordonboyu'na ulaşmak, Kordon'da Nal Sesleri'yle adeta uçup, Hükümet konağına ulaşmak ve o bayrağı gönderden indirip, yerine Türk Bayrağını çekmek vardı. Daha yarım saat kadar önce, Halkapınar'daki un fabrikasının önünde uğradıkları baskında dört arkadaşları kendilerine yönelen namlulardan çıkan kurşunların hedefi olmuşlardı. Dört arkadaşları gözlerinin önünde ölümün soğukluğunu tenlerinde hissederlerken, yüzlerinin İzmir'e dönük olduğunu görünce, müthiş bir etkiye kapılmışlardı. Sanki onlara, bir an önce İzmir'e girmelerini vasiyet ediyor gibiydiler. Ölüm, onlar için şehit olmak demektir. Şehit olmak, inançlarına göre, ulaşılabilecek en yüce makamdı. Bunun bilincinde olarak, nefes alıp vermektен, burunları, ağızları köpük kaplamış atlarını dizginleriyle zapt etmeye çalışıyorlardı. Bu yürüyüş anında, kara tarafında hınca hınç toplanmış insan kalabalığı onları alkışlarken; denizden de körfezi hınçça hınç dolduran müttefiklere ait gemiler ve sandallarda bulunanlar gözlerini ona çevirmişlerdi. Merakla ve ilgiyle, Türk süvarilerinin kordonun üzerinden geçişlerini izliyorlardı. Müttefiklere ait gemiler, Türk süvarilerini selamlamak üzere sirenler çalıyor, güvertelere dolmuş yabancı askerler, atlarının üzerinde bütün heybetleriyle yürüyüşlerini gerçekleştiren Türk süvarilerini selamlıyor ve alkışlıyordu. Kimi gemilerden, üzerlerine çevrili dürbünler, bu yürüyüşü izliyor; gemilerde durmaksızın çalışan telsizler, bu muhteşem yürüyüşü, başka merkezlere iletiyorlardı. Böylece Pasaport'a gelindi. Pasaport'ta, bir manga İngiliz deniz askeri selama durmuş, Türk süvarilerini karşılıyordu³. O Pasaport meydanında; tam da güvenliği sağlayan ünlü Karakol önünde yaşanan akıl almaz Yunan kıyıyı; bu yürüyüşü izleyen pek çok meraklı gözün; çok değil, üç buçuk yıl kadar önce gördükleri unutamadıkları sahnelerdi. Şimdi sanki gizli bir el gelmiş; sanki o kötü görüntülerin üzerini bir çırpıda silmiş; işte yerine bu zafer coşkusunu; gururu ve yiğitliği koyuvermişti.

Bu olayların en yakın tanıklarından biri Türk Süvari Kolordusu Komutanı, Fahrettin Paşa'dır (Altay)... Bu yurtsever kumandan, sonradan "*İstiklal Harbinde Süvari Kolordumuz*" adlı bir yapıt yazarak, anılarını kaleme almıştır. Bu muhteşem eserinde Fahrettin Paşa, Türk süvarilerinin bu yürüyüşünü, son derece hoş cümlelerle anlatır. Ona göre bu yürüyüş, Türk asaletinin en parlak

3 Fahrettin Altay, *İstiklal Harbinde Süvari Kolordumuz*, İnsel yay.,ş.y., 1949, s. 66.

bir örneği idi⁴. Bu yürüyüş, onu izleyenlerin bakışlarında imrenilecek duygularla görülmüş ve algılanmıştı. Binlerce düşman askeriyle, silahlı sivil Hristiyan ve Rum-Ermeni çetelerle dolu olan İzmir adım adım Türk askerlerinin denetimine giriyordu. Özellikle yabancılar ve Levantenler; yine son dakikaya dek Türk Ordusu'nun büyük zaferine inanmak istemeyenler, gözlerinin önünde hiçbir ulusun kolay kolay gösteremeyeceği tam bir özgüven ile yürüyen bu süvarileri o denli mükemmel bir zindelik içinde görüyorlardı ki gözlerine inanamıyorlardı⁵. Yüzbaşı Şerafettin ise bu yürüyüşteki olgunluğu; mutlaka ve mutlaka ve her neye mal olursa olsun kesinlikle İzmir'e "*ilk olarak*" girmeye karar vermiş olmalarına bağlıyordu. Bu hem kendileri hem de ulusları için önemliydi. Gerçekte güçleri azdı; kentin içinde ve dışında olan düşman güçlerinin oranı ise kıyaslanamayacak ölçüde çoktu. Ancak düşmanın manevi gücünün olmadığını da gözleriyle görmüşlerdi. Sırf düşmanın gelip bedenlerine ve ruhlarına yansıyan dehşet duygularını artırmak için Türk süvarileri kılıçlarını çekmişlerdi. Önlerine düşman askeri çıktığında, bütün dehşetengiz ses tonlarıyla "*At silahlı!*" diye uyarıyorlardı. Onları böylesine celallenmiş, gür sesiyle haykırarak gören Yunan askerleri sanki hipnotize olmuş, bütün direnç yeteneklerini yitirmiş ve bu emre tabi olmuş gibi derhal donup kalıyorlar ve istenilen şeyi yapıyorlardı⁶. Sanki o an, her şeyi baştan kabullenmiş gibi halleri vardı. Dünya başka, âlem bir başkaydı; oyun bozulmuş, ezilenler ölediklerini göstermişler; kendi güçleriyle adım adım gerçekte kendilerinin olan haklarını kimseye, hiçbir güce boyun eğmeden geri alıyorlardı. Türk süvarilerinden kimileri hemen atlarından bir çırpıda iniyor, yere atılan silahları kucaklayıp denize atıyorlar; ardından atlarına yeniden sıçrayıp, arkadaşlarına yetişiyorlardı. Bir mitolojik trajedi sanki İzmir'de Kordonboyu'nda, yerli yabancı tanıkların gözleri önünde sahneye konmuş gibiydi. Yunanlılar gerçekte, yalnızca maddi güç olarak değil, ruhen de teslim olmuş, yenilgiyi içselleştirmiş, kanıksamış ve bunun gereğini yapıyor gibiydiler... Silahlarını hiçbir direnç göstermeden teslim eden Yunan askerleri bir avuç Türk süvarisine cesaretlerini toplayıp ateş edemiyorlardı. Yine Şerafettin Bey'e göre bu sahne; binlerce Yunanlı, Rum, Ermeni arasından duraksamaksızın dört nala yıldırım gibi geçip giden Türk asker ve subaylarının o dakikadaki cesaret ve kahramanlıkları betimlenemeyecek ölçüde yüksek bir tablo biçimini alıyordu⁷.

4 A.g.e., s. 66.

5 Akgün, *İzmir'in Kurtuluşu*, Jandarma Matbaası, ş.y. 1925, s. 19.

6 *Vakit*, 23 Eylül 1338.

7 Şerafettin Bey'in hatıralarından: **30 Ağustos Hatıraları**, Cumhuriyet yay., İstanbul, 2000, s. 105.

İşte tam da bu anı; bu *Kordon'da Nal Sesleri*'yle oynayan zafer ruhunu Naci Gündem anılarında şöyle not ediyordu: "... *Fakat vatan ve istiklal uğruna yola düşenlerin gözlerini ne yıldırabilir ki?. Değil onlar, altlarındaki hayvanlar bile yaptıklarını ve nereye hizmet ettiklerini mükemmelen biliyorlar. Şahlanan da şahlandıran da farksız... Kamçı, dayak bunlar esasen hissizlere mahsus... Pek az sonra yeleleri dimdik, ağızlarında köpük, Kordon'u nal seslerine boğarak yıldırım gibi geçiyorlar... Vaktiyle bu yerde tanık sıfatıyla bulunanlar... Şimdi de aynı yerde nelere şahit oluyorlar. Tam üç buçuk sene evvel bu faciayı hazırlayıp sahneye koyanlar, son perdenin bu şekilde kapanışını gördükleri zaman, gayriihtiyari kahramanlarını alkışladılar*"⁸.

Bu yürüyüşe tanıklık edenler, yalnız Kordonboyu'na toplanan halk, süvariler ya da Naci Gündem gibi yurtseverler değildi. İzmir'de Türk askerlerinin Kordon'dan geçişine yabancılar da tanıklık ediyorlardı. Bunlardan birisi de İngiliz Daily Mail gazetesinin muhabiri Mr. Parreys'di. Kordon'da ilerleyen Türk süvarilerinin yürüyüşüne o da canlı gözleriyle tanıklık etti. Yalnız tanıklık etmedi, gördüklerini gazetesine aktaran notlar da aldı. Onun notlarında; Türk öncü süvarilerinin henüz kente girmeden, Yunan karargâhının bir gün önce, orduyla birlikte Çeşme'ye doğru yola çıktığı anlatılıyordu. Parreys, Yunanlıların çekilişi sırasında köyleri yaktıklarını haber almıştı. Bu durum, Türkleri kızdırıp, öfkeliendirdiği halde, O Türk askerinin kente girişinin tam bir düzen içinde olduğunu aktarıyordu. Onca cephede savaştıktan sonra, bu düzen ve zinde yürüyüş tarih boyunca galip gelen orduların gurur ve gücünü gösteren bir yöndü. O'na göre, bu düzenli yürüyüşte, Mustafa Kemal Paşa'nın bu yolda verdiği emirlerin etkisi vardı⁹.

Limanda müttefiklere ait donanmada görev yapan yabancı asker ve subaylar da bu yürüyüşü gözlemliyor; düzen ve olgunluğuna tanıklık ediyorlardı. Üç İngiliz, iki Fransız zırhlısı ile iki Fransız, iki Amerikan torpidosu ve bir İtalyan kruvazöründen oluşan Müttefik donanması tarafından, Türk süvarilerinin yürüyüşü bütün ayrıntılarıyla izleniyordu¹⁰. Limandaki bu gemilerden bütün bakışlar ve dürbünler, Kordon'da ilerleyen bu özverili müfrezeğe yöneltilmişti.

8 Naci Gündem, **Günler Boyunca: Hatıralar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, s. 39.

9 **Şark**, 25 Eylül 1922; yine bkz.: Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler, I: 1872-1922**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001, s.s. 381-382.

10 **Harp Tarihi Belgeleri Dergisi**, S 122, Belge:1437.

Pencerelerin aralıklarından gözetleyenler de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği 15 Mayıs 1919 tarihli günü anımsıyorlar ve iki ordunun bu caddede üç buçuk yıl içindeki olgunluğunu, düzenini ve niteliğini kıyaslama olanağı buluyorlardı. Yunanlılar o gün, yani 15 Mayıs 1919 günü İzmir Kordonboyu'nu kana boyamışlardı. Pek çok bellek, o kara günü anımsıyor; ayrıntılarını gözlerinin önünde hala canlandırıyorlardı. Karagün'ü alkışlayanlar; Akgün'de Türkler'in de aynı şeyi yapacaklarını ummuşlar, ancak yanılmışlardı. Türk süvarilerinin İzmir kapılarına dayandığı haberleri üzerine kentte olumsuz propagandalar da yapılmış; Türklerin İzmir'i kana bulayacağı biçiminde yalan yanlış sözler ortalıkta dolaştırılmıştı. İzmir'e çıktıkları zaman gölgelerden korkan ve sanki bir takım gölgelere ya da hayaletlere karşı ateş eden Yunan Ordusu'nun Kordon'da yürüyüşü ile Türk Ordusu'nun bu geçişi zihinlerde '*beyhude*' yere kıyaslanıyordu¹¹.

Daily Mail'in muhabiri Parreys, süvarilerin Kordonboyu'nca geçişlerine bakarak, savaşın getirdiği zorlukları, yıkımı ve şiddeti düşünüyordu. Savaş ne olursa olsun, acılar veriyordu. Yaşamak için güçlü olmak gerekiyordu. İşte Türk süvarileri şimdi burada bulunuyorlarsa, bu Türk ulusunun birlik ve bütünlük içinde gücünü ortaya koyabilmiş olmasındandı. Bu birlik ruhu ortaya konulamamış olsaydı, zaten dağılmanın eşğine gelmiş olan Türkler'in tarihten silinmesi işten bile değildi. Parreys yine; türlü yokluklara, güçlüklerle ve zorluklara karşı bütün varlığıyla bir düşmanın izini sürdükten sonra, savaşarak; hatta savaşmışlarıyla ve kendi tarafında olan diğer birliklerle yarışarak, uzun bir mesafeyi yürüyüp kat ettikten sonra, işte Türk süvarileri Kordon'daydılar. Zinde duruşlarına karşın, yorgun oldukları gözleniyordu. Onlar yorgundu; ancak savaşmışları ortada bile yoktu. Süvarilerin sakalları büyümüştü; bu doğaldı; çünkü onca zor koşullarda kendileriyle ilgilenecek bir zaman bulamamaları anlaşılır bir şeydi. Yüzleri güneşten yanmış, üstleri başları toza toprağa bulanmıştı; bu da anlaşılır bir şeydi. Savaş soğuk sıcak dinlemiyor, dağ bayır sürüyordu. Ancak Parreys Türk süvarilerinin iyi donatıldıklarını, düzgün beslendiklerini de görüyor, şaşkınlık duyuyordu. Türkler, yokluklar ortasında böyle bir orduyu nasıl yaratmışlardı? Türk süvarilerinin yürüyüşüne, olgunluğuna, herhangi bir taşkınlığa yönelmişlerine ya da yönecek olanları engelleyip, buna izin vermeyişlerine o hayranlıkla bakıyordu. İlgisini süvarilerin olgunluğu, manevi güçlerinin ve imanlarının yüksekliği çekiyordu. Bunu Parreys, süvarilerin atları üzerindeki duruşlarında, bedenlerine yansıyan kendine güvenlerinden görmüş, çıkarmıştı.. Süvarilerin

11 Akgün, a.g.e., s. 20.

gözlerinde bu yüce duyguların yansımaları parlıyordu. O bir yandan bunları gözlemliyor, bir yandan gözlemlediklerini, tanıklık ettiklerini not alıyordu. Parreys o gün ve o ana ilişkin notlarını şu satırlarla bitirmektedir: *“Bu askerleri gördüğüm dakikadan sonradır ki, gerçeğin ne olduğu gözlerimin önünde belirmiş ve Türkler’in Yunanlıları yenme nedenini anlamıştım”*¹².

Bunlar, süvarilerin geçişine ilişkin ilk gözlemlerdi. Türk süvarileri dümdüz uzayan kordon boyunca gurur, coşku ve heyecanla ilerliyorlardı. At nallarından çıkan sesler, denizin dalgalarına ve kendilerini gözlemleyen insanların bağırış çağırışlarına, göklere yükselen uğultularına, alkış seslerine ve haykırışlarına karışıyordu. Coşkunun ve sevincin hemen yanında korku ve telaş vardı ve karşılıklı, iç içe kapı bir komşu gibiydiler. Türkler sevinçli ve coşkulu, Ortodokslar ve firari Yunanlılar ürkek, tedirgin, endişeli ve korku içindeydiler. Atların kişnemeleri, nefesleri, nallarının kaldırım taşlarında yankılanan sesleri ve çıkan kıvılcımlar, onları izleyenlerin alkışlarına, sağa sola koşturanların ayak seslerine ve çığlıklarına karışıyor; tuhaf, anlaşılmaz, sanki düşsel bir karışıma neden oluyordu. Kordonboyu tarihinin en önemli gününü yaşamaktaydı. Tarih sanki oraya, tam da o noktaya düğümlenmiş gibiydi. Doğu ile batının, sömürgecilik ile anti-sömürgeci ulusal duruşun karşı karşıya geldiği; hakla yanlısın; adaletle adaletsizliğin, özgürlükle tutsaklığın, güzelle çirkinin kesiştiği, hatta hesaplaştığı, düğümlendiği nokta burası olmuştu. Görünen o ki, hak haksızlığa, özgürlük tutsaklığa üstün geliyor; olması gereken olmaması gerekeni, doğru yanlışı, güzel çirkinin geldiği yerlere itiyor, geri çekilmeye zorluyor; hatta atların kenetlenmiş dişleri ve gerilen dizginlerin gölgesinde kötü olan şeyler boğulup gidiyordu. Aydınlık, karanlığı kovalıyordu. Atlı tramvay hattı hemen yürüyüş halindeki müfrezenin yanı başında, rıhtım boyunca uzanıyordu. Süvariler başlarında komutanları Yüzbaşı Şerafettin Bey olduğu halde, hat boyunca uzanan rıhtım üzerinden tırısı kalkmış atlarının üzerlerinde ellerinde kılıçları ilerliyorlardı. Kalabalık ezici bir hal almıştı. Süvarilerin yönü Pasaport İskeleye’ne doğruydü. Bir solukta Konak Meydanı’na çıkmak, hükümet konağına ve Sarıklılaş’a ulaşmak, Türk bayrağını hükümet konağında göndere çekerek, kentin teslim alındığını bütün dünyaya duyurmak amacını güdüyorlardı. Geçtikleri yol boyunca ara ara Fransız, Amerikan ve İtalyan deniz müfrezelerine rastlıyorlar¹³; askerce selamlaşmanın dışında başka bir eyleme yönelmiyorlardı. Yabancı müfrezeler ve

12 **Tevhid-i Efkâr**, 17 Eylül 1922.

13 Şerafettin Bey’in hatıralarından: **Otuz Ağustos Hatıraları...**, s. 105.

deniz yüzeyinde kaynaşan gemiler Türk süvarilerini selamlıyorlardı. Gemilerde İzmir'den ayrılmak, adalara ya da Yunanistan'a geçmek isteyen sivil mülteciler, firari askerler; diğer ülkelere ait gemilerin personeli güvertelere dolmuş, bağırış çağırış arasında Türk süvarilerinin geçişini izliyor; kimi gemiler siren çalarak selam veriyorlardı. Süvariler bu tablo içinde Pasaport iskelesinin önüne geldiler¹⁴.

Türk Süvari müfrezesi tam Pasaport İskelesi'nin önüne gelmişti. Kalabalığın arasından birden belinde kayışı ve kasaturası, elinde silahı ve bombası olan bir Rum çete üyesi karşılarına çıktı. Süvarilerinin başında olan Yüzbaşı Şerafettin atının dizginlerini çete üyesine doğru kırdı ve silahlarını atmasını söyleyerek uyardı. O ana dek, her karşılaştığı silahlı kişi, bu emre uymuştu. Ancak bu Rum çete üyesi elindeki silahlarını yere atmadı. Rum'un elindeki bombayı kendi üzerine atacağını anlayan Yüzbaşı Şerafettin elinde kılıcını sallayarak, atının dizginlerini gerip, silahlı ve bombalı Rum çeteye doğru hamle yaptı. Ön ayaklarını şaha kaldıran atı, Yüzbaşı Şerafettin'i bir anda hedef olmaktan çıkarmıştı. Buna karşın Rum çete üyesi bir anda elindeki bombayı kendisini uyarın Yüzbaşı Şerafettin'in üzerine fırlattı. At şaha kalktığı için, bomba Yüzbaşı Şerafettin'e değmedi; atının ayaklarının altına doğru yuvarlandı. Ardından da atın ayaklarının altında büyük bir gürültüyle infilak etti. Zavallı at kişneyerek kanlar içinde yere yuvarlandı, Yüzbaşı Şerafettin atının üzerinden kenara doğru savruldu. Atın karnı parça parça olmuş, kanlar içinde kalmıştı. Atının üzerinden kenara savrulan Yüzbaşı Şerafettin de kanlar içindeydi. Son bir hamle ile kendini korumak istemişti; kılıcıyla ileri doğru atılmıştı ancak patlayan bomba, kendisini korumasına engel olmuştu. Kordon'da Nal Seslerinin yerini, şimdi haykırışlar, bağırışlar, kargaşa ve koşturmalar ortasında kan lekeleri almış; Kordon kana bulanmış; Pişdar Yüzbaşı Şerafettin Bey, kanlar içinde kalmıştı...

Kendisine yakın bir yerde, hemen ardında bulunan 3. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Nuri Bey'in de atı bombanın şarapnellerinden küçük bir yara almıştı; ancak önemsizdi...

O ana dek, süvarilerin yürüyüşünü büyük bir merak ve ilgiyle izleyen kalabalık, bomba sesi ve bu görüntü üzerine büyük bir gürültü ve arbede içinde sağa sola kaçıştı. Saldırgan Rum, rıhtımda meraklı gözlerle olup biteni bekleyen göçmenler arasına karışarak kalabalık arasında yitip gitti. Diğer süvariler, komutanlarına saldıran saldırganı yakalamak üzere kendilerini toparlayıp ileri atıldılar;

14 A.g.e., s. 105.

ancak yakalamayı başaramadılar¹⁵. Yüzbaşı Şerafettin Bey ise kısa bir an sonra kendisine geldi. Bombanın infilakı üzerine savrulan şarapnellesle; biri boynundan, öteki omzundan olmak üzere iki derin şarapnel yarası almıştı. Vücudunun değişik yerlerinde de küçük yaralar vardı; şarapnel değmiş oyuklardan kanlar sızıyordu. Boynu bir anda kan revan içinde kalmış, üstü başı kana bulanmıştı. O an bile O, “Fakat yaraları kim düşünür?” diye aklından geçiriyor¹⁶; “Ölsem ne gam! İzmir’i kurtarmıştık ya!.. İzmir’e girmiştik ya! Bu şerefin öncüleri biz olmuştuğ ya!” diye düşünüyordu¹⁷. Elde edilen zaferin yanında, bunlar, yani kendi kişiliği ve bedeniyle ilgili olan olay, onun gözünde çok küçük bir ayrıntı, hatta söz etmeye değmeyecek bir olaydı. İzmir’in kurtuluşu gibi son derece kutsal bir amaç peşindelerken, Yüzbaşı Şerafettin ölmüş, yaralanmış; bunların ne anlamı olabilirdi ki? Zaten, o büyük hedefe yürürken, bu ayrıntı ile yitirecek zamanları, uğraşacak halleri yoktu. Böyle olaylarla ve nedenlerle duraksamak ‘muafık-ı maslahat’/(uygun bir iş ve yol) olamazdı¹⁸. Hızla yarası çaput parçalarıyla alınından ve başının arkasından kuşak atılarak bağlandı. Genç yüzbaşı durmadı; derhal başka bir ata bindi ve atını süvarilerinin başında, yüzü ve boynu sarılı, sargılarının üzerinde yine ay yıldızlı kalpağı, elinde dizgini ve kılıcıyla atını hızla hükümet meydanına doğru sürdü¹⁹.

Silah arkadaşları, anılarını yazarlar ya da anlatırlarken, bu anı büyük bir “*vak’ar*”/ (olgunluk) olarak adlandırdılar. Kendisini arkadan diğer birliklerle izleyen komutanı Miralay Zeki Bey, bu anı defterine not ederken, aynen şunları demişti: “Pasaport civarında atılan bombadan Şerafettin Bey yaralanmışsa da büyük bir sessizlik ve olgunlukla gereken karşılığı vermiş ve yaralı olduğu halde asla duraksayıp zaman yitirmemiştir²⁰.”

Ortalık karışmıştı! Saldırganın peşi sıra atılan kimi süvariler, saldırganı yakalayamamışlar ve geri dönerek, yürüyüş düzenindeki yerlerini almışlardı. Ortalık çığlık çığlığa, baş döndürücü bir uğultu içindeydi. Yaraları sargılı Yüzbaşı Şerafettin Bey’in üstü başı kan içinde; o ana kadar ki görüntüye bambaşka bir

15 A.g.e., s. 105; Fahrettin Altay, a.g.e., s. 66.

16 **Vakit**, 23 Eylül 1922. **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1924.

17 **Ulus**, 9 Eylül 1968.

18 Şerafettin Bey’in hatıralarından: **Otuz Ağustos Hatıraları...**, s. 105.

19 **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1951.

20 Miralay Zeki Bey’in hatıralarından: a.g.e., s. 9; Zeki Bey’in başka bir söyleşişi şurada: **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1924.

çehre vermişti. Ölen at, rıhtım üzerinde ağzından köpükler saçılarak, kanlar içinde yatıyordu. Yedekteki başka bir ata binmiş olan yaralı pişdar, bölüğüne kılıç çek ve “İleri!” emri verdi. Kılıçlar yeniden çekildi; dizginler gerildi; o ana kadar tırıs kalkmış olarak gelen süvari müfrezesinin atları; gerilen dizginlerin, vurulan kırbaç darbelerinin etkisiyle şimşek gibi doludizgin ileri atıldılar...

Kordon artık, kıvılcımlar çakan nalların seslerine kendini teslim etmiş gibiydi... Kordon’da nal sesleri süvarilerin bu son akınının İzmir körfezindeki dalgalara vuran serpintileri olmuştu.

Sanki ilk kurşun olayında bilinen kışkırtma, yeniden yapılmak isteniyor gibiydi. Belki de bu kez yaratılmak istenen bir Hristiyan kıyımıydı. Bombayı atanlar, Türk süvarilerini bir Hristiyan kıyımına yönlendirmek için bu eylemi gerçekleştirmiş gibiydiler. Ardından, 13 Eylül gününden sonra çıkan Büyük İzmir Yangını’nı sahneye koyanlar, Türk Ordusu’nu dünya âleme kıyıcı ve yok edici bir karaktere sahip olarak göstermek için bu kışkırtma olayını yapmış olabilerlerdi. Ancak Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919’da düştüğü günahsız Türkler’e karşı üstlendiği bu kıyıcı rolü, Türk Ordusu’nun uyanık süvarileri oynamayacak ölçüde olgunluk ve uyanıklık içindeydiler²¹. Ne yaralı pişdar süvari komutanı Yüzbaşı Şerafettin Bey ne de diğer süvariler bu olgunluklarını ve sessizliklerini bozdular²². Şerafettin Bey, yaralarına ve çektiği acılara karşın, müfrezesinin başından ayrılmamıştı²³. Müfrezesinin başında, Pasaport’tan Konak yönüne dörtlüğe giderken, omzundan ve kolundan hala kan boşanıyor; kan sızıntısı yaranın üzerindeki sargıyı kızıla boyuyordu. Ancak o bunlara önem verip durmadı; süvarilerinin önü sıra, Konak yönüne aktı gitti²⁴.

Kurtuluşun hemen sonrasında, 26 Eylül 1922 günü Yüzbaşı Şerafettin Bey’e bir mektup geldi. “Mecid Mağmumi” imzasını taşıyan mektubun sahibi mektubu İstanbul’da, Galata’da, Kigork Bey Hanı’ndan yazmıştı. İthalat, İhracat, Ziraat Mühendisi, Vekâlet ve Komisyon notları, mektubu yazan kişinin kimliği hakkında kimi bilgiler veriyordu. Mektup, Yüzbaşı Şerafettin Bey’in İzmir’e ve Hükümet konağına girişinin 17. Günü, 26 Eylül 1922’de kaleme alınmıştı. Bu

21 Bkz. Zeki Arıkan, **Haydar Rüştü Öktem Mütareke ve İşgal Anıları**, TTK yay., Ankara, 1991, çst. syf.

22 Akgün, **a.g.e.**, s. 20.

23 Şerafettin Bey’in ATASE Bşk.lığı’nın Öğ. Yb. Orhan Öcal’a istek üzerine hazırlattığı biyografisinden; **D.E.Ü.A.İ.İ.T.Enst. Arşivi**, Yüzbaşı Şerafettin Dosyası.

24 **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1951; **Şark**, 25 Eylül 1922; ayrıca bkz. Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler...**, s.s. 381-382.

tarih, İstanbul gazetelerinde Yüzbaşı Şerafettin adının sık sık görüldüğü, İzmir'e ilk kez girdiği ve Hükümet Konağı'nda göndere bayrak çektiğine, bomba ile yaralandığına, kan içinde yaralarına önem vermeyerek, görevini sürdürdüğüne ilişkin haberlerin bol bol görüldüğü, İzmir'den İstanbul gazetelerine gazete muhabirlerinin onunla söyleşiler yaparak gönderdikleri ve bu yazıların yayımlandığı günlerdi. Artık İstanbul, Yüzbaşı Şerafettin Bey'i çok iyi tanıyordu. Mustafa Kemal Paşa, "İstanbul seviniyor mu?" diye sormuştu; bir anlamda bu mektup, İstanbul'un yüreğini ve sevincini anlatan en değerli araçlardan biriydi. Mektubu yazan kişi, mektubunun sonuna Ziraat Mühendisi imzasını atmıştı. Mektubuna önce; "İzmir'e ilk olarak giren Süvari Kıtası Kumandanı Binbaşı Şerafeddin Beyefendi" diye resmi bir söylemle başlıyor; ardından hemen dil, resmi söylemden sıyrılarak, duygulu ve içten bir söylemle sürüyordu. "Muhterem Kardeşim, efendim!" diye devam eden mektup şöyleydi:

"Kalbimde samimi coşkuya karşı koyamayarak size müsaadenizle *'Kardeşim'* diye hitap ediyorum. Şu muazzam hareketin başlıca hedeflerinden biri olan o güzel İzmir'de, kente girerken infilak ettirilen bombaların bu imhasında muhafaza eylediğiniz sükûnet ve olgunluğa hayran olan yabancı bir gazeteci günlerce geçtiği haberlerde, gördüğü binlerce zulüm yıkıntılarına rağmen, dünyanın hemen hiçbir ordusuna nasip olmayan yüceliği gösteren Türk askerinin olgunluğu ve yiğitliği karşısında iftihardan kendini alamamış; "İnsanın göğsü kabarıyor" diyor... Türk kahramanlığını temsil eden şu müstesna yüce hareketiniz, milli tarihimize bir heykel gibi büyüktü. Şanlı, altın gibi bir sayfa daha ekliyor. Emirlerin dile getirilme biçimindeki samimiyet derecesini ortaya koyan bu övünülecek ve onur duyulacak hareket milletin kalbinde var olan azim ve imanı bir kat daha güçlendirdi. İşte güzide hareketlerinizin ben kul, kölede doğurduğu övünç ve gurur ile mübarek gazanızı en samimi kalbimle tebrik eder ve bu vesile ile minnet ve şükranlarımı sunarım; aziz kardeşim efendim"²⁵.

Üçüncü Kılıç'ın sahibi Yüzbaşı Şerafettin oldu. Kılıç kendisine teslim edildi. Günlerce basın ondan, onun kahramanlıklarından söz etti.

Bir İstanbul gazetesi kılıç kuşatma töreni ile ilgili şu bilgiyi vermişti: "*Büyük Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Yüzbaşı Şerafettin Bey'e Cuma namazından sonra özel bir tören ile değerli bir kılıç vermiştir. Dün akşam ulaşan bilgiye göre, İzmir'e ilk giren muzaffer süvari kıtalarımızdan birisinin kumandanı bulunan sü-*

25 Gnkur. ATASE Arşivi, Koleksiyon: ISH, Kutu No:2192; Gömlek No:49-93, Belge No:1-3; şurada: *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*..., s. 256.

vari bölük yüzbaşısı Şerafettin Bey'e İzmir'e ilk giren subayımıza verilecek olan kılıç çünkü Cuma namazından sonra resmen verilmiş ve bu nedenle Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir'e gelerek, adı geçen töreni doğrudan gerçekleştirmişlerdir"²⁶.

1924 yılı 9 Eylülü de bu hava içinde kutlandı. Basında ve değişik ortamlarda, o günler anlatılırken, Yüzbaşı Şerafettin Bey'in öyküsü dillendirilirdi. Örneğin dönemin en önemli gazetelerinden birisi olan Cumhuriyet'te, İzmir'e doğru hareket eden 2. Süvari Tümeni Kumandanı Miralay Zeki Bey'in, Kadifekale'ye bayrak çeken birlik komutanı Süvari 4. Alay Kumandanı Kaymakam Reşat Bey'in ve Hükümet konağına sancak çeken Süvari Müfrezesi Kumandanı Binbaşı Şerafettin Beylerin resimleri yayınlandı ve birer biyografilerine yer verildi²⁷. Bu sayısında gazete, Yüzbaşı Şerafettin Bey'e özel bir yer ayırdı. Bu tarihte artık Yüzbaşı Şerafettin Bey, binbaşılık rütbesini almıştı. O nedenle gazete ondan söz ederken, "*Binbaşı Şerafettin Bey*" olarak söz etti; ancak sonraki yıllarda daha ileri rütbelere gelmiş olmasına karşın Şerafettin Bey, İzmir'in kurtuluşu gününde yaşadıkları ve başardıklarıyla özdeşleştirildikleri için, o zamanki rütbesi olan "*Yüzbaşı*"lık sıfatıyla anıldı ve adlandırıldı. O, gerek yakın arkadaşlarının ve gerekse o günleri konuşanların dilinde, "*Yüzbaşı Şerafettin Bey*", daha samimi olanların dilinde ise "*Yüzbaşı Şeref*" ti. İşte Cumhuriyet gazetesi; 9 Eylül'ün birinci yıl dönümünde çıkan sayısındaki sayfalarından birine; "*Binbaşı Şerafettin Bey'in Hatıraları*" genel başlığını attı. Başlığın altında "*İzmir'e İlk Giren Kahraman Zabitimiz Cumhuriyet'e Hatıratı Naklediyor*" alt başlığı yer alıyordu. "*9 Eylül düşmanın denize döküldüğü ve İzmir'in kurtarıldığı gündür*" denilen genel başlığın altında, üç kişinin resmine yer veriliyordu. Olay, ayrıntılı biçimde Yüzbaşı Şerafettin Bey'in anlattıklarından hareketle okuyuculara ve genel kamuya aktarıldı. Söz konusu yazı dizisinde, Zeki Bey ve Reşat Bey'in anıları da yer almıştı. Bu üç kişi, gazetenin deyimiyile; "*İzmir'e-İzmir'e doğru hareketi idare eden, ilk giren ikinci süvari fırkasının kumandanı Miralay Zeki Bey-; -Kadife Kaleye bayrağımızı çeken Süvari Dördüncü Alay Kumandanı Kaymakam Reşad Bey- ve -Hükümet konağına Türk sancağını çeken süvari müfrezesi kumandanı Binbaşı Şerafettin Bey-*" di²⁸. Bu yazının üzerinde bir karikatür yayınlanmıştı. "*9 Eylül 338: İzmir'in Kurtuluşu*" notuyla verilen karikatürde, Kordon'da, ellerinde süngü ve bayrak, Yunan askerlerini denize döken Türk askerleri resmediliyordu²⁹. Söz

26 **İleri**, 16 Eylül 1922.

27 **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1924.

28 **A.g.g.**

29 **A.g.g.**

konusu bu kişilerin başındaki kişinin de İzmir'e ilk giren "pişdarın", Yüzbaşı Şerafettin Bey olduğu açıklıkla dile getiriliyordu. Bu kişiler de, olayın ayrıntılarını kendi anılarıyla ve bilgi dağarcıklarıyla genel kamuoyuna aktardılar³⁰. Haber yorumunda şunlar söyleniyor: *"İki sene evvel, bu gün yalınkılıç Türk süvarilerinin İzmir'e girdikleri gündür. Bu günlere ait hamaset ve heyecanlarımızı unutmaya imkân var mıdır? Yunan Orduları masum halka katliamlar yaparken, nihayet bir gün mazlumların ahının kendilerini yine kendi kanlarının sellerinde boğacağını hiç hatırlarına getirmemişlerdi. Fakat bu intikam ilahı, bir olanca dehşetiyle başına yıldırım gibi indi. İşte iki sene evvel bugün, milletin bu emelinin gerçekleştiği, ilahi adaletin bütün parlaklığıyla gerçekleştiği, İzmir'in alındığı kutsal bir gündür. Biz bu günleri unutamayız; bu kadar acı ve hasretten sonra, Türk askerinin Akdeniz'in kıyısında Kordonboyu'nda mızrak salladığı günü, Kadifekale'de bayrağımızı dalgalandırdığımız saatleri... 9 Eylül'ü hayatımızdaki en aziz bir hatıra gibi saklayacağız. Bu gün esaret, mahrumiyet, hasretin bütün hararetiyle yıllarca kan ağlayan Türk Milleti için 9 Eylül tarihine tevdi edilmiş Türk milletinin en mukaddes bir yadigârıdır"*³¹.

Yaraları iyileşti ve ordudaki görevini sürdürdü. Evlendi. Bir çocuğu oldu. Adı Gönül...

Ve boynundaki yara nüksettiği için, albaylık rütbesinde ordudan erken yaşta malulen emekli olmak zorunda kaldı. İstanbul'a yerleşti. Kızını bir özel okula kaydettirdi. Tek emeli, onu okutmaktı. Ancak, yeri geldi kızının okul taksitlerini ödeyecek para bulamadı. Ve o zor günlerde, Üçüncü Kılıç'ı satmadı. Tam tersine, bunun ulusa ait bir değer olduğunu düşünerek, devletine armağan etmek istedi. Bu nedenle, kılıcı İstanbul valiliğine teslim etti.

Ancak kılıcın en son görüldüğü gün o gündü...

Kurtarılan iller arasında bugün, bir tek İzmir'in kurtuluş anıtı yok... Konak Meydanı, hem kara gün olan 15 Mayıs 1919 gününün büyük kan selini yaşamış; hem de Kurtuluş günü olan, 9 Eylül'ün onuruyla aydınlanmıştır. Bugün, ne işgali ne de kurtuluşu anımsatan tek bir işaretin, yazının, çizginin eserini bu meydana göremezsiniz. Tek bir nokta, bir işaret; bulamazsınız ki size burada o kara günde, işgalin bu meydanı büyük bir kan çanağı haline getirdiğini söylesin; ya da tek bir çizgi bulamazsınız ki size 9 Eylül gününden, o muazzam kurtuluş

30 A.g.g.

31 A.g.g.

sahnesinden; büyük kahramanlık ve özveriden söz etsin... Buna kimin ne hakkı var? Çocuklarımızı, gelecek kuşaklarımızı, böylesine bir tarihsel tanıklıkta bulunmuş bu meydanın, yaşadıklarından uzak tutmaya kim nasıl cesaret edebilir? Tam tersine, bu meydanda o günden kalan hiç bir işaret bırakılmamıştır. Kazınıp, yıkılıp, betona adeta meydan teslim edilmiş; büyük bir tarihsel talan, ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi, bu meydanda da yaşanmıştır. Onca verilen uğraşıya, anımsatmaya karşın; hatta Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılı etkinlikleri çerçevesinde, İzmir Valiliği, bizim de içinde bulunduğumuz bir komisyonun çalışmaları sonucu, Belediye Başkanlığı'na böyle bir tarihsel anıtın yapılmasının yararlı olacağına ilişkin yazı yazmasına karşın; bu öneriye kulaklar tıkanmış ve meydan tarihsel kimliğinden bütünüyle arındırılmıştır.

Biz ne yaptık?

Yazdığımız Üçüncü Kılıç kitabı³², "Kordon'da Nal Sesleri?" adıyla bir tiyatro eseri oldu. En iyi senaryo yazarlığı ödülllerinden birini aldı. Kuva-yı Milliye etkinlikleri çerçevesinde, İzmir Valiliği'nin önerisi doğrultusunda, Han Tiyatrosu tarafından sahneye konulan oyun için öğrenciler otobüslerle, oyuna getirildiler. Yaklaşık 35.000 kişi bu oyunu izledi. Balçova Belediyesi açtığı bir parka, "Yüzbaşı Şerafettin Parkı" adını verdi. Benim üniversitem, 9 Eylül Üniversitesi, kültür merkezinin iki salonundan birine Hasan Tahsin, ötekine de Yüzbaşı Şerafettin adını; Konak Belediyesi de bir sokağa Yüzbaşı Şerafettin Sokağı adını verdi. Bir kampanya başlatılarak, İzmir'e kurtuluş anıtı yaptırılması istendi. Hatta bizim de ön ayak olmamızla, Karşıyaka Adliyesi, İzmir'e ilk giren ve Hükümet Konağı'na bayrak çeken kişinin Yüzbaşı Şerafettin olduğuna ilişkin bir karar verdi. Buna karşın; tarihin üzerine her türlü yanıltıcı düşünce ve bilgiyi serpeyerek, bir keşmekeş yaratanların çabası da durmadı. Ünlü bir gazeteci, İzmir'e ilk giren kişinin, amcası olduğunu belirtti. Bunu başkaları izledi. Olmadık savlar, gerçekler üzerine, doğruları karartmak için bilerek ve bilmeyerek savruldu. Ve böylece, tıpkı Üçüncü Kılıç'ın yağmalanması gibi, tarihsel onurların, gerçeklerin yok edilerek, bu onurları kendi yakınlarına doğru kotarma gibi bir gayretçeslik hiç eksik olmadı. Bir bilinçsizlik ve vurdumduymazlık, kent kimliğinin üzerine hoyratça oturdu. Ancak bu hoyratlık ve ilgisizlik bir yere kadardı: Gerçeği asla saklamak, örtülemek, bir yerlere süpürüp atmak bir yere kadardı. En son, İzmir Karşıyaka Belediyesi'nin yaptığı Milli Mücadele Parkı içi yapılan büyük bir anıtın bir yüzünde İzmir Hükümet Konağı'na Yüzbaşı Şerafettin Bey'in bayrak çekerken silüetini gösteren bir kompozisyon eklendi.

32 Kemal Arı, **Üçüncü Kılıç**, 5. Baskı, Zeus yay., İzmir, 2011.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Cumhuriyet, 3 Kasım 1951.

Cumhuriyet, 9 Eylül 1924.

Şark, 25 Eylül 1922.

İleri, 16 Eylül 1922.

Tevhid-i Efkâr, 17 Eylül 1922.

Ulus, 9 Eylül 1968.

Vakit, 23 Eylül 1338.

Arşiv Belgeleri

Gnkur. ATASE Arşivi, Koleksiyon: ISH, Kutu No:2192; Gömlek No:49-93, Belge No:1-3; şurada: **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**.

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, S 122, Belge:1437.

Şerafettin Bey'in ATASE Bşk.lığı'nınÖğ. Yb. Orhan Öcal'a istek üzerine hazırlattığı biyografisinden; **D.E.Ü.A.İ.İ.T.Enst. Arşivi**, Yüzbaşı Şerafettin Dosyası.

Kitaplar

Akgün, Seçil Karal, **İzmir'in Kurtuluşu**, Jandarmanın Matbaası, ş.y. 1925.

Altay, Fahrettin, **İstiklal Harbinde Süvari Kolordumuz**, İnsel yay.,ş.y., 1949.

Arı, Kemal, "Pasaport'ta Patlayan Bomba: Yüzbaşı Şerafettin Kanlar İçinde (9 Eylül 1922)", **İzmir Tarih ve Toplum**, S 6 (Ekim, 2009), s. 26-30.

_____, **Üçüncü Kılıç**, 5. Baskı, Zeus yay., İzmir, 2011.

Arıkan, Zeki, **Haydar Rüştü Öktem Mütareke ve İşgal Anıları**, TTK yay., Ankara, 1991.

_____, **İzmir Basınından Seçmeler, I: 1872-1922**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001.

Gören, Ahmet Kamil, **Hüseyin Avni Lifij, (1886-1927)**, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1997.

Gündem, Naci, **Günler Boyunca: Hatıralar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir.

Şerafettin Bey'in Hatıralarından: **30 Ağustos Hatıraları**, Cumhuriyet yay., İstanbul, 2000, s. 105.

Tezler

Gören, Ahmet Kamil, **Hüseyin Avni Lifij, Türk Resim Sanatı İçindeki Yeri ve Önemi, İstanbul Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

BÜYÜK TAARRUZDA ESİR ALINAN YUNANLILARIN KAMPLARA DAĞILIMI VE UŞAK YUNAN ÜSERA KAMPI

Sadiye TUTSAK*

ÖZET

I. Dünya Savaşından sonra Yunan Kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal ettikten sonra, Batı Anadolu'nun doğu cenahında bulunan Uşak'a kadar ilerlediği bilinmektedir. İşgale uğradığı 29 Ağustos 1920 tarihinden, Büyük Taarruzda bozulan Yunan kuvvetlerinin buradan çekildiği 1 Eylül 1922 tarihine kadar elim hadiselerin yaşandığı bir yer olan Uşak, Büyük Taarruzun başlatıldığı Afyonkarahisar'a ve Başkumandanlık Meydan Muharebesinin geçtiği Dumlupınar'a sınırdaş olması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Yapılan hazırlıklardan sonra, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Türk Taarruzu karşısında mevzîilerinden sökülen Yunan kuvvetleri, Dumlupınar'a doğru geri çekildi ve 30 Ağustos'ta yapılan Başkumandanlık Meydan Muharebesinde bozguna uğradı. Ardından 31 Ağustos'ta yapılan Kaplangı Dağı muharebesinde de yenilen Yunan kuvvetleri perişan bir halde Uşak istikametinde ricat etti. Muharebe sırasında Yunan kuvvetleri başkomutanlığına getirilen General Trikupis, Göğem'de esir alındığı gibi, Uşak ve civarında daha pek çok Yunanlı aynı akıbete uğradı. Bu çalışmada; bozguna uğrayan ve şaşkınlık içinde geri çekilmeye çalışan Yunanlıların esir düştükten sonra, Anadolu'da hangi esir kamplarına götürüldükleri ve bu kamplardaki mevcut olan esirlerin dağılımı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Büyük Taarruzda bozulan Yunan kuvvetlerinin geri çekildiği Uşak'taki Yunan Üsera Kampı ele alınıp, Anadolu'daki Üsera kampları içerisinde yer aldığı tablo değerlendirilecektir. Bu çalışmanın Arşiv, hatırat, canlı kaynak, gazete ve matbu eserlerden faydalanarak yapılması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uşak, Esir, Üsera, Kamp, Karargâh, Yunanlı

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sadiyetutsak@hotmail.com

DISTRIBUTION OF THE GREEKS WHO WERE CAPTURED IN THE INDEPENDENCE WAR TO THE CAMPS AND UŞAK GREEK CAPTIVES CAMP

Abstract

It is known that after the invasion of Izmir on 15th May, 1919 the Greek armed forces extended their control to Uşak, in the East of Western Anatolia. Uşak was remarkable not only because of the painful incidents occurred from its invasion on 29th August, 1920 to the withdrawal of broken Greek forces on 1st September, 1922, but also because of its adjacency to Afyonkarahisar where the Great Assault started and to Dumlupınar where the Battle of Commander-in-Chief took place and the Greek forces were displaced from their positions by the Turkish attacks started on 26 August 1922, retreated to Dumlupınar and were defeated in the Battle of Commander-in-Chief on 30th August, 1922. The Greek forces were defeated again in Kaplangı Battle and disorderedly retreated to Uşak. General Trikoupis, who had been appointed as commander-in-chief of the Greek Army during the Battle, was taken captive in Göğem; many other Greek officers shared the same fate in the region of Uşak. In this study, which captive camps the defeated Greeks were brought in Anatolia, after they were captured while they were trying to withdraw hastily and the distribution of existing captives in these camps will be examined. In this context the Greek Captives Camp in Uşak and its place in the captive camps of Anatolia will be evaluated. Archives, memories, witnesses, newspapers and printed sources are planned to be used for this study.

Key Words: Uşak, War Captive, Captives, Camp, Military Quarters, Greek

Giriş

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri ile I. Cihan Harbini sona erdirmek için 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzalamıştır. Osmanlı Devleti için oldukça ağır olan bu mütareke hükümlerinin 7. Ve 24. maddeleri; İtilaf Devletlerine, Osmanlı ülkesinde güvenliklerini tehlikede gördükleri takdirde o yeri işgal etme hakkını tanımakta idi. Mütarekede, Osmanlı topraklarının işgale maruz kalması halinde ise devletin güvenlik kuvvetlerinin buna karşılık vermesi yönünde bağlayıcı hükümler mevcuttu. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesinin kendilerine tanıdığı bu hakkı kısa süre içerisinde kullanarak işgallere başladı. Bu çerçevede; ilk işgale uğrayan Musul'un ardından İzmir, 15 Mayıs 1919 tarihinde aynı akıbete maruz kaldı¹. İzmir'den güney, kuzey ve doğu istikametinde üç koldan ilerleyen Yunan kuvvetleri, Batı Anadolu'nun doğusunda Uşak'a, kuzeyinde Bursa'ya kadar işgal sahasını genişletti². Osmanlı döneminde Kütahya vilayetinin bir kazası olan Uşak, Yunan işgaline maruz kalmadan önce, cephe gerisinde Kuva-yı Milliye'nin teşkilatlandırılmasına önemli destek vermiş bir yerleşim yeridir. İzmir'den Gediz istikametinde ilerleyen Yunan kuvvetleri tarafından 29 Ağustos 1920 tarihinde işgale uğrayan Uşak, Büyük Taarruzdan hemen sonra 1 Eylül 1922'de bu işgalden kurtuldu. Sakarya Muharebesinden sonra savaşa hazırlanan Türk ve Yunan kuvvetleri Büyük Taarruz öncesinde, ordularının ağırlık merkezini Konya-Afyonkarahisar-Uşak demiryolu hattı olarak belirlemişlerdir³. Bu sırada Yunan işgali altında bulunan Uşak, Büyük Taarruz-

- 1 İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Egede'ki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s. 7, 75-76; Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayını, Ankara, 1974, s. 41-51, 95-184; Ali İhsan Sabis, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C 5, Nehir yayını, İstanbul, 1993, s. 59-60; Adnan Sofuoğlu, "İzmir'in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'ya Yerleşme Girişimleri ve Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi, 90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları, Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2011, s. 460.
- 2 İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Hazırlayan: İsmet Görgülü, İzzettin Çalışlar, Yapı Kredi Yayını, 1997, s. 328-331, 391; Fahrettin Altay, **İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi Yayını, 1949, s. 8; Sabis, **a.g.e.**, C 5, s. 60-61.
- 3 Sabis, **a.g.e.**, C 5, s. 287; Sabis, **a.g.e.**, C 6, s. 35, 73-74; Altay, **İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu**, s. 40. Aydın'ın kırka köyünden olan Rum kökenli Dido Sotiriyu bu süreci, harp sırasında Yunan ordusuna katılmış ve Büyük Taarruz öncesinde Afyonkarahisar cephesine sevk edilmiş olan Manoli Aksiyotis'in ağzından, gerçeklere bağlı olarak roman şeklinde anlatmaktadır. Burada gece gündüz siper kazdıklarını ve bütün yiyeceklerinin peksimet ve kurutulmuş balık olduğunu dile getiren roman kahramanı, kendilerini demiryolundan atmak için Türk kuvvetlerinin beş kadar atlı kolunun saldırısına uğradıklarını dile

da, özellikle de Dumlupınar Meydan Muharebesi ile geriye püskürtülen Yunan birliklerinin perişan olarak geriye çekildiği bir saha olma önemine haizdir.

Taarruz hazırlıkları tamamlandıktan sonra, Türk kuvvetleri tarafından 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılan taarruz karşısında mevzîilerinden sökülen Yunan kuvvetleri, Dumlupınar'a doğru geri çekildi ve 30 Ağustos'ta yapılan Başkomutanlık Meydan Muharebesinde bozguna uğradı. Kaplangı Dağı, Dumlupınar'dan sonra Yunan kuvvetlerinin batıya çekilmesinde kilit bir konumdadır. 31 Ağustos'ta yapılan Kaplangı Dağı Muharebesinde de yenilen Yunan kuvvetleri perişan bir halde Uşak istikametinde ricat etti⁴. Başkomutanlık Meydan Muharebesinde, Süvari Kolordusu Komutanı olan Fahrettin Altay, Yunanlıların bu kaçışını, anılarında "31 Ağustos 1922" tarihli başlık altında şöyle anlatıyor.

"Bugün ormanlık ve sarp arazide düşman sıkıştırılarak birçoğu esir edilmiş ancak bir kısmı Murat dağının ormanları arasına dağılıp Uşşak'a doğru kaçmıştır. Esirler asında bir Albay General Trikopis ile Diyenisin ve birçok tümen komutanlarının ellerinde hiçbir kıt'a kalmadığından doğru kaçtıklarını söylemiştir. Burasını daha batıdan sarmak maksadıyla bu akşam tümenlere verdiğimiz emirde birinci tümenin yarın Hamidiye hanını tutarak Uşşak yoluna hâkim olması, ikinci tüme-

---

getirmektedir. Bkz. Dido Sotiriyu, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya**, Türkçeye Çeviren: Attilâ Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 185.

- 4 Çalışlar, **Gün Gün, Saat...**, s. 390-391; İzzettin Çalışlar, **Gün Gün, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2009, s. 390-391, 403-410. Sotiriyu, eserinde yine roman kahramanının ağzından ricat emri geldikten sonra nasıl geri çekildiklerini, hangi duygular içerisinde bulduklarını şöyle açıklamaktadır.

"...Birkaç saniye ya sürdü ya sürmedi, pılı pırtımızı toplayıp yola koyulmuştuk... Bütün gece yürüydük. Korunma kaidelerine harfiyen riayet ediliyordu: Artçı kıtası, koltuk hattı bölüğü, irtibatlar, keşif görevlileri... her şey tamam! Ama sabahki ilk konakta gene de o korkunç manzara bekliyordu bizi: Nokta görevlileri, süngüyle delik deşik edilmiş ve o feci halde bırakılmışlardı! Biraz daha ileride, taşutlar, toplar, çantalar, kasketler ve paramparça gövdeler, eller, ayaklar, başlarla örtülü koskoca bir yayla gördük: Şeytan sürüleri, hayatı yeryüzünden silip kaldırmak için bulutlar halinde gelip buraya yüklenmişlerdi sanki!

Dehşet içinde çivilenip kalmıştı; sancılananlar, kusanlar vardı aramızda. Nihayet birimiz, konuşmak cesaretini buldu kendinde:

– Ne demek oluyor bu? Eğer biz de bittiysek söylesinler bilelim!

Kimse cevap vermedi.

Harabe haline gelmiş bir köyde, talimat beklemek üzere açıkta konakladık... Kalem kâğıdı olanlar, evlerine yazmaya koyuldu. Hiçbir posta servisinin, mektuplarımızı yerine ulaştırmayacağını bildiğimiz halde, son arzularımızı belirtmek ve birkaç tatlı söz söylemek istiyorduk. Dehşetten buz kesilmiş ruhumuz, bir genç kızın göğsünde ya da kollarında bir annenin, biraz olsun dinlensin ve ınsın diye..." Bkz. Sotiriyu, **a.g.e.**, s. 187.

*nin birincisinin arkasına yanaşması ve on dördüncü tümenin de Gediz güneyine inmesi bildirildi*⁵.

Muharebe sırasında Yunan kuvvetleri başkomutanlığına getirilen General Trikupis, 2 Eylül 1922 tarihinde mahiyeti ile birlikte 5. Kafkas Tümeni tarafından Göğem’de esir alındı. Teslim alınanlar arasında Trikupis’ten başka yüksek rütbeli olan 2. Kolordu Komutanı Diyenis, 13. Tümen Kumandanı Miryanidis, 2. Kolordu Kurmay Başkanı Albay Yuvannis ve Albay Kalinablis bulunmakta idi. Ayrıca 69. Alayın 1. Taburun götürmüş olduğu esirlerden başka, 391 subay, 4385 er esir alınmış, 700’den fazla hayvan, pek çok silah ve cephaneye el konulmuştur. Hasta ve yaralı olan esirler hastaneye sevk edilirken diğerleri Uşak’a getirildi⁶. Uşak’ta bulunan esirlerin muhafazası için 2/3 Eylül gecesi, 23. Tümeden bir tabur, Karacahisar ve Munkırap civarında Yunanlılardan kalan silah, araç-gereç ve eşyalar ile geride kalan askerlerini toplamak için 5. Kafkas Tümeninden bir tabur bırakıldı⁷. Seryaver Salih Bozok, Trikupis’in mahiyeti ile birlikte esir alındıktan sonra Mustafa Kemal Paşa’nın huzurunda bulunurken, burada yaşanan hadiseyi bir görgü tanığı olarak şöyle anlatıyor.

“...Başkumandanlık muharebesinde Yunanlıların Başkumandanı tayin edilmiş olan Trikopis de esir edilerek Uşak’ta Başkumandan M. Kemâl Paşa’nın huzuruna getirilmişti. Yanında Diyonis adında bir de kolordu kumandanı vardı. Bu iki kumandan Atatürk’ün huzuruna getirildikleri zaman ben de orada bulunuyordum. Paşa tercüman aracılığıyla bu Yunanlı kumandanlarla görüştü. Gayet iyi Rumca bilen Faruk adında bir erkânıharp zabiti (kurmay subay) tercümanlık yapıyordu. Atatürk Trikopis’e Afyon muharebesinde niçin ihtiyat kuvvetlerini kullanmadıklarını sordu. Trikopis, Diyonis’i göstererek kendi emrini dinlemediğini söyledi. Diyonis de o zaman başkumandan olan Hacianesti’den emir beklediğini anlattı. Vaktiyle neden ricat edemedikleri (geri çekilemedikleri) sorusuna karşı da muazzam yolların bulunmamasını sebep olarak gösterdi. İki telsizleri varmış «Biris muharebeden önce bozularak İzmir’e onarım için gönderilmişti. Öbürlerini de etkili topçunuz tahrir etti.» Dedi. Trikopis’in bu cevabı üzerine Paşa kendisine şunu söyledi: «Vicdanınıza karşı vazifenizi yaptığınıza kani iseniz müsterih (içiniz rahat) olabilirsiniz. En büyük

5 Altay, **a.g.e.**, s. 55-56.

6 Erhan Aktaş, **Atatürk ve Uşak**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1981, s. 55-60.

7 Burhanettin Şenli, “Millî Mücadele Döneminde Eşme (1919-1923)”, Danışman: Doç. Dr. Ömer Osman Umar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007, s. 88.

kumandanların bile esir oldukları tarihte yazılıdır. Meselâ size Napolyon'u gösterebilirim.» dediler. Trikopis, «Beni yaverlerim dahi yalnız bırakarak yanımdan kaçtılar. Ben intihar etmeliydim.» deyince, M. Kemâl Paşa, İsmet Paşa'ya hitaben, «Kumandanlar (Yunanlı) yorgundur. Kendilerinin istirahatlarını temin buyurursunuz.» deyip ayağa kalktılar. İsmet Paşa ile Yunan kumandanları da ayağa kalkarak Atatürk'ü başlarıyla selâmladılar. Atatürk birer birer ellerini sıkarken Trikopis'e, «Bizim misafirlerimizsiniz, her suretle emin ve müsterih olabilirsiniz. Bir arzunuz olursa bize bildiriniz.» Trikopis İstanbul'da bulunan refikasını (karısını) hayat ve sıbhatinden haberdar etmek istediğini rica etti. Paşa da adreslerinin öğrenilmesini ve bir gün sonra Hilâl-i Ahmer (Kızılay) vasıtasıyla ricalarının yerine getirileceğini buyurdular»⁸.

Bozguna uğrayan ve şaşkınlık içinde gece gündüz geri çekilmeye çalışan Yunanlıları yakalamak için Türk kuvvetleri atlı birlikler oluşturuldu. Türk kuvvetleri, süratle hareket etmesine rağmen, çok hızlı bir şekilde geri çekilen Yunan kuvvetlerini yakalaması güç olmuştur⁹. Taarruzda esnasında Türk kuvvetlerine esir düşen Yunanlıların, Anadolu'da hangi esir kamplarına götürüldükleri ve bu kamplardaki esirlerin nasıl bir dağılıma tabi tutulduğu hakkında bilgilerimiz oldukça sığ bulunmaktadır.

Milli Mücadele yıllarında da esirler alınmış olmakla birlikte, Büyük Taarruzda bozulan Yunan askerleri, geriye çekilirken Türk kuvvetlerine çok daha fazla esir düştüler. Anadolu'daki esir kamplarına sevk edilen askere ve sivillere geliş sırasına göre, askerse birer asker numarası, sivilse birer sivil numara verildi. Bu taarruzdan sonra esirlerin çoğalmasi ile üsera garnizon ve taburlar kuruldu ve ihtiyaca binaen vilayet ve kazalara dağıtım yapıldı. Güvenlik açısından esirlerin bir arada tutulmamasına özen gösterildi. Kurulan üsera taburlarında esirler, belirli sayıda gruplara ayrıldı, mübadele edilinceye kadar tahrip edilen binaların tamirinde ve çeşitli angaryalarda kullanıldılar¹⁰. Ayvalık'ta Rum bir aileden dünyaya gelen İlia Venezis, on yedi yaşında bir Yunan esiri olarak taarruzdan sonra yaşanan bu süreci, "Yıl 1922. Türk ordusu İzmir'e girmişti. Esir alınan Yunanlı ve Rum erkekler Birinci Dünya Savaşı süresinde olduğu gibi Amele Taburlarına alınıyor. Anadolu'nun içlerine doğru sürülüyordu. Ayvalık'ta bulunan

8 Salih Bozok-Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayını, İstanbul, 1985, s. 202-203.

9 Çalışlar, **Gün Gün, Saat...**, s. 428.

10 Ahmet Özdemir, "Milli Mücadelede Üsera Taburları", s. 129-139. <http://dergilerankara.edu.tr/dergiler/> (17Kasım 2012); Herkül Millas, Ayvalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmajı, İletişim Yayını, İstanbul, 1998, s. 100.

kadınlar ve yaşlılar Amerikan gemileriyle Ege'deki adalara aktarılıyordu. Ayrılan aile üyeleri vedalaşıyor ve ağlayıp dövünüyordu” şeklinde anlatılmaktadır¹¹.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Resmi kuruluşu olan 1877 yılından, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği 16 Mart 1920 tarihine kadar geçen sürede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmüş, fakat İstanbul Hükümeti ile Anadolu'nun ilişkilerinin 12 Eylül 1919'da kesilmesinden sonra Milli Mücadeleye destek verdiği yönünde tenkitlerin artması nedeniyle, ilkönce Eskişehir'e daha sonra Ankara'ya geçerek hizmet vermeye devam etmiştir¹². Ayrıca İstiklal Harbi sırasında Batı Anadolu'da esir alınan Yunanlılara yardım eden teşkilatın en başında Hilal-i Ahmer Cemiyeti gelmektedir. İşgalci devletlerin aldıkları Müslüman Türk esirlerine yardım eden teşkilat ise Salib-i Ahmer Cemiyeti/Kızılhaç olmuştur¹³. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin esirler şubesi; esirlerin ihtiyacının karşılanması¹⁴, bu kişilerin aileleri ile iletişiminin sağlanması¹⁵, aileleri tarafından gönderilen para¹⁶, paket, sandık¹⁷ gibi daha pek çok şeyin esirlerin bizzat kendilerine teslim

11 Millas, a.g.e., s. 80.

12 Yaşar Battal, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2012, s. 81.

13 Erol Kaya, "Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Anadolu ve Yunanistan'daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar", **Turkish Studies**, Volume 3/2, Winter 2008, s. 466.

14 **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/303; **Kızılay Arşivi**, 1216/296.

15 **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/297. Sıhhiye Vekili, 14 Teşrin-i Sani 1336/14 Kasım 1920 tarihli tahririnde "üsera aileleri mektuplarının mahallerine irsâli zammında hareket-i aciziyede Hilâl-i Ahmer murabhaslığına gönderilmesi lüzûmunn icâb idenlere emr ve tebliğ buyrulması" hususu bildirmektedir. Bkz. **ATASE**, Kls.643, Dos.194, Göm. 194-1.

16 **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/128; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/211; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/363.2; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/363.3; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/148; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/148.1; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/148.2; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/150; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/154; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/166; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/167; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/168; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/176; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/192; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/194; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/195; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/196; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/197; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/208; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/209; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/210.

17 **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/269; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/333; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/367; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/306; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/306.1; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/293.

edilmesi için çaba sarf etmiş ve daha pek çok konuda yardımlarını esirgememiştir. Anadolu'daki Yunan esirlerine gönderilen paraların kendilerine ödenmesi ve ödendikten sonra merkeze makbuzun gönderilmesi konusunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin büyük hassasiyet gösterdiği yönünde arşivlerde daha pek çok belge mevcut bulunmaktadır. Mesela, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kayseri Şubesi, Kayseri-Talas Üsera Garnizonunda bulunan bir Yunanlı bir esire tedavi edilmek üzere yollanan 1.442 kuruşun ödendiğine dair Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkezine 16 Teşrin-i Sani 1338/16 Kasım 1922 tarihli bir yazı göndermiştir¹⁸. Ayrıca, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Bursa Şubesi, 28 Kanun- Evvel 1338/28 Aralık 1922 bir yazı ile cemiyet merkezini, Gureba Hastahanesinde esir olan bir Yunanlıya 4.200 kuruş paranın ödendiği konusunda bilgilendirmiştir¹⁹. Ayrıca cemiyet, Bursa Üsera Garnizonunda esir olan Topçu Kumandanı Pol Mela'ya tedavi edilmek üzere gönderilen 100 liranın ödendikten sonra merkeze makbuzun gönderilmesi hususunu Bursa Üsera Garnizonundan talep etmiştir.

Alınan esirlerin hastanelerde tedavi edilmesi konusunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti büyük çaba harcadı. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne kadar tutmuş olduğu icraat raporunda; Eskişehir, Kırşehir, Ankara, Konya hastane, nekahethanelerde esirlerin tedavi edilmesine nasıl itina gösterildiği anlaşılmaktadır²⁰.

Tablo 1: Sakarya Zaferine Kadar Hastahanelerde Bulunan Yunan Esirleri

Esir Kampları	Afyon Karahisar	Sinapsa	Bahaneut	Dumlupınar	Ortak	Banz	Uşak	Kala	Karşıyaka	Mudanya	Kirefi(?)	İzmir	Seydiköy	Kütahya	Tınasipe	Nerede Esir Alındığı Bilili Olmayanlar	Toplam
Adana Hastahanesi	32	—	—	—	—	—	31	—	—	—	—	—	—	—	—	9	72
Konya Hastahanesi	—	—	—	13	1	—	2	—	—	34	—	—	1	3	1	—	55
Afyon K.hisar Hastahanesi	—	1	1	17	5	2	3	1	1	14	1	—	—	—	—	—	46
Eskişehir Hastahanesi	—	—	—	—	—	—	4	—	—	42	—	—	—	—	—	—	46
İzmir Hastahanesi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	15	2	—	—	43	65
Toplam	32	1	1	17	5	2	38	1	1	61	1	15	2	—	—	52	229

18 Türk Kızılay Arşivi, 1216/139.

19 Türk Kızılay Arşivi, 1216/185.

20 Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, Hazırlayan, İsmail Hacıfettaoğlu, Türk Kızılay Tarih Dizisi 1, Ankara, 2007, s. 38-45.

Tablo 2'ye bakıldığında Adana Hastahanesinde, Afyonkarahisar ve Uşak'tan esir alınan hastaların çok fazla olması dikkat çekmektedir. Konya ve Eskişehir hastanelerinde Mudanya'dan, Afyonkarahisar Hastanesinde Dumlupınar'dan esir alınanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Bu bilgiler ışığında Sakarya Muharebesi sonrasında kadar esir alınan Yunanlıların işgal edilinceye kadar işgal sahası dışında bulunan Anadolu'nun iç kısımlarına sevk edildiği anlaşılmaktadır.

Esirlerin Kaydedildiği Defterler

Anadolu'da mevcut bulunan kamplardaki esirler; Üseri Kayıt, Künye, Üseri ve Mülteciler İşlem Kayıt Defterleri ile Silah ve Cephane Miktarını Gösterir Cetvellere kaydedildi. Üseri garnizonlarına giren esirlerin her birine numara verilerek Üseri Kayıt Defterlerine yazıldı. Bu kayıt numaraları, esirlerin mübadelesine kadar muhafaza edildi. Esirlerin sevk ve nakilleri de bu numaralarla yapıldı. Büyük Taarruzdan sonra 4.10.1922 tarihli bir emirle bütün taburlardan mevcut subayların, muhafız ve esirlerin birer künye defterlerinin hazırlanması, düzenli olarak bu defterlerin tutulması emredildi. Bu Künye Defterlerinde sıra numarası, garnizon numarası, ismiyle mahlası, baba adı, doğum tarihi, rütbesi, aile adresi, kıt'ası, milliyeti, esaret tarihi ve yeri, garnizona geliş tarihi ve mülahazat gibi teferruatlı bilgilerin kaydedilmesi istendi. Bu defterlerin tutulması için muvazzaf, ihtiyat ve emekli subaylardan yararlanıldı. Bahsedilen defterler arasında esirlerin künyelerini ihtiva eden kayıtlar, harp yıllarının hemen ardından Anadolu'da bulunan sivil ve asker esirlerin durumunu yansıtmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Düzenli olarak tutulmuş olan Mülteciler Kayıt İşlem Defterlerinde, mübadeleye tabi tutuluncaya kadar esir ve mülteciler hakkında ne gibi işlem yapıldığını bütünüyle gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Silah ve Cephane Miktarını gösterir Cetvellerde, esirlerin korunması ve kaçmamaları için görevli muhafızların sayıları ve bu kişilerin kullanacağı silah ve cephane miktarı yazılmıştır²¹.

Türk Kızılay Arşivi'nde yapılan inceleme neticesinde İstiklal Harbinde, özellikle de Büyük Taarruzda esir alınan Yunanlıların listelerini gösteren 998 sahifelik bir doküman tespit edilmiştir. Ne zaman düzenlendiğine dair bir tarih kaydı bulunmayan bu harp esirleri listeleri; "*Anadolu'daki Yunan Üserisi*" ismi altında Fransızca "*Liste des prisonniers hellènes en Anatolie*" çevirisinin yapıldığı

21 Özdemir, "Milli Mücadelede Üseri Taburları", s. 133-134.

bir tablo içerisinde verilmiştir. Bu kayıtların tutulduğu sayfalarda künye defteri ibaresi olmamasına rağmen, listelerde verilen bilgiler künye defterleri olma ihtimali oldukça güçlendirmektedir. Yunan üsera listesi tablosunun üst kısımlarında gerekli bilgiler eski harflerle yazılmış ve hemen altında ise bu bilgilerin Fransızca tercümesi verilmiştir. Tablonun üst kısmında; Türkçe ve Fransızca olarak ilk sütunda “*İsmi, Pederinin İsmi ve Rütbesi-Noms, Prènems, Grade*”, ikinci sütunda “*Tarih-i Tevellüdü-Date de naissance*”, üçüncü sütunda “*Fırka, Alay, Tabur, Bölük ilh.- Règiment, Compagnie Matricule*”, dördüncü sütunda “*Aile ve Talikâtının Gayet Mufassal ve Muvazzah Adresi-adresse*”, beşinci sütunda “*Mahal ve Tarih-Esâreti-Date et lieude capture*”, altıncı sütunda ise “*Bulunduğu Garnizon Numrosu- Numéro du Camp*” başlıkları yer almaktadır. Tablonun sütun başlıkları altında ise esir Yunanlılara ait bilgiler Latin harfleri ile kaydedildiği gibi, bazı yerlerde Arap harfleri yazılı bilgiler de mevcut bulunmaktadır. Bahsedilen sütunlarda, Yunanlı esirlere ait bilgilerin tam olarak kaydedilmesi konusunda titiz davranıldığı dikkat çekmektedir. Bu sütunlar içerisinde esirlerin künyelerine dair boş kalan yerlerin olduğu görülmekte, fakat en fazla boş kalan kısmın “*tarih-i tevellüd*” olduğu bariz olarak göze çarpmaktadır. Bu kısmın boş kalmasının sebebi, ihmal edilmesinden ziyade, bilgi eksikliğinden kaynaklanmış olsa gerektir. Bu sütunla ilgili “*Maison de réparation de automobiles à Brousse*” kampında dikkati çeken diğer bir husus, “*tarih-i tevellüd*” kısmında 1912’den başlayarak 1922 yılı kaydının da yer almasıdır. Toplam sayısı 25 olan bu esirlerin çocuk ya da bebek olma ihtimali olmadığına göre; kampa getiriliş tarihlerinin bu sütuna yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir²².

Kayıtlarda; İzmir’de “*Officers Prisonniers Smyrne*” kampında 11 medicine, 1 Pharmacien esir bulunmaktadır. Bu esirlerin sadece isimleri bulunmaktadır²³.

Bu listelerin bir kısmında Yunanlı esirlerin isim sütunu üzerinde (✓) işaretinin bulunması, bazı sahifelerde toplanılan rakamların yazılması dikkat çekmektedir. Kurşun kalemle yapılmış olan bu işaretlerin sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Muhtemeldir ki bu listeler üzerinde bir inceleme yapan kişi ya da kişilerin sayım amacıyla yapmış olduğu bir işarettir. Çünkü bu işaretin olduğu sahifelerin sağ tarafında ya da sağ üst tarafında toplanan sayıların Latin rakamları olduğu görülmektedir.

22 Türk Kızılay Arşivi, 1206/538.

23 Türk Kızılay Arşivi, 1206/538.

Anadolu'da Üseri Kampları

İstiklal Harbi yıllarında Anadolu'da Türk kuvvetleri tarafından esir alınan Yunanlıların tutulduğu üseri taburlarının, 1-15 Şubat 1923 tarihleri arasında Kırşehir, Kayseri, Afyonkarahisar, Eskişehir, Uşak, Erzincan, Nazilli, Çumra, Bilecik, İzmir, Turgutlu, Alaşehir, Torbalı, Salihli, Aydın(2), Manisa(2), Geyve, Bilecik, Susurluk, Bandırma, Balıkesir, Bayramiç, Adapazarı, Ahmetli'de bulunduğu tespit edilmiştir²⁴.

Anadolu Üseri Listelerinde ise Kayseri, Yahşihan, Konaklar, Adapazarı, Bayramiç, Adana, Ankara, Kırşehir, Konya, Konya-Karaköy, Afyonkarahisar, Afyonkarahisar-Ağın, Uşak, Torbalı, Menemen, İzmir, Bayraklı Yunan Üseri Kamplarının esir kayıtları yer almaktadır. Ayrıca Afyonkarahisar, Konya, Hastahane²⁵, Adana, İzmir hastanelerindeki esir kayıtları bu listelerde mevcut bulunmaktadır²⁶. Nerede oldukları bu dokümanda belirtilmeyen 1. Tabur, 2. Tabur, 7. Tabur, 14. Tabur ve 21 Tabur Üseri Taburlarında Yunan esirleri mevcuttur. Fakat 1. Tabur'un İzmir'de, 2. Tabur'un Turgutlu'da, 7. Tabur'un Salihli'de 14. Tabur'un Manisa'da, 21. Tabur'un Bayramiç'te bulunduğu bilgilerimiz arasındadır²⁷. Anadolu Üseri Kayıtlarında; Afyonkarahisar-Ağın, Konaklar, Adana, Ankara, Konya, Konya-Karaköy, Menemen, Bayraklı kamplarına rastlanırken, 1923 yılı Şubat ayı kamp isimleri arasında bu kamplar yer almamaktadır. 1923 yılı Şubat ayı Üseri Taburları arasında Eskişehir, Erzincan, Nazilli, Çumra, Bilecik, Alaşehir, Aydın, Manisa, Geyve, Bilecik, Susurluk, Bandırma, Balıkesir, Adapazarı, Ahmetli kampları mevcut iken Anadolu üseri kayıtlarında buralara dair esir kampı isimleri bulunmamaktadır. Anadolu'daki Yunan Üseri Kamplarının nerelerde bulunduğu dair kayıtlarda aynı ismi taşıyan kamp isimleri görüldüğü gibi, farklı kamp isimlerine de rastlanmaktadır. Kayıtlar karşılaştırıldığında; Kayseri, Kırşehir, Adapazarı, Bayramiç, Afyonkarahisar, Uşak, İzmir, İzmir-Torbalı aynı ismi taşıyan Yunan esir kampları oldukları anlaşılmaktadır.

Mili mücadele döneminde mevcut olan üseri taburlarının, Büyük Taarruzda ve hemen sonrasında artış göstermesi, ilerleyen zamanda ihtiyaca göre bazı kampların kapatılması, bazılarının açılması gibi yeni düzenlemelerin yapıldığı

24 Özdemir, "Milli Mücadelede Üseri Taburları", s. 145-146.

25 Kayıtta sadece "hastane" olarak geçmektedir.

26 **Türk Kızılay Arşivi**, 1206 no.lu kutunun tamamı.

27 Özdemir, "Milli Mücadelede Üseri Taburları", s. 150.

bilinmektedir. Bu durumdan dolayı kayıtlardaki kamp yerleri isimlerinde farklılıkların olması kaçınılmazdır. Misal olarak, Üsera taburlarının sayıları çok artış olduğu için 16.12.1922 tarihinde Garp Cephesi mıntıkasında “*Üsera Taburları Komutanlığı*” kurulmuş ve Yunan esirlerinin mübadelesine kadar açık kalmıştır²⁸.

Büyük Taarruz’dan sonra üsera taburlarının mevcudiyeti konusunda bile farklılıkların bulunması, bu kamplardaki Yunan esirlerinin tam mevcudunu tespit edilmesini oldukça güçleştirmektedir. Ayrıca, kayda geçmemiş Yunan esirleri olabileceği gibi, arşivde araştırmacıların hizmetine sunulmamış daha başka kayıtların olması ihtimal dâhilindedir.

Büyük Taarruzda Esir Alınanların Anadolu’da Yunan Üsera Listesine Göre Dağılımı

Anadolu Yunan Üsera Listesi incelendiğinde; Büyük Taarruzun hemen öncesinde, sırasında ve hemen sonrasında esir alınan Yunanlıların bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Alınan bu esirlerin Anadolu’da yaşamış olan Rum, hatta Ermeni kökenli olması muhtemeldir. Kayıtlarda bu ayırım yapılmaksızın, hepsi Yunan esiri olarak kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu ayrıntı dışında Büyük Taarruzda esir alınan şahısların künyelerini bu listelerden tespit etmek mümkün olduğu gibi, bu esirlerin nereden esir alındığı, hangi kamplara gönderildiği ve bu kamplardaki esir dağılımının nasıl olduğunu açıkça görmemizi sağlamaktadır.

Taarruz öncesinde 1922 yılı Ağustos ayında Türk kuvvetleri tarafından Dumlupınar ve Uşak civarından önemli miktarda Yunan esiri ele geçirildiği Anadolu Üsera Listelerinden anlaşılmaktadır. Bu esirlerin alınma tarihlerine bakıldığında; Ağustos ayı ortalarından itibaren olduğu ve daha ziyade Afyonkarahisar ve Ankara Yunan esir kamplarında toplandığı görülmektedir. Afyonkarahisar esir kampında, taarruz öncesinde Dumlupınar ve Uşak’tan esir alınanlar yukarıda da ifade edildiği gibi önemli bir yer tutmaktadır. Dumlupınar’da esir düşen Yunanlılar, 18-20 Ağustos 1922 tarihleri arasında kümelenmekle birlikte, bu kümenin en fazla kısmını 19 Ağustos 1922’de esir alınanlar oluşturmaktadır. Uşak’tan esir düşen Yunanlıların ise en fazla 19-20 Ağustos tarihleri arasında olduğu göze çarpmaktadır.

28 Özdemir, “Milli Mücadelede Üsera Taburları”, s. 130.

Ankara esir kampında ise Afyonkarahisar kampında olduğu gibi, Taarruz öncesinde Dumlupınar'da Türk kuvvetlerine 19 Ağustos 1922 tarihinde esir düşen Yunanlılar teşkil etmektedir. Bu kampta, 17-21 Ağustos 1922 tarihleri arasında Uşak'tan esir alınan Yunanlıların tamamına yakını, 20 Ağustos 1922 tarihinde esir düşmüştür. Büyük Taarruz öncesinde Uşak'tan esir alınan Yunanlılar, diğer kamplara nazaran Ankara üseri kampında fazla bulunmaktadır.

İzmir esir kampındaki Yunanlıların, Uşak ve Dumlupınar'da 13-20 Ağustos tarihinde esir alındıkları kayıtlıdır. İzmir-Torbalı üseri karargâhında Uşak'ta esir düşen Yunanlılar, 19-20 Ağustos 1922 tarihleri arasında kümelenmektedir.

Kayseri Yunan üseri kampında; Taarruz öncesinde Dumlupınar ve civarından Yunanlıların 18-19 Ağustos 1922 tarihlerinde, Uşak'ta ise 20 Ağustos'ta esir düşenler çoğunluktadır. Konya üseri kampında da Uşak'tan 20 Ağustos 1922 tarihinde esir alınanlar fazladır.

Bu bilgiler ışığında Büyük Taarruz öncesinde 19-20 Ağustos tarihleri arasında Dumlupınar Uşak civarında bir hayli Yunan askerinin esir alındığı anlaşılmaktadır. Eğer kayıtlarda bir hata yok ise bu bilgi, taarruz öncesinde Türk kuvvetlerinin Dumlupınar ve Uşak civarında yaşanan sıcak temaslarda küçümsemeyecek kadar Yunanlıyı da esir aldıklarını işaret etmektedir

Büyük Taarruzun başladığı 26 Ağustos 1922 tarihinde Türk kuvvetleri, Yunan kuvvetlerini mevzîilerinden sökerek Dumlupınar'a doğru çekilmesini sağlamıştır. Mesela, Anadolu Yunan Üseri Listesine göre Türk kuvvetleri tarafından bu süreçte Afyonkarahisar'da 29 Yunan askeri esir alınmıştır. Gerileyen Yunan kuvvetlerini takip eden Türk kuvvetlerinin Balmahmut köyünde aldıkları esir sayısı 80'e yükselmektedir. Kayıtlardan Yunan kuvvetleri geri çekilirken alınan esir sayısının artışı göze çarpmaktadır. Mesela, Anadolu'da Yunan Üseri listeleri incelendiğinde; Kırşehir esir kampında Balmahmut'ta 26 Ağustos 1922 tarihinde Panayotis Terziris Nicola esir alınmıştır. Fakat ertesi günü 27 Ağustos 1922 tarihinde Balmahmut'ta esir alınıp Kırşehir esir kampına gönderilen bir hayli Yunan esir bulunmaktadır²⁹. Bu tarihler arasında Adana esir kampında Balmahmut'tan esir alınanlar mevcut olmakla birlikte, fazla yekûn teşkil etmemektedirler. Ankara esir kampında ise taarruz sonrasında Balmahmut'tan özellikle 1 Eylül 1922'de esir alındığı dikkat çekmektedir.

29 Türk Kızılay Arşivi, 1206/273 s. 000270.-284.

Türk Taarruzu devam ederken esir alınanlar bulunmakla birlikte Başkumandanlık Meydan Muharebesi sonrasında alınan Yunan esirlerinde artış, kayıtlarda daha fazladır. Adana esir kampına bakıldığında 28 Ağustos-1 Eylül 1922 tarihleri arasında Dumlupınar'da esir alınanlar bulunmakla birlikte, en fazla 1 Eylül 1922 tarihli önemli bir yer tutmaktadır³⁰. Afyonkarahisar-Ağın esir kampında 27 Ağustos-2 Eylül 1922 tarihleri arasında, özellikle 1-2 Eylül 1922'de esir olan Yunanlılar bulunmaktadır. Kırşehir esir kampında, Dumlupınar'da 31-3 Eylül 1922 tarihinde esir alınanlar arasında, en fazla 1 Eylül tarihli olanlar çoğunluğu teşkil etmektedir³¹. Kayseri üsera kampında, Dumlupınar ve Uşak'ta 2 Eylül 1922 tarihinde esir düşen Yunanlılar göze çarpmaktadır. Torbalı üsera karargâhında ise Taarruzda ve Uşak'tan 2-3 Eylül 1922 tarihlerinde esir alınan Yunanlılar yer almaktadır. Kayıtlardan Yunan esirlerinin fazla alındığı tespit edilen bu tarihler, Başkumandanlık Meydan Muharebesinin ardından düşmanın Uşak'a doğru çekildiği, Uşak'ın Yunan işgalinden kurtulduğu ve Trikupis ve efradının esir alındığı sürece tekabül etmektedir.

Dumlupınar'a çekilen Yunan kuvvetleri ile Türk kuvvetleri arasında yaşanan Başkomutanlık Meydan Muharebesinde üstün gelen Türk kuvvetlerinin, burada esir aldıkları Yunan mevcudu, kayıtlara göre 914'e yükselmektedir. Muharebede Türk kuvvetlerinin Dumlupınar'da bu kadar fazla esir alması; Türk kuvvetlerinin burada üstün başarı gösterdiğini, düşman kuvvetlerinin ise bozguna uğradığının bir başka izahıdır. Dumlupınar'dan sonra Yunan kuvvetlerinin Uşak'a çekilirken geçmiş olduğu Oturak köyünde esir alınan Yunan askerinin mevcudu 72'ye, Banaz'da ise 46'ya düşmektedir. Uşak'ta esir alınanların sayısı 1.016'ya yükselmesini; Dumlupınar'dan sonra Türk askerlerinin, bozulan Yunan kuvvetlerini arkadan takip ederek Uşak civarında kısırmış olması ile açıklamak mümkündür. Zira Yunan Kuvvetleri Başkomutanı Trikupis mahiyeti ile birlikte, Banaz'ı geçtikten sonra Uşak civarında esir alındığı gerçeği bilinmektedir. Kırşehir esir kampında Uşak'tan 2 Eylül 1922'de Uşak'ta esir alınanların sayısı dikkati çekecek derecede fazla olması bu açıdan tesadüfi değildir³². Adana esir kampında da durum Kırşehir esir kampından farklı değildir. Bu kampta 2

30 **Türk Kızılay Arşivi**,1206/273 s. 00091-124, 161-213.

31 **Türk Kızılay Arşivi**,1206/273 s. 000270-284.

32 **Türk Kızılay Arşivi**,1206/273 s. 000270-284.

Eylül 1922 tarihinde esir alınanlar çoğunlukta olmasına rağmen, bir miktar da 1 Eylül 1922'de esir alınanlar bulunmaktadır³³.

Taarruzdan sonra, özellikle Uşak'tan 2 Eylül tarihinde esir alınan Yunanlılar fazla bulunmaktadır. Bu düşüncüyü teyit eder nitelikte Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Altay, Yunan kuvvetlerini takip ederken 1 Eylül'de 1922 tarihinde yaşadıklarını ve almış olduğu haberi hatıralarında şöyle anlatıyor. .

“Bugün tümenler emredilen yerlere vardılar ve oraya buraya gizlenmiş bazı düşman aksamını yakaladılar. Kolordu karargâhiyle Gedize gelerek ora kaza hükümetini kurduk ve kolordunun ianesine lâzım tedbirleri aldık. Bu aksam Uşak'ın alındığı ve düşman generallerin ve ordusunun büyük bir kısmının esir edildiği haberi geldi.

Bu haber bizim hareket istikametimizi Alaşehir ovasına çevirtti. Önümüzdeki arazi dağlık ve yolları fena idi. Biran evvel Alaşehir ovasına inmek için tümenlere şu emri verdim. Yarın ikinci tümen Derbende, birinci tümen Silindiye 14. Tümen Orhanlere varacak ve 3 Eylülde Kulaya hareket edeceklerdir”³⁴.

Bu bilgiler ışığında Uşak'ta Türk kuvvetleri tarafından önemli miktarda Yunan esiri alındığı anlaşılmaktadır. Yunan kuvvetlerini takip eden Süvari Kolordusundan 2. Müfrezenin 2 Eylül 1922 tarihinde karşılaştığı bir Yunan müfrezesini yok etmesi, ayrıca Fahrettin Altay bu tarihte Uşak hizasından geçtiği halde buralarda olduğunu sandığı “*düşman süvari tümenini*” görmemiş olması³⁵, Uşak'ta 2 Eylül'de kesin Türk askerlerinin üstünlüğünü işaret etmektedir. Anadolu'da Yunan Üsera Listesine göre bu tarihte Uşak'tan esir alınanlar; Kırşehir, Ankara, Adana esir kamplarında bulunmaktadır. Mesela; Karacahisar köyünde 2 Eylül'de esir alınan er Manausos Dimitritos Yuvannis, onbaşı Vrousaj Dimitritos Amanie, nefer Persakis Dimitrotos Vasilos Kırşehir esir kampında bulunanlar arasındadır³⁶. Adana esir kampında da 2 Eylül'de Zisis Rahas, Andoniou Karapana, Emmanuel Kapaparakis Evangelos Chaloulos gibi daha pek çok esir kayıtları mevcuttur³⁷.

33 **Türk Kızılay Arşivi**,1206/ s. 000181-187.

34 Altay, **a.g.e.**, s. 56.

35 Altay, **a.g.e.**, s. 56.

36 **Türk Kızılay Arşivi**,1206/273 s. 000272.

37 **Türk Kızılay Arşivi**,1206/273 s. 00091-122.

Uşak'ın çevresi ile ilgili kayıtlarda; Çivril'de 4, Gediz'de 28, Murat Dağı'nda 14, Kütahya'da ise 120 Yunanlı esir alındığı görülmektedir. Ayrıca İzmir istikametine çekilen Yunan kuvvetlerinden Kula'da 10, Kasaba'da 1, Manisa'da 4, Demirci'de 4 esir alındığına dair bilgiler yer almaktadır. Anadolu Üsera Listeleri kayıtları topluca incelendiğinde; Uşak'tan sonra Türk kuvvetleri tarafından en fazla esirin İzmir'de alındığı yönünde genel geçer bilginin doğruluğu bir kez daha teyit edilmektedir. Uşak'ta esir mevcudu bahsedilen kayıtlarda 1.016 civarında iken İzmir'de bu rakam takriben 6.134'e yükselmektedir. Afyon İzmir istikametine Büyük Taarruzda en fazla Yunan esiri ilk önce Uşak'ta ve Yunan'ın denize döküldüğü yer olarak adlandırılan İzmir'de ise misliyle alınmıştır. İzmir, Bayraklı ve Menemen Üsera Kampları kayıtları incelendiğinde; İzmir'den Esir alınan Yunanlıların 9-30 Eylül tarihleri arasında kümelenildiği dikkati çekmektedir. Yunan esir kamplarında Taarruzdan sonra İzmir'den genelde 9-30 Eylül tarihleri arasında Yunanlılar esir alınmakla birlikte, 9-11 Eylül tarihleri arasında alınan esirlerin yoğunlukta olduğu Anadolu üsera kayıtlarından anlaşılmaktadır.

9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e giren Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Altay, 4. Alay'ın Halkapınar köprüsünü geçtikten sonra Tuzakoğlu fabrikasından ateşe uğradığını, fakat arkadan gelen tümenin İzmir'in Mersinli yanından “*yirmi bir Yunan subayı ile binden fazla erden mürekkep bir kabile esir*” alındığından bahsetmektedir³⁸. Ayrıca Altay, Kemer istasyonundan geçen bir süvari alayının da Aydın tarafından gelen bir trende bir yüzbaşı dört subay ve yedi yüz erden oluşan bir kafileyi esir aldığını ifade etmesi, İzmir'den çok fazla Yunan esir alındığını açıkça ortaya koymaktadır. Esir alınan Yunanlılar, Konak'ta Kışla Meydanında toplanmış ve başlarına 14 Alayın öncüsü olan Yüzbaşı Zeki Bey tarafından nöbetçiler dikilmiştir³⁹. İzmir, Yunan subayları ve asker esirleriyle dolmuş, kaçak Rum askerleri ise şehirde kargaşa yaratmıştır⁴⁰.

Aydın, Ödemiş tarafından İzmir'e doğru gelen Yunan kuvvetleri, geri çekilirken geçtiği yerleri yakarak, Kızılçullu⁴¹ ilerisindeki Zeytinlik tarafını tutmuştur. Üçüncü Süvari, takip etmekte olduğu bu kuvvetlere arkadan yüklenerek perişan etmiştir. Yunanlılar kaçmak istedi ise de bir kısmı kılıçtan geçirilmiş,

38 Altay, **a.g.e.**, s. 65-66.

39 Altay, **a.g.e.**, s. 66-67.

40 Çalışlar, **Gün Gün, Saat...**, s. 436.

41 Şirinyer.

kalan kısmının hepsi esir edilmiştir. Türk kuvvetlerinin burada aldıkları, “*üç bin kadar er ve bir tugay komutanı ile elliden fazla subay ve dört bin top bir çok mühimmat, eşya ve hayvan İzmir kışlasına*” gönderilmiştir⁴².

Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nde bozguna uğrayan Yunan kuvvetleri İzmir’e sürülmüş, Türk kuvvetleri kuzeye yöneldiğinde yine Yunan askerlerini önüne katmıştır. Bu çerçevede Yunan Üsera Listelerinde, Mudanya’da 519, Ortanca’da ise 724 Yunan esir alındığı sabittir. I. Ordu Komutanlığı; 30 Eylül 1922 tarihi akşamına kadar Anadolu’yu terk etmemiş olan Ermeni ve Rumların, Yunan kuvvetlerine katılmasını ve halka zarar vermesini engellemek için 18-45 yaşları arasında asayiş bozanların harp mıntıkası dışında esir kamplarına gönderileceklerine dair bir beyanname neşretmiştir. Bahsedilen beyanname; başka devletlerin vatandaşı olup bu yaş grubuna giren erkekler de Gayrimüslimlerle aynı kapsamda tutulmuştur⁴³.

Büyük Taarruzda yenilgiye uğrayan Yunan kuvvetlerinin ve Gayrimüslimlerin Türk kuvvetleri önünde geriye çekildiği istikamet olan İzmir, Yunanistan’a geçişi sağlayacak bir liman şehriydi. Bu minvalde Anadolu Yunan Üsera Listeleri değerlendirildiğinde, batıya doğru kaçan Yunanlıların, esir alındıktan sonra en fazla esirin İzmir ve çevresindeki tesis edilmiş olan kamplarda toplandığı anlaşılmaktadır. İzmir Üsera kampı kaydı altında Yunan esirinin mevcudu 1.042 olarak tespit edilmiştir. İzmir civarındaki kamplara bakıldığında ise Bayraklı’da 130, Menemen’de 52, Torbalı’da 1.450 esir bulunmaktadır. Bu verilerden; Torbalı’daki esir kampında, İzmir’deki kamptan daha fazla Yunan esirinin olduğu dikkat çekmektedir. Anadolu’da Yunan Üsera listelerinde kamp isimleri yanı sıra tabur mevcudu olarak verilen üsera sayısı da bir hayli fazladır. Mesela İzmir’de bulunan 1. Tabur’da 1.428, Turgutlu’da bulunan 2. Tabur’da 867, Salihli’de bulunan 7. Tabur’da 49, Manisa’da bulunan 14. Tabur’da 3 Yunan esiri bulunmaktadır.

Büyük Taarruzdan sonra boğazlar bölgesinde kayıtlı Yunan esir mevcudunun Adapazarı’nda 98, Çanakkale Bayramiç’te ise 17 olduğu kayıtlarda sabittir. Bayramiç’te olduğu bilinen 21. Tabur’da 1.582 Yunan esirinin bulunması, burada önemli miktarda esir muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.

Aynı kayıtlar incelendiğinde; Büyük Taarruzun ardından İzmir ve Bayramiç’ten sonra Yunan esirinin tutulduğu yer olarak Ankara karşımıza çık-

42 Altay, a.g.e., s. 70.

43 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Toprak İskân, 051-V48/13-113-56.

maktadır. Ankara’da bulunan Yunan üsera kampında esir sayısı 625’tir. Bu esir mevcudu ’da 126, Yahşihan’da 216, Kırşehir’de ise 142’dir. Büyük Taarruzun başlatıldığı Afyonkarahisar’daki Yunan esir kamplarındaki esir mevcudunun sayı bakımından Ankara’dan sonra geldiği anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar’daki Yunan üsera kampında esir sayısı 234 iken, Afyon civarında bulunan Ağın’da ise bu mevcudun 561’e ulaştığı kayıtlardan tespit edilmektedir.

Kayıtlardan Ankara’nın doğusunda kalan Kayseri’de bulunan esir kampında esir sayısı 58 ile sınırlı kalırken, Konya’da 262’ye, Konya’nın civarında bulunan Karaköy kampında ise 310’a yükselmiş olduğu tespit edilmiştir.

Büyük Taarruzun gerçekleştirildiği sahanın doğusunda bulunan esir kamplarına götürülen esirlerin durumunu, Mustafa Kemal Paşa’nın Seryaveri olan Salih Bozok’tan takip etmek mümkündür. Bozok, Büyük Taarruzda Türk Ordusunun zafer kazandığını ve Yunan Başkumandanı Trikupis’in esir alındığını öğrenen Ankara halkının büyük bir coşku içine girdiğini ve buraya esirlerin nasıl getirildiğini ve bu esirlerin nasıl bir ruh hali içerisinde bulunduğunu şöyle anlatıyor.

“Trenden indirilen Yunan esirlerinin başlarındaki kasketleri hariç üstleri oldukça perişandı. Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olan bu insanlar, şimdi onları idare eden Kral ve Hükümet adamlarının günahlarını çekiyorlardı. Muhakkak ki, sıfırı tüketmiş bir haletiruhiye içinde yorgun ve bitkin zorlukla yürüyorlardı”⁴⁴.

Bu esirlerin getirilişinden birkaç gün sonra halk arasında Yunan Başkumandanı Trikupis ve yardımcısı Diyonis ile yüksek rütbeli komutanların Ankara’ya getirildiği haberi yayıldı. Heyecan içerisinde halk Büyük Millet Meclisi ile Tren istasyonu arasında toplanmaya başladı. Kumandan Fuat Bulca, Seryaver Salih Bozok ve Abdürrahim Beyleri yanına alarak otomobil ile Etimesgut’a doğru yola çıktı. Buraya yakın bir yerlerde, esir yüksek rütbeli Yunan kumandanlar trenden indirilerek halka göstermeden arka yollardan Sarıkışla’ya götürüldü. Bunu öğrenen halk büyük bir kızgınlık duydu. Bu tarihi hadiseye tanık olan Bozok, Yunan komutanlarının Sarıkışla’ya getirilişini şöyle aktarmaktadır.

“Onları getiren tren daha Sincan İstasyonuna gelmeden durduruldu. Biz Abdürrahim ile otomobilin yanında kaldık Fuat Bulca yaveri ile trene çıktık; esir generalleri aşağıya indirerek kendi arabasına aldı. Biz de öbür arabalara binerek,

44 Bozok, a.g.e., s. 111.

toz, toprak içindeki yollardan kaçak gibi Sarıkışla'ya geldik. Burada esir generaller bir salona alındılar. Kendilerine çay ikram edildi. Kapı açık olduğu için Yaverlik odasından onların her hareketini seyrediyorduk. Bir süre sonra Esir Generalleri yerleştiren ve etraflarında çok sıkı emniyet tertibatı aldırın Fuat Bulca, bizi otomobile alarak Çankaya'ya getirdi"⁴⁵.

Seryaver Salih Bey, Ankara'ya getirilen esirlerin bir süre sonra Kayseri'ye sevkîyatının yapıldığını şu cümlelerle dile getirmektedir.

"Bir kaç gün sonra kabileler halinde Yunan esirleri gelmeye başladı. Bunlar, İstasyonda trenden indiriliyor dizi kolu halinde yürütülerek Büyük Millet Meclisi önünden geçiriliyor ve Sarıkışlada kendilerine hazırlanan çadırlara yerleştiriliyordu. Bir süre sonra da Kayseri'ye sevk ediliyordu. Ankara-Çankaya yolunun yapılışında kullanılmışlardı"⁴⁶.

Millî Mücadele döneminde esir alınan Yunanlıların, zaman içerisinde başka kamplara sevkîyatı gerçekleşmiştir. Mesela, Afyonkarahisar'dan Kırşehir'e bazı Yunan esirlerin sevkîyatının yapıldığı tespit edilmiştir⁴⁷. Ayrıca, Ankara Merkez Askerî Hastahanesi Sertabibinin Ankara Hilal Murahhaslığı'na yazmış olduğu bir yazıda; hastanelerinde hasta esirin kalmadığı, bu esirlerin Kayseri'ye gönderildiği bilgisi verilmektedir⁴⁸. Bu dağıtım esnasında nereden esir alınan esirlerin nerelere sevkîyatının yapıldığını yine Anadolu'da Yunan Üserî Listelerinden takip etmek mümkündür. Taarruzun başladığı Afyonkarahisar'da alınan harp esirlerinin 18'i İzmir ve Torbalı kamplarına gönderilmiştir. Balmahmut'ta esir alınan Yunanlıların sırasıyla 31'i Torbalı'ya, 13'ü Kırşehir, 12'si İzmir'e, 8'i Adana'ya, 7'si Ankara'ya ve 7'si Afyon Ağın'a, 2'si Afyonkarahisar'a, 1'i 'a sevk edilmiştir. Bu rakamlardan Afyon ve civarından esir alınanların daha ziyade İzmir ve civarına gönderildiği algılanmaktadır. Fakat meydan muharebesinin yaşandığı yer olan Dumlupınar'da alınan esirlerin 347'sinin Afyonkarahisar-Ağın kampına, 57'sinin Afyonkarahisar'a, 117'sinin Ankara'ya, 46'sinin Kırşehir'e, 11'inin Adana'ya, 67'sinin Yahşihan'a, 25'inin Kayseri'ye nakledilmişlerdir. Dumlupınar'dan alınan Yunan esirleri en fazla Afyon-Ağın'da, daha sonra

45 Bozok, a.g.e., s. 112.

46 Bozok, a.g.e., s. 111.

47 **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/183; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/178; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/182; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/184.

48 **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/193.

Ankara'da bulunmaktadır. Dumlupınar'dan esir sevkiyatının ağırlıkta olarak daha iç taraflara yapıldığı gözlenmektedir. Dumlupınar'ın bitişiğinde bir köy olan Oturak'ta alınan esirlerin 47'si Afyon-Ağın'da, 2'si Afyonkarahisar'da, 12'si Adana'da toplanmışlardır. Banaz'ın Sorkun köyünde esir alınanlar Adana üsera kampında tutulmuşlardır. Banaz'da esir alınan Yunan esirlerini 19'u Afyonkarahisar-Ağın'da, 3'ü Afyonkarahisar, 2'si Kırşehir, 1'i Ankara, 7'si Adana yönünde dağıtılmışlardır.

Dumlupınar'da bozguna uğrayan Yunan kuvvetlerinin hemen sonrasında en fazla esir alındığı yer olan Uşak'tan en fazla dağıtımın doğu yönünde olan esir kamplarına olduğu bahsi geçen kayıtlardan anlaşılmaktadır. Uşak'ta esir alınan Yunanlıların Adana'ya 273, Ankara'ya 212, Afyonkarahisar'a 69, Konya Karaköy'e 34, Kırşehir'de 31, Kayseri'de 29 sevkiyatı gerçekleşmiştir. Fakat diğer kamplara Konya'ya 92, İzmir'e 83, Torbalı'ya 68, Menemen'de 7, Adapazarı'nda 2 Yunan esiri sevk edilmiştir. Uşak'ın idari olarak bağlı bulunduğu Kütahya'da esir alınan Yunanlıların kamplara dağılımı Uşak ve civarındaki sevkiyatın temayülüne uygun gerçekleşmiştir. Kütahya'dan en fazla esir dağılımının olduğu Afyonkarahisar-Ağın'a 63, Yahşihan'a 19, Ankara'ya 11, Adana'ya 9, Afyonkarahisar'a 6 olurken, İzmir'de 5, Torbalı'da 4 ile sınırlı kalmıştır.

En fazla Yunan esirinin alındığı İzmir'de dağılımın yine önemli ölçüde kendi esir kamplarına dağıtımını yapıldığını kayıtlardan takip edebiliyoruz. Burada alınan esirlerin İzmir merkezde 621'i, Torbalı'da 1160'ı, Bayraklı'da 77'si, Menemen'de 37'si kamplarda tutulmuşlardır. Ayrıca İzmir'de esir alınan Yunanlıların 1250'si Bayramiç'teki 21. Tabura, 106'sı Ankara'ya, 75'i Yahşihan'a, 36'sı Adana'ya sevk edilmişlerdir.

Boğazlar bölgesinde kayıtlara göre; Mudanya'da esir alınan Yunanlıların en fazla sevk edildiği Ankara (138), Afyonkarahisar (88), Konya Karaköy (43), Torbalı (14), Konya (15), Adana (10), İzmir (10) olmuştur.

Ortancada esir Alınan Yunanlıların 120'si Konya Karaköy'e, 168'i İzmir Torbalı'ya, 126'sı Konya'ya, 48'i Yahşihan'a, 17'si Bayramiç'e, 7'si Menemen'e, 4'ü İzmir'e, 2'si 'a, 1'i Kırşehir'e gönderilmiştir.

Mili Mücadele yıllarında Türk ve Yunan kuvvetleri tarafından alınan esirler konusu, barış müzakerelerinin yapıldığı Lozan konferansında görüşülüp, 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan esir mübadelesi antlaşmanın dördüncü ve beşinci maddelerinin bir gereği olarak savaş esirlerinin karşılıklı salıverilmesi kararı alındı. Lozan müzakereleri çerçevesinde verilen bu

karara istinaden Türkiye Büyük Millet Meclisi, 31 Mart 1923 tarihinde 318 numaralı kanun çıkardı. Bu kanun çerçevesinde; iade edilecek olan asker ve sivil esirler arasında, umumî hukuka ait suçlardan dolayı mahkûm veya takibata uğrayanların af edildiği ilan edildi⁴⁹.

Uşak Yunan Üseri Kampı

Başkumandanlık Meydan Muharebesi sonrasında Yunan ordusunun önemli bir kısmı, Türk kuvvetlerine Uşak ve civarında teslim oldu. Dağınık halde bulunan bu esirler, Batı cephesi sahasında tabur teşkilatı halinde garnizonlarda kontrol altında tutuldular. Hasta ve yaralı olanlara bölge hastaneleri yetersiz kaldığından, Uşak'ta esirler için nezarethane ve nekahethaneler tesis edildi⁵⁰. Diğer mıntikalara nazaran Uşak'ta daha fazla Yunan esiri vefat ettiği bilinmektedir. Bunun sebebi; uzun süre dağlarda kalmaları ve sefil bir halde esir alınmalarından ileri gelmiştir. Uşak'ta hasta sayısının fazla olması, Türklerin kötü muamelesinden ziyade Yunan askerlerinin kötü şartlarda geri çekilmesinden kaynaklanmıştır⁵¹.

Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından görevlendirilen Georges Burnier-Charles Burckhart'ın Anadolu'daki teftiş gezileri neticesinde 1923 yılı ortalarında hazırladıkları raporda, Yunan esirlerinin Türk kuvvetleri tarafından Ankara, Yahşiyân, Talas, Afyonkarahisar, Kömürler, Adana, Konya, Uşak, Güney, Alaşehir-İzmir gibi Anadolu'nun değişik yerlerinde muhafaza edildikleri açıklanmaktadır. Raporda, Türklerin esirlere iyi muamelede buldukları için memnuniyetlerini dile getiren ifadeler yer almaktadır. Bu rapora göre, Uşak'ta bir eşrafın evi, esir kapına çevrilmiştir. Bu evde ibate edilen 63 Yunan esiri geniş yataklarda yatırılmıştır. Hastanede ise 75 kadar "*Cihâz-ı hazmî*" hastalıktan muzdarip esir tedavi edilmiştir⁵².

Kamp haline dönüştürülen bu ev dışında Uşak'ta Yunan esirleri, şehirdeki tren istasyonunu arka tarafında tel örgülerle çevrilmiş olan kampta barın-

49 **Yeni Gün**, 12 Nisan 1923.

50 Ergün Hiçyılmaz, **Esir Kampları**, Bilge Karınca Yayını, İstanbul, 2002, s. 119-120.

51 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1923/5 Kasım 1923.

52 Osman Akandere, "1923 Yılı Ortalarında Uluslararası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen Heyetin Anadolu'daki Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor", **Atatürk Araştırma Dergisi**, C XVIII, S 53, Temmuz 2002. (www.atam.gov.tr), 16.01.2009, s. 4-9.

mıştır⁵³. Uşak üsera kampında 1-15 Şubat 1923 tarihleri arasında asker ve sivil olarak toplam 2.403 Yunan esiri mevcut idi. Büyük Taarruzun başladığı Afyonkarahisar'da yukarıda bahsedilen tarihler arasında 1.116 esir kampa tutulmaktadır. İki kamp arasında esir mevcudu kıyaslandığında; Uşak Üsera Kampında, Afyonkarahisar Üsera Kampından %50'den fazla esirin tutulduğu aşikârdır. Uşak'ın doğusu kısmında bulunan esir kampları içerisinde Eskişehir'de 567, Kırşehir'de 238, Çumra'da 1079, Kayseri'de 1.105, Erzincan'da 3 Yunan esiri mevcuttur. Bu rakamlar, Uşak'taki esir mevcudunun altında kalmaktadır. Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu topraklarından kaçış kapısı konumunda olan İzmir'de 2.784, Turgutlu'da 1.343, 8.ve 9. Taburların bulunduğu Aydın'da 1.944, Nazilli'de 766, 7. Tabur'un bulunduğu Salihli'de 1.298, 11. ve 14. Taburların bulunduğu Manisa'da ise 2.914 esir bulunmaktadır. Yunan kuvvetlerinin Batı'ya doğru kaçış istikametinde olan Manisa ve İzmir'deki kamplarda esirlerin mevcudu Uşak kampından daha fazladır. Aynı tarihler arasında Batı Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Geyve'de 1.156, Bilecik'te 611, Susurluk'ta 700, Bandırma'da 485, Balıkesir 'de 559, Bayramiç'de 581, Adapazarı'nda 559 esir bulunmaktadır. Bu esir rakamları, Uşak Üsera kampındaki mevcudun altındadır⁵⁴. Fakat Anadolu'da Yunan Üsera Listesindeki Uşak kampı incelendiğinde, bu kamptaki esir mevcudunun 150 olduğu görülmektedir. Bu rakamlar arasındaki farklılık, kamplardaki esir sevkياتından kaynaklanmış olmalıdır.

Anadolu'da Yunan Üsera Listesinin kaydının tutulduğu tarihlerde Uşak Üsera Kampında, daha ziyade burada Büyük Taarruzdan önce esir alınan Yunanlıların tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu kayda göre 150 Yunan esirinin tutulduğu kampta, en fazla Uşak'tan, sonra sırasıyla Dumlupınar ve Kütahya, İzmir ve Mudanya'dan alınan esirler bulunmaktadır. Uşak'tan fazla esir alınmasına rağmen, buradan esir alınanlardan sadece 64 esir bu kampta mevcuttur. Bu durum, Uşak'tan esir alınanların başka esir kamplarına sevk edildiğini ortaya koymaktadır.

53 **Hilmi Coşkun**, "İstiklâl Harbinde İşgâl Altında Geçen Günlerimde Hatıralarım", Basılmamış yazılı hatıraları, doğum tarihi: 1903(1319), doğum yeri: Uşak Karahallı-Alfaklar köyü, ölüm tarihi: 1977, s. 13.

54 Özdemir, "Millî Mücadelede Üsera Taburları", s. 143.

Tablo 2: Uşak Yunan Üseri Kampı

Esir Alındıkları Yer	Yunanlı Esir Mevcudu	Esaret Tarihi Dilimi
Afyon	1	14.08.1922
Balmahmut	3	14.08.1922
Dumlupınar	38	18.08.1922-19.08.1922
Kaplangı	1	18.08.1922
Oturak	1	18.08.1922
Banaz	2	18.08.1922-20.08.1922
Uşak	64	10.08.1922-29.08.1922
Gediz	4	18.08.1922-19.08.1922
Kütahya	13	17.08.1922-18.08.1922
Kula	3	20.08.1922-22.08.1922
Salihli	1	25.08.1922
İzmir	9	24.08.1922-29.08.1922
Karşıyaka	1	27.08.1922
Kazamir	1	20.08.1922
Tire	1	5.08.1922
Tatlaköy(?)	1	20.08.1922
Mudanya	5	30.08.1922
Ayvalık	1	14.08.1922
Toplam	150	

Büyük Taarruzda Yunan kuvvetleri geri çekilirken Uşak'ta; 1915 yılında Uşak'ta faaliyete geçmiş olan Memleket hastanesi bulunmaktadır⁵⁵. Ayrıca yaralı ve hastaların tedavisi için 800 yataklı bir askeri hastanesine de tesis edildi. Bu hastanede zayıf ve hasta olan esirler bu hastanede tedavi altına alındı⁵⁶. Bu Türklerin esirlere karşı insanı tavrını işaret etmektedir. Bu hastaneler yetmediği için zafiyet içinde bulunan esir hastaların tedavisi için Uşak'ta nekahethane açıldı⁵⁷. Zira esirler arasında sınırlı olarak tifo (karahumma), kolera, dizanteri, yaygın olarak ise lekeli humma (tifüs) görülmüştür. Hastalık ilkönce İzmir'den Uşak'a gönderilen 12 hastada teşhis edildi⁵⁸. Kütahya'da şiddetiyle devam eden lekeli

55 Mehmet Karayaman, "Uşak Memleket Hastanesi Tarihçesi", **II. Uşak Sempozyumu**, C II, Uşak Valiliği Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, Uşak, 2012, s. 647, 649.

56 Karayaman, **a.g.m.**, s. 649; Engin Berber, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, IV, İzmir, 1989, s. 120.

57 Berber, **a.g.m.**, s. 120.

58 Berber, **a.g.m.**, s. 120; Anadolu'da 1920- 1923 yılları arasında mevcut olan 139 hastane arasında Uşak'ta, yatak sayısı verilmeksizin Milli Müdafaa Vekilliği'ne bağlı "Uşak Mütenevvia" ve Garp cephesine bağlı "Uşak" isimlerini taşıyan hastaneler bulunmaktadır. Bkz. Özdemir, "Milli Mücadelede Üseri Taburları", s.147-148; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1923/5 Kasım 1923'te ise Uşak'ta 400 yataklı hastaneye ilaveten Konya'da acilen beş yüz yataklı bir hastane açıldığı bilgisini vermektedir.

humma hastalığı⁵⁹, zayıf esirlerin toplandığı Uşak'ta da müthiş bir şekilde baş gösterdi. Zaten Yunan işgali döneminden beri Uşak'ta salgın hastalıklar eksik olmamıştır⁶⁰. Uşak'ın işgal edilmesinden beri şehirde yaygınlaşan karahumma hastalığının daha da yayılmasını engellemek için Uşak, tifo mıntıkası olarak ilan edilmiş ve tifo aşısının tatbikine karar verildi⁶¹.

Lekeli Humma salgın hastalığın önüne geçebilmek için hemen Uşak'a müfettiş ve emrâz-ı sâriyye mütehasısları gönderildi. Baştabip Kemal Bey, salgın hastalığın önlenmesine kadar Uşak'ta kaldı. Hatta bu hastalıkla mücadele ederken Kemal Bey ile Yunanlı Tabip Yüzbaşı Damyanos lekeli hummaya yakalandılar. Sıhhiye heyetinin büyük bir gayreti neticesinde kısa sürede bu hastalık önenebildi⁶². Uşak'ta hastaların tedavisinde Türk doktorlarla birlikte esir Yunan doktorları da çalıştı. Uşak hastanelerinin birinde Hacı Petro adında esir bir Yunan doktoru, diğer esirlerin ameliyat edilmesinde operatörlük dahi yaptı. Türk doktorların yanında esir Yunan doktorlarından Apostolidi, Papadopulos, Delakoras, Posaki isimindeki doktorlar viziteye çıkmışlardır. Esir Yunan doktorların reçeteleri hastanelerde kabul edildiği gibi, küçük sıhhiye memurları da hastanelerde görevlendirildiler⁶³.

Bilecik ve Karaköy'de de salgın hastalıklar baş göstermiştir⁶⁴.

Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti, yani Yunan Kızılhaçı, Türkiye'de olduğu gibi Uşak'ta bulunan Yunan harp esirlerinin durumunu yakından takip etmiştir. Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti, 27 Aralık 1923 tarihli bir yazısında; Yunan Hükümeti'nin kendi vatandaşı olan ve Uşak'ta esir bulunan Çavuş Panayatis'in esaret döneminde öldüğü haberini kendilerine bildirdiğini, bu bilginin doğru olup olmadığına dair Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nden bilgi talep etmiştir. Ayrıca Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti, bu kişi eğer vefat etti ise esire gönderilen "10 lira"nın iade edilmesini istemektedir⁶⁵. Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından Uşak

59 **Yeni Gün**, 5 Şubat 1923.

60 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1923/5 Kasım 1923.

61 **Yeni Gün**, 29 Kanun-ı Evvel 1922/29 Aralık 1922.

62 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1923/5 Kasım 1923. Yunan esir komutan Çinokas, Uşak'ta salgın hastalığın olduğunu Ankara'da Sıhhiye Dairesi Reisi Süleyman Emin Paşa'ya bildirmiştir.

63 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1923/5 Kasım 1923.

64 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1923/5 Kasım 1923.

65 **Türk Kızılay Arşivi**, 94/245.

hastanesinde vefat etmiş olan Capreli Basile⁶⁶, asker Condopoulos Constantin⁶⁷ isimli esirlerin ölüm evraklarının talep edilmiştir. Bunun üzerine 11 Ağustos 1924 tarihli bir yazı ile bu evraklar Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne sevk edilmek için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderildi. Yine aynı tarihte yazılan bir başka yazıda ise, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden tedavi etmek üzere Uşak hastanesinde alınan Kauvaros Anghelas isimli esirin, "*İyileşip iyileşmediğinin veya vefat etti ise ölüm evrakının*" gönderilmesi istenmektedir⁶⁸.

Sonuç

I. Cihan Harbi sonrasında Türk halkı, Anadolu'daki varlığını bağımsız bir şekilde devam ettirebilmek için İtilaf Devletlerine karşı büyük bir mücadele vermiştir. Bu mücadelenin Türk halkının lehine neticelenmesinde, 26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasında gerçekleşen Büyük Taarruzun önemi tartışmaya yer bırakmayacak derecede açıktır. Bu taarruzun hazırlık, çarpışma aşamalarında ve özellikle de Yunan kuvvetleri geri çekilirken Türk kuvvetleri önemli miktarda savaş esiri almıştır. Anadolu'da kalan Yunan esirlerinin, Büyük Taarruzda nereden ve hangi tarihlerde esir alındığı, nereye götürüldüğü ve nasıl bir dağılıma tabi olduğu bu çalışmada kısmen tespit edilmeye çalışılmıştır. Mevcut olan Anadolu Üsera Listeleri çerçevesinde yapılan incelemede; Kayseri, Yahşihan, Konaclar, Adapazarı, Bayramiç, Adana, Ankara, Kırşehir, Konya, Konya-Karaköy, Afyonkarahisar, Afyonkarahisar-Ağın, Uşak, Torbalı, Menemen, İzmir, Bayraklı esir kampları dışında Afyonkarahisar, Konya, Hastahane, Adana, İzmir hastanelerinde Yunan esirleri bulunmaktadır. Kayıtlarda nerede oldukları belirtilmeyen, fakat yerleri tespit edilmiş olan 1. Tabur, 2. Tabur, 7. Tabur, 14. Tabur ve 21. Tabur Üsera Taburlarında bir hayli fazla Yunan esirleri mevcuttu. En fazla Yunan esiri, İzmir ve civarında esir kamplarında bulunurken daha sonra sırasıyla Bayramiç, Ankara ve Afyonkarahisar ve civarındaki esir kampları gelmektedir.

Büyük Taarruz öncesinde yaşanan karşılıklı keşif faaliyetleri sırasında ortaya çıkan sıcak temas esnasında Türk askerleri tarafından en fazla Dumlupınar ve Uşak'tan 19-20 Ağustos 1922 tarihleri arasında Yunan esiri alınmıştır. Büyük Taarruz'un geçtiği saha içerisinde Afyon'dan Uşak'a doğru ilerlerken alınan Yu-

66 Türk Kızılay Arşivi, 1244/85.

67 Türk Kızılay Arşivi, 1244/87.

68 Türk Kızılay Arşivi, 1244/86.

nan esirlerinin sayısında gittikçe artış göstermiştir. Balmahmut'tan esir alınan Yunanlılar en fazla Kırşehir, bir kısmı ise Adana esir kampına, Dumlupınar'da esir alınan Yunanlıların çoğu Kırşehir, Ankara, Adana ve Afyonkarahisar-Ağın'a sevk edilmiştir. Uşak'tan esir alınan Yunanlılar daha ziyade doğu yönündeki Adana, Ankara, Konya, Konya-Karaköy ve Kayseri esir kamplarına dağılımı gerçekleşmiştir. İzmir-Torbalı, Kırşehir, Adana, Ankara'da bulunan kamplarda toplanmıştır.

Büyük Taarruz sonrasında batıya doğru perişan bir şekilde kaçmaya çalışan Yunan kuvvetleri önemli ölçüde Uşak'ta esir alınmıştır. Çoğu hasta ve yaralı olan bu esirler, Uşak'ta şartların el verdiği ölçüde tedavi edilmeye çalışılmıştır. Diğer çevredeki hastanelerde yer olmadığı için, Uşak'ta bütün çabalara rağmen Uşak'ta diğer yerlerden daha fazla esir vefat etmiştir. Uşak İstasyonunun arka tarafında tel örgülerle çevrilmiş saha içerisinde tutulan Yunan esirleri, Yunan Üserra listesine göre Büyük Taarruz öncesinde Uşak, Dumlupınar, Kütahya, İzmir ve Mudanya'dan esir alınanlar oluşturmaktadır. Uşak işgal bölgesi olduğu için muhtemelen bu esirler başka yerden buraya sevk edilmiştir.

Anadolu'da Türklerin istiklal mücadelesinin ardından Lozan görüşmeleri sırasında 1923 yılı Ocak ayı sonunda alınan karar gereğince savaş esirleri Türk ve Yunan hükümetleri tarafından peyderpey salıverilmiştir.

Kaynaklar

Arşivler

- ATASE, Kls.643, Dos.194, Göm. 194-1.
- **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Toprak İskan, 051-V48/13-113-56.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 94/245.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1244/85.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1244/87.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1244/86.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1206 no.lu kutunun tamamı.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/128.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/139.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/181
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/185.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/148.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/148.1; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/148.2.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/150.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/154.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/166.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/167.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/168.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/176.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/192.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/194.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/195.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/196.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/197.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/208.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/209.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/210.

- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/211.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/269.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/293
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/306; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/306.1.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/333.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/363.2; **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/363.3.
- **Türk Kızılay Arşivi**, 1216/367.

Gazeteler

- **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1923/5 Kasım 1923.
- **Yen Gün**, 5 Şubat, 1923.
- **Yeni Gün**, 29 Kanun-ı Evvel 1922/29 Aralık 1922.

Kitaplar

- Aktaş, Erhan, **Atatürk ve Uşak**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1981.
- Altay, Fahrettin, **İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, Cumhuriyet Matbaası, 1949.
- Battal, Yaşar, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2012.
- Bozok, Salih-Bozok, Cemil S., **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayını, İstanbul, 1985.
- Çalışlar, İzzettin, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, Hazırlayan: İsmet Görgülü, İzzettin Çalışlar, Yapı Kredi Yayını, 1997.
- Çalışlar, İzzettin, **Gün Gün**, Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2009.
- Hiçyılmaz, Ergün, **Esir Kampları**, Bilge Karınca Yayını, İstanbul, 2002.
- **Coşkun, Hilmi**, "İstiklâl Harbinde İşgâl Altında Geçen Günlerimde Hatıralarım", Basılmamış yazılı hatıraları, doğum tarihi:1903(1319), doğum yeri:Uşak Karahallı-Alfaklar köyü, ölüm tarihi: 1977.
- Millas, Herkül, **Ayvalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmajı**, İletişim Yayını, İstanbul, 1998.

- **Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer**, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, Hazırlayan, İsmail Hacıfettahoğlu, Türk Kızılay Tarih dizisi, Ankara, 2007.

- Sâbis, Ali İhsan, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C 5-6, Nehir Yayını, İstanbul, 1993.

-Sotiriyu, Dido, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya**, Türkçeye Çeviren: Attilâ Tokatlı, Alan Yayını, İstanbul, 1992.

- Şenli, Burhanettin, **Milli Mücadele Döneminde Eşme (1919-1923)**, Danışman: Doç. Dr. Ömer Osman Umar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007.

- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, **Egede'ki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989.

- Umar, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Makaleler

- Akandere, Osman, "1923 Yılı Ortalarında Uluslararası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen Heyetin Anadolu'daki Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor", **Atatürk Araştırma Dergisi**, C XVIII, S 53, Temmuz 2002.(www.atam.gov.tr), 16.01.2009.

- Berber, Engin, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, IV, İzmir 1989, s. 109-136.

- Karayaman, Mehmet, "Uşak Memleket Hastanesi Tarihçesi", **II. Uşak Sempozyumu**, C II, Uşak Valiliği Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, Uşak 2012, s. 647-657.

- Kaya, Erol, "Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Anadolu ve Yunanistan'daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar", **Turkish Studies**, Volume 3/2, Winter 2008, s. 465- 486.

- Özdemir, Ahmet, "Milli Mücadelede Üsera Taburları", s. 145-146.

<http://dergilerankara.edu.tr/dergiler> (17Kasım 2012).

- Sofuoğlu, Adnan, “İzmir’in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’ya Yerleşme Girişimler ve Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi, 90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları, Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2011, s. 453-468.

EK 2: Esir kamplarında Yunan Esirlerinin Dağılımı

Esir Kampları	Nereden Esir Alındığı Bilinmeyenler	İzmir	Yenihan
Üsera Taburu	—	560	—
1. Tabur	1	1.427	—
2. Tabur	—	867	—
7. Tabur	—	49	—
14. Tabur	—	3	—
21. Tabur	142	1.250	190

KIBRIS'TA ÇANAKKALE; TÜRK SAVAŞ ESİRLERİ

Ulvi KESER*

Birinci Dünya Savaşı sırasında her ne kadar Kıbrıs adası savaşın dışındaymış gibi görünse de Çanakkale Cephesi'nde esir alınan Türk savaş esirlerinin Kıbrıs'a getirilmesiyle ada bir anda savaşın orta yerine oturur. İngilizlerin Gazi Mağusa yakınlarındaki Karakol bölgesinde 1916'da oluşturdukları ve Milli Mücadele sonuna kadar faaliyette kalan esir kampında bu süre zarfında çoğunluğu Çanakkale'den getirilen yaklaşık 10.000 civarında Türk savaş esiri tutulur. Kötü esaret şartları, İngiliz idaresinin baskıları, Anadolu'ya geçmek için verilen mücadeleler arasında Kıbrıs Türkleri de bir yandan bu Türk esirleri kurtarmaya çabalarlarken, bir yandan da Enosis çerçevesinde adanın Yunanistan'a bağlanmasını engellemeye, ayrıca Milli Mücadele'ye lojistik destek ve mali kaynak bulmaya çalışmakta ve Anadolu'ya geçerek filli olarak mücadeleye katılmaya başlarlar. Bu araştırmada 1916-1922 sürecinde Kıbrıs'taki Çanakkale savaş esirlerinin esir kampındaki esaret hayatları, kurtulma çabaları, Kıbrıs Türklerinin onlara verdikleri destek irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Esir Kampı, Karakol, Kıbrıs, Mağusa

---

* Doç.Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ulvi.keser@gmail.com

ÇANAKKALE IN CYPRUS; TURKISH PRISONERS OF WAR

Even if Cyprus seems to be out of the war during WWI, as soon as British authorities start deploying Turkish POWs from Gallipoli to Cyprus island, the island takes a basic place in the war. Some 10.000 Turkish POWs most of whom are taken from Gallipoli Front are kept in British Caraolos POW Camp located near Famagusta starting from 1916 up to 1922. Terrific imprisonment conditions, British pressure upon the Turkish POWs, the struggles to escape towards Anatolia all come together with Turkish Cypriots' struggle so as to save those POWs from the camp, to obstacle Cyprus to be a Greek island within Enosis dream of Greece, This study will focus on Turkish POWs in Caraolos Camp, their struggle to set free as well as Turkish Cypriots' invaluable assistance so that the POWs can be free.

Key Words: Çanakkale, POW Camp, Caraolos, Cyprus, Famagusta

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu savaşa girerken savaştan uzak gibi görünen Kıbrıs adası da savaşın odak noktalarından birisi haline gelir. İngiltere'nin Osmanlı hükümeti tarafından siparişi verilen gemilere el koyması ve bu yeni tutumu Kıbrıslı Türkler arasında da çok büyük infiale neden olur ve Kıbrıs'taki İngiliz Yüksek Komiseri Golld Adams bu durumu hükümetine derhal bildirmek zorunda kalır.¹ Golld Adams'ın bu raporunda "İttihatçılar (Genç Türkler)" olarak nitelendirdiği Kıbrıslı Türkler arasında Dr. Esat Bey, Dr. Behiç Bey ve Hasan Karabardak gibi toplum liderleri bulunmaktadır. Söz konusu bu toplum liderleri Çanakkale esir kampının açılması sonrasında İngiliz yetkililerin başını epeyce ağrıttak olan eylemlerin de içine gireceklerdir. İngiltere ve Fransa tarafından Çanakkale'ye yapılacak bir çıkartma harekâtında üs olarak kullanılması düşünülen adanın bir başka özelliği ise İngiltere'nin savaşa ilgili olarak burada bir esir kampı açma girişimidir. İngiltere esir kampıyla ilgili çalışmalara girişirken Fransa'ya da aynı bölgede askeri tesis yapma konusunda lojistik destek verir. Bunun sonucu olarak aynı bölgede Fransızlar tarafından Ermenilere yönelik olarak askeri tesisler açılır. Böylece İngiltere adada sıkıyönetim uygulamalarına da başlar ve İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla 4 Haziran 1915'te bir duyuruyla esirlerle ilgili hareket tarzlarını belirler.² Adanın bütün yer altı ve yerüstü kaynaklarını çok iyi bilen İngilizler, Mağusa'da gözlerden uzak ve denize kıyısı olan bir bölgede³ yerleşim merkezinin olmadığı ve köylüler tarafından tarım arazisi olarak kullanılan, yeryüzü su kaynakları açısından son derece verimli, Rumlar tarafından Caraolos, İngilizler tarafından Kraolos ve Karaolos adı verilen bölgede esir kampı açarlar.

ESİR KAMPLARININ KURULMA HAZIRLIKLARININ BAŞLAMASI

Fransızların Ermenileri yetiştirmek ve daha sonra Anadolu'da Türklere karşı savaştırmak için açmayı planladığı bu kamptan ve İngilizler tarafından Türk savaş esirleri için Karakol bölgesinde kurduğu bu kamp inşaatından zarar görenler ise burada hayatlarını tarımdan kazanan köylüler ve çiftçiler olur.

1 Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi**, 1964, s. 164.

2 **The Cyprus Gazette**, 4 Haziran 1915.

3 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-37.

Bölgede kampların açılması konusundaki hazırlıkların fiiliyata dökülmesiyle beraber tarım yaptıkları arazileri ellerinden alınan ve askeri bölge olduğu iddiasıyla kendi arazilerini girmeleri yasaklanan köylüler olan bitenin farkında olmasalar da derhal resmi makamlara müracaat edip topraklarının geri verilmesini veya kendilerine tazminat ödenmesini talep ederler; ancak bütün bu çabaları boşa gidecektir. Öte yandan İngiliz askeri yetkililerinin bölgedeki faaliyetleri öylesine gizli ve sessizce yürütülmektedir ki Mağusa'nın en üst mülki amiri olan Mağusa Kaza Komiseri bile çevresinde ne olup bittiği konusunda habersiz durumdadır ve öğrendikleri de sadece gayriresmî yollardan olmuştur. Toprakları ellerinden alınan ve ortada kalan Rum ve Türk köylülerin topraklarıyla ilgili şikâyetlerinin yavaş yavaş ortaya çıkması sonrasında Karakol bölgesinde bir takım hareketlenmeler olduğunu fark eden Mağusa Kaza Komiseri, Kıbrıs Genel Valiliği ve Mağusa'daki askeri yetkililere 15 Eylül 1916 tarihinde "Hizmete Özel" bir yazı göndererek sözü edilen bölgede neler olup bittiğini öğrenmeye çalışır;⁴

"Geçtiğimiz 3 hafta içerisinde Kraliyet Alayı'na bağlı subaylar tarafından Mağusa'nın yaklaşık 1.5 mil kuzeyinde bir takım çalışmalar yürütülmekte, bu bölgede kulübeler inşa edilerek dikenli tel çekilmektedir. Gayrı resmi olarak öğrendiğime göre burası Türk savaş esirleri için esir kampı olacaktır..."

Türk esirleri için inşaatına başlanan kampın başlangıçta ne olacağını kestiremeyen bölgede yaşayan Kıbrıslı Türk köylüler bunun askeri bir tesis olacağını anlaşılmaması ve buraya esir askerlerin getirileceğinin öğrenilmesi üzerine Kıbrıs'a

4 Bu araştırmada ağırlıklı olarak kullanılan arşiv belgeleri söz konusu esir kampında kalan Türk savaş esirlerine yardımcı olan Mağusalı Kıbrıslı Türk Nafi Bey'in kendi gözlemleri yanında özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında halen Gazi Mağusa'da ve kapalı durumda bulunan Maraş bölgesinde İngiliz idaresine ait arşiv depolarının savaş sürecinde bombalanması ve ardından sağa sola saçılan belgelerin halen Gazi Mağusa'da ikamet eden Hüseyin Nafi Bey tarafından toplanmasının ardından araştırmacının kullanımına verilmiştir. Hüseyin Nafi Bey bazı belgeleri ve bu kamptaki esirler tarafından yapılan tespih, sigaralık gibi bazı hatıra eşyaları da babasından hatıra olarak almıştır. Bu arşivde bulunan bazı arşiv belgeleri ise 1960'lı yıllarda Doncaster/İngiltere'de bir bit pazarından Jeff Ertughrul tarafından satın alınan antika bir sandığın içinde tesadüfen bulunmuştur. Bu belgelerden istifade edilmek suretiyle son olarak halen Gazi Mağusa'da bulunan Çanak kale Şehitliği'ndeki 217 Türk savaş esirinin isimleri tespit edilmiş ve Gelibolu'daki şehitlikte isimlerine yer verilmiştir. Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi'nde bulunan bazı belgelerin orijinal kaynağı da Jeff Ertughrul'a ait bu koleksiyondur. **Hüseyin Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi**, Gazi Mağusa/KKTC.

getirilecek esirleri konuşmaya başlarlar.⁵ Mağusa bölgesinde ortaya çıkan bu olağanüstü faaliyetler bölgede bir şeylerin olacağı ihtimalini ortaya çıkartmakla beraber yine de Kıbrıslı Türkler ne olup bittiğini tam olarak anlayamazlar. İngilizlerin esir kampı inşaatı faaliyetini gören Kıbrıslı Türklerden İbrahim Kalliga da ne olup bittiğine anlam veremeyenler arasındadır;⁶

“Sene 1914. Mağusa Kapısı’ndan başlayarak Karpaz yolu boyunca ‘T’ şeklinde tahtalar dizildi. Ortadaki rivayet, buraya karargâh kurulacağı, icabında esirlerin burada barındırılacağı şeklindeydi. Tabii, harp başlamıştı. Zamanımıza kadar görülmemiş vapurlar kereste yüklü olarak gelmekte idi. Liman boydan boya kereste idi. Ben de arabamla Karakol’a kereste taşıyordum. İnşaat süratle başlamıştı. Ameleler, memurlar artık haşır neşir olarak çalışıyorlardı. Başlangıçta avlu ve bir de tek katlı avlu (ev), 7 oda yapıldı. Her bir avluya 9 veya 12 olmak üzere yapılan barakanın uzunluğu 45 ayaktı. Üst tarafta iki avlu için bir tahtadan cami yapıldı. Tek bir cami de 7. barakaya yapıldı. Bunların hepsi şimdiki deniz fenerine kadar uzanmakta idi. Bunların yapılması epeyi uzun sürdü. Müthiş bir haber duyuldu; Türk esirleri gelecekti. Çok geçmeden vapurlar limana girmişlerdi. Esirler altışar olarak sahilten yaya olarak kampa sevk ediliyorlardı. Esirlerin gelmelerinden az önce bizlerin kampa girmemizi yasak ettiler. Orada sadece bir-iki kişi alıkonulmuştu ki onlardan sağ olan yoktur.”

İngilizler kampın inşaatını süratle tamamlamaya çalışırken kampta esir hayatı yaşayacak olan Türk askerleriyle anlaşabilmek için tercüman aramaya da başlar; ancak bundan maddi kazanç beklentisi içerisinde olanlar da vardır. Bu konuyla ilgili olarak Mağusa Kaza Komiserliğine 21 Eylül 1916 tarihinde bir mektup yazan Arap asıllı bir sağlık görevlisi bu kampta tercüman olarak görev yapabileceğini belirtir;⁷ ancak bu müracaata iki gün sonra verilen cevapta hastanede doktorların mesailerinin insan sağlığıyla ilgili olarak klasik manada sabah 08.00 ila akşam 17.00 gibi bir mesai çizelgesi içerisinde yapılamayacağı ve doktorların mesaisinin 24 saate yayıldığı belirtilerek bu doktorun esir kampında tercüman olarak çalışmasına müsaade edilmez.⁸ Kampta ilk görev yapmaya başlayanlar ise Rum ve Ermeni doktorlardır. Bu doktorların Türk esirlere karşı

5 Hüseyin Yakış’tan aktaran Kıbrıs Postası, 1 Kasım 1986.

6 Hüseyin Yakış’tan aktaran Kıbrıs Postası, 6 Kasım 1986.

7 **Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi**, Gazi Mağusa/KKTC.

8 **Adı geçen arşiv.**

davranışları son derece kaba ve serttir. Bu yüzden Türk esirlerinin kampta en çok şikâyet ettikleri konuların başında yedikleri berbat yemekler alırken, ikinci sırada da bu doktorlar vardır. Kampta görev yapmak ve buradan maddi kazanç sağlamak isteyenler sadece Arapça bilenler değildir. Ekim 1916'dan itibaren faaliyete geçen esir kampın yanında açılan 24. İntimo isimli askeri kışladaki yaklaşık 2000 civarında İngiliz askeri,⁹ Karakol bölgesindeki kampın güvenliğinden sorumlu olan 500 kişilik İngiliz birliği¹⁰ ve buradaki sivil personel göz önüne alınınca yaklaşık 5-6.000 civarında insanın bulunduğu bu kadar büyük bir askeri garnizondan menfaat sağlamak ve para kazanmak düşüncesindeki tüccarlara ve ticaret adamlarına da yeni bir fırsat doğar. Ayrıca aynı garnizon içerisindeki Fransızlara ait Ermeni kampı da dikkate alınınca savaş döneminde fahiş fiyatla ve karaborsa olarak mal satmak isteyen tüccarlar da kampa akın etmeye başlarlar. 22 Eylül 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine bir yazıyla müracaat eden para kazanma sevdasındaki G. Michaididis isimli Rum bir avukat da kendi mesleğinden tamamen farklı bir konuda bu bölgede oluşan yeni potansiyelden maddi çıkar beklentisine girer ve esir kampında kantin çalıştırabilmek için müsaade ister.¹¹ Ancak kamp komutanı bu talebe pek sıcak bakmaz ve başka müracaat sahiplerinin de bulunduğunu ifade eder. Bu arada bir yandan kamp kurma hazırlıkları bütün hızıyla devam ederken, bir yandan da personel tamamlanmaya çalışılmaktadır. Öte yandan bu dönemde Kıbrıs adası, savaşın dışındaymış gibi görünse de yaklaşık 11.000 Rum değişik görevlerde, doğrudan olmasa da savaşa katılmışlar¹² ve müttefiklere destek olmuşlardır.¹³ İngiliz Yüksek Komiseri Sir Binbaşı John E. Clauson imzasıyla Kıbrıs'ta 26 Ağustos 1916 tarihinde ikinci bir duyuru daha yapılır ve sıkıyönetim kanunlarına bağlı olarak her türlü silah alım satımı, bulundurulması ve taşınması yasaklanır.¹⁴ Öte yandan yakın zamanda gelmeye başlayacak olan Türk esirlerin ne şekilde adaya getirilecekleri ve esir kampına kadar güvenlik içerisinde nasıl nakledilecekleri sorusu İngilizlerin başını ağrıtmaktadır. Kamp Komutanı tarafından Mağusa Komiserliği'ne gönderilen 'Gizli' ibareli, "Türk savaş esirlerinin gelişi" başlıklı ve 11 Ekim 1916

9 ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-31,

10 ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3, 24.

11 **Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi**, Gazi Mağusa/KKTC.

12 ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-31.

13 ATASE, K. 531, D.2076, F.5.

14 **The Cyprus Gazette**, 2 Aralık 1916.

tarihli yazıda esirlerin adaya muhtemelen Ekim 15-20'si arasında gelecekleri ve sayının yaklaşık 3.000 civarında olacağı bildirilir.¹⁵ Bunun için bölgenin sivil halktan arındırılması ve esirlerin indirilmesini ve kampa gelişini engelleyecek her türlü durumun kontrol altına alınması konularında hazırlıklar yapılır. 26-29 Ekim 1916 tarihleri arasında Mağusa'ya getirilen ve buradan Karakol bölgesine sevk edilen Türk savaş esirlerinin sayısı ilk etapta 215 olmasına rağmen daha sonra adaya getirilen Türk savaş esirleriyle beraber kampta 3000 civarında esir toplanır. Bu kampa 1923'e kadar geçecek 6 yıllık sürede değişik sayıda esir getirilmeye devam edilecektir. Kampta bu süre içerisinde kalmış ve daha sonra başka esir kamplarına nakledilmiş olanlar da dâhil olmak üzere yaklaşık 7.000-10.000 civarında esir kalır. Bu konuyla ilgili olarak 4. Ordu Komutanlığı'na bağlı 4. Tayyare Müfrezesi'nce yapılan istihbarat ve keşif uçuşlarında değişik bilgiler bulunmaktadır;¹⁶

“Osmanlı üserası Mağusa'ya bir çarık mesafede şimalde barakalarda oturuyorlar. İki üç bin kişi kadardırlar. Barakaların etrafı tel örgülerle kapalıdır. Mağusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye Ordugâhı kema fi's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bazısı adadan bir başka mahalle nakledilmiştir. Elyevm yalnız 3.000 kadarı kalmıştır. Üsera ile beş yüz kadar muhafız İngiliz askeri vardır.”

İki ayrı grup halinde ve İngiliz savaş gemilerinin sağladığı güvenlik çemberi içinde Mağusa'nın Othello Kulesi bölgesine yanaşan gemilerden inen Türk esirler sıkı güvenlik tedbirleri arasında ve Mağusalı Türklerle konuşmalarına müsaade edilmeden Karakol bölgesindeki esir kampına getirilirler. Bu arada İngiliz askerlerinin uyguladıkları güvenlik tedbirleri o kadar sert ve sıkı olur ki İngilizler o gün Kıbrıslı Türklerin limana girişlerini yasaklar ve çalışmalarına müsaade etmezler.¹⁷ Türk savaş esirlerinin adaya getirildiklerini görenlerden birisi de Pembe Hasan isimli Kıbrıslı bir Türk'tür;¹⁸

“Şimdiki limandan karaya çıkarılmışlardı. Zavallılar yaya olarak, askerlerin nezareti altında Karakol'a götürülmüşlerdi. Bizler o zaman çarşaf-lyydık. İyice örgütlenerek hisarlara çıkmıştık. Hıçkırıklar etrafı kaplıyor-

15 Cafer Ertuğrul Özel Arşivi, Londra/İngiltere.

16 ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3, 24 ve 31.

17 Hüseyin Yakış'tan aktaran **Kıbrıs Postası**, 1 Kasım 1986.

18 Hüseyin Yakış'tan aktaran **Kıbrıs Postası**, 5 Kasım 1986

du. Kendilerini unutarak bizleri teselli ediyorlardı. ‘Ağlamayın anneler, yakın vakitte kurtulacağız.’ diyorlardı. Üstlerinde parça parça elbiseler vardı. Karakol’a yerleştirildikten az sonra aralarında ölenler olmuştu. Hemen hemen her gün bir iki tabut bayraklarla örtülü olarak şimdiki mezarlığa götürülüyordu. Bizler Akkule’ye çıkar, hazin hazin giden cenaze alayını seyrederdik. Bazen kendilerini görmemize izin verirlerdi. Bu da ekseriyetle bayramlar da olurdu. Erkeklerimizle gider ve tellerden hikâyelerini dinler, oyunlarını seyrederdik. Bu günlerde bizlere kendi elleriyle yaptıkları eşyalardan hediye ederlerdi. Evdeki yılan da onlara aittir. Yılanlar, tespihler, sigara tablaları yaparlardı. Yedikleri zeytinlerin çekirdeklerini dahi atmazlar, tespih yapıp izinli olarak camiye geldiklerinde bize dağıtırlardı. Bayramlarda genellikle ‘Ağlamayın anneler, yine gideriz. Dinimiz uğruna şehit düşeriz.’ diye başlayan bir türkü çağırırlar, bizleri ağlatırlardı.”

Esirlerin gelmesinin ardından Kıbrıslı Türklerin duaları artık sadece Anadolu için değil ayrıca bu Türk savaş esirleri içindir;¹⁹

“...Kıbrıs’taki İslamların daimen bizim muvaffakiyetimize duacı buldukları ve fırsat zuhurunda bizim tarafa gelmek istedikleri ve ancak sıkı bir inzibat ve hafiye teşkilatı hasebiyle kıvılcımağa imkân bulamadıkları ve adada ekmeğin okkası dört kuruş ettiği merkum Hüseyin’in cümle-i ifadatından bulunduğu ma’ruzdur.”

Ancak İngilizler tarafından alınan her türlü güvenlik tedbirine rağmen Surlarıç’inde yaşayan Kıbrıslı Türklerin Türk esirlerini görebilmek için bölgeye akın etmeleri sonucu ilk gün çıkan karışıklıkta bir askeri araç devrilir ve 2 Türk esir daha ilk günden hayatını kaybeder. Bu dönemde Mağusa’da ve kasabanın hemen doğusundaki ağaçlıklar arasındaki ordugâhta 2.000 kadar İngiliz askeri ve Mağusa kalesinin sahil cephesinde de büyük çaplı sahil topları vardır. İngilizler her ne kadar Kıbrıs adasını savaşın dışında tutmaya çalışsalar da muhtemel bir Alman saldırısına karşı tedbirli davranmaktan kaçınmazlar. Adadaki askeri karargâh ve ordugâhların neredeyse tamamı Mağusa bölgesinde bulunduğundan muhtemel bir saldırıya karşı azami tedbirler de bu bölgede alınır. Mağusa limanında her ihtimale karşı savaş gemileri bekletilir, ayrıca Mağusa ve Karakol bölgesi arasında nispeten daha küçük iskele ve limanlar yapılmaya başlanır. Adanın bu tarafında hummalı bir faaliyet göze çarparken başta Lefkoşa,

19 ATASE, K.2680, D.210, F.1-24, 26 ve 27.

Larnaka, Limasol ve Girne olmak üzere diğer kaza merkezlerinde ise neredeyse hiçbir olağanüstü durum söz konusu değildir. Bu bölgelerdeki sessiz ve monoton ortam savaşın sonuna kadar devam eder. Bunun tek istisnası keşif ve istihbarat uçuşlarına çıkan 4. Tayyare Bölüğü mensuplarına 1917 yılı içinde Lefkoşa civarında uçaksavarla taciz ateşinde bulunulmasıdır.

Çanakkale cephesinden getirilen ilk Türk savaş esiri kafilesi er, onbaşı ve çavuşlardan oluşmaktadır ve aralarında birkaç başçavuş haricinde İngilizler tarafından istihbarat konusunda bilgi alınabilecek türden üst düzey rütbeli personel bulunmamaktadır.²⁰ Çanakkale'den getirilen Türk savaş esirlerinin yanı sıra bu kampta ayrıca 4. Ordu Komutanlığı'nca Kıbrıs adasında cereyan eden askeri faaliyetleri ve adanın son halini görüp bilgi toplamak üzere kayıklarla Taşucu'ndan adaya gönderilen ve yakalanarak diğer esirlerin yanına konulan 3 asker de vardır.²¹ Bu esir kampında bulunan bir diğer Türk esir ise Kıbrıslı Hasan Hilmi Bey'dir. Esir kampında ayrıca iki ayrı Şevket Bey bulunmaktadır. Bunlardan birisi diğer üç doktorla beraber kampta görev yapan Doktor İsmail Şevket Bey olup diğer kişiden tamamen farklıdır. Diğer Şevket Bey ise bir Türk esirdir ve kampta bir süre İngilizler tarafından inşa edilen ahşap caminin imamlığını da yapmıştır. Öte yandan kampın 1923 yılına kadar açık olduğu dönem içerisinde kampı ziyaret eden Kıbrıslı Türklerden bazıları kendi akrabalarını görmek arzusunda dırlar. Bu durum kampta başka Kıbrıslı Türkler de bulunabileceği ihtimalini ortaya atıyorsa da bugüne kadar Hasan Hilmi Bey dışında başka bir Kıbrıslı Türk'e rastlanmaz;²²

“Babam 1800’lü yılların sonunda doğdu. Lübnan’a da kendisi gitti. Gittiği yer Osmanlı İmparatorluğu topraklarında olduğu için kendisi orada postacı olarak çalışmaya başladı. Savaş patladığında da doğru Mekke’ye giderek Galip Paşa’nın emrine girdi... Babam çöllerde perişan olur. Su yoktur, yiyecek yoktur. Açlıktan üzerlerindeki kayışları ve kemerleri çiğneyip yemeye başlarlar. Araplarla girdikleri bir çatışmada ayağından yaralanır ve Araplar kendisini esir alırlar. Araplar o kadar acımasız ve zalimdirler ki esir düşen Türkler ‘Bizi İngilizlere teslim etseler de kurtulsak.’ demeye baş-

20 ATASE, K.3435, D.14, F.26-2.

21 Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi**, C II, II. Kitap, Eskişehir, 1951, s. 185.

22 Babası Çanakkale Esir Kampı'nda tutulan tek Kıbrıslı Türk olan Erol Olkar ile 9 Ağustos 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

larlar. Eh babam Kıbrıslı, anası da burada, babası da burada. İngiliz askerleri de haliyle müsamaha gösterirler. Savaş bitip Kıbrıs'taki esir kampına getirildikten sonra yapılan anlaşmalar da neticelenince babamı da serbest bıraktılar tabii İngiliz idaresi..."

Çok zor şartlar altında hayatta kalmaya çalışan, pek çok kısıtlamalarla hayatları çekilmez hale gelen Türk esirlerin bir kısmı özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde, Süveyş bölgesinde konuşlandırılan İngiliz askeri birliklerine gönderilecek olan kereste ve lojistik malzemenin Mağusa Limanı'ndan gemilere yükletilmesinde de görev alırlar. Özellikle Mağusa bölgesindeki askeri faaliyetleri yakından takip etmek üzere başlatılan hava keşif uçuşlarında İngilizlerin değişik askeri maksatlarla esir kampının bulunduğu Monarga ve Mağusa yakınlarındaki diğer ordugâhlarıyla ilgili olarak malzeme nakli ve malzeme getirilmesiyle ilgili olarak 5-6.000 gross tonluk buharlı nakliye gemileri kullandığı görülmektedir.²³

Geniş bir arazi üzerinde tel örgülerle çevrilmiş barakalardan oluşan kampın güvenliği İngiliz askerleri tarafından sağlanmaktadır. Esirler için yapılan barakalar her sırada 9 veya 12 baraka bulunacak şekilde üç sıra halinde yapılmıştır. Söz konusu barakaların her birisi 9 metre genişliğinde olup 15 metre uzunluğundadır. Esir kampı, Karakol bölgesinin güney batısında bulunmaktadır. Esir kampında esirler için yapılan barakalar kamp yerinin batısından geçen yoldan başlayarak halen deniz fenerinin bulunduğu noktaya kadar devam eder. Ancak kampın yeni açılması sebebiyle esirler daha ilk günden pek çok sıkıntılarla karşılaşır. Bu sıkıntılardan kurtulabilmek veya ihtiyaç duydukları ekme, zeytin gibi yiyecekleri veya yatak, yorgan, battaniye gibi bir takım malzemeyi temin edebilmek için en iyi fırsat ise çalışmak için kamptan dışarı çıkartıldıkları zamanlardır. Mağusa Limanı'ndan yükleme yapmak için esir kampından çıkarılan Türk esirler bu fırsatı değerlendirip kampta zeytin çekirdeklerinden tespihleri, tahtadan sigaralık gibi küçük eşyayı da hatıra olarak civarda yaşayan Kıbrıslı Türklere verirler. Bu şekilde esirler tarafından el emeği olarak yapılan iki küçük hatıra eşya halen Gazi Mağusa'da Hüseyin Nafi Bey'de bulunmaktadır. Dedesi Mehmet Nafi Mustafa Bey'e Türk savaş esirlerine gösterdiği yakın ilgi ve yardımlarından dolayı hediye edilen bu iki sigaralığın üzerinde de Çanakkale ve Anadolu'yu gösteren haritalar bulunmaktadır. Mehmet Nafi Mustafa Bey'in

23 ATASE, K.2680, D.210, F.1-6, 29, 37.

adına ay yıldız, fors ve sancak işlemeleriyle süslenen sigaralıklarda diğer pek çok el işinde olduğu üzere vatan hasretini ve vatan sevgisini gösteren sözler mevcuttur;²⁴

“Anadolu aşkı, vatan aşkı, memleket sevgisi bir başkaymış bu esir Türk askerlerinde. Yaptıkları kaşıklıkların üzerine, sigaralıklara hep Anadolu’yu işlemişler. Bu dedeme verdiklerinde de Çanakkale haritası var bir tarafında. Öbür yüzüne de Anadolu haritası işlemişler ‘Ey vatan, güzel vatan.’ diyerek.”

Türk esirler tarafından yapılan bu küçük el işi sigaralık, tespih, kaşık gibi ürünlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Halen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin değişik bölgelerinde yaşayan ailelerin evlerinde bu döneme ait bu eşyalardan bulunmaktadır. Bu hatıra eşyalardan birisi ise 1904 Kıbrıs doğumlu Hamide Akil'e verilen süslemeli bir mermer parçasıdır.²⁵ Türk savaş esirleri tarafından yapılan bu mermer parçasının üst kısmında “Hattad Üstad“, ortasında ise “Bismillahirrahmanirrahim“ ve “İnnahu min Süleymane ve innehu” ifadeleri bulunmaktadır. Bunun dışında halen Lefkoşa'da Tanzimat Sokağı'nda yaşamakta olan Doktor Fikret Rasim'de boncukla örülmüş bir para kesesi, Gazi Mağusa'da yaşayan iş adamı Ali Eyüpoğlu'nda ise ikiye katlanabilen bir kaşık bulunmaktadır. Bunların dışında Çanakkale savaşı esiri Türk askerleri tarafından yapılan en güzel el işi örneklerinden bir tanesi de ağaç oyması bir komodindir.

Türk esirlerin adaya getirilmesi sonrasında tercüman, doktor, kantin işletmecisi gibi faaliyetlerde bulunmak üzere İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat edenler yanında dikkati çeken müracaatlardan birisi de Kıbrıslı bir Türk'e ait olmaktadır. Türk savaş esirlerine yakın olabilmek ve onların ihtiyaçlarını karşılayarak destek olmak amacıyla böyle bir girişimde bulunan Ay Simeo köyünden Ali Fevzi, 1 Kasım 1916 tarihinde müracaatını İngiliz yetkililere teslim eder. Ali Fevzi'nin müracaat dilekçesinde belirttiği bir başka husus ise esir kampında bulunan Türk esirlere hocalık yapabilmesine müsaade edilmesidir. 2 Kasım 1916'da yapılan bu müracaata 8 Kasım 1916 günü olumsuz cevap veren İngiliz yetkililer kamptaki Türk esirlere dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için sadece Mağusalı Mustafa Nuri Efendi'ye müsaade ederler. Öte yandan teklifleri-

24 **Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi**, Gazi Mağusa/KKTC.

25 Mehmet Ertuğ, “Çanakkale Şehitlerinden Bir Yadigâr”, **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Mart 1988, S 4, s. 14.

nin kabul görmemesi üzerine Enosis nutukları atıp büyük taşkınlıklar yapan Rumlar ise Mağusa Kalesi'ndeki Türk bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağı dikerler. Buna tepki gösteren başta orada hazır bulunan Kıbrıs Türk heyeti olmak üzere Mağusalı Türkler de Türk bayrağını yine göndere çekerler. Esirlerin adaya ayak bastığı andan itibaren onlardan yardım ve desteğini esirgemeyen Mağusalı Mustafa Nuri Efendi Türk savaş esirlerinin dini vecibelerini daha iyi yerine getirebilmeleri için gayret eder. Bir Türk savaş esirinin cenaze törenini yerine getirmek için kampta bulunduğu bir sırada onlara dini kitaplar getirmeyi düşünen Mustafa Nuri Efendi bunun için müracaatta bulunur. 19 Aralık 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine müracaat eden Mustafa Nuri Efendi yanında bulundurduğu Kuran-ı Kerim'leri Türk esirlere şahsen verme talebini iletir.²⁶ Bu müracaat üzerine Mağusa Kaza Komiserliği durumu esir kampı komutanlığına hemen 1 gün sonra bildirir ve Mağusa İmamı olan Mustafa Nuri Efendi'nin Kuran-ı Kerim ve başka dini kitapları esir kampına göndermek için izin istediği, söz konusu kişinin Mağusa'nın eski hocası olduğu ve son olarak kampta hayatını kaybeden bir Türk esirin cenaze merasimini yerine getirdiğini belirtir.²⁷ Esir kampı komutanı Yarbay E. A. How da Mağusa Kaza Komiserliğine aynı gün gönderdiği yazıyla esir kampındaki esirlere dağıtılmak üzere getirilecek hediye Kuran-ı Kerimlerin kendilerini de mutlu edeceğini, Mustafa Nuri Efendi'nin dilerse kitapları istediği herhangi bir gün sabah 09.00-12.00 arasında şahsen teslim edebileceğini belirtir. Bu cevabi yazının alınmasından sonra Mağusa Kaza Komiseri de Mustafa Nuri Efendi'ye gönderdiği bir yazıyla esir kampına istediği herhangi bir gün sabah 09.00-12.00 arasında gidebileceğini ve dini kitapları şahsen teslim edebileceğini bildirir. Esir kampında önceleri Türk esirlerin farklı sebeplerle kamptan çıkmalarına, ayrıca Mağusa Surlarıçığı'ndeki camiye gitmelerine izin verilmesine rağmen daha sonra bu uygulamaya son verilir. O dönemi yaşayan Mehmet Nafi Bey de İngilizlerin bu tutarsız davranışlarına dikkat çeker;²⁸

“Karakol kampına yerleştirilenler 4000'i bulmuştu. Girişlerinde (Karakol esir kampına gelişlerinde) Mağusa halkı kumandanın izniyle kendilerine ziyafet vermişti. Ziyafetten sonra muhafızların gözcülüğünde şehir kendilerine gezdirilirdi...”

26 Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC

27 Adı geçen arşiv.

28 Hüseyin Nafi Bey ile çeşitli tarihlerde Gazi Mağusa'da yapılan görüşmeler.

Hemen ardından İngiliz yönetimi tarafından Türk savaş esirleri için kamp bünyesinde minaresi bulunmayan ahşap bir cami yaptırılır. Bu caminin imamlığını da esirler arasında bulunan Şevket isimli bir esir yapar. Esir kampının ilk açıldığı günlerde bu cami ihtiyacı karşılamakla beraber daha sonra kampta bulunan Çanakkale cephesinden getirilen Türk savaş esiri sayısının artmasıyla beraber yeni bir camiye daha ihtiyaç duyulur ve kamp komutanlığı kamptaki üçüncü bölümün yedinci barakasını da cami haline getirerek buranın da kullanılmasına müsaade eder.²⁹ Esirlerin adaya getirilmesi ve kampın faaliyete geçmesinden sonra da İngilizlerin bölgedeki toprak sahipleriyle problemleri bitmez. 18 Kasım 1916 tarihinde bir Rum köylü tarafından kamp komutanlığına yapılan müracaatta ise askeri esir kampının kurulduğu bölgede bulunan kendisine ait arazideki çayır çimeni toplamasına müsaade edilmesi istenir. İngilizler işgal ettikleri bu tapulu arazileri askeri bölge ilan ederek köylülerin ellerinden almışlar ve herhangi bir tazminat da ödememişlerdir. Alkollü içki satışını bu şekilde bir uygulamayla geçiştiren İngilizlerin başını devamlı ağrıtabilecek olan konu bölgede toprakları ellerinden alındığı için mağdur olan köylülerdir. Yaklaşık bir ay önce, 18 Kasım 1916 tarihinde kendi arazisindeki çayır çimeni toplayabilmek için izin isteyen Rum köylüden sonra, 27 Aralık 1916 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine müracaat eden Avukat G. Michailides başkanlığındaki bir grup Rum köylü de ellerinden alınan topraklarıyla ilgili olarak kendilerine o güne kadar hiç ödeme yapılmamasından ve tazminat ödenmemesinden şikâyet ederler.³⁰

Mağusa Kaza Komiserliği ve bu esir kampının kuruluşunu gerçekleştiren İngiliz Kraliyet İstihkâm Birliği Komutanlığı'nca incelemeye alınan bu talep ne yazık ki köylülerin istediği gibi bir netice vermez. Yılda iki, üç sefer ürün alınabilen bu bereketli topraklar askeri arazi statüsüne girmiştir ve İngilizlerin de buna karşılık tazminat ödemeye veya köylülere ürünlerini toplamalarına müsaade etmeye niyetleri yoktur. Söz konusu bu dilekçede dikkati çeken bir nokta ise Rum köylüler yanında bu dilekçeye imza atanlar arasında Ahmet Vasif ve Şevki Hüdaverdi isimli Türklerin de bulunmasıdır. Bu iki Kıbrıslı Türk dışında ayrıca H. Hamid isimli Kıbrıslı Türk de vekâletlerini aldığı Bahriye Hanım, Hattiyeye Hanım ve Naim Efendi isimli şahıslar adına bu dilekçeye imza atmıştır. Esirlerin getirilmesinden hemen sonra, 5 Aralık 1916 tarihinde Lefkoşa'da yapılan duyuruda İngiltere ile savaşa girmiş bir ülkenin mensubu olan düşman un-

29 Hüseyin Yakış'tan aktaran Kıbrıs Postası, 7 Kasım 1986.

30 **Adı geçen arşiv.**

surlarına veya savaş esirlerine yardım ve yataklıkla kaçmalarına yardım etmenin en ağır şekilde cezalandırılacağı bildirilir. Kıbrıs Genel Valisi John E. Clauson'ın 16 Ekim 1916 tarihli sıkıyönetim duyurusuyla Kıbrıs adasında fotoğraf makinesi bulundurmak ve fotoğraf çekmek yasaklanır. Bu duyuruya göre özellikle Larnaka ve Mağusa bölgelerinde Kaza Komiserinin yazılı müsaadesi olmadan herhangi bir şeyin veya herhangi birisinin fotoğrafını çekmek yasak altına alınır. Kamp yakınlarında dolaşmayı, kamp civarında tekneyle gezmeyi, tekneyle bu bölgede sahile çıkmayı yasaklayan İngiliz idaresi özellikle esir kampının bulunduğu Karakol bölgesinde ve Mağusa'da fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi bulundurmanın İngiliz askerleri dâhil herkes için sıkıyönetim uygulamaları arasında olduğunu devamlı yineler.³¹ Bu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir. Mağusa Kaza Komiseri'nin 493/16 sayılı ve 8 Ocak 1917 tarihli talebine cevaben yazılan 10 Ocak 1917 tarihli yazıda alkollü içki satışı ruhsatı olanların bu ruhsatlarının sıkıyönetim uygulamaları doğrultusunda yasaklanıp yasaklanamayacağı ve İngiliz askerlerinin ellerinde muvazzaf bir subaydan alınmış bir müsaade kâğıdı olmadığı takdirde içki alıp alamayacakları konusuna açıklık getirilir. Kıbrıs Genel Valisi ayrıca Mağusa Kaza Komiseri'nin bu yasaklamayla ilgili olarak bir emir yayınlamasını ve bunun Valilik emri olduğunu duyurmasını da ister. İngilizler bu şekilde adayı tam manasıyla abluka altına alırlar. Nitekim aksi davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle bir Rum tüccar mahkemeye sevk edilir.³² Kamp yakınlarında dolaşmanın, tekneyle gezmenin, tekneyle bu bölgede sahile çıkmanın yasaklandığı, fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi bulundurmanın İngiliz askerleri dahil herkes için sıkıyönetim uygulamaları arasında olduğu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir. İngilizler bu şekilde adayı tam manasıyla abluka altına almışlardır. Nitekim aksi davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle Michael A. Stephanidos isimli bir Rum tüccar ve bazı İngiliz askerleri mahkemeye sevk edilir.

Esir kampında tutulan Türk savaş esirleri zaman zaman adada yaşayan Kıbrıslı Türklerle görüşme imkânı bulsalar da moral açısından son derece kötü durumdadırlar. Sağlık durumlarının kamptaki esaret hayatına paralel olarak çok kötü olması, esir hayatı yaşamının verdiği eziklik ve burukluk yanında hiç alışa-

31 **The Cyprus Gazette**, 16 Ekim 1916. Ayrıca bkz. **Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi**, Gazi Mağusa/KKTC.

32 **Adı geçen arşiv.**

madıkları sıcak hava esirleri perişan eder. Sıcak havaların bastırmasıyla beraber başlayan sivrisinek ve tatarcık salgını yanında bu hayvanların sebep olduğu farklı hastalıklar da onlara hayatı çekilmez hale getirir. Kötü yemekler, sağlıksız beslenme, salgın hastalık gibi değişik sebeplerle kampa hayat iyice çekilmez hale gelir. Ağır esaret şartları içerisinde hayatta kalmaya çalışan, Mağusa'dan Ortadoğu'daki İngiliz birliklerine gidecek malzemenin ve kerestenin gemilere yüklenmesinde, bölgedeki inşaatlarda ve onarım işlerinde ve özellikle Gemikonağı bölgesindeki maden ocaklarında çalıştırılan Türk esirlerinin bazıları bunlara ilaveten ağır şartlar, yetersiz beslenme ve sağlıksız şartlarda yaşamaya çalışmanın sonucunda duruma isyan ederek özgürlüklerine kavuşabilmek için kaçmış, bir kısmı İngiliz askerlerince vurularak veya esaret şartları sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir. Hayatını kaybeden Türk askerleri için daha önce herhangi bir tören yapılmaması ve şehitlerin tören yapılmadan ve elbiseleriyle gömülmeleri adada yaşayan Türkleri hem üzer, hem de tepkilerini çeker. Bu arada Türk savaş esirleri ise "Ağlamayın anneler yine gideriz. Dinimiz uğruna şehit gideriz." diyerek Kıbrıslı Türkleri teselli etmeye çalışırlar. Esirlerin kampa getirilmesi sonrasında Türk savaş esirleri ilk günlerde kamptan kaçmak için herhangi bir hareketin içine girmezler. İlk etapta geldikleri bölgeyi tanımaya çalışan esirler daha sonra nasıl kaçabilecekleri, kaçmayı başarabilirlerse nerelerde saklanabilecekleri hakkında yavaş yavaş bilgiler toplamaya başlarlar. Bunun hemen ardından ise Kıbrıslı Türklerin yoğun olarak yaşadıkları köyler, Rumlarla Türklerin karma yaşadıkları köyler ve asıl önemlisi de bu köylerde kendilerine yardımcı olabilecek güvenilir insanlar bulmak için çalışmalara başlanır. Esirlerin kamptan dışarıya çıkma fırsatı buldukları nadir zamanlarda veya Kıbrıslı Türklerin farklı sebeplerle kampa gelmeleri halinde bu konularla ilgili bilgi toplamaya çalışan esirler kendilerine en uygun ortam ve zamanda kaçma girişiminde bulunurlar. Ancak bu teşebbüslerin çoğu ölümle ve başarısızlıkla sonuçlanır. Kaçmaya çalışanlar ya İngiliz askerleri tarafından vurularak öldürülürler veya Anadolu'ya geçme imkânı bulamayınca yakalanarak tekrar kampa getirilirler.

Türk savaş esirlerine her konuda yardımcı olmaya çalışan Kıbrıslı Türkler zaman zaman Türk savaş esirlerinden bazıalarını kaçırmayı başarmalarına ve onları bir müddet özellikle Beşparmak Dağları'nda saklamalarına rağmen bu savaş esirleri daha sonra İngilizler tarafından tekrar yakalanır. Beşparmak Dağları'nın saklanmak için ideal yer olarak seçilmesinin ilk sebebi bölgenin doğal ortamının yakalanma riskini ortadan kaldıracak özelliklerle dolu olması ve ormanlık arazi olması nedeniyle gizlenme, barınma, yiyecek ve su bulma imkânının daha

fazla olmasıdır. Ayrıca Akdeniz aracılığıyla Anadolu'ya geçişin en kısa yolu olan Girne sahillerine varabilmek için de bu bölge bir ara geçiş niteliğindedir. Türk savaş esirlerinin kamptan bir yolunu bulup kaçmalarından sonra saklandıkları tek yer Beşparmak Dağları değildir. Bunun dışında kaçıp saklanmaya çalıştıkları Mağusa'nın Aynakofo ve Topçuköy gibi köyleri de bulunmaktadır. Türk savaş esirlerinin kendilerine yardım edeceklerine inandıkları Türk köylerini seçmeleri tesadüf değildir. Bir yandan İngiliz esaretinden kaçmaya çalışırken bir yandan da hayatlarını idame ettirmeye çalışan Türk esirler bu yüzden saklanma açısından uygun mekânların bulunduğu, yakalanma açısından ise riskin nispeten daha az bulunduğu bölgelere yönelirler ve genellikle Türk köylerinin yoğun olarak bulunduğu bölgeleri seçerler. Bu bölgelerin bir başka özelliği ise uygun bir fırsat bulunduğu Anadolu'ya kaçabilmek için en ideal yerler olmasıdır. Türk savaş esirlerinin kamptan kaçtıktan sonra gizlendikleri Türk köyleri göz önüne alındığında bunların Anadolu'ya geçişin nispeten daha kolay yerler olduğu görülür.³³ Kuzey Kıbrıs'ta Anadolu'ya kaçış için en müsait noktalar olan o günkü isimleriyle Livera ve Kormacit köyleri bitki örtüsü açısından da Türk esirlere büyük avantaj sağlamıştır. Sandal veya sal yapabilmek için ihtiyaç duyulan odun bölgedeki ormanlık araziden sağlanır. Kıbrıs adasının kuzeyde en güney noktasını işgal eden Kormacit köyünde yaşlılar bugün bile Türk esirlere yaptıkları yardımları anlatırlar. Kamptan ilk kaçma teşebbüsü 29 Kasım 1916 tarihinde gerçekleşir ve bunun sonucunda 2 Türk askeri vurularak hayatlarını kaybeder. Bu 2 Türk askerinin dışında aynı tarihte kaçan ve yakalanamayan Türk askerleri de vardır. Bu askerlerden bir tanesi 4470 esir numaralı olan Türk askeridir. Gece yarısı kamptan kaçmayı başaran bu asker kampta en son görüldüğünde üzerinde siyah keten ceket ve kalın pantolon ve fes giymektedir. Siyah bıyıklı, esmer ve orta boylu asker İngilizlerin bütün gayretlerine rağmen yakalanamaz. 29 Kasım 1916 gecesi saat 22.00 ile 30 Kasım 1916 sabah 06.00 arasında kamptan kaçtığı tahmin edilen bir başka Türk esiri ise 4417 esir numaralı İbrahim Ali Mehmed Sabri'dir. İngilizler kaçan bu askerle ilgili olarak hazırladıkları duyuruları adanın dört bir yanındaki resmi makamlara dağıtarak ve kaçan askerın eşkâlini bildirerek onu yakalamaya çalışırlar,³⁴

33 Ailesi İngilizler ait esir kampından kaçan Trk savaş esirlerine yardım ettiği için köylüler tarafından bir şükran ve minnettarlık göstergesi olarak Sadrazam Ailesi'ne istinaden ismi Sadrazamköy olarak değiştirilen köyden Halil Sadrazam ile 11 Haziran 1998 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

34 **Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi**, Gazi Mağusa/KKTC.

“...29 Kasım 1916 gece saat 22.00 ile 30 Kasım 1916 sabah 06.00 arasında esir kampından kaçan Türk esirinin eşkâli aşağıdadır;

Esir numarası: 4417 (Yuvarlak içerisine vurulmuş şekilde)

İsmi: İbrahim Ali Mehmed Sabri

Boy: Yaklaşık 1.60 metre

Ten rengi: Açık

Bıyık: Orta, siyah

Yaş: 30-35 arası

Kaçan savaş esiri en son görüldüğünde siyah keten ceket, siyah, kalın dokuma pantolon, askeri postal ve kırmızı fes giymekteydi. Kaçarken yanına muhtemelen 2 fanila, 2 çift çorap, 1 havlu, 1 palaska, 1 çift askeri postal, 1 kırmızı fes ve 1 teneke maşrapa aldığı tahmin ediliyor. Kamptaki savaş esirleri kaçan esirin parasının olmadığını söylüyorlar. 30 Kasım 1916, Mağusa Kamp Komutanı Yarbay E. A. How

Gereği: Bölge polis komutanlığı, İstihbarat Subayı, Mağusa Kaza Komiseri, Kraliyet İrtibat Subaylığı, Genel Komutanlık Lefkoşa, Liman İşletmesi, Telsiz İstasyonu, Fransız Bölge Donanma Yetkilileri”

Gerek kimliği belli olmayan 4470 esir numaralı Türk askerinin ve gerekse 4417 esir numaralı İbrahim Ali Mehmed Sabri'nin isimlerinin Çanakkale Şehitliği'nde mezarları bulunan Türk askerleri arasında olmaması söz konusu 2 askerin İngilizler tarafından yakalanmadıklarını ortaya koyuyor. Bu arada Kıbrıs Genel Valiliği tarafından Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen 12 Aralık 1916 tarihli mesajda aynı gün İskenderiye'den Victorian isimli İngiliz savaş gemisiyle esir kampına Çanakkale cephesinden 1300 Türk savaş esirinin daha getirildiği, bu esirlere 88 İngiliz askerinin de refakat ettiği bildirilir.³⁵ İngilizler Kıbrıs adasındaki Türk savaş esir kampına neredeyse Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar değişik tarihlerde esir göndermeye devam ederler. Örneğin 15 Ekim 1918 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliği'nden Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen yazıda 14 Ekim 1918 tarihinde Mağusa'ya Türk savaş esirlerinin geldiği belirtilmekle beraber Genel Valilik bu tür gizlilik içeren yazışmalarda her ne olursa olsun şifre kullanılması gerektiğini, gelen- giden gemilerin hareket saatleri

35 Adı geçen arşiv.

ve gemilerin isimlerinin gizli tutulması gerektiğini bildirir. Aynı gün Theseus isimli İngiliz gemisiyle Port-Sait'ten 1002 Türk savaş esiri getirilmiş, söz konusu İngiliz gemisine Wear isimli savaş gemisi refakat etmiştir.³⁶ Kötü yemekler, sağlıksız beslenme, salgın hastalık gibi değişik sebeplerle esir kamplarında ölenler önce halen Gazi Mağusa Namık Kemal Lisesi'nin bulunduğu bölgedeki mezarlıklara gömülmüşler, çoğunun mezarları bile bulunamamıştır. Bu şekilde Gazi Mağusa'nın değişik yerlerinde rast gele yerlere veya mezarlıklara gömülenlerin bazıları daha sonra Gazi Mağusa'da bulunan panayır bölgesinden 3 Türk savaş esirinin cenazelerinin mezarlığa götürülmesi sırasında yaşanan olaylar nedeniyle daha sonra hayatını kaybedenler Karakol bölgesinde esir kampı yakınındaki özel mezarlığa defnedilmişlerdir;³⁷

“1917-1918 yıllarında Mağusa esir kampından tünel kazarak kaçmayı başaran ve Çanakkale’de esir düştükleri öğrenilen 6 Türk esiri önce Gonedra’ya kadar gelir ve geceyi geçirmek için bir ağıla saklanırlar. Aradan birkaç saat geçince Türk olan ağıl sahibi ağılda birileri olduğunu anlar ve bunlarla konuşarak kaçak esir olduklarını öğrenir. Bu adamın esirleri saklayacak güvenli bir yeri olmadığı için onları komşu köy olan Ay Harida köyüne gönderir ve Osman amca’yı (Osman Ahmet) bularak ondan yardım istemelerini, bu adamın güvenilir biri olduğunu onlara söyler. Esirler aynı gece ağıldan çıkarak bugünkü Ergenekon köyüne giderler. Fakat bölgenin yabancıları olduklarından, gittikleri yerin doğru yer olduğundan emin olmadıklarından sabaha kadar köyün yakınlarında gizlendiler. Sabah olunca köylülerin sesini duyan esirler geldikleri yerin doğru yer olduğunu anlayarak ortaya çıkarlar ve gördükleri bir çobanın yanına giderek Osman amca’yı sorarlar. Yanına gidip Osman amca’yı sordukları çocuk aslında Osman amcanın oğlu Mehmet Osman’dır. Daha sonra Osman amcaya haber salınır. Osman amca gelir. Esirler başlarından geçenleri anlatır ve Osman amcadan yardım isterler. Osman amca da oğlu Mehmet Osman’ı ve Hüseyin Yusuf isimli bir arkadaşını çağırıp esirleri Topaktaş mağarasına götürmelerini ister. Esirler ilk olarak götürüldükleri bu mağarada saklanırlar. Bu bölgede davar güden çobanlardan esirlerin sesinin duyulduğunu duyan Osman amca o gece esirleri daha güvenilir bir yer olan ve bugün Esirler Mağarası

36 Jeff Ertughrı Özel Arşivi, Londra/İngiltere.

37 1911 Kufez (Çamlıca) doğumlu Mustafa Mulla Mehmet'ten aktaran Zarfif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, **Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları**. KTMA. 061.1951.

olarak bilinen yere götürür. Bu mağara dağın tepesinde olup yaklaşık 20 m2 kadardır. Bu mağaraya ilk gelen bu 6 kişi burada en uzun süre kalanlardır da. Yaklaşık olarak bir seneye yakın kaldıkları tahmin ediliyor. Bu esirlere iki veya üç günde bir Hüseyin Yusuf ile Mehmet Osman köyden yiyecek götürürlerdi. Esirler su ihtiyaçlarını da köyün hemen yanında, kaldıkları mağaranın bulunduğu dağın eteklerinde olan ve hayvanların içmesi için ve sulamada kullanılan bir pınardan karşılıyorlardı. Günümüzde bu pınar kurumuştur. Esirler suyu genellikle gece alırlardı. Bu dağdan suyun bulunduğu yere kadar inip çıkmak yaklaşık 2.5-3 saat alırdı. Bu arada İngilizler köye kadar gelip esirleri arayıp soruyorlardı. Fakat köy halkı bu olaylardan habersiz gibi davranıp hiçbir şey söylemiyordu. Sonraları savaş bitince af çıkmış ve bu esirlerden bazıları gidip teslim olmuş, bazıları da bir kıyı köyü olan Akatu'ya giderek teknelerle anavatana gitmişler. Bu mağaraya ilk gelen bu 6 kişi burada en uzun süre kalan esirler olmalarına rağmen isimleri hatırlanmıyor. Bunlar gittikten sonra aynı mağaraya üç kişi daha gelmişti. Bunlardan birinin ayağında kurşun yarası varmış ve öbür iki arkadaşının omuzlarında taşıyormuş. Bu esirlere de yine aynı şahıslar tarafından yardım edilmiş fakat bunların da isimleri hatırlanmamaktadır; ancak bu üç kişinin de Akatu köyünden kaçtıkları bilinmektedir. Son gelen ise tek bir kişiydi. Bu adam yalnız olduğu için fazla yalnız bırakılmamış ve köyün yakınında olan bir ağılda aynı kişiler tarafından saklanılarak yardım edilmiştir. Bu esirler içinde sadece yalnız olarak gelen bu adamın adı hatırlanmakta ve Mesut olduğu bilinmektedir. Bu adamın daha sonra sağ salim Türkiye'ye ulaştığı Hüseyin Yusuf'a yazdığı iki adet eski Türkçe mektuptan öğrenilmiştir. Fakat Mesut'un Türkiye'ye kaçışı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.”

Babası Hüseyin Yusuf gibi bu mağaraya defalarca giden Yusuf Hüseyin ayrıca bu mağarada söz konusu esirlere ait bir takım özel eşyalar da bulunduğunu, bunlar arasında bazı paltoların da olduğunu ifade ederek bu paltolardan hatıra olarak söktüğü iki adet düğmeyi uzun sürse evinde muhafaza ettiğini ancak bu düğmelerin daha sonra kaybolduğunu da belirtir. Esaret şartlarından bunaldıkça kamptan kaçmaya çalışan Türk savaş esirleri İngiliz askerleri tarafından vurulur ve törenlerle toprağa verilirler. 30 Haziran 1917 tarihinde Çanakkale Esir Kampından kaçmaya çalışırken 2 Türk askeri daha İngiliz askerleri tarafından vurularak öldürülür. Öldürülen askerler 3105 esir numaralı Ali Hacı Ahmet ve

3109 esir yaka numaralı Hanefi Ahmet'tir. Söz konusu 2 Türk askeri İngiliz Kraliyet Birliği'nden er John Garnett tarafından vurulmuşlardır. Nöbeti sırasında kaçmaya çalışırken 2 Türk askerini vurarak öldüren İngiliz er John Garnett derhal tutuklanır ve sıkıyönetim kuralları çerçevesinde askeri mahkemede sorgulanır. Ancak bu yapılan sadece adli bir görevi yerine getirmekten başka bir şey değildir. 2 Türk askerinin öldürülmesine şahitlik eden ve olayı görenler arasında ise başta kampta görev yapan İngiliz Yüzbaşı Nicholson ile Lewis Hyde isimli bir sivil İngiliz, 29210 yaka numaralı İngiliz er F. Barrew bulunmaktadır. Bu olayın en trajik ve üzücü yönlerinden birisi de 2 Türk savaş esirinin kaçarken vurulmasını bizzat görenler arasında 3251, 3252 ve 3018 esir yaka numaralı Türk savaş esirlerinin de bulunmasıdır. Kamp komutanı ise olayı görmelerine rağmen öldürülen savaş esirlerinin isimlerini bilemeyen şahitler aracılığıyla olayın ne şekilde olduğunu ve önce hangi esirin öldürüldüğünü bulmaya çalışır.³⁸ Tel örgülerle çevrili kampta üç bölüm halinde inşa edilen barakalarda kalan Türk esirler söz konusu bu barakaların sıhhi olmaması yüzünden çeşitli hastalıklara maruz kalırlar.³⁹ Yazın sıcak hava, kışın da soğuk hava açısından son derece elverişsiz olan barakalar pek çok Türk esirinin esaret ve kötü barınma şartları yanında ciddi hastalıklar sonrasında ölüm olaylarını da hızlandırır;⁴⁰

“..Harbi Umumi’de babam beni işçi yazdırdı. Burada ekmekçi yarıydım. O zaman 1 şiline ekmek alırdık. Çünkü harpteydik ve çok pahalıydı. Ekmekler sıçan yeniği idi. Günde 1.5 şilin alırdım. Dört fırına ekmek taşırdım. Fırınlar surlar dışında, liman yolundaydı. Ekmekleri sırtıma yüklenir ve ekmek ambarına götürürdüm. Araba da bunları esirlere götürürdü. Yere dökülen hamurları süpürüp ekmek yaparlardı. Buna da gara ekmek denirdi. Esirleri her gün hisara çıkarırlardı. Ben de annemle hisara çıkar ve onları izlerdik. Beyaz sakallı İbrahim Efendi imamdı. Her gün hisara yayan giderdi ve meblağı mezara götürürlerdi. Esirler Mağusa’ya kendileri gelirdi. Çarşı Meydanı, Namık Kemal Meydanı’na gelirlerdi. Boncuklu yılan, tavla, mücevherat kutusu yaparlardı. Bunları satar ve eşya alırlardı. Esirler vapurla geldiğinde, limana geldiğinde vapur-

38 Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

39 Ulvi Keser, “Çanakkale’de Esir Düşen Türk Askerleri; Kıbrıs’ta Esir Kampı”, *Toplumsal Tarih*, S 135, Mart 2005, s. 81.

40 Hüseyin Hasan Monargalı’dan aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, *Kıbrıs’ta Yaşlıların Anıları*. KTMA. 061.1951.

lar görünürdü. Kasaların içinde ölüler ve yaralılar vardı. Kadınlar da bunların ölü olduğunu söylerlerdi. Ben bunları gördükten sonra işe girdim. Yaklaşık 2 sene çalıştım. İngiliz bana 2 punya vurdu. Ekmekleri taşırdım. Ovada fakir çocuklar koyun beklerdi. Ben de tıka basa dolu olan köhünleri eğerdim ve ekmekleri düşürürdüm. Çocuklar da bunları alıp yerlerdi. Bu yasaktı. Rastgele bir gün İngiliz kumandanı bunları gördü ve bana 'Kim verdi?' dedi. Ben de 'Bilmem.' deyince bana 2 punyo vurdu ve yere düştüm. Almanlar Yavuz Koper isimli bir gemiyle asker getirdiler. Surların en dışında Karakol'a bakan çifte mazgallı yerde asker çıkardılar. Burada talim yaptılar. O zamanlar İngilizler peşlerine düştü..."

Çeşitli sebeplerle hayatını kaybeden Türk esirler için İngiliz Kamp Komutanlığı tarafından düzenlenen askeri cenaze törenine 30-40 civarında Türk savaş esiri de katılır, törene katılan bu savaş esirlerine hemen hemen aynı sayıda İngiliz askeri de refakat eder, saygı duruşu ve saygı atışını müteakip tören biter. Türk askerlerinin cenaze merasimlerinde Mağusalı İmam Mustafa Nuri Efendi ve beraberindeki bir kaç Türk hafız görev alır ve şehitlerin yıkanıp bir grup Türk esirin de katıldığı dini bir törenle son yolculuklarına uğurlanmalarında onları yalnız bırakmazlar. Özellikle Mağusalı Mustafa Nuri Efendi'nin girişimleriyle İngiliz Kamp Komutanlığı daha önceki uygulamalardan vazgeçerek esirlerin dini törenle ve Türk Mezarlığı'na gömülmesine müsaade eder. Ancak o güne kadar farklı yerlere ve mezarlıklara gömülen, hatta mezarları bile bulunmayan ve toplu olarak ve hiçbir dini, askeri tören yapılmadan gömülen Türk savaş esirleri içinse yapacak bir şey yoktur. Öte yandan gerek Mustafa Nuri Efendi, gerekse o dönemin Yasama Meclisi olan Kavanin Meclisi'nin Mağusalı üyesi Mahmud Celeddin Efendi bazı iş birlikçi jurnalcilerin kışkırtmaları sonucunda İngilizler tarafından Türk savaş esirlerine yardım ettikleri, esir kampında ölen savaş esirleri için dini görevlerini yerine getirmek üzere esir kampına girdiklerinde esirlere yiyecek temin ettikleri iddiasıyla divan-ı harbe verilmişler, daha sonra bu suçlamalardan beraat etmelerine rağmen mahkeme salonundan çıkar çıkmaz alelacele Girne'ye götürülüp Birinci Dünya savaşı sonuna kadar Girne Kalesi'nde sürgün hayatı yaşamışlardır.

Ne acıdır ki yıllar sonra bakımsızlık ve ihmal yüzünden kaybolmaya başlayan bu mezarlıklardan ancak kurtarılabilen bazı esir mezarları halen Gazi Mağusa'da Türkler tarafından mezarlık olarak kullanılmakta olan Mağusa Türk Mezarlığı'na nakledilmişlerdir. Aynı şekilde esir kampından kaçmaya ça-

lışırken hayatını kaybeden 3 Türk esir için de benzer törenler yapılır. Ancak o gün Mağusa'da panayırlı kurulması ve bu panayırlı da adanın en büyük panayırlı olması sebebiyle bölgenin son derece kalabalık olması gerginliği iyice artırır. Panayırlı gelenler arasında alışveriş yapmak veya gezmek maksadıyla orada bulunan Kıbrıslı Rumlar da bulunmaktadır. Cenaze alayından gelen tekbir seslerinin duyulmasıyla beraber gelenlerin bir Türk cenazesine ait olduğu anlaşılır. Panayırlı alanında bulunan Mağusalı Türkler cenazelere doğru koşarken panayırlı da bulunan Rumlar ve diğer ziyaretçiler de dağılırlar ve böylece panayırlı da kendiliğinden son bulur. Cenazelerin mezarlığa getirilmesinden sonra İngiliz askerleri tarafından komutanlarının direktifiyle askeri tören yapılır ve Türk savaş esirleri sıraya geçirilerek tekrar esir kampına dönülür. Esirlerin adaya getirilmesinden sonra burada yakınları bulunanlar başta olmak üzere Kıbrıs Türklerinin kamp komutanlığına yaptıkları müracaatlar ilk günlerde kabul edilse de daha sonra İngilizler bu ziyaretleri ellerinden geldiğince engellerler;⁴¹

“Adaya Türk savaş esirleri getirildikten sonra bütün Kıbrıslı Türkler hep oraya akın ettiler soydaşlarını görebilmek için. Babam da bu esir kampına getirildikten sonra hep aynı şeyler olmuş. Çok sıkıntı çektiler bu kampta. O yüzden babam serbest bırakıldıktan sonra bile İngilizlere tepkisini böyle gösterdi ve İngiliz uyruğuna hiç geçmedi ölünceye kadar.”

Bu esir kampının çevre emniyeti ve güvenliği önce İngiltere'nin Kraliyet Manchester Alayının 8. Bölüğü ile Kraliyet 1.Garnizon Liverpool Alayı tarafından ortaklaşa sağlanmış; ancak savaşın uzun sürmesi ve çeşitli cephelerden getirilen esir Türk askerlerinin sayısının devamlı artması sebebiyle kampın güvenliğini sağlama konusunda Ermeni kampında eğitim gören Ermenilerden de istifade yoluna gidilmiştir. Özellikle Çukurova bölgesinden Fransızlar tarafından kandırılarak Kıbrıs'a getirilen ve Çukurova'da bir Ermeni devleti kurma hayal eden Ermeniler de bu fırsatı çok iyi değerlendirerek Türk savaş esirlerinin hayatlarını iyice katlanılmaz hale getirirler. Çanakkale Esir Kampında geçen yıllar boyunca sağlık açısından pek çok hastalığa maruz kalan Türk savaş esirlerine verilen yemek maliyeti son derece ucuz ve bol bulunduğu için çoğunlukla kırmızı kabak, bu kabaktan yapılan son derece tatsız kabak lapası ile günün şartlarına göre yenmeyecek kadar berbat olan kılçıklı arpa ekmeğidir. Türk savaş esirleri neredeyse kampın kapatıldığı tarihe kadar hep aynı şeyleri yemek zorunda kalmışlardır;⁴²

41 Erol Olkar ile 9 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

42 Adı geçen görüşme.

“İngilizlerin onlara yedirdiği tahta talaşı, öğütülmüş keçiyoynuzu, kaynatılmış yağsız kabaktır. Başka neredeyse hiçbir şey yemek imkânları yoktur maalesef.”

Tel örgülerle çevrili kampta üç bölüm halinde inşa edilen barakalarda kalan Türk esirler söz konusu bu barakaların sıhhi olmaması yüzünden çeşitli hastalıklara maruz kalırlar. Yazın sıcak hava, kışın da soğuk hava açısından son derece elverişsiz olan barakalar pek çok Türk esirinin esaret ve kötü barınma şartları yanında ciddi hastalıklar sonrasında ölüm olaylarını da hızlandırır. Verilen yemeklerin berbatlığı yanında Çanakkale esir kampında görev yapan Rum ve Ermeni asıllı doktorların Türk esirlere karşı takındıkları tutum ve davranışlar da son derece kötüdür ve bu doktorlar özellikle hasta olan Türklere karşı son derece kaba davranmaktadırlar. Esir kampında dört doktor görev yapmaktadır. Bu doktorlar İsmail Şevket isimli bir Türk doktor, Aneksopulos isimli bir Rum doktor, Freyzer isimli bir Maronit doktorla beraber bir de Ermeni doktordur.⁴³ Ermeni, Rum ve Maronit doktorlar arasında İsmail Şevket Bey isimli Türk doktoru ise çok zor günler beklemektedir. Esir kampında bir Türk doktorun görev yaptığını öğrenen Türk esirler diğer üç doktora muayene olmak istemezler ve sadece Türk doktor İsmail Şevket Bey'e güvendiklerini de açıkça ortaya koyarlar. Böylece esir kampındaki hemen hemen bütün zamanını Türk savaş esirleriyle geçiren ve onların dertlerine çare olmaya çalışan Şevket Bey sadece esir kampında değil adanın dört bir tarafında tanınmaya başlanır. Böylece özellikle Mağusa'nın Surlarıçi olarak bilinen bölgesinde yaşayan Kıbrıslı Türkler de muayene olabilmek için kampa gelmeye başlarlar. Mağusalı Türklerin de Türk bir doktora muayene olmak gayesiyle esir kampına gelmelerine ilk günlerde ses çıkarmayan ve olayları gözlemlemekle yetinen İngiliz idaresi daha sonra bu ziyaretleri güvenlik gerekçesiyle iptal eder ve kısıtlamalar getirir. Kıbrıslı Türkler arasında meydana gelecek hoşnutsuzluktan da çekinen ve özellikle insan sağlığı gibi bir konuda mahalli halkla fazla çatışma içine girmek istemeyen İngiliz idaresi Doktor Şevket Bey'in müsaade edilen belirlenmiş zamanlarda Mağusalı Türkleri muayene etmek üzere kamptan çıkmasına müsaade eder. İngiliz savaş esir kampında görev yapmakta olan Doktor Şevket Bey yine böyle bir dönemde kendisine verilen özel izinle esir kampından dışarıya çıkar ve Surlarıçi bölgesinde Kıbrıslı Türk hastalarını muayene ettikten sonra da Namık Kemal'in Lefkoşa'da oynanmakta olan

43 Hüseyin Yakış'tan aktaran **Kıbrıs Postası**, 4 Kasım 1986.

“Vatan Yahut Silistre”⁴⁴ piyesini görmeye gider; ancak bu İsmail Şevket Bey için son gezi olur. İngilizler için çalışmakta olan bazı Türk ve Rum jurnalciler tarafından ihbar edilen İsmail Şevket Bey, oyun seyretmekte olduğu salondan Yüzbaşı Fuat Bey’in kontrolünde tekrar Karakol bölgesindeki esir kampına getirilir ve bir daha kamp dışına çıkmasına müsaade edilmez. Dönem İngiltere ve adadaki İngiliz idaresi için çalışan jurnalcilerle o kadar doludur ki KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş’ın hâkim olan babası Mehmet Raif Bey’in de Kıbrıs’ta esir olarak bulunan Türk askerlerine yardım edebilmek için camilerde yapılan yardım faaliyetlerine katıldığı için başı sık sık belaya girmiş, ayrıca bu jurnalcilerin yapılan esirlere yardım çalışmalarını İngiliz İstihbarat subaylarına rapor etmeleri sonucunda pek çok Kıbrıslı Türk fişlenmiş ve baskı görmüştür.⁴⁵ Çanakkale Esir Kampı’ndaki Türk savaş esirlerinin Anadolu’yla haberleşmeleri de aynı şekilde özellikle Mağusalı Türkler sayesinde gerçekleşir. Kamp yakınlarında çalışan veya farklı sebeplerle kampa girme imkânı bulan Kıbrıslı Türkler esirlerin yazdıkları mektupları gizlice alarak kamp dışına çıkartırlar ve hiç bekletmeden gemicilikle uğraşan Mağusalı Türklere verirler. Bu mektuplar daha sonra balıkçı tekneleriyle gizlice Mersin’e ulaştırılır. Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra kampta özellikle kaçmaya çalışırken vurularak hayatını kaybeden savaş esirlerinin sayısında meydana gelen artış İngilizlerde bu konularla ilgili adli soruşturmaları ne şekilde yapacakları sorusunu gündeme getirir. 20 Mayıs 1917 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliğine müracaat ederek Türk savaş esirlerinin herhangi bir nedenle ölmeleri durumunda adli soruşturmanın kimin tarafından yapılacağını öğrenmek isteyen Kaza Komiserine hemen 1 gün sonra Kıbrıs Genel Valiliği Genel Sekreterliği tarafından Lefkoşa’dan 1039 çıkış numaralı telgrafla verilen cevapta bu görevin Kaza Komiserinin kendisi tarafından yapılması gerektiği belirtilir. Adli soruşturma ve otopsiyle ilgili olarak görevlendirilen Kaza Komiseri ayrıca zor kullanma ve şiddet neticesinde meydana gelen ölüm olaylarında kendisine cesetler henüz gömülmeden bilgi verilmesini de talep eder. Esaret şartlarından bunaldıkça kamptan kaçmaya çalışan Türk savaş esirleri İngiliz askerleri tarafından vurulur ve törenlerle toprağa verilirler. Kamptan kaçmaya yönelik olarak bir takım teşebbüslerde bulunan ve bunun sonucunda da hayatlarını kaybeden Türk askerleri İngiliz görevliler için nere-

44 Beria Remzi Özorun, “Kıbrıs’ta Türk Kültürü”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Sempozyum Kitabı**, Ankara, 1971, s. 163.

45 Rauf R. Denktaş, **Karkot Deresi**, Lefkoşa, 1993, s. 8.

deyse yeni bir kazanç kapısı olur. Mağusa Kaza Komiserinin vurularak hayatını kaybeden Türk askerleriyle ilgili olarak adli soruşturma ve otopside sorumlu tutulmasından sonra kampta görevli İngiliz subayları da bu tip çalışmalarda buldukları gerekçesiyle kendilerine de ödeme yapılmasını talep ederler. 26 Mayıs 1917 tarihinde Mağusa Kaza Komiserine bir yazı gönderen Yüzbaşı Williamson bu şekilde öldürülen bir Türk askeriyle ilgili olarak 24. İntimo'da adli soruşturma ve otopside bulunduğu gerekçesiyle para talebinde bulunur.

Bu arada Türk keşif uçakları da bu dönemde aralıksız istihbarat çalışmaları yapmaktadır. Bu bölgede bulunan çadır ve barakalardan oluşan askeri tesisler ve ordugâhlar,⁴⁶ Türk savaş Çanakkale esir kampı ve Fransız Ermeni kampları hakkında çekilen hava fotoğraflarıyla istihbarat ve keşif bilgileri 4. Hava Bölüğü tarafından en ince ayrıntılarına kadar toplanır.⁴⁷ İngilizlerin Türkler için açtığı esir kampını gizleme çabaları, ayrıca bu esirlere yardımcı olmaya çalışan Kıbrıslı Türkleri engellemeye yönelik girişimleri, Fransızların Ermeniler için açtıkları kamplar ve bu kamplardaki Ermeniler vasıtasıyla istihbarat ve casusluk yapmaya başlamaları sonrasında adada hayat özellikle Kıbrıslı Türkler için iyiden iyie çekilmez hale gelir. 4. Uçak Bölüğü'nün Kıbrıs'la ilgili olarak Karargâh-ı Umumi Harekat-ı Harbiye Şube Müdürüne M. Cemal imzasıyla gönderilen keşif raporunda "...Kıbrıs'taki İslamların daimen bizim muvaffakiyetimize duacı buldukları ve fırsat zuhurunda bizim tarafa gelmek istedikleri ve ancak sıkı bir inzibat ve hafiyeye teşkilatı hasebiyle kımıldamaya imkan bulamadıkları..."⁴⁸ belirtilmektedir. İngilizler bir yandan kamptaki esirleri kontrol altında tutmaya çalışırken bir yandan da önde gelen toplumsal liderleri tutuklamak suretiyle Kıbrıslı Türkler göz dağı verirler. Türk savaş esirlerine yardım ettikleri gerekçesiyle İngilizler tarafından Girne'de hapse atılanlar arasında Osman Bey ve oğlu Ali, İskeleli tüccar Kenan kardeşlerden Raşid, Kamil, Said ve Hasan Efendi, Kamil Paşa'nın damadı Doktor Esat, Kormacit köyünden Kolya çiftliğinin sahibi olan Ahmed Sadrazam, Bileleli Küçük Hacı Hüseyin Efendi, Mahmud Naim'in akrabası Mağusalı Hoca Mustafa Nuri Efendi, Baf'tan Kavanin Meclisi üyesi Dr. Eyyüp Bey vardır. Karakol bölgesi ve Mağusa'da kısıtlamalarına devam eden İngiliz yönetimi hem Kıbrıslı Rumları ve hem de Kıbrıslı Türkleri farklı sebepler ve mazeretlerle cezalandırmaya ve hapse atmaya devam eder. Kampın açılması-

46 ATASE, K 2680, D.210, F.1-67,

47 ATASE, K 2680, D.210, F.1-54, 1-63, 1-64, 1-65.

48 ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-24.

la beraber bu bölgeyi kazanç kapısı olarak gören özellikle Rum tüccarlar Türk savaş esirlerinden ve kampta görevli İngiliz askerlerine fahiş fiyatla satış yapmaya kalkınca başları da belaya girer.⁴⁹ 11 Ocak 1918'de Limasol'dan Yanco Peristiani isimli Rum, fahiş fiyatla şeker, kahve, vs. satmaktan 20 Kıbrıs Lirası ceza alır. Aynı şahıs fahiş fiyatla mal satmaya devam ettiğinden ve ayrıca bunları esir kampında normal fiyatından satmayı reddettiğinden 15 Şubat 1918 tarihinde gıyabında bir kere daha ceza alır. 7 Şubat 1918'de Filoxis köyünden Yanni Loizou da esir kampı civarında dolaşırken yakalanır ve 1 Kıbrıs Lirası para cezasına çarptırılır. Aynı tarihte Milia köyünden Paraskeva Hanna isimli Rum da Varoshia köyünde 6 okkadan daha küçük bir kuzuyu kesip satmaktan 2 Kıbrıs Lirası para cezasına çarptırılır ve etlerine el konulur. 8 Şubat 1918'de Tymbou köyünden Nicola Constantino 5 Kıbrıs Lirası ceza alır. 11 Şubat 1918'de Angastina isimli köyden Savas Georghalli de esirlere mal satmaktan gıyabında ceza alır.⁵⁰

Türk esirler Beşparmak Dağları'nda Alevkayası olarak bilinen bölgedeki mağara ve kovuklarda da saklanmak suretiyle İngilizlerin elinden kurtulmaya çalışırlar. Bu bölgede ayrıca Melunda, Aynikola ve Konedra köyleri de Türk esirlerinin kaçtığı köyler arasındadır. Öte yandan Ayharida köyü yakınlarındaki bir dağın yamacında dışarıdan bakınca fark edilmesi neredeyse imkânsız gibi görünen bir mağara uzun süre Türk savaş esirlerine barınma ve saklanma imkânı sağlamıştır. Küçük bir girişi olan mağaranın içine girilince çok geniş ve rahat bir alanla karşılaşılır. Bu mağara bölgede Esirler Mağarası olarak bilinmektedir. Bu mağarayla ilgili olarak anlatılan hikâyelerden birisi ise Türk savaş esiri Topal Süleyman lakaplı Süleyman Osman, Nuri İbrahim ve Mustafa İsmail ile ilgilidir. 8 Şubat 1918 tarihinde polis tarafından Kıbrıs Genel Valiliği adına hazırlanan adli suçlarla ilgili tutanak ve mahkeme dosyası Melounda köyünden Hacı Mehmed Ali Mustafa ile ilgilidir;⁵¹

“Dava Numarası: 534/1918- Melounda köyünden Hacı Mehmed Ali Mustafa

Suç: Suçlu 8 Şubat 1918 tarihinde esir kampından kaçan Türk savaş esirleri Süleyman Osman, Nuri İbrahim ve Mustafa İsmail'in her birisinden Kıbrıs adasından kaçmalarına yardımcı olmak amacıyla Şubat veya

49 Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

50 Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

51 Hüseyin Nafi Bey Özel Arşivi, Gazi Mağusa/KKTC.

Mart 1918 tarihinde 2.10 Kıbrıs Lirası almıştır. Yukarıda belirtilen dönem içerisinde söz konusu savaş esirlerinin Kıbrıs adasından kaçabilmelerine yardımcı olmak gayesiyle yiyecek sağlamış ve savaş esirlerine yardım ve yataklık etmiştir. 5 Aralık 1916 tarihli 611 sayılı duyuru

Şahitler: Türk savaş esirleri Süleyman Osman, Nuri İbrahim, Mustafa İsmail”

9 Mart 1918 tarihi itibarıyla cezası henüz resmen Vali tarafından onaylanmış olmamakla beraber Hacı Mehmet Ali Mustafa'ya 2 yıl hapis cezası verildiği Mağusa Kaza Komiseri vasıtasıyla duyurulur. Mağusa Kaza Mahkemesi tarafından Türk savaş esirlerine yardım ve yataklık etmekten suçlu bulunan ve 2 yıl hapis cezasına çarptırılan Hacı Mehmet Ali Mustafa'nın cezası 13 Mart 1918 tarihi itibarıyla Kıbrıs Genel Valiliği tarafından da onaylanır ve söz konusu Türk hapse atılır. 9 Mart 1918 tarihinden itibaren 2 yıl süreyle hapis cezasına çarptırılan Hacı Mehmet Ali Mustafa'nın cezası aradan yaklaşık 9 aylık bir süre geçtikten sonra yeniden gündeme gelir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve ateşkes ilanından sonra ilişkileri düzeltme gayretine giren İngiliz yönetimi sudan sebeplerle hapse attığı Türklerle ilgili olarak ceza indirimlerine gitmeye karar verir. 5 Aralık 1918 tarihinde Mağusa Kaza Komiseri tarafından kaleme alınan ve 9 Mart 1918 tarihinden itibaren hapis cezasını çekmekte olan Kıbrıslı Türk köylünün cezasının Türkiye ile girilen ateşkes süreci dikkate alınarak indirilmesi gündemdedir. Bu konuyla ilgili müracaat İngiliz Genel Valiliğine gönderilir. Harp sonrasında ilişkilerin düzelmesiyle beraber İngiliz yönetiminin de Kıbrıslı Türklere ve Türk savaş esirlerine bakış açılarında gözle görülür bir esneklik hissedilmeye başlanır.

DR. BEHİÇ BEY VE ARKADAŞLARININ FAALİYETLERİ

Kıbrıs adasında bu dönemde bir yandan Kıbrıslı Rumların Enosis faaliyetleri devam ederken, diğer taraftan da Kıbrıslı Türklerin bu duruma karşı tepkileri artarak kendini göstermektedir. Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına karşı çıkanların başında ise Baf milletvekili Dr. Mehmet Esat Bey, Dr. Hüseyin Behiç Bey ve Hasan Karabardak isimli Kıbrıslı Türk liderler gelmektedir. İngiliz idaresi tarafından bütün faaliyetleri adım adım takip edilmekte olan Dr. Mehmet Esat Bey, Dr. Hüseyin Behiç Bey ve Hasan Karabardak'ın bir başka çalışması da Kıbrıs adasının Türkiye'ye iade edilmesini savunan bir parti kurma girişimidir. İngilizlerin daha 1914 yılından itibaren gözetim altında tuttukları ve çe-

kindikleri bu partinin önde gelen liderleri de söz konusu bu Kıbrıslı Türklerdir. Öte yandan söz konusu toplum liderlerinin girişimleri ve Mağusalı Ali Hüseyin Babaliki⁵² gibi insanların gayretleriyle bir başka girişimde daha bulunulur ve Karakol bölgesindeki Türk savaş esirlerini kurtarabilmek amacıyla son derece gizli ve sessiz bir şekilde bir isyan teşebbüsünde bulunulur. Kıbrıs'ta pek çok jurnalci, ajan ve muhbir vasıtasıyla özellikle toplum liderlerinin neredeyse bütün faaliyetlerini takip eden ve muhtemel karışıklıklara anında tedbir almak düşüncesinde olan İngiliz idaresi bu isyan girişimini son ana kadar öğrenemez. İsyân girişimiyle ilgili ilk bilgilerin kendisine ulaşmasının hemen ardından Kıbrıs Valisi Malcolm Stevenson, 6 Mayıs 1919 tarihinde Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği bir raporla Paskalya kutlamaları sırasında Kıbrıslı Türkler tarafından karışıklık çıkartılacağını, hemen ardından da esir kampındaki Türk esirlerin İngiliz askerlerini etkisiz hale getirip ayaklanmayı adanın dört bir tarafına yaymaya çalışacaklarını bildirir;⁵³

“Alınan önleyici tedbirler sayesinde ada sathında yayılacak kargaşa belirtileri şimdilik ortadan kalkmıştır. Adada yaşayan Türklerin ve Rumların davranışları bu açıdan son derece tatmin edicidir.

Ada sathında kargaşalık çıkacağı konusunda meclis üyesi Sait Efendi'nin verdiği bilgiye ilaveten Kıbrıs'ta bulunan eski istihbarat servisinin sabık ajanları ve başka bazı kaynaklar aracılığıyla şu bilgi edinilmiştir: Doktor Esat, Doktor Behiç ve Hasan Karabardak, Rum Paskalya Haftası'nda Lefkoşa'da bir kargaşa ve ayaklanma başlatmayı planlıyorlar. Bunda başarı sağlandığı takdirde Mağusa Esir Kampı'nda bulunan savaş esirleri verilecek bir işaretle muhafızların üzerlerine çullanarak silahlarını alacaklar ve onlar da bu ayaklanmaya katılacaklardır. Mısır ve Hindistan'da karşılaştıklarımızı göz önüne alarak ada sathına yayılabilecek bu kargaşa emarelerini ve kargaşa çıkması ihtimalini önlemek gayesiyle etkili tedbirler almayı tercih ettim. Kıbrıs'taki askeri birliklerimize komuta eden Albay Brown'un bana bildirdiğine göre, Paskalya'dan bir veya iki gün önce Mağusa'daki Esir Kampı'na bir kibrit kutusu atılmıştır. Bu kibrit kutusunda bulunan gizli bir yazıda Mısır'da bulunan İngiliz Yönetimi'nin bir çırpıda devrildiği ve 15.000 İngiliz'in ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir. Bu

52 Babası Ali Hüseyin Babaliki Trk savaş esirlerine yardım ettiği için İngiliz idaresi tarafından Girne Kalesi'nde zindana atılan Ali Babaliki ile 22 Mayıs 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

53 George Hill, *A History of Cyprus, Volume I-V*, Cambridge University Press, 1949, s. 329.

ayaklanmayla ilgili olarak Lefkoşa'da bazı Türklerin tutuklandığı günün gecesinde Mağusa Esir Kampı'nda bulunan savaş esirleri elbiselerini çıkartmadan yataklarına girmişler ve kendilerine verilecek işareti beklemeye başlamışlardır. Bu konuyla ilgili olarak tutuklanan üç kişi (Dr. Mehmet Esat Bey, Doktor Behiç Bey ve Hasan Karabardak) Girne Kalesi'nde olup kendilerine iyi bakılmaktadır. Karısı tarafından Kamil Paşa'nın yakını olan Dr. Mehmet Esat Bey bunu istismara kalkışmasının yanında son zamanlarda Genç Türkler hareketi içerisinde yer alan, Alman ve genellikle ihtilal sempaticileri davranışlar sergileyen bir kişi olup Mısır'daki ihtilalcilerin davranışlarını haklı gösterme gayreti içerisindeydi..”

6 Mayıs 1919 tarihinde Kıbrıs Valisi Stevenson'un İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği ve Kıbrıs'taki Türklerin ada sathında ayaklanma girişimi başlattıklarını beyan eden mektup İngiltere Sömürgeler ve Dışişleri Bakanlıkları tarafından son derece ciddiye alınır.⁵⁴ Vali Stevenson'un korku ve panik içinde kaleme aldığı ve adada derhal tedbir alınmasını talep ettiği raporu esasında bütün sıkıyönetim uygulamaları ve yasaklamalara rağmen Kıbrıs'ta duruma tam olarak hâkim olamadığını da göstermektedir. Bu dönemde Dr. Behiç Bey ve arkadaşları tarafından Karakol bölgesindeki Türk savaş esirleriyle irtibat İngilizlerin bütün istihbarat ve jurnal faaliyetlerine karşılık hiç kesilmeden devam eder ve yaratılacak bir kargaşa ortamında esirlerin serbest kalması sağlanarak Anadolu'ya kaçmaları hedeflenir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından İngiliz askeri yetkililerinin esir kampında güvenlik tedbirlerini biraz daha gevşetmeleri sonrasında esirlerin oradan kurtarılması ve Anadolu'ya geçirilmeleri böylece gündeme gelir. Ancak ada sathına yayılması planlanan Türk ayaklanması, Türk esirlerin gece elbiseleriyle yataklarında bekleyerek isyan için hazır olmaları gerektiğini belirten küçük mesajın bir kibrit kutusu içerisinde kampa sokulduğunun anlaşılmasıyla suya düşer, Dr. Mehmet Esat Bey, Gazi Mağusalı İmam Mustafa Nuri Efendi, Dr. Hüseyin Behiç Bey ve Hasan Karabardak ve Kavanin Meclisi Mağusa üyesi Mahmut Celalettin Efendi gibi birçok Kıbrıslı Türk de tutuklanarak Girne Kalesi'nde hapsedilirler. Dr. Esat Bey'in İngilizler tarafından tutuklanmasından sonra özellikle eşi Faika Esat tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdinde bir takım girişimlerde bulunularak Dr. Esat bey'in serbest bırakılması ve ada dışına sürgüne gönderilmesi için

54 George Hill, a.g.e., s. 329.

çalışmalarda bulunulur.⁵⁵ Bunun hemen akabinde dokuz aylık bir tutukluluk halinden sonra İstanbul'a sürülen Dr. Mehmet Esat Bey önce Mersin'e geçer, daha sonra da eşi Faika Hanım'la beraber Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'na katılır.

Çoğu zaman hiç bir sebep gösterilmeden yapılan bu tutuklamaların ardından bu Kıbrıslı Türkler hapisane hayatından kurtulup serbest kalsalar ve İngilizlerin bütün yasak ve kısıtlamalarına harfiyen uysalar dahi yine de İngiliz İdaresi'nin baskısı ve gözetimi altında yaşamak zorunda kalırlar, ayrıca zengin ve varlıklı Türkler baskı altında tutularak bütün mal varlıklarını kaybetmelerine sebep olunur ve sonuçta Kıbrıslı Türkler gittikçe fakirleşirken Türklerin mal varlıklarını ucuz fiyatlar karşılığında elde eden Rumlar zenginleşirler. İngiliz Hükümeti ve Kıbrıs Valiliği yaptığı emrivakilerin hesabını vermediği gibi, mal varlıklarını kaybeden ve hapse düşen Kıbrıslı Türklerin herhangi bir tazminat isteğinde bulunmalarını önlemek için alelacele bir kanun tasarısı hazırlayarak bunu Kavanin Meclisi'ne getirerek hemen kanunlaştırırlar. İngiliz yetkililer bu dönemde ayrıca aslen Giritli olan Ahmet Çavuş ile Ahmet Hüseyin Çavuş isimli iki Türk'ü daha hapse atarlar.⁵⁶ Tutuklananlar arasında Ahmet Çavuş'un kardeşi Osman ve oğlu Ali de vardır. Babası Hacı Hasan Efendi sadece 2 gün Limasol'da tutuklu kalmış ve serbest bırakılmıştır.⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde ikişer gemilerini kaybeden bu insanlardan Hüseyin Çavuş daha sonra Girne'ye, Ahmet Çavuş da Limasol'a yerleşirler. Özellikle Hindistan'da savaş sonrasında Müslüman halk arasında başlayan hoşnutsuzluk ve İngiliz idaresine karşı başlatılan direniş, o zamana kadar İngiltere'ye fazla bir sorun çıkarmadan devam eden bir takım küçük huzursuzluklar Kıbrıs'taki ayaklanma girişimiyle bir araya gelince İngiltere'nin göz ardı edemeyeceği bir vaka halini alır ve eski Hindistan Genel Valisi Lord Curzon bu olayla ilgili olarak apar topar Paris'e gider.⁵⁸ Dr. Hüseyin Behiç Bey ve eşi Fatma Hanım'ın kaderleri de ne yazık ki son derece trajik ve acıdır. Öteden beri Doktor Behiç Bey'in kendileri açısından bir tehlike oluşturduğunu bilen İngiliz yönetimi son derece sinsi bir planla Doktor Behiç Bey'den kurtulmanın yollarını araştırmaya başlar ve Kıbrıs tarihinde 37 gün gibi son derece kısa bir süre içerisinde yargılama ve idam cezasının yerine getirilmesiyle sonuçlanan bir vakayla Dr. Behiç'ten de kurtulmayı başarırlar.⁵⁹

55 F.O.371/4225-9275.

56 Ali Nesim, "Bir Kalebend", **Yeni Kıbrıs**, Lefkoşa, Nisan 1989, s. 29.

57 Ali Nesim, **a.g.e.**, s. 26.

58 George Hill, **a.g.e.**, s. 549.

59 Jeff Ertughrul, "Turkish POWs Held In Cyprus In World War I", **Turcoman International**, Londra, Kış 1996, s. 6.

ÇANAKKALE'DE KIBRISLI TÜRKLER SAVAŞTILAR MI?

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönem ve sonrasında Kıbrıs Türk toplumu için yeni bir kimlik arayışı başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde kandırılarak ve zorla cepheye sürülerek Anadolu'da savaşmaya zorlanan pek çok Kıbrıslı Türk bunu reddederek Türk askerinin saflarına katılır.⁶⁰ Bu noktadan bakıldığında Kıbrıslı Türklerin Birinci Dünya Savaşı döneminde İngiliz ordusunda ve Anadolu topraklarında görev yapmış olmaları zayıf bir ihtimaldir. Örneğin Kıbrıslı araştırmacı-yazar Haşmet Muzaffer Gürkan, "Bir Zamanlar Kıbrıs'ta" isimli kitabında 16.000 Kıbrıslı Türk ve Rum'un katırcı olarak İngiliz ordusuna yazıldıklarını belirtir. Burada en hassas ve can alıcı nokta asker olarak yazılmış olsalar bile Kıbrıslı Türklerin özellikle Çanakkale Cephesi'nde Türk askerlerine karşı savaşmayı reddetmeleridir. Resmi kayıtlarda olmamakla beraber Kıbrıs'ta halk arasında anlatılan bazı hatıralarda Kıbrıslı Türklerin askere alınarak Çanakkale'ye götürüldükleri; ancak savaşmak istemedikleri için firar ettikleri veya Türk askerleri arasına katıldıkları anlatılmaktadır. Bu dönemde İngiliz ordusunda görev yapan ve Türk askerine karşı Çanakkale'de savaşan Kıbrıslı Türk katırcılar söz konusu değildir; ancak daha sonraki dönemde İkinci Dünya Savaşı sürecinde olduğu üzere İngiliz askerî birliklerine bol miktarda katır satıldığı ise bilinmektedir. Burada bahsi geçen söz konusu bu katırcılar İkinci Dünya Savaşı döneminde askere yazılan Kıbrıslı Türkler ve Rumlardır. Bu askerler de hiçbir şekilde Türk askeriyeye karşı karşıya gelmemişlerdir. Bununla beraber özellikle Kıbrıslı Türkler arasında Çanakkale'de katırcı olarak görev yapmak üzere askere alınmalarının olduğu konusunda hikâyeler bugün bile anlatılmaktadır;⁶¹

"...İngilizler, Umumi Harp'te evleri gezip silahları topladılar. İmamların Türklere çok zararları oldu. İngilizlerle işbirliği yaptılar. Müftü fetva çıkararak 'Ecnebi okullarına gitmeyin.' dedi fakat kendi çocuklarını gönderiyordu. İngilizler savaş için asker topladılar. Baf'tan kimse gitmedi. Hatta hayvanlarını bile vermediler. Nafi ve Halide Hanımlar Baf'tan para toplayarak Türkiye'ye gönderdiler. Nafi Hanım, Rauf R. Denktaş'ın kayınvalidesi idi. Karabardak, Doktor Behiç, Mustafa Hulusi, avukat kâtabi Hüseyin Bey Kıbrıs Türkleri için çok çalıştılar. Lider ve aynı zamanda çok

60 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, **İngiliz Ordusunda Katırcılar**, IQ Yay., İstanbul, 2007.

61 1908 Baf doğumlu İbrahim Bükai Baysoy'dan aktaran Zarif Soybay, Kenan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan., **Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları**, 1992. KTMA. TK.061.1951.

cesurdular. Bu şahıslar ev ev dolaşır ve (Türklerle) ‘İngilizlere asker olmayın.’ derlerdi. Savaş sırasında Baf’ta kıtlık, açlık ve hastalık çoktu. Bu sıralarda, Türkiye’den gelen Ermenilerin durumu Türklerden ve Rumlardan daha iyiydi çünkü gelirken yanlarında para ve altın getirmişlerdi...”

Kıbrıslı katırcıların Çanakkale’ye gittikleri konusunda elde herhangi bir belge bulunmamakla beraber anlatılan bir hikâyeye ise Kıbrıslı Türk ‘Dellal Mustafa Coronik’ ile ilgili olmaktadır.⁶² Bu hikâyeye göre 25 Nisan 1915 tarihinde Anzak askerleri tarafından bugün Anzak Koyu olarak bilinen noktaya yapılan çıkartma harekâtı sırasında Anzaklar arasında 12 Kıbrıslı Türk bulunmaktadır. 1960’lı yıllarda başından geçenleri anlatan Mustafa Coronik’e göre Osmanlı İmparatorluğu’nun harbe girme ihtimali pek söz konusu değildir. Tıpkı İkinci Dünya Harbi sırasında olduğu üzere Büyük Savaş döneminde de İngilizler Kıbrıs’ta katırcı alımına başlarlar. Ekonomik olarak sıkıntılı bir süreçten geçildiği, sefalet içerisinde yaşanıldığı ve savaşa girilmesi halinde iyi para kazanacağı düşüncesiyle Mustafa Coronik de diğer arkadaşlarıyla beraber İngiliz ordusuna yazılır. Anlatılan hikâyeye göre önce Mısır’a, oradan da Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerine katılarak Anzak olarak Çanakkale’ye gönderilir. İlk günlerde görevi katırcılarla askerlere su taşımakla sınırlı tutulur. Bugünlerde Anzak askerleri Sırbistan’a yapılacak bir harekât için hazırlık içerisindeyler. Daha sonraki süreçte ise harekâtın seyri değişir ve 12 Türk katırcınının da bulunduğu Anzak askerleri yola çıkartılırlar. Önce Limni adasına getirilirler ve burada Çanakkale’ye saldırılacağı haberini de ilk defa öğrenirler. Mustafa, Hasan, Ali, Hüseyin, Mehmet gibi isimlerle Mısır’da eğitimde buldukları dönemde pek fark edilmemişler ve Arap olarak kabul edilmişlerdir. Ancak Limni adasına gelip de yapılacak harekâtı öğrenince korkmaya başlarlar ve kimliklerini hiç kimseye açıklamazlar. Anlatılan hikâyeye göre Coronik Mustafa Dayı ve arkadaşları daha sonra Arıburnu cephesinde savaşa katılır ve Anzak askerlerine cephe gerisinden yiyecek ve su taşımaya devam ederler. Adaya nasıl döndükleri ve Anzak birliklerine nasıl katıldıkları ise bilinmemektedir. Kıbrıslı Türklerle ilgili olarak anlatılan bir başka hikâyeye ise Balalan (Baladanisso) köyünden Osman Hüseyin ile ilgili olmaktadır;⁶³

62 Bu konuyla ilgili hikâyeye Kıbrıs gazetesi köşe yazarı Başaran Düzgün’e Serden Hoca tarafından aktarılan ve babası Mehmet Hoca’ya bizzat Coronik Mustafa tarafından 1964-1968 arasında Lefkoşa’da Saray Hotel’in karşısında antikaçılık yaptığı dönemde bizzat Coronik Mustafa tarafından anlatıldığı ileri sürülen hikâyedir. Kıbrıs, 20 Mart 2005.

63 Kıbrıslı arşivci, koleksiyoncu, yazar merhum Jeff Ertughrul ile muhtelif tarihlerde Londra’da yapılan görüşmeler.

“...Balalanlı Osman Hüseyin, Balalan'da Mikko lakabı ile anılıyordu. Balalan'da her ailenin bir lakabı vardı ve o lakapla biliniyorlardı. Miko Birinci Cihan Harbinden önce fakirlikten İngiliz ordusuna katılmıştı. Orduda vazifesi İngiliz ordusunun yemek ihtiyacını karşılamaktı. Birinci Cihan Harbinin başlaması ile Miko Polemidya kampından alınarak Mısır'a götürüldü ve burada da Mısırlı askerlerin yemek ihtiyaçlarını karşılamakla vazifelendirildi. Çanakkale'ye çıkarma yapan müttefik devletlerinin Yeni Zelandalı askerleri ile Çanakkale'ye götürüldü. Burada Miko Türklere karşı savaşmak istemediği için kurşuna dizilme pahasına karşı Yeni Zelandalı komutanı görmeye gider. İngilizler o zamanlarda savaşmak istemeyen yüzlerce askerini batıda ve Çanakkale'de bir direğe bağlayarak kurşuna diziyorlardı. Yeni Zelandalı komutana kendisinin Türk olduğunu ve milletine karşı savaşmak istemediğini, aynı zamanda Türklere beraber savaşan köylüleri ve köyüne komşu olan Av Tepe köyü ile iki köyün ak-raba olduğu ve bu köyden de Çanakkale'de savaşan akrabaları olduğunu anlatır. Yeni Zelandalı komutan çok anlayışlı birisi imiş ve Miko'ya tekrar askerinin yemek ihtiyacını karşılaması vazifesini verir. Yeni Zelandalılar Çanakkale'den çekilinceye kadar bu vazifede kalır ve Türk askerine karşı tek kurşun dahi sıkmaz. Yeni Zelanda birliği Çanakkale'den çekildikten sonra Mısır'a döner ve eski vazifesine devam eder. Harpten yenik çıkan Osmanlılar müttefik devletlerle Mondros mütarekesini imzalar... İngilizler bu defa da Batum'u işgal eder. Miko Batum'a götürülür ve buradaki yemek deposunda müdür yapılır. Miko bana burada şu hikâyeyi anlattı; 'Türk askeri aç susuz Kafkaslardan geri gelmektedir. Onları bu perişan halde gördükçe vakit bulduğum zaman onlara depodan yiyecek veriyordum. Bir gün Kafkaslardan dönen bir binbaşısı rastladım. Kendisine bir büyük kutu bisküvi ve büyük bir kutu kahve verdim. Bana İstanbul'un durumunu sordu. Ben de kendisine hakikati anlattım. İstanbul'un müttefik devletleri tarafından işgal edildiğini ve müttefik donanmalarının toplarını İstanbul'a çevirdiğini söyledim. Binbaşının gözleri doldu ve bir çocuk gibi ağlamaya başladı. Bu binbaşının hazin yüzünü hayatımın sonuna kadar unutmaya-çağım.' İstiklal Savaşı'ndan sonra Miko Balalana döner ve hayatının sonuna kadar çobancılık yapmakla geçinir...”

Kıbrıs Türk Millî Arşivi'nde de konuyla ilgili herhangi bir kayıt söz konusu değildir. Öte yandan Kıbrıslı şair Özker Yaşın'ın “Katırcı Ahmet'in Hikâyesi”

isimli şiiri bu yanlış bilgilendirmeye örnek gösterilebilir.⁶⁴ Kıbrıslı Türklerin Çanakkale’de Türk askerlerine karşı cepheye götürüldükleri ve orada savaşa sokulmak istendikleri konusunda anlatılan son hikâye ise emekli KKTC Yüksek Mahkemesi Başkanı Yargıç Taner Erginel’in anlattıklarıdır. Bu açıklamaya göre Taner Erginel’in babası İngiliz ordusunda değil Osmanlı saflarında bir tabip olarak görev yapmış ve inanılmaz yararlılıklar göstermiş Türk hekimlerden birisidir;⁶⁵

“...Babam alçakgönüllü, övünmeyi sevmeyen birisi idi. Çanakkale Gazisi olduğunu, dedemin ise savaş esiri Mehmetçiklere yardım suçlamasıyla İngiliz Yönetimi tarafından Kıbrıs’ta tutuklandığını ve 6 ay tutuklu kaldığını aile içinde sık sık anlatırdık. Fakat ‘Övünüyoruz.’ denmesin diye çevrede fazla seslendirmez ve konuşurken dikkatli olmaya çalışırdık. Daha sonra bu yaklaşımın hatalı olduğunu, çünkü tarihe mal olmuş ve Kıbrıs Türk’ünün bilmesi gereken bazı gerçeklerin karanlıkta kaldığını anladım. Maalesef İngiliz ordusunda geri hizmetlerde görev yapmak zorunda kalmış Kıbrıslı Türkler bilindiği halde, Türk ordusunda ön safta görev yapanlar bilinmiyor... İleri görüşlü bir kişi olan Hüseyin Mulla Hasan Dolmacı, oğlu Mehmet Ali’nin Rüşdiye ve İdadi tahsili yapmasını sağladı. İdadi tahsilinden sonra onu İstanbul’a gönderdi... Genç Mehmet Ali, askeri tıbbiyenin giriş imtihanlarında üstün başarı gösterdi ve meccani olarak okuma hakkını kazandı. Daha mezun olmadan Balkan Savaşları başladı. Mehmet Ali ve diğer askeri tıbbiye öğrencileri tahsili bırakarak savaşa katıldılar. Savaşta değişik cephelerde çok zor koşullarda görev yaptılar. Savaş sona erince hayatta kalanlar okula geri döndü. Mehmet Ali, 1914 yılında askeri tıbbiyeden mezun oldu. Mezun olduktan hemen sonra Çanakkale Savaşı başladı ve genç bir doktor olarak savaşa katıldı. En güç koşullarda ateş altında binlerce yaralı Mehmetçik’i tedavi eden ekibin içinde bulundu. Çanakkale Savaşı’nda Türk cephesinde görev yapan başka Kıbrıslı doktorlar daha vardı. Cesaret ve fedakârlık isteyen bu görevi en iyi şekilde yerine getirdiler. Yaralıları tedavi etmenin yanı sıra savaş nedeniyle baş gösteren hastalıklarla mücadele ettiler. Dr. Mehmet Ali Bey yaralı-

64 Özker Yaşın, “Katırcı Ahmet’in Hikâyesi”, *Kıbrısım dergisi*, Nisan 2000, Lefkoşa, s. 38-39

65 Babası Çanakkale cephesinde Osmanlı saflarında savaşan Taner Erginel’le 3 Ağustos 2009 tarihinde Prizren/Kosova’da yapılan görüşme.

ları ziyarete gelen Mustafa Kemal ile tanışma fırsatını buldu. Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa, onun Kıbrıslı olmasına önem vererek büyük ilgi ve yakınlık gösterdi. Savaştan sonra hayatta kalıp Çanakkale zaferini kutlayanlardan biri de Dr. Mehmet Ali Bey oldu... Dr. Mehmet Ali Bey, 1925 yılında Balalanlı Hüseyin Mehmet Guselli'nin kızı Fatma ile evlendi. Başhakim Mehmet Zekâ Bey'in de babası olan Hüseyin Mehmet Guselli, Çanakkale Savaşı'nda yararlılık göstermiş Kıbrıslı Türklere biri idi. İngilizler Çanakkale'de esir düşen Mehmetçikleri Mağusa'ya getirerek esir tutmaya başladılar. Kampta açlık ve sefalet hüküm sürüyordu. Mehmetçikler kamptaki zor koşullar ve gıdasızlık nedeniyle ölüyorlardı. Bu durumu gören Mağusa Türkleri esir kampına yiyecek taşımaya ve Türk askerlerine gizlice vermeye başladılar. Balalan köyünün varlıklı kişilerinden biri olan Hüseyin Mehmet Guselli yiyecek taşıyanlar arasında ön safta yerini aldı. Bu nedenle İngiliz Yönetimi tarafından tutuklandı. Yargılama ve mahkeme kararı olmadan Türk esirlere yiyecek verme suçundan Mağusa zindanında 6 ay tutuklu kaldı..."

ÇANAKKALE ŞEHİTLİĞİ

1920 yılından sonra nispeten hafifletilen esir kampındaki askeri uygulamalar Cumhuriyet ilanı sonrasında esir kampının tamamen kapatılmasıyla sonuçlanır. Türk esirlerin bir kısmı Anadolu'ya geçerken, bazıları Kıbrıs'ta kalmayı tercih eder. Kıbrıs'ta kalan ve burada yaşamak isteyen esirler bir süre daha sıkıntı içinde yaşamalarına rağmen Kıbrıslı Türklerin yardım ve destekleriyle hayatta kalmayı başarırlar. Esaretten kurtulan ve Kıbrıs adasında kalan Türk askerlerinin yardımına özellikle Mağusalı Türkler koşarlar;⁶⁶

"Dedem Mehmet Nafi Mustafa Bey'dir. Mağusa'da onu tanımayan hiç kimse yoktu ve ona Nafi Bey derlerdi o zaman. Çok saygıdeğer, çok muhterem bir insandı. Herkese elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışırdı. Asıl yaptığı iş ise İngilizler aleyhine casusluk yapmaktı. Kıbrıs'ta olup bitenler ve İngiliz idaresinin Kıbrıs'ta yaptığı her şeyi takip eder, bütün faaliyetlerini gözler ve derhal Şam'a giderek orada yetkililere bilgi aktarırdı. Bu arada Türk savaş esirleriyle ilgili olarak da bilgi götürmeye devam etti. Savaş bitip mütareke imzalandıktan sonra esirlerin bir kısmı anavatana döndü,

66 Hüseyin Nafi Bey ile 18 Ağustos 2001 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

birçoğu ise buralarda kaldı. Kimisi evlenip çoluk çocuğa karıştı. Ancak ilk zamanlarda esirler bayağı sıkıntı çektiler buralarda. Ceplerinde para yok. Yiyecek ekmek yok, ilgilenen yok. Ne yapsınlar? Bütün gün surların içinde dolanıp dururlardı öyle. Dedemin dükkânının önünden geçerlerdi esirler. Dedemin burada çok güzel bir fırını vardı. Sırf Türk esirleri için özel ekmekler yapardı ve onlara dağıtırdı. Esarete talaş ve yağsız kabak yediklerinden şimdi de taşlı ekmek yemesinler diye yaptığı o ekmekleri dağıtırdı askerlerimize. Savaş 1918 tarihinde bittikten sonra İngilizler Türkleri Anadolu'ya göndermek istemediler kendilerine karşı yeniden savaşmasınlar diye. Ne yapacaktı bu askerler de? Anavatana dönebilmek için çok uğraştılar. O zaman çok yardım edildi onlar. Kimisi sandal yaptı, kimisi sal yaptı sırf Anadolu'ya gidebilsinler diye.”

Gazi Mağusa'daki Çanakkale Şehitliği'nde bulunan ve çeşitli sebeplerle İngiliz esir kampında hayatını kaybeden esirlerden 33 tanesinin kimliği ve hangi mezarda yattıkları bugün bilinmektedir. Ayrıca şehitlikte isimleri bilinen; ancak hangi mezarda yattıkları bilinmeyen 217 askerin daha mezarı bulunmaktadır. Mezarları belli olmayan bu Türk şehitlerinin iki tanesi 1916, 76 tanesi 1917, 59 tanesi 1918, 62 tanesi 1919, 18 tanesi de 1920 yılında hayatlarını kaybetmiştir. Şehitlikte bulunan Türk mezarları içerisinde hiç subay bulunmaması, burada sadece üç tane astsubay başçavuşa ait mezar bulunması İngilizlerin rütbeli Türk subaylarını başka esir kamplarına götürdükleri fikrini ortaya çıkarabilir. Ayrıca Türk savaş esirlerine verilen numaraların - en azından bilinenler arasında - 245 ile 10426 arasında değişmesi, buraya bu kadar çok Türk savaş esirinin getirilmediği göz önüne alındığında, bu durum İngilizlerin Çanakkale cephesinde esir aldığı askerleri başka esir kamplarına da götürdüğünün bir işareti olabilir. Örneğin Karakol esir kampı komutanının 13 Mart 1919 tarihli yazısında da belirtildiği üzere, İzmirli Türk savaş esiri İbrahim Osman Burnova, Kıbrıs'tan Selanik'e gönderilmiştir. Ayrıca 12 Temmuz 1918 tarihinde M. Cemal imzasıyla 4. Tayyare Müfrezesi'nin Kıbrıs üzerinde yaptığı keşif uçuşu sonrasında gönderilen keşif raporunda da “...Mağusa'nın yani San Magusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye Ordugahı kema fi's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bir kısmı adadan bir başka mahalle nakledilmiştir.” denilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasının hemen ardından yeni Türk devletiyle sıcak ilişkiler kurma gayretine girişen İngiliz hükümeti Kıbrıs'ta bulunan Türk

askerlerine ait mezarları da koruma kapsamına alır ve Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bünyesinde bunlarla ilgili düzenleme, tanzim ve koruma faaliyetlerine girişir. Ana karargâhı Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan söz konusu komiserliğin Kıbrıs'ı da içine alan Doğu Bölgesi'nden sorumlu binbaşı tarafından 13 Temmuz 1936 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen yazıda Türk savaş esirlerinin mezarlarının temizlenmesi konusunda yapılan tavsiyeler, bu konuyla ilgili olarak ileride gönderilecek ayrıntılı rapor ve savaş esirlerine ait mezarlara gösterilen ilgi nedeniyle teşekkür edilmektedir.⁶⁷ Aynı konuyla ilgili olarak İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'nın Kıbrıs Bürosu tarafından Mağusa Kaza Komiserine gönderilen 16 Aralık 1939 tarihli yazıya Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği'nin Türk savaş esirlerinin mezarlarıyla ilgili bir mektubu eklenir ve Mağusa bölgesindeki Türk askerlerine ait mezarların ne durumda olduğu, istenilen ödeneğin gelip gelmediği ve ayrıca Türk esirlerine ait mezarların kimin kontrolünde olduğu ve ne gibi düzenlemelerin yapıldığının bildirilmesi istenir.⁶⁸ Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bu konudaki faaliyetlerine daha sonraki yıllarda da devam eder ve Türk savaş esirlerine ait mezarların bakım, onarım ve korunması için gerekli olan ödeneği göndermeğe devam eder. Mağusa Kaza Komiserliğinin 28 Nisan 1941 tarihli isteğine paralel olarak Mağusa'da bulunan Türk mezarlarının bakımı için de 2 İngiliz Lirası gönderilmiştir.⁶⁹ 11 Nisan 1949 tarihinde ise bu bölgenin komutanı İngiliz Yarbay J. K. Tilly tarafından Türk savaş esirleriyle ilgili olarak burada mezarı bulunan Türklerin bir listesi Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilir. Özellikle Gazi Mağusa'nın farklı bölgelerine dağılmış durumda olan Türk mezarlarının bir araya getirilmesi ve korunması çalışmalarının devam ettiği günlerde ve özellikle 1978-1980 yılları arasında Kıbrıs'ta hayatını kaybeden esirlerle ilgili olarak yeni bir planlamaya gidilir ve Karakol bölgesindeki mezarlığın şehitlik haline getirilmesi ve burada bir anıt yapılması kararlaştırılır. Düzenleme çalışmalarının tamamlanmasının hemen ardından yapılan ve Çanakkale'de bulunan anıtın nispeten daha küçük ebatlı olan anıt da 15 Şubat 1980 tarihinde dönemin KKK Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin tarafından açılır. Çanakkale Şehitliği olarak bilinen bu şehitliğin sivil kabristan bölümünde ayrıca 1958-1974 arasında Rumlar ve İngilizler tarafından öldürülen 9 Kıbrıslı Türk'ün mezarları bulunmaktadır. Esir listelerinden de anlaşıldı-

67 **Imperial War Grave Archive**, 3328.

68 **Imperial War Grave Archive**, 1190.16.2.

69 **Imperial War Grave Archive**, 145.

ğı üzere o dönemde baba isimleri soyadı gibi kullanıldığından kamptaki esirlerin açık kimlikleri konusunda bilgi sahibi olmak neredeyse imkânsız gibidir. Örneğin söz konusu bu esir listelerinde 4 tane Ali Hüseyin, 3 tane Mehmet Osman, 4 tane Mehmet Mustafa, 3 tane Mustafa Mehmet, 2 tane Osman Ali, 2 tane Halil İbrahim ve 2 tane de Hasan Ali vardır. Kimlikleri mezar taşlarından tespit edilen bu 33 Türk askerinden 11 tanesi Çanakkale cephesinde, 15 tanesi Kanal Harekâtı sırasında ve geriye kalan 7 tanesi de Hicaz Harekâtı sırasında esir alınarak Kıbrıs'ta Karakol bölgesindeki esir kampına getirilmişler ve burada hayatlarını kaybetmişlerdir. Şehitlikte ayrıca kimlikleri tespit edilmiş olmakla beraber mezarları tespit edilemeyen 217 şehit daha bulunmaktadır. Kamptaki esirlerin büyük bir kısmı farklı zamanlarda başta Selanik olmak üzere farklı yerlerdeki İngiliz esir kamplarına gönderilirken, Kanal Harekâtı, Hicaz ve Filistin cephesinden de zaman zaman esirler bu kampa getirilmişlerdir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı döneminde dünyanın farklı noktalarında kurduğu esir kamplarında çeşitli cephelerde esaret altına aldığı Türk askerlerini tutan İngiltere, Akdeniz'in ortasında stratejik öneme sahip Kıbrıs adasını ise Çanakkale cephesinde esir aldığı Türk askerleri için esir kampı haline getirir. 26 Ekim 1916 tarihinden 1923 yılına kadar bu kampta esir hayatı çeken Türk askerlerinin yaşadıkları ise açlık, sıkıntı, ölüm ve memleket hasretiyle doludur. Kaçmaya çalışanların İngiliz kurşunuyla, esaret hayatına dayanamayanların ise kötü muamele, açlık ve zor şartlar yüzünden hayatlarını kaybettiği bu kamp 7 yıl sonra kapatıldığında Türk esirlerin bazıları ise Kıbrıs'ta kalmayı tercih eder. Söz konusu bu dönem Kıbrıslı Rumların Yunanistan'dan aldıkları destekle Megali İdea yolunda Enosis idealini gerçekleştirmek ve adayı Yunanistan'a bağlamak için giriştikleri eylemler ve kargaşayla beraber İngilizlerin adada jurnalciler, muhbirler, sıkıyönetim uygulamaları ve yasaklarıyla bir araya gelince hayat iyiden iyiye yaşanmaz hale gelir. Bu dönemde İngilizlerin açtıkları esir kampı, Fransızların açtıkları ermeni kampı yanında Kıbrıslı Türklerin Anadolu'ya yardım faaliyetleri, esirleri kurtarma gayretleri, Kıbrıslı Rumların ve buradaki kampta eğitilen Ermenilerin Anadolu'ya geçerek Türklere karşı mücadele etmeleri adada son derece karmaşık bir sistem ortaya çıkartır. Bu dönemde Kıbrıslı Türkler bir yandan Anadolu'ya maddi manevi bütün güçleriyle yardımcı olmaya çalışırken, bir yandan da adanın tekrar Anadolu topraklarına geri döneceği günün özlemi içindedirler. "Bir

gün mutlaka geri dönecekler.” düşüncesi ve anavatan olarak bilinen Türkiye’ye olan inanç Kıbrıslı Türklerde hiçbir zaman kaybolmayacak bir umut olarak yıllarca söylenir durur. Kıbrıslı Türklerin bu savaş sürecinde İngiltere saflarında ve Türklere karşı savaştıkları yönünde bugüne kadar herhangi bir resmi kayıt ise bulunamamıştır.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

- a) Genelkurmay Başkanlığı **ATASE Arşivi**
- b) **Jeff Ertughrul Özel Arşivi**/Londra-İngiltere
- c) **Hüseyin Nafi Rıza Özel Arşivi**/Gazimağusa-KKTC
- ç) **Kıbrıs Türk Milli Arşivi**
- d) **Imperail War Grave Commission Archive**/Lefkoşa-Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve İngiltere
- e) **İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi**/Londra-İngiltere

B. BASILI KAYNAKLAR

- Denktaş, Rauf R., **Karkot Deresi**, Lefkoşa, 1993.
- Gürel, Şükrü S., **Kıbrıs Tarihi**, 1964.
- Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Havacılık Tarihi, C II, II. Kitap**, Eskişehir, 1951.
- Hill, George, **A History Of Cyprus, Volume I-V**, Cambridge University Press, 1949
- Keser, Ulvi, **İngiliz Ordusunda Katırcılar**, IQ Yay., İstanbul, 2007.

C. MAKALELER

- Ertughrul, Jeff, “Turkish POWs Held In Cyprus In World War I”, **Turcoman International**, Londra, Kış 1996, s. 6.
- Ertuğ, Mehmet, “Çanakkale Şehitlerinden Bir Yadigâr”, **Güvenlik Kuvvetleri Dergisi**, Lefkoşa, Mart 1988, S 4, s. 14.
- Keser, Ulvi, “Çanakkale’de Esir Düşen Türk Askerleri; Kıbrıs’ta Esir Kampı”, **Toplumsal Tarih**, S 135, Mart 2005, s. 81.

Nesim, Ali, “Bir Kalebend”, **Yeni Kıbrıs**, Lefkoşa, Nisan 1989, s. 29.

Özoran, Beria Remzi, “Kıbrıs’ta Türk Kültürü”, **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi**, Ankara, 1971, s.163.

Yaşın, Özker, “Katırcı Ahmet’in Hikâyesi”, **Kıbrısım Dergisi**, Nisan 2000, Lefkoşa, s. 38-39

Ç.SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Erol Olkar ile 9 Ağustos 2002 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

Ali Babaliki ile 22 Mayıs 2002 tarihinde Gazi Mağusa’da yapılan görüşme.

Kıbrıslı arşivci, koleksiyoncu, yazar merhum Cafer Ertuğrul ile muhtelif tarihlerde Londra’da yapılan görüşmeler.

Taner Erginel’le 3 Ağustos 2009 tarihinde Prizren/Kosova’da yapılan görüşme.

Halil Sadrazam ile 11 Haziran 1998 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

D. SÜRELİ YAYINLAR

The Cyprus Gazette

Kıbrıs Postası

Kıbrıs

Kıbrısım Dergisi

Güvenlik Kuvvetleri Dergisi

Toplumsal Tarih

Yeni Kıbrıs

Turcoman

THE NEW YORK TIMES GAZETESİ'NDE İNGİLİZ PROPAGANDASI: JAMES BRYCE VE GILBERT PARKER

Fatma ÖZTÜRK*

ÖZET

İngiltere, propagandanın en yoğun bir şekilde kendini gösterdiği I. Dünya Savaşı'nda, her türlü propaganda faaliyetini savaşın başında gizli olarak kurduğu "Wellington House" olarak bilinen savaş propaganda bürosu vasıtasıyla yürütmüştür. Bu faaliyetler öncelikli olarak Almanya'yı hedef almış fakat zamanla Almanya ile aynı blokta yer alan Türkiye'yi de kapsamıştır. Buradaki amaç; İngiltere'nin haklı olduğu, düşmanlarının ise her konuda haksız olduğu inancını dünyada ve özellikle Amerikan kamuoyunda yaygınlaştırmaktı. İaşe ve moral kaynağı olması, ayrıca Almanya'ya karşı potansiyel bir müttefik olması açısından Amerika, propaganda faaliyetlerinin odak noktasını oluşturmaktaydı. Bu nedenle İngilizler, aynı dili konuşma avantajını ve kendilerine karşı duyulan sempatiyi basın yoluyla etkili bir şekilde kullandılar. Propaganda Bürosu tarafından uygun materyalleri basabilecek gazeteler ile bu gazetelerde yazılarıyla kamuoyunu etkileyebilecek yazarların listesi oluşturuldu. Bunların en etkililerinden biri de The New York Times Gazetesi'ydi. Buraya sürekli olarak yazı gönderen yazarların başında da İngiliz Parlamento Üyesi Sir Gilbert Parker ile Birleşik Devletler eski İngiliz Büyükelçisi Viscount James Bryce bulunmaktaydı.

Bu çalışmada; genel olarak, Wellington House olarak bilinen İngiliz Savaş Propaganda Bürosu, özelden ise Sir Gilbert Parker ve James Bryce tarafından The New York Times Gazetesi vasıtasıyla Türkler aleyhine yürütülen propaganda faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Çalışmada, bu iki yazarın, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele süresince gazetede yayımlanan makale, mektup ve röportajlarından bahsedilecektir.

---

* Uşak Üniversitesi Tarih Doktora Öğrencisi, fatmaece2002@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: İngiltere, propaganda, The New York Times Gazetesi, James Bryce, Sir Gilbert Parker.

THE BRITISH PROPAGANDA IN THE NEW YORK TIMES: JAMES BRYCE AND GILBERT PARKER

ABSTRACT

Britain conducted all kinds of propaganda activities by means of War Propaganda Bureau, known as “Wellington House”, founded secretly at the beginning of the World War I when propaganda appeared intensively. These activities primarily aimed at Germany but in time included Turkey, the ally of Germany. The objective was to disseminate the belief of the rightness of Britain not its enemies throughout the world, especially in America. America was the focus point of the propaganda activities as it was not only the source of subsistence and morale but also a potential ally against Germany. For this reason, The British used the advantage of speaking the same language and the sympathy with themselves via journalism effectively. The list of the newspapers that would publish the materials and the writers who would affect the public opinion with their articles was made by the Propaganda Bureau. One of the most effective newspapers was the New York Times. The leading writers who were continuously sending it articles or documents were Sir Gilbert Parker, a member of British Parliament and Viscount James Bryce, former British ambassador to the United States.

In this study, the British War Propaganda Bureau known as Wellington House in general and especially the propaganda conducted against Turkey by Gilbert Parker and James Bryce via the New York Times will be studied. In the study; their articles, letters and interviews published in it during the First World War and National Struggle will be mentioned.

Key Words: Britain, propaganda, The New York Times, James Bryce, Sir Gilbert Parker.

I. Dünya Savaşı, insanlık tarihinin gördüğü en büyük savaşlardan biri olup, devletler sadece cephelerde silahlı örgütleriyle değil, siyasî, ekonomik ve psikolojik gibi pek çok farklı alanlarda mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede, o döneme kadar çok da fazla bilinmeyen propaganda savaşı öne çıkmıştır.

İtalyanca kökenli olan propaganda kelimesi, bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca anlamına gelmektedir.¹

Arthur Ponsonby adlı İngiliz yazar, “Savaş Günlerinde Yalan (Falsehood in Wartime)”, adlı kitabında propaganda ile ilgili şunları söylemektedir: “İnsanların beyinlerine yalan ve sahtekârlıkla nefret zehri enjeksiyonu yapmak, savaş günlerinde, gerçekte hayatı yitirmekten daha büyük kötülüktür. İnsanın ruhunu kirletmek, onun bedenini tahrip etmekten daha kötüdür”.²

I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası

Propaganda, toplumlarla yaşıt denecek kadar eski olmakla beraber propagandanın etkin bir şekilde kendini göstermesi I. Dünya Savaşı ile gerçekleşmiştir. Savaşın başında gerçek değerini pek az kişinin anlayabildiği propagandanın, savaşın ortalarına doğru büyük güçlerce etkisi ve değeri kavranmıştır. Başta İngiltere ve Almanya olmak üzere, savaşa giren devletler, savaşa girme nedenlerini anlatmak, savaşın başlamasında asıl etkenin karşı taraf olduğunu göstermek için mücadele etmişlerdir. Alman Generali Ludendorf, I. Dünya Savaşı'nda “Bugün kelimeler muharebe etmektedir ve etkili kelimeler savaş kazanmaktadır, yanlış kelimeler ise yenilmektedir”, demiştir.³

I. Dünya Savaşı'nda propaganda için birçok sebep vardı, fakat bunların içinde en yaygını, düşmanı kötü gösterme arzusuuydu. Bunun en iyi bilinen örneği, süngünün ucundaki bebekler, açlıktan ölen Belçikalılar, tecavüz edilen rahibelerle Alman karşıtı propagandadır. Bu propagandanın birinci amacı, tarafsız kalanları İngiltere tarafına çekmektir ki tarafsız olanların başında da Amerika Birleşik Devletleri gelmekteydi. İkinci olarak propaganda, propagandayı yapan

1 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.505c03d9562942.89627546 (10.07.2012).

2 Salahi R. Sonyel, “Birinci Dünya Savaşı Günlerinde Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası”, **Bellekten**, LVIII/222 (Ağustos 1994), s. 187.

3 Servet Aşar, **Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası**, Kim Yayınları, Ankara, 2004, ss. 11-12.

tarafın moralini yükseltmeye de yarar. Propaganda, insanların, buldukları ortamı farklı algılayarak, kendilerinin kötülüğe karşı düzenlenen bir Haçlı Seferi'ne katıldıklarını düşünmeleri sağlar. Propagandanın bu yöndeki etkisi, özellikle II. Dünya Savaşında net bir şekilde gözlemlenmiştir. Zira bu savaşta karşı konulması gereken ve şeytan olduğundan kuşku duyulmayan bir düşman vardı. I. Dünya Savaşı'nda ise bir tarafı diğer taraftan daha kötü olarak tanımlamak çok daha zordu ki bu yüzden propagandaya daha fazla ihtiyaç vardı.⁴

İngiliz propaganda faaliyetleri öncelikli olarak Almanya'yı hedef almış, fakat stratejik çıkarları açısından Osmanlı Devleti'ni de ihmal etmemiştir. Osmanlı Devleti'ni hedef alan propaganda genelde İttihat ve Terakki Partisi üzerinde yoğunlaşmakta, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum ağır bir dille eleştirilmekte, savaşa Almanya'nın yanında girilmesi büyük bir hata olarak değerlendirilmektedir. Fakat yine de Alman ulusuna yönelik İngiliz propaganda faaliyetleri ayrı bir önem arz etmiş, belki de Almanya'nın savaşı kaybetmesinde ana etken olmuştur.⁵

Ponsonby, İngilizlerce yapılan yayınların nitelikleriyle ilgili şu bilgiyi vermektedir:

“İngiliz Savaş Bakanlığı bir sirküler yaparak subayları, düşmanla ilgili savaş olayları hakkında rapor vermeye davet etmiş, raporda olayların mutlak doğruluğunun zaruri olmadığı, normal bir ihtimalin mevcudiyetinin kâfi olduğu ilave edilmişti”.⁶

Ludendorf ve Hindenburg da “Almanya'nın yenilgisinin ana nedeninin İngiliz propagandasının başarısı” olduğunu söylerken, Ludendorf “Adeta yılanın karşısında tavşan gibi hipnoz olmuştuk. İngiliz propagandasının büyüklüğü ve kurnazlığı ile tarafsız ülkelerde ahlâki bir abluka ile karşılaştık”, demiştir.⁷

Düşmanları kötülemeye yönelik genel arzuya ilaveten İngilizlerin Türklere karşı yürüttükleri propaganda kampanyasının altında çok daha özel gerekçeler yatmaktaydı. Bunlardan birisi, Türklere karşı oldukça karmaşık duygulara sahip İngiliz kamuoyudur. Disraeli ve Gladstone'nun Türklere yönelik bakışlarının

4 Justin McCarthy, “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler”, **Türkler**, C 13 (2002), s. 469.

5 Servet Aşar, **a.g.e.**, ss. 12-13.

6 Servet Aşar, **a.g.e.**, s. 13.

7 Servet Aşar, **a.g.e.**, s. 13.

belirginleştiği 1876'daki Bulgar Savaşı döneminde, Türklerin kamuoyundaki imajı olumsuzdu. Zira Türkler "Bulgarlara vahşet" uygulamakla suçlanmaktaydılar. Fakat çok kısa bir zaman içinde bu durum değişmiş ve bu sefer de Osmanlı İmparatorluğu'nu- ve tabii ki İngiliz çıkarlarını- savunmak üzere Ruslarla savaşa girme yanlısı olmuşlardı.

Bu dönemden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içinde pek çok seyyah ve diplomat Türkler hakkında olumlu yazılar yazdılar ve bu şekilde özellikle İngiliz misyonerleri ve din adamlarının yazdıkları olumsuz yargıları dengelemeye çalıştılar. Bu karşıt çabalar neticesinde, "Türkler bazı açılardan kötü olsalar da hâlâ pek çok iyi nitelikler taşımaktalar, onlar Hristiyan değillerdi; ama dürüst ve güvenilirlerdi", gibi bir anlayış gelişti. Sonuç olarak, I. Dünya Savaşı'nın başında İngilizlerin Türkler hakkındaki duyguları olumsuz değildi. Bu durum, Türkler ve İngilizler arasında savaş başladığında da değişmedi. Gazetelerde Türkler lehine haberler yayınlanmakta ve bu haberlerde Türkler "Temiz savaşan Türk ve onurlu insan", şeklinde tasvir edilmişlerdir. Bu düşünce mevcut İngiliz politikası ile çelişmekte olup, İngiliz kamuoyundaki Türkler hakkındaki olumlu düşüncenin değiştirilmesi gerekmektedir. Bu amaç, İngilizlerin Türklere karşı uyguladığı propaganda mücadelesinde birinci öncelik haline geldi.

İngiliz propagandasının bir başka amacı da, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Rusya imajını tersine çevirmektir. İngilizlerin müttefiki olan Rusya, Yahudilere yönelik zulümlerinden dolayı Amerika'da kötü bir imaja sahipti. 1915'te, Almanlara karşı yapılan bir Rus saldırısı sırasında çok sayıda Yahudi, Rus askerleri tarafından katledilmişti. Bu haberler, Amerika'ya ulaşmış ve Amerikalıların İttifak Devletleri'ne bakışını olumsuz etkilemiştir. İngilizler, Amerika'daki Yahudi nüfuzundan dolayı Rusların eylemlerinin İngilizlere zarar vermesinden ve Amerika'yı savaşın dışında kalmaya iteceğinden korkuyorlardı. Rusların, Amerikalıların zihnindeki kötü imajını tersine çevirmenin tek yolu ise, İttifak Devletleri için çok daha kötü bir imaj çizmektir. Bu da, Almanlar ve Türkler aleyhine yapılacak propaganda ile olabirdi.

I. Dünya savaşı öncesinde Amerika'daki yönetim, İngiltere ile yakın ilişki içerisindeydi. Ayrıca Amerikan kamuoyunda İngiltere'ye sempati ile bakanlar çoğunlukta idi. Bununla birlikte, Avrupa'nın savaşına katılmak istemeyenler de vardı, zira izolasyonizm George Washington döneminden beri bir Amerikan inancı haline gelmişti. Amerikalıların savaşa girmeleri için meşru bir gerekçeye ihtiyaçları vardı. İttifak Devletleri'nin, karşı konulması gereken devletler olduğuna ikna edilmeleri gerekiyordu.

Türkler açık bir hedefti, çünkü bir nesildir Amerikalı misyonerler ve onların Amerika Birleşik Devletleri'ndeki destekçileri Türkleri Hristiyanlığın düşmanları ve Hristiyanlara zulmeden zalimler olarak tanıtmaktaydılar. İngiliz propagandacılar, Amerikan misyonerlerinin ülkelerinde sahip oldukları olumlu imajı kendi çıkarları için kullanmışlardır. Amerikalıların misyonerlere karşı besledikleri sevgi ve saygı hisleri, dinamik bir güç olarak harekete geçirilebilirdi. Bu yönde atılan adımlar, Amerikan kamuoyunu etkilemede büyük bir başarı sağladı.⁸

İngiliz Savaş Propaganda Bürosunun Kuruluşu: Wellington House

İngilizler başlangıçta propaganda faaliyetlerini büyük bir gizlilik içinde yürüttüler. Wellington House, bir savaş propaganda bürosu olarak 1914 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kuruldu.⁹ İngilizleri bilhassa, Almanya'nın Amerika'daki kampanyası alarına geçirmiş ve acilen karşı önlemler alınması gerekliliği açık bir hale gelmişti. Bu durum, 1914 Ağustos'unun sonunda Lloyd George tarafından kabinenin dikkatine sunuldu. Lloyd George, yurtdışında kamuoyunu bilgilendirmek, etkilemek ve ayrıca Almanların yanlış ifade ve yönlendirmelerini çürütmek için bir örgüt kurulmasının önemini vurguluyordu. Sonuç olarak; Asquith, Lancaster Dükalığı şansölyesi ve Ulusal Sigorta Komisyonu başkanı yakın arkadaşı Charles Masterman'den bu amacı gerçekleştirecek bir örgüt kurmasını istedi.¹⁰ Masterman, Wellington House'u, daha önce Ulusal Sigorta Komisyonu'na ev sahipliği yapmış olan Buckingham Gate Caddesindeki bir apartmanda kurdu.¹¹

Zaman zaman farklı birimlere bağlansa da genel olarak faaliyetleri Dışişleri Bakanlığı tarafından yönlendirildi. David Lloyd George, Aralık 1916'da başbakan olduktan kısa bir süre sonra, propaganda sistemini yeniden düzenledi. Propaganda çabaları, Şubat 1917'de Enformasyon Dairesi'nin bünyesinde yer aldı. Ünlü romancı ve London Times'ın askeri yazarı Albay John Buchan, yardımcısı Masterman ile birlikte birimi yönetti. Mart 1918'de ise Lord Beaverbrook (Max Aitken) başkanlığında Enformasyon Bakanlığı bünyesinde devam etti. Yönetim

8 Justin McCarthy, **a.g.m.**, s. 469-470.

9 Justin McCarthy, **The Turk in America: Creation of an Enduring Prejudice**, University of Utah Press, Salt Lake City, 2010, ss. 208.

10 M. L. Sanders ve Philip M. Taylor, **British Propaganda During the First World War 1914-1918**, Palgrave, London, 1982, ss. 38-39.

11 Sanders M. L. ve Philip M. Taylor, **a.g.e.**, s. 40.

değişikliklerine rağmen Amerika Birleşik Devletleri için üretilen propaganda, aslında, öncelikle Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılan ve toplu olarak Wellington House olarak bilinen aynı yetkili grubun elinde kaldı.¹²

Wellington House'un tarihi pek çok açıdan önemlidir. Zira sistematik olarak örgütlenmiş ve dünya çapında propaganda faaliyeti yürüten ilk kurumlardan biri olup, faaliyetlerini yürütürken medya ve yeni iletişim teknolojilerini kullanarak bu alandaki faaliyetlere öncülük etmiştir.¹³

İngiliz propagandası, başlangıçta açıkça Amerika'yı müttefikler safında savaşa sokmak için tasarlanmamıştı. İngilizler, düşmanları yanında savaşa giren bir Amerika yerine kendilerine yardım eden tarafsız bir Amerika'yı tercih ediyorlardı. İngilizleri harekete geçiren unsur, Almanların Amerika'daki propaganda faaliyetlerine hız vermeleri oldu. Savaşın patlak vermesiyle, Amerika'nın göbeğindeki Alman propagandacılar, diplomatik heyetlerde veya Alman-Amerikan derneklerinde teşvik edici, uyarıcı propagandalarıyla Amerikan kamuoyunu bombardımana tuttular. Alman faaliyetlerinin kendilerine zararlı olacağını gören İngilizler, Almanların yaptığı gibi kitlesel olarak Amerikan kamuoyuna başvurmak yerine kendi halkından, kendi sözcükleriyle ve kendi aksanlarıyla çok daha büyük sayıdaki insanı etkileyebilecek durumda olan Amerikan elit tabakasını hedef aldı. Bu elit kesim siyasetçi, akademisyen, öğretmen, işadami ve gazetecilerden oluşuyordu.¹⁴

Wellington House'un kurucusu Masterman'ın görevi, dominyon ve tarafsız ülke halklarına, İngilizlerin savaşa girme durumu ve savaş kararı almadaki haklılığını anlatmaktı. İlk adım olarak iki konferans organize etti. İlk seçkin edebi şahsiyetlerle, ikincisi ise propaganda kampanyasında etkili bir şekilde kullanmayı düşündüğü İngiliz basını temsilcileriyleydi. 2 Eylül 1914'teki ilk konferans J. M. Barrie, Arnold Bennett, G. K. Chesterton, Arthur Conan Doyle, John Galsworthy, Thomas Hardy, John Masefield, Gilbert Murray, G. M. Trevelyan ve H. G. Wells'ten oluşan tam bir edebi yıldızlar topluluğuydu. Basınla ilgili kararların alındığı 7 Eylül'deki ikinci konferansa ise E. T. Cook, Robert Donald, Geoffrey Dawson, Pall Mall Gazette'den J. L. Garvin, The Standard'dan Sidney Low, Westminster Gazette'den J. A. Spender ve Spectator'dan St. Loe Strachey vardı.

12 Justin McCarthy, **a.g.e.**, ss. 208.

13 Philip M. Taylor, **British Propaganda in the 20th Century**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1999, ss. 43.

14 Philip M. Taylor, **a.g.e.**, ss. 35-36

Wellington House, farklı dillerde yayın faaliyetlerini düzenlemek için İskandinavya, Hollanda, İspanya, Portekiz, Güney Amerika, İtalya, İsviçre gibi alt birimlere ayrılmıştı. Amerika Birleşik Devletleri birimi, en önemli özel birimdi. Başında Kanada doğumlu yazar ve aynı zamanda Gravesend milletvekili Sir Gilbert Parker¹⁵ vardı. Masterman, ayrıca, romancı Anthony Hope Hawkins'i edebi danışmanı ve A. S. Watt'ı da edebi temsilcisi olarak seçti. Uygun propaganda malzemesi bulmak için Alman basınına incelemek üzere seçkin klasik dönem bilgini Edwyn Bevan, aynı görevi Fransız basını için yapmak üzere J. S. Willimore ve danışman olarak hizmet etmek üzere tanınmış tarihçiler Arnold Toynbee, Lewis Namier ve J. W. Headlem-Morley görevlendirildiler. Bu kişiler, her gün toplanan "münazara" (the moot) denilen Wellington House'un karar yapıcı organını oluşturuyorlardı.¹⁶

İngiliz propaganda çalışmaları dönemin standartlarına göre oldukça gelişmişti. 1917 yılına gelindiğinde Wellington House, 54 personele sahipti ve gerektiğinde diğer devlet kurumlarından ve bakanlıklardan yardım isteme yetkisi vardı. Mevcut kayıtlar, Wellington House'un büyük çaplı faaliyetlere giriştiğini göstermektedir. 1915 Haziran'ındaki ilk raporu, 17 ayrı dilde yazılarak yayınlanmış olan yaklaşık iki buçuk milyon nüsha kitap, broşür ve diğer yazılı propaganda malzemesini listelemektedir. 1916 Şubat'ındaki ikinci rapor ise dağıtılan yedi milyon nüshanın listesini göstermektedir. İngiliz propagandası 1914 yılında 45 değişik yayın dağıtmış, bu sayı 1915 yılında 132'ye, 1916 yılında 202'ye ve 1917 yılında ise 469'a çıkmıştır.¹⁷ Savaş sonuna kadar yaklaşık üç bin farklı broşür, süreli yayın ve diğer propaganda malzemesi yayınlanmış, toplamda 106 milyon kopyaya ulaşmıştı. Bunların birkaç tanesi resmi yayın olup, bizzat propaganda faaliyetlerinden sorumlu olanlar tarafından dağıtılmış olup geri kalan yayınlar gizli olarak dağıtılmıştır. Wellington House, hazineye, yürüttükleri kampan-

15 Sir (Horatio) Gilbert Parker, Kanadalı yazar. 23 Kasım 1862 Kanada'da doğmuş, 6 Eylül 1932'de Londra'da ölmüştür. 1885'te Avustralya'ya gitti ve bir süre Sydney *Herald*'in editörlüğünü yaptı ve çokça seyahat etti. 1889'da Londra'ya gitti ve Kanada ile ilgili roman ve hikayeler yazmaya başladı. *Pierre and His People* (1892), *The Trail of the Sword* (1894), *The Seats of the Mighty* (1896) bunlardandır. Eserlerinin dikkate değer bir hikaye becerisi vardır fakat tarihi malzemeyi işleyişinde çoğunlukla aşırı duygusal ve yüzeyseldir. Kurgusal olmayan kitaplarının içinde *A History of Old Quebec* (1903) ve Birinci Dünya Savaşı hakkında olan *World in the Crucible* (1915) vardır. 1900'de Parlamento üyesi seçilen Parker 1918'e kadar bu görevini sürdürdü (**Encyclopedia Americana**, Volume 21, International Edition, Americana Corporation, New York, 1966, s. 326-327).

16 M. L. Sanders ve Philip M. Taylor, **a.g.e.**, ss. 39-41.

17 Justin McCarthy, **a.g.m.**, s. 470-471.

ayla ilgili olarak “Bu broşürlerin hükümetin bu meseleyle herhangi bir şekilde bağlantılı olduğunu gösterecek hiçbir şey içermediğini”, bildirmiştir. Gerçekten de yayıncı firmalar bir hükümet birimiyle doğrudan bir ilişkiyle yüz yüze gelmeyecekler, bütün düzenlemeler Masterman’ın emrinde kendi isteğiyle çalışan ünlü bir edebiyatçı vasıtasıyla yapılacaktır. Wellington House’un çalışmalarının faydalı ve başarılı olduğu açıkça görülmüştür ki hazine, Wellington House’un sürekli artan fon isteğine her zaman boyun eğmiştir. Wellington House’un başlangıçta 10 bin pound olan fonu kısa bir süre sonra 20 bine, sonra 40 bine, sonra da 50 bine çıkarılmıştır ve bütün bunlar birkaç ay içinde gerçekleşmiştir.¹⁸

Wellington House’un vazifesi basitti; düşmanları mümkün olduğunca kötü göstermek, dostları ve İngilizleri olabildiğince iyi göstermek. Bu yolda yapılacak her şey mübah olarak görülmüştü. Toynbee de bu durumdan rahatsız olup işi bırakmak istemekteydi. İngilizler, faaliyetlerinin ileri ki yıllarda doğuracağı olumsuz sonuçları nedeniyle savaş biter bitmez, derhal Wellington House’ın bütün kayıtlarını imha ettiler. Tabii bu da, burasının savaş sırasındaki faaliyetlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmamızı güçleştirmektedir.

Wellington House’un bazı kayıtları İngiliz Hükümeti’nin diğer ofislerine gönderilmiş olup orijinaleri imha edilmiş olmasına rağmen kopyalar – özellikle de ABD ile ilgili kayıtlar- Dışişleri Bakanlığı’nın ilgili biriminde korunmuştur. Buradaki belgelerin sayısı azdır fakat yine de Wellington House’un Türklere karşı operasyonlarının küçük bir kısmını göstermektedir.

Wellington House’un faaliyetlerini öğrenmemize yarayan diğer bir kaynak da dağıtılan propaganda kitaplarına ait kayıtlardır. Kayıtlarda, propaganda bürosu tarafından dağıtılan ya da hibe edilen kitapların; kendileri için yazılan kitapların ve başkaları tarafından yazılmakla birlikte bunlar tarafından satın alınarak dağıtılmış olan kitapların da bir listesi bulunmaktadır. Diğer bütün her şeyi imha etmelerine rağmen Wellington House imha için bir sebep bulamadıklarından veya bu yayın kayıtlarının sıradan bir kayıt olarak düşünülmesinden olsa gerek bu kayıt kitaplarının kopyalarını Dışişleri Ofisi’nin Kütüphanesi’ne göndermiş ve daha sonra da bunlar araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Bu kayıtlarda Wellington House’un entelektüel damgasını taşıyan çok büyük sayıdaki savaş dönemi kitaplarının bulunmaması bu kitabın yarım olduğunu akla getirmektedir.¹⁹

18 Justin McCarthy, **a.g.e.**, ss. 209.

19 Justin McCarthy, **a.g.m.**, s. 471.

Amerika'daki İngiliz Propagandası

İngilizlerin, propaganda faaliyetlerinin odak noktasını oluşturan Amerika'da en büyük avantajları aynı dili konuşuyor olmaları ve Amerikalıların İngilizlere olan sempatisiydi. İngilizler, Amerika'daki propaganda faaliyetlerinde gizliliğin çok önemli olduğunu biliyorlardı. Bu nedenle de hiçbir zaman propaganda malzemelerinin dağıtımından sorumlu olduklarını kabul etmediler. Malzemeler, İngiltere'deki bireyler ve örgütlerle Amerika'daki dostlar vasıtasıyla ulaştırılıyordu. Amerika'daki faaliyetler büyük önem arz ettiğinden buradaki propaganda özel biriminin başına Sir Gilbert Parker getirildi.

Aslen Kanadalı olan Parker, 1900 yılında İngiltere'ye geldi, İngiliz Parlamento üyesi oldu ve daha sonra kral tarafından kendisine şövalye nişanı verildi. Parker, son derece ünlü bir romancıydı; kitaplarının her biri Amerika'da yüz binler satıyordu. Zengin bir Amerikalı ile evli olması dolayısıyla Parker'ın Amerikan toplumunun pek çok kesimine girme imkânı vardı. Parker'ın İngiliz Hükümeti'ne faaliyetlerini açıkladığı raporunda, ajanlığının kamuoyunu etkileyecek Amerikalılarla özellikle de gazeteci, yayıncı ve üst düzey insanlarla yakın irtibatı olduğundan bahsediyordu. Bu insanlarla sadece İngilizler değil aynı zamanda Amerikalılar tarafından şahsi yazışmalarla dostluk kurulmuştu. İşte bu gizli dostlar, Parker'a hem tavsiyelerde bulunuyor hem de ona malzemelerin dağıtımında yardım ediyordu. Wellington House malzemelerinin dağıtımına ilaveten Parker ve gizli dostları, Londra'daki yine dost Amerikan gazetecilerinin daha küçük Amerikan gazetelerine dağıtması için makale düzenliyorlardı. Propagandanın dağıtımında bilerek veya bilmeyerek Amerikalılardan yararlanmak büyük önem arz ediyordu.²⁰

Parker'ın dağıtımını üstlendiği propaganda malzemeleri, sanki bilgi akışına bireysel olarak ilgi duyan bir kişinin mektuplarıymış gibi gönderiliyordu. Parker'ın 1917'deki adres defterinde 170 bin Amerikalının ismi vardı. Parker, ayrıca 555 Amerikan gazetesine ve 557²¹ halk kütüphanesine Wellington House'un propaganda malzemesini sağlıyordu. Woodrow Wilson Hükümeti onun gerçek kimliğini biliyordu fakat bundan rahatsız değildi. Parker, çalışmalarının etkilerini şöyle özetlemişti:

20 Justin McCarthy, **a.g.e.**, ss. 210.

21 Wayne A. Wiegand'in makalesinde bu sayı 604'tür (Wayne A. Wiegand, "British Propaganda in American Public Libraries, 1914-1917", **Journal of Library History**, 18:3 (1983: Summer), s. 243).

“Aslında Amerika Birleşik Devletleri’nde olağanüstü yaygın olan, fakat bir organizasyon olduğundan kendisinin dahi haberli olmadığı bir organizasyonu-
muz var. Bu, kişisel ilişkiler ve gönüllü çalışmalar ile işletilen ve zaman geçtikçe
daha da hevesli ve kararlı olarak gelişen bir organizasyon... Son olarak da, Ame-
rika Birleşik Devletleri’nin hiçbir yerinde olumsuz tepki alınmadığına dikkat
edilmelidir; Amerikan halkının gözünde çalışmalarımızın sessiz ve derin tabiatı
saf bir yurtseverlik ve atılganlık olarak gözükmektedir”²².

Amerika Birleşik Devletleri’ne gönderilip orada dağıtılan malzemelerin dö-
kümünün kayıtlı olduğu Dışişleri Bakanlığı belgelerinde yer alan Temmuz 1916
tarihli Britanya dağıtım listesi, uygulanan propagandanın Amerikan toplumu
içinde kamuoyunu etkileyebilecek önemli isimlere ulaştığını göstermektedir.²³

Amerika’da Türkler Aleyhine Yürütülen Propaganda

İngiliz propagandasının ana hedefinin Almanlar olmasına rağmen Türk-
leri, özellikle de Amerika’dakileri karalamak için büyük çaba sarf edildi. Bu
durum, İngiltere’nin savaştaki düşmanlarına karşı yürüttüğü topyekûn bir hare-
ketti, fakat bunun yanında Türkleri hedef göstermenin bazı özel nedenleri vardı.
Zira İngilizler, müttefikleri Fransa ve Rusya ile Ortadoğu’nun savaş sonrasında
kendi aralarında paylaşılması için anlaşmışlardı. Dünyayı da Osmanlı yönetimi-
nin bir felaket olduğuna ve Türklerin egemenliğindeki topraklarda zalim birer
tiran olarak hüküm sürdüklerine inandırmak, bu topraklarda Avrupa kolonileş-
mesini daha da kolaylaştıracaktı.

Bunun yanında, daha önce de belirttiğimiz gibi, manşetlerde Yahudi düş-
manlığıyla tanınan Ruslardan daha korkunç bir canavar yaratmak gerekiyordu
ve bu canavar da Türkler oldu. Britanya Başbakanı Lloyd George, Wellington
House’a özellikle Türklere karşı daha fazla yoğunlaştırılması emrini verdi. Türkle-
rin adaletsizliği, azınlıklara karşı tutumu ve Batı için taşıdığı tehdidi konularının
üzerinde durulmasını istedi. Bu anti-Türk propaganda gizlice yürütülmeliydi ve
bu propagandanın idaresini John Buchan bizzat üstlendi. İngilizler 1917’den
önce de birçok anti-Türk propaganda malzemesi basıp dağıtmıştı, fakat Lloyd
George’un doğrudan müdahalesi bu propagandaya yeni bir ivme kazandırdı.
Buchan tarafından Türklere karşı propagandada önem verilmesi gereken konu-
lar olarak şunlar belirlendi:

22 Servet Aşar, **a.g.e.**, ss. 38-39.

23 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 211.

“İngiltere’de, tüm müttefiklerimizde ve kısmen de tarafsız ülkelerde ‘Türkler gitmeli!’ kampanyası düzenlemeliyiz. Eğer Türkiye’nin mevcut şekli ortadan kalkarsa Almanya’nın savaşa girmesindeki ana hedefi olan doğuya doğru (drang nach osten) başarısızlıkla sonuçlanır. Almanya’nın savaşa girmekteki temel nedenlerinden biri ortadan kalkar. Vurgulanması gereken nokta ise; Küçük Asya ve Mezopotamya’nın sahip olduğu refah ve tarihî zenginlikler, Türklerin ticarî ve sosyal ilerleme üzerindeki olumsuz etkileri, başarısız yönetimleri ve buradan hareketle egemenliklerinde yaşayan Yahudi, Ermeni, Suriye ve Balkan halklarının yakın tarihte maruz kaldıkları muamelenin bir envanteri ile birlikte tarihi bir tartışma başlatmalıyız. Türklerin sivil idare konusundaki yetersizlikleri, Avrupa ve Asya arasında köprü olan bir bölgenin kontrolünün yeteneksiz ve reaksiyoner bir devlete bırakılma tehlikesi, birbirine zıt dinlerin müzesi olan Türkiye’nin modern anlamdaki hoşgörüyü yabancı oluşu...”²⁴.

Amerika’daki İngiliz hayranı gazeteler, İngilizlerle tam bir işbirliği içindeydiler. The New York Times ve Washington Post gibi gazetelerin sayfaları, İngiliz propagandasıyla doluydu. Gazeteler, makaleleri Londra gazetelerinden aldılar ve Türkler lehine hiçbir makaleye İngiliz basın sansürünce izin verilmedi. Zira İngiliz propagandasının en önemli avantajı, Amerika’ya ulaşan pek çok savaş haberini etkili bir şekilde kontrol edebilmeleriydi. Savaşın başında İngilizler Almanya’dan Amerika’ya olan telgraf hattını kesmişler, böylece Atlantik ile tek iletişim kanalı olarak İngiliz hattı kalmıştı.²⁵ Sonrasında da İngiliz Hükümeti, resmî bir basın bürosunun eline sansür yetkisi verdi. Ayrıca İngilizler, Amerikan basınına karşı etkili bir “ödül ve ceza” yaklaşımını benimsediler. Büyük Amerikan gazetelerinin makaleleri gün be gün incelenerek bunlar “müttefik yanlısı” veya “Alman yanlısı” olarak değerlendirildi ve raporlar Londra’ya gönderildi. Sonrasında Alman yanlısı veya tehlikeli bir şekilde tarafsız görülenler; işbirliği yapana kadar generaller ve siyasi liderlerle röportaj, savaş meydanlarına yapılan geziler gibi çeşitli imkânlardan yoksun bırakıldı ve sonunda da bunlar işbirliği içine girdiler. Buna karşılık İngiliz yanlısı gazetelere ise resmî basın bürosundan,

24 Servet Avşar, **a.g.e.**, ss. 39-41.

25 5 Ağustos 1914’te İngilizler, Birleşik Devletler ile Almanya arasındaki telgraf hattını kestiler. Dolayısıyla Amerika, her iki taraftaki askeri gelişmelerle ilgili haberler için İngiliz kaynaklarına güvenmeye mecbur kalmıştı. İngilizler ayrıca Alman iletişim merkezlerinden veya bu merkezlere gönderilen radyo sinyallerini yakalamada da mahirdi (Bernard Rubin, “Propaganda and Ideological Conflicts 1917-1945: the Need for Psychological Peacefare – 1”, **Contemporary Review**, 200: 1151 (1961: Dec), 632).

önceden hazırlanmış makaleler, önemli İngilizlerle gerçek röportajlar ve İngiliz devlet adamlarıyla sahte röportajlar gibi ayrıcalıklar tanınıyordu.²⁶

Amerika'daki gazeteler, propaganda malzemelerini Parker'dan aldı. Bu gazetelerin başında gelen New York Times Gazetesi²⁷, kendi başına, 1914'den 1918'e Londra kaynaklı Ermenilerle ilgili 209 makale, İstanbul kaynaklı ise sadece 19 makale yayınlamıştır. Diğer farklılıklar, sayısal farklılıklardan daha fazlaydı. İstanbul kaynaklı makalelerden sadece ikisi birinci sayfadan verilmiş, bunlardan hiçbiri Türkler ve Ermeniler arasındaki meselelere değinmemiştir. Londra kaynaklı makalelerden 42'si ise "Hristiyanlar sokakta asıldı", "Bütün düzlük Ermeni cesetleriyle dolu", "Kürtler 'soykırımı' tekrarlıyor", "Ermeni dehşeti büyüyor" gibi başlıklarla ilk sayfadan okuyucuya verilmiştir.²⁸

Amerikalılara yönelik propaganda için seçilen başka bir yazar da Viscount Bryce'dir²⁹. Washington'da ünlü bir İngiliz büyükelçisi olarak görev yapan Bryce'in, aralarında Başkan Woodrow Wilson'un da bulunduğu politik çevrelerden birçok tanıdığı vardı. Bryce'in Amerikan tarihini incelediği "The American

---

26 Justin McCarthy, *a.g.e.*, ss. 214-215, 217.

27 The New York Times Gazetesi, 1851 yılında kurulmuştur. 1896'da 10.000 tirajlı küçük bir gazete olarak Adolph Ochs adlı girişken bir gazetecinin eline geçen gazete, "Yayımlanmasında Sakınca Olmayan Her Haber" ve "Kahvaltı Sofranızı Kirletmez" sloganlarını kullanarak hızlı bir gelişme göstermiş ve 1920'lerde 500.000 tirajlı büyük bir günlük gazete haline gelmiştir. The New York Times, 30 Ekim 1918 ile 31 Aralık 1923 döneminde Türkiye ve Yakın Doğu ile ilgili haber ve yorumlara oldukça geniş yer ayırmıştır (Osman Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974, ss. 21-22).

28 Justin McCarthy, *a.g.e.*, ss. 211, 221, 227.

29 James Bryce, (1838-1922). İngiliz hukukçu, tarihçi, devlet adamı ve yazar. Belfast (İrlanda)'da doğmuş, Sidmout (Londra)'da ölmüştür. 1867'de avukat, 1870-1893 yıllarında da Oxford Üniversitesi'nde medeni hukuk profesörü olmuştur. 1880'de Avam Kamarası'nda liberal milletvekili seçilmiş ve 1907'ye kadar bu görevini sürdürmüştür. 1885'te Lord Acton ile beraber İngiliz Tarih Dergisi'ni çıkardı. 1886'da dışişleri bakan yardımcısı olarak görev yaptı. 1892-1894'te Lancaster dükalığı kançıları (başhakim), 1894-1895'te ticaret milletvekili, 1905-1906'da İrlanda müsteşarı, 1907-1913'te Washington'da büyükelçi, 1913'te de Lahey Milletlerarası Adalet Divanı'nda üye olmuştur. 1914'te Vikont unvanını almış, 1914-1915'te Almanların Belçika'da işlediği iddia olunan zalimane hareketler hakkındaki raporları toplayıp neşretmekle görevli komisyona başkanlık etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna da yardım etmiştir. Bryce 1876-1877 yıllarında İstanbul'u ve Anadolu'yu ziyaret etmiş ve Ağrı Dağı'na tırmanmıştır. Eserlerinin en ünlüsü Amerikan Cumhuriyeti (American Commonwealth, 2 Cilt, 1888)'dir (**Türk Ansiklopedisi**, C 8, Maarif Basımevi, Ankara, 1956, s. 272; **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, C 3, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 1144-1145)

Commonwealth” adlı kitabı 1888’de yayımlanmış ve Amerika’daki akademik çevrelerce ve kamuoyunda olumlu karşılanmıştır. Bryce, ayrıca, dürüst ve Amerikan dostu olarak iyi bir üne sahiptir.³⁰

Kadim bir Türk düşmanı olan Bryce aynı zamanda İngiliz-Ermeni Derneği’ni 1879’da kuran kişidir. Bryce, Gladstone ve etkili bir Türk karşıtı yazar Edward Augustus Freeman’ın da arkadaşıdır. St. Louis Republican Gazetesi Bryce için “Eğer tüm Britanya İmparatorluğu’nda, bu ulusun inanmaya hazır olduğu bir kişi varsa, o da James Bryce’dır”, derken Washington Post ise, onun için, “Avrupa’daki hiçbir adam, Amerika’da Viscount Bryce’dan daha cana yakın bir dinleyici kitlesi bulamaz”, demektedir. Ermeni meselesine inanan Bryce, 1914 yılında 76 yaşındaydı ve Wellington House’ın resmî bir üyesi olamayacak kadar yaşlıydı. Bununla birlikte o, hükümet propagandacılarıyla yakın bir şekilde çalıştı. Bryce ayrıca ACASR/Near East Relief gibi Amerika’daki pek çok misyoner kuruluşun da dostuydu. Bryce’in bağlantı kurduğu Amerika’daki Associated Press haber ajansı da Türklere karşı propagandada İngilizlerin büyük müttefikiydi.³¹

Arşiv kayıtlarının imhası Amerikan gazetelerinde Osmanlı İmparatorluğu hakkında yazılmış hangi makalelerin İngiliz propagandacılar tarafından veya onların etkisiyle yazıldığını söylememizi güçleştiriyor. Fakat yine de bazı makalelerin yukarıda bahsedilen ve propagandacılarca önemli olduğu düşünülen noktalara değinmesi nedeniyle İngiliz işi olduğu aşikârdır. Mesela 24 Ocak 1915’te New York Times’da yayınlanan “Türk İmparatorluğu Savaşın Sonra Mülkünü Nasıl Devretmeli”, başlıklı bir makalenin Türklere üzerine araştırma yapan bir öğrenci tarafından New York Times için yazıldığı belirtiliyordu. Makale; hileci, ıslah edilemez, azgın Türk ve “soykırım” gibi propagandacılarca önemli olduğu düşünülen bütün noktalara temas ediyordu. Makale Osmanlı’yı yeniden inşa etmek ile ilgili öneriler sunuyordu; ama en çok vurgulan İngilizlerce inşasıydı. Makale ayrıca, nerelerin Rusya, İngiltere ve Fransa’ya verilebileceğine, Türklere nerelerin bırakılacağına ve nerelerin uluslararası olacağına- ki Kudüs ve çevresidir- dair detaylı bilgiler veriyordu. Burada dikkati çeken nokta, Osmanlı’nın bölünmesiyle ilgili önerilerin, iki ay önce İngiliz ve Fransızların görüşmeye başladıkları Sykes-Picot gizli anlaşması müzakerelerinde, İngilizlerin öne sürdükleri önerilerle dikkate şayan bir şekilde benzerlik göstermesiydi.³²

30 Servet Avşar, **a.g.e.**, ss. 43-44.

31 Justin McCarthy, **a.g.e.**, ss. 223-224, 226.

32 Justin McCarthy, **a.g.e.**, ss. 216.

Osmanlı Devleti, iç güvenliği sağlamak ve cephe gerisini güven altına almak için 27 Mayıs 1915'te, yani Çanakkale Savaşı'nın en yoğun olduğu bir sırada Ermenilerin göç ettirilmesi için "Muvakkat Kanunu"nu çıkardı. 2 Haziran buyruğu ile de Ermeni halkın askeri harekât bölgelerinden alınarak Irak ve Suriye'ye yerleştirilmeleri bildirildi.³³ Bu yılın Eylül ayında Bryce, Amerika'dan Ermenilere yardım etmesini istiyordu. Bryce, Trabzon'da sayıları 10 bin olan bütün Hristiyanların öldürüldüğünü, kadınların harem için alıkonulduğunu, katliamı durdurabilecek tek devletin Almanya olduğunu söylüyordu.³⁴

Eylül ayındaki diğer haberde ise Ermeni "kıyımı" ile ilgilenen komitenin kanıtları incelediğini- ki Bryce bu komitenin başkanıdır- ve Bryce'in bir süre önce hapis, eziyet, cinayet, "soykırım", Kuzey Arabistan çöllerine sürgün, kadın ve çocukların İslam'a girmeye zorlanmasıyla ilgili iddialarının her birini tasdik eden raporunu üst komiteye sunduğu belirtiliyordu.³⁵

15 Ekim 1915 tarihli haberde, bu kez, Ermeni "kıyımı" ile ilgilenen komitenin raporunda Türklerin kadın ve çocukları toplu olarak öldürmeleriyle ilgili suçlamaların yer aldığı ve iddiaların Türkiye'den yeni dönen misyonerlerce ve Türkiye'deki çeşitli kaynaklarca elde edildiği fakat yazarlarının açıklanmadığı belirtiliyordu.³⁶

27 Kasım tarihli haberde New York Times Gazetesi'nde Bryce "başka" bir Ermeni "kıyımı"nın detaylarını açıklıyor ve açıklamasının sonunda, arkadaş ve vatandaşlarının neden acı çektiği bilindiğinde diğer ülkelerin yardımlarının her zamankinden daha çok bu mutsuz mültecilere çekileceğine inandığını söylüyordu. Bryce'dan alınan ve Ermenilerin Samsun'un yüksek kırsalındaki son bir direnişini anlatan raporda, "hayatta kalan savaşçılar, kendilerini, 30 bin Türk ve Kürt tarafından sarılmış buldular ve bunu kahramanca yaşam mücadelelerinden biri takip etti. Erkek, kadın ve çocuklar bıçak, tırpan, taş ve ellerine geçen başka şeylerle mücadele ettiler. Düşmanlarının pek çoğunu öldüren taş yığınlarını dik yamaçlardan aşağı yuvarladılar. Dehşet verici mücadelede kadınlar bıçaklarını Türklerin boğazlarına sokuyorlardı. Her savaşçı düştüğünde, Türklerin eline düşme tehlikesinde olan genç kadınların birçoğu, kendilerini kayalıklardan

33 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, ss. 59.

34 "Bryce Asks Us To Aid Armenia", **The New York Times**, 21 Eylül 1915.

35 "Tales of Armenian Horros Confirmed", **The New York Times**, 27 Eylül 1915.

36 "Turkish Official Denies Atrocities", **The New York Times**, 15 Ekim 1915.

aşağıya attılar, bazılarının kollarında bebekleri vardı”, deniliyordu. Bryce, ayrıntıların Kuzey ve Doğu Anadolu’daki Ermenilerin acımasız ve zalimce tehcirinin korkunç tarihini geniş olarak açıklayıp tasdik ettiğini, kanıtın ilk kısmının Amerika’daki araştırma komitesinden; ikinci kısmının ise bunu, olayların vuku bulduğu bölgelerden kaçan mültecilerden alan Tiflis’li bir Ermeni’den geldiğini söylüyordu. Bryce, mektubunda “kıyımların” hayalden üretilmediğini, pek çoğunun tutarlı şahitliklerle doğrulandığını ilave ediyordu. Bryce, ayrıca, “olayların şu anki aşamasında medenî dünya müdahale edemeyecek kadar güçsüz, fakat biz, hesaplaşma gününe kadar bu konuşulmayan suçları sürekli hafızamızda tutmalıyız”, diyordu.³⁷

1916 yılının Ocak ayındaki haberde Bryce, yine Amerika Birleşik Devletleri’nden Ermenilere yardım etmesini istiyordu, bu konuda Amerika’ya baskı yapması için büyükelçi Mr. Page’i ziyarete gidiyor, Mr. Page, Bryce’a, mültecilerin acilen gıda verilmezse Suriye ovalarında ölecekleri konusunda Washington’ı derhal bilgilendireceği garantisini veriyordu.³⁸

Ocak ayındaki diğer haberde, Amerika’nın İngiltere eski büyükelçisi H. Choate, Bryce’ın, aklıktan ölen Ermenilere yardım gönderilmesiyle ilgili Amerika’ya yaptığı çağrıya cömert bir cevap verilmesi gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca Amerika’nın Ermeni ve Belçikalılara yapılan “kıyım” a daha fazla seyirci kalamayacağını ve savaş bitmeden belki de savaşa girebileceğini söylüyordu. Bryce’ın çalışmalarına özel bir vurgu yapan Mr. Choate, Bryce’ın önce Belçika’da, daha sonra Ermenistan’da işlenen “kıyım” ın raporunu gönderdiğini ve Ermeniler için kendilerine doğrudan başvuru yaptığını belirtiyor ve “Umarım bu başvuruya bütün Amerikalılar derhal cevap verecek”, diye de ekliyordu.³⁹

21 Mayıs 1916 tarihli makalesinde James Bryce, ülkesinin yani İngiltere’nin temsil ettiği 5 ilkededen bahsediyordu. İngiliz halkının özgürlüğün sürekli bir sempatizanı olduğunu, bunu da, 19. yüzyıl başlarında hem İspanyol anayasa reformcularına hem de Türk zulmüne başkaldıran Yunan isyancılarına gösterdiğini söylüyordu. Bryce, makalesinin devamında, savaşın neden olduğu şiddet ve acılardan sivillerin ayrı tutulması ile ilgili olarak son birkaç aydır Küçük Asya ve Ermenistan’daki durumu örnek olarak veriyor, bunun, Abdülhamid’in

37 “Armenians’ Heroic Stand in Mountains”, **The New York Times**, 27 Kasım 1915.

38 “Bryce Asks America To Succor Armenians”, **The New York Times**, 26 Ocak 1916.

39 “Choate Predicts We May Join War”, **The New York Times**, 27 Ocak 1916.

1895-1896'da uyguladığı "soykırımdan" bile çok daha büyük ölçekte olduğunu, erkeklerin katledildiğini, kadınların bir kısmının açık pazarda satılarak veya harem için el konarak köleleştirildiğini, geri kalanının çocuklarıyla birlikte açlıktan can vermesi için çöllere sürüldüğünü söylüyor ve bunun sistematik olarak yapıldığını belirtiyordu.⁴⁰

Bryce, 6 Temmuz 1916 tarihindeki yazısında barış çağrısında bulunurken Britanya'nın istediği şeyin, Belçika ve Kuzey Fransa ile birlikte kendinin ve denizaşırı dominyonlarının güvenliği sağlamak, Almanya'nın müttefiki olan Türklerin kendi içerisinde yaşayan Hristiyan milletine "soykırım" yapmalarını engel olmak ve Almanya'nın sömürgeci emellerinin doğuya yayılmasını önlemek olduğunu söylüyordu.⁴¹

22 Haziran 1918 tarihli New York Times'da Ermenilerle ilgili yeni bir "katl" haberi, Tiflis'li Ermeni bir gazetecinin sözleriyle okuyucuya veriliyor, bir milyona yakın kurbandan bahsedilen haberde Türk intikamının doğası ile ilgili Bryce raporu referans veriliyordu.⁴²

Lloyd George, Ermeniler üzerine yoğunlaşılmasını istemişti. Dolayısıyla Amerikalılara sunulan sözde Türk zulmünün ilk örnekleri de "Ermeni soykırımı" oldu. İngilizlerin bu konuda işi kolaydı, çünkü yol misyoner örgütüne aydınlatılmıştı. İngiliz propagandacılar ve misyonerler sözde Ermeni soykırımıyla ilgili propagandada tam bir işbirliği içindeydiler. İngilizlerce basıp dağıtılan dokümanları ve Ermeni hikâyelerin büyük çoğunluğunu, Amerikan Board'u (The American Board of Commissioners for Foreign Missions) ve bireysel misyonerler temin etti.⁴³

İngilizlerin propaganda faaliyetlerinin en etkili sonuç verdiği alan, Osmanlı Devleti'nde Yahudilerle ilgili olarak yürütülen propaganda çalışmalarıdır. Propagandanın odak noktası olarak Yahudilerin seçilmesi garip görünebilir. Çünkü ataları İspanya ve Portekiz'den kovulmuş ve aileleri yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış Yahudiler, Osmanlı'nın en sadık tebaasıydı. Fakat İngilizler, müttefikleri Rusya'nın Yahudi aleyhtarı imajıyla ilgili bir şeyler yapılması gerektiğini düşünüyordu. Basın sansürü, Rus ordusu tarafından, Rus

40 "Viscount Bryce States England's War Attitude", **The New York Times**, 21 Mayıs 1916.

41 "Bryce Calls Peace Now A Mere Truce", **The New York Times**, 6 Temmuz 1916.

42 "New Salughter of The Armenians", **The New York Times**, 22 Haziran 1918.

43 Justin McCarthy, **a.g.e.**, ss. 219, 222.

ordusu içindeki Yahudilere yapılan zulüm dâhil Rusya Yahudilerine sürmekte olan işkenceler ile ilgili bilgileri, İngiliz ve Fransız kamuoyundan tecrit ettiler. Fakat Amerika'daki pek çok Yahudinin Rus zulümüyle ilgili ilk elden bilgisi vardı ve Rusya ile aynı tarafta yer almak veya Rusya'yı müttefikleri olarak alanları affetmek konusunda isteksizlerdi. Amerikan Yahudi Komitesi, Rusya'daki Yahudilerin durumlarıyla ilgili bir yıl süren bir araştırma yaptı ve Rusların Yahudilere yaptıkları saldırılara ve Yahudilerin yurttaşlık haklarının eksiliğine dair mahkûm edici deliller buldu. Amerika'daki Yahudilerin, Rusların Yahudilere karşı uyguladığı saldırılarla ilgili Amerika'ya ulaşan çok iyi haber kaynakları olduğu görünmektedir. New York Times gibi müttefik yanlısı gazeteler bile, bu haberleri okurlarına vererek yayımlamaya kendilerini mecbur hissetmiştir.

İngilizler, Amerikan basınında Rusya ve Yahudilerle ilgili olumsuz haberlerle mücadele etmek için 3 girişimde bulundu. Birincisi, yön değiştirmeydi. Amerikalılara, Ermeni soykırımı ve buna Almanların suç ortaklığı sunulurken, Amerikalıların dikkati buna çekildi. Sonrasında, hâlihazırdaki haberler daha sansasyonel olduğundan diğer haberler medyadan çekildi. Amerikan Yahudileri ve diğerleri Rusya Yahudilerine yardım sağlamak için kampanyalar başlatmış ve gazeteler bu kampanyalarla ilgili pek çok makaleyi sütunlarına taşımıştı. Fakat Ermenilerle ilgili kampanya başlar başlamaz Rus Yahudileri için düzenlenen kampanyalarla ilgili hemen hemen hiç makale görünmedi. Bunda misyoner örgütünün, İngilizlere büyük yardımı oldu. Misyoner kampanyaları önce Hristiyanların kurtuluşunu amaçladı. Daha sonra Yahudiler, zulüm görenler listesine eklendi, fakat her zaman vurgulanan Ortadoğu Yahudileriydi, Rusya Yahudileri değil.

İkinci taktik, Rusların değişmeye başladığını gösterme kampanyasıydı. Rusya Yahudilerinin zorluk içinde olduğunu inkâr eden ve savaşın ortasında Rusya Yahudilerinin problemlerinin konuşulmasının zamanı olmadığını vurgulayan makaleler- sadece Londra kaynaklı- Amerika'da görünmeye başladı. Rusların Yahudilere iyi davrandığı, eski adaletsizliklere son verdiği, Yahudilerin evlerine geri dönmeye davet edildiği bildiriliyordu.

Bazı makaleler, Rusları suçlamaya devam ederken Amerikan basınında başka bir kampanya görüldü: Rusya Yahudileri, ancak müttefikler savaşı kazanırsa zulmün son bulacağını ve eşit haklara kavuşacaklarını iddia ediyorlardı. Petrograd, Londra ve Amerika kaynaklı makalelerde Yahudilerin umudunun müttefik zaferi olduğu, bundan sonra durumlarını düzelterek reformlara dair güvenceleri

olacağı söyleniyordu. Londra'da, Jewish Chronicle Gazetesi Wellington House ile tam bir işbirliği içindeydi.

İlk taktik gibi, üçüncü İngiliz taktiği de Türkleri kapsıyordu. Siyonizmi destekleme olarak görünen bu saldırının ilk odak noktası, aslında burada çok da tarife ihtiyaç duyulmayacak kadar tanındıktır. İngilizler, Filistin'deki Siyonist amaçları desteklemede samimi olsalar bile Balfour Bildirisi'yle sonuçlanan İngiliz konumu tartışmasız etkili bir propaganda aracıydı. Türklerin Yahudilere zulmetme hikâyesi, Rus zulmünü gölgede bırakacak, düşman Türkleri karalayacak ve Filistin'deki Yahudi varlığını destekleyen Yahudi ve Yahudi olmayanları İngiliz kampına çekecekti. Bunun için Filistin'deki Yahudilerin Türklerce zulmüne dair tamamen sahte bir hikâye icat edildi. Saldırının en etkileyici bölümü, İngiliz birlikleri Filistin'e ilerledikçe Osmanlı'nın Yafa, Gazze ve diğer kıyı şehirlerindeki halkı sürgün etmesiydi. Bu masala göre Türkler Yafa, Gazze ve başka yerlerdeki Yahudileri öldürmek için sürgün etmişlerdi. Bazı yorumlar sürgüne tabi tutulan bölgeyi genişletiyor, Türklerin Kudüs Yahudilerini de sınır dışı etmeyi ve öldürmeyi planladığını söylüyordu. Makalelerin öfkesi Washington Post'un başlığından da anlaşılabilir: "Hristiyanlığın 2000 yıl önce sevgi ve iyiliği telkin ettiği yerde korkunç savaş zulümleri". Londra'da "New York Times'a özel bir telgraf"ta Türklerin Yafa'dan çıkarılan bütün Yahudileri soyduğunu, evlerini yıktığını ve direnenlerin hepsini astığı söyleniyordu. Bu haberler 1915'ten 1917'ye kadar, iddia edilen olaylardan epey sonra bile devam ederek sürdü.⁴⁴

Eski büyükelçinin Filistin ile ilgili yorumlarının bu ülkenin tarafsızlık isteğiyle aynı zamana tesadüf ettiği belirtilmiştir 11 Mayıs 1915 tarihli haberde, Bryce, New Jersey'den küçük, "ufacık" olarak tanımladığı kutsal topraklarda, Türkler savaşa girdiğinden beri gittikçe yükselen bir tarafsızlık isteği olduğunu ve bunun Filistin'i Osmanlı egemenliğinden çıkarabileceğini ifade ediyordu.⁴⁵

Bryce, 1917 yılının Mayıs ayında Amerika'daki Yahudi gazetesine gönderdiği mesajda, Filistin'de yeniden bir Yahudi ulusu kurulmasını desteklediğini, bunun için 3 şeyin gerekli olduğunu ifade ediyordu. Buna göre; öncelikle sadece Filistin'de değil Toros dağlarının doğu ve güneyindeki her yerde Türk idaresi yıkılmalı, Amerikalı ve diğer Yahudilerden oluşan büyük bir kesim dönmek için istek belirtmeli ve Filistin'de son dönemde Türkler tarafından yapılmış tahribat-

44 Justin McCarthy, *a.g.e.*, ss. 228-230.

45 "Lord Bryce Gives View of Palestine", *The New York Times*, 11 Mayıs 1915.

tı tamir etmek ve Filistin'in şu ankinden daha büyük bir nüfusu desteklemesi için büyük miktarda fon sağlanmalı. Avrupa'nın şu anki mali durumu kötü olduğundan, Bryce, bu fonu Amerikalı Yahudilerin sağlayabileceğini, bunun da büyük ihtimalle sonunun kârlı olacağını söylüyordu.⁴⁶

26 Ocak 1918 tarihli "Siyon Rüyası Gerçek Oluyor" başlıklı Viscount Bryce'in Londra'da yaptığı bir konuşmadan alıntı yapılan haberde, Bryce, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına dair rüyanın şu anda gerçekleşebileceğine işaret ediyordu. Bryce, son yıllarda özverili çabalar gösteren bir grubun, Yahudi ulusunun eski başkentlerine geri dönmelerini sağlayacak bir hareket organize ettiğini, başlangıçta bunun bir rüya olduğunu fakat şu anda gerçek olabileceğini söylemektedir. Bryce, ayrıca, Büyük Britanya ve Amerika'da, Yahudilerin umutlarına sempatiyle bakıldığını da ilave ediyordu.⁴⁷

Parker⁴⁸ ise Nisan 1915'teki haberde Amerikan Hükümetinin tarafsızlık politikasını övüyor, Amerikan Hükümeti'nin savaşta muhtemel tek yolu izlediğini söylüyordu.⁴⁹ Aynı yılın Haziran ayındaki haberde, Parker'ın yeni çıkan kitabı "Çetin Sınavda Dünya" (The World in the Crucible) tanıtılıyordu. Büyük savaşın kökeni ve gidişatına dair bilgilerin verdiği kitabında Parker, savaşın manevi faktörlerini analiz ediyordu. Parker, kitabında, Türkiye'nin savaşa girişini Enver Paşa'nın kandırılmasına atfediyor ve bu yok edici "aptallık" dair kısa bir övgüde bulunuyordu.⁵⁰ New York ve Londra'da eş zamanlı olarak yayımlanan bu kitabın kopyaları pek çok kütüphane tarafından düzenli olarak satın alınırken daha küçük kütüphaneler ise Parker'ın iyi dileklerini içeren bir kartla birlikte kitabın ücretsiz kopyasını aldı. Parker, 1 Şubat 1916'da üstlerine iftiharla kitapçığının 611 kütüphaneye gönderildiğini, bunların 600 tanesinden minnettarlık içeren teşekkürler alındığını bildiriyordu.⁵¹

46 "Bryce Cables To Jews", **The New York Times**, 7 Mayıs 1917.

47 "Zion Dream Coming True", **The New York Times**, 26 Ocak 1918.

48 Bryce'in New York Times'da kendi ismiyle yayınlanan yazıları, Gilbert Parker'a göre daha fazladır. Zira Bryce, Amerikalılarca saygı duyulan ve düşüncelere önem verilen birisi olarak, yazıların kendi ismiyle yayınlanmasında tereddüt göstermemiştir. Buna karşılık, basından sorumlu asıl kişi olan Parker bu işi son derece gizli bir şekilde ve mümkün olduğunca Amerikalılar vasıtasıyla yaptığı için Bryce kadar kendi ismiyle gazetelerde görünmez. Fakat bu durum, Amerika'nın 1917'de savaşa girmesiyle kısmen değişmiştir.

49 "Sir Gilbert Parker Lauds Our Attitude", **The New York Times**, 16 Nisan 1915.

50 "Sir Gilbert Parker On German Weakness", **The New York Times**, 20 Haziran 1915.

51 Wayne A. Wiegand, **a.g.m.**, s. 245-246.

Parker, Amerika, 1917'de müttefikler safında savaşa girene kadar yaptığı işi inkâr etti. Ocak 1917'de New York'taki gazetecilere "Ne İngiltere ne de Fransa Amerika Birleşik Devletleri'nde herhangi bir basın bürosu kurabilir" derken Amerika savaşa girdikten sonra ise bunu resmen ve gururla itiraf ediyordu.⁵² 17 Haziran 1917 tarihli haberde, Parker'a "İngiliz Hükümeti adına savaş için çalışıyorsunuz, değil mi" diye sorulduğunda "evet, savaş çıktığından beri Amerika'daki propaganda benim sorumluluğumda" diyerek propaganda görevini itiraf etmiştir.⁵³

I. Dünya Savaşı boyunca, öncelikle Almanya daha sonra Türkler hakkında yoğun bir şekilde devam eden propaganda yazıları Milli Mücadele döneminde de kısmen azalmakla birlikte devam etmiştir. Milli Mücadele döneminde, 15 Ağustos 1919 tarihli haber, Amerika'daki Ermeni Ulusal Birliği, James Bryce vasıtasıyla hem Başkan Wilson'a hem de Dışişleri Bakanlığı'na, İngiliz Hükümeti'nin Ermenistan Cumhuriyeti'nin olduğu bölgeden birliklerini çekmemesi konusunda ısrar etmesini isteyen bir başvuru yaptığını belirtiyordu.⁵⁴

31 Aralık 1919 tarihli haberin başlığı "Lord Bryce Ermenistan'a yardım edeceğimizden umutlu"dur. Bryce'in dün verdiği demeçte, "Ermenilere yapılacak yardım 1453'te Müslümanlar tarafından ele geçirildikten sonra bile bir Hristiyan şehri olarak kalan İstanbul'un Türklerden temizlenmesine yardımcı olacaktır" demektedir.⁵⁵

2 Mayıs 1920 tarihli haber; Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi'nin bu akşam bir toplantı organize edeceğini ve toplantının, Ermenistan'ın Türk boyunduruğuna terk edilmesi tehlikesine karşı Amerika'dan derhal protestoya ihtiyaç duyulduğunu vurgulayan Bryce'in mesajı üzerine organize edildiğini belirtiyordu.⁵⁶

2 Mart 1921 tarihli James Bryce'in New York Times'a özel telgrafında, Ermenileri ilgilendiren ve onları Türk boyunduruğundan kurtaran Sevr Antlaşması hükümlerinin uygulanması için cesur bir başvuru yaptığı belirtiliyordu. Bryce'a göre, Türkler İtilaf Devletleri'ne karşı sebepsiz giriştikleri savaşta mu-

52 Justin McCarthy, *a.g.e.*, ss. 213.

53 "Forecast of Radical Changes After War Ends", *The New York Times*, 17 Haziran 1917.

54 "Beg British to Stay", *The New York Times*, 15 Ağustos 1919.

55 Osman Ulugay, *a.g.e.*, ss. 58.

56 "To Plead for Armenia", *The New York Times*, 2 Mayıs 1920.

zaffermiş gibi Bolşeviklerin ele geçiremedikleri Rusya Ermenistan'ının bütün bölümlerini ve Wilson Prensiplerinin Ermenistan Cumhuriyeti'ne verdiği Türk Ermenistan'ının bütün bölümlerini ellerinde tutmalarına izin verilmesini talep ediyordu. Diğer deyişle, Türkler hem yerli halkına "katliam" yaptıkları için anlaşmanın kendilerinden aldığı bütün toprakları hem de Rusya'ya ait olan Hristiyan Ermenilerin oturduğu bölgeye sahip olmak istiyorlardı. Kars ve Gümrü bölgesinde kısa bir süre önce işlendiği rapor edilen "katliam"lara da değinen Bryce, bunun, toprağın Türk olduğunu iddia etmek için Hristiyanların yok edilme politikasının başka bir örneği olduğunu söylüyordu.⁵⁷ Zira bu tarihlerde, 23 Şubat'tan 12 Mart 1921'e kadar süren Londra Konferansı'nda, İtilaf devletleri Sevr Antlaşması'nın esasında bir değişiklik yapmayıp bir-iki küçük değişiklikle yetinmiş, Türkiye de Misak-ı Milli'yi izah ile her şeyden önce Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarını istemişti.⁵⁸

27 Eylül 1922'deki haber, Boğazların "Kemal"e verileceğini fakat Parker'ın İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nı kontrol etmeleri gerektiğini söylediğini yazıyordu. Amerika'da bir derneğe yaptığı konuşmada Parker, Mustafa Kemal'e İstanbul dâhil istediklerinin hepsinin verilmesini öneriyor, fakat Amerika Birleşik Devletleri dâhil herkesin güvenliği için İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nı kontrolünün devam etmesi gerektiğini belirtiyordu.⁵⁹

29 Kasım 1922 tarihli haberde Parker, yine, dünya direnirken Türkiye bir daha asla Çanakkale Boğazı'nı kontrol edemeyecektir demektedir. Haberde ayrıca Türkiye hakkında şahsi duygularını da ifade eden Parker, "Türkiye'yi sevmiyorum, Yunanistan'ı da. Büyük Britanya resmî olarak Türkiye'ye karşı dostça olmalı fakat Britanya halkı, Türkiye'den aynı sizin-yani Amerika'nın- kadar çok nefret ediyor" demektedir.⁶⁰

Bununla birlikte özellikle 1921 yılından itibaren İngiliz propagandası -özellikle de Gilbert Parker vasıtasıyla yapılan propaganda- fark edilmeye başlanmış ve bu da gazete yazılarına yansımıştır.

21 Mayıs 1921 tarihli New York Times'daki makalenin başlığı "Savaş Yanlısı Komplo Suçlaması Meclis'te Tekrarlandı" idi. Haberde, Amerika'nın savaşa

57 "Greece Stands Firm for Sevres Treaty", **The New York Times**, 2 Mart 1921.

58 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, ss. 318.

59 "Would Yield to Kemal", **The New York Times**, 27 Eylül 1922.

60 "Parker for World Economic Parley", **The New York Times**, 29 Kasım 1922.

girmesinden önce Büyük Britanya adına duyguları etkilemek için gazetelerin satın alındığını, bu komponun araştırılması için bir önerge verildiğini belirten haberde özellikle Fransız Savaş eski Bakanı Gabriel Hanotaux ile Sir Gilbert Parker'ın beyanlarının araştırılması isteniyordu.⁶¹

Aynı ayda başka bir haberde Chicago milletvekili M. A. Michaelson Amerika'nın büyük savaşa, İngilizlerin ve finansal çevrelerin propagandasıyla çekildiğine işaret eden bir konuşma yapıyor ve yine Sir Gilbert Parker'ın adı "bu ülkede İngiliz istihbarat hizmetini yöneten kişi" olarak geçiyordu.⁶²

Sonuç olarak, İngilizlerin I. Dünya Savaşı'nda Amerika'da yürüttükleri propaganda amacına ulaşmış ve Amerika 1917 Nisan'ında İtilaf devletleri sa-
fında savaşa girmiş ve bir anlamda Rusya'nın yarattığı boşluğu doldurmuştur. Fakat Wellington House mirasının dostlar ve eski düşmanlar için uzun vadede sonuçları oldu. İki savaş arası dönemi anlatan pek çok popüler tarihte nadiren bahsedilen ve hatta hemen hemen hiç bahsedilmeyen şey Wellington House'un İngiliz dış politikası ve aslında uluslararası ilişkilerine sonuçlarının da çoğunlukla önemli olduğuydu. Örneğin, savaştan sonra Wellington House'un Amerika'da 1914 ve Amerika'nın savaşa girişi olan 1917 yılları arasındaki çalışmaları öğrenildiğinde büyük bir infial uyandırdı. Masterman, Parker ve meslektaşları tarafından yayılan becerikli, sinsi ve başarılı propagandayla Amerika Birleşik Devletleri'nin nasıl kandırılarak savaşa sokulduğunu gösteren savaş sonrası açığa vurmalar üzerine, iki savaş arası dönemde Atlantik'in diğer tarafında hızlı bir şekilde "izolasyonizm" ayrılığı benimsendi. Bu durum İngiliz-Amerikan ilişkilerinde ciddi bir güvensizlik oluşturdu ve Aralık 1941'e kadar süren Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası ilişkilere müdahil olmadaki isteksizliğini destekleyen bir "müstahkem Amerika" zihniyetini güçlendirdi. Amerika'nın düşüncesi, "son savaşta İngiliz propagandasıyla kandırılmış olabiliriz fakat bir sonrakinde bunun tekrarına karşı tetikte olmalıyız", şeklinde olmuştur. İngilizlerin I. Dünya Savaşı'nda Amerika'daki propagandası Amerika'nın II. Dünya Savaşı'na girişini tehlikeye attı demek biraz cesurca bir söylem olsa da, şunu söyleyebiliriz ki Aralık 1941'de Japonların Pearl Harbor'a saldırısına kadar, bir daha Amerika resmen müttefik olarak İngilizlerin yanında yer almamıştır. Bu süre içinde İngilizler, özellikle 1940 Haziran'ında Fransa düştükten sonra yalnız

61 "Pro-War Plot Cahrge Renewed in House", **The New York Times**, 21 Mayıs 1921.

62 "Hints That Bankers Took Us into War", **The New York Times**, 27 Mayıs 1921.

kalmıştır. Amerika'nın Wellington House güvensizliği 1939'lara kadar etkisini sürdürmüştür.⁶³

Tarihi kayıtlar Wellington House yayınlarının geniş bir şekilde dağıtıldığını bize göstermekle birlikte bu yayınların umumî efkârı değiştirmede etkili olup olmadığı çok daha karmaşık bir sorudur. Fakat Wellington House'un Amerikan biriminin başkanı olarak 1917'de Parker'ın yerini alan William Mac Neil Dixon'ın bu konuda hiç tereddüdü yoktur. Dixon Kasım 1917'de "Wellington House yayınlarının savaşın bütün meseleleriyle ilgili Amerikan düşüncesi üzerinde çok güçlü şekillendirici bir etkisi vardır. Yayınları gönderdiğimiz kütüphane raflarındaki kitaplar, pek çok insan tarafından görülmüş ve okunmuştur" demektedir.⁶⁴

Amerika'daki İngiliz propagandasının Türkiye açısından da günümüze kadar gelen kötü sonuçları olmuştur. Arnold Toynbee, hatıralarında "Mavi Kitap"ın İngiliz Hükümeti'nce tamamen siyasi maksatlarla çıkarıldığını söylemektedir. Mavi Kitap'ın arkasında yatan sebep, "Rus barbarlığı nasıl İngiltere ve Fransa'nın aleyhine olduysa Türklerin Ermeni tehciri de Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın aleyhine olacaktır" mantığıdır. Toynbee, kendisinin ve Lord Bryce'in bu propaganda faaliyetlerinden haberi olmadığını, olsaydı her ikisinin de bu işi yapmayacağını söylemektedir. Fakat savaş zamanında söylenen yalanlar şimdi kabul gören yaklaşımdır. Pek çok kişi, Türklerin I. Dünya Savaşı'nda neler yaptıklarını bildiklerine inanmaktadır. Aslında onların bildikleri İngiliz propagandasının onlardan inanmasını istediklerinden ibarettir.⁶⁵

63 Philip M. Taylor, **a.g.e.**, ss.43-44.

64 Wayne A. Wiegand, **a.g.m.**, s. 250.

65 Justin McCarthy, **a.g.m.**, s. 481; Arnold Toynbee, **Hatıralar: Tanıdıklarım**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 175, 177.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

Avşar, Servet, **Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası**, Kim Yayınları, Ankara, 2004.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

Encyclopedia Americana, Volume 21, International Edition, Americana Corporation, New York, 1966, s. 326-327.

McCarthy, Justin, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", **Türkler**, C 13 (2002), s. 469-481.

McCarthy, Justin, **The Turk in America: Creation of an Enduring Prejudice**, University of Utah Press, Salt Lake City, 2010.

Rubin, Bernard, "Propaganda and Ideological Conflicts 1917-1945: the Need for Psychological Peacefare – 1", **Contemporary Review**, 200: 1151 (1961: Dec), 632.

Sanders, M. L. ve Taylor Philip M., **British Propaganda During the First World War 1914-1918**, Palgrave, London, 1982.

Sonyel, R. Salahi, "Birinci Dünya Savaşı Günlerinde Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası", **Belleten**, LVIII/222 (Ağustos 1994), s. 187.

Taylor, Philip M., **British Propaganda in the 20th Century**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1999.

The New York Times Gazetesi.

Toynbee, Arnold, **Hatıralar: Tanıdıklarım**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

Türk Ansiklopedisi, C 8, Maarif Basımevi, Ankara, 1956.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C 3, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1983.

Ulagay, Osman, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.

Wiegand, Wayne A., "British Propaganda in American Public Libraries, 1914-1917", **Journal of Library History**, 18:3 (1983: Summer), s. 243-250.

<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=comgts&carama=gts&guid=TDK.GTS.505c03d9562942.89627546> (10.07.2012).

EKLER

EK 1- Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Wellington Evi Kitapları (McCarthy, 2002: 471-472)

E. F. Benson, **Crescent and Iron Cross**, London, Hodder and Stoughton, 1918; New York, Doran, 1918.

E. F. Benson, **Deutschland über Allah**, London and New York, Hodder and Stoughton, 1917.

British Palestine Committee, **Palestine**, reprint of article from November 24, 1917, London, Hayman, Christy and Lilly, 1917; New York, Doran, 1918.

The "Clean-Fighting Turk", a Spurious Claim. reprinted from The times of February 20, 1917.

Israel Cohen, **The Turkish Persecution of the Jews**, Passmore and Sons, 1918.

The Commercial Future of Baghdad, Complete Press, London, 1917.

Edward Cook, **Britain and Turkey**, London, Macmillan, 1914.

Delegates of the Red Cross, **Turkish Prisoners in Egypt**, Red Cross, London, 1917.

Leon Dominian, **The Frontiers of Language and Nationality in Europe**, New York, Henry Holt, 1917.

Fa'iz El-Ghusein, "Bedouin Notable of Damascus" [sic], **Martyred Armenia**, London, C. Arthur Pearson, 1917; New York, Doran, 1918.

General Sir Edmund Allenby's Despatch of 10th December, 1917, on the Operations in Egypt and Palestine from 28th June, 1917, till the Capture of Jerusalem (11th December, 1917), reprint from the London Gazette of January 22, 1918, London, H. M. Stationery Office, 1918.

S. Georgevitch, **Serbia and Kossovo** [yayıncı bilinmiyor].

Germany, Turkey and Armenia: Selections of Documentary Evidence relating to Armeian Atrocities, London, J. J. Keliher & Co., 1917.

Great Britain, Palestine and the Jews: Jewry's Celebration of Its National Charter, London, The Zionist Organization, 1918; New York, Doran, 1918.

Great Britain, Palestine and the Jews: A Survey of Christian Opinion, London, The Zionist Organization, 1918.

A. P. Hacobian, **Armenia and the War**, London, Hodder and Stoughton, 1917; New York, Doran, 1917.

E. W. G. Masterman, **The Deliverance of Jerusalem**, London, Hodder and Stoughton, 1918; New York, Doran, 1918.

Basil Mathews, **The Freedom of Jerusalem**, London and New York, Hodder and Stoughton, 1918.

Esther Mugerditchian, **From Turkish Toils: an Armenian Family's Escape**, London, C. Arthur Pearson, 1918; New York, Doran, 1918.

Martin Niepage, **The Horrors of Aleppo, Seen by a German Eyewitness**, London, T. Fisher Unwin, 1917.

The Ottoman Domination, London, Fisher Unwin, 1917.

Canon Parfit, **Mesopotamia: the Key to the Future**, London, Hodder and Stoughton, 1917; New York, Doran, 1918.

Pavle Popovic, **Serbian Macedonia**, The Near East, Devonshire Square [sic, no other information].

Report on the Pan-Turanian Movement [bilgi yok].

R. W. Seton-Watson, **Serbia, Yesterday, Today and Tomorrow: a School Address**, Vacher and Sons, 1916.

George Adam Smith, **Syria nad the Holy Land**, London, Hodder and Stoughton, 1918.

Harry Stuermer, **Two War Years in Constantinople**, London, Hodder and Stoughton, 1917; New York, Doran, 1917.

Subject Nationalities of the German Alliance (with a Map Drawn from German Sources), London and New York, Cassell and Co., 1917.

Syria During March 1916: Her Miseries and Disasters, London, Sir Joseph Causton and Son 1916 [listed separately].

S. Tolokowsky, **The Jewish Colonisation in Palestine**, London, The Zionist Organization, 1918.

Arnold J. Toynbee, **Armenian Atrocities: the Murder of a Nation**, London and New York, Hodder and Stoughton, 1915.

Arnold J. Toynbee, ed., **The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916**, London: H. M. Stationery Office, 1916; London and New York, Hodder and Stoughton, 1916.

Arnold J. Toynbee, **Turkey: A Past and a Future**, London, Hodder and Stoughton, 1917; New York, Doran, 1917.

Arnold J. Toynbee, **The Murderous Tranny of the Turks**, London, Hodder and Stoughton, 1917; New York, Doran, 1917.

Josiah Wedgwood, M. P., **With Machine-Guns in Gallipoli**, London, Darling and Sons, 1915.

Chaim Weizmann and Richard Gottheil, **What is Zionism?, two chapters from Zionism and the Jewish Future**, London, The Zionist Organization, 1918.

J. S. Willmore, **The Welfare of Egypt**, London and New York, Hodder and Stoughton, 1917.

EK 2- AMERİKA'DAKİ İNGİLİZ PROPAGANDASINA YARDIMCI OLANLAR (Mc Carthy, 2010: 211)

Kabine üyesi/ devlet adamı	1847	Piskoposlar	250
Bilim Adamı	1446	Tarih Dernekleri	214
Avukat vs.	1445	Hukuk Okulları	166
YMCA (Young Men's Christian Association) Yetkilileri	830	Kulüpler	108
Senatör ve Milletvekilleri	680	Hakimler	81
Kütüphaneler	619	Kamu Kurumlarındaki Devlet Müfettişleri/ Amirleri	35
Gazeteler	555	Ünlü/Seçkin Kişiler (Başkalarına Dağıtması İçin)	585
Kolej Rektörleri	339	Diğer ve Çeşitli	2212
Finansçı/sermayedarlar	262		

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ŞEHİT OLAN TORBALILAR

Necat ÇETİN*

ÖZET

I. Dünya Savaşından çeşitli cephelerde kalan asker sayısı bu güne kadar kesin rakamlarla tespit edilememiş, yaklaşık olarak ifade edilmiştir. Torbalı ilçesinin merkez ve köylerinin toplam idari birim sayısı 42'dir. 2003 yılından beri gerek Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi ve gerekse alan araştırması ile Torbalı ilçesinin merkez ve köylerinde askerde kalan 625 kişi tespit edilmiş, kayıtlar mümkün olduğunca ailelerle yapılan görüşmelerle de anekdotlarla kayıtlar desteklenmeye çalışılmıştır. Nüfus müdürlüğü arşivinde bulunan 17 esas defterde bulunan yaklaşık 12.000 kişinin incelenmiş, kişi bilgilerinin ölüm kayıtlarında düşülen kayıtlar (412 kişi) ve 1934 yılı nüfus tarama bilgileri (213 kişi) birleştirilerek 625 kişinin askerde kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada 625 kişinin kimlik bilgileri ve idari birimleri verilmiştir. Kayıtlardaki kişilerin künyelerinin geldiği tarihlerden 212'sinin sadece yılı diğer 43'sünün ay, gün ve yılı yazılıdır. En çok Hortuna Köyü'nde 36 kişinin askerde kaldığı tespit edilmiştir. Kişilerin doğum yılları 1285 ile 1315 yılları arasında değişmektedir. Doğum yerlerine baktığımızda bazılarının bugünkü sınırlarımız dışında olduğu görülmektedir. 59 hanede birden fazla kişi askerde kalmıştır. Aynı hanede askerde kalan en fazla kişi sayısı 4 ile Çengele Köyü'ndedir. Kayıtlar: Şehiden, Askerde, Askeri hastane, Seferberlik, Bağdat'ta harpte, Umumi harp, Harb-i umumi, Çanakkale harbi, 4.ordu, Rus harbi, Harbiye hastanede, İkitelli hastanesinde, Bornova askeri hastanede, Sebdülbahir, Anafartalar, Topçu hastanesi, Kafkas cephesi, Esarette, Askerde şehit, Harpte, Çorlu hastanesi, Arıbirnu şehiden, Arabistan, Çanakkale şehiden, Kafkasya, Mekke-i Mükerrreme'de vurulmuştur, şeklindedir. 24 kişinin

---

* Uzman tarih öğretmeni ve okul müdürü Torbalı İzmir (cetin.necat@gmail.com)

şehit kaydı bulunmaktadır. Künyelerin geliş kaydına bakarsak 1330 yılında: 24, 1331 yılında 115, 1332 yılında 207, 1333 yılında 150, 1334 yılında 78 ve 1335 yılında ise 30 kişinin kaydı bulunmaktadır. Kayıtlardaki hanelerden 209'nun nüfus kayıtlarının kapalı kayıt konumunda olduğu, 25 hanenin ise savaştan sonra başka idari birimlere nakli gittiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: “Torbalı, Askerde, Nüfus kaydı, Şehit, Çengele”

THE PEOPLE FROM TORBA WHO WERE MARTYRIZED IN WORLD WAR I

ABSTRACT

Until now it couldn't be confirmed exactly, how many soldiers died in Fronts of the First World War or didn't come back. It is only said approximately. There are 42 government offices in the district of Torbalı and in the villages. After the research of the archives of Torbalı State Register of Persons and the research of the area, in the year 2003, it is confirmed that 614 soldiers from the district centre and from the villages of Torbalı couldn't come back during the mobilization years of 1914 - 1918.

This number was confirmed by talking with the families and by the anecdote which were explained by the old people.

These researches tried to support the Registers. About 12000 people from the 17 Register Books of the State Register Office archives were controlled.

From the Register Books it is seen that 406 persons were rubbed down. According to the Register researches in the year 1934, 208 persons were brought together and altogether it is confirmed that 614 soldiers (people) died or didn't return. With this study the identities and the administration units of the people were confirmed. According to the Registers the birth days weren't exactly given. 212 of them were written only the years, but the others were written completely as day, month and the year. Most of them were from the village Hortuna (36 persons) the birth years of those soldiers are between 1853 and 1891.

If we look at their place of births, it is seen that some of them are from outside of today's border of the district Torbalı.

From 61 families, more than one soldier died or didn't come back from the same family. But from a family in the village Çengele 4 persons didn't come back. The registers about them are written like this: Martyrdom, at the military dienst, in military hospital, mobilization (warfare), in war in Bagdat, in general war, in the First World War, at the Dardanelles war, at the 4. Army, at the Russia war, in the military hospital, at the Ikitelli hospital, at the military hospital of Bornova, in Sebdülbahir, in Anafartalar, at the artillery hospital, in Caucasia front, in the captivity, Died during military service, in Çorlu Hospital, died in Arıburnu war, in Arabia, died in Dardanellen war, in Caucasia, was shut in Mecca (Mekka) if we look at their patronymic (Personal register) there are register about those death number of the people, according to the years like so : In the year of 1914 ,17 persons; in 1915 ,91 people, in 1916, 200 people; in 1917,167 persons; in 1918 , 80 persons; and 1919, 33 persons died. The average death age of them is 30.64 (between 30-31 years old)

199 of the soldiers' registers are closed. 25 families have moved to the other cities after the war. This is the first research about the Register Books in the district of Torbalı. But in the Archives of the National Ministry of Defence there are only 25 persons' register

Key Words: “Torbalı, Askerde, birth certificate, martyr (Şehit), Çengele”

Yöntem: Torbalı nüfus müdürlüğü arşivinde bulunan 1321 yılı son Osmanlı tahrir defterleri 2003 yılında alınan izin ve onayla 1334 yılına kadar yaklaşık 12.000 kişinin kayıtları incelenmiş, erkek kayıtlarının ölüm kayıtlarında düşülen “askerde” veya “şehiden” gibi kayıtlar tek tek not edilmiş, 2003 yılından 2005 yılına kadar 42 idari birimdeki askerde kalanların ulaşılabilen aileleriyle görüşme yapılmış, kayıtlar anekdotlarla teyit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca üç klasörde tutulan 1934 yılı nüfus tarama cetvelleri de taranarak ölüm kayıtları taranarak, defter kayıtlarına eklenmiştir.

İlçe olduğu 1926 yılına kadar idari birim olarak İzmir merkezine bağlı nahiye olarak görünen Torbalı'nın 4'i mahalle olmak üzere toplam 42 idari birimi bulunmaktadır. 1321 son Osmanlı nüfus tahririnde bu idari birimlere ait Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivinde bulunan nüfus esas defterlerinin dökümü şu şekildedir¹:

ATİK NÜFUS ESAS DEFTERLERİNİN ARŞİV TASNİFİ	
<i>Cilt No</i>	<i>Yazılı idari birim/birimler</i>
1	Tepeköy, Torbalı nahiye merkezi
2	Arsılanlar, Tepe Ertuğrul Mahallesi ²
3	Çapak ³ , Çorlu ⁴ , Tiryanda ⁵ , Yoğurtçular
4	Hortuna ⁶ , Helvacı ⁷
5	Çaybaşı ⁸ , Sepetçiler ⁹ , Sepetçiler Mecidiye Mahallesi ¹⁰
6	Meşhet ¹¹ , Meşhet Bulgar Mahallesi ¹²
7	Ahmetli, Arapçı ¹³ , Eğerci ¹⁴ , Hamidiye ¹⁵
8	Çakırbeyli, Karakuyu ¹⁶ , Yeni
9	Ayrancılar ¹⁷ , Belenbaşı ¹⁸ , Kayas ¹⁹ , Kuşçuburnu ²⁰
11	Arıtışı ²¹ , Bozköy, Dirmil ²² , Döğlerlik, Saibler
12	Dağkızılca, Dere ²³ , Fetrek ²⁴ , Gökyaka Teke ²⁵ , Sinek ²⁶
13	Bozköy, Doğancılar ²⁷ , Kırıklar ²⁸
14	Dağtekke ²⁹
15	Karaot ³⁰
16	Cumalı ³¹ , Çakallar ³² , Karakızlar ³³ , Çengele ³⁴
17	Demirci, Karacaagaç ³⁵

Arşivde bulunan nüfus esas defterleri 50 X 70 cm. boyutundadır. Defterler yenilemenin yapıldığı 1976 yılına kadar kullanılmıştır. Bazı defterler aşırı yıpranma nedeni ile dağılmış durumdadır. 13 kişinin kaydı yenileme sırasında kayda alınmamıştır. Kayda alınmayan haneler³⁶ nedeniyle hane numaralarında bazı değişiklikler olmuştur. Askerde kalanların tespitinde yararlanılan diğer kaynak 1934 yılında tüm idari birimlerde yapılan nüfus tarama cetvelleridir. Mevcut durumunu tespit etmek amacıyla 1934 yılında doğup da kayda geçmeyen, ölü ve kayıp olduğu halde ölüm düşümleri yapılmayan ve evlenmesine rağmen kayda geçmeyenler için 30 X 50 cm boyutunda hazırlanan cetvellere idari birimdeki muhtar ve ihtiyar heyetince listeler oluşturulmuş, ölüm ve kayıp olanlar için hazırlanan listelerin incelenmesi ile deftere kaydı olmayan askerde kalanların künye yılı ve askerde kaldıkları yerler her kişi için ayrı numara verilerek yazılmıştır³⁷. Nüfus defterleri ve tarama cetvelleri esas alınarak ne yazık ki asker kayıpları hakkında bugüne kadar hiçbir çalışma yapılmamıştır. Hâlbuki dönemdeki savaşlarda en önemli unsur insan kaynağıdır. İnsan unsurunun en önemli dayanak belgeleri nüfus kayıtlarıdır. Torbalı bölgesinde en son nüfus tahriri 1321 yani

1905 yılında yapılmıştır. Bu tahrirde kaydı yapılan idari birimlerdeki silâhına alınan kişilerin özlük bilgileri bu nedenle çok önemlidir. Ölen kişilerin ölüm kayıtları ilgili hanenin defterdeki kaydına işlenmektedir. Künyesi gelen kişilerin ölüm kayıtlarında genellikle “Askerde, Şehiden, Seddülbahir Kerevizdere’de kaybolduğu şerh verildi” gibi şerh düşülmüştür. Bu kayıtlar ilgili idari birimdeki asker kayıplarını net biçimde ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle bu araştırma bu nedenle önem arz etmektedir. Yapılan alan araştırması sırasında künyesi gelen askerlerin ulaşılan ve görüşülen hanelerde yaşayan kişilerden alınan anekdotlar da ailelerin seferberlik döneminde askerde kalanlarını unutmadıkları, en azından doğan çocuklarına isimlerini verdikleri gözlemlenmiştir.

Osmanlı Devleti dâhil olduğu I. Dünya Savaşı’nda ana ve yardımcı cephelerde savaşımıştır. I. Dünya Savaşında çeşitli cephelerde kalan asker sayısı bu güne kadar kesin rakamlarla tespit edilememiş, yaklaşık olarak ifade edilmiştir. Tüm ülkelerden 65.038.810 askerin katıldığı savaş, arkasında resmi rakamlara göre toplam 8.556.315 ölü, 21.219.452 yaralı ve 7.750.945 kayıp veya esir bırakmıştır³⁸.

Osmanlı İmparatorluğunun askeri kayıpları konusunda bazı araştırmalar yapılmıştır³⁹. Toplan asker kaybının 1.600.000 kişi tahmin edilmektedir. Yapılan diğer bir araştırma ise daha net rakamlar ifade etmektedir⁴⁰.

(Ölü, yaradan veya hastalıktan ölenler)	501.091
Yara veya hastalıktan ötürü hastanede tedavi edilenler	3.059.205
Hastaneden taburcu edilmiş	2.167.841
Malûller	891.364
Toplam	2.167.841
Muhtelif cephelerdeki ölümler sayısı	
Kafkas cephesinde	218.878
Çanakkale’de	101.147
Filistin cephesinde	80.764
Irak’ta.	44.721
İzmir ve Antalya’da (amele taburları çoğu sıtmadan)	9.211
Galiçya’da	4.272
Romanya ve Dobruca’da	4.166
Hicaz’da (Mekke, Medine, Yemen)	4.166
Makedonya’da	878
Türlü cephelerde (Kafkaslar, Bakû, Dağıstan v.b)	74.852
Toplam	392.915
Sadece cephelerdeki ölen asker sayısı	383.704

Torbalı ilçesinin merkez ve köylerinin toplam idari birim sayısı 42'dir. İdari, birimlere ait nüfus defterleri ve tarama cetvellerine göre büyük savaşın başladığı 1330 yani 1914 yılı esas alınarak Torbalı ilçesinin merkez ve köylerinde askerde kalan 614 kişi tespit edilmiş, kayıtlar mümkün olduğunca ailelerle yapılan görüşmelerle de kayıtlar desteklenmeye çalışılmıştır. Nüfus müdürlüğü arşivinde bulunan 17 nüfus esas defter incelenmiş, kişi bilgilerinin ölüm kayıtlarında düşülen kayıtlar (406 kişi) ve 1934 yılı nüfus tarama bilgileri (208 kişi) birleştirilerek 553 hanede toplam 614 kişinin askerde kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada 614 kişinin kimlik bilgileri ve idari birimleri verilmiştir.

Kayıtlardaki kişilerin künyelerinin geldiği tarihlerden 212'sinin sadece yılı (%34) diğer 402 'sının ay, gün ve yılı yazılıdır. Askerde en çok Hortuna Köyü'nden 36 kişinin kaldığı tespit edilmiştir. 59 hanede birden fazla kişi askerde kalmıştır. Aynı hanede askerde kalan en fazla kişi sayısı 4 ile Çengele Köyü'ndedir. Künyelerin geldiği yıllara bakarsak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

ÖLÜM YILLARINA GÖRE KİŞİ			
Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1330	17	1337	5
1331	91	1338	2
1332	200	1339	3
1333	167	1340	1
1334	80	1341	1
1335	33	Toplam	12
1336	9	Bilinmeyen	5
Toplam	597	Genel Toplam	614 kişi

Künyelerin geliş ve deftere kaydına bakarsak 1330 yılında: 17, 1331 yılında 91, 1332 yılında 200, 1333 yılında 167, 1334 yılında 80 ve 1335 yılında ise 33 kişinin kaydı bulunmaktadır. Görüleceği üzere en çok 1332 yani 1916 yılında (%33) künye ölüm kaydı vardır.

59 hanede birden fazla kişi askerde kalmıştır. Aynı haneden iki kişi askerde kalan hane sayısı:54, aynı haneden üç kişi askerde kalan hane sayısı:4, aynı haneden dört kişi askerde kalan hane sayısı:1'dir

Aynı haneden iki ve daha fazla kişi sayısını gösteren tablo							
İdari birim	HS ⁴¹			İdari birim	HS		
Kişi sayısı	2	3	4	Kişi sayısı	2	3	4
Ahmetli	1			Arslanlar	1		
Çakırbeyli	4			Tepeköy Mah.	1		
Helvacı	2	1		S.Mecidiye Mah.	1		
Dirmil	4			Doğancılar		1	
Karakuyu	2			Karakızlar	3		
Çengele			1	Hortuna	6	1	
Taşkesik	1			Saibler	1		
Torbali Mah.	1			Yoğurtçular	1		
Çorlu	2			Arıtış	1		
Sinek	1			Dere	2		
Özbey	1			Fetrek	2		
Cumalı	1			Bozköy	1	1	
Kırıklar	2			Sepetçiler	1		
Çapak	2			Dağtekke	1		
Dağkızılca	4			Eyerci	1		
Karacaagaç				Karaot	2		
Toplam	29	1	1	Toplam	25	3	

Defter ve tarama cetvel kayıtlarına baktığımızda; Şehiden, Askerde, Askeri hastane, Seferberlik, Bağdat'ta harpte, Umumi harp, Harb-i Umumi, Çanakkale Harbi, 4.Ordu, Rus Harbi, Harbiye Hastanede, İkitelli Hastanesinde, Bornova Askeri Hastanede, Seddülbahir, Anafartalar, Topçu Hastanesi, Kafkas Cephesi, Esarette, Askerde şehit, Harpte, Çorlu Hastanesi, Arıburnu şehiden, Arabistan, Çanakkale şehiden, Kafkasya, Mekke-i Mükerrerme'de şeklinde kayıt düşülmüştür.

KÜNYE KAYITLARI			
4. ordu	3	Harb-i Umumi	70
Anafartalar	1	Harbiye Hastanesi	2
Arabistan	1	Irak	1
Arıburnu Şehiden	1	İkitelli Hastanesinde	1
Askerde	367	Kafkasya Cephesi	2
Askerde Şehiden	53	Mekke-i Şerife'de vurulmuştur	1
Askeri Hastane	2	Rus Harbi	1
Bağdat'ta Harpte	2	Sebdülbahir	1
Bağdat Hastanesi	1	Seferberlik	68
Bornova Askeri Hastane	1	Tedbil havada	1
Çanakkale Harbi	12	Topçu Hastanesi	1
Çanakkale Harbi Şehiden	4	Umumi Harb	11
Çorlu Hastanesinde	1	Yemen	2
Esarette	1	Belirsiz	1
Harbde	1		
TOPLAM 614			

Tabloda da görüleceği üzere 367 kişinin kaydında “Askerde” ibaresi vardır. 58 kişinin “Şehit” kaydı bulunmaktadır.

Doğum tarihi gruplamasına baktığımızda ise tablo şu şekildedir.

DOĞUM YILLARINA GÖRE KİŞİ SAYISI							
Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1269	1	1289	18	1299	31	1309	26
1271	1	1290	17	1300	20	1310	18
1280	1	1291	17	1301	22	1311	41
1281	1	1292	8	1302	6	1312	24
1282	1	1293	24	1303	15	1313	26
1283	1	1294	22	1304	22	1314	12
1285	6	1295	16	1305	28	1315	19
1286	10	1296	26	1306	12	1316	4
1287	8	1297	18	1307	27	1317	2
1288	4	1298	31	1308	28		172
	34		197		211	Toplam	614 kişi

Görüleceği üzere 1311 doğumlular 41 kişi ile en kalabalık grubu teşkil etmektedir.

Künye ölüm kayıtları şu şekildedir.

ÖLÜM YAŞLARINA GÖRE KİŞİ SAYISI							
Yaş Grubu	Kişi Sayısı	Yaş Grubu	Kişi Sayısı	Yaş Grubu	Kişi Sayısı	Yaş Grubu	Kişi Sayısı
13	1	26	25	37	16	48	6
16	2	27	20	38	14	49	2
17	4	28	14	39	27	50	1
18	12	29	20	40	21	51	1
19	16	30	19	41	13	52	1
20	27	31	11	42	21	53	1
21	36	32	16	43	10	60	1
22	33	33	34	44	11	61	1
23	28	34	27	45	9	Toplam	614
24	21	35	20	46	7		
25	29	36	26	47	5		
Ölüm Yaş Ortalaması 30,64							

Bu tabloya göre en küçük yaş 13 yaşında 1317 doğumlu ve 1330 yılında ölen Kuşçuburun Köyü 8. hanede kaydı bulunan Şaban oğlu Eyüp'e aittir⁴². Ölüm kaydına göre en yaşlı kişi ise 61 yaş ile 1269 doğumlu ve 1330 yılında ölen Çakırbeyli Köyü 44. hanede kayıtlı Kara Ali oğlu İbrahim'e aittir. Bu tablodan şu anlaşılmaktadır: Vatan savunması için her yaş grubundan kişiler cephelere koşmuştur.

Kayıtlardaki hanelerden 199'nun nüfus kayıtlarının kapalı kayıt konumunda olduğu, 25 hanenin ise savaştan sonra başka idari birimlere nakli gittiği görülmektedir.

Künyesi gelen askerlerden bazılarının doğum yerleri bugünkü sınırlarımız dışındadır: Bunlar genellikle Balkan ve Girit ağırlıklı olup doğum yerleri şöyledir: Nörekop, Kardiça, Baltalar, Dömeke, Avlonya, Katerin, Yenişehir, Uçhisar, Serez, Siroz, Girit, Feretor, Tuna, Tırnova, Edirne Hasköy, Selanik, Kafkasya, Radovišta, Koçana, Karabina, Debre-i bala, Kayalar, Dobruca, Niğbolu, Babadağ, Varna, Yanya, Demirhisar. Deftere kayıt tarihilerine baktığımızda kimilerinin muhacir olarak geldikleri gibi silahlaltına alındıkları görülmektedir.

Künyesi gelen askerlerin kayıtlı oldukları idari birime naklen geldikleri, 1321 sayımından sonra nüfus esas defterine kayıtlı oldukları tespit edilmiştir.

İdari birimlere nakil gelenler											
İ ⁴³	N ⁴⁴	Y ⁴⁵	İ	N	Y	İ	N	Y	İ	N	Y
İdari birim			İdari birim			İdari birim			İdari birim		
Ahmetli	1	1	Arslanlar	1		Sepetçiler	2		Çaybaşı	6	4
S.Mecidiye Mah.	7	6	Dağtekke	1		Eyerci	3	3	Karakuyu	1	
Çengele	1	1	Özbey	2	2	Arapçı	1		Hortuna	2	2
Torbali Mah.	8	7	Tepeköy Mah.	9	3	Ertuğrul	5	3	Dere	1	1
Belenbaşı	1		Kırıklar	1		Fetrek	1				
Toplam	18	15	Toplam	14	5	Toplam	11	6	Toplam	10	7

Nakil gelen toplam hane sayısı: 53 hane olup bunun 33 tanesi bu günkü sınırlarımız dışındaki idari birimlerden gelmiştir.

İdari birim	H ⁴⁶	KS ⁴⁷	D ⁴⁸	T ⁴⁹	K ⁵⁰	N ⁵¹	İdari birim	H	KS	D	T	K	N
Ahmetli	16	17	17		10	3	Dirmil	13	17	13	4	5	
Arslanlar	25	26	11	15	10		Kuşçuburun	9	9	3	6	8	
Ayrancılar	6	6		6	2	1	Çengele	12	13	8	5	2	1
Bozköy	11	13	12	1	1		Özbey	15	16	9	7	8	
Çakırbeyli	26	30	12	18	2	1	Arapçı	9	9	8	1	7	
Çakallar	7	7	2	5	1	1	Saibler	2	3		3		
Çapak	24	26	26		8	1	Taşkesik	5	6		6	5	1
Sepetçiler	13	14	4	10	6		Hortuna	29	36	21	15	14	
Çaybaşı	17	17	17		10		Yeniköy	5	5	4	1	3	
S.Mecidiye Mah.	11	12	6	6	3		Yoğurtçular	5	6	6			
Dağkızılca	20	24	13	11	8	2	Torbali Mah.	25	26	20	6	9	
Dağtekke	5	6	4	2		1	Tepeköy Mah.	18	19	15	4	6	3
Demirci	10	10	6	4	2		Ertuğrul Mah.	18	18	11	7	5	1
Döğerlik	10	10	7	3	4		Arıtış	3	4	2	2	4	
Doğancılar	3	6		6			Çorlu	4	6	6		1	3
Eğerci	16	17	6	11	10		Gökyaka Teke	8	8	8		4	
Helvacı	13	16	3	13	2	3	Sinek	10	11	11		3	
Karakızlar	24	27	14	13	4	1	Dere	19	21	21		6	
Karakuyu	28	30	22	8	8		Cumalı	6	7	7		1	
Karaot	11	13	4	9	2	2	Belenbaşı	4	4	4		1	
Fetrek	14	16	16		4		Kırıklar	11	13	13		3	
Karacaagaç	13	14	14		7								
							Genel Toplam	553	614	406	208	199	25

Sonuç ve değerlendirme: 1914 ile 1918 yılları arasında süren I. Dünya Savaşı'nda nüfus kayıtlarına göre Torbalı'nın 42 idari biriminden toplam 566 hanede 625 kişinin silâh altındayken şehit ve askerde kaldığı tespit edilmiştir. Bu araştırma nüfus kayıtlarına göre bir ilçeden büyük harpte kalanların tespiti yönünden ilk ve önemli bir çalışmadır. Bu tür çalışmalar diğer il ve ilçeler bazında da yapılmalıdır. Savaş yıllarında ilçe toplam nüfusunun yaklaşık 12.000 kişi olduğunu kabul edersek İlçe toplam nüfusunun yaklaşık % 20 nüfusu askerden gelmemiştir. Bu çok büyük bir nüfus kaybıdır. Ölüm kayıtlarına göre en çok savaşın şiddetli olduğu 1915-1916-1917 yıllarında künye gelmiştir. Alan araştırması sırasında askerde kalanların aileleri tarafından unutulmadığı görülmektedir.

TORBALI NÜFUS MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ ATIK NÜFUS ESAS DEFTER ve 1934 YILI NÜFUS TARAMA CETVEL KAYITLARI

Sıra	Hane Adı	Babası	Doğum Yeri ve yılı	Kayıt ve tarihi	AİLENİN SOYADI / SOYADLARI
AHMETLİ ⁵²					
1	Hasan Ali ⁵³	Mahmut	Yaylayaka ⁵⁴	Şehiden	ARDA
2	Nasuh ⁵⁵	Hacı Mustafa	1297	1297	1332
3	Nasuh	Ali	Ahmetli	Askerde	1332
4	13 Ahmet ⁵⁶	Uzun Mehmet	Ahmetli	Askeri hastane	08 KS1334
5	15 Hacı Hasan oğlu Hasan ⁵⁷	Hacı Hasan	Kuyumcu	Askerde	15 Mayıs 1332
6	16 Ahmet ⁵⁸	Karabacak İlyas	Ahmetli	Askerde	08 Şubat 1331
7	18 Hasan Hüseyin'in üvey oğlu Hüseyin ⁵⁹	Ahmet	Ahmetli	Askerde	30 Temmuz 1333
8	19 Evcileroğlu Hacı İbrahim	İsmail	Belevi	Askerde	23 KS1334
9	20 Süleyman ⁶⁰	Mahmut	Ahmetli	Askerde	14 TE 1331
10	26 Mustafa ⁶¹	Kazıkırık Bekir	Yeniköy	Askerde	07 KE 1334
11	27 Mehmet ⁶²	Hamza Ali	Ahmetli	Askerde	02 Ağustos 1333
12	28 Süleyman ⁶³	Mustafa	Ahmetli	Askerde	09 Şubat 1334
13	28 Mehmet ⁶⁵	İlyas	Mersinli ⁶⁴	Askerde	17 Mart 1332
14	33 İbrahim ⁶⁶	Dağlı Osman	Mersinli	Askerde	05 Nisan 1334
15	39 Abacı Ali oğlu Osman	Abacı oğlu Ali	Yaylayaka	Askerde	21 Nisan 1333
16	45 Hasan Ali ⁶⁷	Zeynel Dede	Yeniköy	Askerde	17 Şubat 1331
17	47 ⁶⁸ Abdullah ⁶⁹	Mustafa	Nörekop ⁷⁰	Askerde	19 KS1331
				Askerde	06 TS 1333
ARSLANLAR ⁷¹					
1	2 Bekir ⁷²	Ramazan	Arslanlar	Askerde	1922
2	5 Kadir ⁷³	Abdi	Arslanlar	Askerde	1921
3	8 Necip ⁷⁴	Seyfettin	Arslanlar	Askerde	1920
4	12 Ali ⁷⁵	Ahmet Çavuş	Karıçça ⁷⁶	Askerde	1921
5	16 Salih ⁷⁷	Bıyıklı Hüseyin	Arslanlar	Askerde	1921
6	18 Halil ⁷⁸	Zekeriya	Arslanlar	Askerde	1920

7	26	Tahsin ⁷⁹	Haşım	Arslanlar	1308	Askerde	1922		
8	28	Ahmet	Paşalarlı İzzet	Arslanlar	1304	Şehiden	19 Mayıs 1333		KARYAĞIDI
9	31	Hasan ⁸⁰	Vehbi	Arslanlar	1300	Askerde	1923		
10	33	Bayram ⁸¹	Resul	Arslanlar	1296	Askerde	1920		DEMİR
11	39	Aziz	Habib	Arslanlar	1302	Askerde	03 Şubat 1334		GÜNEŞ-ULAŞ
12	40	İbrahim	Hacı Hamit	Kardıça	1289	Askerde	29 TE 1334		ESKİN
13	43	Seyfeddin	Veli	Kardıça	1291	Askerde	06 Şubat 1331		TIRAK
14	45	Mustafa ⁸²	Salih	Arslanlar	1308	Askerde	1920		KARAMAN
15	46	Recep ⁸³	Cemali	Akhisar	1308	Askerde	1921		
16	48	Hüseyin ⁸⁴	Bahaddin	Arslanlar	1309	Askerde	1333		KOÇ-KUTUCU
17	49	Mehmet ⁸⁵	Talib	Kardıça	1300	Askerde	31 Mart 1332		DOLAR
18	49	İsmail ⁸⁶	Talip	Arslanlar	1309	Askerde	1920		DOLAR
19	60	Necip ⁸⁷	Mahmut	Arslanlar	1316	Askerde	1336		AYGÜN
20	67	Bayram Ali ⁸⁸	Abdullah oğlu Şakir	Arslanlar	1309	Şehiden	08 Mart 1332		EREN
21	75	Şakir ⁸⁹	Nafili	Arslanlar	1308	Askerde	10 Haziran 1334		AYGÜN
22	85	Elmas'ın oğlu Ali ⁹⁰	Elmas	Arslanlar	1308	Askerde	17 Eylül 1333		
23	96	Hayrettin ⁹¹	Abdi	Kardıça	1287	Askerde	03 Şubat 1331		KAYA
24	99	Genç Osman oğlu Abdül Fettah	Genç Osman	Kardıça	1288	Askerde	21 Temmuz 1334		DEMİRKAPU
25	107	Yusuf	Abdi	Arslanlar	1308	Şehiden	22 TE 1332		YOLCU
26	117 ⁹²	Şuayip ⁹³	Şakir	Gönen	1308	Askerde	1330		
AYRANCILAR ⁹⁴									
1	9	Hasan ⁹⁵	Mehmet	Ayrancı	1315	Seferberlik	1332		KAYNAK
2	10	İbrahim ⁹⁶	Mehmet	Belenbaşı	1300	Seferberlik	1333		
3	13	Mehmet ⁹⁷	Mustafa	Ayrancı	1294	Seferberlik	1332		YAVUZ
4	14	Durmuş Ali ⁹⁸	Hasan	Ayrancı	1301	Seferberlik	1331		
5	18	Mehmet ⁹⁹	Hüseyin	Ayrancı	1298	Seferberlik	1332		ŞEN
6	19	Hüseyin ¹⁰⁰	Hasan	Goçebe	1314	Seferberlik	1333		ÇELEBİ
BOZKÖY ¹⁰¹									
1	5	Süleyman ¹⁰²	Kılıç İbrahim	Bozköy	1311	Askerde	04 TS 1332		ÖZEL

2	5	Osman	Kılıç İbrahim	Bozköy	1313	Askerde	27 TE 1334	ÖZEL	
3	5	Halil	Kılıç İbrahim	Bozköy	1315	Bağdad'da harbie	06 Mart 1331	ÖZEL	
4	7	Mehmet ¹⁰³	Mustafa	Bozköy	1305	Askerde	09 Şubat 1331		
5	9	Ali	İbrahim	Bozköy	1312	Askerde	08 Haziran 1334	KURT-ASLAN-ÖZ	
6	11	Mehmet ¹⁰⁴	Ali oğlu Durmuş Ali	Bozköy	1312	Askerde	16 Haziran 1334	ÖZ-DURMUŞ	
7	12 ¹⁰⁵	Mehmet	İbiş oğlu Yusuf	Bozköy	1299	Askerde	27 Nisan 1332	YİĞİT-SAK-YİĞİTER	
8	16	Hasan ¹⁰⁶	Mustafa	Bozköy	1304	Şehiden	16 Haziran 1334	AKAR	
9	18	Çolak Mustafa ¹⁰⁷	İbiş	Bozköy	1287	Umumi Harp	1331	KOCATÜRK-ÇETİN-ÇINAR	
10	19	Kara Veli	Mercan	Bozköy	1293	Askerde	26 Nisan 1332	ÖNER	
11	21	Veli ¹⁰⁸	Hacı Veli oğlu Gani	Bozköy	1288	Askerde	08 KS1333	ÇETİNEL-ÖZKAN	
12	24	Hüseyin	Emiroğlu Mehmet	Bozköy	1308	Şehiden	17 KS1334	AVCI	
13	24 ¹⁰⁹	Mustafa	Emiroğlu Mehmet	Bozköy	1312	Askerde	18 Mart 1334	AVCI	
ÇAKIRBEYLİ ¹¹⁰									
1	1	İsmail	Topal İsmail	Tiryanda	1305	Askerde	11 Nisan 1332	ÖZTÜRK	
2	3	Veli oğlu Mehmet ¹¹¹	Veli	Çakırbeyli	1309	Harb-i Umumi	1331	TAŞKIN-BAŞARIR-ÇETİNKAYA	
3	3	İbrahim ¹¹²	Boğuş oğlu Veli	Çakırbeyli	1295	Askerde	11 TS 1331	TAŞKIN-BAŞARIR-ÇETİNKAYA-ŞİMŞEK	
4	4	Kabaca oğlu Ali ¹¹³	Süleyman	Çakırbeyli	1309	Harb-i Umumi	1332	KABACA	
5	5	Halil ¹¹⁴	Ali	Çakırbeyli	1296	Harb-i Umumi	1332	BARUT	
6	5	Hüseyin	Kabaca oğlu Ali	Çakırbeyli	1299	Askerde	12 TS 1333	BARUT	
7	6 ¹¹⁵	Kabaca oğlu İsmail ¹¹⁶	Yusuf	Çakırbeyli	1306	Harb-i Umumi	1331	UNAL-ÇETİN	
8	6	Mehmet	Kabaca oğlu Yusuf	Çakırbeyli	1291	Şehiden	25 Şubat 1331	UNAL-ÇETİN	
9	7	Hacı Alişan oğlu Ahmet ¹¹⁷	Mehmet	Çakırbeyli	1317	Harb-i Umumi	1337	ZEYRİNCİ-UĞUR-ÖZTÜRK	
10	7	Hacı Alişan oğlu Hasan ¹¹⁸	Halim	Çakırbeyli	1311	Harb-i Umumi	1332		
11	9	Ahmet	Çakaoğlu Mehmet oğlu Hasan	Çakırbeyli	1299	Askerde	06 Şubat 1332	İNAN-ONAY	
12	15	Bardak oğlu Mustafa ¹¹⁹	Hasan	Çakırbeyli	1311	Harb-i Umumi	1332	ŞEN	

13	Ahmet	Sarı Osman oğlu Mehmet	Çakırbeyli	1310	Askerde	20 Ağustos 1333	ÜNSAL
14	Memiş oğlu Mehmet ¹²⁰	İsmail	Çakırbeyli	1315	Harb-i Umumi	1335	KURT-YILMAZ
15	Memiş oğlu Hasan Ali mahdumu Hüseyin ¹²¹	Hasan Ali	Çakırbeyli	1294	Askerde	16 Ağustos 1333	ÜNVER
16	Gençoğlu Ahmet Hilmi ¹²²	Durmuş Ali	Çakırbeyli	1314	Harb-i Umumi	1332	ÇETİN
17	Kerim kardeşi Ali ¹²³	Hasan	Çakırbeyli	1299	Harb-i Umumi	1333	DOĞAN
18	Darıoğlu Yusuf ¹²⁴	İbrahim	Çakırbeyli	1299	Harb-i Umumi	1332	GÖKÇEN-OK-ÖGE-DEMİROZ
19	Halim ¹²⁵	Ahmet	Çakırbeyli	1296	Askerde	14 KS1332	ÖZDAL
20	Ali oğlu Ahmet ¹²⁶	Ali	Özbey	1309	Harb-i Umumi	28 Temmuz 1331	GÖKÇEN
21	Aveoğlu evladı manevisi Hüseyin	Hasan	Avandere ²⁷	1310	Harb-i Umumi	1333	SONKAN
22	Bağuşoğlu Ali ¹²⁸	Abdullah	Çakırbeyli	1299	Harb-i Umumi	1332	KARADUMAN
23	Küçük Hüseyin oğlu Mahmut ¹²⁹	Mehmet	Özbey	1302	Harb-i Umumi	1332	TAŞ
24	Kara Ali oğlu İbrahim ¹³⁰	Hamza	Çakırbeyli	1269	Harb-i Umumi	1330	KAVUJK
25	Hacı Kerim oğlu Ali mahdumu Kerim	Hacı Kerim oğlu Ali	Çakırbeyli	1303	Askerde	20 Mart 1334	GÖKSEL
26	İbrahim ¹³¹	Karabudak Veli	Hamidiye	1298	Askerde	12 Mart 1332	KARABUDAK
27	Solak Mehmet ¹³²	Celil	Çakırbeyli	1307	Harb-i Umumi	1333	ÖZCAN
28	Solak İbrahim ¹³³	Celil	Çakırbeyli	1310	Harb-i Umumi	1332	ÖZCAN
29	Ahmet ¹³⁴	Hacı Kerim oğlu Hasan	Palamutarası	1302	Askerde	23 Nisan 1335	ÖĞÜT
30	Veziroğlu İbrahim ¹³⁵	Kadri	Çakırbeyli	1299	Harb-i Umumi	1332	AKKAN
ÇAKALLAR ¹³⁶							
1	Deli Ali oğulların dan H İbrahim ¹³⁷	Deli Ali	Çakallar	1307	Harb-i Umumi	1332	CANLI
2	Osman ¹³⁸	Küçük Mehmet	Çakallar	1311	Harb-i Umumi	05 TS 1335	DOĞAN
3	İbrahim ¹³⁹	Sarı Hüseyin	Çakallar	1314	Harb-i Umumi	06 Temmuz 1335	TAŞKIN
4	Durmuş Ali ¹⁴⁰	Ahmet	Çakallar	1289	Harb-i Umumi	02 KS1334	GÖKÇEN
5	Halil	Hüseyin	Çakallar	1287	Askerde	25 Şubat 1331	SARICA
6	Mehmet Ali ¹⁴¹	Durmuş	Çakallar	1296	Harb-i Umumi	1332	ÇINAR

7	36	Mehmet ¹⁴²	Çakaloğlu Bekir	Bayındır- Uludağ ¹⁴³	1309	Askerde	14 Ağustos 1334	ÇAKALOĞLU
ÇAPAK ¹⁴⁴								
1	4	Ahmet	Çakır Hasan	Çapak	1304	Askerde	11 Mart 1330	ÇAKIR
2	9	İsmail	Buldanlı Ahmet	Çapak	1312	Askerde	27 Eylül 1332	GÜNAY
3	14	Ali Osman	Ali	Çapak	1313	Çanakkale Harbi Şehiden	18 Eylül 1333	BABA
4	15	Mustafa	Egrioğlu Mehmet	Çapak	1312	Şehiden	09 KSI 1332	ORAL
5	17	Mustafa	Hacı Ali	Çapak	1310	4 Ordu	31 Temmuz 1333	KUŞ-DİNÇ
6	24	Aydınoğlu Hüseyin ¹⁴⁵	Hasan	Çapak	1288	Seferberlik	1330	
7	27	Deveci Hüseyin oğlu Mehmet ¹⁴⁶	Deveci Hüseyin	Çapak	1311	4. Ordu	01 TS 1333	
8	38	Mehmet	Koca Veli	Çapak	1295	Şehiden	17 KE 1331	OVALI
9	41	İbrahim ¹⁴⁷	Ali	Çapak	1308	Şehiden	28 KE 1332	
10	41	Mehmet ¹⁴⁸	Ali	Çapak	1311	Askerde	16 Haziran 1332	
11	43	Mehmet	Abid oğlu Mustafa	Çapak	1300	Askerde	21 Eylül 1332	ÇAĞLAR
12	45	Abdurrahman ¹⁴⁹	Hamza Ali oğlu Mehmet	Çapak	1308	Askerde	19 Mart 1332	TAY
13	57	Halil	Koca Hasan oğlu Mehmet	Çapak	1298	Askerde	23 Nisan 1332	CAN
14	61	Mehmet Emin	Hüseyin	Çapak	1301	Rus Harbi	03 KSI 1331	BUĞDAY
15	62	Ömer	Kürd Mehmet	Çapak	1305	Askerde	24 Şubat 1335	TAŞ
16	66	Ahmet nam diğer Mehmet Yaşar	Molla Süleyman	Çapak	1305	Askerde	13 KE 1332	İNANÇ
17	68	Çakır Mustafa	Ali	Çapak	1300	Çanakkale Harbi	01 Şubat 1332	ADAK-OK-KASAP
18	70	Ali	Kırlı Osman	Çapak	1310	Askerde	09 Şubat 1335	AKBABA-AK
19	72	Mustafa	Köse Hasan oğlu Mehmet	Çapak	1298	Askerde	18 Eylül 1335	BAĞ
20	76	Bekir ¹⁵⁰	Delî Ahmet	Çapak	1301	Askerde	00 Temmuz 1335	GÖK
21	87	Mehmet	Gani'nin oğlu Ali	Çapak	1293	Askerde	21 KE 1333	GANI-DENİZ
22	89	İsmail ¹⁵¹	Mehmet	Çapak	1311	Askerde	09 Temmuz 1332	
23	92	Demirci hafidi Mehmet ¹⁵²	Koca Demircioğlu Hasan	Çapak	1299	Askerde	01 Temmuz 1335	TUNALI

24	92	Mustafa ¹⁵³	Koca Demircioğlu Hasan	Çapak	1305	Askerde	08 Şubat 1335	TUNALI	
25	100	Halil	Koca Kelle oğlu Hasan	Çapak	1311	Askerde	17 Temmuz 1332	DURMAZ	
26	101	Çırak Ali	Koca Çırak oğlu Ali	Çapak	1294	Harbiye hastanede	13 KE 1335	ÇIRAK	
SEPETÇİLER ¹⁵⁴									
1	1	Hüseyin ¹⁵⁵	Adalı Hasan	Sepetçiler	1294	Askerde	12 Şubat 1333	ADALI	
2	2	Ali ¹⁵⁶	Koca Mehmet oğlu Ali	Sepetçiler	1309	Askerde	15 Mayıs 1333	ÇETİNOĞLU	
3	10	Arnavut ¹⁵⁷	Koca Ali	Sepetçiler	1315	Askerde	30 Ağustos 1333	TURNA	
4	13	Ali ¹⁵⁸	Ali	Sepetçiler	1315	Askerde	30 Ağustos 1334		
5	16 ¹⁵⁹	Halil ¹⁶⁰	Putu oğlu Halil	Sepetçiler	1309	Askerde	15 Ağustos 1332	MADRAN	
6	16	Hüseyin	Putu oğlu Mehmet	Sepetçiler	1303	İkitteli hastanesinde	18 Mart 1332	MADRAN	
7	18	Cabu oğlu Yelî ¹⁶¹	Mustafa	Sepetçiler	1285	Askerde	22 Mart 1333		
8	19	İbrahim ¹⁶²	İbrahim	Sepetçiler	1299	Askerde	22 Mayıs 1332	ARAP	
9	20	Cabu oğlu Ali ¹⁶³	Mustafa	Sepetçiler	1289	Askerde	30 Mart 1333		
10	22	Bayram oğlu Durmuş	Bayram	Sepetçiler	1292	Askerde	24 KS1332	KARAKUŞ-KAMIŞ	
11	25	İhtiyar Hüseyin oğlu Yusuf mahdumu Durmuş	Yusuf	Tire-Göktepe ¹⁶⁴	1303	Askerde	20 Mart 1334	HASIRCI	
12	27	İhtiyar Hüseyin oğlu Ali ¹⁶⁵	Hüseyin Ali	Sepetçiler	1316	Askerde	20 Ağustos 1333	NARÇİÇEK	
13	34 ¹⁶⁶	Elekçi Hüseyin oğlu Hüseyin ¹⁶⁷	Hüseyin	Tire Göktepe	1292	Askerde	12 Ağustos 1332	TÜNEL	
14	42 ¹⁶⁸	Kekik oğlu Mehmet ¹⁶⁹	Mehmet	Sepetçiler	1295	Askerde	12 Nisan 1333	KEKİK	
ÇAYBAŞI ¹⁷⁰									
1	10	Hasan ¹⁷¹	Ahmet	Çaybaşı	1305	Askerde	07 Mart 1332		
2	12	Cemali	Rüstem	Çaybaşı	1305	Askerde	09 Temmuz 1331	ŞİRİN	
3	16	Süleyman ¹⁷²	Osman	Çaybaşı	1307	Askerde	24 KE 1331	AYA	
4	41	Recep ¹⁷³	Ömer Çavuş	Çaybaşı	1305	Şehiden	09 KE 1331	GÜLMEZ	
5	49	Ali	Halil	Çaybaşı	1306	Askerde	28 TE 1332	ARICI	
6	53	Hasan	Mustafa	Dömeke ¹⁷⁴	1295	Tedbihavada	12 Şubat 1332	GARİP	

7	64	Recep	Baltalarlı Salih oğlu Mehmet	Baltalarlı Abdi oğlu Hüseyin	Çaybaşı	1304	Askerde	25 Şubat 1331	KANDEMİR
8	65	Baltalarlı Salih oğlu Mehmet		Baltalar		1294	Askerde	24 TS 1334	KIRKMALI
9	78	Veli ¹⁷⁵		Çarka Salih	Antalya	1308	Askerde	21 Mayıs 1333	
10	87	Kara Hüseyin oğlu Behlül		Hüseyin	Kardıça	1289	Askerde	26 Mart 1332	ŞEN
11	102	Muhacir Ziver'in oğlu Mustafa ¹⁷⁶		Ziver	Kardıça	1287	Askerde	28 KS1334	
12	110 177	Beşir oğlu Hüseyin ¹⁷⁸		Beşir	Koçana ¹⁷⁹	1296	Askerde	10 TE 1332	
13	113	Kadri ¹⁸⁰		Mehmet	Koçana	1312	Askerde	31 KS1334	
14	121	Mehmetşah ¹⁸¹		Kazım	Petek	1296	Askerde	09 Mart 1333	
15	122	Hafız Hüseyin mahdunu Osman ¹⁸²		Hafız Osman	İskilip	1301	Askerde	30 Mart 1332	
16	138 183	İbrahim Efendi ¹⁸⁴		Mustafa	Alasonya ¹⁸⁵	1293	Askerde	07 KS1332	GÜNAYDIN
17	140	Muharrem		Hüseyin	Alasonya	1303	Şehiden askerde	15 TE 1332	DUYMAZ
SEPETÇİLER ÇİMENLER-MECİDİYE MAHALLESİ ¹⁸⁶									
1	1	Abidin ¹⁸⁷		Kadir	Katerin	1310	Askerde	08 Mart 1333	AYTEKİN
2	4	Osman ¹⁸⁸		Apdullah	Çimenler	1315	Askerde	10 Haziran 1334	İŞLEK
3	6	Hasan ¹⁸⁹		Bekir	Yenişehir	1297	Askerde	27 Temmuz 1331	ESER
4	7	Kantaracı oğlu Fethi ¹⁹⁰		Yusuf	Yenişehir	1299	Askerde	22 Mart 1332	
5	19	Keşirli Küçük Hasan		Hüseyin	Yenişehir	1300	Şehiden	14 Haziran 1332	SÜMER
6	32 ¹⁹¹	Ahmet ¹⁹²		Mehmet	Alaşehir	1306	Askerde	30 TS 1335	EKİN
7	33 ¹⁹³	Talib		Mustafa	Uçhisar	1305	Harbiye Hastanesi	21 Mart 1334	DOĞRU
8	38 ¹⁹⁴	Hasan ¹⁹⁵		Salih	Kardıça	1296	Askerde	30 Eylül 1335	
9	40	Hasan Ağa ¹⁹⁶		Hüseyin	Baltalar	1292	Askerde	27 KS1334	YOĞURTUÇU
10	45 ¹⁹⁷	Serezli Osman ¹⁹⁸		Mehmet	Serez ¹⁹⁹	1280	Askerde	1330	TAŞDELEN
11	45	Siroz muhacirlerinden Ali		Halil	Siroz	1295	Askerde	16 Mart 1332	TOK
12	48	Serezli Demir oğlu Bayram ²⁰⁰		Demir	Serez	1295	Askerde	22 Temmuz 1335	AKTAŞ
DAĞKIZILCA ²⁰¹									
1	4	Kuluoğlu İsmail ²⁰²		Ahmet	Eğin ²⁰³	1298	Seferberlik	1333	

2	6	Kazım ²⁰⁴	Hasan	Dağkızılca	1313	Askerde	29 TE 1332	
3	12	Şikrî ²⁰⁵	Abdullah	Dağkızılca	1315	Seferberlik	1332	AYLA
4	12	Yusuf ²⁰⁶	Çömezoglu Abdullah	Dağkızılca	1303	Askerde	13 KE 1332	AYLA
5	14	Mahmut	Mustafa	Dağkızılca	1286	Askerde	13 Mart 1333	KANSU
6	16	Hüseyin ²⁰⁷	Çolakoglu Mustafa	Dağkızılca	1304	Askerde	25 Ağustos 1332	
7	25	Hüseyin ²⁰⁸	Ahmet	Dağkızılca	1313	Seferberlik	1333	KOZAN
8	31	Sarıoğlu Ahmet ²⁰⁹	Mustafa	Dağkızılca	1296	Seferberlik	1332	SARLI-İNANÇ- KANDEMİR
9	33	Mehmet	Genç Osman oğullarından Hasan	Dağkızılca	1307	Seferberlik	1333	GENÇ
10	36	Karakulak oğullarından Hüseyin ²¹⁰	İbrahim	Dağkızılca	1286	Seferberlik	27 Haziran 1332	
11	36	Kocakulak oğullarından Eyüp ²¹¹	İbrahim	Dağkızılca	1293	Seferberlik	1333	
12	38	Ali ²¹²	Hüseyin	Akşehir	1291	Seferberlik	1333	ÇEKDAR
13	39	Kara Veli oğullarından Mehmet ²¹³	İbrahim	Dağkızılca	1289	Askerde	19 Mayıs 1333	YALÇIN
14	41 ²¹⁴	Mehmet ²¹⁵	Hasan Hüseyin	Dağkızılca	1307	Seferberlik	1333	
15	49	Kocabaş oğullarından Şikrî	Mustafa	Dağkızılca	1305	Askerde	1333	AKBAŞ
16	53	Kamil ²¹⁶	Gani bey oğlu Halil	Dağkızılca	1305	Askerde	28 Ağustos 1340	DEVİRİM
17	53	Hamit	Gani bey oğlu Halil	Dağkızılca	1308	Seferberlik	1332	DEVİRİM
18	66	Mestan ²¹⁷	Veli Çavuş	Dağkızılca	1290	Seferberlik	1332	LEYLEK
19	66	Musa ²¹⁸	Veli Çavuş	Dağkızılca	1296	Seferberlik	1332	LEYLEK
20	71	Cezayirli oğlu Mehmet ²¹⁹	Koca Ali	Hadım	1287	Seferberlik	1332	
21	75	Dane Halil	Dane Halil	Dağkızılca	1293	Seferberlik	1332	AZTEKİN
22	76	İbrahim	Mehmet	Dağkızılca	1294	Seferberlik	1333	ŞENYİĞİT
23	87 ²²⁰	Halil ²²¹	Esat	Dağkızılca	1293	Seferberlik	1332	DÖNMEZ
24	90	Osman ²²²	Mehmet	Dağkızılca	1312	Seferberlik	1333	ÇEKİN
DAĞTEKKE ²²³								
1	4 ²²⁴	Veli ²²⁵	Mehmet Ali	Dağtekke	1307	Şehiden	22 TE 1331	ÇAKALOĞLU

2	4	Süleyman ²²⁶	Mehmet Ali	Dağtekke	1305	Harb-i Umumi	19 Haziran 1333	ÇAKALOĞLU	
3	8	Ahmet ²²⁷	Ali	Dağtekke	1307	Şehiden	07 Temmuz 1331	ŞAHİN	
4	14	İbrahim	Halil Ağa	Dağtekke	1293	Askerde	03 KS1332	ÇEMEN	
5	18	Hasan Ali ²²⁸	Abdullah	Dağtekke	1307	Şehiden	18 Mayıs 1332	ÖZ	
6	24	Ahmet ²²⁹	Hacı İbrahim	Dağtekke	1303	Seferberlikte	1331	BIRCAN	
DEMİRCİ ²³⁰									
1	12	Hüseyin	Ahmet	Demirci	1295	Askerde	07 Mart 1332	KONCA	
2	17	Zeybek Arif ²³¹	Zeybek Ali	Demirci	1313	Seferberlik	08 Mart 1336	PINAR	
3	22	Kırlı Abdullah oğlu Ali ²³²	Abdullah	Demirci	1298	Şehiden	25 Eylül 1333	SEVİM	
4	29	Hüseyin ²³³	Mehmet	Demirci	1295	Seferberlik	05 Mart 1335	TUNAY-KÖSE	
5	36	Tosyalı Hasan ²³⁴	İbrahim	Demirci	1292	Seferberlik	04 Mayıs 1333		
6	46	Halil oğlu Hasan	Halil	Demirci	1292	Şehiden	16 Mart 1332	ÇOŞKUN	
7	62	Tahir Mustafa oğlu Mehmet ²³⁵	Mustafa	Demirci	1313	Seferberlik	01 KS1334	MUŞTAK	
8	63	Mustafa	Gördesli Ali	Gördes	1298	Askerde	12 Mayıs 1335	GÖRDES-PAMUK	
9	65	Hasan	Neçip	Demirci	1306	Askerde	27 Temmuz 1333	KAVAS	
10	66	Mehmet	Ömer Efendi	İzmir	1293	Askerde	08 Şubat 1333	KAVANOZ-ARICI	
DOĞANCIKLAR ²³⁶									
1	12	Çalkoğlu Hüseyin ²³⁷	İbrahim	Doğanclar	1307	Harb-i Umumi	1332	ÖZACAN	
2	16	Ali oğlu İbrahim ²³⁸	Ali	Doğanclar	1297	Harb-i Umumi	1332	ASLANBOĞA	
3	20	Kara Ahmet oğlu Hasan ²³⁹	Ahmet	Doğanclar	1309	Harb-i Umumi	1333	KOÇ	
4	20	Kara Ahmet oğlu Mehmet ²⁴⁰	Ahmet	Doğanclar	1311	Harb-i Umumi	1333	KOÇ	
5	20	Kara Ahmet oğlu Mahmut ²⁴¹	Ahmet	Doğanclar	1312	Harb-i Umumi	1333	KOÇ	
6	25	Eskicioğlu Hüseyin ²⁴²	Ali	Doğanclar	1297	Harb-i Umumi	1332	BOZDAĞ	
DÖĞERLİK ²⁴³									
1	2	Hacı Osman ²⁴⁴	Aşma Mehmet	Düğerlik	1299	Askerde	11 Mart 1332	KÖKEN	
2	3	Molla Yusuf ²⁴⁵	Temel Hüsnü	Düğerlik	1288	Askerde	06 Şubat 1331		
3	4	Altıparmak İbrahim	Veli	Düğerlik	1299	Askerde	23 Mayıs 1332		
4	5	Halil	Gökmen Mehmet	Düğerlik	1299	Askerde	05 Haziran 1332	GÖKMEN	

5	9	Durmuş ²⁴⁶	Mehmet	Düğerlik	1299	Seferberlik	1333	AYDEMİR KANDEMİR	
6	13	Süleyman ²⁴⁷	Hasan	Düğerlik	1298	Askerde	31 Mart 1332		
7	15	Hüseyin ²⁴⁸	Gökoğlu Ali	Düğerlik	1295	Askerde	02 Haziran 1334	KARACAĞLAN	
8	17	Ahmet ²⁴⁹	Halil	Düğerlik	1303	Askerde	12 Mart 1333	ÖLMEZ	
9	18	Halil	Cabbaroğlu Hüseyin	Düğerlik	1298	Askerde	17 Ağustos 1334	DÖNMEZ-GÜLER-TEKİN	
10	25 ²⁵⁰	Mustafa ²⁵¹	Ali Efendi	Akseki	1315	Seferberlik	06 KE 1334	ORHAN	
EGERCİ ²⁵²									
1	9	Ahmet ²⁵³	Talib	Eğerci	1298	Askerde	01 Mart 1333		
2	13	Ali ²⁵⁴	Abdülkadir	Eğerci	1300	Askerde	08 TE 1334	CÖMERT	
3	15	Yusuf oğlu Aziz ²⁵⁵	Yusuf	Eğerci	1307	Askerde	08 Haziran 1331		
4	17	Ramazan ²⁵⁶	Konuk Salih	Eğerci	1301	Askerde	30 Nisan 1335		
5	19	Kurd Recep oğlu Azmi ²⁵⁷	Recep	Yenişehir	1290	Askerde	06 TE 1331	KİLİZ	
6	21	Hasan üveyoğlu Kadir ²⁵⁸	Hasan	Yenişehir	1311	Askerde	18 Mart 1333	ÖZKAN	
7	34	Ali ²⁵⁹	Tahsin	Eğerci	1310	Askerde	06 Mart 1331	GEÇEN	
8	44	Veli Çavuş ²⁶⁰	Halil	Yenişehir ²⁶¹	1293	Askerde	05 KSI333	ÖZ	
9	45	Koca Ali oğlu Ahmet	İbrahim	Dömeke	1290	Askerde	20 Temmuz 1332	AK	
10	47	Kadri ²⁶²	İsmail	Yenişehir	1290	Askerde	16 Mart 1332	PALA	
11	49	Meco Ali ²⁶³	Mehmet	Dömeke	1299	Askerde	30 Mart 1334		
12	51	Haşim	Veli oğlu Salih	Dömeke	1294	Askerde	04 Nisan 1333	KOÇ-BALCI-DURMAZ-GÜZEL	
13	52	İbrahim ²⁶⁴	Hüseyin	Girit	1306	Askerde	06 Mart 1331	YILMAZ	
14	52	Ali ²⁶⁵	Hüseyin	Girit	1314	Askerde	18 TE 1333	YILMAZ	
15	56 ²⁶⁶	Amavut Abbas ²⁶⁷	Banuş	Diriza ²⁶⁸	1296	Askerde	16 Nisan 1331		
16	59	Sadık ²⁶⁹	Abdullah	Avlonya ²⁷⁰	1299	Askerde	26 Haziran 1332		
17	66	Adem ²⁷¹	Abbas	Feretor	1299	Askerde	06 Nisan 1332		
HEL VACI ²⁷²									
1	4	Topçu oğlu Ahmet ²⁷³	Mehmet	Helvacı	1293	Harb-i Umumi	1331	TETİK	

2	9	Hacı İbrahim oğlu Halil ²⁷⁴	Ahmet	Helvacı	1293	Harb-i Umumi	1333	KARABULUT	
3	9	Mustafa ²⁷⁵	Ahmet	Helvacı	1295	Harb-i Umumi	1334	KARABULUT	
4	10	Necip ²⁷⁶	Mehmet	Helvacı	1297	Harb-i Umumi	1332		
5	17	Molla Ahmet ²⁷⁷	Molla Ahmet	Helvacı	1297	Sefîrberlikte	1334	ALTUNER-FURAT	
6	20	Molla oğlu Hacı Osman ²⁷⁸	Osman	Helvacı	1297	Sefîrberlikte	1333	SEZGİN-ŞENTÜRK	
7	22	Hacı İbrahim oğlu Mehmet ²⁷⁹	Hacı İbrahim oğlu Ali	Helvacı	1296	Harb-i Umumi	1332	ÜNAL-ATAM-ÜÇER	
8	22	Hacı İbrahim oğlu İbrahim ²⁸⁰	Hacı İbrahim oğlu Ali	Helvacı	1312	Harb-i Umumi	1333	ÜNAL-ATAM-ÜÇER	
9	26 ²⁸¹	Mehmet Sadık ²⁸²	Osman	Helvacı	1309	Şehiden	06 Ağustos 1331	AYDIN-AKTAŞ-BAYER	
10	27	Pala Hasan ²⁸³	Pala Mehmet	Helvacı	1305	Harb-i Umumi	1332	PALA	
11	32	Hüseyin ²⁸⁴	Edremiçli oğlu Molla Mehmet	Helvacı	1293	Harb-i Umumi	1334	COBAN-YÖRÜK-ŞİMŞEK-ŞAHİN	
12	38	Mustafa ²⁸⁵	Mahmut	Helvacı	1296	Harb-i Umumi	1331	YÖRÜK	
13	38	Hüseyin ²⁸⁶	Mahmut	Helvacı	1303	Harb-i Umumi	1332	YÖRÜK	
14	38	Mehmet ²⁸⁷	Mahmut	Helvacı	1314	Harb-i Umumi	1334	YÖRÜK	
15	40	Hasan Hüseyin	Mehmet	Helvacı	1307	Şehiden	07 Temmuz 1331	CAN	
16	44 ²⁸⁸	İsmail ²⁸⁹	Ali Bey	Helvacı	1303	Askerde	08 TS 1330		
KARAKIZLAR ²⁹⁰									
1	3	Yörük Osman oğlu Ali	Yörük Osman	Karakızlar	1289	Askerde	22 Temmuz 1333	AYDİLEK	
2	6	Osman	Mustafa	Karakızlar	1294	Askerde	11 Temmuz 1334	AKSOY	
3	10 ²⁹¹	Mustafa ²⁹²	Mehmet	Karakızlar	1309	Askerde	24 Nisan 1335	BOZKURT-TOPRAK	
4	12 ²⁹³	Süleyman ²⁹⁴	Mustafa	Karakızlar	1291	Umumi Harpte	1332	AYDEMİR	
5	12	Halil ²⁹⁵	Hasan	Karakızlar	1309	Umumi Harpte	1332	AYDEMİR	
6	13	Abdullah	Faydaoğlu Hasan	Karakızlar	1301	Askerde	14 TE 1333	FAYDAOĞLU	
7	16	Mehmet ²⁹⁶	Ahmet	Karakızlar	1304	Umumi Harpte	1333	DENİZ-METE	
8	21	Osman ²⁹⁷	Mehmet Efendi	Karakızlar	1313	Askerde	27 KE 1333		
9	23	Mehmet ²⁹⁸	Mustafa	Karakızlar	1307	Askerde	1333	KARASU	
10	26	Nasuh ²⁹⁹	Hüseyin	Karakızlar	1286	Umumi Harpte	1333	ÖZTÜRK	

11	30	Mehmet ³⁰⁰	İsmail	Karakızlar	1293	Askerde	1332	UYAR
12	30	İsmail Ağa	Musa beslemesi Mehmet	Karakızlar	1313	Askerde	15 TS 1333	UYAR
13	37	Hamid	Süleyman	Karakızlar	1306	Askerde	22 KE 1330	TUFAN
14	41	Mehmet ³⁰¹	Kırlı Ali Çavuş	Karakızlar	1314	Umumi Harpte	1334	DURAN
15	44	Osman ³⁰²	Sabancı oğlu İsmail	Karakızlar	1305	Şehiden	22 KS1330	ATAY
16	51	Tevfik ³⁰³	Emin	Karakızlar	1314	Umumi Harpte	1333	YILDIZ
17	53	Mustafa ³⁰⁴	Kasapoğlu Mehmet	Karakızlar	1297	Şehiden	14 Temmuz 1332	KASAPOĞLU
18	53	Hamid	Kasapoğlu Mehmet	Karakızlar	1305	Askerde	04 TS 1334	KASAPOĞLU
19	55	Abdurrahman	Abdurrahman oğlu Mustafa	Karakızlar	1305	Askerde	27 TS 1334	AVCI-SAK-AVCU
20	55	Murad ³⁰⁵	Abdurrahman oğlu Mustafa	Karakızlar	1304	Askerde	19 Nisan 1332	AVCI-SAK-AVCU
21	56	Yusu ³⁰⁶	Osman	Karakızlar	1313	Umumi Harpte	21 KS1332	BAYRAK
22	59	Mehmet ³⁰⁷	Ali	Karakızlar	1289	Umumi Harpte	16 Şubat 1336	ÖNGÜL
23	61	Hasan ³⁰⁸	İbrahim	Çakırbeyli	1308	Umumi Harpte	1333	
24	62 ³⁰⁹	Mehmet Ali ³¹⁰	Ali	Karakızlar	1291	Askerde	1330	KAHYA
25	64	Tahir ³¹¹	Mehmet	Karakızlar	1315	Askerde	1333	UŞKUN
26	69	Hüseyin	Hacı Mehmet oğlu Veli	Düğerlik	1298	Askerde	21 TE 1332	AĞIR
27	83	Mehmet Efendi Ağadaki ³¹²	Salih Efendi Ağadaki	Kandıye	1286	Askerde	01 Şubat 1335	YALÇIN
KARAKUYU ³¹³								
1	9	Ali ³¹⁴	Osman	Karakuyu	1307	Seferberlik	1333	TAŞGIN
2	19	Eskici Abdurrahman oğlu Mustafa ³¹⁵	Abdurrahman	Karakuyu	1298	Askerde	12 Ağustos 1332	ESKİCİ
3	20	Ahmet Sabri	İbrahim Efendi	Karakuyu	1311	Seferberlik	1333	KORKMAZ
4	21	Mehmet Ali ³¹⁶	Hacı İsmail	Karakuyu	1313	Askerde	17 Mart 1333	KORKMAZ
5	22	Mehmet	Hüseyin	Karakuyu	1293	Seferberlik	1333	İÇEL

6	Hasan Hüseyin	Aydın'lı Ahmet	Karakuyu	1304	Şehiden	25 Haziran 1331	UYAR
7	Halil	Kel Hasan	Karakuyu	1290	Seferberlik	1332	SERT
8	Köse Osman oğlu Ali	Köse Osman	Karakuyu	1282	Bornova askeri hastanesinde	04 Eylül 1333	KARAKUZU
9	İbrahim	Muhacir Hacı Ahmet	Karakuyu	1307	Askerde	25 Haziran 1333	ÖZ
10	İbrahim ³¹⁷	Çakır İbrahim oğlu Veli	Karakuyu	1307	Askerde	26 Temmuz 1333	ÇAKIR
11	Salih ³¹⁸	Ali	Karakuyu	1305	Seferberlik	1333	YARDIMCI
12	Hasan ³¹⁹	Molla Abidin	Karakuyu	1289	Seferberlik	1333	CEYHAN
13	Molla Abidin oğlu Süleyman	Molla Abidin	Karakuyu	1285	Askerde	30 Nisan 1333	CEYHAN
14	Bekir	İbrahim	Karakuyu	1301	Askerde	05 KS 1333	DÖNMEZ
15	İbrahim	Karakuyulu Halil	Karakuyu	1298	Askerde	21 Temmuz 1334	ERTEK
16	Mahmut ³²⁰	Ahmet	Karakuyu	1312	Seferberlik	1333	ÇİL
17	Hatip Veli oğlu Mehmet ³²¹	Veli	Karakuyu	1297	Askerde	08 Haziran 1334	ŞENGÜN-ÜSKÜP-ORAL
18	Cavuşoğlu Hüseyin hafidi Mustafa Ali ³²²	Cavuşoğlu Hüseyin	Karakuyu	1297	Şehiden	27 Nisan 1333	ÇETİNEY
19	Mehmet Hasan ³²³	Cavuşoğlu Hüseyin	Karakuyu	1307	Askerde	10 TS 1333	ÇETİNEY
20	Hüseyin ³²⁴	Mustafa	Karakuyu	1311	Askerde	02 KS1332	UZUNEL
21	Kocakulak İbrahim oğlu Mehmet Ali ³²⁵	Kocakulak İbrahim	Karakuyu	1299	Askerde	21 Temmuz 1332	ACAR
22	Hüseyin ³²⁶	Dağlı Ahmet	Karakuyu	1311	Çanakkale Harbi	1333	AKTAŞ
23	Ali ³²⁷	Sancaktar oğlu Mustafa Ali	Karakuyu	1308	Şehiden	26 KS 1331	AYDIN
24	Kamil ³²⁸	Mehmet Ali	Karakuyu	1314	Seferberlik	1333	UYŞAL
25	Mustafa ³²⁹	Süleyman	Karakuyu	1313	Seferberlik	1333	KARASULU
26	Mehmet Tevfik	Karasulu oğlu Hasan	Karakuyu	1304	Şehiden	15 Nisan 1331	KARASULU
27	Süleyman ³³⁰	Halil	Karakuyu	1309	Seferberlik	1333	EKMEKÇİ
28	Gülteoğlu Durmuş Ali ³³¹	Gülteoğlu Mehmet	Karakuyu	1290	Askerde	11 Mart 1333	TOY
29	Mehmet ³³²	Abdülmutilib oğullarından	Karakuyu	1310	Askerde	20 Temmuz 1332	GÜNAY-ÜNAL

30	115 333	Süleyman ³³⁴	Mehmet	Karakuyu	1311	Seferberlik	1333	GÜLER	
KARAOĞLU ³³⁵									
1	1	Ali	Hacı İbrahim	Karaot	1313	Askerde	19 KE 1334	US	
2	11	Kırloğlu Hüseyin ³³⁶	Kırlı Ahmet	Karaot	1286	Harb-i Umumi	1332	UYSAL	
3	12	Mustafa ³³⁷	Hüseyin	Karaot	1294	Askerde	1332	VARLIK	
4	12	Ahmet ³³⁸	Hüseyin	Karaot	1296	Harb-i Umumi	1333	VARLIK	
5	13 ³³⁹	Aydınoğlu Mehmet ³⁴⁰	Ali	Karaot	1309	Seferberlik	1332	AYDIN	
6	13	Aydınoğlu Hüseyin ³⁴¹	Ali	Karaot	1311	Seferberlik	1333	AYDIN	
7	14	Yetim oğlu Arif ³⁴²	Ali	Karaot	1311	Harb-i Umumi	1332	ÖZATAR-DEMİR	
8	15	İbrahim ³⁴³	Mavioğlu Ahmet oğlu Halil	Karaot	1296	Askerde	21 TE 1335	MAVİ	
9	17	Hasan Ali oğlu İbrahim ³⁴⁴	Ali	Karaot	1286	Harb-i Umumi	1332	YAVAŞ	
10	22	Ali	Deli Mustafa	Karaot	1313	Askerde	12 Mayıs 1333	DÖNMEZ	
11	23	İbrahim oğlu Hamit ³⁴⁵	Halil	Karaot	1301	Harb-i Umumi	1332	BOLSOY	
12	37	Yörtük Ali oğlu Mustafa	Yörtük Ali	Karaot	1299	Askerde	12 Nisan 1335	ÖZİÇFERAH	
13	38	Menemenli Yaşar ³⁴⁶	Hüseyin	Karaot	1310	Harb-i Umumi	1330		
DIRMİL ³⁴⁷									
1	4	Mustafa ³⁴⁸	Yörtük Recep	Dirmil	1300	Seferberlik	1332	ERSOY	
2	5	Mehmet ³⁴⁹	Süleyman	Dirmil	1298	Seferberlik	1332	TÜRE-UYSAL-ÖZEL	
3	5	Halil	Kara Mehmet mahdumu Süleyman	Dirmil	1304	Askerde	04 Ağustos 1332	TÜRE-UYSAL-ÖZEL	
4	20	İçelli Ahmet oğlu Osman ³⁵⁰	İçelli Ahmet	Dirmil	1297	Askerde	22 TE 1333	SUNA	
5	20	Mehmet ³⁵¹	İçelli Ahmet	Dirmil	1301	Şhiden	06 Şubat 1332	SUNA	
6	21	Mustafa ³⁵²	İnce Mehmet	Dirmil	1286	Askerde	03 Nisan 1333		
7	22	Osman	İçelli oğlu Hüseyin	Dirmil	1308	Askerde	15 TE 1333	ÖZKAN	
8	31	Hacı Osman oğlu Yörtük Süleyman	Abdul	Çakallar	1291	Askerde	01 Haziran 1333	AKTÜRK-ALKAN- YİĞİT	

9	34	Halil ³⁵³	Kürd oğlu Hüseyin	Dirmil	1311	Askerde	16 Eylül 1333	
10	34	Ahmet ³⁵⁴	Hüseyin	Dirmil	1307	Seferberlik	1333	
11	38	Mehmet	Ramazan	Dirmil	1305	Askerde	14 Mayıs 1332	GÜNEŞ
12	41	Hasan ³⁵⁵	Hatipoğlu Halil	Dirmil	1313	Seferberlik	1333	ŞENTÜRK-KAYA
13	43	Arap Selim'in hafızı Mehmet	İsmail	Dirmil	1291	Askerde	09 Ağustos 1335	VAROL
14	46	Şekerci Hüseyin ³⁵⁶	Hüseyin	Dirmil	1300	Seferberlik	1333	ŞEKER
15	46	İçelli Şeker Mehmet	Şekerci Mehmet Hüseyin	Dirmil	1293	Askerde	26 Şubat 1334	ŞEKER
16	60	Mehmet	Hasan Ali	Dirmil	1299	Askerde	03 KE 1333	EGE
17	62	Mehmet	Mehmet Ali	Dirmil	1308	Şehiden	08 Nisan 1332	AKIN
KUŞÇUBURUN ³⁵⁷								
1	1	Hüseyin ³⁵⁸	Durmuş Ali	Yenişehir	1300	Askerde	16 Mart 1330	KARAKIŞ
2	2	Ensari ³⁵⁹	Paşa Abdullah	Çatalca Bayraklı	1286	Harb-i Umumi	1332	
3	3	Halid ³⁶⁰	Küçük Mehmet	Çatalca	1298	Askeri Hastane	03 Şubat 1331	
4	6	Süleyman ³⁶¹	Uzun İsmail	Çatalca	1299	Harb-i Umumi	1331	
5	7	Hayri ³⁶²	Kara Ali	Kuşçuburun	1301	Harb-i Umumi	1331	
6	8	Eyyüp ³⁶³	Şaban	Kuşçuburun	1317	Harb-i Umumi	1330	GÜVEN
7	13	Osman	Hacıoğlu Hayrettin	Çatalca	1301	Askerde	16 Mayıs 1332	ÇETİN
8	14 ³⁶⁴	Tunali Osman ³⁶⁵	Salih	Tuna	1297	Harb-i Umumi	1331	GÜL
9	17	Bahattin ³⁶⁶	Paşa Eyyüp	Çatalca	1294	Harb-i Umumi	1339	BAHAR
ÇENGELE ³⁶⁷								
1	4	Mehmet Ali ³⁶⁸	Mehmet	Çengele	1298	Askerde	21 TS 1332	ALKAN
2	13	Mehmet Ali ³⁶⁹	Hüseyin	Çengele	1305	Çanakale Harbi	1332	BAYKURT
3	19	Sarılar aşiretinden Bekir ³⁷⁰	Halil	Çengele	1290	Askerde	16 Eylül 1333	ÇETİN
4	24	Hamit	İbrahim	Çengele	1313	Şehit	1335	ŞEKER
5	25	İslam	Mustafa	Çengele	1300	Sebdilbahir	29 Haziran 1331	YILMAZ-COŞKUN
6	25	Halil ³⁷¹	Mustafa	Çengele	1300	Çanakale Harbi	1331	YILMAZ-COŞKUN
7	25	Ahmet ³⁷²	Mustafa	Çengele	1303	Çanakale Harbi	1331	YILMAZ-COŞKUN

8	25	Hamit ³⁷³	Mustafa	Çengele	1305	Çanakkale Harbi	1332	YILMAZ-ÇOŞKUN	
9	32	Osman	Mustafa	Çengele	1298	Çanakkale harbinde	15 Nisan 1332	MUMUCU	
10	36	Necip ³⁷⁴	Mehmet	Çengele	1303	Anafartalar	1331	TOSUN	
11	40	Osman ³⁷⁵	Abdullah	Çengele	1311	Çanakkale Harbi	1332		
12	44 ³⁷⁶	Hasan ³⁷⁷	Mustafa	Çengele	1311	Askerde	06.06.1332		
13	45 ³⁷⁸	Mustafa ³⁷⁹	Mısrılı Mustafa oğlu Mehmet	Çengele	1314	Şehiden	06 Ağustos 1333		
ÖZBEY ³⁸⁰									
1	3	Sattıcı Mehmet ³⁸¹	Süleyman	Kasaba	1291	Askerde	06 Şubat 1331	SATICI	
2	8	Ethem	Memiş oğlu İsmail	Fetrek	1309	Askerde	29 KE 1332	BİRCAN	
3	11	Hüseyin ³⁸²	Mehmet	Özbe	1314	Askerde	1333	ATEŞÇİ	
4	20 ³⁸³	Veziroğlu Hasan ³⁸⁴	Veziroğlu Gani	Arapçı	1301	Askerde	01 TS 1334	ÇOŞKUN	
5	23	Mustafa ³⁸⁵	Nizamoğlu Hüseyin	Özbe	1308	Seferberlik	1331	TUNALI	
6	30	Koca Veli oğlu hafidi Mehmet ³⁸⁶	Kara Ahmet	Hamidiye	1287	Askerde	25 Nisan 1332	ÖZBEK	
7	35	Mehmet ³⁸⁷	Hasan	Tirnova ³⁸⁸	1303	Seferberlik	1332	USLU	
8	36	İsmail ³⁸⁹	Süleyman	Özbe	1310	Çanakkale Harbi	1333	ŞENGÜN	
9	39 ³⁹⁰	Mahmut ³⁹¹	Kara Recep	Özbe	1310	Çanakkale Harbi	1333	FESÇİ	
10	40	Mustafa hoca oğlu Ahmet ³⁹²	Mustafa Hoca	Edirne Hasköy ³⁹³	1290	Askerde	26 KS 1331	AKINCI	
11	40	Mehmet ³⁹⁴	Mustafa Hocaoğlu Mehmet	Hamidiye	1311	Askerde	29 Mart 1332	AKINCI	
12	41	Boğuş oğlu Mehmet ³⁹⁵	Salih	Edirne Hasköy	1290	Askerde	08 Mart 1332	ÖNER	
13	47	Yusufoğlu ³⁹⁶	Mehmet	Hamidiye	1313	Harb-i Umumi	1333	SUHAN	
14	52	Mehmet Kâhya oğlu Halil ³⁹⁷	Mehmet kâhya	Edirne Hasköy	1298	Askerde	03 Mart 1332	ÇELİK	
15	53 ³⁹⁸	Hasköy'lü Hacı İsmail	Mehmet	Edirne Hasköy	1293	Askerde	30 TE 1334	GÜNGÖR	
16	59 ³⁹⁹	Hüseyin ⁴⁰⁰	Salih	Selamik	1300	Seferberlik	1332		
ARAPÇI ⁴⁰¹									
1	1	Tıraş Ali ⁴⁰²	Tıraş Mehmet	Arapçı	1296	Umumi Harb	1332	ÇULHA	

2	4	Mustafa Ali	Koca Durmuş Ali	Arapçı	1307	Askerde	21 Mart 1332	KOÇOĞLU
3	7	Halil ⁴⁰³	Mehmet	Arapçı	1316	Askerde	20 Şubat 1341	AKÇAY
4	11	Süleyman ⁴⁰⁴	Hüseyin	Arapçı	1307	Topçu hastanesi	23 Temmuz 1330	
5	14	Sütlü Kâhya oğlu Durmuş ⁴⁰⁵	Sütlü Kâhya Süleyman	Arapçı	1296	Askerde	06 Mayıs 1334	
6	15	Sütlü Kâhya oğlu Hasan ⁴⁰⁶	Sütlü Kâhya Süleyman	Arapçı	1300	Askerde	31 KS/1333	
7	24	Ayrancı oğlu Mehmet ⁴⁰⁷	Ayrancı İsmail	Tulum	1294	Askerde	21 KE 1331	AYRANCI
8	27	Ahmet ⁴⁰⁸	Kadâyır Mehmet	Arapçı	1313	Askerde	16 Ağustos 1333	KARAÇAY
9	45 ⁴⁰⁹	Şakir ⁴¹⁰	Âşık Mehmet	Arapçı	1311	Askerde	08 Şubat 1334	
SAİBLER ⁴¹¹								
1	8	Hacı Ömer oğlu Ömer ⁴¹²	Nebi	Saibler	1312	Harb-i Umumi	1334	ÇELİK-KARAMAN- YILMAZ
2	8	Hacı Ömer oğlu Mehmet ⁴¹³	Nebi	Saibler	1313	Harb-i Umumi	1334	ÇELİK-KARAMAN- YILMAZ
3	9 ⁴¹⁴	Hüseyin ⁴¹⁵	Mehmet Ali	Saibler	1312	Harb-i Umumi	1331	ÇEVİK-TEKİN-GÜLEÇ- ÖZYURT
TAŞKESİK								
1	1	Şaban ⁴¹⁶	Hasan	Kafkasya	1315	Harb-i Umumi	1333	
2	2	Yusuf ⁴¹⁷	Musa	Kafkasya	1286	Harb-i Umumi	1334	
3	9	Osman ⁴¹⁸	Hacı Yakup	Kafkasya	1290	Harb-i Umumi	1332	ÖZEN
4	10	Hüseyin ⁴¹⁹	Mehmet	Kafkasya	1289	Harb-i Umumi	1332	
5	28	Mehmet ⁴²⁰	Sait	Havuzbaşı	1297	Harb-i Umumi	1334	
6	28	Kadir ⁴²¹	Salih	Havuzbaşı	1311	Harb-i Umumi	1334	
HORTUNA ⁴²²								
1	1	Molla Halil oğlu Halil İbrahim ⁴²³	Halil	Hortuna	1315	Sefîrberlik	1333	FİLİZ
2	3	Tat Osman ⁴²⁴	Hacı Halil	Hortuna	1294	Şhididen	02 Ağustos 1331	
3	4	Molla Mehmet oğlu Durmuş ⁴²⁵	Mehmet	Hortuna	1305	Kafkasya Cephesi	10 TS 1333	SEVİM
4	7	Hüseyin ⁴²⁶	Hasan	Aritaş	1308	Sefîrberlik	1333	BENİĞÖR
5	7	Osman ⁴²⁷	Hasan	Aritaş	1304	Sefîrberlik	1333	BENİĞÖR

6	18	Mehmet namı diğeri Ali	Mustafa	Hortuna	1307	Askerde	06 Mart 1332	MEMİLİ
7	19	Kara Süleyman ⁴²⁸	Hacı Osman	Hortuna	1291	Seferberlik	1334	ŞAHİN
8	21	İsmail	Hüseyin	Hortuna	1290	Askerde	24 TS 1331	PAPAĞAN
9	24	Apdül ⁴²⁹	Abdullah	Hortuna	1296	Seferberlik	1333	KARADANA
10	24	Süleyman ⁴³⁰	Abdül	Hortuna	1298	Seferberlik	1334	KARADANA
11	28 ⁴³¹	Aziz ⁴³²	İsmail	Hortuna	1315	Seferberlik	1333	
12	28	Salih ⁴³³	Sersem İsmail	Çatalca Kulaklıoba	1298	Askerde	12 KS1332	
13	32	Salih ⁴³⁴	Alekoğlu Halil	Kulaklıoba	1298	Askerde	14 Nisan 1332	KALAN
14	33	Hüsrev ⁴³⁵	Abdullah	Hortuna	1294	Seferberlik	1333	TURAN
15	34	Cemali	Mecü Mehmet	Çatalca	1294	Askerde	14 Nisan 1334	YURAN-ALSAN
16	36	Ahmet	Mehmet	Hortuna	1292	Şehiden	20 Ağustos 1331	BOZDAĞ-EKİÇİ-TABAN
17	36	Mehmet ⁴³⁶	Hacı Ali Efendi oğlu Recep	Hortuna	1300	Askerde	25 Nisan 1332	BOZDAĞ-EKİÇİ-TABAN
18	38	Yaşar ⁴³⁷	İlyas	Hortuna	1291	Çanakkale Harbi	1333	ERDOĞAN
19	40	Mustafa	Hacı Ali	Hortuna	1291	Askerde	21 Nisan 1331	BARAN
20	50	Fettah ⁴³⁸	Kara Osman	Çatalca	1289	Dördüncü Ordu	1333	ÖZKAYA
21	51	Osman ⁴³⁹	Fettah	Çatalca	1311	Esarete	1335	ÖZKAYA
22	52	Mehmet ⁴⁴⁰	Kurt Hüseyin	Hortuna	1302	Seferberlik	1332	
23	54	Köse Salih oğlu Şakir ⁴⁴¹	Köse Salih	Hortuna	1306	Askerde	1331	
24	54	Ramazan ⁴⁴²	Köse Salih	Hortuna	1312	Askerde	08 KE 1332	KABAK
25	55	Salih ⁴⁴³	Kara Veli	Hortuna	1314	Askerde	04 Eylül 1332	KABAK
26	55	Yaşar ⁴⁴⁴	Kara Veli	Hortuna	1307	Askerde	21 Nisan 1332	KABAK
27	55	Süleyman	Kara Veli	Hortuna	1309	Askerde	01 Ağustos 1332	CAN
28	59	Halil ⁴⁴⁵	Seyit Ali	Hortuna	1309	Seferberlik	1332	KAR
29	61	Halil Onbaşı ⁴⁴⁶	Süleyman	Çatalca	1289	Seferberlik	1333	SELVİ
30	74	Mehmet ⁴⁴⁷	Kırmızı Mustafa	Hortuna	1309	Seferberlik	1333	ŞENOL
31	90	Salih	Kadir	Hortuna	1298	Şehiden	11 Eylül 1339	EKREN
32	90	Hüseyin Efendi	Kadir	Hortuna	1306	Askerde	12 Mart 1333	ATEŞ

33	91	Çatalcalı Ahmet ⁴⁴⁸	İsmail	Çatalca	1281	Askerde	27 Mart 1334		
34	92	Bayram Ali ⁴⁴⁹	Süleyman	Hortuna	1311	Askerde	14 KS1332		
35	103 ⁴⁵⁰	Narinceci aşiretinden Ahmet ⁴⁵¹	Hüseyin	Kasaba	1302	Askerde	09 Temmuz 1331		
36	110 ⁴⁵²	Ali	Hüseyin	Radoviştina ⁴⁵³	1309	Askerde	08 Temmuz 1334	KIRMIZI	
YENİKÖY ⁴⁵⁴									
1	6	Mustafa	Ahmet	Yeniköy	1294	Askerde	28 TS 1333	METİN-ÜNEL	
2	8	İbrahim	Mehmet Efendi	Yeniköy	1304	Askerde	09 Nisan 1334	YILDIZ-FILIZ-GÜÇLÜ	
3	16	Koca Mahmut oğlu Ali ⁴⁵⁵	Mustafa nam oğlu Mehmet	Yaylayaka	1293	Askerde	10 Ağustos 1332	UZUNYOL	
4	17	Kara Mehmet oğlu Ahmet ⁴⁵⁶	Kara Mehmet	Yeniköy	1293	Askerde	08 Mart 1332		
5	19	İmamoğlu Mustafa mahdumu Abdurrahman	İmamoğlu Mustafa	Seydişehir	1296	Askerde	12 Mart 1332	EYİĞÖR	
YOĞURTUÇULAR ⁴⁵⁷									
1	8	Süleyman	Molla Abdurrahman	Hamidabat ⁴⁵⁸	1291	Askerde	29 KS 1333	GÜLER	
2	8	Mahmut	Molla Abdurrahman	Hamidabat	1312	Askerde	1334	GÜLER	
3	17	Halil ⁴⁵⁹	Deveci Mehmet	Yoğurtçular	1309	Şehiden	02 Haziran 1331	GENÇTÜRK	
4	21	Hafizoğlu Mehmet ⁴⁶⁰	Şeker Mehmet	Yoğurtçular	1294	Şehiden	09 KS 1332	SEZER-YAMAN	
5	25	Ahmet	Balçoğlu Mehmet	Yoğurtçular	1312	Askerde	22 Temmuz 1333	ŞİRİNCE	
6	27	Dedeoğlu Halil ⁴⁶¹	Koca Abdullah	Hortuna	1294	Bağdat'ta harpte	21 Ağustos 1333		
TORBALI MAHALLESİ ⁴⁶²									
1	4	Mehmet ⁴⁶³	Lazoğlu Mustafa	Torbali	1303	Askerde şehit	04 Mart 1332	KARAGÜLLE	
2	16	Hüseyin ⁴⁶⁴	Nasuh	Torbali	1311	Askerde şehit	04 Şubat 1332	ŞENBAŞ	
3	17	Deveci oğlu Hüseyin ⁴⁶⁵	İbrahim	Torbali	1296	Askerde şehit	03 Haziran 1332	BİLMEZ	
4	19	Hamdi ⁴⁶⁶	Halil Çavuş	Torbali	1305	Askerde şehit	07 Şubat 1331		
5	23	Hasan	Delî İbrahim oğlu İsmail	Torbali	1311	Askerde	14 Mart 1331	KARABACAK-ÜNALDI	
6	31	Topal Mehmet oğlu Ahmet	Topal Mehmet	Torbali	1285	Askerde	27 KS 1333	SÖYLER	
7	38	Abdullah	İbrahim	Uçhisar	1310	Şehiden	12 Nisan 1333	ALTINYALDIZ-	

8	55	Yusuf	Osman	Torbali	1295	Askerde	26 KS 1332	YILDIRIM
9	59	İbrahim ⁴⁶⁷	Kür Ali	Torbali	1300	Askerde	1330	TARHAN
10	70	Karabacak Ahmet ⁴⁶⁸	Mehmet	Torbali	1291	Askerde	02 Şubat 1333	DEMİRİTAŞ-GÜNKUT-ERKAYA
11	73	Yusuf ⁴⁶⁹	Eskici Salih	Torbali	1313	Askerde Şehiden	18 TS 1333	ESKİCİ
12	77	Salih Sülüdaki ⁴⁷⁰	Mustafa Sülüdaki	Girit	1313	Askerde	1332	YILDIRIM
13	79	Ahmet ⁴⁷¹	Faydalı oğlu Ahmet	Torbali	1310	Harbde	13 KE 1332	DİRİ
14	82	Hali ⁴⁷²	Mustafa	Torbali	1315	Askerde	07 Mayıs 1334	ATAR
15	82	Mehmet Emin	Mustafa	Torbali	1312	Askerde	27 TE 1333	ATAR
16	85	Yörük Halil oğlu Süleyman	Halil	Torbali	1295	Askerde	01 Ağustos 1332	YÜRÜK
17	98	Süleyman	Topal Hasan	Tire-Göktepe	1309	Çorlu hastanesinde	29 Mart 1330	GÜZEL-ERSAN
18	98	Mustafa	Memiş oğlu Hasan	Çaybaşı	1305	Askerde	23 KS 1332	GÜZEL-ERSAN
19	107 473	Kocakulak Bekir'in üvey oğlu İsmail	Ömer	Torbali	1311	Askerde	21 Nisan 1333	DUYAR
20	120 474	Hasan Vasfi Efendi ⁴⁷⁵	Ahmet	Edirne-Kocanlı	1290	Askerde	26 Mart 1333	CENGİZ
21	142 476	İlyas ⁴⁷⁷	Hasan	Koçana	1301	Askerde	22 TE 1335	
22	154	Yusuf ⁴⁷⁸	Mehmet	Siroz	1292	Askerde	09 KE 1334	
23	155	Hakkı ⁴⁷⁹	Mehmet	Garabin	1304	Askerde	28 KS 1334	
24	175 480	Hasan ⁴⁸¹	Mustafa Damalaki	Girit	1301	Askerde	28 Eylül 1334	
25	177	Selamık muhaciri Yaşar	Bayram	Selamık	1305	Askerde	30 Ağustos 1332	KANILAR
26	181	Behzat	Hutbi	Küretepe - Karabina	1314	Askerde	10 Mart 1334	YILMAZ
TEPEKÖY MAHALLESİ ⁴⁸²								
1	3	Durmuş	Çakaloğlu Hasan Hüseyin	Tepeköy	1304	Arburnu Şehiden	20 TE 1331	ÇAKALOĞLU
2	4	İbrahim ⁴⁸³	Mehmet	Uşak	1304	Askerde	1333	UŞAKLIOĞLU
3	4	Mehmet	Mustafa	Tepeköy	1301	Askerde	06 KS 1331	UŞAKLIOĞLU

4	5	Salih ⁴⁸⁴	Ali	Arapçı	1300	Askerde	02 Mayıs 1333	ADALI	
5	13	Ali ⁴⁸⁵	Seyit oğlu Halil	Tepeköy	1309	Şehiden	07 Mayıs 1332	ŞİŞOĞLU	
6	30	İsmail ⁴⁸⁶	Eskici Ali	Tepeköy	1304	Askerde	1333	ERDİNÇ	
7	44	İbrahim ⁴⁸⁷	İzmirli Mustafa	Tepeköy	1308	Askerde	30 Mart 1334		
8	49	Muhacir Mehmet ⁴⁸⁸	Ali	Aydos	1293	Askerde	1335		
9	50	Hüseyin Nazıfaki	Nazıf	Girit-Hanya	1293	Askerde	28 Temmuz 1333	GENÇAY	
10	51	Mustafa	Ali	Tepeköy	1304	Askerde	22 Şubat 1334	ARICI-GÜRBÜZ	
11	65 ⁴⁸⁹	Arap Halid	Zenci Kamil	Dersadet	1295	Askerde	17 Şubat 1334	SEYİLLİ	
12	73 ⁴⁹⁰	Kadri	Hasan	Tepeköy	1295	Askerde	12 KE 1333	YURTKAL	
13	75	Osman ⁴⁹¹	Mustafa	Tepeköy	1306	Askerde	14 Mayıs 1332	AKALIN	
14	78 ⁴⁹²	Recep	Hüseyin Hüsnü	Torbali	1298	Şehiden	09 Nisan 1332	AŞIRTAN	
15	79	Musa oğlu Musa ⁴⁹³	İbrahim	Meşhet	1291	Askerde	12 Nisan 1333	ŞENYÜZ	
16	84 ⁴⁹⁴	Arif ⁴⁹⁵	Yusuף	Erzincan	1299	Askerde	1331	TEK	
17	96 ⁴⁹⁶	Adem ⁴⁹⁷	Bayram	Debre-i bala	1299	Askerde	22 KE 1332		
18	104 ⁴⁹⁸	Drama muhacirlerinden Ahmet ⁴⁹⁹	Hasan	Drama	1304	Askerde	18 Mart 1334		
19	105	Kayalar muhacirlerinden Rifat ⁵⁰⁰	Tayyip	Kayalar	1310	Askerde	10 Mayıs 1332		
ERTUĞRUL MAHALLESİ ⁵⁰¹									
1	2	Arif Ademaki	İbrahim	Kandiye	1285	Askerde		YORGUN	
2	5	Selim	Halil Yeniçeraki	Kandiye	1307	Şehiden	28 KE 1332		
3	6	Mehmet ⁵⁰²	Hasan Serdaraki	Kandiye	1315	Askerde	1333	ERBAŞ	
4	8	Hüsnü Kerimaki	Cemali	Girit	1298	Askerde	23 Nisan 1332	SEVİNÇ	
5	12	Mustafa ⁵⁰³	Maksut	Dobruca	1293	Askerde	1332	ÇETİNELİ	
6	15	İbrahim	Hasan	Girit	1306	Askerde	11 Nisan 1332	TÜNAYDIN-GÜVEN- ÜNVER-SEBER	
7	31	İsmail ⁵⁰⁴	Osman	Bursa	1295	Askerde	1330		
8	34	Karatobaski Musa	Kandıyeli Mehmet Ağa	Girit	1291	Askerde	25 Temmuz 1331	FİLİZ-AŞICI	
9	37	Mustafa Bilalaki	Bilal	Girit	1292	Askerde	01 Mayıs 1333	SÖNMEZ	

10	42	Hacı Geldi biraderi Emin Çavuş	Ömer	Nigboilü	1283	Askerde	23 TE 1335	UYTUN	
11	43	Haşım	Tatar İslam	Babadağ	1295	Askerde	27 Şubat 1334	GÜÇLÜ	
12	56	Cafer	Selim	Girit	1311	Askerde	1333	SELÇUK	
13	59	Ahmet ⁵⁰⁵	Mehmet	Torbali	1311	Askerde	1336		
14	61 ⁵⁰⁶	Recep ⁵⁰⁷	Çerkez Ali	İzmir	1304	Askerde	1333	ŞENDUR	
15	71	İsmail ⁵⁰⁸	İsmail	Varna	1307	Askerde			
16	76 ⁵⁰⁹	Ali ⁵¹⁰	Hüseyin	Keşan	1298	Askerde	12 TS 1332	COLAY	
17	82	Salih mahdumu Mehmet ⁵¹¹	Salih	Yanya	1313	Askerde	04 Mart 1333		
18	100 ⁵¹²	Demirhisar muhacirlerinden Osman ⁵¹³	İsmail	Demirhisar ⁵¹⁴	1310	Askerde		KINIŞ	
ARITAŞ ⁵¹⁵									
1	1 ⁵¹⁶	Hüseyin ⁵¹⁷	Hacı İsmail	Aritaş	1316	Askerde	25 Mart 1333	TEKCAN	
2	2	Osman ⁵¹⁸	Molla Hüseyin	Aritaş	1315	Seferberlik	1333	AKDENİZ	
3	12	Abdullah ⁵¹⁹	Mazak Hasan	Aritaş	1299	Askerde	04 Mayıs 1332	EFE	
4	12	İbrahim ⁵²⁰	Mazak Hasan	Aritaş	1308	Askerde	24 Haziran 1333	EFE	
ÇORLU ⁵²¹									
1	2	Ali ⁵²²	Alişan oğlu Numan	Çorlu	1311	Askerde	02 TS 1332	ÇOŞKUN-KATIRCIOĞLU	
2	6	Ali ⁵²³	Hocaoğlu Ali	Çorlu	1301	Askerde	29 K S1334	ZURNACI	
3	6	Ali ⁵²⁴	Mustafa	Çorlu	1301	Askerde	29 Nisan 1335	ZURNACI	
4	9	Hüseyin ⁵²⁵	Hacı Ali	Çorlu	1312	Askerde	01 Temmuz 1333	ÖZLÜ	
5	14	Musa ⁵²⁶	Koca Köse Bekir oğlu Musa	Çorlu	1310	Askerde	21 KE 1332	İŞİK	
6	14	Mehmet ⁵²⁷	Koca Köse Bekir oğlu Musa	Çorlu	1311	Askerde	24 Şubat 1335	İŞİK	
GÖKYAKA TEKEKÖY ⁵²⁸									
1	1	Osman ⁵²⁹	Mehmet Çavuş	Gökyaka Teke	1291	Askerde	10 Mart 1332		
2	10	Ekizoglu Mehmet ⁵³⁰	Bekir	Gökyaka Teke	1285	Askerde	19 Mart 1333		
3	12	Mehmet	Koca Ahmet oğlu	Gökyaka Teke	1290	Askerde	10 Şubat 1333	ÖZYURT	

4	13	Hasan	Abdullah	Gökyaka Teke	1296	Askerde	21 Mart 1332	DEMİRKOL-YILMAZ	
5	16	Molla Mustafa hafidi Hafız İbrahim ⁵³¹	Mehmet Ali	Gökyaka Teke	1293	Askerde	25 KE 1331	ÇETINKAYA	
6	30	Ahmet ⁵³²	Mehmet	Gökyaka Teke	1305	Askerde	21 KE 1331	ÇETİN	
7	34	Hüseyin	Ahmet	Gökyaka Teke	1289	Askerde	12 KS 1334	ONALMIŞ	
8	37	İsmail ⁵³³	Bekir Çavuş	Gökyaka Teke	1308	Askerde	20 Mart 1331		
SİNEK ⁵³⁴									
1	4	Kölemenöglü Osman ⁵³⁵	Mehmet Ali	Sinek	1294	Askerde	29 Mart 1332	TUGAY	
2	8	Mustafa Ali	Mustafa	Sinek	1296	Askerde	05 KE 1334	KOCABAŞLI-YILDIZ	
3	10	Şikri ⁵³⁶	Bekir	Sinek	1308	Askerde	08 Eylül 1331		
4	11	Hasan ⁵³⁶	Nasuh oğlu Osman	Sinek	1305	Askerde	10 KS 1332	KIVANÇ	
5	14	Hamit	Nasuh oğlu Ahmet	Sinek	1300	Şehiden	09 Mart 1332	GÜNDÜZ	
6	14	Hüseyin	Nasuh oğlu Ahmet	Sinek	1305	Şehiden	24 Temmuz 1331	GÜNDÜZ	
7	16	Mehmet Ali	Hüseyin	Sinek	1297	Askerde	15 TE 1331	ŞEN-GÜNGÖR	
8	18	Mustafa	İbrahim	Sinek	1309	Şehiden	14 Haziran 1331	DEMİR	
9	31	Ahmet ⁵³⁷	Koca Bekir hafidi Bekir	Sinek	1300	Askerde	04 KE 1331		
10	38	Hüseyin	Kocabaşoğlu Yusuf	Sinek	1298	Askerde	25 KS 1333	KÜÇÜKBAŞ	
11	39	Himmet	Hasan	Sinek	1311	Bağdat Hastanesi			
DERE ⁵³⁸									
1	10	Mehmet ⁵³⁹	Halil oğlu Halil	Dereköy	1306	Şehiden	13 KE 1331		
2	11	Ali	Aşık Hüseyin	Dereköy	1307	Şehiden	14 Haziran 1330	TÜRKGÖLE	
3	12	Aydinli Halil oğlu Abdullah	Halil	Dereköy	1290	Askerde	17 KS 1332	TÜRK-EFE-BAŞ	
4	14	Mehmet ⁵⁴⁰	Kafa Mehmet	Dereköy	1294	Askerde	05 Haziran 1333		
5	15	İsmail	Mahmut	Dereköy	1301	Seferbertlik	29 Haziran 1334		
6	21	Ahmet	Mustafa	Dereköy	1307	Askerde	12 KS 1332	AYBEY-GÜLPINAR	
7	24	Osman	Sarıbaşoğlu Ömer	Dereköy	1311	Askerde	14 KS 1332	OKTAY	
8	27	Delî Uzun Mehmet	Delî Uzun Mehmet	Dereköy	1294	Askerde	06 KE 1332	DEMİR-BARUT	

9	31	Mehmet ⁵⁴¹	Hekimoğlu Halil	Dereköy	1290	Askerde	03 KS 1332	
10	34	Halil ⁵⁴²	Kocakelileoğlu Ali	Dereköy	1290	Askerde	25 KS 1331	
11	36	İbrahim	Koca Ali	Dereköy	1297	Askerde	26 Mart 1333	KÜÇÜKOĞLU-ÇELİK
12	39	Halil	Halil Arıcaoğlu İsmail	Dereköy	1296	Askerde	18 KS 1331	TINAZ
13	40	Arap Musa oğlu Ahmet	Musa	Dereköy	1298	Askerde	04 TS 1331	UYSAL
14	40	Hüseyin	Musa	Dereköy	1300	Askerde	09 KS 1331	UYSAL
15	52	Ahmet	Süleyman	Dereköy	1294	Askerde	21 KS 1332	AYDIN
16	54	Hacıoğlu Nebi	Mahmut	Dereköy	1289	Askerde	24 TS 1331	KIRKICI
17	55	Baloğlu Hacı İsmail	Hüseyin	Dereköy	1291	Askerde	07 Mart 1333	YILDIRIM
18	58	Mehmet Ali	Ali Çavuş	Dereköy	1299	Askerde	01 Mart 1331	DÜZTAŞ
19	58	Mustafa	Ali Çavuş	Dereköy	1307	Askerde	06 Ağustos 1332	DÜZTAŞ
20	68	Domuzcuoğlu Durmuş ⁵⁴³	Hüseyin	Ermenek	1299	Askerde	02 KE 1332	
21	70 ⁵⁴⁴	Osman ⁵⁴⁵	Osman	Selamik	1290	Askerde	26 KE 1332	
CUMALİ ⁵⁴⁶								
1	27	Türkmenoğlu Emirzade mahdumu Mehmet Celal	Türkmenoğlu Mehmet Efendi	Cumalı	1303	Askerde	30 Nisan 1332	USLU
2	29	İsmail	İbrahim	Cumalı	1308			UĞUR
3	32 ⁵⁴⁷	Halil	Solak Mehmet	Cumalı	1299	Askerde	1332	BAĞIŞ-NEYİR
4	32	Raşit	Solak Mehmet	Cumalı	1302	Askerde	27 Nisan 1332	BAĞIŞ-NEYİR
5	36	İsmail Hakkı	Hüseyin Efendi	Cumalı	1299	Askerde	20 Nisan 1334	DÖNMEZ
6	37	Yörük Halil İbrahim	Halil İbrahim	Cumalı	1289	Askerde	21 TE 1335	GÜNGÖR
7	48	Veli ⁵⁴⁸	Alataylı Hüseyin	Cumalı	1308	Şehiden	07 Temmuz 1331	TÜREL
BELENBAŞI ⁵⁴⁹								
1	15	Hüseyin ⁵⁵⁰	Osman	Belenbaşı	1297	Askerde	11 Temmuz 1333	DEVECİ
2	27	Mehmet	Çil Mehmet	Yaylayaka	1311	Askerde	09 Temmuz 1335	ÇETİN
3	28	Mustafa	Hacı Mustafa'nın oğlu Musa	Yaylayaka	1312	Askerde	17 Mart 1334	ULAŞ
4	47 ⁵⁵¹	Cabbaroğlu Hasan ⁵⁵²	Eskici Mehmet	Belenbaşı	1289	Askerde	12 KE 1335	İLHAN
KIRIKLAR ⁵⁵³								

1	3	Hasan	Ali	Kırıklar	1312	Askerde	24 Mart 1333	YÜZEN	
2	3	Hüseyin	Ali	Kırıklar	1313	Askerde	09 Mayıs 1333	YÜZEN	
3	6	İbrahim ⁵⁵⁴	İbrahim oğlu Mustafa	Kırıklar	1287	Askerde	09 Ağustos 1332	AKINCI-TURAN-KORKUT	
4	9	Osman	Hüseyin	Hortuna	1289	Askerde	12 Temmuz 1332	KURT	
5	10	Kurt Mustafa oğlu Mahmut	Mustafa	Kırıklar	1301	Harb-i Umumi	1333	ÖĞÜT-DİRİCE	
6	11	Hafızoğlu Hasan	Mehmet	Kırıklar	1298	Harb-i Umumi	1332	ÖĞÜT-DİRİCE	
7	11	Hafızoğlu Ahmet	Mehmet	Kırıklar	1308	Harb-i Umumi	1333	BOLSOY	
8	16	Osman	Mustafa	Kırıklar	1310	Şehiden	29 KS 1332	YALÇIN-ARSLAN-ILHAN	
9	27	Halil oğlu Hasan	Halil	Kırıklar	1298	Harb-i Umumi	1333	DEVECİ	
10	31	Halil ⁵⁵⁵	Mustafa	Kırıklar	1311	Askerde	12 Temmuz 1333	AKAY	
11	41	Topaloğlu Ali Şükrü	Abdullah	Kırıklar	1299	Harb-i Umumi	1332	CANSEVEN	
12	46	İsmail ⁵⁵⁶	Kürt Mehmet	Kırıklar	1297	Şehiden	29 TS 1332	KIVIRCIK	
13	48 ⁵⁵⁷	Zenci Ahmet	Abdullah	İzmir	1299	Harb-i Umumi	1332		
KARACAĞAÇ⁵⁵⁸									
1	1	Hasan	Said oğlu Mahmut	Ermenek	1298	Çanakkale Şehiden	17 Ağustos 1331	BAKAR-GÖRÜCÜ	
2	2	Osman	Sarı İsmail oğlu Mehmet	Karacağaç	1289	Askerde	05 Haziran 1334	TUNCER	
3	6	Hüseyin	Ali	Karacağaç	1271	Çanakkale Şehiden	21 Şubat 1331	ÖZCAN	
4	10	Halil İbrahim ⁵⁵⁹	İnce Mehmet	Karacağaç	1307	Askerde	21 TS 1335	ŞAHİNER	
5	16	Ovaloğlu Ahmet ⁵⁶⁰	Süleyman	Karacağaç	1289	Şehiden	27 TS 1332	DİNCEL - GENCEL	
6	22	Hüseyin	Mehmet Ali	Karacağaç	1294	Arabistan	13 KS 1331		
7	34	Ali ⁵⁶¹	Osman	Karacağaç	1312	Irak	12 KE 1331	GÜRGEN	
8	31	Alaaddin ⁵⁶²	İsmail	Karacağaç	1315	Çanakkale Şehiden	19 KE 1331	ASUR	
9	38	Mehmet ⁵⁶³	İsmail	Karacağaç	1308	Yemen	13 Şubat 1332		
10	34	Devecioğlu Mehmet	Halil	Karacağaç	1293	Askerde	27 TS 1332		
11	43	Ali ⁵⁶⁴	Ali	Karacağaç	1312	Çanakkale	09 Mayıs 1333		
12	43	Hüseyin ⁵⁶⁵	Ali	Karacağaç	1315	Yemen	08 Mayıs 1333		
13	36	Ali Osman	Eyüp oğlu Mehmet	Karacağaç	1312	Kafkasya	20 Nisan 1331	DUYAR	

14	37	Koca Mustafa oğlu Mustafa	Ali	Karacaagac FETREK ⁵⁶⁶	1286	Askerde	09 TS 1334	AKYILDIZ
1	2	Mustafa	Kara Hacıoğlu Süleyman	Fetrek	1304	Askerde	23 TS 1333	ÇİFTÇİ
2	3	Mehmet ⁵⁶⁷	Süleyman	Fetrek	1303	Askerde	30 KE 1333	ŞENOL
3	3	Salih	Salih oğlu Osman	Fetrek	1306	Askerde	20 TS 1332	ŞENOL
4	10	Hacı Ahmet oğlu Mustafa	Hacı Ahmet	Fetrek	1296	Askerde	09 Nisan 1332	ÇELİKKOL
5	11	Ahmet	Deli kıkakke Mustafa	Fetrek	1311	Askerde	20 KS 1334	CANAY
6	20 ⁶⁸	Veli	Köselioğlu Hasan	Fetrek	1309	Askerde	24 Mart 1334	SIVAZ
7	21	Halil ⁵⁶⁹	Köselioğlu Mustafa	Fetrek	1311	Askerde	30 Şubat 1332	
8	24	Hamit Hakkı	Tavaslıoğlu Ahmet	Fetrek	1309	Askerde	25 TS 1331	ÖZMEN
9	24	Arif	Tavaslıoğlu Ahmet	Fetrek	1315	Askerde	14 TE 1333	ÖZMEN
10	26	Mız Mehmet Ali	Salih	Fetrek	1304	Mekke-i Şerife'de vurulmuştur.	19 TS 1331	EROL
11	48	Halil	Muhaçir Ali Dayı	Fetrek	1304	Askerde	27 TS 1331	ERDOĞAN
12	58	Osman ⁵⁷⁰	Nalbantoğlu Hasan	Fetrek	1301	Askerde	07 TE 1332	
13	64	Arif	Hacı Ahmet	Fetrek	1311	Askerde	29 TS 1332	TOYLAN
14	80	Mehmet	Bedel Hasan oğlu Ahmet	Fetrek	1311	Askerde	31 Ağustos 1331	GÜRBÜZ
15	92	Mehmet ⁵⁷¹	Kara Hacıoğlu Hasan	Fetrek	1301	Askerde	26 KE 1333	
16	96 ⁵⁷²	Izmirli Mehmet hafidi Mehmet	Abdullah	Fetrek	1296	Askerde	28 Mart 1332	GÖNEN

Dipnotlar (Endnotes):

1 1321yılı son Osmanlı nüfus tahririnde Torbalı merkez ve köylerinde 2.455 nüfus hanesinde toplam 11.197 kişi tespit edilmiştir. Bugünkü nüfus belgelerimize dayanak belgeleridir.

2 1335 yılından itibaren ayrı mahalledir.

3 Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

4 Yunan işgalinde dağılan köylerdendir.

5 Rum köyüdür. Bir Osmanlı tabiiyetinde hane vardır. Yunan işgali sonrası köy dağılmıştır.

6 Bugün adı Yazıbaşı'dır. Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

7 Helvacı Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demografisi ve Kitabeleri İle Helvacı Köyü Araştırması, Büyük Torbalı Gazetesi, 16 Eylül 2006.

8 Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

9 Bugün adı Atatürk Mahallesi'dir. Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

10 Bugün adı yeni mahalle'dir. Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

11 Bugün adı Şehitler Mahallesi'dir. Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir. Cumhuriyet sonrası Tire ilçesinden Torbalı'ya bağlanmıştır. Araştırmaya dâhil edilmemiştir.

12 I. Dünya savaşı sonunda burada bulunan Bulgarlar Bulgaristan'a dönmüştür.

13 Bugün adı Pamukyazı Mahallesi'dir. Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

14 Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir. Eğerci Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demografisi ve Kitabeleri İle Eğerci Köyü Araştırması, Torbalı Yankı Gazetesi.

15 Bugün adı Özbek Mahallesi'dir. Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

16 Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

17 Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

18 1937 yılında idari birim olarak Buca ilçesine bağlanmıştır. Bakınız: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (bundan sonra sadece BCA), Tarih: 05.05.1937, Sayı:12976, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 112.11.7.

19 Rum köyüdür. Yunan işgali sonrası köy terk edilmiş, 1924 yılında mübadiller yerleştirilmiştir. Bugün adı Pancar'dır. Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

20Büyükşehir yasası ile Torbalı'ya bağlı mahalledir.

21 1926 yılında dağılmış, idari statüsü ortadan kalmıştır.

22 Bugünkü adı Korucuk'tur.

23 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bakınız: BCA, Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

24 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bakınız: BCA, Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

25 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bakınız: BCA, Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

26 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bakınız: BCA, Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

27 2003 yılında Buca ilçesine bağlanmıştır.

28 1937 yılında idari birim olarak Buca ilçesine bağlanmıştır. Bakınız: BCA, Tarih: 05.05.1937, Sayı:12976, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 112.11.7.

29 Dağtekte Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demografisi ve Kitabeleri İle Dağtekte Köyü Araştırması, Büyük Torbalı Gazetesi.12 Eylül 2006.

30 Karaot Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demografisi ve Kitabeleri İle Karaot Köyü Araştırması, Büyük Torbalı Gazetesi. 25 Ocak 2005.

31 1933 yılında idari birim olarak Kemalpaşa ilçesine bağlanmıştır. Bakınız: BCA, Tarih: 30/5/1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

32 Bugünkü adı Çamlıca'dır.

33 Karakızlar Köyü ile ilgili bir araştırma için bakınız: Necat Çetin, Tarihi Demografisi ve Kitabeleri İle Karakızlar Köyü Araştırması, Büyük Torbalı Gazetesi. 11 Ağustos 2006.

34 Bugünkü adı Ormanköy'dür.

35 1954 yılında idari birim olarak Buca ilçesine bağlanmıştır. Bakınız. BCA, Tarih: 28.12.1954 Sayı: 27394 Dosya: Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 248.42.1.

36 Hane deyimi hakkında bakınız: Nejat Göynüç, "Hane deyimi hakkında", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi 32, (1979), s.331-348.

37 Ekteki askerde kalanların kayıtları olduğu nüfus tarama cetveli ilgili kişinin kaydında verilmiştir.

Ancak 2006 yılında çıkarılan nüfus kanununda nüfus defterleri bilimsel araştırma ve incelemelere kapatılmıştır. Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü şuan 1976 öncesi tüm defterleri merkeze toplamaktadır.

38 http://tr.wikipedia.org/wiki/I._D%C3%BCn%C5%9F%C4%B1 (Erişim Tarihi:3/9/2012), NTV Tarih dergisi - Şubat 2009, Sayı 1, Sayfa 21. (Erişim Tarihi:3/9/2012)

39 Osmanlı İmparatorluğu toplam kayıp asker sayısı: 1.600.000. Çanakkale: 101.000 [Hasta, Kayıp ve Yaralılarla 253.896], Kafkasya: 270.000, Körfez: 220.000, Arabistan-Yemen: 280.000, Kanal: 280.000, Acem: 20.000, Galicya - Bulgaristan: 60.000. Kaynak: <http://www.trmilitary.com/forum/viewtopic.php?f=31&t=16427> (Erişim Tarihi: 3.9.2012)

40 <http://www.tarihimiz.net/v3/Haberler/OsmanliTarihi2/1.DUNYA-SAVASI-OSMANLI-BILANCOSU.html>. (Erişim Tarihi:3.9.2012)

41 Hane sayısı.

42 Dönemde silahl altına alınmalardaki anlatımlara göre ortalama 45 kg. gelen ve omzuna astığı tüfeği yere değmeyenler dahi silahl altına alınmıştır.

43 İdari birim

44 Nakil gelen hane sayısı

45 Nakil gelen hanelerden bu gün sınırlarımız dışından gelen hane sayısı.

46İdari birimde askerde hane sayısı.

47 İdari birimde askerde kalan kişi sayısı.

48 Defter kaydı.

49 Tarama cetvel kaydı.

50 Kapalı kayıt hane sayısı.

51 Nakil giden hane sayısı.

521321 yılı nüfus tahriri: Hane:37, nüfus:159.

53 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

54 Torbalının 19. yüzyılda dağılan köylerindedir.

55 Naime Köyü nüfus defteri hane no: 7'den aktarıldı.

56 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

57 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

58 Hanenin konumu: Kapalı kayıt

59 Aile Selçuk'a nakil gitti.

60Aile Tire Doyranlı Köyü'ne nakil gitti.

61 Aile Tire Doyranlı Köyü'ne nakil gitti.

62 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

63 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

64 Torbalının 19. yüzyılda dağılan köylerindedir.

65 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

66 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

67 Hanenin konumu: Kapalı kayıt

68 Deftere kayıt tarihi:1332.

69 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

70 (Bulgarca: Гоце Делчев / Gotse Delçev; Eski adı: Bulgarca: Неврокоп / Nevrokop; Nevrâkop, Yunanca: Νευροκόπι / Nevrokópi; Roma İmparatorluğu döneminde Nestrum), Güneybatı Bulgaristan'ın Pirin Makedonyasında bulunan bir şehir.

71 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:110, nüfus:404.

72 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2817. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

73 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2903. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

74 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2910. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

75 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2913. Anekdot: Ali dedem olur. Babam ufakmış. Dedem hasta olmuş. Jandarmalar gelmiş. Hasta hasta jandarmalar geri götürmüş. En son mektubu Yemenden gelmiş.

Bir daha haber alınmamış. Babam "Ben babasız büyüdüm "derdi. Ağlardı. (Ahmet Ali Güngör-Yaş:55, 2004 yılında Arslanlar Köyünde yapılan görüşme).

76 Karditsa (Yunanca: Καρδίτσα / Karditsa), Yunanistan'da, Batı Tesalya'da bir kent.

77 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2920.

78 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2923.

79 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2935. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

80 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2944. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

81 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2946.

82 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2963.

83 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2964. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

84 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2971.

85 Anekdot: H.49. Mehmet amcam olur. Babam söylerdi. Yemen'de askerde kalmış. İsmail amcam Çanakale'de askerde kalmış. Babam kardeşinin adını bana vermiş. Babamda kendisi 17 sene askerlik yapmış. (İsmail Dalar-Yaş:72), 2004 yılında Arslanlar Köyü'nde yapılan görüşme.

86 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2974. 2004 yılında Arslanlar Köyü'nde yapılan görüşme.).

87 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2972. H.60 Mehmet oğlu Necip. 1316 doğumlu. Kayınpederim söylerdi. Baba oğul askere alınmış. İstanbul'da Topkapı Sarayı önünde karşılaşmışlar. Babasına "kaçacağı" demiş. Babası "kaçma, vur emri var" diyor. "Vururlar" diyor. Babası kaçmış. Kayınpederim ile aynı bölükte kalmış. "Torbalı'lı Necip 4. Ordu" diye ayırmışlar. Gidiyor. O gidiş. Necip benim annemin kardeşi. Yani dayım olurmuş. (Muhittin Özkan- Yaş:78), 2004 yılında Arslanlar Köyü'nde yapılan görüşme.

88 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

89 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

90 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

91 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

92 Deftere kayıt tarihi:1327.

93 Arslanlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3039.

94 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:19, nüfus:121. Bugün Torbalı İlçesinin mahallesidir.

95 Ayrancılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/873. Aile Ahmetli Köyü'ne nakil gitti.

96Ayrancılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/881. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

97 Ayrancılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/887.

98 Ayrancılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/889. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

99 Ayrancılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/894.

100 Ayrancılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/899. Anekdot: Bir ilkindi vakti Jandarma geldi. O zamanlar çadırlarda Kaplancık'ta idik. Seferberliğe toplam10-12 gitti. 1 kişi geri geldi. Seferberlikte kalanlar: 1310 lu Düdünün Mehmet. Biz Yıldırım- Ok'lardan 3 kişi. Hasan, Hasan'ın oğlu Mehmet ve Ali. Üçü de askerde kaldı. Hasan babamın eniştesi, yani kız kardeşi Zeynep'in kocası idi. Mehmet Yıldırım (1326 doğumlu),

2004 yılında Ayrancılar'da yapılan görüşme.

101 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:30, nüfus:168.Bu kayıtlı olanlardan başka Şükrü Aydın'ın ifadesine göre şu kişilerde askerden gelmemiştir.: H.10 Hoppalının İsmail. Gülleoğullarından. 1308 Mehmet oğlu H.21 Gani oğlu Ahmet 1296 doğumlu, H.16 Mehmet oğlu Mustafa 1282 doğ.lu, İbili'nin Halil, H.13 Efe Hüseyin oğlu Halil 1313 doğ.lu. 1912 doğumlu Şükrü Aydın ile 2004 yılında Bozköy Köyü'nde yapılan görüşme.

102 Anekdot: Babam anlatırdı. 4 kardeşi seferberlikte kalmış. Süleyman, Osman, Halil, ve Hakkı (1315). Dedem Kılı İbrahim'de kalmış. Hiç bir haber alınamamış. Nenam geride 3 oğlan 1 kız çocuğu ile kalmış. Babam askerde kalan kardeşi Hakkı'nın adını bana vermiş.(Hakkı Önal, Yaş 64), 2004 yılında Bozköy Köyü'nde yapılan görüşme.

103 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

104 Anekdote: Mehmet, amcam olur. Şam'da kalmış. Seferberlikte kalmış. Babam anlatırdı. (Durmuş Öz Yaş-76 yaşında), 2004 yılında Bozköy Köyü'nde yapılan görüşme.

105 Aileden 1303 doğumlu Yusuf oğlu İbiş oğlu Yusuf Balkan harbinde (1328) askerde kalmıştır.

106 Anekdote: Dedem olur. Çam Hasan oğullarından. Ahmetli'den gelmişler. Amcam Hasan askerde seferberlikte kalmış. (Sami Akar, Yaş:65), 2004 yılında Bozköy Köyü'nde yapılan görüşme.

107 Bozköy Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2732. Anekdote: İbiş oğlu Çolak Mustafa. Amcaoğlum olur. Seferberlikte kalınca benim adımlı koymuşlar. Çanakale de kalmış. (Mustafa ÇETİN, Yaş-63), 2004 yılında Bozköy Köyü'nde yapılan görüşme.

108 Anekdote: Dedemin kardeşi. Büyük amcam. Dedem Ahmet'te Çanakale'de kalmış. (Adil Özkan, yaş-52), 2004 yılında Bozköy Köyü'nde yapılan görüşme.

109 Aileden 1315 doğumlu Yusuf oğlu Emir oğlu Hamit Balkan harbinde (1333) askerde kalmıştır.

110 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:63, nüfus:346.

111 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2018. Anekdote: Mehmet ve İbrahim İki amcam da Çanakale harbinde kalmış. Mehmet ve İbiş. Mehmet'in adını bana verilmiş. Gidiş o gidiş. Mehmet bekarmış. İbiş 4-5 tane çocuğu varmış. İzne hiç gelmemiş. (Mehmet Başarır-Yaş:78), Çakırbeyli Köyü'nde 2004 yılında yapılan görüşme.

112 Anekdote: Aynı evden iki kardeş askerde kalmış. İbrahim Çanakale'de kalmış diye duyardım. Mehmet ise meçhul. İbrahim'in künyesi gelmiş. (Mecit Şimşek-Yaş:72), Çakırbeyli Köyü'nde 2004 yılında yapılan görüşme.

113 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2051. Anekdote: Babamın küçük kardeşi imiş. Kafkas cephesinde esir düştüğünü duymuş. Bir daha haber gelmemiş. (Hidayet Kabaca-Yaş:77), Çakırbeyli Köyü'nde 2004 yılında yapılan görüşme.

114 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2037.

115 Aileden 1299 doğumlu Yusuf oğlu Kabaca oğlu Osman Balkan harbinde (1328) askerde kalmıştır. Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2073.

116 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2074. Anekdote: Osman, İsmail, Mehmet. Bu kişiler babamın kardeşleri imiş. Amcamlarım olur. Babam da Balkan savaşında, Arabistan da, Yemen'de, Çanakale'de ve İstiklal Harbinde savaşmış. Toplam 20 yıl o cephe benim. 12 kardeşlerim. Geriye 2 kardeş kalmışlar. Nerede kaldıklarını bilmiyorum. Mehmet evli imiş. Geriye 2 oğlu kalmış. (Yusuf Çetin-Yaş:68), Çakırbeyli Köyü'nde 2004 yılında yapılan görüşme.

117 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2084. Anekdote: Şehit olan kişi amcammış. Babamdan duyardım. Babam "Kardeşim askerden gelse de malımın yarısını veririm" derdi. Çanakale harbine bir gitmiş, bir daha gelmemiş. Nerede olduğu belirsiz kalmış. (Ahmet Zeytinci-Yaş:72), Çakırbeyli Köyü'nde 2004 yılında yapılan görüşme.

118 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2085. Kaydı bulunamadı.

119 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2114. Anekdote: Babam Balkan savaşında savaşmış. Mustafa amcam ise seferberlikte kalmış. Babam adını bana vermiş. (Mustafa Şen-Yaş:66), Çakırbeyli Köyü'nde 2004 yılında yapılan görüşme.

120 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2061. Anekdot: Memişoğlu Mehmet Amcam olmuştur. Amcam Yemen’de kalmış. O zaman kargaşalık varmış. Diğer amcam Ali tekvil havada ölmüş. Bekarmış. Dedem “Mehmet’im ölmedi” diye laf edermiş. Mehmet amcam gelmemiş. 5 oğlu 1 kızı varmış. 2 oğlu harp zamanı ölmüş. (Ali Kurt –Yaş:81), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme.

121 Anekdot: Babamlar 6 kardeşlermiş. Birisi Rusya ‘da esir kalmış. 1 tanesi hava değişiminde, diğer amcam da askerde kalmış. Babam Tire medresesinde okurken askere alınmış. (Halil Ünver- Yaş:79), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme.

122 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2096. Aile Yeniköy Köyü’ne nakil gitti.

123 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2057.

124 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2109. Anekdot: Darıcıoğlu Yusuf amcam olur. Askerde Yemen’de kalmış. Babam anlatırdı. Yusuf babamın küçüğü imiş. 3 oğlu varmış. Birisi bilmez, diğerleri bilir. Babam da beş yıl askerlik yapmış. (İbrahim Gökçen-Yaş:80), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme

125 Anekdot: Halim büyük amcammış. Çanakkale harbinde kalmış. Dedem de Yemen şehit olmuş. (Veli Özdal -Yaş: 60), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme. Halim Benim babam olur. Babam ben daha hamile iken seferberlikte kalmış. Bağdat’tan öldü haberi gelmiş. (Veli Karabudak –Yaş: 82), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme.

126 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2068.

127 Menderes Çileme köyü yakınlarında 19. yüzyılda dağılan köy.

128 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2056. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

129 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1988.

130 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2032. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

131 Anekdot: İbrahim, amcam olur. Babam Yemen’de savaşmış. Amcam ise Çanakkale’de kalmış. Hiç gelmemiş. (Veli Karabudak –Yaş: 82), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme.

132 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2030. Anekdot: Babam anlatırdı. Hepsi Yemen’de birleşmiş. Su doldurmaya gitmişler. Bir daha gelmemiş.(Amcaoğlu Yusuf Çetin), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme.

133 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2031.

134 Anekdot: Ahmet, dedemin kardeşi olmuştur. Seferberlikte kalmış. (Vehbi Öğüt-Yaş:55), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme.

135 Çakırbeyli Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2013. Anekdot: Veziroğlu İbrahim kayın-babam olur. O da harp de kalmış. (Emine Akkan – Yaş: 92), Çakırbeyli Köyü’nde 2004 yılında yapılan görüşme.

136 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:36, nüfus:183. Adı Çamlıca olarak değiştirilmiştir.

137 Çakallar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1292. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

138 Çakallar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1295.

139 Çakallar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1302.

140 Çakallar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1311.

141 Çakallar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1346.

142 Aile Taşkesik Köyü'ne nakil gitti.

143 Bugünkü Yakapınar Köyü.

144 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:106, nüfus:603. Bugün Torbalı ilçesinin mahallesidir.

145 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

146 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

147 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

148 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

149 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

150 Aile Arapçı Köyü'ne nakil gitti.

151 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

152 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

153 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

154 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:27, nüfus:146. Bugün Çaybaşı Mahallesidir. (Atatürk Mahallesi)

155 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/286. Anekdot: . Birisi dedemin babası. Yani büyük dedem Buradaki lakabı "Oğlan Hüseyin". Büyük dedem seferberlikte kalmış. Dedem anlatırdı. Dedem babası askerde kaldığında kundakta kalmış. Dedemden duyardım. (Mehmet Adalı-Yaş: 42), 2004 yılında Çaybaşı Atatürk Mahallesinde yapılan görüşme.

156 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/289. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

157 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/312.

158 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/323. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

159 Aileden 1309 doğumlu Putu oğlu Halil oğlu Mehmet askerde (06 Mart 1329) kalmıştır.

160 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/333.

161 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/341. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

162 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/345. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

163 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/349. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

164 Bugünkü Torbalı Göllüce Köyü.

165 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

166 Deftere kayıt tarihi:1328.

167 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/383.

168 Deftere kayıt tarihi:1329.

169 Sepetçiler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/418.

170 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:103, nüfus:431. Bugün Torbalı ilçesinin mahallesidir.

171 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

172 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

173 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.

174 Yunanistan Teselya bölgesinde Yenişehir yakınlarında bir yerleşim.

- 175 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 176 Hanenin konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
- 177 Deftere kayıt tarihi:1329.
- 178 Hanenin konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
- 179 (Makedonca: Кочани) Makedonya'nın doğu kesiminde bir kasaba.
- 180 Hanenin konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
- 181 Hanenin konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
- 182 Hanenin konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
- 183 Deftere kayıt tarihi:1330.
- 184 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 185 Yunanistan'da Mora Yenişehir'e bağlı idari birim.
- 186 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:26, nüfus:101.Çaybaşı Mahallesindedir. (Yeni Mahalle).
- 187 Çaybaşı Köyü Mecidiye Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/122.
- 188 Çaybaşı Köyü Mecidiye Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/127.
- 189 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 190 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 191 Deftere kayıt tarihi:1327.
- 192 Çaybaşı Köyü Mecidiye Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/159.
- 193 Deftere kayıt tarihi:1329.
- 194 Deftere kayıt tarihi:1330.
- 195 Çaybaşı Köyü Mecidiye Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/166. Yenilemede kayda alınmamıştır.
- 196 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 197 Deftere kayıt tarihi:1330.
- 198 Çaybaşı Köyü Mecidiye Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/186. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 199 (Yunanca'da Σέρρες - Serres), Yunanistan 'ın Orta Makedonya bölgesinde idari birim.
- 200 Çaybaşı Köyü Mecidiye Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/195.
- 201 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:102, nüfus:550.Cumhuriyet öncesi nahiye merkezidir.
- 202 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3655. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 203 Sivas Kemaliye.
- 204 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 205Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3665. Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 206 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 207 Hanenin konumu: Kapalı kayıt.
- 208 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3781.
- 209 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3687.

- 210 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 211 Aile İstanbul'a nakil gitti.
- 212 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3810. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 213 Aile İstanbul'a nakil gitti.
- 214 Aileden 1296 doğumlu Hasan Hüseyin oğlu Hasan askerde (30 Haziran 1928) kalmıştır.
- 215 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3699. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 216 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3713.
- 217 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3728. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 218 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3732. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 219 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 220 Aileden 1307 doğumlu Esat oğlu Ali Balkan harbinde (1328) kalmıştır. Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3764.
- 221 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3763.
- 222 Dağkızılca Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3767.
- 223 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:26, nüfus:161.
- 224 Aileden 1307 doğumlu Mehmet Ali oğlu Mustafa Yemen'de (09 TE 1326) kalmıştır. Dağtekk Köyü nüfus tarama cetveli:1934/921.
- 225 Şehit kaydı vardır. Piyade er. 4.Kol. 33. Alay 1.Tabur 4. Bölük Çanakkele cephesi. 23 Şubat 1331. Aile Taşkesik Köyü'ne nakil gitti.
- 226 Dağtekk Köyü nüfus tarama cetveli:1934/ 922. Aile Taşkesik Köyü'ne nakil gitti. Anekdot: Dayılarım Çakaloğlu Veli, Mustafa, Süleyman seferberlikte kalmışmış. Büyüklerimden duyardım. (Fatma Bircan-Yaş:80), 2004 yılında Düğerlik Köyü'nde yapılan görüşme.
- 227 Anekdot: Ahmet, dedemin kardeşi imiş. Babamdan duyardım. Çanakkele'de harpte kalmış. Dedem babama adını vermiş. (Enver Şahin-Yaş:50), 2004 yılında Dağtekk Köyü'nde yapılan görüşme.
- 228 Aile Bayındır Kızılcaova Köyü'ne nakil gitti.
- 229 Dağtekk Köyü nüfus tarama cetveli:1934/ 982. Aile Düğerlik Köyü'ne nakil gitti.
- 230 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:67, nüfus:338.
- 231 Demirci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3355.
- 232 Şehit kaydı vardır. Er. 3.Kol. 24. Alay 1 Tabur 1. Bölük Kafkas cephesi. 02 Nisan 1332.
- 233 Demirci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3406.
- 234 Demirci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3416. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 235 Demirci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3449. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 236 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:36, nüfus:189.Şuan Buca ilçesine idari olarak bağlanmıştır.
- 237 Doğancılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/755. Anekdot: Babam 1328'li idi. Babam anlatırdı. Babamın babası Hüseyin seferberlikte silah altına alındığında 2,5 yaşında kalmış. Dedesi Denizli Çardak'a eğitim almış. Balıkesir'e hastalanmış. 6 ay hava değişimi almış. Çanak-

kale harbi çıkınca kıtası harbe gitmiş. Bir daha dönmemiş. (Cemalettin Özcan-Yaş 60), 2004 yılında Doğanlılar Köyü'nde yapılan görüşme.

238 Doğanlılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/751.

239 Doğanlılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/752.

240 Doğanlılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/753.

241 Doğanlılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/754.

242 Doğanlılar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/756.

243 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:23, nüfus:119.

244 Anekdot: Nenem rahmetli ağlayarak anlatırdı. “4 kardeşim Çanakkale harbinde kaldı “ derdi. Celiloğlu Ahmet, Kerim. Diğer ikisini hatırıma gelmedi. Bunları anlattığında biz küçüktük. Bunlar aklımda kalmış. (Mehmet Köken. Yaş:55), 2004 yılında Düğerlik Köyü'nde yapılan görüşme.

245 Hane konumu: Kapalı kayıt.

246 Anekdot: Dedem Kosti İsmail anlatırdı. Durmuş Ali seferberlikte askerde kalmış. (Ali Kandemir), 2004 yılında Düğerlik Köyü'nde yapılan görüşme.

247 Düğerlik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/441. Hane konumu: Kapalı kayıt.

248 Düğerlik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/442. Hane konumu: Kapalı kayıt.

249 Hane konumu: Kapalı kayıt.

250 Deftere kayıt tarihi:1332.

251 Düğerlik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/476.

252 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:54, nüfus:242.Bugün Torbalı ilçesinin mahallesidir.

253 Hane konumu: Kapalı kayıt.

254 Anekdot: Abdülkadir oğlu Ali. Benim babamın babası. Yani dedem olur. “Çakır Ali” derlermiş. Seferberlikte kalmış. Babadan duyardım. Çanakkale'de kalmış. (Hüsamettin Cömert- Yaş: 49), 2004 yılında Eğerci Köyü'nde yapılan görüşme.

255 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1701. Hane konumu: Kapalı kayıt.

256 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1703. Hane konumu: Kapalı kayıt.

257 Hane konumu: Kapalı kayıt.

258 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1710.

259 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1733.

260 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1751.

261 Yunanca: Θεσσαλία - Thessalía. Yunanistan'da bir idari birim.

262 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1756.

263 Hane konumu: Kapalı kayıt.

264 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1767. Hane konumu: Kapalı kayıt.

265 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1768. Hane konumu: Kapalı kayıt.

266 Deftere kayıt tarihi:1329.

267 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1780. Hane konumu: Kapalı kayıt.

- 268 Arnavutluk'ta Ergeri'ye bağlı idari birim.
- 269 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1783. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 270 (Arnavutça: *Vlorë*), Arnavutluk'ta bir şehir.
- 271 Eğerci Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1786. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 272 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:46, nüfus:270.
- 273 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1392. Anekdot: Topçu dedem olur. Seferberlikte Arabistan'da kalmış. (Metin Tetik – Köy Muhtarı), 2004 yılında Helvacı Köyü'nde yapılan görüşme.
- 274 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/140.
- 275 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1411.
- 276 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1416. Hane konumu: Kapalı kayıt. Anekdot: Necip dedemin kardeşi. Çanakale de kalmış. Babam anlatırdı.3 aylık evliymiş. 3 gün 3 gece düğünü olmuş. Askere almışlar. 7 sene sonra künyesi gelmiş. (Özel Güneş-Yaş:65), 2004 yılında Helvacı Köyü'nde yapılan görüşme.
- 277 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1377.
- 278 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1281. Anekdot: Babamın babası. Yani dedem. Dedem eve gelmiş. O zamanlar çete zamanı. Bunun ayağına peştamal takılıyor. Çetelr vurmuş. Annem Kerime'nin ilk kocası Mustafa askerde seferberlik zamanı namaz kılarken vurulmuş. Geriye iki çocuğu kalmış. Ahmet ve Saiplerden İnceoğlanlardaki Fatma (Safiye Ceyhan(kızlık soyadı Sezgin) Yaş: 76), 2004 yılında Helvacı Köyü'nde yapılan görüşme.
- 279 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1442.
- 280 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1443.
- 281 Aileden 1301 doğumlu Osman oğlu Mustafa Balkan harbinde (1328) kalmıştır. Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1456.
- 282 Anekdot: Dedemin kardeşi. Büyük amcam. İki de askere alınmış. Mehmet Sadık askerde kalmış. Geri dönmemiş. Dedem dönmüş. Onun ismini bana vermişler. (Mehmet Sadık Altaş-Yaş:77), 2004 yılında Helvacı Köyü'nde yapılan görüşme.
- 283 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1461. Anekdot: Amcam. Baba ve dedem söyledirdi. Kendisi seferberlikte askerde kalmış. Kardeşi Mustafa'da askerde kalmış.(Mehmet Kemal Pala- Yaş:65), 2004 yılında Helvacı Köyü'nde yapılan görüşme.
- 284 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1471.
- 285 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1485. Aile Kemalpaşa Yukarı Kızılca Köyü'ne nakil gitti.
- 286 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1486. Aile Kemalpaşa Yukarı Kızılca Köyü'ne nakil gitti.
- 287 Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1487. Aile Kemalpaşa Yukarı Kızılca Köyü'ne nakil gitti.
- 288 Aileden 1299 doğumlu Ali Bey oğlu Mehmet Yemen'de (26 TE 1322) kalmıştır. Helvacı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1495.
- 289 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 290 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:84, nüfus:431.

291 Aileden 1309 doğumlu Mahmut oğlu Ali Umumi harpte (16 Eylül 1328) kalmıştır. Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2620.

292 Anekdot: Halil ve Hamit . Askerde kalmışlar. İsimleri geride kalanların çocuklarına verilmiş. Mustafa, dedemin babası. Yani büyük dedem. Annem söylerdi. Amcalarım harpte kalmış. Mustafa adını bana vermişler. (Mustafa Aydemir-Yaş:65), 2004 yılında Karakızlar Köyü'nde yapılan görüşme. 2. anekdot: Babamgiller 5 kardeş yetim kalmış. Kendisi dedem olur. Rahmetli nenem anlatırdı. Askerde kalmış. Seferberlik ilanı ile tarladan götürmüşler. Jandarmalar götürmüş. Gidiş o gidiş. (Ali Üstün Toprak-Yaş:68), 2004 yılında Karakızlar Köyü'nde yapılan görüşme.

293 Aileden 1284 doğumlu Hacı Ali oğlu Mustafa Balkan harbinde (1328) kalmıştır. Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2655.

294 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2656.

295 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2659.

296 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2585.

297 Hane konumu: Kapalı kayıt.

298 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2559.

299 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2660.

300 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2561.

301 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2700. Hane konumu: Kapalı kayıt.

302 Anekdot: Osman Sabancı oğlu Osman. Askerde kalmış. En son Yunanistan tarafından mektup gelmiş. Bir daha haber alınamamış. Osman ismi amcaoğluma verildi. (Sami Kösten-Yaş:72), 2004 yılında Karakızlar Köyü'nde yapılan görüşme.

303 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2729.

304 Anekdot: Amcalarım Mustafa ve Hamit askerde kalmışlar. (Mehmet Kasapoğlu-Yaş:64), 2004 yılında Karakızlar Köyü'nde yapılan görüşme.

305 Anekdot: Murat. Amcammış. Çanakkale'de seferberlikte kalmış. Diğer amcam Mustafa da seferberlikte kalmış. (Mustafa Avcı-Yaş:77), 2004 yılında Karakızlar Köyü'nde yapılan görüşme.

306 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2627.

307 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2648.

308 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2712. Hane konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayada alınmamıştır.

309 Aileden 1299 doğumlu Mustafa oğlu Hüseyin Balkan harbinde (1328) kalmıştır. Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2588.

310 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2556. Hane konumu: Kapalı kayıt.

311 Karakızlar Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2546.

312 Aile Torbalı'ya nakil gitti.

313 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:103, nüfus:614.Bugün Torbalı ilçesinin mahallesidir.

314 Karakuyu Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2822.

315 Hane konumu: Kapalı kayıt.

316 Anekdot: Mehmet Ali: Dedemin kardeşi olur. Yani Büyük amcam. Ahmet Sabri de kardeşi. Büyüklerimden duyardım. Çanakkale'de vurulmuş. 4 kardeşlermiş. (Erdoğan Korkmaz-Karakuyu- Yaş.65), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

317 Anekdot: İbrahim benim amcamdı. Seferberlikte kalmış. Çanakkale'de kalmış. Babamgillerin en büyükleri imiş. Askerden hayvan çiğnedi diye künyesi gelmiş. Öyle söylerdi babam. (Niyazi Çakır- Karakuyu- Yaş.77), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.
2. anekdot: İbrahim. Amcan olur. Babamdan annemden duyardım. 5-6 kardeşmiş. Geriye sadece babam kalmış. Çanakkale'de kalmış. Babamlar Bulgaritan'dan Tırnova'dan muhacir olarak gelmişler. Burada babuçculuk (Ayakkabıcılık) yapıyorlarmış. Sadece babam kalmış. Kardeşim İbrahim amcamın adı konmuş. Nenem "hiçbir çocuğum geri gelmedi" diye ağlaya ağlaya gözleri kör olmuş. (Mehmet Veyssel Öz- Yaş: 64), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

318 Anekdot: Ali oğlu Salih. 3 oğlan kardeşlermiş. Salih, Mehmet, Ahmet. Duyuşuma göre Salih amcam silahla şaka yaparken kardeşi Mehmet'i öldürmüştü. Dedem hükümete haber vermemiş. Ama kendisini de ret etmiş. Fakat şaka ile ölüme sebebiyet verdiği için az bir hapis cezası almış. Hapse giriyor. Hapisten çıktıktan sonra askere alınmış. Bir daha haber alınmamış. Babam Ahmet anlatırdı. Kendisi askere alınıyor. Önce Yemen, sonra Kafkasya cephesine gidiyor. 12 bayram (6 yıl) askerde geçiyor. Geri gelmiş. Kardeşi Salih'ten hiç haber alınmıyor. Bunları rahmetli annem anlatırdı. (Ahmet Yardımcı- Karakuyu- Yaş.65), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

319 Karakuyu Köyü nüfus tarama cetveli:1934//2849.

320 Karakuyu Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2851.

321 Anekdot: Hatipoğlu Mehmet: Dedem olur. Büyüklerimden duyardım. Seferberlikte silâh altına alınıyor. Bir gidiyor. Bir daha geri dönmüyor. Çanakkale'de kalmış. Babamın babası olur. Babam anlatırdı. (Mestan Şengün Karakuyu- Yaş:48), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

322 Anekdot: Mustafa Ali: Dedem olur. Seferberlikte askere alınmış. Bir daha geri gelmemiş. (İsmet Çetinay- Yaş:62), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

323 Anekdot: Dedem Mustafa Ali ve diğer erkek kardeşleri Hasan Çavuş, Mehmet, Süleyman ve Mehmet Ali toplam 5 kardeş seferberlik ilan edildiğinde hepsini askere almışlar. Çanakkale'de kalmışlar. Babam ve nenem ben küçükken öldüler. Dayım Ahmet çavuş anlatırdı. Kendisi Yemen 'de 8 sene kalmış. O geri dönebilenlerden. Dayım dedem ve büyük amcamların harpten dönmediğini anlatırdı. Ben Çanakkale'ye mezarlarını aramaya gittim. Bulamadım. Nerden bulacan?(Enver Çetinay –Yaş.76), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

324 Hane konumu: Kapalı kayıt.

325 Anekdot: Mehmet Ali: Deden olur. Nenem anlatırdı. Askerde kalmış. (Süleyman Acar- Yaş:46), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

326 Karakuyu Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2864.

327 Hane konumu: Kapalı kayıt.

328 Karakuyu Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2867. Anekdot: Kamil. Benim amcam olur. Seferberlikte askerde kalmış. Babam kardeşim doğunca adıımı vermiş. Kamil. (Süleyman Aydın- Yaş:70), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

329 Karakuyu Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2845.

330 Karakuyu Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2881.Hane konumu: Kapalı kayıt.

331 Hane konumu: Kapalı kayıt.

332 Anekdot: Mehmet: Babamın babası yani dedem olur. Köyün kurucularındanmış. İki kardeş seferberlikte kalmış. Ali ve Mustafa. Babam ben doğunca benim adımlı askerde kalan iki kardeşinin adını birden koymuş. Mustafa Ali. Emmiler yörüklerinden. Hacı Ali oğulları. Hacılar. (Mustafa Ali Günay Yaş:70), 2004 yılında Karakuyu Beldesinde yapılan görüşme.

333 Deftere kayıt tarihi:1330.

334 Karakuyu Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2895. Hane konumu: Kapalı kayıt.

335 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:39, nüfus:210.

336 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2247.

337 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2249. Aile Dağkızılca Köyü'ne nakil gitti.

338 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2250. Aile Dağkızılca Köyü'ne nakil gitti.

339 Aileden 1309 doğumlu Ali oğlu Aydınlı oğlu Mehmet Balkan harbinde (1328) kalmıştı. Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2254.

340 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2255. Anekdot: Cemali. Mehmet, Hüseyin Üçü de benim amcam olur. Kaçanlar kurtulmuş. Kalanlar dönmemiş. Bunlar kalmış. (Hüseyin Aydın-79), 2004 yılında Karaot Köyü'nde yapılan görüşme.

341 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2256.

342 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2288. Anekdot: Amcamız. asker gitmiş. Babam anlatırdı. Seferberlikten gelmemiş. Kardeşim doğunca biraderime Arif adını vermiş babam. (Ali Özatlar-80), 2004 yılında Karaot Köyü'nde yapılan görüşme.

343 Hane konumu: Kapalı kayıt.

344 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2266.

345 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2304. Anekdot: Amcam. Seferberlikte kalmış. Yaralı olduğunu buraya bildirmiş. Bir daha haber alınamamış. Ben doğunca adını bana vermişler. (Hamit Bolsoy-Yaş:80), 2004 yılında Karaot Köyü'nde yapılan görüşme.

346 Karaot Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2281. Kaydı bulunamadı.

347 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:65, nüfus:349. Adı Korucuk olarak değiştirilmiştir.

348 Dirmil Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1805.

349 Dirmil Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1807.

350 Hane konumu: Kapalı kayıt.

351 Hane konumu: Kapalı kayıt.

352 Hane konumu: Kapalı kayıt.

353 Hane konumu: Kapalı kayıt.

354 Hane konumu: Kapalı kayıt.

355 Dirmil Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1863.

356 Dirmil Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1867.

357 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:17, nüfus:88. Bugün Torbalı ilçesinin mahallesidir.

358 Hane konumu: Kapalı kayıt.

359 Kuşçuburun Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1245. Hane konumu: Kapalı kayıt.

360 Hane konumu: Kapalı kayıt.

361 Kuşçuburun Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1251. Hane konumu: Kapalı kayıt.

362 Kuşçuburun Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1255. Hane konumu: Kapalı kayıt.

363 Kuşçuburun Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1256. Hane konumu: Kapalı kayıt.

364 Aileden 1300 Yenipazar doğumlu Koca Tahir oğlu Hüseyin Umumi harpta (1329) ve 1297 Deliorman doğumlu Salih oğlu Tuzlu Osman Umumi harpte (1329) kalmıştır.

365 Kuşçuburun Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1271. Hane konumu: Kapalı kayıt.

366 Kuşçuburun Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1284. Hane konumu: Kapalı kayıt.

367 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:44, nüfus:236.Adı Ormanköy olarak değiştirilmiştir.

368 Anekdot: Mehmet Ali" Amcam olur. Balkan harbinde kalmış. Ben doğunca babam kardeşinin adını bana vermiş. Anlatırlardı. Eskicilerin çocukları, Şerifelerin çocukları, Mısırlıların çocukları hep harpte kalmış. (Mehmet Ali Alkan -Yaş: 82),2004 yılında Ormanköy Köyü'nde yapılan görüşme.

369 Çengele Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1929. Anekdot: Mehmet Ali" Benim amcam olur. Ben 24-25 yaşlarımda idim. Bir Perşembe günü eşekle Tepeköy pazarından gelirken Çifte-tepeler de arkamdan Cumalıköy'den olduğunu söyleyen sakallı ve yaşlı birisi eşekle bana yetişti. Nerdensin? Diye sordu. Çengele'den Halil onbaşılardan diye cevap verdim. Amcamın Çanak-kale cephesinden silah arkadaşı imiş. Bir İngiliz saldırısında makineli tüfek ateşine kapılmış. Vücudu ikiye bölmüş, gülerken ölmüş. Elinden silahını alamamışlar.(Niyazi Baykurt-Yaş:78), 2004 yılında Korucuk Köyü'nde yapılan görüşme.

370 Bu araştırmayan yapan kişi olarak büyük dedemdir. Anekdot: Dedem olur. Ayşe ninem söylerdi. Dedem Bekir orta yaşta olmasına rağmen askere alınmış. Hastalanmış. Köye dönmüş. Çanakkale harbi çıkınca Jandarmalar hasta halinde zorla tekrar geri götürmüşler. Cepheye bir İngiliz saldırısında ayağından şarapnel almış. Hastaneye götürüleseye kadar kan kaybından vefat etmiş. Babam dedem öldüğünde nenemin gövdesinde üç aylık hamileymiş. Babam doğunca babasının adını vermişler. (Kudret Çetin-Yaş:55),2004 yılında Torbalı'da evimde yapılan görüşme.

371 Çengele Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1902. Aile İzmir'e nakil gitti.

372 Çengele Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1903. Aile İzmir'e nakil gitti.

373 Çengele Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1904. Aile İzmir'e nakil gitti.

374 Çengele Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1919. Anekdot: Tosun Necip" Büyük amcam olur. Dirmil'den asker arkadaşı anlatırdı. Çanakkale'de cepheye hep beraberler imiş. Çok iyi, yardım sever biri imiş. Çanakkale cephesinde kalmış.(Mehmet Özer Tosun- Yaş: 65), 2004 yılında Ormanköy Köyü'nde yapılan görüşme.

375 Çengele Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1922. Hane konumu: Kapalı kayıt.

376 Aileden 1307 doğumlu Mustafa oğlu Süleyman Şehiden (02 Şubat 1329), ve 1305 doğumlu Mustafa oğlu Mehmet Yemen'de (1327) kalmıştır.

377 Hane konumu: Kapalı kayıt.

378 Deftere kayıt tarihi:1329. Aileden 1287 Lofça doğumlu Ahmet oğlu Mısırlı Ahmet oğlu Mehmet Ç:anakkale Sebdülbahir (29 KS 1329) ve 1309 doğumlu Mısırlı Ahmet oğlu Ali Osman Askerde (11 TE 1329)kalmıştır. Çengele Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1959.

379 Hane konumu: Kapalı kayıt.

- 380 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:52, nüfus:214.Cumhuriyet öncesi adı Hamidiye'dir.
- 381 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 382Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1550. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 383 Aileden 1306 Torbalı Mersinli doğumlu Üzeyir oğlu Gani oğlu Hüseyin Balkan harbinde (1329) kalmıştır. Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1565.
- 384 Aile Bozköy Köyü'ne nakil gitti.
- 385 Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1567. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 386 Anekdot: Koca Veliogullarından Mehmet. Dedemin babası Hüseyin ile birlikte seferberlikte askere alınmış. Babam anlatırdı. Dedem Tarsus'ta Fransızlarla orada çarpışırken orada kalmış. Babam 1918 de silah bırakıldığında Yunan işgalinde Hortunalı Hamit ile birlikte hareket etmiş. (Musa Özbek - Yaş:71), 2004 yılında Özbey Köyü'nde yapılan görüşme.
- 387 Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1581.
- 388 (Bulgarca: Велико Търново, trl: *Veliko Tarnovo*), Bulgaristan'ın bir şehridir.
- 389 Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1584.
- 390 Aileden 1308 doğumlu Kara Recep oğlu Mahmut Balkan harbinde (1329) kalmıştır. Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1586.
- 391 Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1587. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 392 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 393 (Bulgarca: Област Хасково / Oblast Khaskovo), Bulgaristan'ın güneyindeki bir ildir.
- 394 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 395 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 396 Anekdot: Nenem Rabia söylerdi. "İki oğlumun künyesi gelmedi" derdi. Gece bir tıkkırtı (ses) oldu mu acaba geri geldi mi? dermiş. Birisi 16, diğeri 18 yaşında seferberlikte silahaltına alınmış. Bir daha geri gelmemişler. (Yaşar Suhan. Yaş:64), 2004 yılında Özbey Köyü'nde yapılan görüşme.
- 397 Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1595. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 398 Deftere kayıt tarihi:1323.
- 399 Deftere kayıt tarihi:1330.
- 400 Özbey Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1603. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 401 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:39, nüfus:160.Bugün Torbalı ilçesinin mahallesidir. Adı Pamukyazı olarak değiştirilmiştir.
- 402 Arapçı Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1.
- 403 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 404 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 405 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 406 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 407 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 408 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 409 Deftere kayıt tarihi:1330.

410 Hane konumu: Kapalı kayıt.

411 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:14, nüfus:117.

412 Saibler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1520. Anekdot: Ömer-Mehmet. İkiisi de amcalarım olur. Babamın kardeşleri. Dedem anlatırdı. Çocuklar seferberliğe bir gitti, dirisinden de ölüsünden de bir haber çıkmadı derdi. (Kemal Çelik, Yaş:70), 2004 yılında Saipler Köyü'nde yapılan görüşme.

413Saibler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1521.

414 Aileden 1299 doğumlu Süleyman oğlu Hacı Ömer oğlu Osman oğlu Mehmet Balkan harbinde (1328) Saibler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1507, ve 1301 doğumlu Osman oğlu Hacı Ömer oğlu Osman oğlu Hüseyin Balkan harbinde (1328) kalmıştır. Saibler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1508.

415 Saibler Köyü nüfus tarama cetveli:1934/1509. Anekdot: Amcam olur. Duydum Seferberlikte kalmış. (Kazım Çevik, Yaş:63) , 2004 yılında Saipler Köyü'nde yapılan görüşme.

416 Taşkesik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/250. Hane konumu: Kapalı kayıt.

417 Taşkesik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/252. Hane konumu: Kapalı kayıt.

418 Taşkesik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/256. Aile İzmir'e nakil gitti.

419 Taşkesik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/257. Hane konumu: Kapalı kayıt.

420 Taşkesik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/269. Hane konumu: Kapalı kayıt.

421 Taşkesik Köyü nüfus tarama cetveli:1934/270. Hane konumu: Kapalı kayıt.

422 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:102, nüfus:517.Bugün Torbalı ilçesinin mahallesidir. Adı Yazıbaşı olarak değiştirilmiştir.

423 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3083. Anekdot: Askerde Çanakkale'de savaşta kalmış. Amcaoğlum olur. (Mehmet Filiz, Yaş:84), 2004 yılında Yazıbaşı Beldesinde yapılan görüşme.

424 Hane konumu: Kapalı kayıt.

425 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3087.

426 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3091. Hane konumu: Kapalı kayıt.

427 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3092. Hane konumu: Kapalı kayıt.

428 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3100.

429 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3101. Anekdot: Hasan onbaşı oğlu Abdül ile Topkapı sarayı önünde karşılaşmışlar. Oğlu dönüyor. Babam geri dönüyor. Abdül eniştemden duyardım. Mustafa Doğa (82), 2004 yılında Yazıbaşı Beldesinde yapılan görüşme.

430 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3102.

431 Aileden 1300 Çatalca doğumlu İsmail oğlu Aziz Balkan harbinde (1328) kalmıştır.

432 Hane konumu: Kapalı kayıt.

433 Hane konumu: Kapalı kayıt.

434 Hane konumu: Kapalı kayıt.

435 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3118.

436 Hane konumu: Kapalı kayıt. Şehit kaydı vardır. Piyade er. 5.Kol. 42. Alay 4. Tabur 2. Bölük. Çanakkale cephesi Soğanlıdere. 30 Haziran 1331.

- 437 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3131.
- 438 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3147.
- 439 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3148.
- 440 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3153. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 441 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 442 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 443 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 444 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 445 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3159. Anekdot: Halil Onbaşı. Dedem olur. Babam askere normal dedem ihtiyat olarak alınmış. Deden geri dönmemiş. (Hasan Kar, Yaş:73), 2004 yılında Yazıbaşı Beldesinde yapılan görüşme.
- 446 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3164.
- 447 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3180.
- 448 Hortuna Köyü nüfus tarama cetveli:1934/3188. Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 449 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 450 Deftere kayıt tarihi:1324.
- 451 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 452 Deftere kayıt tarihi:1329.
- 453 (Makedonca: Радовиш) Makedonya'nın güneydoğusunda yer alan bir idari birim.
- 454 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:28, nüfus:130.
- 455 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 456 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 457 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:29, nüfus:144.
- 458 Bugünkü Kemalpaşa Beşpınar Köyü.
- 459 Şehit kaydı vardır. Piyade onbaşı. 4.Kol. 11. Fırka 33. Alay 2. Tabur 5. Bölük. Çanak-kale cephesi Arıburnu Kanlıdere. 15 Şubat 1331. Aile Ayrancılar Köyü'ne nakil gitti.
- 460 Aile Tepeköy Mahallesi'ne nakil gitti.
- 461 Yenilemede kayda alınmamıştır.
- 462 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:105, nüfus:444.İlçenin merkez mahallelerindedir.
- 463 Torbalı Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/1011.
- 464 Torbalı Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/1012.
- 465 Torbalı Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/1013.
- 466 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 467 Torbalı Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/1083.
- 468 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 469 Hane konumu: Kapalı kayıt.
- 470 Torbalı Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/1097.

- 471 Hane konumu: Kapalı kayıt.
472 Torbalı Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/1106.
473 Deftere kayıt tarihi:1325.
474 Deftere kayıt tarihi:1327.
475 Hane konumu: Kapalı kayıt.
476 Deftere kayıt tarihi:1330.
477 Hane konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
478 Hane konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
479 Hane konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
480 Deftere kayıt tarihi:1332.
481 Hane konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
482 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:63, nüfus:208.İlçenin merkez mahallelerindedir.
483 Tepeköy Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2313.
484 Tepeköy Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2314.
485 Aile Selçuk'a nakil gitti.
486 Tepeköy Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2361.
487 Hane konumu: Kapalı kayıt. Yenilemede kayda alınmamıştır.
488 Hane konumu: Kapalı kayıt.
489 Deftere kayıt tarihi:1322.
490 Deftere kayıt tarihi:1323.
491 Aile Kırbaş Köyü'ne nakil gitti.
492 Deftere kayıt tarihi:1324.
493 Aile Cumaovası Karakuyu Köyü'ne nakil gitti.
494 Deftere kayıt tarihi:1326.
495 Tepeköy Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2448. Hane konumu: Kapalı kayıt.
496 Deftere kayıt tarihi:1329.
497 Hane konumu: Kapalı kayıt.
498 Deftere kayıt tarihi:1330.
499 Hane konumu: Kapalı kayıt.
500 Hane konumu: Kapalı kayıt.
501 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:59, nüfus:250.İlçenin merkez mahallelerindedir.
502 Ertuğrul Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2451. Aile Aydın Söke'ye nakil gitti.
503 Ertuğrul Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2455.
504 Ertuğrul Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2470. Hane konumu: Kapalı kayıt.
505 Ertuğrul Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2500. Hane konumu: Kapalı kayıt.
506 Deftere kayıt tarihi:1324.
507 Ertuğrul Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2501. Hane konumu: Kapalı kayıt.

- 508 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 509 Deftere kayıt tarihi:1327.
 510 Ertuğrul Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2514.
 511 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 512 Deftere kayıt tarihi:1331.
 513 Ertuğrul Mahallesi nüfus tarama cetveli:1934/2529.
 514 (Makedonca: Демир Хисар) Makedonya'nın güneyinde yer alan bir idari birim.
 515 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:14, nüfus:73.Dağılan köylerdendir. Nüfus defteri Çakallar Köyü'ne eklenmiştir.
 516 Aileden 1295 doğumlu Mehmet oğlu Mehmet Balkan harbinde (1329) kalmıştır.
 517 Arıtış Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2779. Hane konumu: Kapalı kayıt.
 518 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 519 Arıtış Köyü nüfus tarama cetveli:1934/2782. Hane konumu: Kapalı kayıt.
 520 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 521 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:14, nüfus:114.Dağılan köylerdendir. Nüfus defteri Hortuna Köyü'ne eklenmiştir.
 522 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 523 Aile Buca Kaynaklar Köyü'ne nakil gitti.
 524 Aile Buca Kaynaklar Köyü'ne nakil gitti.
 525 Aile Ahmetli Köyü'ne nakil gitti.
 526 Aile Cumaovası Karakuyu Köyü'ne nakil gitti.
 527 Aile Cumaovası Karakuyu Köyü'ne nakil gitti.
 528 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:39, nüfus:227.Şuan Kemalpaşa ilçesinin köylerindendir.
 529 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 530 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 531 Şehitlik kaydı vardır. Piyade er. 5.Kol. 42. Alay 4. Tabur 2. Bölük. Çanakkale cephesi Gümüşsuyu hastanesi. 25 Temmuz 1331.
 532 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 533 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 534 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:68, nüfus:362.Şuan Kemalpaşa ilçesinin köylerindendir. Adı Yeşilköy olarak değiştirilmiştir.
 535 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 536 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 537 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 538 Şuan Kemalpaşa ilçesinin köylerindendir.
 539 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 540 Hane konumu: Kapalı kayıt.
 541 Hane konumu: Kapalı kayıt.

542 Hane konumu: Kapalı kayıt.

543 Hane konumu: Kapalı kayıt.

544 Deftere kayıt tarihi:1328.

545 Hane konumu: Kapalı kayıt.

546 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:49, nüfus:268.Şuan Kemalpaşa ilçesinin köylerindedir.

547 Aileden 1293 doğumlu Solak Mehmet oğlu Abdullah Askerde (1328) kalmıştır.

548 Hane konumu: Kapalı kayıt.

549 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:30, nüfus:312.Şuan Buca ilçesinin köylerindedir. Anekdot: Seferberlikte köyden 30-40 kişi gitti. Köy hocası ve köylü olarak kuran okuya okuya onları seferberliğe uğurladık. Gelmediler. Hüseyin Çetin (1329 doğumlu), Belenbaşı Köyü'nde 2004 yılında yapılan görüşme.

550 Anekdot: Dayım olur. Dayım Demirci Hüseyin Çanakkale harbinde kaldı. Mehmet Gülcan (1320 doğumlu), Menderes Karakuyu Köyü'nde 2004 yılında yapılan görüşme.

551 Deftere kayıt tarihi:1325.

552 Hane konumu: Kapalı kayıt.

553 Şuan Buca ilçesinin köylerindedir.

554 Hane konumu: Kapalı kayıt.

555 Hane konumu: Kapalı kayıt.

556 Hane konumu: Kapalı kayıt.

557 Deftere kayıt tarihi:1324.

558 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:48, nüfus:216.Şuan Buca ilçesinin köylerindedir.

559 Hane konumu: Kapalı kayıt.

560 Hane konumu: Kapalı kayıt.

561 Hane konumu: Kapalı kayıt.

562 Hane konumu: Kapalı kayıt.

563 Hane konumu: Kapalı kayıt.

564 Hane konumu: Kapalı kayıt.

565 Hane konumu: Kapalı kayıt.

566 1321 yılı nüfus tahriri: Hane:93, nüfus:461.Şuan Kemalpaşa ilçesinin köylerindedir.

567 Hane konumu: Kapalı kayıt.

568 Aileden 1292 doğumlu Deli Veli oğlu Köseoğlu Hasan İskenderun hastanesinde (30 Mayıs 1329) kalmıştır.

569 Hane konumu: Kapalı kayıt.

570 Hane konumu: Kapalı kayıt.

571 Hane konumu: Kapalı kayıt.

572 Deftere kayıt tarihi:1331.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet, Arşivi (BCA),

BCA, Tarih: 05.05.1937, S.12976, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 112.11.7.

BCA, Tarih: 30.5.1933 S. 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

BCA, Tarih: 28/12/1954 S. 27394 Dosya: Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 248.42..1.

Torbalı Nüfus Müdürlüğü Arşivi, Atik Defter C 1,2,3,4,5,6,7,8,9,11,12,13,14,15,16,17.

II. Kitaplar ve Makaleler

Çetin, Necat, “Torbalı'nın Dağılan Köyü: Arıtış Köyü”, **Büyük Torbalı Gazetesi**, 11 Ağustos 2006.

—————, “Tarihi Demografisi ve Kitabeleri İle Eyerici Köyü Araştırması”, **Torbalı Yankı Gazetesi**.

—————, “Tarihi Demografisi ve Kitabeleri İle Karaot Köyü Araştırması”, **Büyük Torbalı Gazetesi**. 25 Ocak 2004.

—————, “1530 Yılı Anadolu Muhasebe Defterine Göre Torbalı Çukurundaki Köyler”, **Büyük Torbalı Gazetesi**, 14 Mart 2009.

—————, “Tarihi Demografisi ve Kitabeleri İle Dağtekke Köyü Araştırması”, **Büyük Torbalı Gazetesi**.12 Eylül 2006.

III. İnternet

http://tr.wikipedia.org/wiki/I._D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1, (Erişim Tarihi:3.9.2012)

NTV Tarih dergisi - Şubat 2009, Sayı 1, Sayfa 21. (Erişim Tarihi:3.9.2012)

<http://www.trmilitary.com/forum/viewtopic.php?f=31&t=16427> (Erişim Tarihi: 3.9.2012)

<http://www.tarihimiz.net/v3/Haberler/OsmanliTarihi2/1.DUNYA-SAVASI-OSMANLI-BILANCOSU.html> (Erişim Tarihi:3.9.2012)

MİLLİ MÜCADELE'DEN CUMHURİYET'E "HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'NİN TESİSİ" MESELESİ

Mustafa TURAN*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, 10 Ağustos 1920 tarihinde çok ağır bir antlaşma (Sèvres) imzaladı. Antlaşmanın öngördüğü şartlar, savaşın galibi olan devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde gerçekleştirmek istedikleri paylaşımın zamanın geldiğini gösteriyordu. Halk yorgun ve fakir bir haldeydi. Yıkılan Osmanlı toprakları üzerinde bağımsız bir Türk devletinin kurulması imkânsız gözükiyordu. Böyle bir zamanda Anadolu'ya geçen ve Milli Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Paşa milli hâkimiyete dayalı bir Türk devleti kurulmasını düşünüyordu. Bu düşüncenin tarihi sebepleri vardı. Esasen devlet yönetiminde milli hâkimiyetin zayıflamasına karşılık Türk toplumunda milli hâkimiyet fikri gittikçe güçlenmişti. Yakınçağda Batı karşısında gerileyen Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için bir takım teşebbüslere girişilirken Osmanlı devlet yapısının yeniden düzenlenmesi gerekmiştir. Bu süreçte iktidarın paylaşılması ve halkın iktidarda söz sahibi olması anlayışı kaçınılmaz olarak kabul görmüştü. Batılı devletlerin baskıları ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türk olmayan unsurların ayrılma teşebbüsleri de milli hâkimiyet fikrini güçlendirmiştir.

Bu tebliğde Milli Mücadele döneminde bağımsız bir devlet kurulmaya çalışılırken aynı zamanda milli hâkimiyete dayanan bir yapının tesisine çalışıldığı görüşü tarihi sebeplere dayalı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Sèvres Antlaşması, Milli Mücadele, İktidar, Milli Hâkimiyet

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mturan@gazi.edu.tr

**THE QUESTION OF
“ESTABLISHMENT OF NATIONAL SOVEREIGNTY”
FROM NATIONAL STRUGGLE TO THE REPUBLIC**

ABSTRACT

The Ottoman Empire which was defeated in the First World War was obliged to sign a treaty (Sévres) bearing heavy conditions on 10th August 1920. The conditions of the treaty demonstrated that it was time to share the Ottoman lands by the victorious states of WWI. The people were in exhausting and destitute situation. It seemed impossible to establish an independent Turkish State on the lands of the demolished Ottoman Empire. Mustafa Kemal Pasha who initiated the National Struggle by arriving in Anatolia under these circumstances considered the founding of a Turkish State based on national sovereignty. There were some historical reasons for this opinion. In fact, the idea of national sovereignty strengthened in Turkish society despite sovereignty of the nation weakened in the state government. While some precautions were being taken to save the Ottoman Empire which regressed against the West in the modern time, the state structure of the Empire needed to be reordered. In this process, the ideas of sharing power and having a voice in the government of the people gained acceptance inevitably. Besides, the attempts of non-Turk components of the Ottoman Empire with the oppression of the Western powers to secede from the Empire were reinforced the idea of national sovereignty.

In this paper, the view that a structure based on sovereignty of the nation was endeavored to be established while that an independent state was tried to be founded during National Struggle will be evaluated based on historical reasons.

Key Words: Mustafa Kemal Pasha, Republic of Turkey, Sévres Treaty, National Struggle, Power, National Sovereignty

Giriş

Cumhuriyeti kuran kadro, Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı dönemde yaşamış, bu süreçte devletin atlattığı badireleri ve yıkılışını görmüş, ıstırap duymuş, devletin kurtuluşu üzerinde düşünmüş insanlardan oluşuyordu. Tabiatıyla bu kadro, yakın tarihinde yaşanan olaylardan azami dersler çıkarmış olarak yeni kurulan devlette aynı hataların tekrarlanmasını istememişlerdir. Devletin illebet payidar olabilmesi için hâkimiyetin millete verilmesi gerektiği kanaatini taşıyan Osmanlı münevveri, Batı dünyasında Fransız İhtilâli'nden sonra ileri sürülen fikirlerden ve ortaya çıkan gelişmelerden hareketle hâkimiyetin kaynağının millet olduğunu düşünüyordu. Burada ortaya çıkan en önemli mesele, çok milletli ve kültürlü bir yapıdaki Osmanlı toplumunda milletin kimliğinin ne/nasıl olacağıdır.

Yakınçağın başlarından itibaren yıkılmaya yüz tutan Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılın sonlarına gelince Türk unsurun devlette ne kadar hâkim olduğu, başka bir ifade ile milli hâkimiyetin olup olmadığı hususu, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Batılı büyük devletlerin Osmanlı ülkesini paylaşmak ve tasfiye etmek üzere harekete geçtikleri bu yüzyılda, özellikle Osmanlı millet sisteminin çözülmesi ile zaten dağılmakta olan devlette Türk unsurun etkin bir hâkimiyetinden söz edilemez. Devlet yönetiminde milli hâkimiyetin zayıflamasına karşılık savaşlar ve isyanlar sebebiyle milli hâkimiyet fikrinin güçlendiğini de belirtmemiz gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Harbi'nden yenik çıkması ve Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalması ile artık Şark meselesinin¹

1 Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadi, siyasi nüfûz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdâs ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklâllerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne Şark Meselesi denilmektedir. Bkz. Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul, 1979, s. 607; Balkanlarda baş gösteren milliyetçilik hareketlerinin ve büyük güçlerin çatışan emperyalist emellerinin, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açmadan tatmin edilmesi veya eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki güç dengelerini alt üst etmeden parçalama ve tasfiye etme sorunu "Şark Meselesi" olarak tanımlanmaktaydı. Bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayını, 3. Baskı, İstanbul, 1998, s. 62. Şark Meselesi hakkında ayrıca bkz. Edouard de Driault, **Şark Mes'alesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, (Çeviren. Nafiz) (Yayına hazırlayan. Emine Erdoğan), Ankara, 2003, s. 30 vd.; Raif Karadağ, **Şark Meselesi**, İstanbul, Tarihsiz, s. 5 vd.

Anadolu'nun paylaşılması safhasına gelinmiştir. Şark Meselesi çerçevesinde gelişen olaylar ve yürütülen politikalar Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine matuf politikalarlardır. Bu politikalar sebebiyledir ki, Birinci Dünya Savaşı'nda yer alan devletler, Osmanlı ülkesinin parçalanması ve paylaşılması yönünde stratejiler geliştirmişler ve Şark Meselesi'ni sonuçlandırmak istemişlerdir. İtilâf bloğunu oluşturan devletler (İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya) dünya savaşından galip çıktıkları için Şark Meselesi'ni diledikleri gibi çözmek inisiyatifini elde etmişlerdir. Artık yapılması gereken, Türklerin yenilmiş olduklarını kabullenmeleri ve kendilerinden istenilen her şeye rıza göstermelerinin sağlanması idi. Galip devletler, bir yandan söz konusu paylaşımın nasıl gerçekleşeceği üzerinde çalışmalar yaparlarken bir yandan da Anadolu'da işgallere girişmişlerdir.

Mütareke ile ellerinden silahları alınmış, orduları terhis edilmiş olan Türk milletinin yapabileceği hiçbir şey gözükmemektedir. Millet, istiklâl ve istikbali-ne dair umudunu da kaybetmek üzeredir. İşte bu günlerde (19 Mayıs 1919) Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettiş-i Umumisi göreviyle Anadolu'ya geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu günleri “...*Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Harbin uzun yılları boyunca, millet yorgun ve fakir bir halde.*” sözleriyle tasvir etmektedir. Sonra düşünülen kurtuluş çarelerini sıralar ve şunları söyler: “*Efendiler, bu durum karşısında tek bir karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak... İşte İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da, Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur...*”² Anlaşılabacağı gibi Mustafa Kemal Paşa'ya göre kurulacak olan yeni Türk devleti milli hâkimiyete dayanmalıydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın “Hâkimiyet-i Milliye” fikrini Samsun'a çıkışından çok önceleri ileri sürdüğü görülmektedir. Daha 1905 yılında “*Asıl mesele yıkılmak üzere bulunan imparatorluktan bir Türk devleti çıkarmaktır.*” diyen Mustafa Kemal, 1907 yılında şu görüşleri ifade ediyordu: “*Meşrutiyet, köhneleşmiş ve insicâmını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerinde değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde, düşmanların yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine, kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır. Nüfusun yarısı Türk olmayan ve hâlbuki geniş bir saha işgal eden devletin bütün varlığı ve*

2 Kemal Atatürk, **Nutuk, (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1989, s. 1 vd.

müdafaa'sı Türk'ün omuzlarına yüklenmiş, Hıristiyan azınlıklar ise, yalnız kendi çıkarlarını sağlamakla kalmıyor, komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsat kaçırmak istemiyorlar. Geriye kalan Türkler ve Araplar, ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri haline getirilecek, Türk'ten başka unsurlar, düşman devletlerin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hâsıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan milli sınırlara çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben selâmeti ikinci fikrin tabbikinde görüyorum".³

Henüz Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşlarının yaşanmadığı bir dönemde söylenen bu sözler, artık Osmanlı Devleti'nin yıkılmakta olduğu ve devleti ayakta tutmaya yönelik gayretlerin bir sonuç vermediği gerçeğinin bir ifadesi olduğu kadar Türklerin milli sınırlar dâhilinde kendi devletlerini kurmaları gereğinin de bir ifadesidir. Bu ifadelerden de anlaşılabilir ki, hâkimiyet-i milliyeye müstenit bir devletin kurulması fikri bir anda ortaya çıkmamıştır. Bu fikir, uzun tarihi bir sürecin ve yaşanan dramatik olayların neticesi olarak ortaya çıktığı gibi bu fikrin gerçekleştirilmesi de Türk milletinin, var olmak ve yaşamak iradesini ortaya koyduğu son hamlesi olarak değerlendirilmelidir.

Türk milletinin başına gelen musibetlerin sebebinin milli hâkimiyetten uzaklaşmak ve hatta kaybetmek olduğu gerçeğinden hareketle elde kalan son vatan parçası üzerinde yeni Türk devletinin kurulması amacıyla girişilen mücadelede Türk milletinin hâkimiyeti bizzat eline alması gerekmektedir. Başka bir ifade ile işgal altına giren ülkede vatanın sahib-i aslisinin, yani Türk milletinin, hayatta kalabilmek için işgallere karşı milli bir mücadeleye girişerek ülkeye tekrar sahip olması ve kendi hâkimiyetinde kendi bağımsız devletini kurması şarttı. Bunun için kozmopolit anlayışlar ve politikalarla zedelenmiş olan milli şuur ve benliğin canlandırılması ancak milli hâkimiyet fikri/inancı ile sağlanabilirdi. Bu sebeple Atatürk, "...milleti hâkim kılmak; hülâsa vatani kurtarmak"⁴ sözle-

3 Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, 2.bsk., İstanbul, 1981, s. 114 vd.

4 Bekir Tünay, "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, S 1, Ankara, 1984, 239; Sami Kızıldoğan'dan yapılan alıntıda Mustafa Kemal'in, Şam'da görev yaparken bir ara Selanik'e geldiği ve burada arkadaşlarıyla birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurduğu anlatılmıştır. Bursalı Hakkı Baha'nın evinde yaptıkları toplantıda konuşan Mustafa Kemal, ülkenin içinde bulunduğu vahim durumu hatırlattıktan sonra "Bu bedbaht memlekete karşı mühim vazifelerimiz vardır. Onu kurtarmak yegâne hedefimizdir... Milleti hâkim kılmak; hülâsa vatani kurtarmak için sizleri vazifeye davet ediyorum." demiştir.

riyle Hâkimiyet-i Milliye'nin tesisini vatanı kurtarmakla eşdeğer görmüştür. İradenin uygulama vasıtası olan hâkimiyetini verebilen/kaybeden bir milletin hâkimiyetten mahrum kalınca iradesinin felç olacağı kanaatindeki Atatürk, bunun bir milletin ölmeyi kabul etmek olduğunu ifade etmiştir⁵. Atatürk, “*Hâkimiyet-i milliye öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur*”⁶ sözleriyle de milli hâkimiyete sonsuz bir güç atfetmektedir.

Milli hâkimiyeti tesis etmenin Türk milletinin bekası için mutlak bir gereklilik olması sebebiyle kurulacak olan yeni Türk devletinde milletin hâkimiyetine dayanan bir yönetime/rejime geçilmesi gerekliydi. Aksi halde ülkenin bütünlüğü, milletin birliği, devletin güvenliği ve bağımsızlığını tehlikeye düşürebilecek gelişmeler yaşanabilir ve Türkiye üzerinde hâkimiyet kurmak ihtirasına kapılmış büyük güçler, istila planlarını uygulamaya yeniden kalkışabilirlerdi.

Burada hâkimiyetin nasıl kullanılacağı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, “*Hâkimiyet, devlet kudretinin bir vâfidir. İç hukukta (milli hukukta) en üstün kudret, milletlerarası hukukta da bağımsız bir gücü ifade eder. Devletin iç hukukta egemen olması, yani üstün gücü, üstün iktidarı elinde bulundurabilmesi, milletlerarası hukuk alanında bağımsız olması ile mümkündür.*”⁷ Milli hâkimiyet ise, “*Millet tarafından devlete verilen iktidardır. Başka bir deyimle hâkimiyetin bir kişiye, gruba veya çoğunluğa değil, bütün millete ait olmasıdır... Siyasi iktidarı elinde bulunduranlar, bu iktidarın sahibi olmayıp bunu başkaları yani hâkimiyetin sahibi olan millet ve halk nam ve hesabına kullanırlar.*”⁸ 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'nde de hâkimiyetin millete ait olduğu; hiçbir fert veya makamın millettten gelmeyen otoriteyi kullanamayacağı ilkesi yer almıştır. Millet de fiilen hâkimiyeti bizzat kullanmasına imkân olamayacağından hâkimiyet, millet tarafından tayin edilmiş/seçilmiş temsilciler tarafından kullanılacaktır. Bu temsilcilerin oluşturacağı meclis, millet adına milli hâkimiyeti kullanacaktır⁹.

5 **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, C I, Ankara, 1983, s.7.

6 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II. Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1989 s. 185.

7 Hamza Eroğlu, “Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, S 1, (Kasım 1984), s. 137.

8 Aydın Taneri, **Atatürk ve Milli Hâkimiyet**, A.Ü. TİTE yayını, Ankara, 1983, s.7.

9 Taneri, **a.g.e.**, s. 7-8.

Atatürk, milletin hâkimiyeti nasıl kullanacağını şöyle açıklamaktadır: *"Millet bu kuvvetini en iyi, en zararsız nasıl kullanabilir. Hakikatte sahib-i kuvvet bütün fertlerin bir araya gelip, o kuvveti kullanması lâzım gelir. Bu maddeten mümkün değildir. O halde çok az ve çok da fazla olmayan meclis vasıtasıyla bunu tatbik etmekten daha ameli bir çare yoktur"*¹⁰

Bu fikirden hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra hem Milli Mücadele'nin yürütülmesi, hem de kurulacak olan devlette milli hâkimiyetin sağlanması amacıyla Büyük Millet Meclisi'nin bir an evvel kurulması için çabalayacaktır¹¹.

Osmanlı Devleti'nde Hâkimiyet-i Milliye'nin Tesisi Çabaları

Osmanlı Devleti'nin, yıkıcı dış ve iç tesirlere karşı koyacak ortak bir güç ve iradenin olmayışı yüzünden kaçınılmaz olarak dağılmaya başladığı dönemde en büyük ziyan ve hüsrana uğrayan Türk milleti olmuştur. Bunun en önemli sebebi devlet yöneticilerinin devleti mevcut haliyle korumak ve devam ettirmek için benimsedikleri politiklardır. Takip edilen politikalar, Türk milletinin, devletin asli sahip ve hâkimi olma mevkiini koruyacak yerde onu hesapsızca harcamıştır. Böylece bütün kaynakları vicdansız ve hesapsızca tüketilmiş, geriye yanık, yıkık, yaralı, bütün kaleleri, tersaneleri düşmana açık bir anavatan kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışının temel sebebi değişik soy, din, dil, mezhep ve meşrep taşıyan tebaanın hayat ve kader birliği inancını ve bu birliği koruma iradesini kazandıracak ortak bir "mefkûreye" sahip olamayışdır¹².

Osmanlı Devleti'nin dağılmakta olduğu gerçeğinin anlaşılması üzerine milli hâkimiyetin sağlanması yönünde bir takım teşebbüslerde bulunulduğu görülmektedir. Devletin kurtarılması amacıyla toplum hayatında girişilen teşebbüsler esasında devleti ayakta tutacak bir "milletin inşası" yönündeki çabalardır. Osmanlı münevveri, Avrupa'nın büyük devletlerinin iç işlerine sürekli müdahale etmeleri, milliyetçiliğin Tükler dışında bütün Osmanlı unsurlarını sarması üzerine 19. yüzyılın başlarından itibaren birlikte yaşama projesi olarak ittihat-ı

10 **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, s. 7.

11 Bu konuda bkz. Mustafa Turan, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi", **Gazi Akademik Bakış**, C V, S 10 (Yaz 2012), s. 1 vd.

12 Muzaffer Özdağ, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, (Derleyen: Çetin Güney), Avrasya-Bir Vakfı yayını, Ankara, 2003, s. 9

anasırı/Osmanlılık fikrini savunmuştur¹³. Osmanlılık fikri sayesinde ülkenin bütünlüğünün ve Osmanlı toplumundaki imtizacın sağlanacağına inanılmıştı. Böylece dış müdahalelerden de kurtulmak mümkün olabilecekti.

Bu fikri savunan Osmanlı münevverine göre Osmanlı Devleti, sadece Türklerin değil bütün unsurların devleti idi ve her unsurun bu devlette “*bir hissesi*” vardı. Bu yüzden Osmanlı Devleti, sadece Türklere değil, bütün unsurlarına aynı derecede yakındı ve tam bir tarafsızlıkla terakki etmelerine çalışmalıydı. Böylece unsurlar “*ahbab ve dost*” olacaktı¹⁴.

Ziya Gökalp Tanzimatçıların muhtelif milletlere mensup fertlerden oluşan Osmanlı toplumunu “*Osmanlı Milleti*” olarak telâkki etmelerini kabul edilmez bulmaktadır. Rum Patrikinin sözlerine istinaden Osmanlı Milleti’nin bir tabiri lisaniden ibaret olduğunu, gerçek mânada millet olmadığını ifade ile “*Milliyetini idrak etmeyen bir zümre hukukunu da bilemez. Asıl Hâkimiyet-i Milliye olabilmek için millet, kendi mevcudiyetinden haberdar olmalı.*” demektedir¹⁵. Ziya Gökalp, ayrıca Ümmetin kavmin yerine geçmediğini ve kavmin üstünde olduğunu, bütün kavimleri eşit kabul ettiğini ifade ile ümmet devrinde de kavimlerin mevcudiyetleri üzerinde durur¹⁶.

Ziya Gökalp milleti, ortak duygular, ortak mefkûreler etrafında toplanan, dayanışma içinde olan bir zümre olarak tarif etmektedir. Milli mefkûrenin doğmasıyla hâkimiyet hakkının bizzat kendisinde olduğunu anlayacak olan millet şuurlanmış olacaktır. Bu konuda başka bir gerçeğe dikkat çeken Ziya Gökalp “*...biz de hislerimizle muayyen bir millete mensubuz. Bütün duygularımız o millete müşterektir. Demek ki, her ferdin milleti, onun keyfine, iradesine tabi bir şey değildir. Çünkü milliyet de harici bir gerçekliktir. İnsan milliyetini arama ve doğruluğunu araştırmak ile keşfedebilir. Fakat bir fırkaya girer gibi sırf iradesiyle şu yahut bu millete intisap edemez.*” demektedir¹⁷.

13 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2009, s. 175 vd.

14 Sancaktar, **a.g.e.**, s. 176-177.

15 Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, (Hazırlayan: Fahrettin Kırzioğlu), Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1977, s. 108.

16 Gökalp, **a.g.e.**, s. 55.

17 Hayati Beşirli, “Diyarbakırlı Bir Mütefekkir: Ziya Gökalp”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır**, C III, Ankara, 2008, s. 839-840.

Hüseyin Cahit (Yalçın)'e göre de hâkimiyet hakkı tek bir vücut halinde sadece millete aittir. Hâkimiyet hakkının kaynağı da millet olup, insanlar zekâ ve his yönünden farklı olsalar da bu hâkimiyet eşitlik esasına dayanmalıydı. İnsanların birbirlerine hükmetmeye ve üstün gelmeye hiçbir hakkı yoktu¹⁸.

Batı toplumunun refahı ve maddi gücünün Müslüman aydınların gözlerini kamaştırmakta olduğunu ve kendilerini sonsuz bir hayranlığa düşüren bu üstünlüğü milli iradenin hâkimiyeti prensibinin mucizevi bir sonucu olarak göstermekten zevk aldıklarını düşünen Said Halim Paşa ise bu prensibin İslam ülkelerinde uygulanmasının sun'ı olacağını, milletin kendi idaresini üstlenmesinin hayali bir hakka dayanacağını, bu yüzden de milli birliğin ve kuvvetin parçalanacağını ve devamlı bir iktidar kavgasının ortaya çıkacağını söylemektedir. Said Halim Paşa'nın milli hâkimiyet konusundaki asıl itirazı temel insan hakları konusundadır. Ona göre: insanın dünyaya bir takım tabii haklara sahip olarak geldiği, çevrenin onu bu haklarından mahrum bıraktığı iddiası doğru olmayıp insanoğlu tabii olarak doğuştan hiçbir hakka sahip değildir; insanın doğuştan sahip olduğu tek şey çevresine uyum sağlayabilme melekesidir. İnsana fazilet ve ahlâka uygun temel vazifelerini öğreten İslamiyet'tir ve milli irade, şeriatın kendisine gösterdiği sosyal ve ahlâki nizamaya saygı göstermek ve boyun eğmek zorundadır.

Sait Halim Paşa, tam ve gerçek bir milli iradenin fazilet, ahlâk ve adalet esasına dayanması gerektiği kanaatindedir. Sait Halim Paşa "*Bütün bu güçlülere ve mahzurlara rağmen, tam olarak ve gerçekten ortaya konmuş bir milli iradenin değerini kabul etmemek veya küçümsemek doğru olmaz.*" demekle birlikte milli iradeyi, "*aslında milletin çoğunluğunu temsil ettiği çok şüpheli olan bir topluluğun iradesi*" olarak nitelemekte ve gerçekte çoğunluğu temsil etmediğini söylemektedir. Ona göre çoğunluk kuvvetini sadece sayı çokluğundan alır ve hakkın ve hikmetin en az tesir edebileceği de böyle bir kalabalıktır. Dolayısıyla "*Tam ve gerçek bir milli hâkimiyetten*" söz edilemez.

Sait Halim Paşa, milli hâkimiyet konusunda Ziya Gökalp'ten farklı düşünüyor olsa da millilik ve istiklâl konusunda aynı endişelere sahiptir. Sait Halim Paşa'nın milli değerlere vurgu yapan şu ifadeleri kayda değerdir: "Her milletin milli kanun ve an'aneleri, üzerinde yaşadığı topraktan daha kıymetli bir "*manevi vatan*" meydana getirirler. Çünkü insan topluluklarını bir millet haline getiren onlardır. Başka bir kavmin tahakkümü altına düşen millet, arazisini değil, ka-

18 Sancaktar, a.g.e., s. 260-261.

nun ve an'anelerini kaybettiği için istiklâlinden olur. Üzerinde yaşadığı toprağı çoğu zaman terke mecbur olmadığı ve belki de ondan daha da fazla istifade ettiği halde esirdir. Çünkü değerlerini kaybetmiştir.

Bizim gibi vatan toprağını korumak uğrunda asırlardan beri kanını cömertçe dökmüş olan bir milletin, *“manevi vatan”ına karşı ilgisiz kalıp sevgisizlik ve saygısızlık göstermesi tasavvuru güç, anlaşılmaz bir hatadır... Milli değerlerimizin ister bizim ihmalimizle olsun, ister bir darbe zoru ile olsun ortadan kalkması, esarete düşmemizden başka bir netice vermez.*”¹⁹

Osmanlı münevverinin başka bir açmazı *“ortak dil”* meselesi idi. Osmanlı Devleti bir Türk devleti ve *“millet-i hakime”* Türkler olmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin dili Türkçe idi ve Türkçe olmalıydı, her yerde Türkçe konuşulması ve yazılması zorunluydu. Zira insanlar başka dilleri bilmeye zorlanamazsa da, bir ülkede *“birbirlerini anlayabilmeleri, sevebilmeleri için ortak bir lisan ile konuşmaları şarttı.* *“vahdet-i siyasiye ve menafi-i vataniye”* ye aykırı bir şekilde eğitim verilmesine, hiçbir zaman izin verilmezdi. Oysa Gayrimüslim okulları, bir yandan Gayrimüslimlerin ilerlemesini sağlarken diğer taraftan *“vahdet-i Osmaniye”* için çalışmayan, ayrılık tohumu eken bir yapıya sahiptiler. Ayrıca gayri Türk unsurlar, devlet dairelerinde ve hatta Meclis-i Mebusan'da her millete kendi lisasını kullanma fırsatı tanınmasını istiyorlardı. İttihatçıların okullarda derslerin öğrencilerin ana dilinde okutulması ile birlikte, Türkçenin zorunlu ders olarak programa alınmasını ve resmi öğretim kurumlarında ders dilinin Türkçe olmasını Türkleştirmenin bir parçası olarak görüyorlardı.

Burada üzerinde durulması gereken en önemli mesele iktidarın paylaşılması ve sınırlandırılması meselesidir. Avrupa karşısında üstünlüğünü kaybeden Osmanlı Devleti'nde eski gücünü kazanmak amacıyla girişilen ıslahat/yenileşme hareketleri, daha sonra hükümdarın hukukunu sınırlamak çabasına dönüşmüştür. Bu konuda meselenin başlangıcı Sened-i İttifak'a kadar götürülebilir. Çünkü Ayanlarla Sultan II. Mahmut arasında yapılan bu senet ilk defa bir hükümdarın mutlak yetkilerine az da olsa bir sınır koymuş oluyordu. Bu anlaşma gereğince ayanlar, merkezi otoriteye sadakat göstereceklerine söz verirlerken, karşılığında padişah da ayanların varlığını ve kendiliklerinden elde ettikleri hakları tanımıştı.

19 Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, (Hazırlayan: M.Ertuğrul Düzdağ) İstanbul, 1991, s. 237-241.

İktidarın sınırlandırılması konusundaki en önemli gelişme şüphesiz 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı olmuştur. Fermanla din ayrımı gözetilmeksizin bütün Osmanlı tebaasına eşit haklar tanınması, devletin bütün tebaasına karşı eşit mesafede olması hedeflenmişti.

Avrupalı devletlerin baskısı altında ilan edilen 1856 Islahat Fermanı ile de Müslüman ve Hristiyan tebaanın her konuda eşitliği kabul edilmiştir. Fermanla Osmanlılık kavramını öne çıkarılmış, "millet-i hâkime" olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durum alınarak, din farkı gözetilmeksizin Osmanlı vatandaşlığı kurulmaya çalışılmıştır. Ancak öyle beklenildiği gibi Osmanlı tebaası arasında imtiyaz sağlanamamış, tepkiler ülkenin çeşitli bölgelerinde ayaklanmalara, Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönüşmüştür. Bu gelişmeler ise, Hristiyanların hamiliğini yapan Avrupalı devletlerin Osmanlı iç işlerine yoğun bir şekilde karışmasıyla sonuçlanmıştır.

Osmanlı aydınının, özellikle hükümdarın hukukunun sınırlandırılarak parlamenter bir yapının oluşturulmasını savunması ve ülkenin bütünlüğünün Osmanlılık politikası ile sağlanacağını düşünmesi; II. Abdülhamit'in 1876'da Kanun-ı Esasî'yi ilan etmesi ile sonuçlanmıştır. Yasamanın kabul etmediği bir kanunu hükümdarın yapması bu anayasa tarafından sınırlandırılıyordu. Bununla birlikte Kanun-i Esasî'nin hazırlanması sırasında yabancı devletlerin Osmanlı halkları üzerindeki isteklerinin göz önüne alınması sebebiyle beklenen semere alınamamış, ittihad-ı Osmani sağlanamamıştır.

1908'de Kanun-ı Esasî'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle başlayan II. Meşrutiyet döneminde dahi hürriyet, eşitlik, adalet, kardeşlik nutukları atılırken meşrutiyetin ne manaya geldiği ve ne getireceği pek de bilinmiyordu. Zihinlerde meşrutiyet rejimi, geçmiş idarenin kötülüklerini ortadan kaldıracak bir tılsım olarak görülmekteydi. "Millet ve memleket işlerinin" görüleceği Meclis-i Mebusan'ın açılması ile birlikte, yüzyılların biriktirdiği "fenalıkların önüne" geçileceği zannedilmekteydi. Türk aydını meşrutiyetin ilanı ile, dış politika ve bunun iç politikaya yansımada bir bahar havasının oluşacağına, Avrupa devletlerinin "dostluğunun" kazanılacağına inanmaktadır. Buna bağlı olarak dış politika ve azınlıklarla ilgili sorunların da Avrupa'nın desteğiyle çözümleneceği kanaati hâkimdi. Ancak çok bir zaman geçmeden Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından Trablusgarb'ın İtalya tarafından işgali, Avrupa-Osmanlı

ilişkilerinde oluşacağı düşünülen bahar havasının kısa bir sürede hayal kırıklığına dönüşmesine neden olmuştur²⁰.

Ayrıca Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamında milliyet davaları ortaya çıkacaktır. Osmanlı Devleti, Avrupa topraklarında, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Selanik'e inmek isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile çevrilmişti. Sırp, Yunan ve Bulgar azınlıkları Osmanlı topraklarında idi. Hepsi birer parça kopararak anavatan saydıkları topraklara katılmak isteyeceklerdi. Devlete bağlı olanlar ise sadece Türklerdi. Onlar da yoksul ve zayıf idiler²¹.

Gelişmeler göstermiştir ki, Meşrutiyet'i memnuniyetle karşılar gözüken Avrupa devletleri, Meşrutiyet'ten sonra gelişen süreçte Osmanlı Devleti hakkında daha önceden takip ettikleri politikalarından vaz geçmemişlerdir. Özellikle Balkan Harbi sırasında Batılı büyük devletlerin müdahaleleri ittifak-ı anasının sağlanamadığını, dolayısıyla hâkimiyet-i milliyeyi tesis edecek bir iradenin kurulamadığını göstermiştir. Balkan savaşlarından sonra girilen Birinci Dünya Savaşı'nda da devleti/ülkeyi korumak için bütün yükü omuzlayan Türk milleti, beşeri gücünü büyük oranda kaybettiği gibi yıkılan devletin enkazı altında ezilmeye mahkûm bir duruma düşmüştür.

Milli Mücadele ve Hâkimiyet-i Milliye'nin Tesisi Çabaları

Devlet erkânının bütün gayretine rağmen homojen bir Osmanlı Milleti oluşturulamamış, Osmanlı milleti vücuda getirmek arzusu yüksek bir gaye ve yüksek bir ümide dönüşmemiştir. Asıl maksat Osmanlı ülkesindeki Müslüman ve Gayrimüslim tebaaya aynı siyasi hakları tanımak, din ve soy farklarına rağmen ortak vatanda birlikteliği sağlamak suretiyle yeni bir millet (Osmanlı Milleti) inşa etmektir. Böylece Osmanlı Devleti'nin korunması mümkün olacaktı. Ancak devlet erkânının bu yönde takip ettiği politikalar beklenen sonucu vermediği gibi 19. Yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyetindeki unsurların milliyetçilik temelinde başlattıkları isyanlar Avrupalı büyük devletlerin de destekleriyle başarılı olmuştur. 1821 yılında çıkan Yunan isyanı ve akabinde Yunan devletinin kurulmasından sonra Balkanlardaki karışıklıklar devam etmiştir. 20. yüzyılın başlarında ise Osmanlı Devleti'nden koparılan milletler/devletler ile girilen Balkan savaşları, yakınçağın başlarından itibaren bir asırdır takip edilen

20 Sancaktar, **a.g.e.**, s. 29 vd.

21 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1980, s. 48.

politikaların sonuçlarını görmek ve değerlendirmek imkânı vermiştir. Artık ortada yıkılması mukadder bir devlet vardı ve Türk milletinin varlığı/hayat hakkı da tehlikededir. Bundan sonra eldeki maddi/manevi bütün kuvvetler birleştirilerek "Kuvâ-yı milliyeyi âmil irade-i milliye hâkim kılmak" için mücadeleye girişilecektir.

Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın, kalan son vatan parçası üzerinde bağımsız bir devlet kurmak üzere Anadolu'ya geçtiği zaman elindeki yegâne güç, tükenme noktasına gelmiş olsa da Türk milletidir. "Ben 1919 senesi Mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde hiç bir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu milli kuvvete, bu Türk milletine güvenerek yola çıktım." diyen Mustafa Kemal Paşa²², 2 Haziran 1919 tarihiyle Harbiye Nezâretî'ne çektiği telgrafta, istiklâl ve milli varlığı yok eden ve milletin bekâsını tehlikeye sokan işgal, suikast ve zulüm gibi olayların ortaya çıkması karşısında milletin heyecanının ve milli tepkilerin önüne geçmek için kendisinde ve hiç kimsede bir güç göremeyeceğini, ortaya çıkacak olaylar karşısında da sorumluluk kabul edebilecek ne bir kumandan, ne bir mülki memur, ne de hükümet tasavvur edebileceğini ifade etmiştir²³. Bu ifadeler, tahayyül edilen devlette hâkimiyetin de mücadeleyi veren Türk milletin uhdesinde olacağını göstermesi bakımından önemlidir.

Mustafa Kemal Paşa, 21/22 Haziran 1919 tarihinde de meşhur Amasya Tamimi'ni yayınlamıştır. Amasya Tamimi'nin maddeleri incelendiği zaman milli devlet kavramının ihtiva ettiği mânâyı bulmak mümkündür. Tamimin birinci maddesinde vatanın şu veya bu köşesinin tehlikede olduğu değil, vatanın tamamının tehlikede olduğu ifade edilmek suretiyle vatanın bütünlüğü öncelikle vurgulanmıştır. Bizce en önemlisi "İstiklâlin yine milletin azim ve kararıyla kurtarılacağı" ifadesidir. Böylece "İrâde-i Milliye" ve "Hâkimiyet-i Milliye" esası artık Millî Mücadele için temel ve sarsılmaz bir esas olmuştur. Ayrıca, hukuki zemini hazırlayacak olan milli bir heyetin toplanması kararı da tarihi bir karardır. Çünkü milli hâkimiyetin tesisi için öncelikle milli bir heyetin oluşması gerekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan toplanması planlanan kongreye katılmak üzere Erzurum'a geçmiştir. Erzurum'da kongre toplanmadan önce Erzurum Kalesi Muhafızlığı'na ait küçük bir binada gece yapılan toplantıda konuşma yapan

22 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984, s.1.

23 **Nutuk**, s. 18.

Mustafa Kemal Paşa, memleketin içinde durum hakkında görüşlerini açıkladıktan sonra Milli Mücadele'nin amacını şu sözlerle ifade etmiştir: “Arkadaşlar, tek tedbir: Hâkimiyet-i milliyeye müstenid bilâ-kayd ü şart müstakil bir Türk Devleti teşekkül etmek ve bu hedefe behemehal vasıl olmaktır.”²⁴

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihinde gerçekleştirilen Kongre’de alınan kararlara bakıldığında hemen bütün maddelerinin Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasında ifade ettiği esasları ihtiva ettiği görülmektedir. Erzurum Kongresi’nde şu kararlar alınmıştır:

*Milli sınırlar içinde vatan bir bütündür. Onun çeşitli kısımları birbirinden ayrılmaz.

*Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Devleti’nin dağılması halinde millet birlikte müdafaa ve mukavemet edecektir.

*Vatanın ve istiklalin muhafaza ve teminine İstanbul’daki Hükümet muktedir olmadığı takdirde maksadın temini için geçici bir hükümet teşekkül edecektir. Bu hükümet milli kongrece seçilecektir. Kongre toplanmış değil ise bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.

*Kuvâ-yı Milliye’yi âmil ve Milli İrade’yi hâkim kılmak esastır.

*Hristiyan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozucu imtiyazlar verilemez

*Manda ve himaye kabul olunamaz.

*Milli Meclis’in derhal toplanması ve hükümet icraatının meclisin denetimine konulması için çalışılacaktır.

Erzurum Kongresi’nde alınan bu kararların yürütülmesi için bir Temsil Heyeti seçilmiş ve başına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir.

Burada açıkça görüldüğü gibi Amasya Tamimi’nde “İstanbul Hükümeti üzerine aldığı sorumluluğun icaplarını yerine getirememektedir.” ve “her türlü tesir ve denetimden uzak milli bir heyetin varlığı elzemdır.” şeklinde belirtilen Anadolu’nun kaderine hâkim olma çabasında bir adım daha ileri gidilerek “maksadın temini için geçici bir hükümetin” kurulabileceği ilân edilmiştir.

4 Eylül 1919 günü toplanan Sivas Kongresi’nde de bu kararlar kabul edilmiştir. Sivas Kongresi’nde en çok tartışılan konulardan birisi manda meselesi olmuştur. Erzurum Kongresi’nde her türlü mandanın kabul edilemeyeceği hak-

24 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, C I, Ankara, 1986, s.30-32.

kındaki kesin karara karşılık manda taraftarları, Amerika'nın dünya üzerindeki insani değerleri sürdüren en büyük demokrasi olduğunu, Amerika sayesinde Türkiye'nin de kurtulabileceğini ve kendi kendini yönetebileceğini ileri sürmüşlerdir. Böyle bir karar, milli hâkimiyeti başka bir devletin vesayetine bırakmak anlamına geleceğinden Mustafa Kemal Paşa manda fikrini şiddetle reddederek "Biz azınlıkta kalsak da mandayı asla kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklâl ya ölüm" diyecektir.

Kongrelerden sonra sıra milli meclisin açılmasına gelmiştir. Meclisin nerede toplanacağı meselesi bir hayli tartışılmış, İstanbul'un resmi olarak işgali ve Meclis-i Mebusan'ın kapatılması üzerine Ankara'da toplanmasına karar verilmiştir²⁵.

23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Meclisin açılışında Meclis reisi Sinop Mebusu Şeref Bey yaptığı konuşmasında, İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı devletler tarafından işgal edildiğini, Hilâfet makamı ve merkezi hükümetin bağımsızlığının alındığını, bu duruma boyun eğmenin yabancı esaretini kabul etmek olduğunu, bağımsız yaşamak azmindeki milletin esareti reddederek bu meclisi vücuda getirdiğini belirttikten sonra milletin "tam bir istiklâl içinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını" ifade ederek "Büyük Millet Meclisi'ni açmıştır"²⁶.

Meclis Başkanlığı'na getirilen Mustafa Kemal Paşa, hükümetin kurulması ile ilgili olarak meclise verdiği önergede milli hâkimiyet temelinde kurulacak olan hükümetin dayanacağı esasları ortaya koymuştur:

*Mecliste yoğunlaşan milli iradenin doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek esastır.

*TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

*Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman meclisin düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde durumunu alır.

1921 yılında da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) kabul edilmiş ve hemen 1. maddesinde "*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın, mukadderatını bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanır.*" ifadesi yer almıştır.

25 Turan, "Atatürk'ün Ankara'ya...", s. 20-21.

26 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C II, Ankara, 1986, s.586-587.

Henüz Saltanat kaldırılmamış, Cumhuriyet ilan edilmemiştir. Devletin adı konmamıştır. 1921 Anayasası'nda Türkiye Devleti tabiri kullanılmıştır. Yani rejimin adı da konmamıştır. Bununla birlikte milli hâkimiyet prensibi daha Milli Mücadele'nin başlarında resmen kabul edilmiştir. Böylece hâkimiyetin kaynağının artık Sultan'dan millete intikal etmiş olduğu ilan edilmiş, yeni kurulacak devletin siyasi rejiminin şekli belirlenmiştir.

Londra Konferansı'ndan beri Müttefiklerle Türkiye adına diplomatik münasebetlerde bulunan Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Mudanya Mütarekesi'ni imzalayanlar da Onun temsilcileridir. Ancak Müttefik diplomatların gözünde, iki ayrı hükümet bulunmaktadır. Büyük Zafer'den sonra Müttefik Devletler, Lozan'da toplanacak olan Barış Konferansı'na, Ankara Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'ni de davet etmişlerdir²⁷. Bunun üzerine Türk Milleti'nin hangi hükümetle temsil edileceği meselesi ortaya çıkmıştır. Başkomutan ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Milleti'nin tek temsilcisinin T.B.M.M. olduğunu ifade eden beyanatlarına rağmen İstanbul Hükümeti, konferansta izlenilecek ilkeleri tespit etmek istemiştir. 29 Ekim 1922'de tarihinde Ankara Hükümeti, konferansa katılacağını bildirirken aynı gün Tevfik Paşa da T.B.M.M.'ne gönderdiği bir telgrafla konferansa birlikte katılmayı teklif etmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa tarafından Ankara'daki T.B.M.M.'ne çekilen telgrafta, konferansa Bâbîâli ile T.B.M.M.'nin davet edildiği, Bâbîâli'nin konferansa katılmamasının tarihi hüviyetini yıkılmağa mahkûm etmek; T.B.M.M.'nin katılmamasının da bütün dünyanın beklediği barışı akîm bırakmak olacağı belirtilerek "hem memleketin istikbâli, hem vatanın haklarını müdâfaa hakkında müzakerede bulunulmak üzere T.B.M.M.'nce tayin olunacak bir zatın tâlimatı mahsusa ile hemen gönderilmesi hassaten temenni" ediliyor ve bu şık tensip buyrulmadığı takdirde Ziya Paşa'nın gönderileceği ifade ediliyordu²⁸.

Tevfik Paşa'nın bu teklifi, Meclis'te bir hayli tartışmalara yol açmış, İstanbul'un kazanılan zafere ortak olma teşebbüsü olarak nitelendirilmiştir. 30 Ekim 1922 günü T.B.M.M.'nde İsmet Paşa yaptığı konuşmada, bu telgrafla yapılan müracaatın resmi bir mahiyetinin olamayacağını söyledikten sonra, Müttefik Devletlerin siyasi tavırlarına şu sözlerle tepkisini ortaya koymuştur: "...*Bun-*

27 Paul Dumont, **Mustafa Kemal**, (Çeviren. Zeki Çelikkol), Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1993, s. 98-99.

28 Tevfik Paşa'nın telgrafi için bkz. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, C II, İstanbul, 1993, s. 103-104.

da benim mucib-i teessüfüm olan nokta, öteden beri olduğu gibi Garp devletlerinin hâlâ Şark milletlerini taht-ı işgallerinde bulundurdukları heyet vasıtasıyla bütün milleti taht-ı hâkimiyetlerinde tutmak imkânını görmekte olmalarıdır."²⁹

Meclisteki konuşmalardan sonra "... İstanbul'a verilen notanın Türkiye'ye müteallik bir keyfiyet olmadığı ve Sulh Konferansı'na ancak T.B.M.M. temsilcisinin gönderilebileceği ve Türkiye'yi temsilen başka yerlerden herhangi bir temsilcinin gelmesi halinde T.B.M.M. temsilcisinin iştirakine mâni addedileceği ve Mudanya Mütarekesi hükümlerinin de bu suretle muhtel olacağı"³⁰ kanaati hâkim olmuştur.

Lozan'da toplanacak olan barış konferansına davet konusunda gerek Müttefik Devletlerin talepleri, gerekse İstanbul Hükümeti'nin tutumu Saltanat'ın kaldırılması meselesini gündeme getirmiştir. T.B.M.M.'nin açılmasıyla birlikte Saltanat'ın kaldırılması yönünde ilk adım zaten atılmıştı. Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile hâkimiyet zımnen Sultan'dan alınmış ve millete verilmişti. Bu hususu Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle ifade etmiştir: "*Bu bir emrivâkidir. Mevzu-ı bahs olan; millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır.*"³¹

Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile aralarında Rauf Bey, Ali Fethi Bey, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşaların da bulunduğu 81 mebus, Doktor Rıza Nur'un hazırladığı önergeyi imzalayarak Meclis Başkanlığı'na sunmuşlardır.

Önerge, bu zamana kadar yapılan Milli Mücadele'nin siyaseten İstanbul Hükümeti vasıtasıyla heder olmasına rıza gösterilmeyeceğini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar hâkimiyetin artık milletin eline geçmiş olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Önergede, Osmanlı Devleti'nin gerçek kurucusu ve sahibi olan Türk Milleti'nin, Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve ordusunu kurarak fiilen mücadeleye giriştiği, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hâkimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete verdiği, yasama ve yürütme yetkisini de eline aldığı ifade edilmektedir. Devamında Osmanlı Devleti'nin artık yıkıl-

29 İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları, 1920-1973, C I (1920-1938), T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayını, Ankara, 1992, s.53.

30 İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları I, s. 54.

31 Nutuk, s. 468.

mış olduğu, İstanbul yönetiminin hiçbir meşruiyetinin kalmadığı da belirtilmiştir. Büyük Millet Meclisi'ne sunulan önergede şu hususlar yer almaktaydı.

*Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemi ile beraber münkariz olmuştur.

*Türkiye Devleti namıyla, genç, dinç, millî halk hükümeti esasları üzerine kurulmuş Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.

*Yeni Türkiye Hükümeti, münkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun mer'i hududu içinde tek vârisidir.

*Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yla yegâne hükümlerlik hakları milletin nefesine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık mâdum ve tarihe müntakildir.

*İstanbul'da meşru bir hükümet olmayıp, İstanbul ve civarı Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh, oraların idaresi işi de Büyük Millet Meclisi Hükümeti memurlarına tevdi edilmelidir.

*Türkiye Hükümeti, meşru hakkı olan Hilâfet makamının esir bulunduğu ecnebler elinden kurtaracaktır.³² Bu önergenin, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını ve milletin hâkimiyeti prensibine dayanan yeni Türk Devleti'nin doğuşunu belgeler bir mahiyeti hâiz olduğu³³ hemen anlaşılmaktadır.

Önerge oylamaya sunulmuş, ancak yeterli çoğunluk sağlanamadığından oylama ertelenmiştir. Bu arada 31 Ekim 1922 sabahı Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa ile İsmet ve Kâzım Karabekir Paşalar bir araya gelerek Hilâfet ve Saltanat meselesini istişare etmişlerdir. Önerge ve değişiklik teklifleri Şer'iyye, Adliye ve Kanun-ı Esasi Encümenlerinde müzakere olunduktan sonra hazırlanan kanun, Meclis'e arz olunmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir. İki maddeden oluşan kanun şöyledir:

*Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla Türkiye halkı hukuk-ı hâkimiyet ve hükümrânisini mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayr-ı kâbil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile bi'l-fiil istimâle ve irade-i milliyeye istinat etmeyen hiç bir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misâk-ı Millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka şekl-i hükümet tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyyen tarihe müntakil addeylet.

32 Orbay, a.g.e., C II, s. 106-108.

33 Dumont, a.g.e., s. 99.

*Hilâfet hânedan-ı Âl-i Osman'a ait olup Halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşed ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti makâm-ı Hilâfetin istinadgâhıdır.³⁴

1 Kasım 1922 tarihinde alınan karar, ertesi günü T.B.M.M.'ni ve Hükümeti temsil eden Refet (Bele) Paşa tarafından İstanbul'da Sultan Vahidettin'e bildirilmiştir. Bu görüşmede Refet Paşa, Sultan, Hükümdar veya Hakan gibi devlet başkanlığını belirleyen bir şekilde hitap edilmeyerek sadece "*Halife Hazretleri*" diye hitap etmiştir³⁵. Bu tutum milli iradenin hâkimiyeti uhdesine aldığını göstermektedir.

Büyük Millet Meclisi'nde, Saltanatın kaldırılması ve Hilâfetin yeni şartlara bağlanması üzerine Sultan Vahidettin 16/17 Kasım 1922 gecesi bir İngiliz harp gemisiyle sessiz sedasız İstanbul'dan ayrılmış ve İngiltere'nin himayesine geçmiştir³⁶.

Vahidettin'in İstanbul'u terk etmesi ve İngilizlere iltica etmesi sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada geniş yankılar yapmıştır. Stephane Lauzanne, 20 Kasım 1922 tarihli Matin gazetesinde "*Mustafa Kemal, büyük zaferine bir de Osmanlı Tahtı'nın teslimiyet çelengini ekledi. Türkiye artık bir Cumhuriyet olmak yolundadır.*" diye yazıyordu³⁷.

Cumhuriyet'in Kabulü ve Hâkimiyet-i Milliye'nin Tesisi Çabaları

Sultan ve Halife Vahidettin'in İstanbul'u terk etmesiyle Hilâfet makamı da fiilen düşmüştür. 19 Kasım 1922 günü T.B.M.M.'nde Abdülmecit Efendi Halife seçilmiştir³⁸. Böylece ilk defa Halife, meclis (TBMM) tarafından seçilmiş oluyordu. Bu husus yeni kurulacak olan rejimin milli hâkimiyete dayanacağını göstermesi bakımından önemlidir.

Saltanatın kaldırılması ile Türk Milleti'nin yegâne ve meşru temsil hakkını uhdesine almış olan Ankara Hükümeti, barış görüşmelerinde daha rahat hareket imkânı bulacaktır. Başka bir ifade ile İtilâf Devletleri bundan böyle Ankara yö-

34 Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası, Atatürk-Karabekir**, (Hazırlayan, İsmet Bozdağ), İstanbul, 1991, s. 107; Orbay, **a.g.e.**, C II, s. 111.

35 İlhan Bardakçı, **Vahdettin'den Mustafa Kemal'e**, İstanbul, 1993, s. 104 vd.

36 Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde**, İstanbul, 1978, s. 18.

37 Bardakçı, **a.g.e.**, s. 118.

38 Orbay, **a.g.e.**, C II., s. 115.

netimi dışında İstanbul'da muhatap alacağı hiçbir makam ve merci bulamayacaklardır. Nitekim Ankara yönetimi temsilcileriyle Lozan'da yapılan görüşmeler sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Büyük Zafer'in şerefli bir barış antlaşması ile taçlandırılmasından sonra Milli Mücadele'nin başından beri tasavvur edildiği gibi yeni kurulan Türk devletinin milli hâkimiyet prensibi esasına göre tanzimine başlanmış ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiştir. Artık yeni devlet cumhura dayanan bir halk hükümeti olacaktır. Cumhuriyetin ilanından çok kısa bir süre sonra yeni rejimin esasları ile pek de bağdaşmayan Hilâfet de 3 Mart 1924 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan kanunla kaldırılmıştır. Konuyla ilgili olarak Atatürk şunları söylemiştir:

*“Bu meclis, Türk halkının meclisidir. Bu meclisin sıfat ve yetkileri ancak ve yalnız Türk halkının ve Türk vatanının varlığı ve kaderi ile ilgili ve onlar üzerinde etki yapabilir. Meclisimiz kendi kendine bütün İslam dünyasını içine alan bir güç ve kudrete sahip olamaz. Efendiler, Türk milleti ve onun temsilcilerinden kurulmuş bulunan meclisimiz, kendi varlığını, halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir.”*³⁹

Cumhuriyet'in ilanından sonra da gerek Atatürk tarafından ortaya konulan ilkelerde gerekse girişilen inkılâp hareketlerinde milli hâkimiyet prensibinin esas alındığını belirtmemiz lazımdır.

Burada milli hâkimiyetin tesisindeki önemine binaen yine 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu üzerinde kısaca durmakta fayda vardır⁴⁰. Bu kanun, yeni devletin şekillenmesinde en önemli rolü oynayacak bir inkılâp olarak değerlendirilmelidir. Zira her şeyden önce yeni devletin bekası için milli bir yapının kurulması şarttı ve bunun için öğretimin de milli bir çizgide olması gerekliydi.

İstiklal Harbi'nin en muhataralı günlerinde, kurulacak yeni devlette tahsil ve terbiye usullerinin tanzimi için yeni bir program hazırlamak üzere 16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da toplanan Türk Maarif Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa'nın ifade ettiği sözler, Tevhid-i Tedrisat'ın milli

39 Nutuk, s. 474.

40 Bu konuda bkz. Mustafa Turan, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tevhid-i Tedrisat”, **Türk Yurdu**, C XXXI, S 288, (Ağustos 2011), s. 191 vd.

mevcudiyet, milli bağımsızlık ve milli hâkimiyet için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Konuşmasında Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

"...Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin Türk milletinin gerilemesindeki en önemli nedenlerden biri olduğu kanaatindeki Mustafa Kemal Paşa, milli terbiye programından bahsederken hurafelerden ve fitri vasıflarımızla hiç de ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün te-sirlerden tamamen uzak, milli seciyemiz ve milli tarihimiz ile mütenasip bir kül-türü anlamaktadır. Çünkü Ona göre milli dehanın tam olarak gelişmesi böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişi güzel yabancı bir kültür, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin yıkıcı neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür zemin ile mütenasip-tir. O zemin de milletin seciyesidir." Konuşmasının devamında Türk milletinin silahıyla olduğu gibi dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olduğunu belirten Mustafa Kemal konuşmasını şöyle tamamlamıştır: "Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa varlığı ile, hakkı ile, birliği ile çelişen bütün yabancı unsurlarla mücadele lüzumu ve milli düşünceleri her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün ruhi kuvvetleri-ne bu vasıf ve kabiliyetin zerki (aşılması) mühimdir."⁴¹

Cumhuriyet'in ilanından sonra da aynı görüşleri savunan Atatürk, 27 Ekim 1922 tarihinde öğretmenlere hitap ederken de hemen hemen aynı şeyleri söylemiş ve "Kat'ıyyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, marizdir... Düşman olanlarla mücadele esbap ve vasaitiyle mücehhez olmayan milletler için hakk-ı beka yoktur."⁴² Atatürk yine başka bir konuşmasında (22 Eylül 1924) "... en mühim, en esaslı nokta terbiye meselesidir. Terbiyedir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, âli bir heyet-i içtimaiye halinde yaşatır, ya bir milleti esaret ve sefaletle terk eder... Milyonlarca insan kütleleri şunun veya bunun esaret ve zillet zincirleri altındadır. Aldıkları manevi terbiye ve ahlak onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek meziyet-i insaniyeyi vermemiştir, veremiyor. Çünkü hedef-i terbiyeleri milli değildir... milli terbiye esas olduktan sonra onun lisanını, usulünü, vasıtalarını da milli yapmak zarureti tartışılmaz."⁴³ demiştir.

41 Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının tamamı için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 19-20.

42 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 53.

43 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 206.

3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile bütün okullar Maarif Nezareti'ne bağlanmak suretiyle eğitim-öğretimde birlik düşünülmüştür. Milli hâkimiyetin devamlılığı ve ilelebet payidar olabilmesi için eğitimin mutlak surette milli olması gerekmektedir. Bununla duygu, düşünce ve mefkûre birliği olan bir milletin inşası amaçlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk, milli hâkimiyetin devamı için milleti, muasır medeniyetler seviyesine çıkarmaya ve medeni bir toplum inşasına girişmiştir. Ona göre dünyada her milletin mevcudiyeti, kıymeti, hürriyet ve istiklâl hakkı, sahip olduğu ve yapacağı medeni eserlerle mütenasiptir. Medeni eser vücuda getirmek kabiliyetinden mahrum olan milletler hürriyet ve istiklallerini kaybetmeye mahkûmdurlar. Medeniyet yolunda yürümek ve başarılı olmak "ŞART-I HAYATTIR"⁴⁴

Sonuç olarak;

Hâkimiyet-i Milliye, tarihi bir sürecin neticesi olarak Milli Mücadele döneminde tebarüz etmiş, Türk milleti, atlattığı büyük badirelerden sonra yeni Türk devletinin mukadderatında millet-i hâkime olarak iktidarı eline almıştır.

Osmanlı millet sisteminin çözülmesine paralel olarak devlet yönetiminde Türk milletinin hâkimiyeti zayıflamakla birlikte milli hâkimiyet fikrinin güçlendiği bir gerçektir.

Devleti kurtarmak amacıyla girişilen hareketlerde ittihad-ı anasır/Osmanlılık fikriyatı kabul görmeye birlikte yaşayan unsurların tek millet haline gelmeleri mümkün olmamıştır. Osmanlı toplumunda unsurlar arasında birlikteliği sağlamaya yönelik atılan adımlar, gerek Gayrimüslim unsurlar gerekse Batılı devletler tarafından hep istismar edilmiş ve elde ettikleri imtiyazlar olarak telakki edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ile başlayan Milli Mücadele Hareketi'nin temel gayesi Milli Hâkimiyetin sağlanması olmuştur. Milli hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak düşüncesinde olan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya ayak bastıktan itibaren bu düşünce istikametinde hareket etmiştir.

İşgal altına giren ülkede vatanın sahib-i aslisi, yani Türk milleti, işgalere karşı milli bir mücadeleye girişerek ülkeye tekrar sahip olmuş ve kendi hâkimiyetinde kendi bağımsız devletini kurmuştur.

⁴⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C II, s. 187.

Bir yandan işgallere karşı mücadele verilirken aynı zamanda kurulacak olan yeni Türk devletinin yönetim biçimi ortaya çıkmaya başlamıştır.

Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte artık iktidarın, bir kişinin veya bir hanedanın uhdesinde değil bizzat milletin iktidarı olacağı kabul edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk tarafından ortaya konulan ilkeler ve girilen inkılâplarda milli hâkimiyet prensibi esas alınmış ve milli hâkimiyetin devamlılığı göz önünde bulundurulmuştur.

KAYNAKLAR

Atatürk, Kemal, **Nutuk, (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C I-II. Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1989.

Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, C.I, Ankara, 1983.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, İstanbul, 1980, s. 47.

Bardakçı, İlhan, **Vahdettin'den Mustafa Kemal'e**, İstanbul, 1993, s. 104 vd.

Beşirli, Hayati, "Diyarbakırlı Bir Mütefekkir: Ziya Gökalp", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır**, C III, Ankara, 2008.

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, 2.bsk., İstanbul, 1981.

Driault, Edouard de, **Şark Mes'elesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, (Çeviren. Nafiz) (Yayına hazırlayan. Emine Erdoğan), Ankara, 2003.

Dumont, Paul, **Mustafa Kemal**, (Çeviren. Zeki Çelikkol), Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1993.

Eroğlu, Hamza, "Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, S 1, (Kasım 1984)

Gökalp, Ziya, **Malta Konferansları**, (Hazırlayan: Fahrettin Kırzioğlu), Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1977.

Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde**, İstanbul, 1978.

İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları, 1920-1973, C I (1920-1938), T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayını, Ankara, 1992.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C I-II, TTK yayını, Ankara, 1986.

Karabekir, Kâzım, **Paşaların Kavgası, Atatürk-Karabekir**, (Hazırlayan. İsmet Bozdağ), İstanbul, 1991.

Karadağ, Raif, **Şark Meselesi**, İstanbul, Tarihsiz.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984.

Küçük, Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul, 1979.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, C II, İstanbul, 1993.

Özdağ, Muzaffer, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, (Derleyen: Çetin Güneş), Avrasya-Bir Vakfı yayını, Ankara, 2003.

Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, (Hazırlayan: M.Ertuğrul Düzdağ) İstanbul, 1991.

Sancaktar, Fatih Mehmet, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2009.

Taneri, Aydın, **Atatürk ve Milli Hâkimiyet**, A.Ü. TİTE yayını, Ankara, 1983.

Turan, Mustafa, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi", **Gazi Akademik Bakış**, C V, S 10 (Yaz 2012).

Turan, Mustafa, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tevhid-i Tedrisat", **Türk Yurdu**, C XXXI, S 288, (Ağustos 2011).

Tünay, Bekir, "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, S 1, Ankara 1984, 239.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim yayını, 3. Baskı, İstanbul, 1998.

MİLLÎ MÜCADELE KARŞISINDA DİVÂN-I HARB-İ ÖRFİ MAHKEMESİ

Ferudun ATA*

ÖZET

Damat Ferit Paşa, 5 Nisan - 17 Ekim 1920 tarihleri arasında ikinci dönem olarak tekrar sadrazamlık görevini üstlenmesiyle birlikte Kuvâ-yı Milliye'yi engelleme faaliyetlerini daha da artırmıştır. Kuvâ-yı Milliye hareketinin oldukça önemli başarılar elde etmeye başladığı bir dönemde bu hareket, Damat Ferit Paşa'nın ilk dönemine oranla daha ağır müeyyidelere maruz kalmıştır. İlk döneminde Millî Mücadele'ye destek verenler genel olarak uyarı ve görevden alma şeklinde cezalandırılırlarken, ikinci döneminde cezaların şiddeti idama ve ağır hapis cezalarına dönüştürülmüştür.

Damat Ferit Paşa bu hukukî müeyyideyi uygulayabilmek için, mütarekenin ilk aylarında Ermeni tehciri meselesine bakmak için kurulan Divân-ı Harbi Örfî mahkemesinin yetki alanını genişletmiş, Kuvâ-yı Milliye katılanlar da bu mahkemede yargılanmışlardır. Suç unsuru olarak, Kuvâ-yı Milliyecilere iç ve dış barışı bozdukları iddiaları dile getirilmiştir. Ayrıca, söz konusu kişilere; isyancı, çeteci, İttihatçı, fitneci ve fesatçı gibi sıfatlar isnat edilerek hukukî suçlamaların yanı sıra halk nezdinde itibarlarının da yok edilmesi amaçlanmıştır.

Bu tebliğde, Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanlığını yaptığı Divân-ı Harbi Örfî mahkemesinin, Millî Mücadeleyi engelleyebilmek için yaptığı hukukî faaliyetler ele alınmıştır. Bu çerçevede başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yaklaşık 800 civarında asker veya sivil vatandaşa Kuvâ-yı Milliye katılmak suçlamasıyla giyaben ve vicahen idam veya ağır hapis cezaları verilmiştir. Ayrıca Millî Mücadeleye destek olan gazete ve yazarlarına da kapatma veya hapis ce-

---

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. fata@selcuk.edu.tr

zaları uygulanmıştır. İstanbul Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin de desteğiyle, bu mahkemeyi bağımsızlık mücadelesini engelleyebilmek için etkin bir araç olarak kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Divân-ı Harb-i Örfî, Damat Ferit Paşa.

COURT MARTIAL AGAINST THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

When Damat Ferit Pasha assumed the post of Grand vizier for a second term between April 5 and October 1920, he intensified his anti-Kuva-yi Milliye (National Forces) efforts. These efforts, which occurred at a time when Kuvâ-yı Milliye movement gained substantial achievements, led to more serious sanctions in comparison to Damat Ferit Pasha's first period. While those who lent support to the National Struggle in his first period in Office were generally punished with warnings or by impeachment, the severity of punishments increased in his second period and execution orders and heavy imprisonments became common.

In order to enforce these legal punishments, Damat Ferit Pasha expanded the area of authority of the Court Martial, which had been set up in the early months of the armistice to hear cases connected with the Armenian deportation and those who participated in Kuvâ-yı Milliye were tried in this court. Members of Kuvâ-yı Milliye were accused of upsetting domestic and international peace. Moreover, attributes such as rebels, gangsters, Unionists, conspirators and hate-monger were created for the people in question and thus it was intended to help them fall from public grace besides legal accusations.

This paper deals with legal activities that the Court Martial headed by Nimrod Mustapha Pasha pursued in order to prevent the National Struggle. In this framework, about 800 civilian and military people, notably Mustapha Kemal Pasha, were handed down capital punishment and heavy imprisonment in absentia with the accusation that they had participated in Kuvâ-yı Milliye. Moreover, newspapers and journalists that supported the National Struggle were punished either with closures or prison sentences. The Istanbul Government,

with the support of the Allied Powers, used this court as an active tool in order to prevent the struggle for independence.

Key Words: National Struggle, Mustafa Kemal Pasha, Court Martial, Damat Ferit Pasha.

Giriş

I. Dünya Savaşı sona erdiği zaman İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nden, savaş sırasında tehcir edilen Ermenilere katliam ve zulüm yapıldığı iddiasıyla, İttihat ve Terakki hükümeti üyelerinin ve o dönemde görev almış diğer kamu görevlilerinin cezalandırılmalarını istemişlerdir¹. Savaşı kaybeden ve önemli ölçüde de toprak kaybına uğrayıp başkenti işgale uğrayan Osmanlı Devleti, gördüğü baskılar sebebiyle söz konusu İttihatçıları cezalandırmak amacıyla 16 Aralık 1918 tarihinde olağanüstü askerî bir mahkeme olan Divân-ı Harb-i Örfî'yi kurmuştur². Sadrazam Tevfik Paşa zamanında kurulan söz konusu mahkemenin bazı üyeleri asker iken, bir kısım üyeleri de sivillerden oluşturulmuştu. Tehcir ve taktik meselesinden sorumlu tutulan İttihatçıların yargılandığı bu mahkemede Sadrazam Tevfik Paşa zamanında (11 Kasım 1918- 3 Mart 1919) hiçbir sanığa ceza verilmemişti. Bu durum, hem İtilâf Devletleri nezdinde hem de içerideki İttihatçı karşıtlarınca sert eleştiriler yol açmıştı.

Sadrazamlık görevine ilk defa atanacak olan Damat Ferit Paşa ise bu dönemde iktidara hazırlık yapmaktaydı. Bu çerçeveden olmak üzere, sadrazam olduğu takdirde İttihatçılara karşı daha şiddetli ve hızlı cezalar vereceğine dair İtilâf devletlerine söz vermiş ve Damat Ferit Paşa 4 Mart 1919 tarihinde amacına ulaşmış sadrazam olarak atanmıştır³. Gerçekten Damat Ferit Paşa ilk iş olarak bu konuyu ele almış, Divân-ı Harb-i Örfî'deki yavaşlığı bahane ederek mahkemenin yetkilerini önemli ölçüde artırmıştır. İlâveten, Tevfik Paşa zamanının aksine, mahkemenin bütün üyelerinin askerlerden oluşmasını sağlamıştır. Daha önce sanıklara tanınan bazı haklar da tamamen kaldırılmıştır⁴.

1 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, II, Mütareke Dönemi (1918-1922)**, İstanbul, 1999, s. 51-52.

2 BOA., BEO., 340979.

3 Ali Fuat Türk geldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1951, s. 197.

4 BOA., DH. EUM. AYŞ., 4/20.

Damat Ferit Paşa'nın bu ilk dönem sadrazamlığı sırasında (4 Mart 1919- 1 Ekim 1919) Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesi daha çok tehcir davaları ile meşgul olmuş, yargılamalar sonucunda da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey idam edilmiştir⁵. Eski İttihatçıların bir kısmına uzun süreli hapis cezaları verilirken, bazıları da Malta Adası'na sürülmüşlerdir⁶.

Damat Ferit Paşa'nın ilk sadrazamlık döneminde Osmanlı Devleti önemli gelişmelere sahne olmuştu. Bunların başında Millî Mücadele'nin önde gelen gerekçelerinden birisini teşkil eden İzmir'in işgali gelir. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilmesi ve akabinde yapılan Erzurum ve Sivas Kongreleri, Anadolu'da İstanbul'dan farklı olarak birtakım radikal değişikliklerin yaşandığı günlerdir. Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olduğu bu dönemde hükümet, Anadolu'daki gelişmelerden rahatsız olmuş, İtilâf Devletlerinin de baskısıyla millî hareketi daha başında yok etmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa'yı Ordu Müfettişliğinden alma, kongreleri dağıtma, millî harekete destek olan kamu görevlilerini azletme veya tutuklatma gibi yöntemlere başvurmuştur.

İşte Damat Ferit Paşa bu ilk hükümet döneminde Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesine tehcir davalarının dışında bir görev vermemiş, millî hareketi daha çok idarî tedbirlerle ortadan kaldıracığını düşünmüştür.

Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesi'nin İkinci Damat Ferit Paşa Dönemindeki Faaliyetleri (5 Nisan – 17 Ekim 1920)

Damat Ferit Paşa'dan sonra sadrazam olan Ali Rıza Paşa (2 Ekim 1919- 8 Mart 1920) ve Salih Paşa (8 Mart 1920- 2 Nisan 1920) dönemlerinde Kuvâ-yı Milliye hareketi daha da önemli mesafeler almış; Misâk-ı Mili kabul edilerek, tam bağımsızlık yolundaki kararlılık içeriye ve dışarıya ilân edilmiştir. Gelişmeler İtilâf Devletleri'nin istediği şekilde gerçekleşmeyince de Salih Paşa'nın istifasıyla Damat Ferit Paşa 5 Nisan 1920 tarihinde yeniden sadrazam olmuştur⁷. Yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte Sultan Vahdettin'in ilan ettiği 5 Nisan 1920 tarihli Hatt-ı Hümayunu, İstanbul'un millî harekete nasıl baktığının açık

5 Mütareke döneminde kurulan Divân-ı Harb-i Örfî mahkemeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005.

6 Malta sürgünleri hakkında geniş bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

7 Sina Akşin, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, İstanbul, 2010, s. 3.

delili olmuştur. Buna göre padişah; Mütareke'nin imzalanmasından itibaren yapılan çalışmalar sonucu barışa yaklaşıldığı bir sırada, "milliyet" adı altında gerçekleştirilen karışıklıların siyasi durumu kötü bir hale getirdiğini, buna yönelik alınan barış tedbirlerinin de faydasız kaldığını ifade etmiştir. Padişah, Kuvâ-yı Milliye'nin elde ettiği başarıyı isyan olarak değerlendirerek, mevcut isyan halinin devamının ülkeyi daha kötü bir hale getireceğinden, söz konusu olayların teşvikçilerinin cezalandırılacağını bildirmiştir. Sadrazam Damat Ferit Paşa da yayımladığı beyannamede; birtakım kimselerin sadece hırs ve çıkar düşüncesiyle "Teşkilât-ı Milliye" adı altında fitne ve fesat çıkardıklarını, bununla vatanın siyasi vaziyetini son derece tehlikeli bir hale getirdikleri suçlamasını dile getirmiştir. Ayrıca beyannamede, İstanbul'un işgaline bu tür faaliyetlerin yol açtığı iddia edilerek, bunu yapanların devletin en büyük düşmanı olduğu açıklanmıştır⁸. İttihatçı karşıtı basın da tavrını daha da sertleştirmiş, Kuvâ-yı Milliye'ye yönelik şiddetli önlemlerin alınmasını tavsiye etmiştir. Nitekim Refi Cevad bu yöndeki düşüncesini açıklarken, Damat Ferit'in Köprülü Mehmet Paşa kadar şiddetli, Kuyucu Murat Paşa kadar tasfiyeci, Sokullu kadar da akıllı- tedbirli olmasını önermiştir. Kuvâ-yı Milliyecilerin tamamen İttihatçı olduğu değerlendirmesinden dolayı da, "*İttihat Terakki düşmanını tepelemek kâfi değildir. Günlerce takip ederek tamamen tenkil etmek lazımdır*" diyerek⁹, işbaşına yeni gelmiş Damat Ferit Paşa'ya yol göstermiştir.

Böylece Sultan Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit Paşa ve İttihatçı karşıtı kamuoyunda Kuvâ-yı Milliyecilerin daha evvel olmadığı kadar en ağır biçimde cezalandırılmaları ve bir an önce yok edilmeleri arzusu ortak bir kanaat olarak belirmişti. Bunu hayata geçirebilmek için ise dinî, askerî ve hukukî müeyyideler devreye sokulmuştur. Bu çerçeveden olmak üzere 11 Nisan 1920 tarihinde Kuvâ-yı Milliyecilerin öldürülmesinin dinen caiz olduğuna ilişkin Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendi'nin Fetvası ile milletin dinî duygularına hitap edilmiş, 18 Nisan 1920 tarihinde de Kuvâ-yı İnzibatiye ordusu oluşturularak millî hareketin tamamen tasfiyesi amaçlanmıştır¹⁰.

Millî hareketin yok edilmesi için başvuru üçüncü etken yöntem ise hukuk olmuştur. 16 Aralık 1918 tarihinden beri zaten tehcir davalarına bakmakta

8 **Takvim-i Vekâyii**, 11 Nisan 1336 (11 Nisan 1920), nr. 3824; "Hükümetin Pek Mühim ve Tarihî Beynamesi", **Alemdar**, 11 Nisan 1336 (11 Nisan 1920), nr. 480.

9 Refi Cevad, "Yeni Vaziyet Karşısında", **Alemdar**, 5 Nisan 1336 (5 Nisan 1920), nr. 474.

10 Osman Özsoy, **Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı, 1918-1923**, s. 247-248.

olan Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesi ise amaca son derece uygundu. İş sadece yetkilerini genişletmeye ve çok süratli kararlar almaya kalıyordu. Nitekim Damat Ferit Paşa, kendinden önceki sadrazamlar Ali Rıza ve Salih Paşalar zamanındaki tehcir yargılamalarının yavaşlığını bahane ederek İtilâf Devletleri ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası camiasından çok eleştiri geldiği için bu şikâyetleri ortadan kaldırma amacındaydı. Zaten kendisi de aynı kanaatteydi. Çünkü o ana kadar görünüşte de olsa, sanıkların avukat tutması, kendilerini savunmaları ve lehlerinde şahit dinlenmesi mümkündü. Ancak bütün bu uygulamalar, etkili ve hızlı bir ceza vermeyi engelleyici unsurlar olarak değerlendirildiğinden, bu uygulamanın bir an önce terk edilmesi gerektiğine inanılmaktaydı.

İşte hükümet yeni bir düzenlemeyle bu şikâyetleri ortadan kaldırmaya karar vermiş, 23 Nisan 1920 tarihinde kabul ettiği bir kararname ile Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesine olağanüstü ve keyfi yetkiler tanımıştır. Buna gerekçe olarak, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar gösterilmiştir. Sıkıntıdan kasıt, Millî Mücadelenin aldığı başarılı mesafedir şüphesiz. Çünkü bugünlerde önemli olaylar cereyan etmekteydi ki bunların en önemlisi Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıdır. Bu gelişme, millî hareketin başarısını tescil ettiği gibi, İstanbul hükümetinin ve onu destekleyen iç ve dış güçlerin de başarısızlığı anlamına geliyordu. Ancak Damat Ferit Paşa, Barış Konferansı için Fransa'ya gitme hazırlığı yaptığı bir süreçte Paris'ten¹¹ olumlu bir sonuç alabilmek için, Kuvâ-yı Milliye hareketine yönelik alacağı radikal kararlarla İtilâf Devletlerini etkileme düşüncesindeydi. Onu destekleyenler de Ankara'daki gelişmeleri görmezden gelmeyi veya yalan haberlerle kamuoyunu kandırmaya çalışıyorlardı. Nitekim *Alemdar* gazetesinde çıkan bir yazıda; halkın Kuva-yı Milliye'ye karşı çıktığı, Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya müracaat edip olumsuz cevap aldığı haberlerini yaymaya çalışıyordu¹². Böylece bir yandan hükümet aldığı tedbirlerle millî hareketi yok edeceği izlenimini vermeye çalışırken, diğer tarafta da basındaki temsilcileri aracılığıyla gerçekleri gizlemeye çalışıyordu.

Damat Ferit Paşa hükümetinin Divân-ı Harb-i Örfî ile ilgili aldığı en önemli değişikliklerin başında, mahkeme heyetini yenilemek olmuştur. Daha önce de hükümet değişikliği olduğu zaman mahkeme heyeti yenilenirdi. Ancak bu defaki değişiklik her bakımdan öncekilerden farklı olmuştur. İlk Tevfik Paşa hükümetinde ve Damat Ferit Paşa'nın birinci dönem hükümetlerinde söz konu-

11 **Vakit**, 26 Nisan 1336 (26 Nisan 1920), nr. 884.

12 "Kuvâ-yı Milliye'nin Mahiyeti", **Alemdar**, 13 Nisan 1336 (13 Nisan 1920), nr. 484.

su mahkemede üye olarak görev yapan Nemrut- Kürt lakaplı Mustafa Paşa ilk defa olmak üzere Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesinin başkanlığına getirilmiştir. Nemrut Mustafa Paşa'nın mahkeme başkanlığı öncesinde herhangi bir görevi yoktu. Yaklaşık 7-8 gün süren Bursa valiliğinden, Türk askeri hakkında sarf ettiği çirkin sözleri sebebiyle 3 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'a kovulmuştu¹³.

Nemrut Mustafa Paşa başkan olarak atandıktan sonra Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesi, Kuvâ-yı Milliye destek olan herkese son derece ağır cezalar vermiştir. Cezalar, sanık eğer yakalanmışsa vicahen, ele geçmemiş ise gıyaben verilmiştir. Bu meyanda ilk olarak 14 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey, Ali Fuad Bey (Cebesoy), Alfred Rüstem Bey, Dr. Adnan Bey (Adıvar) ve Halide Edip Hanım yakalanmamış olmaları sebebiyle gıyaben idama mahkûm edilmişlerdir. Mahkemenin bu kararı, padişah tarafından da onaylanarak 24 Mayıs 1920 tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayımlanmıştır¹⁴. İdama gerekçe olarak adı geçen şahısların, "Kuvâ-yı Milliye" adı altında ülkede fitne ve fesat çıkardıkları gibi, bu yöndeki faaliyetleri teşvik ettikleri suçlaması yapılmıştır. Kararda ayrıca, Kanûn-ı Esasî'ye aykırı olarak halktan zorla para aldıkları, Kuvâ-yı Milliye için asker topladıkları, kendilerine karşı gelenlerin ise cezalandırdıkları iddia edilmiştir¹⁵. Gerekçede de açıkça ifade edildiği gibi, vatanın bağımsızlığı için canlarını feda edenler kanun nezdinde suçlu sayıldığı gibi, halk nazarında da küçük düşürülmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu tarihten itibaren farklı zamanlarda olmak üzere, 19 Haziran 1921 tarihine kadar Millî Mücadele destek olanlardan 823 kişiye muhtelif oranlarda cezalar verilmiştir. Nitekim, yukarıda isimleri belirtilen kişiler dışında kalan "suçluların" da cezalandırılmaları istenirken, mevcut hükümet ve hilâfet aleyhine çeşitli suçlar işleyen Mustafa Kemal'in tahrik aracı ve onun cereyanının teşvikçisi olanların işledikleri siyasi suçlardan dolayı tutuklanmalarının ve idamlarının şart olduğu zikredilmiştir¹⁶. Böylece verilen cezalarla, ülkeyi düşman işgal ve istilâsından kurtarmak için çırpınan sivil veya asker bütün Kuvâ-yı Milliyecileri tasfiye etme amacı güdüldüğü gibi, katılmayı düşünenlere de gözdağı verilmek istenmiştir¹⁷.

13 Nemrut-Kürt Mustafa Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Ferudun Ata, **Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa, Bir İşbirlikçinin Portresi**, İstanbul, 2008.

14 **Takvim-i Vekâyi**, 24 Mayıs 1336 (24 Mayıs 1920), nr. 3861.

15 **BOA.**, BEO., 347564; **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, 520, 62, 62-1

16 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, 1260, 9, 9-5.

17 **ATASE Arşivi**, İSH Koleksiyonu, 1085, 36, 36-1.

Bu dönemde Divân-ı Harb mahkemesi ve onunla özdeşleşmiş olan Nemrut Mustafa Paşa Kuvâ-yı Milliye'yi, basın yoluyla destekleyenlere de ağır cezalar vermek suretiyle engellemek istemiştir. Nitekim o dönemde İstanbul'da yayın yapan *İkdam* ve *Vakit* gibi Kuvâ-yı Milliye hakkında olumlu yayın yapan gazeteler veya bu gazetelerin Millî Mücadelenin başarılarına yer vermeleri dolayısıyla kapatılmaları veya sorumlularının cezalandırılmalarıyla sonuçlanmıştır. Hatta Mustafa Kemal Paşa'ya gazetede "Paşa" demek bile suç sayılmış, Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir'de kazandığı bir askerî başarıya yer verilmesi "devlete zarar vermek" şeklinde değerlendirilerek ilgililerin cezalandırılması cihetine gidilmiştir¹⁸. Öte yandan millî harekete destek veren basını cezalandırma işi sadece İstanbul'la sınırlı kalmamış, Anadolu'da yayın yapan gazetelerin de benzer akıbetlerle karşılaşmalarına yol açmıştır. Ancak hükümetin gücü Anadolu'da yayımlanan gazeteleri kapatmaya gücü yetmediği zaman bunu İtilâf Devletleri askeri marifetiyle gerçekleştirmişlerdir. Nitekim, Konya'da yayımlanan *Öğüt* gazetesinin matbaası, İngilizlerin de baskısıyla İtalyanlar tarafından işgal edilerek çalışmaları engellenmiştir¹⁹.

Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesi ve onun başkanı Nemrut Mustafa Paşa, millî hareketi nerede, kim, nasıl desteklerse desteklesin, onu engelleme konusunda son derece keskin davranışlar sergilemiştir. Bu kapsamda Bursa valiliği ve Ali Rıza Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Dâhiliye Nazırı olarak görev yapmış olan Ebubekir Hazım Tepeyran'ı, Millî Mücadeleye destek olmasından dolayı yargılamış, O'nu, "*kuvâ-yı milliye adlı cemiyet-i bağıyenin tabrik ve teşvikçilerinden*" olmakla suçlu bulunarak idama mahkûm edilmiştir. Ancak bu idam kararı, yaşı ve hastalığı sebebiyle kürek cezasına çevrilmiştir²⁰.

Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesinin Millî Mücadeleye yönelik faaliyetleri dolayısıyla cezalandırdığı kişilerden birisi de Dramalı Rıza Bey'dir²¹. Dramalı Rıza Bey'in cezasının diğerlerinden farkı, yargılamanın vicahen yapıp hakkında verilen idam hükmününün 12 Haziran 1920 tarihinde infaz edilmesidir. Dramalı Rıza Bey, Gelibolu yarımadasının Akbaş mevkiindeki İngiliz ve Fransız

18 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, Haz. Atilla Özkırımlı, İstanbul, 1980, s. 58-59.

19 Süleyman Beyoğlu, "Mütareke Döneminde Basının Sansürüne Bir Örnek: *Öğüt* Gazetesinin Kapatılması", *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3/4, İstanbul, 1995, s. 38-40.

20 BOA., BEO., 348382.

21 Dramalı Rıza Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Akandere- Ferudun Ata, *Dramalı Rıza Bey ve Millî Mücadeledeki Hizmetleri*, İstanbul, 2009.

askerlerinin kontrolünde olan cephaneliği basıp, buradaki İtilâf Devletleri askerlerinin elini kolunu bağlattırarak silah ve mühimmatı kaçırmaması, böylece bu eylemin hükümetin başına bir problem çıkarması sebebiyle suçlu bulunmuştur²².

Kuvâ-yı Milliye Davalarının Sonu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılıp millî hareketin 1920 yılının ikinci yarısından itibaren daha da güçlenmesi, Sevr Antlaşması'nın imzalanmış olmasına rağmen uygulanma imkânını bulamaması, İtilâf Devletleri'ni Osmanlı Devleti'ne karşı farklı bir politikaya yöneltmiştir. Damat Ferit Paşa hükümeti ile ulaşamadıkları amaçlarına, Ankara hükümeti ile ilişki kurup, Sevr Antlaşmasını uygulayabilecek yeni bir hükümetle ulaşmayı düşünmüşlerdir²³. Bir başka deyişle, İtilâf Devletleri, Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesince Kuvâ-yı Milliye'yi engelleyebilmek için verilmiş yüzlerce cezaya rağmen, olayları kendi arzu ettikleri istikamete çevirememişlerdir. Dolayısıyla kendi menfaatleri bakımından yeni bir hükümeti daha uygun bir yol olarak gören İtilâf Devletleri bu amaçla Sultan Vahdettin ile görüşmüşlerdir. Nitekim, Damat Ferit hükümetinin nazırlarından Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) bunu teyit eden görüşleri aynen şöyledir: *"Salih Paşa Heyetinin Anadolu ile uzlaşma siyasetine önem vermeyen ve Teşkilât-ı Milliye'yi eleştirmiyor" diyerek düşmesine sebep olan İtilâf Devletleri, iş isten geçtikten sonra Anadolu ile uyuşma siyasetini tavsiye etmiş... Bu hal, İtilâf Devletleri'nin hakkımızdaki iyi niyetlerinde değil, muhtemelen, olayları istedikleri şekle sokmaktan aciz kalmış olduklarını anlamaları yüzündendi"*²⁴.

Netice itibariyle Damat Ferit Paşa hükümeti 17 Ekim 1920 tarihinde istifa etmiş, 2 Ekim tarihinde de Tevfik Paşa hükümeti kurulmuştur²⁵. Yeni hükümetle birlikte kamuoyunda iyimser bir hava oluşmuştur. Özellikle Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesinde yaşanan haksızlıklar, bizzat mahkeme başkanı Nemrut Mustafa Paşa'nın yaptığı suiistimler ciddi rahatsızlıklara yol açtığı için, bunların son bulacağı ümit edilmekteydi. Bu durum *Vakit* gazetesinde; *"Divân-ı Harbler ile hapisane semtinden şiddetli bir haykırış yükseldi. Gazete sütunlarından 'adalet!..adalet!..sesleri yükseldi'"* şeklinde yer almıştı²⁶. Zaten bu değişik-

22 BOA., DUİT, 79/5-117.

23 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Ankara, 1994, s. 247.

24 Mehmet Tevfik Bey (Biren), **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, II, Yay. Haz. F. Rezan Hürmen, İstanbul, 1993, s. 416.

25 *Mehmet Tevfik Bey'in*, s. 416-417.

26 **Vakit**, 24 Teşrin-i Evvel 1336 (24 Ekim 1920), nr. 1033.

le meydana gelen beklenti somut taleplere dönüşmüş, yargılamalarda mağdur olanlar, kararların yeniden gözden geçirilmesi için hükümete dilekçeler vermeye başlamışlardır²⁷. Bütün bu beklentiler, Divân-ı Harb heyetinin değiştirilmesiyle daha da büyük ümitlerin doğmasına yol açmıştır. Bu çerçevede mahkeme başkanını Nemrut Mustafa Paşa'nın görevine son verilmiş, yerine Topçu General Hurşit Paşa'nın başkanlığındaki yeni mahkeme heyeti atanmıştır²⁸.

Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı olarak göreve gelen Tevfik Paşa zamanında yapılan değişiklik doğrultusunda Meclis-i Vükelâ, Divân-ı Harb-i Örfilerce verilen kararları yeniden incelemeye almıştır. Hükümetin kurulmasından üç gün sonra, 24 Ekim 1920 tarihinde toplanan hükümet, siyasi baskıların da arttığı bir zamanda yargılamalar sırasındaki suiistimalleri ele almıştır. Toplantının sonunda, bir süredir Divân-ı Harb tarafından verilen kararların, hukukçuların ve aydınların vicdanını tatmin edecek kanunî isabette olmadığına dikkat çekilmiş, mahkemenin yetkisi olmadığı halde bazı davalara baktığı eleştirisini getirmiştir. Netice itibarıyla alınan karar doğrultusunda, 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren Divân-ı Harb-i Örfice verilen kesinleşmiş veya kesinleşmemiş bütün kararların temyiz edilme hakkı tanınmıştır²⁹. Mahkeme başkanı Hurşit Paşa konuyla ilgili yaptığı açıklamada, 1 Kasım 1920 tarihinde yürürlüğe giren temyiz kararları doğrultusunda tüm hükümlerin temyize gönderildiğini söylemiştir³⁰. Bu karar, bir önceki başkan olan Nemrut Mustafa Paşa zamanında verilen bütün kararların yeniden ele alınacağı anlamına geliyordu. Bu çerçevede Askerî Temyiz Divânı hemen harekete geçmiş ve ilk ele aldığı davaların başında Kuvâ-yı Milliyeye katılan veya destek olanlara ait karar dosyalarını incelemeye başlamıştır³¹.

Askerî Temyiz Divânı, incelemesinin ilk sonuçlarını 1921 yılının ilk aylarında karara bağlamıştır. Buna göre 16 Şubat 1921 tarihinde Kuvâ-yı Milliyeye destek dolayısıyla ceza alanlardan 6 kişinin idam kararını bozmuştur.

1921 yılının ilk ayları artık Millî Mücadelenin belli bir başarıya ulaştığı, gerek İstanbul hükümeti gerekse İtilâf Devletleri nezdinde önemli mesafeler aldığı bir dönemdir. Ayrıca Tevfik Paşa hükümetinin veya mahkeme üyelerinin de

27 **Vakit**, 23 Teşrin-i Evvel 1336 (24 Ekim 1920), nr. 1032

28 **BOA.**, BEO., 349500.

29 **BOA.**, MV., 252-136, lef, 2.

30 **Alemdar**, 9 Teşrin-i Sani 1336 (9 Kasım 1920), nr. 682.

31 **Vakit**, 16 Şubat 1337 (16 Şubat 1921), nr. 1146.

millî harekete yönelik bakışında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim Divân-ı Harb-i Örfî heyetinin 14 Nisan 1921 tarihinde Harbiye Nezareti'ne bu yönde gönderdiği bir yazı dikkat çekicidir. Bu yazıda; I. Divân-ı Harb-i Örfî'de görüşülen davalar arasında Kuvâ-yı Milliye ile alâkadar olmaktan sanık bazı kişilere ait hususların da bulunduğu dile getirilmiştir. Oysa Kuvâ-yı Milliye'nin vatanın korunması için kurulmuş bir kuvvet olduğu konusunda herhangi bir tereddüdün olmadığı gibi, yazıda bu kuvvetlerin, düşman tecavüzlerine karşı vatanı ve millî namusu dirayetli bir şekilde muhafaza etmek için uğraştığına işaret edilmiştir. Dolayısıyla böylesine hassas bir dönemde, sadece Kuvâ-yı Milliye ile ilişkisi olmaktan dolayı sanık olmuş kişilerin yargılanmalarının uygun görülmediği, bu tür davaların tamamının birden hükümden düşürülmesi için gerekli teşebbüsün yapılması talep edilmiştir³². Mahkeme ayrıca, bir önceki mahkeme heyeti tarafından giyaben mahkûm edilmiş ve kendilerince de yargılamak üzere tutuklanmış veya sorgulanmak üzere olanların toplam sayısının 823 kişi olup, bunların çoğunun Anadolu'da bulunduğu, bir kısmının da kayıp olduğu raporunu sunmuştur. Dolayısıyla tutuklu veya mahkûm olarak zaten ellerinde kimsenin bulunmadığı bilgisini vererek, pratikte mahkemenin Kuvâ-yı Milliye-cileri engelleme imkânına sahip olmadığına işaret edilmiştir. Mahkeme heyeti bir yandan söz konusu kişilerin ellerinde olmaması sebebiyle yargılanmalarının anlamsızlığına dikkate çekerken, bir yandan da aslında yapılan yargılamayı içine sindiremedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim heyet, yargılamanın hukuken kaldırılmasının, mukaddes vatanın selameti bakımından son derece gerekli olduğu yönünde görüş belirtmiş, Meclis-i Vükela'nın bu doğrultuda bir karar vermesini sağlamaya çalışmıştır³³.

Divân-ı Harb-i Örfî'nin Harbiye Nezareti'ne gönderdiği temyiz talebi doğrultusunda konu Meclis-i Vükela'da ele alınmıştır. Burada yapılan görüşmelerde; Kuvâ-yı Milliye meselesi, mahkemenin yetki alanı içerisinde olmakla beraber, vatanın savunması çerçevesinde kurulmuş olan Kuvâ-yı Milliye ile alâkadar olanlar hakkında takibat yapılmasının adalete uygun olmayacağından, bu davanın tamamının düşmesi ve mallarına yönelik haczin kaldırılması hususunu karara bağlamıştır³⁴.

Netice itibarıyla, İkinci Dönem Damat Ferit Paşa hükümetinin mahkeme başkanı olan Süleymaniyeli Kürt Mustafa Paşa, Kasım 1920 yılı içinde gerek tehcir davaları gerekse Kuvâ-yı Milliye davalarında yapmış olduğu hukuksuzluk

32 ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, 1085/77-1.

33 ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, 1085/36-2.

34 BOA., MV., 221/128.

sebebiyle tutuklanıp hesap verirken³⁵, Tevfik Paşa'nın son sadrazamlığı döneminde mahkeme başkanlığını yürüten Hurşit Paşa mahkemesi ve temyiz heyeti, temyiz kararları doğrultusunda bütün davaları incelemiş ve verilen kararların adil olmadığına hükmederek bütün kararları bozmuştur.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle birlikte neredeyse topraklarının önemli bir kısmını kaybeden ve kalanının da işgaline engel olamayan Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmak için daha çok galip devletlerin isteğine uygun bir politika izlemeyi kendisi açısından tek çıkar yol görmüştür. Bu çerçevede Anadolu'nun işgalini engellemek bir tarafa, uysal bir tavrın ülke için daha doğru bir siyaset olacağına karar vermiştir.

İtilâf Devletleri ise işgaller karşısında ilk aylarda ciddi bir mukavemet görmeyince, Osmanlı Devleti'ne karşı politikalarını savaşı kaybeden diğer ülkelerin aksine daha da acımasız davranmışlar, neredeyse bütün Türk Milletini yok etmeye yönelik bir uygulama içinde olmuşlardır.

Türk Milleti İtilâf Devletleri'nin haddi aşarak, bütün Anadolu'yu parçalamaya yönelik niyetini görünce buna sessiz kalmamış, toplu bir savunmaya geçerek, bağımsızlığını yeniden elde etmenin çabasına düşmüştür. Bu çaba İstanbul hükümetinin takip ettiği politikayla çelişince, millî hareketin lideri olan Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere bütün silah arkadaşları ve bu harekete destek veren herkes engellenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Damat Ferit Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında yetkileri artırılan Divân-ı Harb-i Örfî mahkemesi, bütün Kuvâ-yı Milliye önderlerine idam dahil ağır hapis cezaları vermiştir. Bu cezalandırma işinde eylemi gerçekleştirken mahkemenin başkanlığını yapmakta olan Nemrut Mustafa Paşa'nın da özel çabasıyla millî harekete destek olanlara haksız ve zalimane kararlar verilmiştir.

Ancak Damat Ferit Paşa zamanında verilen haksız cezalar, Tevfik Paşa'nın sadrazam olmasıyla yeniden gözden geçirilmiş, kararların temyiz edilebilme hakkının tanınmasıyla birlikte 23 Nisan 1920 tarihinde sonra verilen bütün cezalar temyizce bozulmuştur. Böylece İtilâf Devletlerinin yönlendirmesiyle hareket eden Damat Ferit Paşa hükümeti, mahkeme aracılığıyla yüzlerce kişiye idam dahil ağır cezalar vermiş olmasına rağmen millî hareketi engelleyememiş, Türk Milleti tam bağımsızlığına tekrar kavuşmuştur.

35 **Vakit**, 16 Teşrin-i Sani 1336 (16 Kasım 1920), nr. 1056.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

- 1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- 2- Genelkurmay (ATASE) Arşivi

B- Süreli Yayınlar

Alemdar

Vakit

Takvim-i Vekâyii

C- Telif Eserler

Akşın, Sina, **İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, İstanbul, 2010.

Ata, Ferudun, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

—————, **Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa**, Temel Yayınları, İstanbul, 2008.

Beyoğlu, Süleyman, “Mütareke Döneminde Basının Sansürüne Bir Örnek: Öğüt Gazetesi'nin Kapatılması”, **Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 3/4, İstanbul, 1995, s. 38-40.

Refi, Cevad, “Yeni Vaziyet Karşısında”, **Alemdar**, 5 Nisan 1336 (5 Nisan 1920), nr. 474.

(Biren), Mehmet Tevfik Bey, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, II, Yay. Haz. F. Rezan Hürmen, İstanbul, 1993.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda**, Haz. Atilla Özkırımlı, İsÖzsoy, Osman, **Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı, 1918-1923**. İstanbul 2007.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Ankara, 1994.

Şimşir, Bilâl N., **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler, II, Mütareke Dönemi (1918-1922)**, İstanbul, 1999.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1951.

KOCATEPE'DEN Dumlupınar'A BİR SÖZLÜ TARİH DENEMESİ

Temuçin F. ERTAN*

Kadri UNAT**

Özet

Kocatepe'den Dumlupınar'a, Büyük Taarruz sırasındaki gelişmeler incelenirken, "Kocatepe'den Dumlupınar'a" ifadesinden hem bir tarih aralığı hem de belirli bir coğrafya anlaşılmaktadır. "Kocatepe'den Dumlupınar'a" derken, söz konusu alanda, 1922 yılınının 26-31 Ağustos günlerinde yaşananlar kastedilmektedir.

Bu bildiriye, söz konusu alanda 2004-2006 yıllarını kapsayan bir projeye bağlı olarak gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmasının sonuçları sunulacaktır. Bugün Başkomutan Tarihi Milli Parkı olarak bilinen ve Kocatepe'den Dumlupınar'a uzanan bölgede yer alan belde ve köylerde yapılan görüşmelerin gecikmiş bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Yakın dönem tarih araştırmaları için sınırlı nitelikte de olsa kaynak niteliği taşıyan sözlü tarih çalışması, Büyük Taarruz'un kaderinin belirlendiği coğrafyada sadece Büyük Taarruz'un değil Milli Mücadelenin kesin sonucunun alındığı 26-31 Ağustos 1922 tarihlerinde yaşananların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bildiriye, Kocatepe bölgesindeki köyler ile Dumlupınar ilçesi ile bu ilçeye bağlı bazı köylerde yaşayan tanıklarla yapılan görüşmelerden örnekler aktarılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Başkomutan Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz, Dumlupınar, Kocatepe, Milli Mücadele, Sözlü Tarih.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, tfertan@ankara.edu.tr

** Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, unat@ankara.edu.tr

AN ORAL HISTORY TRIAL FROM KOCATEPE TO DUMLUPINAR

Abstract

While studying on the progress of the “Great Offensive” from Kocatepe to Dumlupınar, the term of “From Kocatepe To Dumlupınar” includes not only a specific date range but also a specific geographic area. “From Kocatepe to Dumlupınar” refers to the experiences and events on 26th August-31st August of 1922 in the area of Kocatepe-Dumlupınar.

In this paper, the results of an oral history workout which is a part of a project that was carried out in 2004-2005 in the aforementioned area will be presented. The interviews that were made in those villages and towns in the area of Kocatepe-Dumlupınar which is today known as Chief Commander Historical National Park will be interpreted.

The oral history workout which is a limited resource for the recent historical researches will contribute to understanding the facts better and the events of 26-31 August 1922 in the area of Kocatepe-Dumlupınar. The interviews which were made with some of the witnesses in the villages and towns of Dumlupınar and Kocatepe, will be cited in this paper.

Key Words: Battle of the Commander-in-Chief, Dumlupınar, Great Offensive, Kocatepe, National Struggle, Oral History.

GİRİŞ

Tarih çalışmalarının neredeyse hepsi, geçmişi aydınlatarak kendine göre bir kurgu oluşturmak suretiyle toplumu bilgilendirmeyi, bilinçlendirmeyi ve biçimlendirmeyi amaçlar. Tarih çalışmaları sayesinde geçmişin sözlü gelenek ve yazılı kronikler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla hem bilimsel hem pedagojik hem de popüler bağlamda bir etki alanı ortaya çıkar. Günümüzde de eğitim kurumlarında öğrencilere tarih eğitimi verilmesi ve popüler tarih kitaplarının en çok satan kitaplar arasında yer alması bundan kaynaklanmaktadır.¹ İnsanlar tarih aracılığıyla yaşamları boyunca karşılaştıkları değişim ve dönüşümleri anlamlandırmaya çalışırlar. Okullarda öğretilen siyasi ve toplumsal tarih de öğrencilere, mensubu oldukları siyasi ve toplumsal sistemin nasıl oluştuğunu, güç odaklarının ve çatışmaların söz konusu sistemde nasıl bir rol oynadığını ve oynamaya devam ettiğini anlama noktasında yardımcı olur.²

İncelenen tarihi bir olayın günümüze yaklaşmasıyla sözlü tarihin bir yöntem olarak kullanılması arasında pozitif korelasyon vardır. Daha açık bir deyişle olaylar günümüze ne kadar yakınsa sözlü tarih de o denli kaçınılmaz bir yöntem olmaktadır. Sözlü tarih, toplumsal tarihten siyasi ve ekonomik tarihe uzanan geniş yelpazede, geçmişin hafızalarda kalan izlerini derleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır.³ Herkesin kendi yaşamına ilişkin anlatabileceği bir öyküsü vardır ve bu yaşam öyküleri 20. yüzyıl tarihi için değerli bilgiler içerir. 20. yüzyılın sözlü tarih açısından değerli bilgiler içermesi yorumu, keyfi bir yaklaşım değildir. Çünkü bugün itibarıyla 20. yüzyıl öncesine dair sözlü tarih olanağı bulunmadığı gibi, 21.yüzyıl ise henüz tarih araştırmaları için bir zaman dilimi olarak görülmemektedir. Elbette zaman içerisinde 20. yüzyıl da sözlü tarih çalışmasının dışında kalacak, 21. yüzyıl ise tarihçi için çalışılacak bir zaman aralığı haline gelecektir. Nitekim sözlü tarihin birincil amacı, bireylerin yaşam öykülerine dair anlattıklarını ses veya görüntü yoluyla kaydederek bir arşiv oluşturmak ve belirli tarihi dönem ve konular üzerine yapılan çalışmalarda bu kayıtlardan faydalanmaktır.⁴ Sözlü tarihin diğer bir amacı da resmi kaynaklara dayalı tarih

1 Paul Thompson, **Geçmişin Sesi**, Çev: Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1.

2 Thompson, **a.g.e.**, s. 2.

3 <http://www.tarihvakfi.org.tr/cms/index.php/sozlu-tarih-calismalari/item/114-sozlu-tarih-nedir>(Erişim Tarihi: 23.08.2012)

4 <http://myweb.sabanciuniv.edu/sozlutarih/>(Erişim Tarihi: 23.08.2012)

yazımında yer almayan ve bir anlamda tarihin kıyısında kalan insanların yaşam öykülerini ortaya çıkarmaktır.⁵ Bu çerçeveden bakıldığında cinsiyeti, yaşı, işi, yeteneği ya da önemi ne olursa olsun, her bireyin kendi yaşam deneyimi hakkında söyleyeceği ve başkalarıyla paylaşacağı ilginç yaşantılarının olduğu ve bunun da sözlü tarihin temellerinden birisini oluşturduğu söylenebilir.

Sözlü tarihin bir yöntem olarak kullanıldığı tarihsel olayların günümüze yakın olaylar olduğuna kuşku yoktur. Ancak tarihsel bir olay günümüze yaklaştıkça siyasallaşabilir, duygu, düşünce ve ideolojik dünyamızın bir parçası haline gelebilir. Nitekim sözlü tarih var olan bütün tarihsel bilgi ve birikimi değiştirmenin bir aracı olmak zorunda değildir. Ama sözlü tarih yukarıda idealize edilen anlayışın dışına çıkılarak da kullanılabilir. Daha açık bir deyişle spekülatif bir şekilde tarihin içeriğini ve amacını değiştiren bir araç da olabilir. Yani tarihin odak noktasını değiştirmek ya da yeni araştırma alanları açmak için kullanılabilir ve böylece tarih yazımında tarihi yaratan ve yaşayan insanlar kendi ifadeleriyle merkezi bir yere oturtulabilir.⁶ Diğer taraftan bu tür çalışmalarda tutarsızlıkların mutlak olarak bilerek yanlış ve saptırma amacından kaynaklanmadığı da bir gerçektir. Çoğu zaman gerçek zannedilen algılar iyi niyetli de olsa, bizleri yanıltabilir. Bu nedenle sözlü tarih çalışmalarına temkinli yaklaşılması ve sunulan bilgilerin zaman-mekân, neden-sonuç incelemesi yapılarak test edilmesi zorunludur. Bu sayede tarihi bir olayın istismar edilmesinin önüne geçilebilir.

Söz konusu sözlü tarih çalışması, Başkomutan Tarihi Milli Parkı bünyesinde gerçekleştirilen bir projenin parçası olarak yapılmıştır. Ancak sadece Tarihi Milli Park'ın sınırları kapsamında bir çalışma yapılmamış, Milli Park'ın yakınındaki yerlerde de görüşmelerde bulunulmuştur. Bu açıdan sözlü tarih çalışmasınının 26 Ağustos-31 Ağustos 1922 tarihleri arasındaki çatışmaların yaşandığı coğrafyada gerçekleştirildiği söylenebilir. Aslında belirtilen zaman aralığı Büyük Taarruz'un kaderinin belirlendiği günleri kapsamaktadır. Görüşmelerde 80-100 yaşları arasındaki kişilere sorular yöneltilmiştir. Bugün itibarıyla çoğunun aramızdan ayrıldığı otuz civarında kişiyle bundan yedi yıl kadar önce yapılan görüşmeler kısa kısa soru-cevap şeklinde değil, ele alınan döneme tanıklık edenlerin uzun uzun anlatımları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu sözlü tarih çalışması, olay bağlamında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

5 Mine Tan, "Erken Cumhuriyet Çocuklarıyla Bir Sözlü Tarih Denemesi", **Cumhuriyet ve Çocuk İkinci Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, Ankara, ÇOKAUM Yay., Ankara, 1999, s. 26.

6 Thompson, **a.g.e.**, s. 2.

ile de sınırlı kalmamıştır. 1921 yılının ortalarından itibaren bölgede başlayan ve yaklaşık 14 ay süren Yunan işgal dönemi de işlenmiştir.

GÖRÜŞMELER ve TESPİTLER

Afyon-Kütahya bölgesi 1921 yılının ortalarından itibaren Yunan işgaline uğramış ve bir yılı aşkın bir süre Yunan ordusunun denetiminde kalmıştır. Bu süre zarfında bölge, diğer işgal bölgeleri gibi baskı ve şiddete maruz kalmış ve yaşayanların hafızasına kazınan olaylara sahne olmuştur. Genel olarak Büyük Taarruz, özel olarak Başkumandan Meydan Muharebesi sayesinde bölge Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Ancak işgal öncesi ve sonrasında yaşananlar, bölge insanının hafızasında korku, cesaret, kızgınlık ve hüznün gibi farklı duygularla geleceğe taşınmıştır. Bu geleceğe taşınan duygu ve düşüncelerden hatırdaki kalınların da, sözlü tarih çalışmasıyla bugüne aktarılması için çaba sarf edilmiştir.

Öncelikle Yunan askerlerinin işgal sırasında etrafı yakıp yakmak suretiyle köylere ve çeşitli yerleşim yerlerine verdikleri zararların, görüşme yapılan kişilerin hemen hepsinin hafızasında son derece canlı olarak yer aldığı tespit edilmiştir.

Örneğin işgal sürecinde çocuk yaşlarda olan *Hüseyin Aksu*; Yunanlıların Dumlupınar'a girerek şehri kontrol ettiklerini ve köylülere hayvan, yiyecek, giyecek aldıklarını belirterek, Dumlupınar'da bir buçuk sene kaldıklarını ifade etmiştir.⁷

Olaylara bizzat tanık olan *Mehmet Ali Yörür* de hatırladıklarını; "...*Bütün her yeri yaktılar. Bir hanede üç aile durduk, yaşadık. Bitin pirenin içinde aç, susuz yaşadık. Geceleri bir ışık gördüklerinde o evi yakıyorlardı. Işık açmak yasaktı. Hep karanlıkta yaşıyorduk. Su bile yoktu. Allahın suyunu çeşmelerden izinle getirebilirdik...*"⁸ şeklinde ifade ederek söz konusu işgal yıllarında yaşam koşullarının ne kadar ağır ve tehlikeli olduğunu gözler önüne seren ilginç bilgiler vermiştir.

Tınaztepe'den 1909 doğumlu olan ve işgal günlerini hatırlayan *İbrahim Uğur* da; Yunan ordusunun Tınaztepe'de 18 ay kaldığını hatta Tınaztepe'de karakol kurduğunu ifade ederek, Yunanlıların köylülerin mallarını gasp ettiğini, hayvanlarını aldığını ve etrafta deyim yerindeyse taş üstünde taş bırakmadığını belirtmiştir.⁹

7 *Hüseyin Aksu(1331-1915 doğumlu) ile Yapılan Görüşme*, Dumlupınar, 18.09.2005.

8 *Mehmet Ali Yörür(1331-1915 doğumlu) ile Yapılan Görüşme*, Dumlupınar, 18.09.2005.

9 *İbrahim Uğur(1322-1906 doğumlu) ile Yapılan Görüşme*, Tınaztepe,19.09.2005.

Yıldırım Kemal'den tanık *Niyazi Yazılıkaya* da; Yunanlıların işgal sırasında kakol kurduklarını, bir seneden uzun bir süre köyde kaldıklarını ve aralarında süvarilerin de bulunduğunu fakat halka zarar vermediklerini belirterek Yunan ordusunun bölgede nasıl bir yapılanma oluşturduğu yönünde önemli bilgiler aktarmıştır.¹⁰

İşgal yıllarında 8-9 yaşlarında olan *Hasan Arı* ise; Yunan ordusunun Büyük Kalecik'ten geçiş yaparak Afyon'a doğru gittiğini ve bir evi yaktıklarını ancak bir Yunan subayının yangını söndürterek evin tamamen yanmasını engellediğini ifade etmiştir. Bunun yanında halka karışmadıklarını ve Büyük Kalecik'te durmadıklarını da belirtmiştir.¹¹ Yine bu süreçte 12-13 yaşlarında olan *Ahmet Karabacak* da *Hasan Arı*'nın aktardıklarını teyit eden bilgiler vererek; Yunan ordusunun Büyük Kalecik'te durmadığını, köylülere karışmadığını ve sadece bir evi yaktığını ifade etmiştir.¹²

İşgale uğrayan yerleşim yerlerinde yaşayan halkın, özellikle de kadın ve çocukların büyük bir kısmının öldürülme kaygısıyla dağlara, ormanlara ve Afyon civarına kaçmak zorunda kaldığı, görüşme yapılan kişilerin çoğunun aktardığı bilgiler arasında yer almıştır. İnsanların dağlara kaçmaları, Yunanlılar tarafından öldürülme ve esir alınma korkusunu çok yoğun olarak yaşadıklarını göstermektedir.

Yunan Ordusu Tarafından Esir Alınan Türkler
Eleftherios Venizelos Arşivi Fotoğraf Koleksiyonu Dosya No: 1-009-2683

10 *Niyazi Yazılıkaya*(1329-1913 doğumlu) ile Yapılan Görüşme, Yıldırım Kemal, 18.09.2005.

11 *Hasan Arı*(1326-1910 doğumlu) ile Yapılan Görüşme, Büyük Kalecik, 11.04.2004.

12 *Ahmet Karabacak*(1324-1908 doğumlu) ile Yapılan Görüşme, Büyük Kalecik, 11.04.2004.

Dumlupınar'dan *Hüseyin Aksu*; Yunanlıların Dumlupınar'da bir buçuk sene kaldıklarını, sağı solu yaktıklarını belirttikten sonra bazı köylülerin Dumlupınar'ı terk ettiğini ve Yunanlılar çekildikten sonra da geri geldiklerini ifade etmiştir.¹³ Nitekim istihbarat zabiti olan bir teğmen de Türk ordusunun son ileri harekâtı sırasında güzergâh üzerinde bulunan köylülerin anlattıkları doğrultusunda bir rapor hazırlamıştır. Tanıkların aktardıklarına benzer bilgiler içeren söz konusu raporda, Yunan ordusunun zarar verdiği yerleşim yerlerinin ve şahısların bir kısmının isimlerine de yer verilmiştir.¹⁴ Söz konusu belgede yer alan yerleşim merkezlerinin büyük bir kısmı sözlü tarih çalışmasının yapıldığı bölge olan Başkomutan Tarihi Milli Parkı sınırları içindedir. Öyle ki, belgede de sözü edilen Keçililer'den olayları bizzat yaşayan *Aziz Ağaç* da benzer bilgiler aktararak; Yunanlıların köyden geçtiğini fakat köyde kalmadıklarını ve sağı solu yakıp yıktıklarını belirtmiştir. Yunan askeri gelince de herkesin civardaki dağlara kaçarak saklandığını, Yunan askeri geri çekildikten sonra geri geldiklerini aktarmıştır.¹⁵

Ahmetpaşa köyünden 1909 doğumlu *Fatma Yiğit* de; köylülerin Yunanlılardan korktuklarını, iki sene civarında bir işgal döneminin yaşandığını ve işgal sırasında köylülerin bir kısmının Afyon'a kaçtığını bir kısmının ise köyde kaldığını aktarmıştır.¹⁶ Çakırköy'de yaşayan 1916 doğumlu *Osman Kayhan* da benzer bilgiler aktararak; Yunanlıların bölgede 18 ay kaldıklarını, köylülerinin Yunanlılar tarafından yakılıp yıkıldığı için Afyon ve civarına muhacir olarak gittiklerini belirtmiştir.¹⁷ Yunan ordusunun işgal ettiği yerlere verdiği zararlarla ilgili olarak İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin istihbarat kalemi tarafından İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya temsilciliklerine gönderilen 20 Ekim 1920 tarihli bir başka raporda da Yunan ordusunun mezaliminden bahsedilmektedir.¹⁸

Tınaztepe'den *İbrahim Uğur* ise görüşme yapılan diğer kişilerden farklı bir noktaya temas ederek hatırladıklarını; "...Yunan gelince bizi köyden çıkardı.

13 *Hüseyin Aksu ile Yapılan Görüşme*, Dumlupınar, 18.09.2005.

14 **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi K21G17B17**

15 *Aziz Ağaç(1331-1915 doğumlu) ile Yapılan Görüşme*, Keçililer, 23.05.2004.

16 *Fatma Yiğit(1325-1909 doğumlu) ile Yapılan Görüşme*, Ahmetpaşa Köyü, 29.08.2005.

17 *Osman Kayhan(1332-1916 doğumlu) ile Yapılan Görüşme*, Çakırköy, 09.10.2005.

18 **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi K18G64B64**; Yunan ordusunun Batı Anadolu'daki mezalimi ile ilgili çok sayıda belgenin bulunduğu bir gerçektir. Bu çalışmada sadece bu iki belge ile yetinilmiştir.

Gittik, hiç birimiz kalmadık, gittik. Kimimiz Afyon'a, kimimiz başka yerlere gittik, dağıldık. Annem sağ idi. Emmilerim vardı. Hepsi bana sahip çıkıyordu. Ondan sonra ne kadar durduk bilmiyorum. Sonra gel emri geldi, biz de geri döndük.” şeklinde aktarmıştır.¹⁹

İşgal süresince Yunan birliklerinin çeşitli yerlerde kurdukları karakollar ve bu karakollardaki askerlerin işesi, Yunan hükümeti açısından önemli bir sorun teşkil etmiştir. İşgal döneminin şartları göz önünde bulundurulduğunda, Yunanistan'dan Anadolu'ya sürekli gıda malzemesi de ulaştırılamayacağı bir gerçektir. Nitekim yapılan görüşmelerde işse sorunuyla ilgili de önemli bilgilere ulaşılmış ve Yunanlıların işgal ettikleri yerlerde mutfak kurarak, halktan zorla aldıkları gıda malzemeleriyle kendilerine yemek yaptıkları anlaşılmıştır. Özellikle kendi geçimlerini sağlamak için besledikleri hayvanlarının Yunanlılar tarafından zorla alınmış olması hemen herkesin hatırladığı bir olaydır.

Yunan Ordusunun Kurbanlık Koyunları

Eleftherios Venizelos Arşivi Fotoğraf Koleksiyonu Dosya No: 1-041-2715

19 İbrahim Uğur ile Yapılan Görüşme, Tınaztepe, 19.09.2004.

Yukarıdaki fotoğrafı da doğrulayan bilgiler veren Yıldırım Kemal'den *Niyazi Yazılıkaya*; Yunanlıların köy odasını mutfağa çevirdiklerini ve köylüden gıda malzemeleri ve hayvan alarak kendilerine yemek yaptıklarını aktarırken,²⁰ Sinanpaşa köyünden *Mehmet Kılıç* da konuyla ilgili olarak benzer bilgiler vermiş ve hatırladıklarını; "13 ay kaldılar, mallarımızı aldılar, ürünlerimizi aldılar, koyunlarımızı, arpalığı aldılar. Bizim evin altında mutfak kurdular... Bizim evde de adamları vardı..." şeklinde aktarmıştır. Kılıç sözlerinin devamında ise Yunanlıların köylülere fazla müdahale etmemekle birlikte sığırların ve koyunların iyilerini seçerek kestiklerini ve kurdukları mutfakta pişirdiklerini söylemiştir. Bunun yanı sıra Yunanlıların tavukları kesmeden kafalarını çevirerek kopardıkları için halkın onlara *Tavukçu Yunan* dediğini de ifade etmiştir.²¹ Ahmetpaşa köyünden işgal sırasında 10-11 yaşlarında olan *Abdullah Kostak* diğerleriyle benzer bilgiler vermekle birlikte, farklı olarak Yunanlıların yaptıkları yemeklerden bazı zamanlarda köylüye de verdiklerini aktarmıştır.²²

Yunan ordusunun işgal sırasında yerli Rum ve Ermenilerden de yararlandıkları yapılan görüşmeler sırasında tespit edilmiştir. Özellikle Türkçe bilen ve İzmir'in işgalinden sonra Yunan ordusuna katılan İzmirli Rumlar, coğrafyayı iyi bildikleri için hem Yunan askerlerine yol göstermişler hem de halkla iletişim kurulabilmesi noktasında önemli bir görev üstlenmişlerdir. Yapılan görüşmelerde bu konuda da önemli verilere ulaşılmış ve yerli halkın bu Rum ve Ermenilere *Ellik Gâvuru* dediği dikkat çekmiştir.

Nitekim *Mehmet Ali Yörür* bir örnekle de bu bilgiyi somutlaştırarak; Yunan ordusunda Türkçe bilenlerin olduğunu, hatta bölgede Filipili isimli bir Rum'un yaşadığını ve bu kişinin işgal sırasında halka çok baskı yaptığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa geldikten sonra da Filipili'nin yakalanarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanına götürüldüğünü ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı evin sahibi olan Ali Rıza'ya, Filipili ile ilgili olarak; "Ali Rıza biz Müslüman'ız, kimseyi öldürmeyiz, yoksak katil oluruz. Esirleri öldürmek bize yakışmaz, Filipili'yi biraz dövün ardından da serbest bırakın" dediğini belirtmiştir. Ancak yine *Mehmet Ali Yörür*'ün aktardığına göre, Filipili işgal yıllarında kadınları taciz ettiği için çok tepki almış ve yakalandığında halk tarafından taşlanarak öldürülmüş, diğer esirlerse başka yerlere götürülmüştür.²³

20 *Niyazi Yazılıkaya ile Yapılan Görüşme*, Yıldırım Kemal, 18.09.2005.

21 *Mehmet Kılıç(1331-1915) ile Yapılan Görüşme*, Sinanpaşa Köyü, 29.08.2005.

22 *Abdullah Kostak(1326-1911 doğumlu) ile Yapılan Görüşme*, Ahmetpaşa Köyü, 29.08.2005.

23 *Mehmet Ali Yörür ile Yapılan Görüşme*, Dumlupınar, 18.09.2005.

Hüseyin Aksu da; Yunan ordusunda İzmir'den getirilen ve Türkçe bilen Rumlar olduğunu ifade ederken,²⁴ *Mehmet Kılıç* da benzer bilgiler aktararak; Yunan ordusunda Türkçe bilen İzmirli Rumların yer aldığını, bunların tercümanlık yaptığını ve halkın onlara *Ellik Gâvuru* dediğini belirtmiştir.²⁵ *Ellik Gâvuru* ifadesini bölgede yaşayan hemen herkesin kullandığı gözlemlenmiştir.

İşgal ortamında sadece Rumların ve Ermenilerin değil, bazı Türklerin de Yunanlılarla işbirliği yaptıklarına dair konuşmalar yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde bölgedeki bazı efelerin Yunan ordusuna yol gösterdiklerinden bahsedilmiş ve bunların Yunan'a efe yazıldıklarına değinilmiştir. Bu kişiler için *Yunan Efesi* tanımlaması yapılmıştır.

Bu bilgiyi örnekle somutlaştıracak olursak; *Hüseyin Aksu*, Yunanlılarla işbirliği yapan efelerle ilgili olarak kendisine yöneltilen soruyu; "*Efeler vardı evet. Buradan da var oradan da var. Keçililerden Aslıhanlardan falan vardı... Yüylükten de Veysel Efe vardı. Bunlar Yunan Efesi'ydi...*"²⁶ şeklinde yanıtlamıştır.

1914 yılı doğumlu olan ve işgal dönemini hatırlayan *Nuri Aksu* da bu konuyla ilgili olarak benzer bilgiler vermiş ve Türklerden bazılarının *Yunan Efesi* olduğunu aktarırken bu durumu "*Bizimkilerden bazıları Yunan'a efe yazılmışlar...*" şeklinde aktarmıştır. Devamında da bu efelerin Yunanlılara hizmet ettiklerini ve Türk askerine ateş ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Yunanlılara efe yazılanların halktan zorla para topladıklarını ifade ederek, *Veysel Efe*'den başka *Memiş Efe* ve *Deli Ahmet* gibi kişilerin de isimlerini zikretmiştir.²⁷

Yunan Ordusu ile işbirliği konusunda hemen herkesin işaret ettiği ismin *Veysel Efe* ya da *Veysel Ağa* olarak tanınan kişi olduğu tespit edilmiştir. Nitekim *Niyazi Yazılıkaya* hatırladıklarını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Birinin ismi Ali'ydi. Keçililerdeki Memiş, Yüylükteki Veysel.... Veysel Efe Yunan ile anlaşmış, Yunan efesi yani. Görürdük biz bunları, gelirlerdi buralara. Böyle buralarda gezerlerdi onlar... Yunan askerleri de korkarlardı onlardan..., Yunanlılar arasında Türkçe bilenler de vardı, Ellik Gâvuru, Rumlar...*"²⁸

24 *Hüseyin Aksu ile Yapılan Görüşme*, Dumlupınar, 18.09.2005.

25 *Mehmet Kılıç ile Yapılan Görüşme*, Sinanpaşa Köyü, 29.08.2005.

26 *Hüseyin Aksu ile Yapılan Görüşme*, Dumlupınar, 18.09.2005.

27 *Nuri Aksu(1331-1915 doğumlu) ile Yapılan Görüşme*, Küçük Aslıhanlar, 22.05.2004.

28 *Niyazi Yazılıkaya ile Yapılan Görüşme*, Yıldırım Kemal, 18.09.2005.

İşgal yıllarında 6-7 yaşlarında olan *Ali İhsan GümüŖ* de; Veysel Efe'den adeta bir efsaneyi anlatır gibi bahsetmiştir. Veysel Efe'nin Ağağky'e geldiğini, bölgenin meŖhur yüksek armut ağağlarından en iyi piŖmiŖ armutları sapından vurup dŖrebildiđini, hatta uzak mesafeden para bile vurabildiğini belirtmiŖtir. Yunanlıların geri çekilirken Veysel Efe tarafından tuzağa dŖrldklerini ve çoğunun ldrldğini de belirttikten sonra, civardaki bazı efelerin, Mustafa Kemal PaŖa'nın Veysel Efe'yi affedeceğinden çekindikleri için Veysel Efe'ye tuzak kurarak onu öldürdüklerini ifade etmiŖtir. Bu arada Ali Efe isimli bir efenin Çerkez Ethem'in adamlarından biri olduğunu ve Yunanlılara karŖı savaŖtıđını aktarmıŖtir.²⁹

Bunların dıŖında 1908 doğumlu olan *Hanım Söyler* de; mer, Deli İbrahim ve Veysel Efe gibi isimlerin Yunanlılara yardım ettiğini, Veysel Efe'nin asker kaçağı olduğunu ve sonradan efe olduğunu aktarmıŖ, diğer efelerin Veysel Efe'yi öldürerek kafasını kestiklerini belirtirken,³⁰ *Mehmet Kılıç*; Yunan'a çete yazılan Gloğlu, Kara Ali, Kel Yusuf gibi Türkler olduğunu, Yunanlılara yardım ettiklerini ve onlara zenginleri gösterdiklerini belirterek, Yunanlıların geri çekilmesi sırasında bu Türklerin de Yunanlılarla kaçtıklarını ve af çıktıktan sonra da geri döndüklerini ifade etmiŖtir.³¹

GerekleŖtirilen grŖmeler sırasında yukarıda aktarılan bilgilerin yanı sıra ilginç sayılabilecek bazı bilgilere de ulaŖılmıŖtır. Örneğin *Mehmet Ali Yrr*; Yunan askerlerinin boyalı trenlerle geldiklerini ve bu trenlerin İzmir'den Dumlupınar'a, Dumlupınar'dan da İzmir'e eŖya taŖıdıđını belirterek Dumlupınar'da stok yaptıklarını ve Afyon'a geçtiklerini belirtmiŖ ve bir anısını da konuŖmasına ekleyerek Ŗu bilgileri aktarmıŖtır: *"Buradaki insanların hayvanlarını kesiyorlar. Kendileri yapıp kendileri yiyorlar. Bize, ocuklara asla vermiyorlar. Biz aız, benim kk kardeŖim vardı. Biz ikimiz aız. Rumların kazan kaynattıkları yere gittik. Bizi görünce yakaladılar, karanlık bir yere kapadılar. Muhtar geldi, annem geldi. Çocukları öldürecekler, vay böyle olacak diye diye bizi ellerinden zor kurtardılar. NeymiŖ bizi kapatmalarının nedeni? Bizim elimize zehir vermiŖler de, biz kazanlarına atacakmıŖız. Bunu bana annem söyledi..."*

Sözlerinin devamında da babalığına Mustafa Kemal'in birliğiyle ilgili sorular sorduklarını, babalığının da bilgi vermediği için ldrldğini belirtmiŖtir.

29 *Ali İhsan GümüŖ(1330-1914 doğumlu) ile Yapılan GrŖme*, Ağağky, 22.05.2004.

30 *Hanım Söyler(1324-1908 doğumlu) ile Yapılan GrŖme*, Yüylük, 23.05.2005.

31 *Mehmet Kılıç ile Yapılan GrŖme*, SinanpaŖa Köyü, 29.08.2005.

Bunun yanında, Yunanlıların, “*Mustafa Kemal’i tuttuk mu, elini kolunu bağladık mı harp bitecek*” dediklerini hatırladığını da sözlerine eklemiştir.³²

Yapılan görüşmelerde bazı köylerin Yunan ordusuna karşı kendi imkânlarıyla direndikleri ve bu nedenle de Yunanlıların bazı köylere giremediklerinden bahsedilmiştir. Bu direniş sırasında efelerin yapmış oldukları önderlik de anlatılmıştır. Nitekim *Rıfat Aslan*; Yunan ordusunun köye giremediğini ve Ali Efe’nin onları köye sokmadığını belirterek, Ali Efe çetesinin Yüylük ve Keçililer köylerinde yaşayanlardan oluştuğunu aktarmıştır. Büyük Aslıhanlar’a Yunan ordusunun girememesinden dolayı, burada yakma, yıkma ve zarar verme gibi durumların söz konusu olmadığını ifade etmiştir.³³

Abdullah Kostak’ın aktardıkları ise işgal döneminin çok farklı bir boyutunu gözler önüne sermektedir. Yaşam şartlarının ne derece zorlaştığını ve bölge halkının işgali ne denli ağır ve derin boyutlarda yaşadığına dair bilgiler veren Kostak şunları aktarmıştır: “*Burada bizim köyümüzde bir buçuk sene kaldılar... Hatta bizim evimizde de iâşe subayları yattı. Halamın evine Yunan askeri yerleşince halam da bize geldi. Üç odamız vardı. Birinde halam kaldı, birinde biz kaldık, birinde de iâşe subayı yattı. Subay İzmir Rumlarındandı. Dedemle konuşurdu. Türkçe bilirdi. Bu Yunan gitmez derdi...*”³⁴

1905 doğumlu *Hüseyin Bayram*’ın aktardıkları da oldukça dikkate değerdir. Köylülerin gıda malzemesini, erzakını ve hayvanlarını almakla yetinmeyen Yunanlıların, köylüyü çalıştırdıklarından söz eden Bayram, Yunan ordusunun bölgede 14 ay kaldığını ve her gün 10 köylüyü silah zoruyla istihkâm kazmak üzere cepheye götürdüklerini ifade etmiştir.³⁵ Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerdeki insanları çalıştırdıkları gerçeği, zaman zaman fotoğraflara da yansımıştır. Yunan tarafının köylülerin gönüllü olarak çalıştığını iddia ettiği fotoğraf, köylülerin çalıştırıldıklarını doğrularken, gönüllülük konusunda herhangi bir kanıt ortaya koyamamaktadır. Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara bakıldığında, fotoğraftaki açıklamada yer alan “yardım” ifadesinin gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır. Yapılan görüşmelerde kullanılan ifadelerden, Türk köylüsünün yardım etmediği, aksine zorla çalıştırıldığı gerçeğine ulaşmak mümkündür. Aşağıdaki fotoğrafı da bu anlamda değerlendirmek gereklidir.

32 *Mehmet Ali Yörür ile Yapılan görüşme*, Dumlupınar, 18.09.2005.

33 *Rıfat Aslan(Tanık değil) ile yapılan Görüşme*, Büyük Aslıhanlar, 23.05.2004.

34 *Abdullah Kostak ile Yapılan Görüşme*, Ahmetpaşa Köyü, 29.08.2005.

35 *Hüseyin Bayram(1321-1905) ile Yapılan Görüşme*, Erkmen, 20.05.2005.

Yerli Köylülerin Yardımıyla Harman Yapılması

Eleftherios Venizelos Arşivi Fotoğraf Koleksiyonu Dosya No: 4-013-3220

Fatma Yiğit ise köylülerin Yunanlılardan korktuğunu ifade ederek, kendisinin gün aşırı Yunan askerine kaymak götürdüğünü, onların da kaymağın parasını verdiğini aktarmıştır. Ayrıca Çerkez Ethem'i ve askerlerini gördüğünü belirten Yiğit, asker kaçağı olduğunu düşündüğü kişileri kurşuna dizdiklerinden bahsetmiştir.³⁶

³⁶ *Fatma Yiğit ile Yapılan Görüşme*, Ahmetpaşa Köyü, 29.08.2005.

SONUÇ

Bu çalışma Milli Mücadele yıllarında 5-10 yaşlarında olan bölge insanların hatırladıklarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Böylesi bir çalışmada amaç, doğruyu ya da yanlışını tespit etmek, en güvenilir bilgiye ulaşmak değildir elbette. Bu sözlü tarih çalışmasıyla Yunan işgal bölgesinde yaşayanların gerek kendi yaşadıkları gerekse duyduklarından hareketle ortaya çıkan algıyı belirlemek amaçlanmıştır. Bu noktada da amaca ulaşılmış ve Yunan işgali karşısında başından sonuna kadar bir tepkinin, duyarlılığın, korkunun ve çaresizliğin varlığı belirlenmiştir. Yapılan açıklamalarda çaresizlik ile arayışın; korku ile cesaretin; mücadele ile teslimiyetin birlikte gelişmiş ve yaşanmış olduğu görülmüştür.

Bununla birlikte yapılan açıklamaların sorgulanması ve tarihsel gerçekliğinin araştırılması bir yere kadar gereklidir. Ancak görüşmelerde, bilerek ve isteyerek tarihsel bir olayı veya olguyu saptırmak gibi bir anlayış sezilmemiştir. Görüşme yapılan kişiler herhangi bir kaygı ve kişisel beklenti olmaksızın gördüklerinden ve duyduklarından hareketle Büyük Taarruz ile ilgili hafızalarını tazelemişler ve belleklerinde kalanları aktarmışlardır. Söz konusu görüşmelerden elde edilen veriler, Milli Mücadele'nin belli bir dönemine ve boyutuna ışık tutacak mahiyette olup, işlenmeye değer bilgiler içermektedir.

Görsel malzemeden yararlanmak ve sözlü tarih çalışması yapmak, yakın dönem tarih araştırmalarında gün geçtikçe daha yaygın olarak kullanılmakla birlikte, bir tarih araştırmasının tümüyle sözlü tarihe ve görsel malzemeye dayanması bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmadaki bazı bilgilerin belgelerle desteklenmesi, başka bir ifadeyle doğrulanması yoluna gidilmiştir.

Başkomutan Tarihi Milli Parkı, belirli bir coğrafi alanı kapsamasına karşın sözlü tarih çalışmasından elde edilen bulgular, tüm Batı Anadolu'daki Yunan işgal politikasına ve işgal dönemine ışık tutacak nitelikte görünmektedir. Söz konusu çalışma belirli bir coğrafi alanda ve sınırlı sayıda tanıkla yapılmasına karşın Yunanlıların genel işgal politikası hakkında yorum yapma imkânı verebilir.

Bu bağlamda elde edilen bulgulardan hareketle Yunan işgali karşısında bölgede yaşayanların gündelik hayatlarında olumsuzluk anlamında çok köklü değişiklikler olmuş; üretim düşmüş, ekonomi bozulmuş; halkın büyük bir kısmı yaşadığı yeri terk ederek dağlara çekilmiş; Yunan ordusu kalıcı olmak yönünde tedbirler almış; 26 Ağustos'ta başlayan Türk ordusunun genel saldırısı sonucunda Yunan ordusu çok kısa zamanda dağılmış; Yunan ordusu işgalden çok geri çekilirken tahribat yapmıştır.

KAYNAKÇA**Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi****Eleftherios Venizelos Arşivi Fotoğraf Koleksiyonu**

Abdullah Kostak ile Yapılan Görüşme, Ahmetpaşa Köyü, 29.08.2005.

Ahmet Karabacak ile Yapılan Görüşme, Büyük Kalecik, 11.04.2004.

Ali İhsan Gümüş ile Yapılan Görüşme, Ağaçköy, 22.05.2004.

Aziz Ağaç ile Yapılan Görüşme, Keçililer, 23.05.2004.

Fatma Yiğit ile Yapılan Görüşme, Ahmetpaşa Köyü, 29.08.2005.

Hanım Söyler ile Yapılan Görüşme, Yüylük, 23.05.2005.

Hasan Arı ile Yapılan Görüşme, Büyük Kalecik, 11.04.2004.

Hüseyin Aksu ile Yapılan Görüşme, Dumlupınar, 18.09.2005.

Hüseyin Bayram ile Yapılan Görüşme, Erkmén, 20.05.2005.

İbrahim Uğur ile Yapılan Görüşme, Tınaztepe, 19.09.2005.

Mehmet Ali Yörür ile Yapılan Görüşme, Dumlupınar, 18.09.2005.

Mehmet Kılıç ile Yapılan Görüşme, Sinanpaşa Köyü, 29.08.2005.

Niyazi Yazılıkaya ile Yapılan Görüşme, Yıldırım Kemal, 18.09.2005.

Nuri Aksu ile Yapılan Görüşme, Küçük Aslıhanlar, 22.05.2004.

Osman Kayhan ile Yapılan Görüşme, Çakırköy, 09.10.2005.

Rıfat Aslan ile yapılan Görüşme, Büyük Aslıhanlar, 23.05.2004.

Tan, Mine, "Erken Cumhuriyet Çocuklarıyla Bir Sözlü Tarih Denemesi",

Cumhuriyet ve Çocuk İkinci Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi, ÇOKAUM Yayınları, Ankara, 1999.

Thompson, Paul, **Geçmişin Sesi**, (Çev: Şehnaz Layıkel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

<http://www.tarihvakfi.org.tr>

<http://www.sabanciuniv.edu/sozlutarikh/index.htm>

UŞAKLILARIN ANILARINDA MİLLİ MÜCADELE

Sadık SARISAMAN*

ÖZET

Bu bildiri Afyonkarahisar Garnizon Komutanı Mahmut Bogoşlu tarafından 1982 yılında yaptırılan röportajlar değerlendirilecektir. Kara Kuvvetleri komutanlığı Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı 25 Ocak 1982 tarihinde Uşak'ın köy ve kasabalarında Milli Mücadeleye şahit olmuş olanlarla röportajlar yaptırmıştır. Röportaj yapılan kişilerin o dönemde çocukluk ve yetişkinlik çağında oldukları görülmektedir.

Bu bildiri bir sözlü tarih çalışmasıdır. Bilindiği üzere tarihin kaynaklarından bir tanesi de sözlü kaynaklardır. Bu röportajlar ana kaynaktır. Bu açıdan röportajlar büyük öneme sahiptir. Röportajlardan hareketle Uşak ve çevresinde Yunan işgali döneminin özellikleri ortaya konulacaktır. Yunanlıların angarya, gasp, darp ve işkence gibi uygulamaları sunulacaktır. Yine köylerin işgallerinin ve kurtuluşlarının nasıl gerçekleştiği, Yunan kuvvetlerinin geri çekilmeleri sırasında yaşananlar, beraberlerinde götürdükleri insanlardan bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uşak, Milli Mücadele, Sözlü Tarih

---

* Prof. Dr. Sadık Sarısamam, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ssadik@aku.edu.tr

NATIONAL STRUGGLE IN THE MEMOIRS OF UŞAK'S PEOPLE

ABSTRACT

In this study interviews conducted will be evaluated Afyonkarahisar Garrison Commander Mahmut Bogoşlu in 1982. The commander of Land Forces, Domestic Western Area did interviews with people who witnessed the to the Turkish National Struggle in Uşak and its towns and villages on January 25, 1982. The people who did interviews, appear in childhood and adulthood to be at that time.

This paper is the work of an oral history. As it is known, oral history is one of the history sources. The interviews are the main source. The interviews are of great importance in this respect. It will be introduced Uşak and around the period of Greek occupation movement features based on interviews. Drudgery, extortion, assault and torture, such as applications of the Greeks will be presented. These other, it will be referred how were the occupancy and the liberation of the villages, happened during the withdrawal of Greek forces and the people they brought with them.

Keywords: Uşak, the National Struggle, Oral History.

GİRİŞ

Kara Kuvvetleri Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı'nın 25 Ocak 1982 tarih ve 3305-82/81-518 sayılı yazıları gereğince Uşak'ın köy ve kasabalarında Milli Mücadeleye şahit olmuş olan Uşaklılarla röportajlar yapılmıştır¹. Kara Kuvvetleri Yurtiçi Batı Bölge Komutanı Mahmut Boğuşlu anıların tespiti amacıyla köy ve kasabalardaki öğretmenleri, imamları ve muhtarları görevlendirilmiştir. Boğuşlu anıların dosya ya da kaset halinde 19 Mayıs 1982 tarihine kadar Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı'na teslim edilmesini istemiştir. Röportajların bir kısmı yazıya dökülmüş, bir kısmı ise kasete alınmıştır. Röportaj yapılan kişilerin o dönemde çocukluk ve yetişkinlik çağında oldukları görülmektedir. Bu kişilerin bazıları gazi olup Milli Mücadelede fiilen yer almışlardır.

Bu röportajlar “ana kaynak” niteliğinde olup Uşak'ın mahalli tarih araştırmaları açısından son derece önemlidirler. Röportajların Milli Mücadele'nin sosyal boyutlarının ortaya çıkarılmasında ve Uşak'ın işgal yıllarındaki sosyal hayatı hakkında kıymetli bilgiler verdiği görülmektedir. Arşiv kaynaklarında ulaşılamayan yerel tarihe ait bazı teferruatları bu kaynaklardan öğrenebilmek mümkün olmuştur.

Bu bildiri söz konusu röportajların değerlendirilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Röportajların tamamını değerlendirmek kitap çalışması olacak boyuttadır. Bu yüzden bildiride örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uşak'ın çeşitli yörelerinden bazı yerleşim birimleri seçilmiştir. Bu yerleşim birimleri Kapaklar, Kırka, Eskisaray, Elmacık, Doğancık, Dümenler, Külçen Köyü, Selçikler ve Karahallı'dır.

1. Köylerin İşgali

Yunan ordusu tarafından köylerin işgali sırasında halkın direniş gösterdiği ne dair her hangi bir şahit anlatımı mevcut değildir. Doğancık Köyü şahitleri 17 Ağustos 1920 günü köyün işgal edildiğini ifade etmişlerdir². Dümenler Köyü'nde

1 Bu röportajların hazırlanmasında emeği geçenlerin tamamına başta Mahmut Boğuşlu Paşa olmak üzere teşekkürü borç bilirim. Ayrıca kasetleri muhafaza eden ve faydalanmamıza imkân veren Çevre ve Orman Bakanlığı Doğa ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Afyonkarahisar Şube Müdürlüğü'ne de teşekkür ederim.

2 Uşak ili Doğancık Köyü'nden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz ve 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz, röportajın yapıldığı tarih: 6 Nisan 1982, röportajın yapıldığı yer: Merkez Doğancık Köyü İspiroğlu Mah. İlkokulu, röportajı yapan: Merkez Doğancık Köyü İspiroğlu Mah. İlkokulu Müdürü Avni Bozdağ. (Röportajların ilk geçtiği yerlerdeki dipnotlarda tam künye verilecektir. Aynı röportajın tekrar kullanılması halinde sadece köy ve kişi adı yazılacaktır)

ise ilk silah sesinin 1920 yılı Haziran ayında bir Salı günü saat 9.20 de duyulduğu belirtilmiştir³ Kabaklar Köyü'ne harman zamanında öğle ile ikinci arası top atışları ile Yunanlıların geldiği bildirilmiştir⁴. Karahallı'da burçak yolması zamanında 20 Haziran 1920 günü öğleyin saat 12.00'de Yonca Dağı ile Arılar Dağı arasında bulunan Zabana ve Gökdere mevkiinde ilk silah sesleri duyulmuştur⁵.

2. Yunanlıların Kurdukları Teşkilat

Yunanlılar işgal ettikleri yerlerde özellikle istasyonları kontrol altına almaya çalışmışlardır. Bu sebepten öncelikle istasyonlarda karakollar oluşturmuşlardır. İkinci olarak köylerde karargâhlar kurmuşlardır. Kapaklar Köyü şahitlerinin anlatımına göre Yunanlılar istasyonda ve köy meydanında, bugün ilköğretim okulunun olduğu yerde karargâh kurmuşlardır. İstasyonda ayrıca mahkemeleri de vardı⁶. Karahallı'da ise Kran mevkiinde karargâh kurmuşlardır⁷. Şahitlerin anılarına göre Yunanlıların Karahallı'da bir karakolları vardı. Bu karakolda 5-10 er bulunuyordu. Uşak'tan develerle, kağnılarla sevk edilen iaşe malzemeleri Karahallı üzerinden Çivril'in Ekse Köyüne sevk ediyorlardı⁸. Yunanlıların Selçikler Köyünde de karakolları bulunuyordu. Ayrıca köyün çıkışında çadırılı karargâh kurmuşlardı. Köye girişi ve çıkışları bu karargâhtan kontrol ediyorlardı. Vesika ile giriş çıkış yapılıyordu. Köylüler tarlaya çalışmaya giderken bile vesika almak zorundaydı⁹.

3 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız, Röportajın yapıldığı tarih Nisan(?) 1982, Röportajın yapıldığı yer: Dümenler Köyü İlkokulu ?, röportajı yapan: ?.

4 Uşak ili Kapaklar Köyü'nden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Saadet Karahan, Röportajın yapıldığı tarih:09.04.1982, Röportajın yapıldığı yer: Kapaklar Köyü İlkokulu, Röportajı yapan: Kapaklar Köyü İlkokulu Müdürü

5 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Röportajın yapıldığı tarih: 14 Nisan 1982, Röportajın yapıldığı yer: Karahallı Mehmet Yeşil Lisesi, Röportajı yapan: Karahallı Mehmet Yeşil Lisesi Din ve Ahlak dersleri öğretmeni Ali Dinçay

6 Uşak İli Kapaklar Köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

7 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden 1903 doğumlu Halil Çatmadım; röportaj tarihi: Nisan 1982, Röportajın yapıldığı yer: Karahallı, röportajı yapan: Öğretmen Bekir Çakır

8 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

9 Uşak ili Sivaslı ilçesi Selçikler Köyü'nden 1335 doğumlu Hasan Kara, 1329 doğumlu İbrahim Tiryakioğlu, 1327 doğumlu Ömer Kantin, röportajın yapıldığı tarih: 02.04.1982, röportajın yapıldığı yer: Selçikler Köyü İlkokulu, röportajı yapan kişi: Selçikler Köyü Okul Müdürü H.Ali Mercan

Öte yandan Elmacık Köyü'nde M. Emin Mavi'nin evinin önünü, Şerife Poyraz'ın oturduğu evi mutfak olarak kullanmışlardı¹⁰ Yunanlılar köylerde halkın evine askerlerini yerleştirmişlerdir. Selçikler Köyü şahitleri Yunan askerlerinin evlerine yerleştiklerini, kendilerinin ise komşulara gitmek mecburiyetinde kaldıklarını ifade etmişlerdir¹¹

3. Yunanlıların İstihbarat Kaynakları

Bir Türk atasözü der ki “*çocuktan al haberi*”. Yunanlıların bu doğrultuda köylerde çocuklarla irtibat kurdukları, onlarla konuştukları, çocuklara yiyecek ve şeker verdikleri bilinmektedir. Karahallı'dan bir tanık Yunan askerlerinin çocuklarla konuştuklarını ifade etmiştir¹². Bunun dışında Yunanlıların istihbarat kaynakları arasında muhtarlar da bulunmaktadır. Belli aralıklarla köy muhtarını karakola çağırıp bilgi alırlardı. Bu sebeple muhtarlara işkence yaptıkları da olmuştur¹³ Bir diğer istihbarat kaynağı da çobanlardır. Elmacık Köyü şahitleri çobanların Yunanlıların işlerine yarayacak sır vermedikleri, casusluk yapmadıkları için hakaret gördüklerini belirtmişlerdir¹⁴.

4. Yerli Rumların Taşkınlıkları

Şahitlerin anılarında Yunan işgali sırasında yerli Rumların Türk halkının mallarını gasbettikleri, hakaret içeren tavırlar sergiledikleri de belirtilmiştir. Örneğin Doğançık şahitleri yerli Rumların şehre gelen Türklerin ellerinden zorla mallarını ve altınlarını aldıklarını, Rum çocuklarının eşekle şehre gelen köylülerin eşeklerinin kuyruklarını kestiklerini söylemişlerdir¹⁵

10 Uşak ili Merkez Elmacık Köyü'nden Hasan Akkışla, Hasan Çelebi, Hasan Erten; röportajın yapıldığı tarih 9 Nisan 1982, röportajın yapıldığı yer: Elmacık Köyü İlkokulu, röportajı yapan: Elmacık Köyü İlkokulu Müdürü Sultan Demirci.

11 Uşak ili Sivasslı ilçesi Selçikler Köyü'nden 1335 doğumlu Hasan Kara, 1329 doğumlu İbrahim Tiryakioğlu, 1327 doğumlu Ömer Kantin.

12 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

13 Uşak ili Merkez Elmacık köyünden Mustafa oğlu Hasan Akkışla, Hasan Çelebi, Hasan Erten.

14 Uşak ili Merkez Elmacık köyünden Hasan Erten.

15 Uşak ili Merkez Doğançık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz, 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz.

5. İşbirlikçiler

Karahallı şahitlerinin anlatımına göre Paşalardan İzzet, Çokaklı'dan Nuri, Sivaslı kazasını bağlı Tatar Köyü'nden Musa Yunanlılara işbirlikçi görüntüsü vermişlerdir. Bunlar Yunan ordusu ile birlikte Alaşehir, Manisa taraflarına gitmişlerdir. Yunan komutanın güvenini kazanan bu kişiler Kuşadası'nı basacak olan Yunan birliğine dâhil olmuşlardır. Kuşadası'na varmadan bu birlik bir Türk karakolunu basmaya yönelince bu kişiler ilk silah sesiyle birlikte silahlarını Yunan askerine çevirmişler, yanlarındaki 9-10 Yunan askerini öldürerek buradan geri dönmüşlerdir. Bilahare Hükümetçe tutuklanıp ceza almışlar, kısa zaman sonra ise affedilip serbest bırakılmışlardır¹⁶.

6. Gasp

Milli Mücadele şahitlerinin anılarında dikkati çeken en önemli husus gasptir. Röportaj yapılanların tamamı Yunanlıların gasp ettikleri mallardan bahsetmişlerdir. Gasp edilen mallar arasında binek hayvanları, etinden, sütünden, yününden, yumurtasından faydalanılan hayvanlar, insan ve hayvan yiyecekleri bulunmaktadır. Yunanlıların gasp olayını gerçekleştirirken köy muhtarlarını görevlendirdikleri de görülmüştür. Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız'ın ifadesi bu istikamettedir¹⁷.

Gasp olayları ile ilgili olarak birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Eskisaray köyünden 1320/ 1904 doğumlu Süleyman Korkmaz Yunanlıların her türlü hayvanı parasız olarak aldıklarını ifade etmiştir¹⁸ Derbent Köyü'nden Fadime Başaydın ise 4 eşek ile 15 kadar tavuğun gasp edildiğini söylemiştir¹⁹. Doğançık Köyü Milli Mücadele şahitleri 30 sığır, 40 koyun, 35 kadar tavuğun gasbedildiğini belirtmişlerdir.²⁰ Dümenler Köyü'nden inek, at, koyun, tavuk ve

16 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

17 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız.

18 Uşak ili Merkez Eskisaray köyünden 1320 doğumlu Süleyman Korkmaz; Röportajın yapıldığı tarih: 9 Nisan 1982, Röportajın yapıldığı yer: Eskisaray Köyü İlkokulu, Röportajın yapan: Eskisaray Köyü İlkokulu Müdürü Süleyman Katrancı.

19 Uşak ili Derbent Köyü'nden Fadime Başaydın, Röportajın yapıldığı tarih: 06.04.1982, Röportajın yapıldığı yer: Derbent Köyü İlkokulu? Röportajı yapan: ?

20 Uşak ili Merkez Doğançık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz, 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz.

yumurtanın yanı sıra saman da gasbedilmiştir²¹. Kapaklar Köyü Milli Mücadele şahitleri Yunanlıların bol miktarda tavuk, horoz aldıklarını, büyükbaş hayvanları topladıklarını, bunları taşımacılıkta kullandıklarını ifade etmişlerdir²². Elmacık Köyü şahitleri ise 40 inek, 120 koyun, 150 kuzu ve sayısı belirsiz tavuk gasbedildiğini belirtilmişlerdir²³ Karahallı'dan bir Milli Mücadele şahidi de 30 inek, 300 koyun, 1225 tavuk, 40 at, 15 eşek, 4000-5000 civarında yumurta, 50 ölçek buğday, 50 kg sade yağı, 75 kg haşhaş yağı gas edildiğini söylemiştir²⁴. Bir şahit ise Yunanlıların köylerindeki küçük ve büyük baş hayvanların tamamını aldıklarını ifade etmiştir²⁵. Aç Yunan askerlerinin çocukların elinden kaynamış yumurtaları dahi aldıklarını belirtenler de olmuştur²⁶

7. Darp

Yunan işgali döneminde çeşitli gerekçelerle sivil insanlara darp uygulaması yapıldığına dair örnekler çoktur. Yunanlıların tavırları özellikle Sakarya yenilgisinden sonra daha da sertleşmiştir. Bir Milli Mücadele tanığı "*İlk günler iyi davranıyorlardı. Sonraları (Haymana harbinden sonra) zulüm işkence yapmaya başladılar*" demiştir²⁷.

Yunanlıların darp gerekçelerinin başında, Kuvayı Milliyeye yardım etmek gelmektedir. İbrahim Ethem Mercan ise Kuvayı Milliyeci diye kendisini tutukladıklarını, Alaşehir'e oradan da Uşak'a götürdüklerini, mahkeme ettiklerini, bilahare serbest bıraktıklarını ifade etmiştir.²⁸ Yunanlılardaki Kuvayı Milliye korkusu ve halkın bu kuruluşa destek olduğu inancı zamanla paranoya haline dönüşmüştür. Elmacık köyünden Arif Erfidan Yunanlıların Türk çetesi kılığına

21 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız.

22 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

23 Uşak ili Merkez Elmacık köyünden Hasan Akkışla, Hasan Çelebi, Hasan Erten.

24 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden Halil Çatmadım.

25 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

26 Uşak ili Merkez Doğançık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz, 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz.

27 Uşak ili Ulubey ilçesi Külçen köyü Milli Mücadele Tanığı, röportajın yapıldığı tarih: ? Röportajın yapıldığı yer: Külçen Köyü ilkokulu? Röportajı yapan kişi: ?

28 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden İbrahim Ethem Mercan; Cumhuriyet ilkokulu müdürü Şerafettin Polat, Hasan Gürel ilkokulu müdürü Metin Çolak

girerek kendilerini denediğini belirtmiştir. O, başından geçenleri şöyle anlatmıştır: “Karakuyu mevkisine koyun gütmeye gittik. Geceleyin iki süvari bize selam verdiler. Türk’üz dediler. Bizden su istediler. Bizim yanımızda su olmadığını söyledik. Muhtarı sordular. O zaman muhtar da çoban idi. Muhtarı kırdı bize buldurdular. Süvari olarak görünenler çete imiş. Türk ordusuna diye ekmek erzak toplattılar. Afyon yolunu göstermemizi istediler. Onlar oradan ayrılınca şimdiki Karakuyu mevkisi demiryolu köprüsündeki Yunan karakol çavuşu dört Yunan askeri ile biz dört çobanı karakola götürdüler. Birbirimizi görmeyecek şekilde ayırdılar. Bize Türk çetesinin geldiğini bize niçin haber vermediniz dediler... Karakolda biz çobanlara çok işkence yaptılar. Muhtarın ayaklarından bağlayıp astılar. (Şimdiki Hasan Akkışla babası Mustafa) köprüye ayaklarından asılı muhtarın ipi kopunca beyninin üzerine düştü.

Bu eza cefa bir iki gün sürdü. Sonra ben Arif Erfidan’a ağır cezalar uyguladılar. Ben dayanamayıp, o atlılar Türk çetesini değil, sizin çetenizdi, Türklerden çete olmaz dediğimde, Yunan çavuşu bana bizim Yunan olduğumuzu ne biliyorsun dedi? Ben de o atlılardan orada gördüklerimi gösterdim. Bana bravo Türk yalan söylemedin dedi. Gelen ben idim dedi. Köyden toplanan erzakları biz çobanlara ve muhtara verdi. Köyümüze Türk çetesinin gelmediğine inandı. Bize haydi gidin köyünüze dedi.... Biz gece gidemeyiz(Karakoldaki köpeklerden ve arkamızdan vururlar korkusuyla) dedik. Yanımıza nöbetçi koydu köye yaklaşınca nöbetçi bizden ayrıldı. Biz köye döndük”²⁹

Darp gerekçelerinin diğer önemli sebebi silah aramaktır. Zira Yunanlılar halkın elindeki silahların bir gün kendilerine yöneleceğini düşünüyorlardı. Anı-larda Yunanlıların silah aramak bahanesiyle halka işkenceler yaptıkları, darp ettikleri sıklıkla belirtilmiştir³⁰. Silah toplamak amacıyla halkın sorgulandığı ve darp edildiği mekânlar arasında camiler de bulunmaktadır³¹. İşkence yöntemleri arasında yalınayak dikenli çöğür çiğnetmek de vardır³².

29 Uşak ili Merkez Elmacık Köyü’nden Arif Erfidan; röportajın yapıldığı tarih: 9 Nisan 1982, röportajın yapıldığı yer: Elmacık Köyü İlkokulu, röportajı yapan: Elmacık Köyü İlkokulu Müdürü Sultan Demircan.

30 Uşak ili Merkez Doğancık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz, 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz.

31 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi’nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

32 Uşak ili Kapaklar Köyü’nden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

Karahallı'dan Ali Üzümcü “*Şahsen beni 7 kâfir dövdü*” demiştir³³.

Yunanlıların darp uygulama sebeplerinden birisi de tarlalardaki ürüne zarar verilmesiydi. Zira onlar tarlalardaki ürün ile ordularının yiyecek ihtiyacını karşılamayı planlıyorlardı. Bu yüzden hububat tarlalarına verilen ziyanı sıkı bir şekilde takip ediyorlardı. O yıllarda çobanlık yapan bir Milli Mücadele şahidi buğday ziyanından dolayı şikâyet edildiğini, bu yüzden Yunan karakoluna götürülerek dövdüklerini, hatta boynundan ip geçirerek camii kapısına astıklarını, arkadaşlarının suçu üstlenmesi üzerine hafif bir ceza ile kurtulduğunu belirtmiştir³⁴.

8. Angarya

Yunanlıların sivil halka angarya uyguladıkları da bilinen bir gerçektir. Bu hususta çok sayıda anı mevcuttur. Onların angarya uygulamalarını muhtarlarla birlikte koordine ettikleri görülmüştür³⁵. Angarya yöntemlerinden birisi sivil halka malzeme taşıtmaktır. Anılarda Yunanlıların Sakarya Savaşı sırasında geri hizmetlerde çalıştırmak ve malzeme taşımak için çok sayıda kişiyi beraberlerinde götürdükleri belirtilmiştir. Kapaklar Köyü'nden 17-20 kişiyi kağnılarıyla Polatlı'ya kadar götürdükleri ifade edilmiştir³⁶. Angaryaya götürülenlerden yolda hayatını kaybedip memleketine dönemeyenler de olmuştur³⁷. Yine Büyük Taarruz sonrasında bozguna uğrayan Yunanlılar yük taşımak için Dümenler Köyü'nden 4 kağnıyı Akşehir'e kadar götürmüşlerdir³⁸. Aynı maksatla Doğançık Köyü'nden de 4 çift öküz almışlardır³⁹.

Kapaklar Köyü şahitlerinin anlatımına göre bu köyden Sadık Ceylan da Yunanlılara mermi taşıyan kişiler arasındadır. Sadık Ceylan Yunan askerinin

33 Uşak ili Karahallı ilçesinden 1927 doğumlu Ali Üzümcü, röportaj tarihi: Nisan 1982, Röportajın yapıldığı yer: ? röportajı yapanlar: Cumhuriyet İlkokulu Müdürü Şerafettin Polat, Hasan Gürel İlkokulu Müdürü Metin Çolak

34 Uşak ili Merkez Elmacık köyünden Arif Erfidan.

35 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

36 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

37 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden Halil Çatmadım.

38 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız.

39 Uşak ili Merkez Doğançık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz, 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz.

görmediği zamanlarda mermileri sandıklardan ceplerine doldurup Sakarya çayına, derelere, toprağa gömmek suretiyle yok etmeye çalışmıştır. O, diğer arkadaşlarını da mermileri toprağa gömmeye teşvik etmiş, “*Bu mermileri bize atacaklar*” diye uyarmıştır⁴⁰.

Yine Yunan ordusuyla beraber götürülen Sivaslı ilçesi Selçikler Köyü’nden Hasan Kara da şunları söylemiştir: “*Beni zorla evden aldılar. Ben gibi diğer yerlerden de toplamışlar. Arabalarımızla (kağnı) 35 kişi Banaz’a gittik. 13 günde vardık. Banaz da ben gibi yüzlerce kişi arabalı vardı. Bizleri yapılacak işe göre ayırdılar ben (Hasan Kara) 150 kişilik arabalı konvoyla 6 ay devamlı gitmeyle Polatlı’ya kadar gittik. Arabalarımızda Yunan top ve mermilerini taşıdık. Bizi bize karşı kullanıyorlardı. Bizde orada fırsat bulursak mermileri toprağa döküyorduk. Çoğunu gömerek yok ettik. Polatlı’dan geriye dönüşümüzde bize pek bakmadılar. O zaman kaçma telaşı var gibiydi*”⁴¹

Öte yandan Yunanlılar mevzi hazırlarken de yerli halktan faydalanmışlardır. Selçikler Köyü şahitleri köydeki bütün erkeklerin, yaklaşık 45- 50 kişi köyün çevresine siper kazılırken çalıştırıldığından bahsetmişlerdir⁴². Doğancık Köyü şahitleri de erkeklere Akarca köyü yakınlarında istihkâm kazdırıldığını ifade etmişlerdir⁴³ Dümenler Köyü’nden Mustafa Yıldız kafiler halinde her kfile 20 kişi olmak üzere Büyük Oturak köyü sınırları içerisinde kömür ocaklarında çalıştırdıklarından bahsetmiştir⁴⁴. Yine Kırka köyü şahitleri mevzi kazdırmak, kağnıyla yük taşımak, su çekirmek gibi hizmetlerde 2 posta halinde 40 kişinin çalıştırdığını söylemişlerdir⁴⁵. Karahallı şahitleri değişmeli olarak 25 kişiyi Yunanlıların çalıştırdıklarını ifade etmişlerdir⁴⁶. Elmacık Köyü’nden de 15 kişinin çalıştırıldığı ifade edilmiştir⁴⁷. Eskisaray Köyü şahitleri ise köylünün tamamı-

40 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

41 Uşak ili Sivaslı ilçesi Selçikler Köyü, 1335 doğumlu Hasan Kara.

42 Uşak ili Sivaslı ilçesi Selçikler Köyü, 1335 doğumlu Hasan Kara, 1329 doğumlu İbrahim Tiryakioğlu, 1327 doğumlu Ömer Kantin.

43 Uşak ili Merkez Doğancık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz,1907 doğumlu Yusuf Yılmaz.

44 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü’nden Mustafa Yıldız.

45 Uşak İli Kırka Köyü’nden Nafiz Yıldırım, Röportajın yapıldığı tarih:20.04.1982, Röportajın yapıldığı yer: Kırka Köyü İlkokulu, Röportajı yapan kişi:Kırka Köyü İlkokulu Müdürü Hasan Çakın.

46 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden Halil Çatmadım.

47 Uşak ili Merkez Elmacık köyünden Hasan Akkışla, Hasan Çelebi, Hasan Erten.

nın angaryada çalıştırıldığını söylemişlerdir⁴⁸. Buna ilaveten Karahallı şahitleri Yunanlıların köylülere yollar, köprüler yaptırdıklarından da bahsetmişlerdir⁴⁹. Doğancık Köyü'nden 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz'a gasbettikleri sığırları ve koyunları naklettirmişlerdir. O, yoldan geri kaçmış, kendisini yakalayarak gene hayvanları sürdürmüşlerdir⁵⁰.

9. Tekalif-i Harbiye

Uşaktaki Milli Mücadele şahitlerinin çoğunluğu Tekalif-i Harbiye Kanunu gereğince Türk ordusuna başlılarda bulduklarını, karşılığında para almadıklarını ifade etmişlerdir. Bazıları ise bir kısmının parasının alındığını, bir kısmının başlılandığını söylemiştir. Dümenler Köyü şahitleri orduya manda, öküz, eşek, at gibi hayvanlar verildiğini, yiyecek olarak da tahıl, bulgur, fasulye yardımı yapıldığını, karşılığında para alınmadığını söylemişlerdir.⁵¹ Karahallı şahitleri kuru üzüm, koyun, buğday, arpa ve at verildiğini, bunlardan bir kısmının parasının alındığını, bir kısmının ise başlılandığını ifade etmişlerdir⁵².Kapaklar Köyü şahitleri ise yapılan yardımların karşılığının ödenip ödenmediğinin bilinmediğini belirtmişlerdir⁵³.

10. Türk Çeteleri

Milli Mücadele şahitleri köyelerine Türk çetelerinin geldiğinden de bahsetmişlerdir. Doğancık Köyü şahitleri 1922 yılının 10 Ağustos günü köye Ankara Hükümetine bağlı yanında patlayıcı maddeler bulunan Hüseyin isimli bir casusun geldiğini, bir gece Mehmet Yılmaz'a ait olan evde konakladığını, Kula Dağlarında Yunanlılara karşı çarpışmakta olan Ferdi Pehlivan isimli Türk çete

48 Uşak ili Merkez Eskisaray köyünden 1320 doğumlu Süleyman Korkmaz.

49 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden Halil Çatmadım.

50 Uşak ili Merkez Doğancık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz,1907 doğumlu Yusuf Yılmaz.

51 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız. (Derbent, Elmacık, Eskisaray, Kırka, Karahallı, Külçen şahitleri de Türk Hükümetine başlıta bulduklarını, para almadıklarını ifade etmişlerdir.)

52 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

53 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

reisinin yanına gideceğini söylediğini ifade etmişlerdir. Onların anlatımına göre casus 15 gün sonra Türk toplarının patlayacağını haber vermiş, gerçekten de 26 Ağustosta Türk taarruzu başlamıştır. Yine O, Kula'ya giderken Eşme yakınlarındaki (Yellidere) isimli demiryolu köprüsünü havaya uçuracağını bildirmiş ve söylediğini yapmıştır⁵⁴. Diğer taraftan Dümenler⁵⁵ ve Külçen Köyü şahitleri köyleri civarında çete savaşları olduğunu ifade etmişlerdir⁵⁶. Kapaklar Köyü şahitleri ise Türk keşif kollarının Kırka civarındaki koca yar tarafından gelerek Yunan hatlarına sızdıklarını ifade etmişlerdir⁵⁷.

Karahallı belediye başkanlığı yapmış olan İbrahim Ethem Mertcan: “*Ben Kurtuluş savaşına Milis kuvveti olarak katıldım, Kuva-yı Milliyeci idim*” demiştir⁵⁸. Kırka Köyü şahitleri de Yunanlıların Atatürk ve Türk komutanlarını destekliyorlar diye köyden beş kişiyi sürgüne gönderdiklerini bunlardan 3'ünün öldüğünü 2'sinin ise geri geldiğini ifade etmişlerdir⁵⁹.

11. Türk İstihbarat Kaynakları

Şahitlerin anlatımına göre Yunanlılar gibi Türkler de istihbarat amacıyla halktan faydalanmışlardır. Selçikler Köyü şahitlerinin anlatımına göre Cinoğlu Koca Yusuf adında biri annesinin yanına ziyarete geliyormuş gibi gelir istihbarat toplardı. Bu kişi sonradan yanında Dola Köylü Halil diye birisini de beraberinde getirmeye başlamıştır⁶⁰.

54 Uşak ili Merkez Doğançık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz, 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz. (Bu anlatımda zaman zaman tarihi gerçeklik dışına çıkmıştır. Ferdi Pehlivan adlı bir çete reisi yoktur. Bu kişi Çerkez Ethem'in önemli adamlarından Parti Pehlivan olmalıdır. Bunun dışında Büyük Taarruz büyük bir gizlilik içerisinde yürütülmüş idi. Bu gizlilik dikkate alındığında on gün önceden taarruzun Yunan işgali altındaki halka haber verilmesi imkânsızdır.)

55 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız.

56 Uşak İli Ulubey İlçesi Külçen Köyü Milli Mücadele Tanığı.

57 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

58 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden İbrahim Ethem Mercan; Cumhuriyet ilkokulu müdürü Şerafettin Polat, Hasan Gürel İlkokulu müdürü Metin Çolak

59 Uşak İli Kırka Köyü'nden Nafiz Yıldırım.

60 Uşak ili Sivashlı ilçesi Selçikler Köyü, 1335 doğumlu Hasan Kara, 1329 doğumlu İbrahim Tiryakioğlu, 1327 doğumlu Ömer Kanti.

12. Köylerin Kurtuluşu

Derbent Köyü Milli Mücadele şahitleri bir Cuma günü hava kararmak üzere iken silah sesi duyduklarını, Türk Ordusundan bir saat önce gelen Yunan kuvvetlerinin daha mevzi alamadan köy çatışmaya girmek mecburiyetinde kaldıklarını, Türklerin köyün yakınındaki Diken Çayı tarafından Yunanlıları çevirdiklerini ifade etmişlerdir⁶¹. Doğançık Köyü şahitleri 31 Ağustos 1922 gecesi sabaha karşı geri çekilirken köyün yakınından geçen Yunanlıların üç evi yaktıklarını ifade etmişlerdir⁶². Dümenler Köyü de 31 Ağustos 1920 tarihinde kurtulmuştur. Köyün doğusundaki Hallaçlar mıntığında geri çekilen Yunanlılarla çatışmalar olmuştur⁶³. Kapaklar Köyü şahitleri harman sonlarında köyün işgalden kurtulduğunu belirtmişlerdir. Köye ilk giren kuvvetlerin başında Sabri Bey vardı. Bu köydeki en önemli çatışmalar Çene mevkiinde cereyan etmiştir⁶⁴ Karahallı şahitleri kurtuluş tarihini 2 Eylül 1922 olarak ifade etmişlerdir. Yunanlılar yakıp yıkarak geri çekildiklerini⁶⁵, Çivril tarafından gelip Paşalar Köyü istikametine gittiklerini belirtmişlerdir⁶⁶. Kırka Köyü şahitlerinin anlattığına göre de Ağustos ayının son günlerinde saat 10-11 arasında ilk silah sesini duyulmuştur. Yunanlılar köyün batısındadır. Türk askerleri köyün doğusundan gelmişlerdir. Çatışmalar köyün batısında cereyan etmiştir. Türk askerleri Ankara Marşını söyleyerek köye girmişlerdir⁶⁷.

13. Şehit Mezarları

Şahitlerin anlatımına göre Dümenler civarında 2 şehit mezarı bulunmaktadır⁶⁸. Kırka Köyü'nde bir şehit mezarı vardır⁶⁹. Elmacık Köyü'nden Ömer oğlu

61 Uşak İli Derbent köyünden Fadime Başaydın.

62 Uşak ili Merkez Doğançık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz,1907 doğumlu Yusuf Yılmaz.

63 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız.

64 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

65 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

66 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden İbrahim Ethem Mercan; Cumhuriyet ilkokulu müdürü Şerafettin Polat, Hasan Gürel İlkokulu müdürü Metin Çolak

67 Uşak İli Kırka Köyü'nden Nafiz Yıldırım.

68 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız.

69 Uşak İli Kırka Köyü'nden Nafiz Yıldırım.

İzzet ile Mehmet oğlu Mustafa Alaşehir'de malzeme taşıırken şehit olmuşlardır⁷⁰. Karahallı'da ise Çivril'in işgali sırasında Cabar Damları basılarak iki şehit verilmiştir. Şehitler Derviş Bozoklu ve Selim Bozoklu'dur⁷¹. Erenler Dağı'nın güney yakasında şehit mezarları vardır⁷².

14. Yunan Mevzileri

Milli Mücadele şahitleri Yunan ordusunun hazırladığı mevziler hakkında da bilgiler vermişlerdir. Buna göre Dümenler Köyü civarında iki mevzileri vardı. Bunlardan biri Meydan mıntokasında diğeri ise Haşaşlık mevkiindeydi⁷³. Kabaklar'daki mevzileri Çene mevkiindeydi⁷⁴. Kırka Köyü'nde İğdeüstü, Değirmenyolu ve İmamlık mevkiilerinde mevzileri vardı⁷⁵. Elmacık Köyü'nde Bağüstü, Kabaç, Erenler, Çamboğazı ve Derindere mevkiilerinde mevzileri vardı⁷⁶. Eskisaray Köyü'ndeki mevzileri İllerdede mevkiindeydi⁷⁷. Selçukler'de çayırdaki mevzi kazdılar⁷⁸. Karahallı'da Karataş Tepesi'ne top koydular⁷⁹.

15. Yunan Askerlerinin Disiplini ve Komutanlarına İtaat Derecesi

Milli Mücadele şahitleri Yunan askerlerini disiplin konusunda Türk askerine nazaran zayıf bulmuşlardır. Fakat bu ordudaki disiplinsizlik Sakarya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış, Büyük Taarruz bozgunu ile zirveye ulaşmıştır. Bozgun öncesi intibalarını anlatan Kapaklar Köyü şahitleri Yunan askerlerinin disiplinli, komutanlarına itaatkâr, düzgün giyimli olduklarını, içlerinde uzun saçlı ve sakallı askerlerin de bulunduğunu söylemişlerdir. Onlar şeytan askeri la-

70 Uşak ili Merkez Elmacık Köyü'nden Hasan Akkışla, Hasan Çelebi, Hasan Erten.

71 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

72 Uşak ili Merkez Karahallı ilçesinden Halil Çatmadım.

73 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız.

74 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

75 Uşak İli Kırka Köyü'nden Nafiz Yıldırım.

76 Uşak ili Merkez Elmacık köyünden Hasan Akkışla, Hasan Çelebi, Hasan Erten.

77 Uşak ili Merkez Eskisaray köyünden 1320 doğumlu Süleyman Korkmaz.

78 Uşak ili Sivaslı ilçesi Selçukler Köyü, 1335 doğumlu Hasan Kara, 1329 doğumlu İbrahim Tiryakioğlu, 1327 doğumlu Ömer Kantin.

79 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

kabını taşıyan askerlerin postalarında püsküller bulunduğunu belirtmişlerdir⁸⁰. Elmacık Köyü şahitleri de disiplinli ve komutanlarına karşı itaatli görüldüklerinden bahsetmişlerdir⁸¹. Karahallı şahitleri “*disiplinleri iyiydi, kumandan sözünü duyunca her şey biterdi*” demişlerdir⁸². Külçen Köyü şahitleri önceleri disiplinli olduklarını, Sakarya Savaşı'ndan sonra bozulduklarını ifade etmişlerdir⁸³. Kırka Köyü şahitleri de disiplinsiz ve komutanlarına karşı da itaatsiz olduklarını söylemişlerdir⁸⁴. Derbent Köyü şahitleri Büyük Taarruz sonrası Yunan askerlerini şöyle anlatmışlardır: “*Yunanlılar başıbozuk olarak geldiler. Hangilerinin çavuş olduğu kollarından belli oluyordu. Hepsinin yakaları açık, düğmeleri kopuk, kepleri arka cebe konmuştu*”⁸⁵.

16. Esir Alınan Yunanlılar

Şahitlerin anlatımına göre Büyük Taarruz sonrasında bölgelerinde esir alınan Yunan askerleri olmuştur. Derbent Köyü'nde 1 çavuş, 3 er⁸⁶, Doğançık'ta yolunu kaybeden 8-10 tane Yunan askeri⁸⁷, Karahallı'da 1 er esir edilmiştir⁸⁸.

17. Yunanlılardan Kalan Malzemeler

Milli Mücadele şahitleri Yunanlılardan kalan silah ve malzemeler hakkında da bilgi vermişlerdir. Dümenler Köyü şahitlerinin anlatımına göre Yunanlıların köyün üstündeki ormanda terk ettikleri malzeme 30 sandık mermi, 37 Yunan tüfeği, 5 tane gra tüfeği, 9 tane Fransız yapısı tüfeğinden ibarettir. Bu silah ve cephane o dönemin muhtar ve azaları tarafından toplattırılıp karakola teslim

80 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

81 Uşak ili Merkez Elmacık köyünden Hasan Akkışla, Hasan Çelebi, Hasan Erten.

82 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

83 Uşak İli Ulubey İlçesi Külçen Köyü Milli Mücadele Tanığı.

84 Uşak İli Kırka Köyü'nden Nafiz Yıldırım.

85 Uşak İli Derbent Köyü'nden Fadime Başaydın.

86 Uşak İli Derbent Köyü'nden Fadime Başaydın.

87 Uşak ili Merkez Doğançık köyünden 1908 doğumlu Mehmet Yılmaz, 1907 doğumlu Yusuf Yılmaz

88 Uşak ili Karahallı ilçesi Milli Mücadele tanığı, Mehmet Yeşil Lisesi'nde Ali Dinçay tarafından yapılan röportaj.

edilmiştir⁸⁹. Kabaklar Köyü şahitleri ise Yunanlıların giderken sandıklar dolu su silah ve mermi bıraktıklarını, bunların çoğunun Tür kuvvetleri tarafından toplandığını, köyde şahıslarda halan birkaç mavzerin de 1960 ve 1980 ihtilalleri sırasında devlete teslim edildiğini belirtmişlerdir⁹⁰ Eskisaray şahitleri de Yunanlıların terk ettiği silah ve mermilerin hükümete bırakıldığını ifade etmişlerdir⁹¹. Selçikler Köyü şahitleri ise Yunanlıların terk ettiği işe mallarının köylüler tarafından paylaşıldığını söylemişlerdir⁹².

SONUÇ

Milli Mücadele şahitlerinin anıları dikkate alındığında işgal sırasında halkın direniş gösterdiğine dair her hangi bir bilgi mevcut değildir. İşgaller sonrasında Yunanlılar istasyonlarda ve kritik yerlerde karakollar kurmuşlar ve kontrol noktaları oluşturmuşlardır. Bu kontrol noktaları vasıtasıyla halkı sıkı bir denetime tabi tutmuşlardır. Öyle ki tarlaya çalışmaya giden köylülerin bile vesika almalarını zorunlu kılmışlardır. Bununla birlikte istihbarata da büyük önem vermişlerdir. Muhtarlardan, çobanlardan, hatta çocuklardan istihbarat amacı ile faydalanmışlardır.

Bu arada işgal havası içerisinde yerli Rumlar Türkleri küçük düşürücü davranışlara yönelmekten çekinmemişlerdir. Buna ilaveten Yunanlılarla işbirliği yapan kişiler olmuştur. İşgal döneminin en belirgin yönlerinden birisi Yunanlıların vatandaşın elindeki malları gasbetmesidir. Bütün Milli Mücadele şahitleri köylerindeki malların gasbedildiğinden bahsetmişlerdir. Yunanlıların halka çeşitli bahanelerle, özellikle de Kuvayı Milliyeye destek oldukları ve silahları teslim etmedikleri gerekçeleriyle sık sık darp uygulandığı da görülmüştür. Ayrıca Yunanlılar halka mevzi kazdırmak, eşya taşımak vb. sebeplerle yoğun bir şekilde angarya uygulamışlardır.

Öte yandan bu anılar sayesinde yeri bilinmeyen şehit mezarları, köylerdeki Yunan mevzilerinin yerleri, nerede kaç esir alındığı, Yunanlılardan ele geçirilen silah ve malzemelerin cinsi ve miktarı hakkında bilgi sahibi olunabilmiştir. Yine Yunan ordusunun özellikleri, disiplin durumları hakkında da bilgi sahibi olunabilmiştir.

89 Uşak ili Banaz ilçesi Dümenler Köyü'nden Mustafa Yıldız.

90 Uşak İli Kapaklar köyünden Şerif Arı, Hasan Efe, İzzet Çavuş, Sadet Karahan.

91 Uşak ili Merkez Eskisaray köyünden 1320 doğumlu Süleyman Korkmaz.

92 Uşak ili Sivash ilçesi Selçikler Köyü, 1335 doğumlu Hasan Kara, 1329 doğumlu İbrahim Tiryakioğlu, 1327 doğumlu Ömer Kantin.

DİŞ HEKİMİ ALİ RIZA OKTAY'IN MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ HATIRALARI

Mehmet KARAYAMAN*

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ve beraberinde gelişen işgal hareketleri, ülke genelinde tepki ile karşılanmıştır. Kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Türk halkının sesini dünyaya duyurmaya çalışırken, halkın sivil inisiyatifi ile oluşturulan Kuva-yı Milliye birlikleri, işgal ordularına karşı silahlı mücadeleye girişmiştir. Devlet düzenin ve asayişin büyük oranda kaybolduğu, mütareke şartları nedeniyle devletin elinin kolunun bağlı bir zamanda, hem düşmanı oyalamış hem de halkın maneviyatını canlı tutmuştur. Pek çok isimsiz kahramanın yer aldığı Kuva-yı Milliye birliklerinin ortaya çıkışı, işleyişi, halkla temasları ve yerine getirdiği vazifeler henüz yeterince ortaya konulamamıştır.

Çalışmamızda, 1899 yılında Gediz'de doğan ve uzun yıllar dış hekimi olarak görev yapan Ali Rıza Oktay'ın, Ekim 1919 tarihinde yazdığı anılar esas alınacaktır. Ali Rıza Bey, 1919-1920 ders döneminde Dişçi, Eczacı Mektepleri Talebe Cemiyeti reisliği yapmış, Sultan Ahmet Mitinginde aktif olarak görev almıştır. Onun Uşak, Gediz ve Simav'ı ziyareti sırasındaki gözlemlerine dayanan hatıraları, işgal öncesi bölgede Kuva-yı Milliye birliklerinin durumu, halka karşı tutumları, halkın gündelik hayatı ve manevi durumu hakkında bilgiler içermektedir. Türk İnkılap Tarihi Arşivinde yer alan ve "*Anadolu'da Harekât-ı Milliye*" başlığı taşıyan on bir sayfalık hatıralarındaki bilgiler, mütareke döneminden küçük bir kesit sunmaktadır. Hatıralardaki bilgiler, mevcut bilgilerle karşılaştırılarak, Ekim 1919 tarihinde Uşak, Gediz ve Simav'daki durum hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

---

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, UŞAK, e-mail:mkarayaman@hotmail.com

THE NATIONAL STRUGGLE MEMORIES OF DENTIST

ALI RIZA OKTAY

The Armistice of Moudros, which was signed after the First World War, and occupation movements, experienced with the Armistice, triggered a strong negative reaction from the Turkish people. Countrywide Resistance Organizations (Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri) were founded in order to make the voice of Turkish people heard and Turkish Nationalist (Kuva-yı Milliye) forces, which were established with the civil initiative of Turkish people, started the armed resistance. In a time, when state order and security collapsed and the state was powerless because of the Armistice terms, these organizations kept the spirits of Turkish people alive and disturbed the enemy. However emergence of these Turkish Nationalist (Kuva-yı Milliye) forces, their contacts with the public and their achievements have not yet sufficiently clarified.

Our study will be based on the memoir of Ali Rıza Oktay, which was written in October 1919. Ali Rıza Oktay was born in 1899 in Gediz and worked as a dentist for many years. He presided the Dental, Pharmacy School Students' Union (Dişçi, Eczacı Mektepleri Talebe Cemiyeti) in the 1919–1920 academic term and actively took part in Sultan Ahmet Rally. His memoirs, which were based on his observations during his visit to Uşak, Gediz and Simav, consisted of information on the state of the Turkish Nationalist (Kuva-yı Milliye) forces before the occupation, their attitudes towards locals, daily life and moods of locals. His eleven-paged memoir, which is named "*Anadolu'da Harekât-ı Milliye*" ("The National Movement in Anatolia") and located in the Archives of History of Turkish Revolution, provides short but useful data from the Armistice Period. In this study, information from the memoir will be compared with the current information and the state of Uşak, Gediz and Simav in September 1919 will be tried to be explained.

Ali Rıza Oktay Kimdir?

Ali Rıza Bey, 1316 (1899) yılında Gediz'de, Ahiali (Özyurt) Mahallesinde doğmuştur. I. Dünya Savaşı'nda şehit olan Gedizli Yüzbaşı Halil Bey'in oğludur. Annesi Ümmühan Hanımdır. 1336 (1918) yılında Darülfünun'a bağlı Tıp Fakültesi bünyesinde faaliyet gösteren Diş Tababeti Mektebini bitirmiştir. 1920-1923 yılları arasında, Babiâli'deki muayenehanesi o dönemin tanınmış yazar ve sanatçılarının bulunduğu bir mekân haline gelmiştir.

Ali Rıza Bey, kaleme aldığı "*Biz Anadolu Türkleri İncelemeler-Anılar-Görüşler*" başlıklı kitapta kendisi ve ailesi hakkında Şu bilgileri vermektedir;

"Ben gözlerimi Fethiye'de açtığım zaman Abdülhamit tahtında oturuyordu. Sultan Reşat'ın tahta çıkışını Edirne'de Darülrifan Mektebinin ilk kısmında okurken, O'nun Edirne'ye gelişini hatırlarım. Babaeski Rüştiyesinde okurken meşrutiyetin ilanı günü olan bir On Temmuz Bayramında söylev okudum.

Ben Babaeski Rüştiyesini bitirip, babam gibi subay olmak için İstanbul'a geldiğimde Kuleli İdadisinin kayıtları kapanmış olduğundan, Üsküdar çevresinde pek methedilen yedi senelik Karabetyan İdadisine girmiştim. Dört yıl burada okudum ve 1916'da oradan diploma aldım.

Ailemden üç kişi bu yurt uğruna ölmüştür. Anam, babam Kütahya'nın Gediz ilçesi halkındandır. Babam Kıdemli Yüzbaşı Halil, I.Dünya Savaşı başlamadan Basra'ya, taburuyla tabur komutanı olarak gönderilmişti. Savaşa katılmamızdan sonra babam İngilizlere tutsak olmuş ve Çin Hindinde Burma (Birmanya)'da Tetmiu kentine götürülerek, orada tel örgülerle çevrili kampta, bir süre kaldıktan sonra yaşlı ve hasta subayların iki tarafça deŐiŐtirilmesi üzerine Türkiye'ye dönmüş ve Kerkük'te harp divanını (sıkıyönetim mahkemesi) üyesi iken dizanteriden ölmüştür. Anam, Eroğullarındandır. Ninem vaktiyle Gediz-Emet çevresinde derebeylik etmiş Nasuhoğullarına bağlı imiş.

Amcamım biri Yemen'de, diŐeri Plevne'de ölmüştür. Bu aileden bir tek ben kalmışım. En küçük amcam Gediz'de döl bırakmadan 82 yaşına kadar yaşamış. Koca İbrahim (İbrahim) diye anılan iri yarı, sarışına yakın kumral, mavi gözlü bir insandı. Plevne'de ölen amcam Hüseyin de öleymiş. Gediz ihtiyarları, Yemen'de şehit düşen amcam Mustafa için, az bulunur erkek güzeli bir yiğitti, derlerdi'."

1 Ali Rıza Oktay, **Biz Anadolu Türkleri İncelemeler-Anılar-Görüşler**, Ankara, 1975, s.10, 76, 108, 130.

Ali Rıza Bey, I. Dünya Savaşı sırasında, 22 Ağustos 1917 tarihinde askere alınmış, 7 Kasım 1918 tarihinde de terhis edilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında ise 1940-1941, 1944-1947 yılları arasında kıdemli yüzbaşı ve diş tabibi olarak orduda görev yapmıştır².

Diş tabibi olarak sırasıyla İstanbul, Niğde, Nevşehir, Bor, Uşak, Gediz, Emet, Simav, Bodrum, Köyceğiz ve Ankara Numune Hastanesinde (1936-1940;1941-1942) görev yapmıştır. Mesleğinin dışında Niğde Lisesi orta kısım elışı öğretmenliği (1926-1927), Uşak Ortaokulu resim ve tarih öğretmenliği (1928-1935) yapmıştır³. SSK Genel Müdürlüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren Ankara Yıldırım Beyazıt Dispanserinde görev yaparken, 1965 yılında emekliye ayrılmıştır.

Siyasi ve sosyal faaliyetlere aktif olarak katılan Ali Rıza Bey, Niğde Türk Ocağı, Gediz Türk Ocağı, Gediz Gençlik Kulübü, Uşak Kızılay, Uşak Gençler Birliği Spor Kulübü başkanlığı, Uşak Halkevi yönetim kurulu üyeliği ve “*Ar Kolu*” başkanlığı⁴, 1960-1963 yılları arasında Ankara Diş Hekimleri Cemiyeti başkanlığı yapmıştır⁵.

1927’de Gediz halkının Türk Hava Kuvvetlerine armağan ettiği uçağa isim verme töreninde, uçağa “*Gediz*” adını yazmış ve gösteri uçuşunda yer almıştır. 1928 yılında, Ali Rıza Bey tarafından getirilen ve Gediz Türk Ocağı’nda dinlenen radyo, ilçede büyük bir şaşkınlık ve heyecan uyandırmıştır⁶.

Tarım Bakanlığını temsilen, 1950-1954 yılları arasında Toprak Mahsulleri Ofisi yönetim kurulu üyeliği ve 1954-1960 yılları arasında da idare meclisi azalığı yapmıştır⁷.

CHP Uşak İlçe Teşkilatına üye olan Ali Rıza Bey, 1946 yılındaki genel seçimlerde, CHP’den Kütahya milletvekili adayı olmuş ancak milletvekili se-

2 Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Arşivi, **Ali Rıza Oktay’a Ait 600066-9 Numaralı Sicil Dosyası**.

3 Oktay, **Biz Anadolu Türkleri...**, s.71.

4 **Uşak Halkevi İki Yıllık Çalışma**, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1936, s.14.

5 <http://www.ado.org.tr/content.php?id=52>

6 Mehmet Pınar, **Gediz Ansiklopedisi**, Gediz Belediyesi Yayını, 2012, s.14.

7 **BCA.**, 30.18.1.2/124.91.13; **BCA.**, 30.18.1.2./130.86.15; **BCA.**, 30.18.1.2./137.103.6; **BCA.**, 30.18.1.2./145.101.3; **BCA.**, 30.18.1.2./151.66.15.

çilememiştir⁸. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinden sonra siyasi faaliyetlerine son vermiştir.

Diş Tababeti Mektebini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne devam eden Ali Rıza Bey, Anadolu'nun çeşitli gazete ve dergilerinde edebi ve siyasi nitelikte yazılar yazmıştır. 1945 yılında Ankara'da "Efenin Şakası" adında gerçekçi yurt hikâyelerini kapsayan bir kitabı basılmış⁹, Niğde'de yayınlanan Nida Gazetesinde siyasi yazılar kaleme almış, "Kadın ve Çiçek" başlığını taşıyan bir yazısı da Toprak Mahsulleri Mecmuasında yayınlanmıştır¹⁰.

Ali Rıza Beyin, Hüsniye Hanım ile olan evliliğinden Halil İlhan (1923), Nurhan (1925) ve Aslan (1926) isminde üç çocuk dünyaya gelmiştir. Ali Rıza Bey, 1990 yılında vefat etmiştir¹¹.

Milli Mücadele Dönemi Hatıraları

Ali Rıza Beyin hatıraları, üç farklı kaynaktan derlenerek aktarılmaya çalışılacaktır. Kaynakların ilki, Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan ve "Biz Anadolu Türkleri İncelemeler-Anılar-Görüşler", başlığını taşıyan kitaptır.

İkinci kaynak Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde (TİTE) bulunan ve "Anadolu'da Harekât-ı Milliye" başlığını taşıyan, Osmanlıca olarak kaleme alınmış 11 sayfalık yayınlanmamış hatıralardır. İncelediğimiz hatıratlarla aynı formatta yazılmış ve aynı dosyada saklanmış olan "Gediz" başlıklı el yazı ile kaleme alınmış belgelerin sonunda, "12 Teşrinievvel 335" tarihi düşülmüştür. Bu da bize hatıraların 1919 Ekiminde, Uşak-Gediz Sima bölgesine yaptığı ziyaret sırasında kaleme alındığını göstermektedir¹².

Ali Rıza Bey, Belgelerin TİTE'ye nasıl intikal ettiği konusunda hatıralarında bazı açıklamalar yapmış, Sultanahmet Mitinginden önce halka dağıtılan ve kendisi tarafından kaleme alınıp çoğaltılan bildirinin bir müsvettesinin,

8 Buğra İnal, **Cumhuriyet Döneminde Uşak'ta Siyaset ve Siyasetçiler (1923-1980)**, İzmir, 2011, s.45.

9 A. Rıza Oktay, **Efenin Şakası (Yurt Hikâyeleri)**, Ankara, Doğu Matbaası, 1945.

10 Oktay, **Biz Anadolu Türkleri...**, s.76.

11 Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Arşivi, **Ali Rıza Oktay'a Ait 600066-9 Numaralı Sicil Dosyası**.

12 TİTE, Kutu:72, Gömlek:6, Belge:6, Sayfa:9.

Sultanahmet Meydanını gösteren krokinin ve bazı belgelerin, Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın başında bulunduğu Türk Devrim Tarihi Enstitüsü adına, Prof. Dr. Yavuz Abadan'ın muavini Nimet (Arslan) Hanım tarafından kendisinden alındığını, suretleri çıkarılabilenlerin daktilo ile bir kopyasının alındığını ve belgelerin asıllarının kendisine iade edildiğini, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına Prof. Yavuz Abadan tarafından 10.11.1947 Tarih ve 466 Sayılı bir mektupla kendisine teşekkür edildiğini, ifade etmiştir¹³.

Üçüncü kaynağımız ise Ali Rıza Bey tarafından 12 defter olarak kaleme alınmış ve bütün hayatını kapsayan hatıraları içeren, “*Bir Ömür Böyle Geçti*” başlıklı yayınlanmamış anıdır. Ali Rıza Bey, “*Biz Anadolu Türkleri İncelemeler-Anılar-Görüşler*” başlıklı eserinde, hatıralarını “*Kırk Yıllık Siyasi Hayatıma Bakış*” başlığı ile daha geniş ve ayrıntılı olarak yazdığını, yazıların 1920-1960 yılları arasındaki sosyal ve siyasal olayları kapsadığını, Cumhuriyet Halk Partisi, Serbest Cumhuriyet Partisi ve Demokrat Parti ve ileri gelenleri hakkında bilgiler içerdiğini, anılarını, vasiyeti gereği ölümünden sonra ailesi tarafından Ankara Üniversitesine bağlı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivine bağışlanacağını ifade etmiştir¹⁴.

Ancak Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivinde yaptığımız incelemede, kuruma böyle bir bağışın yapılmadığını tespit ettik. Ali Rıza Beyin Gediz'deki akrabaları ile yaptığımız görüşmelerde, Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan ve “*Bir Ömür Böyle Geçti*” başlığını taşıyan yayınlanmamış hatıralarına ulaştık. Çocukluğundan 1980'li yıllara kadar geçen döneme ilişkin hatıralar, 12 defter halinde el yazısı ile kaleme alınmıştır. Ancak “*Biz Anadolu Türkleri İncelemeler-Anılar-Görüşler*” adlı eserde bahsedilen “*Kırk Yıllık Siyasi Hayatıma Bakış*” adlı hatıralara ulaşamamıştır. “*Bir Ömür Böyle Geçti*” başlıklı hatıralarında “*Bastırılmayan ve bastırmak istemediğim Kırk Yıllık Siyasi Hayatıma Bakış başlıklı hatıratım temiz emellerimin mezarı oldu*”¹⁵, ifadesinden Ali Rıza Beyin hatıralarını bastırmaktan vazgeçtiği veya onları imha ettiği anlaşılmaktadır.

Ali Rıza Bey, kaleme aldığı “*Biz Anadolu Türkleri İncelemeler-Anılar-Görüşler*” başlıklı kitapta, Milli Mücadele Dönemi hakkında şu bilgiler verilmektedir;

13 Oktay, *Biz Anadolu Türkleri...*, s.13; Ali Rıza Oktay, *Bir Ömür Böyle Geçti, Yayınlanmamış Hatıralar*, III. Defter, s. 263.

14 Oktay, *Biz Anadolu Türkleri...*,s.13.

15 Oktay, *Bir Ömür Böyle...*, II. Defter, s. 202.

"Diş mektebinin son sınıfında iken Anadolu bağımsızlık savaşına canla başla çalışıyorduk. Eczacı ve Dişçi Mektepleri, Kadırğa'da aynı bina içinde ders gördükleri için orada bir dernek vardı. 1919-1920 ders döneminde ben 'Dişçi, Eczacı Mektepleri Talebe Cemiyeti' reisi idim. Anadolu'dan gelen gazeteleri gizli olarak dağıtıyorduk ve daha bazı çabalarımız da vardı. Türk gençliği, mili bilincin içinde idi artık"¹⁶.

"Bir Ömür Böyle Geçti" başlığı altında kaleme aldığı hatıralarında Milli Mücadele dönemine ilişkin Şu bilgilere yer verilmektedir:

"Birleşme ve İlerleme Cemiyeti

I.Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte karışık bir durum ortaya çıktı. Bu hengâmede bir sürü acayip cemiyetler de ortaya çıkıyordu. Teali İslam Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti ve daha bir sürü bölücü ve ayırıcı dernekler, bunlar güya Müslümanlardı. İçimizdeki Müslüman olmayan azınlıkların cemiyet kurmalarına gerek yoktu. Onlar zaten uzun yıllar ve asırlardır organize edilmişlerdi. İşte bu ortamda ulusal duyguları zedelenmiş beş-on Üsküdarlı Türk genci bir araya gelerek, 'Birleşme ve Yükselme Derneğini' kurduk. Hükümete verdiğimiz program ve beyannamede gençliğin yükselmesine çalışacak sosyal bir dernekti ve siyasetle ilgisi yoktu! Ve müsaadeyi de almıştık. Asıl amacı ise tamamen siyasi idi. Amacımız Anadolu Milli hareketiyle ilişki kurmak, Anadolu'ya beyin ve silah kaçırmaktı.

Cemiyette Şimdi adlarını hatırlayamadığım ve sonradan parlamış, Cumhuriyetin malı olmuş, asker, memur, yazar ve politikacı vardı. Şu anda hatırıma biri geldi. Mekki Sait (Esen). Sonradan gazeteci ve galiba Balıkesir milletvekili idi. İdare heyeti beş kişi idi ve ilk kurucular, idare heyetinde yer almıştı. Ben, Gazeteci Ahmet, Sadri Etem (daha sonra Halk Partisinden mebus olmuş, tanınmış bir yazardı ve genç yaşında öldü.), Mimar Süreyya ve Üsküplü Celal idi. Paramız çok kıttı, hepimiz cebimizde olanı sarfediyorduk. Aramızda sıkı ve gizli bir işbirliği vardı.

Okula 1920 yılına girdiğimiz sırada ben de 'Eczacı ve Dişçi Talebe Cemiyeti' başkanı olmuştum. Yine o sıralarda kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine de girmiştim. Gerek Birleşme ve Yükselme ve gerek Eczacı ve Dişçi Mektepleri Talebe Cemiyetinin ömrü çok uzun sürmedi! Birleşme ve Yükselme Cemiyetinin gizli amacı çabuk ortaya çıktı. İçimize giren bazı yedek ve ordu subaylarından bazılarının açık ve pervasız hareketleri buna neden olmuştu. Anadolu'ya beş-on

eleman ve bir hayli de silah kaçırılmıştı. İçimizdeki muvazzaf bir süvari teğmeni, kendi başına Horhor Çeşmesi yanında yaptığı bir toplantıda polisçe tutuklandı. Gazeteci Ahmet ve Sadri Etem bir gece Anadolu'ya kaçtılar ve 'Birleşme Yükselme Cemiyeti' kapatıldı.

Bir arkadaşım vardı, Diş tabibi Hüदै (veremden öldü) pek sevişirdik. Abisi Burhan Felek idi. Üsküdar'da Anadolu Kulübünün başkanı idi ve Hüदै de o kulübün futbol takımında oynardı ve ben de aynı kulübe üye idim ve kürek takımında idim. Gerek Burhan Felek ve gerek Hüदै'nin babaları ise Üsküdar Hürriyet ve İtilaf Fırkasının başkanı idi. Varlıklı bir adamdı. Altunzade'de geniş bir arazi (bağ, bahçe) içinde yüksek ve beyaz boyalı bir köşkeri vardı. Bu köşke, komşu arkadaşım diş tabibi Muammer Sarıca ile bir iki defa gitmiştim ve Burhan Felek'in yakışıklı, sakallı, vakar babasını da tanımıştım. Bu zatın neden bu partiye girdiğini anlayamamışmdır.

O günlerde bir gün bana Hüदै, Rıza, sen bir haltlar karıştırmışsın amma ben meseleyi düzelttim, dedi ve şöyle anlattı. Bir gün evde babamın çalışma odasına girdim. Bir şey konuşacaktım, baktım masanın üstünde bir kâğıtta birçok isimler yazılı, istemeyerek göz gezdirirken Ali Rıza adını gördüm (o zaman soyadı yoktu), başka bir Ali Rıza da olabilirdi ama karşısında Dişçi Mektebinde yazılı. Merakla, bu nedir diye sordum. Bana, bunlar Anadolu ile irtibatı olan kişilermiş. Polis verdi. Fırka Umumi Merkezine bildireceğim deyince, baba bu çocuk benim sevdiğim bir arkadaşım, katiyen böyle şeylere karışmaz, bu işte bir yanlışlık var diye, senin adını sildirdim demişti¹⁷.

"Bir sabah evimizin kapısı altından atılmış bir kâğıt buldum. Şöyle yazılmıştı: 'Ya devlet başa, ya kuzgun leşe'. Altında, 'Rıza, ben gidiyorum. Nereye gittiğimi anlamak istersen bu kâğıdı yak ve küllerini rüzgâra bırak. Nereye gittiğimi anlarsın', diyordu. İmza yoktu. Ama ben anlamıştım. Bu Sadri Etem (Ertem¹⁸) idi. Aynı gece

17 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, II. Defter, s. 211-215.

18' **Sadri Etem Ertem** (1898-1943): 1914 yılında İstanbul Sultanisini, 1920 yılında da Darülfünun Felsefe Bölümünü bitirmiştir. I.Dünya Savaşına katılmıştır. Milli Mücadele sırasında Ankara'ya geçerek Hâkimiyet-i Milliye ve Yeni Gün gazetelerinde çalışmış, Cumhuriyet Döneminde Matbuat Umum Müdürlüğünde ve CHP'nin propaganda çalışmalarında görev almıştır. Ankara ve İstanbul'da çeşitli liselerde felsefe öğretmenliği yapmıştır. 1939-1943 yılları arasında milletvekili olan Sadri Etem, 1928 yılından itibaren edebiyatla ilgilenmeye başlamış, kaleme aldığı öykü ve romanları ile tanınmıştır. Bkz. Sadri Etem (Ertem), **Türk İnkılabının Karakterleri**, II. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s. 137-138.

onunla Üsküdar'da Tunus Bağı'nda oturan gazeteci Ahmet de kaçmıştı. O da Birleşme ve Yükselme Derneğinin yönetim kurulu üyesi idi. Bu dernekte epey Üsküdarlı genç vardı. Aramızda bize göre yaşça küçük olan gazeteci ve milletvekili rahmetli Mekki Sait Esen de vardı. Derneğin diğer bir yönetim kurulu üyesi de Celal idi. Genç yaşında veremden öldü. Üsküplü idi, Annesi Arnavut, babası Boşnak'tı. Celal, hepimizden çok inançlı ve bilinçli bir Türk'tü"¹⁹.

"Eczacı ve Dışçı Mektepleri Talebe Cemiyetine gelince: Bu okuldaki talebelerin çoğu, benim aşırı milliyetçi olduğumu ve Dışçı ve Eczacı Okulları adına Sultanahmet Mitinglerine karıştığımı da biliyordu. Türk talebelerin çoğu destekliyor, bir kısmı da aleyhimde bulunuyordu ki bunlar Ferit Paşacılarıydı. Eczacı Mektebinin bir kâtipi vardı, bir birimizi severdik. O zat Anadolu'dan gelen Kemalist gazetele-ri inandıklarına verir, bana da birkaç tane verir, sevdiklerine, güvendiklerine ver okusunlar, derdi.

Bir sabah okula gelince giriş holiinde birkaç arkadaş, camekânlı okula ait bildirileri işaret ettiler bana. Merakla gittim okudum. Kâğıdın başlığı "Makam-ı Sadaretpenahi", idi. Altında Ferit Paşanın, maarif nazırının imzaları vardı ve kısaca şu satırlar yazılmıştı. Görülen lüzum üzerine Eczacı ve Dışçı Mektepleri Cemiyeti set edilmiştir (yani kapatılmıştır.). Dondum kaldım. Talebe Cemiyetine ait odanın kapısına asma bir kilitle koca bir mühür basılmış, kırmızı mum görünüyordu!...O sırada Anadolu hareketine karşı ve İstanbul Hükümetini tutan bir eczacı talebe bana şöyle diyordu; işte buraya da burnumuzu soktun, cemiyeti de kapattırın!"²⁰

"Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıktığı günlerde İstanbul Türk Ocağında imanlı bir Türk gençliği toplanmış, üzüntü içinde dertleşiyor ve çare arıyordu. Bu toplantıda ben de vardım. Sürgünden gelip Nafia Nazırı olan Ferit Bey de orada idi. Halide Edip ateşli bir konuşma yaptı. Ferit Bey de konuştu. Gençlik, memleketi kurtarmak için akıl ve yol arıyordu. Oradan çıktığımız zaman köşe başlarını tutmuş bazı gençler, toplantıdan çıkanları söz ve işaretlerle Şehzadebaşı yolu ile yangın yerine ve orada yanmış fakat yıkılmamış bir mescide sevk ediyorlardı. Burada küçük bir masa başında oturmuş birkaç asker kıyafetli, rütbesi belirsiz kalpaklı kişi gelen gençleri, yedek subayları Anadolu'ya gitmek için teşvik ediyor, yardım edeceklerini söylüyor ve isteyenleri yazıyorlardı.

19 Oktay, **Biz Anadolu Türkleri...**, s. 90-91, 95.

20 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, II. Defter, s. 216.

Ondan birkaç gün sonra Darülfünun olan Zeynep Hanım Konağının konferans salonunda da bir toplantı olmuştu. Çok kalabalıktı, galiba Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura da vardı. Bir aralık kürsüye Rıza Tevfik çıktı, Rıza Tevfik Hürriyet ve İtilaf fırkasının adamı idi. Konuşması sakindi, gençliğe itidal tavsiye ediyor, yaşlı ve tecrübeli olanlardan yararlanmalarını istiyordu ve şöyle dedi; “Genç süvariye yaşlı at”, birden fırtına koptu. Konuşturmayın, söyletmeyin, diye bağırان-lar vardı ve kürsüyü terk etmek zorunda kaldı. O sırada kırmızı yüzlü, sarı bıyıklı biri kürsüye geldi, çok heyecanlı idi. Burada toplanmış ne yapıyorsunuz? Kadınlar gibi dedikodu? Lafın sırası değil, vatanını seven silahı elinde Anadolu’ya geçer, di-yordu. Doğru, doğru, bravo sesleri içinde toplantı dağıldı.

Türk Ocağındaki toplantıdan sonra, Talebe Cemiyetlerinden seçilmiş bir heyet padişahın konuşma istemişti, ret cevabı gelmişti.

Yine aynı günlerde Fatih Camii önünde miting yapılmıştı, orada idim, yine Halide Edip, Mehmet Emin ve arkadaşım Tahsin Fazıl konuşular. Hepsi hak-sızlığa, Yunan işgaline karşı idi. O mitingde Wilson Prensipleri konuşulmuştu ve General Foulon da orada imiş ben farkında değilim. Türkiye’ye vurulmak istenen esaret zincirine isyan edilmiştir²¹.

Sultanahmet Mitingi

“O dönemde hiç unutulmaması gereken en mühim olaylardan biri, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali üzerine yapılan Sultanahmet Mitingidir. Daha küçük çapta olan Fatih Mitinginde bulunmuştum, ama sadece bir seyirci idim. Sulta-nahmet Mitinginde başlıca rol oynayanlardan biri idim. İzmir’in Yunanlılarca ele geçirilmesi, bıçağın kemiğe dayanması idi. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünün çatırtıları duyulurken, ana yurdun, Türk yurdu Anadolu’nun ve daha açıkça Türklüğün kurtarılması gerekiyordu, İstanbul’un, kozmopolit ve düşman çizmeleri altındaki hâli, biz Türk gençlerine durumu daha iyi anlatıyordu. Artık yumruklar kalkmıştı; bu ne sağ ne de sol yumruktu, bu Türk yurdunu kurtarmak için kalkan yumruklardı²².

Darülfünunda toplandık, her fakülte ve yüksekokulun talebeleri vardı. Ben Dişçi ve Eczacı Okullarını temsil ediyordum. Mitingi hazırlamak için dört beş heyet kuruldu. Ben matbuat heyetinde idim. Benden başka Tahsin Fazıl, Şukufe Nihal

21 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, III. Defter, s. 255.

22 Oktay, **Biz Anadolu Türkleri...**, s. 12-13.

ve Seza Hanımlar vardı. Ben İstanbul halkını mitinge çağrı için bir bildiri müsveddesi yazmıştım. Arkadaşlar aynen uygun bulmuştu. Bu bildiriye o gece sabaha kadar uyumadan, Çemberlitaş'taki Evkaf Matbaasında on binlerce bastırılmıştım. Ertesi günü İstanbul'un dört bucağından gelen okul öğretmen ve öğrencilerine biner biner teslim ettik. Bu beyannameler, Ey Müslümanlar! Diye başlıyor ve 23 Mayıs'ta Sultanahmet Meydanına çağırıyordu²³.

Diğer bir heyet lüzumlu parayı ve beyaz ay yıldızlı siyah bayrakları Sultan Hamamı ve civarındaki Türk tüccarlarından (çoğu Selanikli) topluyor veya yaptırıyor. Bir de (İzmir Kalbimeddir) yazılı bir rozet, o gün bütün halkın göğsüne takılmıştı.

Miting için, gerek işgal kuvvetleri kumandanından ve gerek İstanbul Şehremininden izin almak gerekiyordu. Kumandan General Harington, anlayış göstererek peki diyor, ancak miting hareketsiz olacak, yani olduğu yerde kalacak bir yürüyüş olursa havadan bombalarım diyor. Şehremini olan Cemil (Topuzoğlu) Paşa ise katiyen müsaade edemem, o taraftaki parkları, çiçekleri ezdirmem diye bağıyor. Arkadaşlarımız da ona; memleket elden gidiyor, sen park ve çiçekten bahsediyorsun, biz miting yapacağız, gücün yeterse gel de yasakla! Deyip çıkıyorlar.

Mitingin mesuliyetini taşıyorduk. Halk heyecanla özellikle Sanayi Okulunun bulunduğu sokaktan veya Sultanahmet Camii yanındaki sokaklardan Rum ve Ermeni mahallelerinin bulunduğu Yenikapı, Kumkapı, Kadırga'ya doğru akabilir, onarılması mümkün olmayan olaylar meydana gelebilirdi.

Oturduk, konuştuk ve Sultanahmet Meydanına açılan bütün sokak başlarına Darülfünuna bağlı veya bağımsız fakülte ve yüksekokulları koyacaktık. Bütün talebe kol kola girecek bir zincir kuracaklar ve onların önünde de polis yer alacaktı. Sultanahmet Meydanının planını ve mücavir sokakları göstermek, hangi yüksekokula verildiğini işaret etmek yine bana düştü²⁴.

23 Ali Rıza Oktay tarafından kaleme alınan bildiriye şu ifadeler yer verilmiştir;

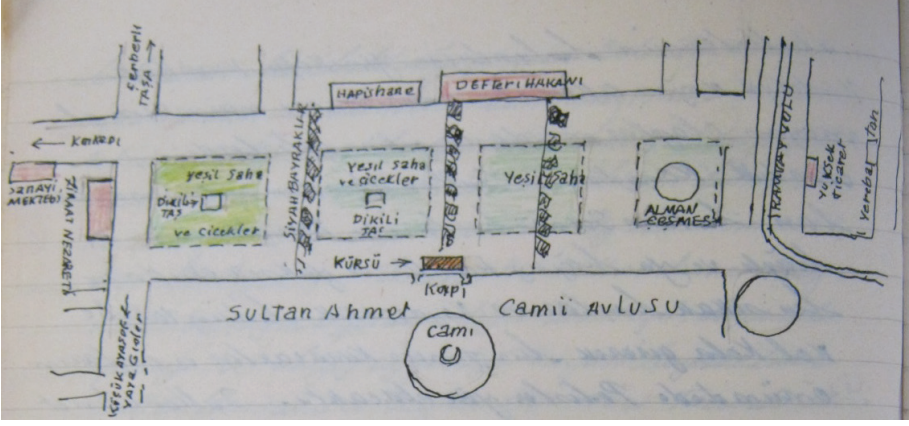
"Müslümanlar

Yedi asırlık bir saltanatın taksim olunduğunu görüyorsunuz! Şu hicranlı günlerimizde birleşmeğe, anlaşmağa her hususta ihtiyacın var. İşini, gücünü bırak; (23 Mayıs 1919 Cuma Günü) Cuma namazından sonra Sultanahmet'teki toplantıya koş, kadın, erkek, çoluk, çocuk orada bulun!"

Bkz. Zekeriya Türkmen, **Milli Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010, s. 98.

24 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, III. Defter, s. 262-264.

Ali Rıza Oktay Tarafından Çizilen ve 25 Mayıs 1919 Tarihinde Yapılan Sultanahmet Mitinginin Yapıldığı Alanı Gösteren Kroki

"23 Mayıs'ta yapılan bu miting, çok hazin ve nispetle muhteşem oldu! Darülfünun Konferans salonundaki büyük ve merdivenle çıkılan kürsü, Sultanahmet Camisinin kapısına yerleştirilmişti. Karşıdan karşıya gerilen iplere kırmızı, siyah olan bayraklar asılmıştı. Yeşil saha kadınlara, yollar erkekler ayrılmıştı. Polisler sağa sola koşuşturuyor, her ihtimale karşı iki ambulans bekletiliyordu ve iki İngiliz uçağı icabında bombalamak için tepemizde dolaşıyordu. Hatipler yani konuşma yapacaklar, kürsü dibinde toplanmıştı. Biz, matbuat kolu da kürsünün yanında idik. Sultanahmet Camiinin altı minaresindeki 16 şerefiye, İstanbul'un en güzel sesli 16 müezzini yerleştirilmişti. Koca Sultanahmet Meydanı o derece dolmuştu ki iğne atan yere düşmezdi. O gün yapılan hesaplara göre orada toplanan halk 200.000 kişi tahmin edilmişti. İstanbul'un o günkü nüfusuna göre dördte biri, hiç olmazsa onda biri orada idi. Siyah bayraklar hazin hazin dalgalanıyordu.

O gün kim konuştu, kaç kişi konuştu şu anda hatırlayamıyorum. Ama Hamdullah Suphi, Halide Edip ve Mehmet Emin Yurdakul'un konuştuklarını biliyorum. İlk konuşan kimdi onu da bilmiyorum. İlk hatip kürsünün merdivenlerini çıkarken minarelere yapılan bir işaret üzerine, 16 müezzin tekbir getirmeye başladı ve halk da kadını erkeği ile tekbire katılıyordu. Her hatip kürsüye inip çıkarken tekbir yineleniyordu. Heyecan o dereceyi bulmuştu ki kadınlar ve erkekler arasında düşüp bayılanlar oluyor ve hemen ambulanslar ağır olanları hastanelere götürüyordu. Sultanahmet Meydanı kuruldu kurulalı, tarihin her döneminde böyle bir kalabalık ve heyecan görmemişti ve inşallah bir daha böyle bir toplantı görmez. Konuşmalar hep

günün konusu olan İzmir'e Yunanlıların çıkışı, birçok şehirlerimizin müttetiklerce işgali üzerine idi. Hak ve adalet istiyordu. Bu mitingin işgal kuvvetleri üstünde bir etkisi olmuştur ama Paris, Londra ve Atina'daki galipleri temsil eden kişilerin kılını bile oynamadığı kuşkusuzdu, ama öyle günler gelecekti ki o Klemanselerin, Lord Corc'ların, Venizelosların uykusu kaçacak ve İstanbul'daki işgal kuvvetleri Türk askerinin gücü önünde geldikleri gibi yine gemilere binerek defolup gideceklerdi ve Sakarya'ya kadar ilerleyen Yunan Ordusu Başkumandanlarının deyimiyle, "Mağrurane Ricat" yani perişan bir yenilgi ile kaçarak tam anlamıyla denize dökülecekti!

O gün arkadaşlarımız Hasan Âli (Yücel), "Siyah Bayrak" diye bir şiir yazmıştı, onu sınıfların birine sokar kürsüye çıkarır okuturduk. O biraz kalınca, heyecan dolu sesiyle okurken bizim de gözlerimiz yaşarırdı"²⁵.

"Birinci Sultanahmet Mitinginden sonra benim ve arkadaşlarımin hiç karışmadığımız ikinci bir Sultanahmet Mitingi, Sultanahmet ve Ayasofya arasında yapılmış ve bir fiyasko ile sonuçlanmıştı. Nereden geldiği anlaşılamayan bir sarıklı kürsüye fırlamış saçma sapan konuşmaya başlayınca alaşağı edilmiş, ortalık karışmış ve halk dağılmıştı. Galiba bu hoca Hürriyet ve İtilaf Fırkasındandı. İlk konuşmayı Hamdullah Suphi yapmıştı, iyi ve güzeldi. Ama sonu iyi gelmedi. İşte o konuşma anında Hamdullah Suphi söze şöyle başlamıştı; "Yine memleketimizin âfâkında meşum bir saz çalmağa başladı." Bu sözler hiç aklımdan çıkmaz. Müttetik donanmasının İstanbul'a girişi ile memleketin ufuklarında meşum saz, yani korkunç bir siren tüyleri ürpertiyordu ve öyle de oldu"²⁶.

Uşak ve Gediz'e Yolculuk

Ailesinin içine düştüğü maddi sıkıntılardan kurtulmak için Gediz'deki anne ve babasına ait bağ, bahçe ve tarlaları satmak amacıyla İstanbul'dan yola çıkan Ali Rıza Bey, seyahati hakkında şu bilgileri vermektedir;

"Anadolu'ya son mecburi azimetten evvel, Bolşevikler denilen Kuva-yı Milliye hakkında sahib ve salim bir fikre malik olmadığımından, tereddüt ve şüpheler içinde (23 Ağustos'ta trenle) hareket ettim. Hatta o kadar ki İzmit'te Anadolu postasıyla karşılaşacak postanın biraz geç gelmesinden, yolcular Eskişehir'de Bolşevikler tarafından tevkif olunmuş, gibi tefsirlere bile kalkıştılar"²⁷.

25 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, III. Defter, s. 265-266.

26 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, III. Defter, s. 254.

27 **TİTE**, Kutu:72, Gömlek:6, Belge:6, Sayfa:1.

Memleket işgal altında idi. İstanbul gibi Anadolu'nun belli başlı şehirleri İngilizler ve Fransızlarca işgal edilmişti. Bunun ilk işaretini Pendik'i geçer geçmez gördüm. Geniş bir sahaya İngiliz ordugâhı yayılmıştı. Ortalıkta Hintli askerler dolaşüyor, tepelerde yerleştirilmiş toplar göze çarpıyordu. İzmit'i geçtikten sonra Anadolu'da milli dayanışma davranışları hakkında yeni bilgiler edinmeye başlamıştık. Aydın yöresinde Yörük Ali ve Demircili Mehmet Efenin kahramanlıklarından söz ediliyordu. 4.30'da Gebze İstasyonuna geldik. Geçen sene arkadaşlarım Nacilerle yaptığımız maceralı seyahat gözümün önüne geldi. Köylere doğru giden bağlar arasındaki yola bakarak anımsadım. Gece 2'de Eskişehir'e girerken İngilizler üstümüzü başımızı aradılar, insanın kendi memleketinde düşmanlarınca kontrol edilmesi ne acı şeydir.

Eskişehir'de başka bir trene aktarma yaptık fakat polisler bizi indirdi ve kırk kişilik vagonlara bindirdiler. Yanımdaki Uşaklı ile arkadaş olmuştum. Saat 11.00'de Afyon'a geldik. Bagajdan bavulumu alarak diğer bir Uşaklı ile istasyondan yirmi dakika mesafedeki şehre giderek, Sandıklı Otele geldik ve çarşıya çıkarak pideli kebab yedik. Burada etin okkası 35 kuruş, domatesin 20, karpuzun 12,5, kavunun 15 kuruş, üzüm meydanı yok. Bütün Afyon şehri uzaktan büyük bir köy gibi. Bazı evler ve resmi binalar kiremitli, ötekiler hep kerpiç ve damları toprak.

Akşamüzeri tekrar gezmeye çıktık. Bir kunduracı dükkânında oturduk. Uşaklı arkadaşlardan birinin abbabı imiş. Dükkânın sahibi genç bir adamdı, bize şöyle söyledi; buradaki milli hareket sizin İstanbul'daki duyduğunuz gibi değildir. Burada üç yüz kişilik bir çetemiz vardır, bunlar Emirdağlı Arif Bey'in emri altındadır. Bu zat, işgalden evvel İzmir'de jandarma kumandanı imiş. Şimdi bizim esnaftan 300 fişeklik yapılmasını istedi, hazırlıyoruz, dedi. Peki, bunlar nerede şimdi, deyince etrafta üçer beşer gelip dolaşıyorlar, dedi²⁸.

Afyon'da oldukça gayrimüslim varmış, bunların son zamanlardaki serbestâne tavırlarını da naklettiler. İngilizler, İstasyon Caddesinde mükemmel bir iki binayı işgal etmişlerdi. Tek tük İtalyan askerleri görünüyordu.

Ertesi gün akşamüzeri istasyonuna gittik. Tren kalkmak üzere idi. Malûm olduğu üzere bu hat İzmir'e kadar bir Fransız kumpanyasına aittir. Tâ Uşak'a kadar her istasyonda on-on beş Senegalli hat muhafız askeri görüyorduk²⁹.

28 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, II. Defter, s. 187-188.

29 **TİTE**, Kutu:72, Gömlek:6, Belge:6, Sayfa:2.

Saat dokuzda Uşak'a geldik. Eşyamızı istasyon dışına çıkardığımızda birisi vesika sormak üzere yaklaştı ve bir kibrit çakarak yüzüme baktı. A! sen Sarazâde Hacı Ali Efendinin^{30**} kayınbiraderi değil misin? Dedi, tanıştık ve beni bir hana getirdi. Handa, yanıma getirdiği halamın torunları Kuloğlu Rıza ve Sadık Efendilerle görüştük. Ertesi sabah Üsküdar'a anneme ve Gediz'e enişteme telgraf çektim³¹.

Uşak'ta kaldığım birkaç günün ilk günlerini yabancı olarak geçirdim. Telgrafhane, Kuva-yı Milliye efradı tarafından idare olunuyordu. Kuva-yı Milliye'nin karargâhı olan Bedesten Hanının kapısındaki siyah tahtada bazı tebliğler gördüğümünden, kaydettim.

'Suret

Gerek merkezde gerek kura ve kasabatta Kuva-yı Milliye aleyhinde propaganda yapanlar görülüyor. Bu gibi kesan hemen tevkif olunarak, Alaşehir Kuva-yı Milliye Divan-ı Harbine tevdi' olunacaktır.

Mevki Kumandanı'

Diğer

Uzun bir harpten sonra mütareke yapmıştık, fakat hain ve alçak Yunanlıların tecavüzüne uğrayarak canımız ve malımız, ırzımız taht-ı tehlikededir. Binaenaleyh ahali silahlanıp kendini müdafaa etmek mecburiyetindedir. Vatanın tehlikeli zamanında teşkil eden Kuva-yı Milliye aleyhinde velev ki cüz'i olsun, harekette bulunanlar hemen kurşuna dizilecektir.

30 Temmuz sene 1335

Kuva-yı Milliye Heyeti

Diğer

Dörtten sonra ziyasız sokağa çıkılmayacak ve şerhoş olarak nara atılmayacaktır. Aksi takdirde cephe-i harbe sevk olunurlar, fuhsıyyat şediden memnudur. Müte-

30** Hacı Ali Saraoğlu, Uşak'taki Kuva-yı Milliye Hareketinin öncülerinden olan İbrahim Tahtakılıç'ın elli adamıyla Gediz'e gelerek kurduğu ve daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını alan Gediz Redd-i İlhak Cemiyetinin yönetim kurulunda görev almıştır. Bkz. Emel Yıldırım, **Toplumsal ve Politik Tarihimizde Gediz**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2005, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 41.

31 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, II. Defter, s. 189.

casirleri şediden tecziye olunur. Dâhildeki Kuva-yı Milliyeye muhalefet takdirinde, elli değnekten yüz liraya kadar ceza-i nakdiye alınır.

18 Ağustos 1335'

Benim orada bulunduğum tarih 25, 26, 27, 28 Ağustostu. Bu günler zarfında ise Kuva-yı Milliye'nin muhtelif muameleleri yine aynı mahalle, harbi umumideki tebliğler gibi numro sırasıyla yazılıyordu.

26 Ağustosta, Kuva-yı Milliyeye mensup ihtiyat süvari mülazım-ı evvellerinden Kemal Bey isminde bir zatla bîlvasıta tanıştık. Kendisinden izahat talep ettim. Biraz görüştük. İstanbul gençliğini ataletle itham etti. Münasip bir şekilde mitingle-ri ve İzmir hadiselerinden sonra gençliğin isyanını, fakat hükümetin bu zaaf karşı-sında bir şey yapamadığını izah ettim. Darülfünuna bir mektup göndermeye karar verdi ve Kuva-yı Milliye hakkında bazı malumat verdi: Kuva-yı Milliye efradına ellişer kuruş yevmiye verilmekte imiş, zabitan birer lira alıyorlarmış.

Uşak'ın (Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından) işgalini de şu suretle anlatıyor-du: İşgalden bir gün evvel kendileri bir iki arkadaşı ile şehrin kalabalık noktasında Kuva-yı Milliye lehinde söylemeğe başlamışlar, bunun üzerine kaymakam tevkifleri-ni emretmiş. Kaçmışlar, yalnız arkadaşlarından bir yüzbaşısı tevkif etmişler, ertesi gün kırk elli kişilik bir Kuva-yı Milliye müfrezesi pür silah ve ellerinde bombalar ve atlarla şehre süratle girmişler ve hemen hükümet konağını işgal etmişler, kaymakam kaçmış. Dükkânını kapayan esnaf da evlerine kaçmış, bunun üzerine vekâleten, hükümet-i memurinden biri tayin olunmuş. İşgal hadisesi bu kadarla nihayet bu-luyor. Gürültü esnasında tevkif olunan birkaç polis de bilahare serbest bırakılmış, jandarma kumandanı esasen Kuva-yı Milliye taraftarı imiş³².

Gediz

"Ertesi günü Sadık Efendi gelerek Gediz'e gitmek için araba veya attan han-gisini tercih ettiğimi sordu. Bundan hangisi çabuk giderse dedim. At, deyince peki dedim ve bir hayvan sahibi ile iki liraya pazarlık ettim ve akşamüzeri daha birkaç yolcu ile hareket ettik. Dağ yolundan gidiyorduk. Ortalık kararmıştı, at birden ürk-tü, yere düştüm, bir şey olmamıştı, tekrar bindim. Bir ara dağda mola verdik, çalı çırpı topluyorduk, ateş yaktık, herkes biraz uyku kestirdi. Sonra tekrar yola çıktık, şafak sökerken Gediz'e dört buçuk saat kalmıştı. Hayli uçurumlu yollardan geçtik, nihayet vadiye indik. Dört değirmen, daha sonra Hacı Köye vardık. Ecdadımın,

özellikle babamın buralardan geçtiğini düşünerek ağladım. 28 Ağustosta Gediz'e girdim.

Gediz, bir sene evvel tamamen yanmıştı. Yeni yeni evler tekrar yapılıyordu. Eniştem Saraoğlu Hacı Ali Efendiyi ilk olarak gördüm. Ondan sonra dayım Hacı Abdullah'ı ve dayıoğlu Eroğlu Hasan Tahsin'i gördüm. Eve gittim. Mehmet ve Saniye Ablamın çocukları yolda oynuyorlarmış. Onlar peşimde ablama giderek elini öptüm, ağlamaya başladı. Ablamın oturduğu ev kısmen yanmış ve bir iki odası şöyle böyle tamir edilmişti. Burada kirada idiler. Dedem Eroğlu Hacı Mustafa'nın ve babamların evi de yanmıştı. Ertesi günü Sabırgazi'deki bahçede iki odalı, tek katlı bahçe içindeki evde kalmaya karar verdim.

1 Eylül, bugün namaza başladım. Dört halakızları ile Zehra, Esmâ, Lütfiye halamı gördüm. Cumartesi kurban bayramı idi. Namazdan sonra amcam İbrahim ile Salur Köyündeki evlerine geldik. Amcam, kurbanları kesti. Salur Köyü, Gediz'de Gediz Deresiyle ayrılan yüksekçe bir mahalde idi. Burasıyla Gediz'de baba evi arkasında Kağıttepe'de birkaç ev yangından kurtulmuştu.

Bu esnalarda memleketim Gediz de (Kuva-yı Milliye tarafından) işgal olunmuştu^{33***}. Kuva-yı Milliye, her işgal ettiği kaza ve köyden bir meblağ talep ediyordu. Mesela Gediz'den yirmi bin ve Uşak'tan birkaç misli istemişler ve taksit taksit tahsil ediyorlardı. Kuva-yı Milliyeye iltihak eden birçok eşkıya da vardı. 25 Ağustosta Kuva-yı Milliye tarafından bit-takip, (isti'man etmeyen) eşkıyadan öldürülenlerden ikisinin cesedini, üçünün re'sini getirmişlerdi. Bizizat gördüm.

Kuva-yı Milliye tarafından işgali ise pek sade ceryan etmiş, Kuva-yı Milliyenin Gediz üzerine olan hareketlerini duyan halk, Kütahya mutasarrıfına telgrafla, 'müdafaa icap edip etmediğini' sormuş, bir cevap vürud etmediğinden ve müdafaa için kâfi vesait malik olmadıklarından tabii arz-ı mutavaat etmişler³⁴.

33*** Uşak'ta Kuva-yı Milli adlı çalışmamızda, aynı cümle ile başlayan bilgiyi veren kişi olarak Ali Rıza Oktay yerine sehven Yüzbaşı Süleyman Sururi olarak belirtilmiştir. Aynı şekilde Uşak'ta Kuva-yı Milliyecilerin halka yönelik olarak yayınladığı beyannamelerle ilgili aktarımda da, Ali Rıza Oktay yerine sehven Süleyman Sururi Bey olarak yazılmıştır. Bkz. Mehmet Karayaman, **Uşak'ta Kuva-yı Milliye**, Uşak, Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009, s. 26-27, 34.

34 Gediz'in Kuva-yı Milliye birliklerinin kontrolüne geçmesi hakkında Besim Atalay şu bilgileri vermektedir; "Temmuz ayının sonlarına doğru Gediz'le, Simav'm da işgali kararlaştırıldı. Bir miktar kuvvet ayrılarak önce Gediz, az sonra da Simav milli mücadele bölgesine katıldı. Bu iki kasabayı işgal eden kuvvetin kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Beydi. Hilmi Bey, Kuvâ-yı Milliye Mevki Kumandanı sıfatıyla Gediz'de kaldı ve Kako Mehmet ve Sadık Efendi gibi hamiyetli arkadaşları yanına aldı. İsmail Hakkı, Gediz'i işgal eder etmez

Çarşıda, birçok Kuva-yı Milliye mensup efradın bellerinde fişenkler, omuzlarında silahlarıyla dolaştıkları görülüyordu. Gediz mevki kumandanlığına da ihtiyat zabitanından Zahit Bey isminde biri tayin olunmuştu. Ahali Kuva-yı Milliyeye doğrudan doğruya çete kelimesini isti'mal ediyordu.

Esasen bütün Anadolu ahali, bütün bu harekâta yabancı bir tavırla bakıyordu. Anadolu ahalesinde maalesef ne milliyet ne vatan fikri var, sade körü körüne bir taassup. Ahali hiçbir şeye alakadar değil, herkes bir menfaat-ı şahsi peşinde koşuyor, kendi kesesine dokunan her şeyi tel'in ediyordu ve yine çok müteessirâne yazıyorum, aklı başında olanlardan pek çoğu keşke İngiliz veya Amerika bir an evvel ordumuzu ele alsın da işler bir derece yoluna girse diye temenni edenler vardı. Anadolu fırka tanımıyor. Vaktiyle bütün kasaba İttihatçı imiş. Mütarekeden sonra İtilafçı olmuş, şimdi de hiçbir şey değilmiş.

Esbabımı sordum, İttihatçılar geldiler bizi cebren ve bizce zahiren İttihatçı yaptılar, onlar gitti İtilafçılardan biri geldi, bizi İtilafçılığa davet etti, biz de yanan beldemize belki menfaati olur diye İtilafçı olduk, bir fayda temin olunamayacağını gördüğümüzden cümleten ondan da istifa ettik, Allah hepsinin belasını versin diyorlardı.

Kuva-yı Milliye'nin vüruduyla beraber kasabanın eşrafından mürekkep on iki kişilik bir heyet-i idare teşkil olunmuştu. Altısı istenilen meblağı topluyor, altısı da sarfiyata bakıyor veyahut cebren baktırıyordu. Hatta heyetten bir ikisi bana:

Aman, bilahare bize bundan bir ziyan var mı? Bize hükümet bir şey der mi? Diyorlardı. Bu zavallılara körü körüne iş gördürüyorlardı.

Çarşıya şu ilan tâlik olunmuştu:

Yirmi beş eylülden itibaren müskirat fûruhtu memnudur. İcra-yı fuhuş memnu olduğu gibi alüfte gûruhu üç güne kadar teb'ed olunacaktır. Kadınlar yarından itibaren çarşı ve pazara çıkmayacakları gibi tesettür hakkındaki evamir-i ilahiyeye de riayete mecburdurlar. 1310-1314 tevellüde kadar mezun efrad üç güne kadar gelip tecdid-i kayıt ettireceklerdir.

Gediz Mevki Kumandanı

---

*aynı gece Simav'a gitti. Orayı da milli sınıra kattı ve Uşak'a döndü. Simav hareketinde adı yukarıda geçen hamiyetli genç Kemal Bey, yararlık gösterdi. Simav'da Kuvâ-yı Milliye Mevki Kumandanlığı görevini aldı. Çok ateşli bir gençti. Ağustosun sonlarına doğru Hilmi Bey, kasabanın eski kadısı Zahit Molla'ya, Gediz'deki işleri bırakarak Uşak'a döndü".Bkz. Besim Atalay, "Uşak'ta Milli Hareket", **Yakın Tarihimiz**, C 20, S 2, 12 Temmuz 1962, s. 205-207.*

Kuva-yı Milliye'nin gaye ve emelleriyle şu pek köhne fikirler arasında bir mü-nasebet göremediğinden çok teessüf ettim ve bunu yine bilahare bir gün kumandana sordum. O da bunun pek saçma olduğunu bildiğini, fakat kasaba eşrafının mutaassıp olduğunu, onların öyle arzu ettiklerini ve hatırlarından çıkamadığını anlattı!!!³⁵

6 Teşrinisanide asılan bir bildiri;

Hükümet-i seniyye ile âmâli millîye arasında itilaf-ı tam husule geldiğini kemal-i memnuniyetle tebşir ederiz. Hükümet, teşkilat-ı milliyemiz heyetleri bey-ninde servis suretiyle kemaflıssabık telgraf muhaberatı icrası kabul buyurmuştur. Binaenaleyh Ferit Paşa kabinesine karşı muhaberat-ı resmîyenin kat'ı hususunda telgrafhanelerce bizzarur ittihaz edilmiş olan tedabiri mania derhal refolunacaktır. Heyet-i Temsiliye tarafından zat-ı akdes-i padişahiye vaki olan maruzatın sureti ve beyannamesi derdest-i keşidedir.³⁶

Aynı gün Bursa'dan Onuncu Kolordu Kumandanı idare-i örfiye reisi Miralay Bekir Sami imzasıyla şu ilan asılmıştı:

İstihlas-ı millet uğruna tarih-i âlemin şahit olduğu kahramanlıklarla çarpışan kahraman İslam ve Türk âleminin aziz şühedasına karşı tecavüzle hakaret ederek ifa-ı hizmette kusur eden Bursa Valisi Mustafa Paşa, vaki olacak şayan-ı esef vakaya meydan bırakmamak ve ervah-ı şühedaya karşı vicdan-ı milli borcumuzu ifa etmek üzere vazife-i vilayetten el çektirilerek İstanbul'a gönderilmiş olduğu ilan olunur.

Üçüncü Kol Ordu Kumandanı İdare-i Örfiye Reisi Miralay Bekir Sami

Köşkten:

Tabkik heyetlerinin tebliğ ve tevci ettikleri tevakkuf müddeti bu akşam hi-tam bulmasından yarından itibaren Kuva-yı Milliyemiz düşmanı ezme için fırsat gözetmeye başlayacaktır. Maiyetlerinize tebliğ ediniz, beş vakit namazı müteakip salavat-ı tüncina duası her camide okunacak ve her gün bir defa münasip hocalar sure-i feth okuyarak cenab-ı haktan muzafferiyetimize dua etmeleri, milli ordumuz karargâh-ı harbiyemiz ifadesiyle tebliğ olunur.

Fi 4 Teşrin-i Evvel 1335

Aydın ve Havalisi Mıntıka Kumandanı Demirci Mehmet Efe³⁷

35 TİTE, Kutu:72, Gömlek:6, Belge:6, Sayfa:5-6

36 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, II. Defter, s. 198.

37 TİTE, Kutu:72, Gömlek:6, Belge:6, Sayfa:11

Kütahya'nın İşgali Üzerine Cephanenin Gediz'e Taşınması

"20, 21, 22 Eylülde kasabada fevkalade hareket görüliyordu. Uşak'tan, Simav'dan birçok Kuva-yı Milliye efradı geliyor ve bir taraftan da gidiyordu. Kulluktan kulağa Kütahya'nın işgal edileceği söyleniyordu.

23 Eylülde kasabanın bütün beygirleri ve merkepleri toplanıyordu, birçok arabalar da alınmıştı. Esbabını anlattılar, Kütahya işgal olunmuş oradan cephaneyi Gediz'e nakil edeceklermiş.

24 Eylül gecesi mevki kumandanının yanına gittim. Bu esnada bir atlı gelerek Kütahya'nın işgal olduğunu ve 540 sandık cephaneyi kaçırabildiklerini, diğerlerini İngilizlerin aldığını, cephanelerin henüz yarı yolda olduğunu, hatta İngiliz süvarisinin takibe çıktığını heyecanla anlattı. Mevki kumandanı eşkıya takibine hazırlandığı halde, vazgeçti. Ertesi günü (kağnı) denilen arabalarla 540 sandık cephane Kışla Meydanına getirildi"³⁸.

Kuva-yı Milliye Çeteleri ve Halkın Durumu

"Gediz'de, Gediz ve Havalisi Mevki Komutanı Zahit Beyle tanıştım"³⁹. Birinci Dünya Savaşında ihtiyat zabiti olan Zahit Bey, genç ve milliyetçi idi. Kendisi Turgutlulu idi. Kendisi ile birkaç defa görüşüp dertleşmiştik. Ne yapılıbilirdi? Kendisinden geçmiş, fakir düşmüş böylesine mutaassıp bir toplumu sürüklemek, maksada ulaşmak için ne lazımsa o yapıyordu. İçki yasağı da bu yüzden konmuştu. Silah ve insan gücü gerekli idi. Ordu dağılmış, Anadolu'nun belli başlı stratejik nokta ve şehirleri galip düşman kuvvetlerince işgal edilmişti. Silah ve cephane yoktu. İnsan gücü yoktu, ilk çare, asker kaçağı eşkıyaları toplamak, işsiz ve açları bir araya getirmek, onlara dayanmak gerekiyordu ve öyle de oldu"⁴⁰.

38 TİTE, Kutu:72, Gömlek:6, Belge:6, Sayfa:7-8.

39 **Zahit Zühtü Akıncı:** Turgutlu'da yedek subaylık görevini yaparken, Rıza Çetin Bey ile birlikte Alaşehir'e giderek yurdun işgaline karşı oluşturulan direniş cephesine katılmıştır. 12 Haziran 1919'daki Dereköy Çatışması'na katılmış, bu çatışmada Alaşehir'den gelen müfrezeye Rıza Çetin ile birlikte komuta eden isimlerden biridir. Gediz bölgesinde, başta Akıncı Müfrezesi olmak üzere çeşitli çetelere komutanlık etmiştir. Milli Mücadele sırasında verdiği hizmetlerden dolayı Soyadı Kanunu çıkınca, "Akıncı" soyadını almıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası Turgutlu İlçe Başkanlığı, il genel meclisi idare üyeliği, 1933-1934 yılları arasında da Belediye Başkanlığı yapmıştır. Bkz. <http://www.chp-turgutlu.org>

40 Oktay, **Bir Ömür Böyle Geçti...**, II. Defter, s. 196.

Ahali, çetelere katiyen ısınamıyordu ve hakları vardı çünkü her şehrin ne kadar kopukları ve eli silahlıları varsa kâmilen Kuva-yı Milliyeye iltihak ediyordu. Mamafiş çetelerin zâhiri çok iyi halleri de vardı. Şu hikâyeyi de anlatıyorlardı: Kuva-yı Milliyeden beş on kişi bir köye giderler, köyde karın doyuracak bir yer bulamazlar rast geldikleri bir arı kovanını açarlar, tam balı yiyecekleri sırada bir koca karı gelip ağlamaya başlar ve hemen balı hiç yemeden iade ettikleri gibi hatırı hoş olsun diye para da verirler.

Mamafiş isti'man eden eşkıyalardan el-an pek fenaları vardı, bir gün çarşıda kurşuna dizilmiş bir adam gördük yere uzatmışlardı. Kurşuna dizilmesinin esbabı dehalet ettik, elhasıl yine bir takım fenalıklar yapmış idi. Binaenaleyh Alaşehir Divan-ı Harbi idamına karar vermiş ve karar tatbik olunmuştu.

Şayan-ı kayıt bir nokta daha var, Simav bir kasabadır. Kuva-yı Milliyenin kendileri üzerine gelmekte olduğunu haber eden kasaba halkı, hemen elli kişilik bir rakı sofrası kurarlar, koyunlar kebab ederler, gelen efrad hemen serhoş edildiğinden, kasabaları namına sekiz bin liralık bir nakdi, Kuva-yı Milliyeye kabul ettirirler. Gediz namına tahsil olunacak yirmi bin liranın üçte ikisi bilahare kasabanın yangınla hasil olan vaziyetine terahhumla af edilmişti.

Umum Anadolu ahalişi Enver'e çok tutkun. Birisi bir muhavere esnasında:

Vây, Enver bir sene daha dursa idi çoluk çocuğumuz da kalmayacaktı, diye bağırıyordu. Sonra hoşlarına gitmeyen kanunlara:

Enver kanunu, diyorlar.

Mamafiş ahali de son İttihat ve Terakki şahsiyetlerine değil fakat Cemiyetin programına hafif bir muhabbet var. Ahalinin padişaha olan muhabbeti pek sathi! Ferit Paşa Hükümetinin sukutu, ahali üzerinde hiçbir tesir yapmadı çünkü ahali kanaat getirmişti ki yeniler eskilerden hallice değil!

Yalnız Kuva-yı Milliyenin, İzzet Paşa kabinesine bir teveccühü olduğunu uzaktan uzağa duyar gibi oldum. Tanıdığım bir Anadolu kadını, tahsili yok belki, evinin kapısından çıkmamış bir dul kadın bana, gazete okuyordum:

--Ne yazıyor? Enver tahta çıkacakmış aslı var mı? Diye sormuştun!!!⁴¹.

14 Teşrin-i evvelde Gediz'den hareket ettim, 15 Teşrin-i evvelde Uşak'ta tekrar mülazım-ı evvel Kemal Beyle görüştim. Henüz Ali Fuat Paşanın yanından gelmiş,

kendisine bir ay evvel mektup yazan Sadri Bey'e cevap yazdı, cevapları şu suretle hülâsa edilebilir:

Padişahla milletin anlaşması, Ferit Paşa kabinesinin sukutu, mütareke şeraitine dikkat! Ve şayet hakkımızda aksi bir karar ittihaz edilirse nihayete kadar ihkak-ı hak için mücadele etmek"⁴².

Alaşehir Kongresi Delegeleri

"Gediz'de 57 gün kalmıştım. Bu süre içinde ablamın kaya dibindeki evi yeniden tamir edilinceye kadar, Kışla civarındaki iki odalı bahçe evinde veya Salur Köyde amcamın evinde kalmıştım. Bir taraftan bölük pörçük ana ve babamdan kalma arsa, bağ, tarla ve bahçe hisselerini satmaya çalıştım, ne amca ne dayılar gözümün yaşına bakmadılar ve Gediz'den iki yüz liraya yakın bir para ile İstanbul'a dönmeye karar verdim.

Artık İstanbul'a dönüyordum. Hacı Abdullah dayım, dükkânına mal almak için İzmir'e gidiyordu. Bir iki tüccarla beraber ben de onlarla beraber aynı yaylı araba içinde 15 Ekim 1919 günü Uşak'a gelmiş, aynı hana inmiştik. Trene ertesi akşam binecektik, onlar İzmir'e, ben Afyon yolu ile İstanbul'a gidecektim. İzmir tarafına gidecek başka kişiler de vardı. Bunlar Alaşehir Kongresine katılacak Gediz Murahhasları idi. Bu kongreye katılacak başka kaza ve vilayetten gelen delegeler de vardı. Alaşehir Kongresine gidecek murahhaslarla diğerleri istasyondaki otelin alt salonunda topluca yemek yiyeceklerdi. Gediz delegeleri Cabizade Ali Efendi, Aynızade Sadık Efendi ile Gediz Kuva-yı Milliye Komutanı Zahit Bey de vardı"⁴³. İsrarla beni yemeğe çağırdılar ve götürdüler. Hayli kalabalık vardı. İçki yasağı olmasına rağmen rakı da içiyorlardı. Yenildi, içildi. İsteyen kalkıp konuşuyordu. Bir ara Gediz delegeleri, Gediz adına kalkıp konuşmamı istediler. Kalktım konuştum, genç ve heyecanlı idim. İstanbul mitinglerinde meşhur hatiplerden ders de almıştım. Milli birlik ve beraberlikten, memleket müdafaasından bahsettim. Oradakileri de coşturmuş olacağım ki sözümü bitirdiğim zaman herkes ayakta alkışlıyordu. İşte o sırada

42 TİTE, Kutu:72, Gömlek:6, Belge:6, Sayfa: 9-11.

43 Alaşehir Kongresi, 16-25 Ağustos tarihleri arasında toplanmış olup, burada kişilerin, 6 Ekim 1919 tarihinde üçüncüsü toplanan Nazilli Kongresine katılan delegeler olması muhtemeldir. Bkz. Burhanettin Şenli, **Milli Mücadele Döneminde Eşme (1919-1923)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007, s. 56.

*Gediz delegelerinden biri elinde kadehle ayağa kalkarak, müstakbel mebusumuz Rıza Bey şerefine diye bağırdı ve herkes şerefime içti*⁴⁴.

Hatıralar Hakkında Değerlendirme

Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan hatıralarda, İzmir'in işgali takip eden günlerde İstanbul'daki öğrencilerin tepkisine, vatani kurtarmak için giriştikleri teşebbüslere ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Türk Ocağı binasında, ülkenin geleceğine ilişkin yapılan toplantı ve burada olup bitenler birinci elden aktarılmaktadır. Ali Rıza Beyin, kendisinin de kurucuları arasında yer aldığı Birleşme ve İlerleme Cemiyeti hakkında verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Zira yaptığımız araştırmalarda bu Cemiyete ve faaliyetlerine ilişkin hiçbir bilgiye rastlayamadık. Ali Rıza Beyin verdiği bilgiler sayesinde Kuva-yı Milliye hareketine destek veren isimsiz cemiyetlerden birinin daha gün yüzüne çıkması sağlanmıştır. Hatıralarda yer alan bilgiler, Cemiyet hakkında ileride yapılacak araştırmalara öncülük edecek niteliktedir.

İzmir'in işgali bütün ülkede olduğu gibi başkent İstanbul'da da büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Halkın tepkisi mitinglere yansımış, işgal hareketleri protesto edilmiştir. Hatıralarda, Birinci İstanbul Mitingi hakkında detaylı bilgi verilmekte olup, mitingin öncesinde yapılan hazırlıklar, İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanının ve İstanbul Şehremini Cemil Paşa'nın mitinge ilişkin tutumları, istenmeyen olayların yaşanmaması için alınan önlemler, halka dağıtılan bildirinin kim tarafından kaleme alındığı ve nasıl çoğaltıldığı, mitingde kullanılan bayrak ve rozetler ile mitingde konuşma yapanlar hakkında bilgi verilmekte, işgallere karşı İstanbul halkının verdiği tepkiler ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

Ali Rıza Bey, İstanbul dışındaki olaylara ilişkin hatıralarını, 23 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'dan başlayarak İzmit-Eskişehir-Afyon-Uşak-Gediz'e doğru uzanan ve 15 Ekim 1919 tarihinde Uşak'tan İstanbul'a dönüşü ile son bulan seyahatine dayandırmaktadır. Seyahati sırasında, yolculuk güzergâhı üzerinde bulunan şehirlerdeki işgal devletlerine ait askerler ve onların tutumları hakkında bilgi verirken, halkın Kuva-yı Milliye ve İstanbul Hükümetine ilişkin kanaatlerini de aktarmaya çalışmıştır.

Seyahat notlarında en doyurucu ve ayrıntılı bilgi Uşak ve Gediz ile ilgili olan kısımlarıdır. 25 Ağustos 1919 tarihinde Uşak'a gelen Ali Rıza Bey, şehrin kısa süre önce Kuva-yı Milliye çeteleri tarafından ele geçirildiğini, şehirde düzen ve asayişin Kuva-yı Milliye çeteleri tarafından sağlandığını, halka yapılan duyurulan şehir merkezindeki Bedesten'e asıldığını ve bu duyurularda Kuva-yı Milliye aleyhine propaganda yapanların şiddetle cezalandırılacağına dair ifadelerin yer aldığını anlatmaktadır.

28 Ağustos 1919 tarihinde memleketi Gediz'e gelen Ali Rıza Bey, bir yıl önce çıkan yangın nedeniyle şehrin perişan bir halde olduğunu belirtmektedir. Gediz'in Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından ele geçirilişi hakkında bilgi vermekte, şehirlerinin Kuva-yı Milliye tarafından işgal edileceğini öğrenen halkın Kütahya mutasarrıflığına durumu ilettiğini ancak bir cevap alamadığını ve işgale karşı bir direniş göstermediğini belirtmektedir.

Gerek Uşak'ta gerekse Gediz'e Kuva-yı Milliye çetelerine karşı halkın mesafeli durduğunu ifade edilmektedir. Bunun gerekçesi olarak da, askerlik çağına gelmiş nüfusun az olması nedeniyle Kuva-yı Milliye çetelerinde daha çok o bölgede eşkıyalık yapmış kişilerin katılması ve bazılarının Kuva-yı Milliye'ye katılmasına rağmen eski kötülüklerine devam etmesi gösterilmektedir. Bu şekilde davranan çete mensuplarının da idamla cezalandırıldığına tanıklık ettiğini ifade etmiştir.

Ali Rıza Beyin hatıralarında Kuva-yı Milliye çetelerinin faaliyetleri, halk ile temasları ve gündelik ihtiyaçlarını karşılamalarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Kuva-yı Milliye çetelerinde görev alanlara günde 50'şer kuruş, subaylara ise 1'er lira yevmiye verildiği, Kuva-yı Milliye çetelerin her kaza ve köyden belirli bir miktar para talep ettiğini, bunları taksitler halinde ve gerekirse zor kullanılarak topladığı belirtilmiştir.

Hatıralarda, şehirde asayiş ve düzeni sağlamak, mutaassıp çevrelerin desteğini almak isteyen Kuva-yı Milliye komutanlarının içki ve fuhuşu, örtüsüz sokağa çıkmayı, kadınların gündüz çarşıya inmesini yasaklayan emirler yayınladıkları ve bu emirleri şehrin merkezi yerlerine astırdığı ifade edilmiştir.

Kütahya'nın İngilizler tarafından işgali sırasında şehirden kaçırılan 540 sandık cephanenin Gediz'e taşınmasına tanıklık eden Ali Rıza Bey, Gediz ve Havalisi Mevki Komutanı Zahit Bey, Uşak'ta aynı zamandan Redd-i İlhak Cemiyeti üyesi olan Askerlik Şube Reisi Kaymakam Vehbi Beyin oğlu Kemal Bey ile 15 Ekim 1919 tarihinde Uşak'ta bir handa karşılaştığı Gediz delegeleri hakkında bilgi vermektedir. Ancak Ali Rıza Bey, delegelerin Alaşehir Kongresine

katılmak için Uşak'a geldiklerini belirtse de verdiği bilgiler Alaşehir Kongresinin toplanma tarihi ile örtüşmemektedir.

Sonuç olarak Ali Rıza Beyin hatıraları, Mayıs 1919-Ekim 1919 tarihleri arasında İstanbul, Uşak ve Gediz'de halkın durumunu, işgallere karşı tepkileri, Kuva-yı Milliye çetelerinin faaliyetleri ve halkın bunlara karşı tutumu hakkında değerli bilgiler vermekte, mevcut bilgililerin zenginleşmesine katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Atalay, Besim, "Uşak'ta Milli Hareket", **Yakın Tarihimiz**, C 20, S 2, 12 Temmuz 1962.

BCA., 30.18.1.2./130.86.15;

BCA., 30.18.1.2./137.103.6;

BCA., 30.18.1.2./145.101.3;

BCA., 30.18.1.2./151.66.15.

BCA., 30.18.1.2/124.91.13;

<http://www.ado.org.tr/content.php?id=52>

<http://www.chp-turgutlu.org>

İnal, Buğra, **Cumhuriyet Döneminde Uşak'ta Siyaset ve Siyasetçiler (1923-1980)**, İzmir, 2011.

Karayaman, Mehmet, **Uşak'ta Kuva-yı Milliye**, Uşak, Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009.

Oktay, A. Rıza, **Efenin Şakası (Yurt Hikâyeleri)**, Ankara, Doğu Matbaası, 1945.

Oktay, Ali Rıza, **Bir Ömür Böyle Geçti, Yayınlanmamış Hatıralar**, III. Defter.

Oktay, Ali Rıza, **Biz Anadolu Türkleri İncelemeler-Anılar-Görüşler**, Ankara, 1975.

Pınar, Mehmet, **Gediz Ansiklopedisi**, Gediz Belediyesi Yayını, 2012.

Sadri Etem (Ertem), **Türk İnkılabının Karakterleri**, II. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.

Şenli, Burhanettin, **Milli Mücadele Döneminde Eşme (1919-1923)**, Fırat

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007.

TİTE, Kutu:72, Gömlek:6, Belge:6, Sayfa:9.

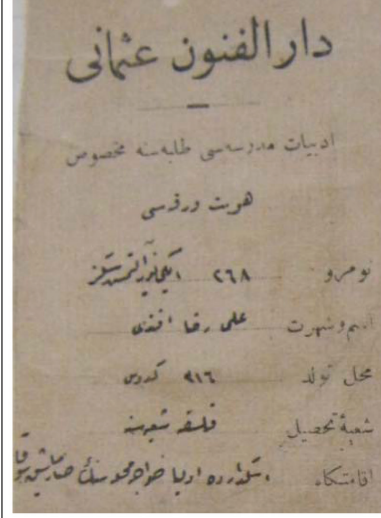
Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Arşivi, **Ali Rıza Oktay'a Ait 600066-9 Numaralı Sicil Dosyası**.

Türkmen, Zekeriya, **Milli Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010.

Uşak Halkevi İki Yıllık Çalışma, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1936.

Yıldırım, Emel, **Toplumsal ve Politik Tarihimizde Gediz**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2005, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

EKLER

Darülfünun-u Osmani Tarafından Ali Rıza Oktay'a Verilen Hüviyet Varakasının Ön Yüzü

*Darülfünun-u Osmani Tarafından Ali Rıza Oktay'a Verilen Hüviyet Varakasının Arka Yüzü
15 Teşrinisani sene 1336*

Darülfünun-i Osmani

Edebiyat Medresesi Talebesine

Mahsus Hüviyet Varakası

N:268

İsim ve Şöhreti: Ali Rıza Efendi

Mahalli Tevellüt: 316 Gediz

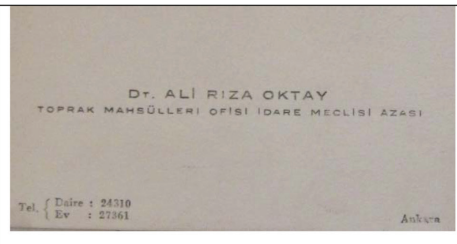
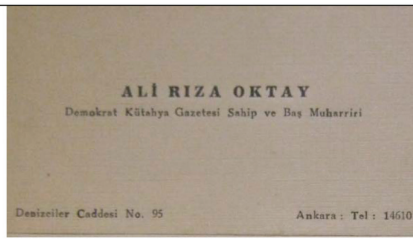
Şube-i Tahsil: Felsefe Şubesi

İkametgah: Üsküdar'da Evliyahoca

Mahallesinin Sarmaşık Sokağı

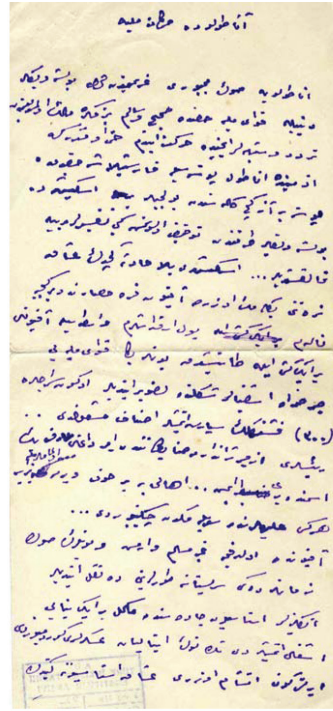
Ali Rıza Oktay'ın 1960'lı Yıllarda Çekilmiş Vesikalık Resmi

Ali Rıza Oktay Tarafından Kaleme Alınan,
"Biz Anadolu Türkleri İncelemeler-Anılar-
Görüşler" Başlık Kitabın Kapağı

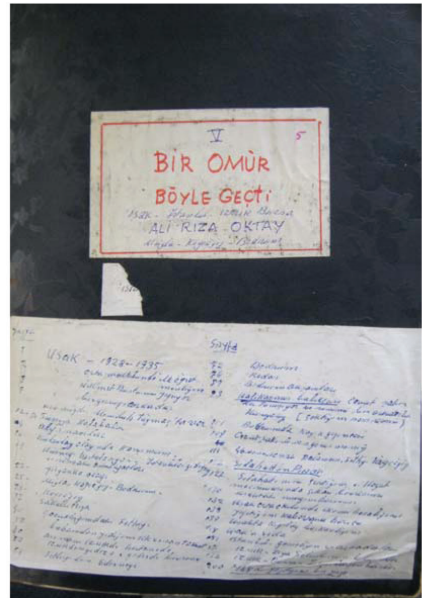
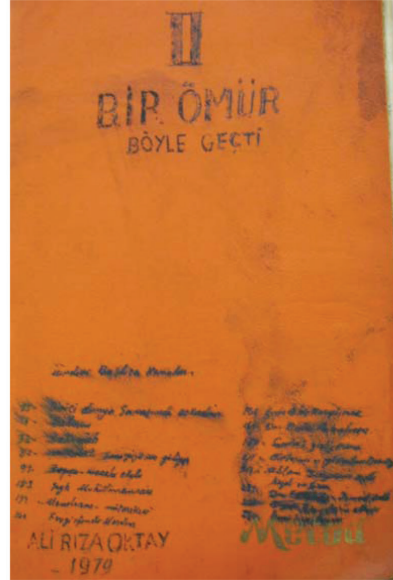

Ali Rıza Oktay Tarafından Kaleme Alınan
"Anadolu'da Harekât-ı Milliye" Başlıklı
Hatıraların İlk Sayfası (TİTE, Kutu:72,
Gömlek:6, Belge:6)

Ali Rıza Oktay'ın Gedizli Efelerle Birlikte (1930)
Sağ baştan; Kuva-yı Milliye çetelerinden birinin başı olan ve daha sonra İstiklal Madalyası
ile ödüllendirilen İbrahim Efe, Ali Rıza Oktay, Hikmet Onuray

Ali Rıza Oktay'ın "Bir Ömür Böyle Geçti"
Başlıklı Hatıralarım Yazılı Olduğu Defterler

SEVR ANLAŞMASI'NI MÜTEAKİP OSMANLI DEVLETİ'NİN BATI ANADOLU'DA YAPTIĞI İDARÎ DÜZENLEMELER

Biray ÇAKMAK*

ÖZET

15 Mayıs 1919'da, İzmir'in işgalini müteakip, Batı Anadolu'da Yunan kuvvetleri tedricen ilerledi. Birçok yer, Yunan işgaline maruz kaldı. Bu süreçte Osmanlı Devleti, galip devletlerle uzlaşmacı bir dış politika takip etmeye çalıştı. Buna karşılık Batı Anadolu'da, Kuvâ-yı Millîye hareketi başladı. Düşman ilerleyişi, durdurulmaya çalışıldı. Bu arada yerli Rum ahali, Yunan işgal kuvvetleriyle işbirliği yapmaktan, onlara yardım etmekten geri durmadı.

Bu çalışmada, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Anlaşması'nı müteakip Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu'da yapmaya çalıştığı idarî düzenlemeler ortaya konulmuştur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti tarafından Alaşehir, Aydın ve Denizli sancaklarının teşkil edildiği ve Alaşehir'in, geçici olarak vilayet merkezi seçildiği görülmüştür. Daha sonra vilayet merkezi olarak Denizli ve Aydın şehirlerinin de düşünüldüğü tespit edilmiştir. Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinde yer alan belgelerdeki bilgiler üzerine inşa edilmiştir. Neticede Osmanlı merkezî idaresinin, işgal kuvvetlerinin gölgesinde, bu idarî tasavvurlarını fiiliyata geçiremediği, bunda da siyasî bağımsızlıktan mahrumiyetinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Yunan işgali, İzmir, Aydın Vilayeti, İdarî Düzenlemeler, Denizli, Alaşehir

---

* Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü e-mail: biray.cakmak@usak.edu.tr

THE OTTOMAN ADMINISTRATIVE REORGANIZATION OF WESTERN ANATOLIA AFTER THE SEVR TREATY

ABSTRACT

After the occupation of Izmir on 15 May 1919, Greek forces gradually invaded. Many places were invaded by Greece. In this process, the Ottoman State tried to follow moderate foreign policy toward victorious. However, in Western Anatolia National Forces (Kuvâ-yı Milliye) movement began. The invasion tried to be suspended. In this context native Greeks helped and cooperated with the invaders.

In this study, it is searched that the Ottoman administrative reorganization in the western Anatolia. By means of this reorganization, Alaşehir, Aydın, and Denizli were constituted as sanjaks and Alaşehir was temporarily become province center. Later, it is identified the fact that Denizli and Aydın were thought as center of the province. The study was dwelt on the documents in the various collections of Prime Ministers Ottoman Archive. It is reached the conclusion that deprivation of political independency was important in the fact that the central Ottoman administration could not realize its administrative proposals in the shadow of invaders.

Key Words: Western Anatolia, Greek invasion, İzmir, Province of Aydın, Administrative reorganization, Denizli, Alaşehir.

Giriş

I. Cihan Harbi sonunda, Osmanlı Devleti ile galip devletler arasında, 30 Ekim 1918'de, Mondros Mütarekesi imzalandı. Ağır hükümler içeren bu mütareke ile Osmanlı Devleti, dalları budanmış köhne bir ağaç haline getirildi. Orduları terhis edildi, ulaşım ve iletişim vasıtalarına el konuldu. Galip devletler, ilgili mütarekenin 7. maddesini gerekçe göstererek, Anadolu'da işgallere başladılar. Bu arada barış anlaşmasının maddelerini görüşmek üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nda, Venizelos'un istekleri doğrultusunda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karar verildi. Bu süreçte Osmanlı Devleti, itilaf devletlerini kızdırmamaya, onlarla ilişkilerini iyi yürütmeye çalıştı. Kısacası itilaf devletleri ile uzlaşmacı bir siyaset izledi ve işgaller karşısında pasif bir duruş sergiledi. Buna karşılık Anadolu'da, millî mücadele hareketi başlatıldı. Müslüman-Türk ahali tarafından müdafaa-ı hukuk cemiyetleri kuruldu. Anadolu'da milis kuvvetlerle vatan müdafaasına ibtidar edildi.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali¹, Batı Anadolu'da peyderpey işgalleri beraberinde getirdi. Yunan işgal kuvvetleri kısa sürede Batı Anadolu'da ileri harekâta geçti. Yunan birlikleri, 17 Mayıs 1919'da Urla'yı ve Çeşme'yi, 21 Mayıs 1919'da Menemen'i, 22 Mayıs 1919'da Selçuk'u, 26 Mayıs 1919'da Manisa'yı, 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı, 28 Mayıs 1919'da Tire'yi, 29 Mayıs 1919'da Turgutlu ve Ayvalık'ı işgal etti. Akabinde 1 Haziran 1919'da Ödemiş, 3 Haziran 1919'da Nazilli, 4 Haziran 1919'da Ahmetli, 12 Haziran 1919'da Bergama, Yunan birlikleri tarafından işgal edildi.² 24 Haziran 1920'de Alaşehir, 29 Ağustos 1920'de Uşak işgal kuvvetlerinin eline geçti.³ İşgallere müteakip birçok şehir maddî ve manevî tahribata maruz kaldı. Birçok yerde yangınlar

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s. 1-73.

2 Adnan Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, 2002, C 8, S 29, s. 137; Nuri Köstüklü, **Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 26-27. Batı Anadolu'daki işgallerle ilgili olarak ayrıca bkz. **BOA. DH. İ.UM.** 20-23/14-89, 27 Haziran 1920/10 L 1338.

3 Sadiye Tutsak, "Milli Mücadelede Uşak", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, X, İzmir, 1995, 302; Sadiye Tutsak, "İzmir'in İşgalinden Sonra Uşak'ta Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XX, S 59, Ankara, 2004, s. 557.

çıkarıldı.⁴ Görevli memurların bir kısmı görev mahallerini terk ederken, çoğu görevlerinin başında kaldı.⁵ Yerli gayrimüslim unsurlar, özellikle de Rumlar, ilk andan itibaren Yunan işgal kuvvetlerine ileri harekâtı esnasında çeşitli yardımlar yaptılar. Yunan ilerleyişine katkıda bulundular.⁶ Bu arada Anadolu'da oluşan millî hareket, adım adım teşkilatlanmaya, millet tarafından benimsenmeye baş-

4 İşgale müteakip tahrip edilen, hükümet konağı yanan yerlerden biri, Alaşehir'di. Alaşehir hükümet konağında 22 Aralık 1920 günü çıkan yangın ve meydana getirdiği tahribat ile akabinde yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgi için şu alıntı oldukça açıklayıcıdır; *Şehr-i bâlîn yigirmi ikinci çehârşenbe gicesi zevâli sa'ât dört râddelerinde dâ'ire-i hükûmetde harik zuhûr iderek rûzgârın da te'sîrine kuvve-i işgâliyece giceleyn sa'ât onbirden beşe kadar dışarıya çıkılmasının men' idilmiş olması yüzünden mu'âvenete şitâb itmek isteyen efrâd-ı ahâlinin vakt ve zamânıyla çıkamaması dahi inzimâm iderek ateş ânî bir sûretde boyalı olan dâ'ire-i hükûmetin her tarafını ihâta ile binâ hemân bir sa'ât zarfında kâmilen muhterik olmuş ve evrâk ve defâtirden hiçbir şey'in kurtarılması kâbil olamamıştır. Yalnız dâ'ire-i hükûmet bâğçesindeki habishâne kurtarılmıştır. Harikin sûret-i zuhûru hakkında hemân tahkikâta tevessül edilmiş ve şimdîye kadar yapılan tahkikât neticesinde ateşin mâliye aklâmının bulunduğu cihetden zuhûr eylediği ve ma'a-bezâ bu bâbda hiçbir güne eser-i kasd bulunmadığı tezâhür eylemiştir. Ya sobadan tahta aralığına düşerek akşamüstü sobaya odun koyan mâliye odacısı tarafından görülmeyen bir ateş parçasından veyâhûd oralara düşürülüb görülemeyen bir sigaradan neşet etmiş olması muhtemel olub ta'mîk idilen tahkikât netâ'icinden ayrıca 'arz-ı ma'lûmât olunacaktır. Evvelce de 'arz kılındığı vecble işgâl esnâsında yağmadan kurtarılabilen kuyûdât ile dört aydan berü büyük bir sa'y ve gayretle çalışılarak te'sîs olunan kuyûdâtın kâffesi yanmıştır. Mâliye kasaları esnâ-yı işgâlde kırılmış olmağla postahânededen alınarak isti'mâl idilmekte olan İzmir ma'mûlâtından 'âdi kasa ateşe dayanamayarak derûnundaki elli lira râddesindeki meblağ ile vezne defteri de muhterik olmuştur. Mefrûşât işgâl esnâsında yağmaya uğramış ve yalnız cüz'î bir mikdârı kalmış idi. Bunlar da kâmilen yandı. Umûr-ı idârenin düçâr-ı tevakkûf olması bi'l-hassa şu sırada bi't-tabî rehîn-i cevâz olamayacağından hemân o gün devâ'ir-i hükûmetin yerleşdirilmesi için münâsib bir binâ taharrisine tevessül kılınmış ve ancak kuvvâ-yı işgâliye cesim binâların hemân kâffesini işgâl eylemiş olmağla bulunamayarak bi'z-zarûre mekteb-i ibtidâ'i bir medreseye nakl edilerek dört odadan 'ibâret olan mekteb binâsında tahta ile ba'zı bölmeler yapılmış ve birkaç sandalye ile bir iki masa isti'âre idilmek sûretiyle devâ'ir-i hükûmet oraya yerleşdirilmiş ve hemen ifâ-yı vazîfeye mübâşeret itdirilmiştir. Adliye ve şer'iyye devâ'iri için ayrı bir mahall isticâr edilmiştir. Muhterik olan mâliye kuyûdâtından muhtelif virgülerin sene-i hâliyye tahakkukât ve tahsilâtı tahsildârlar yedinde bulunduğundan oradan bi'l-istinsâh bu bâbdaki kuyûdâtın yeniden te'sîsine mübâşeret olunmuş ve üçyüzotuzyedî senesi virgülerinin dahi işbu tahakkukâta kıyâsen tahakkuk itdirilmesi zarûri bulunmuştur. Fî 20 Rebî'ü'l-âhir sene 339 ve fî 30 Kânûn-ı evvel sene 336 Alaşehir Kâ'im-makâmı (BOA. DH. İUM. 19-4/1-77, 27 Ocak 1921/17. 5. 1339).*

5 BOA. DH. İ. UM. 20-23/14-89, 27 Haziran 1920/10 L 1338.

6 Zafer Çakmak, "Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeni-Rum-Yunan İşbirliği", **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 2006, C 16, S 2, Elazığ, s. 406. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Zafer Çakmak, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 139-198.

ladı. Neticede mahallî idarecilerin çoğu İstanbul ile bağlarını kopardılar. Millî harekete dâhil oldular.⁷

Osmanlı Devleti, 10 Ağustos 1920'de itilaf devletleri ile Sevr muahedelerini imzaladı. Ağır şartlar içeren bu anlaşma ile Batı Anadolu'da bazı yerler, İzmir ve çevresi, Yunanistan idaresine terk edildi. Batı Anadolu'da Yunanistan'a bırakılan bu yerler, Yunanlılara teslim-tesellüm protokolü ile teslim edildi.⁸

Livaların Kurulması

Sevr Barış Antlaşması'yla Aydın Vilayeti merkez livası (İzmir Sancağı) ile bu livada bulunan 11 kaza, Manisa merkezi ile iki kazası geçici olarak Yunan idaresine verilmiştir.⁹ Aydın Vilayeti'nin geri kalan kısımları, yani Denizli ve Aydın livaları merkezleri ile Soma, Kırkağaç, Demirci, Gördes, Eşme, Kula, Salihli, Alaşehir, Çal, Buldan, Nazilli, Söke, Karacasu, Kuşadası, Sarayköy, Tavas, Garbî

7 Aydın Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan tahrîrâtta; *Makâm-ı vilâyetden Akhisar, Alaşehir, Salihli ve Gördos kazaları kâ'im-makâmlıklarına tastîr ve sevk olunan muharrerât-ı resmîyyenin mahalleri postahânelerince zarfları üzerine kurşun kalemîyle "mahrecine i'âde" ve hükümet-i merkeziye ile kat'-ı münâsebât idildiğinden İzmir'e i'âde" işâretleri çekilerek i'âde olunmakta bulunmuş ve esbâb-ı mücibesi İzmir posta ve telgraf başmüdüriyetinden bâ-tezkire sū'âl idilmiştir. Bu hâl mu'âmelât ve mesâlih-i 'umûmiyyeyi büsbütün haleldâr itmekde olmasına ve mezkûr kazaların işgâl hâricinde bulunmasıyla buraca başkaca bir şe'y yapılamayacağına mebnî nezâret-i celîlelerince icrâ-yı icâbına müsâ'ede buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-enrindir. Fî 17 Şa'ban sene 1338/6 Mayıs 1920 ve fî 6 Mayıs sene 1336/1920 Aydın Vâlisi Vekili Defterdâr şeklindeki ifadelerden (BOA. DH. İ. UM. 16-3/1-20, 15 Mayıs 1920/1338. 8. 26) Akhisar, Alaşehir, Salihli ve Gördos kazalarının Hükümet-i merkeziye (İstanbul) ile münasebetlerini kestiği anlaşılmaktadır. 1920 yılındaki bu husustaki gelişmeler ile ilgili olarak yapılmış bir inceleme için de bkz. Zafer Koşlu, "Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi", **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Güz, 2010, S 46, s. 425-455.*

8 İzmir'in Yunanlılara teslimi ile ilgili olarak tanzim edilen ve Gonorakis ile Ahmed Besim taraflarından imzalanan teslim-tesellüm belgesi için bkz. **BOA. BEO.** 349043, 26 Eylül 1920/12 M 1339.

9 *Saruhan Mutasarrıflığına, Kasaba, Menemen, Bergama, Foça, Urla, Çeşme, Karaburun, Seferihisar, Tire, Ödemiş, Bandırma, Nif, Akhisar kaymakamlıklarına çekilen 11 Ağustos sene 36 tarihli telgrafnamedir*
*Mu'âhede-i sulbiyyenin imzâ olunduğu Yunan fevke'l'âde komiserliği cânibinden Mösyö Gonorakis ve Nâ'ibzâde Ali Beğ ma'rîfetiyle şimdi vilâyete tebliğ idilmiştir. Hükümet-i merkeziyyece de tensîb olunduğu vechle me'mûrin birer protokol tanzîmiyle umûr-ı idâreyi mürâcâ'ât edecek Yunan me'mûrine ba'de'd-devr vezâ'if-i mu'âyenelerini idâre-i Yunaniyye altında ifâ edecekler Aydın Vâli Vekili Defterdâr Ahmed Besim şeklinde ilgili yerlerin Yunanlılara teslim edilmesi hususunda Dâhiliye Nezâreti tarafından çekilen telgrafnâme için bkz. **BOA. BEO.** 349043, 26 Eylül 1920/12 M 1339.*

Karaağaç, Bozdoğan ve Çine kazaları Osmanlı idaresinde kalmıştır.¹⁰ Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Sadaret'e, bu yerlerin idarî-mülkî bakımdan yeniden düzenlenmesi gerektiğini 16 Eylül 1920 tarihinde bildirmiştir.¹¹ Sadaret'e yazdığı tezkirede Dâhiliye Nezareti, Soma ve Kırkağaç'ın yeniden kurulacak liva merkezlerine son derece uzak olduğunu, bununla birlikte bu iki kazanın idaresi Yunanistan'a bırakılan yerler ile Karesi livası hududu arasında dar bir koridor oluşturduğunu, bu sebeple Soma ve Kırkağaç kazalarının Karesi livasına bağlanmasının zarurî olduğunu, dolayısıyla Karesi livası hududunun, Akhisar ile Göl-marmara nahiyesi arasında bir noktaya uzatılması gerektiğini ifade etmiştir.¹²

10 Osmanlı Devleti'nin son yıllarında geçerli olan mülkî-idarî yapı, Tanzimat Dönemi'nde uygulamaya konulan vilayet sistemine dayanıyordu. Vilayet sistemi, ilk olarak 1864 yılında Tuna Vilayeti'nde ünlü vali ve sadrazam Mithat Paşa tarafından uygulandı. 1867 yılında sistem ülke genelinde yaygınlaştırıldı. 1871 yılında çıkarılan vilayet kanunu ile yeni sistemin esasları ayrıntılı olarak belirdi. Bu sisteme göre; vilayet-sancak-kaza-nahiye idarî-mülkî birimler olarak tespit edildi. Vilayetlere valiler, sancaklara mutasarrıflar, kazalara kaymakamlar, nahiyelere nahiye müdürleri atandı. Bu mülkî-idarî yapı, ana hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etti. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülhamit Kırmızı, "Taming the Governors: The Swinging Pendulum of Power over the Ottoman Provinces in the Nineteenth Century", **International Journal of Regional and Local Studies**, Vol. 6, No. 1, Spring, 2010, 8-10; Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876**, Osman Akinhay (Çev.), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 153-178; İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 427-434; Carter V. Findley, "The Evolution of the System of Provincial Administration as Viewed from the Center", **Palestine in the Late Ottoman Period, Political, Social and Economic Transformation**, David Kushner (Ed), Yad Izhak Ben-Zvi, Jerusalem, E. J. Brill, Leiden, 1986, pp. 3-29; Musa Çadırcı, **Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 249-272; Musa Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, Tülay Ercoşkun (Ed.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 209-218, 231-254.

11 Bu idarî düzenlemelerde mahallî taleplerin de söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim Karesi Mutasarrıflığı, 2 Ekim 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği tahrîratta, *gerek Görδος'un ve gerek hem-civârı diğer kazaların ta'yin-i şekl ve vaziyetleriyle bu kazaların tezebzüb-i idâreden kurtarılması cevâben 1 Eylül sene 336 târîhli ve 14936/238 'adedli 'arızada 'arz kılınmış idi. Mezkûr Görδος kazasıyla Kırkağaç, Soma, Eşme, Alaşehir, Kula ve Timurcu kazalarının ta'yin ve vaziyetleri keyfiyetinin te'ebbüre uğraması mercî'siz kalmalarını icâb ve müşkilât-ı 'azime ihdâs eylemekte bulunduğundan bir an evvel itrizâsının ifâsına müsâ'ede-i celîle-i nezâret-penâhileri buyurulmak bâbında emr û fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir şeklinde mütalâ'ada bulunmuştur (BOA. DH. İUM. 10-3/2-46, 16 Ekim 1920/2. 2. 1339). Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Karesi Mutasarrıflığı'na ilgili kazaların vaziyetinin tayin edildiğini bildirmiştir.*

12 BOA. DUİT. 42/18, 25 Eylül 1920/11 M 1339, lef 3.

Dâhiliye Nezareti, Sadaret'e ayrıca gerek Ege Denizi (Bahr-i Sefid) sahilinde yer alan, gerek iç kesimlerde demiryolu güzergâhına tesadüf eden yerlerdeki kazaların asayiş ve iktisadî bakımdan üç liva şeklinde tanzim edilmesi gerektiğini ifade etmiş, her bakımdan mahallî gelişmenin sağlanabilmesi, ticaretin hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, asayişin ve istikrarın sağlanabilmesi için diğer vilayetlere göre daha fazla gelişmiş olan bölgede Demirci, Gördes, Eşme, Kula, Salihli, Alaşehir kazalarından müteşekkil Alaşehir; Çal, Buldan, Sarayköy, Tavas, Garbî Karaağaç kazalarından müteşekkil Denizli; Kuşadası, Söke, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Karcasu kazalarından müteşekkil Aydın livalarının kurulmasının münasip olduğunu bildirmiştir.¹³ Dâhiliye Nezareti'nin ilgili tezkiresinde; Alaşehir livası merkezinin Alaşehir, Denizli livası merkezinin Denizli, Aydın livası merkezinin Aydın şehirlerinin olmasının uygun bulunduğu da ifade edilmiştir. İlgili tezkirede ayrıca, livaların sınırlarının mahallinde yapılacak tetkikat neticesine göre umumî meclisler tarafından tespit edilmesi gerektiği de belirtilmiş, bu hususta şehirlerin ve kasabaların birbirleriyle olan iktisadî münasebetlerinin, ulaşım ağlarının dikkate alınması gerektiği vurgulanmış, liva sınırlarının merkezce tespitinin hatalı olacağı ifade edilmiştir. Sadaret'e gönderilen ilgili tezkire ile ayrıca vilayet merkezinin Denizli şehri olmasının, vilayete vali olarak Kudüs-i Şerif eski mutasarrıfı Macid Şevket Bey'in atanmasının uygun olduğu bildirilmiştir.¹⁴

Dâhiliye Nezareti'nin bu tezkiresi üzerine konuyu, Meclis-i Vükelâ görüşmüş ve uygun bulmuştur. Meclis-i Vükelâ, ilaveten adli yapının da bu esasa göre kurulmasını kararlaştırmıştır.¹⁵ Bunun üzerine 25 Eylül 1920 tarihinde çıkan irade ile Aydın Vilayeti Valiliği'ne Kudüs-i Şerif eski mutasarrıfı Macid Şevket Bey atanmıştır.¹⁶

Bu arada, Dâhiliye Nezareti, Sadaret'e, Denizli'nin daha önce vilayet merkezi olarak kararlaştırıldığını, ancak Denizli yerine Alaşehir'in geçici olarak vilayet merkezi yapılmasının daha uygun olduğunu bildirmiştir.¹⁷

13 **BOA. DUİT.** 42/18, 25 Eylül 1920/11 M 1339, lef 3.

14 **BOA. DUİT.** 42/18, 25 Eylül 1920/11 M 1339, lef 3.

15 **BOA. MV.** 220/103, 25 Eylül 1920/11 M 1339; **BOA. DUİT.** 42/18, 25 Eylül 1920/11 M 1339, lef 2.

16 **BOA. DUİT.** 42/18, 25 Eylül 1920/11 M 1339, lef 1.

17 **BOA. ŞD.** 56/46, 17 Mayıs 1922/20 N 1340. Ayrıca bkz. **BOA. DH. MB. HPS.** M. 44/35, 4 Ekim 1920/20 M 1339.

Bu değişikliğin ayrıntıları oldukça açıklayıcıdır. Nitekim Aydın Vilayeti Vali Vekâleti, 13 Eylül 1920 tarihinde, Dâhiliye Nezareti'ne, *Denizli'nin Kuvâ-yı Milliye'nin nüfûzundan azâde kalamayacağı(nın) istidlâl idilmekte olduğunu*, Aydın'ın ve Nazilli'nin ise *hemân kâmilên dînecek derecede muhterik olduğu cihetle oralarda tedvîr-i umûra imkân bulunamayacağını*, bu sebeple *Denizli'nin merkez-i vilâyet ittihâzı münâsib olacağı beyân olunmakla berâber livâ derecesinde teşkilât-ı 'adliyye ve me'mûrîn-i vilâyeti iskân ve i'âşeye kâfi mebânî ve vesâ'ite mâlik ve Yunan hinterlandıyla Kuvâ-yı Milliye mıntıkasına nisbeten daha bâ'id olan ve diğer kazalara nazaran vasatî bir mesâfede bulunan Alaşehir'in -bir müddet-i muvakkata için olsun- vilâyet merkezi ittihâzı lâzım geleceğini*, bu sebeple *Meclis-i Vükelâca takarrür idüb tebliğ idilen esâs muhâfaza idilmekle berâber -ber-vech-i iş'âr- Alaşehir'in husûl-ı imkâna kadar muvakkaten merkez-i vilâyet ittihâzı(nın) tensib olunduğunu* bildirmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Sadaret'in de tensibiyle Alaşehir'in vilayet merkezi ittihâz edildiğini, *devâ'ir-i merkeziye ile vilâyât ve evliye-i gayr-ı mülhakaya* tamimten tebliğ etmiştir.¹⁸

Bu arada, yani *Alaşehir'in merkez-i vilayet ittihaz edilmesi üzerine, İzmir ve civârından Alaşehir'e nakl edilecek veya nakl edilib de mahall-i me'mûriyetlerine gidemeyen veya hodbehod mahall-i mezkûredeki vazîfelerini terk ile Dersaadet'e gelen me'mûrîn hakkında icrâ idilmekte olan mu'âmelât* da Osmanlı Devleti tarafından tetkike tabi tutulmuştur.¹⁹

18 **BOA. BEO.** 349043, 26 Eylül 1920/12 M 1339. Konuyla ilgili olarak Dâhiliye Nezareti tarafından Kayseri, Menteşe, Karahisar-ı sahib, Canik, Erzincan, Bolu, Kütahya sancakları mutasarrıflıkları ve Kastamonu, Sivas, Konya, Bitlis, Trabzon, Diyarbekir, Erzurum vilayetleri valilikleriyle yapılan yazışmalar için de bkz. **BOA. DH. İ.UM.** E122/12, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **BOA. DH. İ.UM.** E122/11, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **BOA. DH. İ.UM.** E122/10, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **BOA. DH. İ.UM.** E122/15, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **BOA. DH. İ.UM.** E122/16, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **BOA. DH. İ.UM.** E-61/2, Eylül-Ekim 1920/M 1339; **BOA. DH. İ.UM.** E61/5, 4 Ekim 1920/20 M 1339.

19 **BOA. DH. HMŞ.** 6-1/11-123, 6 Ocak 1921/25. 4. 1339. İşgallere müteakip yaşanan genel durumun bir yönü, ahali ile memurların bir kısmının hicret etmesiydi. Bazı devlet memurları ise görev yerlerini terk etmemekteydi. Alaşehir'de de işgale müteakip benzer bir manzara söz konusuydu. Ahalinin büyük bir kısmı hicret etmiş, memurların bir kısmı görev yerlerini terk etmişti. İşgale müteakip görev yerlerini terk etmeyen mülkî, askerî ve adli memurlar ise Nüfûs Me'mûru Ahmed Efendi, Nüfûs Kâtibi Muhtar Efendi, Tapu Kâtibi Aziz Efendi, Muhâsebe-i Husûsiye Me'mûru Vekil Süleyman Efendi, Masârif-ı Mecbûre Kâtibi Süleyman Efendi, Kura Kâtibi Hüseyin Avni Efendi, Tahsildâr İbrahim Efendi, Tahsildâr Fuad Efendi, Mahkeme-i Şer'iyye Kâtibi Enver Efendi, Eytâm Müdürü Osman Efendi, Mahkeme-i Şer'iyye Muhzırı Mustafa Efendi, Odacı Ali Rıza Efendi, Başkâtib Mu'âvini Abdü'r-rezzâk Efendi, A'zâ Dikran Efendi, Mülâzım Refail Efendi, Zabt

Aydın Vilayeti'nde gerçekleştirilmesi kararlaştırılan teşkilât-ı mülkiye, fiiliyata geçirilememiş, ilgili livalar kurulamamıştır.²⁰ Nitekim Dâhiliye Nezareti, 14 Mayıs 1922 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e, *Aydın Vilayeti'nde icrâsı Meclis-i Vükelâca münâsib görüldüğü 26 Eylül 1336 tarihli tezkire-i sâmiyye ile emr buyurulmuş olan teşkilât-ı mülkiyenin o zaman hasbe'l-hâl mevki-i tatbîke konulamadığını, bunda Macid Bey'in siyasî engeller sebebiyle memuriyet mahalline varamamasının etkili olduğunu, vali vekâletini İzmir kadısının yürütmekte olduğunu, mercî-i muhâbere ve mu'âmeleden mahrûmiyetleri hasebiyle vazîyetleri pek ziyâde câlib-i dikkat olan Alaşehir, Gördes, Eşme ve Demirci kazaları için bir mercî-i resmî ta'yîni ile havâli-i mezkûrenin toplu bir hâlde ve hükûmetin teftiş ve irşâdâtına yakın bir vazîyetde bulundurulmasının zarurî görüldüğünü belirtmiş ve Alaşehir'de Gördes, Eşme, Demirci ve Alaşehir kazalarını ihtivâ itmek üzere muvakkaten bir*

Kâtibi Ali Sâ'ib Efendi, Müdde'-i 'Umûmî Kâtibi Hakkı Efendi, Mübâşir Ömer Ağa, Posta Me'mûru Celal Efendi, Hükûmet Doktoru Necati Bey, Sıhhiyye Me'mûru Landeros Efendi, Muhâcirin Erzâk Tevzî' Me'mûru Hüsnü Efendi, Çekirge Mücâdele Müdürü Şevket Efendi, Baytar Mu'âvini Aleko Efendi, Çekirge Kâtibi Zühdü Efendi, 'Âtîf Efendi, Evkâf Sandık Emîni Mustafa Efendi, Kazâ Müdürü Hilmi Efendi, Mahkeme A'zâsı Lebib Efendi, İdâdî Türkçe Mu'allimi Hüsnü Efendi, İdâdî Tarîh Coğrafya Mu'allimi Abdü'l-latif Efendi, İdâdî Elişleri Terbiye-i Bedeniye Mu'allimi İrfan Efendi, İdâdî Hatt Mu'allimi Süleyman Efendi, Mubassır Adil Efendi, Mubassır Yahya Efendi, Hademe Mehmed Efendi, Hademe Fâ'ik Efendi, Ravzatü'l-feyz Mektebi Mu'allim Vekili Hilmi Efendi, İnâs Mu'allime Vekilesi A'îşe Sıdika Hanım, Alaşehir Jandarma Bölük Kumandanı Ali Rıza Efendi, Serçavuş Hüseyinoğlu Ali Rıza, Onbaşı Mustafaoğlu Şükri, Nefer Yusuf bin Bahri, Yazıcı Mehmed, Mustafa idi (BOA. DH. İ. UM. 20-23/14-89, 27 Haziran 1920/10 L 1338).

- 20 BOA. DH. İUM. 10-3/2-53, 24 Mart 1921/14. 7. 1339; BOA. DH. EUM. MH. 218/27, 23 Nisan 1921/14 Ş 1339. Alaşehir'in Aydın Vilayeti'ne merkez ittihazına Alaşehir-Uşak mıntıkası Yunan Kumandanı'nın itiraz ettiği, bu sebeple *cesim hükûmet konağı bulunan Aydın'ın merkez ittihazının Aydın Vilayeti valiliğine atanan Mâcid Şevket Bey tarafından 8 Şubat 1920 tarihinde uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Mâcid Şevket Bey, konuyla ilgili olarak Aydın'ın merkez-i vilâyet ittihazı ve me'mûrîn-i Osmâniyye'nin oraya bi'l-'azîme idâre-i umûra mübâşeretlerine mümâna'ât olunmaması hakkında nezâret-i celilesince düvel-i itilâfiyye komiserlikleri vesâletiyle Yunan hükûmeti nezdinde teşebbüsât-ı siyasiye ve mü'essirede bulunulur ise çünkü onların cebhe-i harbleri vilâyetin kısm-ı şimâlisinde olub fa'aliyet-i askeriyeleri en ziyâde Alaşehir-Uşak mıntıkasında Aydın ise oradan ba'id olduğundan ve hükûmet-i Osmâniyye'nin Sevr Mu'âhedesini mücebince havza-ı bâkimiyetinde bulunan yerlere me'mûr ta'yîn ve 'izâmına i'tirâz ve muhâlefet için bir hakk ve delîl-i mantikî irâ'e idemeyeceklerinden teşkilâtın bir gün evvel icrâsı ve o havâlinin hükûmetsizlikten kurtarılması mümkün olur zannındayım. Alaşehir'e gelince orada livâ teşkilâtına zaten muvafakat itmekde olduklarından merkez-i vilâyetin Aydın'a tahvili ile Alaşehir'de bemân bir mutasarrıf ve me'mûrîn-i sâ'irenin sür'at-ı 'izâmı vâbeste-i re'y-i 'âlî-i nezâret-penâhileridir şeklinde teferruatlı bir mütalaada bulunmuştur (BOA. DH. İUM. 10-3/2-50, 1 Şubat 1921/22. 5. 1339).*

*liva teşkilâtı vücûda getirilmesi(nin) bi't-tensîb mu'âmele-i müteferri'ası der-dest ifâ bulunmuş olduğunu ve gereğini bildirmiştir.*²¹

Bu talebin ayrıntıları oldukça ilginçtir. Zira vali vekâletini yürüten İzmir kadısı, Dâhiliye Nezâreti'ne, *Alaşehir, Gördes, Eşme, Timurcu kazalarında hilâf-ı usûl cereyân iden mu'âmelâtı teftîş ve tedkîk ve Yunanlıların müdâhale-i vâkı'aları üzerine ne vazîyet alacaklarını bilemeyen me'mûrine ta'lîmât-ı mahsûs i'tâsıyla bir mecrâ'-ı sâlim ve kânûnî irâ'e ve bu sûretle oralarda bi'l-fi'il ve bi'l-idâre mevcûd olan hukûk-ı hâkimiyet-i Osmâniyyeyi muhâfaza ve mâ-fevk makâmâta â'id evrâk-ı itirâziyyeyi tedkîk ve tasdik eylemek için mutasarrıflık gibi bir merci-i resmînin ihdâsına lüzûm göstermiştir. İzmir kadısı ayrıca, Yunanlıların günâgûn müdâhale ve tecâvüzleri karşısında bir merci'-i resmîden ve mâ-fevk makâmdan mahrûmiyetleri hasebiyle muntazam bir hatt-ı hareket ihtiyârına muvaffak olmayan sâlifü'z-zikr kazalar me'mûrinin işbu vazîyet-i mütereddideleri hukûk-ı hükûmrânî-i saltanat-ı seniyyeyi münhal birçok vuku'âta meydân virmekle berâber bu yüzden hukûk-ı ahâli(nin) de paymâl olmakda bulunduğ(u) bildirmiştir.*²²

SONUÇ

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Türk milleti üzerinde olumsuz bir etki yaptı. Yunan işgalinin ilerleyişi, Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye adıyla bir karşı koyma, işgallere mukavemet etme hareketini başlattı. Anadolu'da topyekûn bir millî mücadele başladı. 1919 ve 1920 yıllarında Batı Anadolu'da Yunan ilerleyişi devam etmekle birlikte, akabinde, Yunanlılar Anadolu'da tutunamadılar. 9 Eylül 1922'de İzmir, Yunan işgal kuvvetlerinden geri alındı.

Bu süreçte, Osmanlı Devleti, itilaf devletleriyle ve onların direktifleriyle hareket eden Yunanistan'la uzlaşmacı bir dış politika takip etti. Osmanlı merkezî idaresi, millî mücadeleyi desteklemek yerine, itilaf devletleri ve Yunanistan ile koordineli bir ilişki içinde olmayı tercih etti. Bu arada 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Anlaşması ile İzmir ve çevresi Yunanistan'a verildi. 11 Ağustos 1920 tarihinde İzmir, Yunan işgal kuvvetleri komutanına teslim-tesellüm protokolü ile teslim edildi. Akabinde Osmanlı Devleti, Yunanistan'a verilmeyen, ancak Yunan işgal kuvvetlerinin elinde bulunan yerlerde yeniden mülkî-idarî bir düzenlemeye gitmeye çalıştı. Ancak bu düzenleme kuvveden fiile geçirilemedi. Bu vesile ile siyasî bağımsızlık elde edilmeden hiçbir şeyin gerçekleştirilemeyeceği de anlaşılmış oldu.

21 BOA. ŞD. 56/46, 17 Mayıs 1922/20 N 1340.

22 BOA. BEO. 349043, 26 Eylül 1920/12 M 1339.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı 'Âli Evrâk Odası, Vilâyet Gelen-Giden Defterleri Belgeleri

BEO. 349043, 26 Eylül 1920/12 M 1339.

Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti, Muhâsebe Kalemi Belgeleri

DH. EUM. MH. 218/27, 23 Nisan 1921/14 Ş 1339.

Dâhiliye Nezâreti, Hukûk Müşâvirliği Belgeleri

DH. HMS. 6-1/11-123, 6 Ocak 1921/25. 4. 1339.

Dâhiliye Nezâreti, İdâre-i 'Umûmiye Belgeleri

DH. İ. UM. 16-3/1-20, 15 Mayıs 1920/1338. 8. 26; **DH. İUM.** 10-3/2-46, 16 Ekim 1920/2. 2. 1339; **DH. İUM.** 19-4/1-77, 27 Ocak 1921/17. 5. 1339; **DH. İUM.** 10-3/2-50, 1 Şubat 1921/22. 5. 1339; **DH. İUM.** 10-3/2-53, 24 Mart 1921/14. 7. 1339; **DH. İUM.** 20-23/14-89, 27 Haziran 1920/10 L 1338; **DH. İUM.** E122/12, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **DH. İUM.** E122/11, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **DH. İUM.** E122/10, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **DH. İUM.** E122/15, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **DH. İUM.** E122/16, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **DH. İUM.** E61/5, 4 Ekim 1920/20 M 1339; **DH. İUM.** E-61/2, Eylül-Ekim 1920/M 1339.

Dâhiliye Nezâreti, Mebânî-i Emîriyye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri

DH. MB. HPS. M. 44/35, 4 Ekim 1920/20 M 1339.

Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi

DUİT. 42/18, 25 Eylül 1920/11 M 1339.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

MV. 220/103, 25 Eylül 1920/11 M 1339.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 56/46, 17 Mayıs 1922/20 N 1340.

Araştırma Eserleri

Çadircı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Çadircı, Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, Tülay Erçoşkun (Ed.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

Çakmak, Zafer, “Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeni-Rum-Yunan İşbirliği”, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C 16, S 2, Elazığ, 2006, s. 403-412.

Çakmak, Zafer, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876**, Osman Akınhay (Çev.), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Findley, Carter V., “The Evolution of the System of Provincial Administration as Viewed from the Center”, **Palestine in the Late Ottoman Period, Political, Social and Economic Transformation**, David Kushner (Ed), Yad Izhak Ben-Zvi, Jerusalem, E. J. Brill, Leiden, 1986, pp. 3-29.

Kırmızı, Abdülhamit, “Taming the Governors: The Swinging Pendulum of Power over the Ottoman Provinces in the Nineteenth Century”, **International Journal of Regional and Local Studies**, Vol. 6, No. 1, Spring, 2010, pp. 4-19.

Koylu, Zafer, “Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’in Öldürülmesi”, **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Güz, 2010, S 46, s. 425-455.

Köstüklü, Nuri, **Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999.

Ortaylı, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

Sofuoğlu, Adnan, “İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 2002, C 8, S 29, s. 131-142.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006.

Tutsak, Sadiye “Milli Mücadele’de Uşak”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, X, İzmir, 1995, s. 289-311.

Tutsak, Sadiye, “İzmir’in İşgalinden Sonra Uşak’ta Kuvâ-yı Milliye’nin Oluşumu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XX, S 59, Ankara, 2004, s. 554-567.

İŞGAL YILLARINDA İZMİR İKTİSADİ BÖLGESİNDE FİYAT HAREKETLERİ

Filiz ÇOLAK*

İzmir, Milli Mücadelenin başlangıç ve bitiş noktasında yer alan bir şehir olarak daima önemli bir yere sahip olmuştur. 15 Mayıs 1919'da Osmanlı Devleti'nin eski tebaasından olan Yunanistan, arkasında İngiliz İmparatorluğu'nun desteği ile hem ticari hem de Megola İdea emelleri açısından çok önemli bir mevkie sahip olan bu şehir işgal etmiştir. Bu işgal, İzmir ile sınırlı kalmamış, art bölgesini de içine alarak devam ettirilmiştir. Bu nedenle, İzmir'in işgali, Anadolu'daki ulusal direnişin örgütlenmesini hızlandırmıştır. Milli Mücadele'deki askeri harekâtın en önemli cephe savaşları Batı Anadolu'da, İzmir ve hinterlandında, cereyan etmiş, savaşın bitişini de 9 Eylül 1922'de İzmir'in tekrar Türk askerinin kontrolüne geçmesi sağlamıştır.

Mütareke öncesinde, I.Dünya Savaşı yıllarında, bir taraftan mal yokluğu, diğer taraftan kâğıt paranın devamlı olarak değer kaybetmesi ürün ve eşya fiyatlarının alabildiğince yükselmesine neden olmuştur. Bu durum, Mütareke ve ardından başlayan işgal sürecinde de devam etmiştir. Fiyatların yükselmesi, halkın alım gücünü iyice zayıflatmış ve ortaya çıkan kargaşa ortamına vurgunculuk ve karaborsanın da eklenmesi, Anadolu halkının yiyecek ekmeğini bile bulmakta zorlanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, işgal yıllarında halkın geçim sıkıntısının somut kaynağı olan fiyat artışları ve bunun nedenleri, İzmir ve art bölgesi esas alınarak, dönemin kaynakları ışığında incelenerek, öncesi ve sonrasıyla karşılaştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: İzmir, Yunanistan, Karaborsa, Fiyatlar, İşgal

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, colakfiliz@yahoo.com

PRICE MOVEMENTS IN IZMIR FINANCIAL DISTRICT DURING THE OCCUPATION YEARS

Izmir has always had an important role because of its involvement both at the beginning and the end of the National Struggle. Greece, which used to be a vassal of the Ottoman State, occupied Izmir on 15 May 1919. Greece was supported by the British Empire and Izmir had a crucial location for their economy and for their Megola Idea ambitions. This occupation did not remain limited to Izmir, but continued further, including its hinterland. Consequently, occupation of Izmir accelerated the organization of the national resistance in Anatolia. The most important front wars of military operation in the National Struggle took place in the Western Anatolia, Izmir and its hinterland and repossession of Izmir by the Turkish army on 9 September 1922 marked the end of the war.

Before the Armistice, during the First World War years, product and commodity prices considerably increased because of commodity shortages and continuous currency depreciation. This situation continued during the Armistice and occupation years after the Armistice. Increase in prices reduced the public purchasing power and with the inclusion of profiteering and black-marketing to this chaos environment, Anatolian people had difficulty even in finding bread to eat.

In this study, price increases, which were the concrete source of public financial difficulties during the occupation years, and the reasons behind these price increases in Izmir and in its hinterland will be analysed in the light of period resources and comparisons between the status before and after the occupation years will be made.

Key Words: Izmir, Greece, Black Market, Prices, Occupation

Giriş:

Savaşlar, gıda, eşya vb. her türlü malların fiyatlarını etkileyen en önemli nedenlerden birisidir. Savaşın doğurduğu olağanüstü durum, ticaretin değişen şartları ve savaşın finansmanı nedeniyle bu süreçte hükümetler, ihtiyatlı ve koruyucu ekonomi politikaları izlemek zorunda kalmışlardır. Bu politikalar ülke halkının yaşam standardını ve alım gücünü derinden etkilemektedir. Yine savaş dönemleri, bu süreci fırsat bilerek haksız kazançların yani karaborsanın da en yüksek seviyeye çıktığı dönemlerdir.

Anadolu'daki Milli Mücadele döneminin ekonomik yapısı sadece savaş sürecinin olağanüstü şartlarından etkilenmemiş aynı zamanda aynı toprak üzerinde yönetim iddiasında bulunan birbirinden farklı iki idarenin (İstanbul-Ankara) çatışan ekonomik politikaları nedeniyle daha da zor bir sınavdan geçmiştir.

Mütarekenin imzalanmasından itibaren İstanbul'daki idarenin ekonomi politikası ihracatı sınırlamak ve ithalatı teşvik etmek suretiyle tükenen stokları yenileyerek halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve fiyat artışlarıyla mücadele etmektedir. Ancak bu dönemde alınan bütün kararlar İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin onayına sunulmak zorunda bulunulduğundan İstanbul Hükümetlerinin serbestçe hareket etme imkânı mümkün değildi.

Mütarekeyi takip eden günlerde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı ablukayı kaldırması ile ticari ilişkiler tekrar başlamıştır¹. Gerçi, Mütareke Antlaşması daha imzalanmadan önce, 18 Eylül 1918'de İtilaf Devletleri önemli bir karar hayata geçirmişlerdi. Düvel-i İtilafiye Fevkalade Komiserliğince, adı geçen tarihte 1914'de İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından kaldırılan kapitülasyonlar tekrar yürürlüğe sokulmuş² ve yayınladıkları bir başka tebliğle de İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romen ve Lehlerin kapitülasyonlardan birinci dereceden yararlanacak devletler olduğunu belirtmişlerdi. Aynı tebliğde Alman ve Avusturya tebaasından olanların ise kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıkların dışında bırakıldığının da altı çizilmektedir³.

Ablukanın kaldırılmasına rağmen Düvel-i İtilafiye Devletleriyle başlayan ithalat ve ihracat sınırlı kalmıştır. Bu durum yalnız yabancı paraların değerini

1 "Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken", **YENİGÜN**, 27 Şubat 1919, nr:175

2 **BOA, DH.KMS**, Dosya no:56/2/31, 4 Ca 1338

3 **BOA, DH.EUM.AYŞ**. Dosya No:24/12, 17 M 1338

arttırmakla kalmamış, Osmanlı parasının da fahiş miktarda dışarıya çıkmasına neden olmuştur⁴.

Mütarekeyi müteakip işgallerin birbiri ardı sıra başlaması İstanbul Hükümetlerinin nüfuz sahasını gittikçe daraltmaya başlamıştır. Daralan bu alan içerisinde ticari hayatı canlandırmak için yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti'ne ithal edilecek mallara karşılık Osmanlı mamulâtının ihracına izin verilmiştir⁵. Aynı zamanda Hükümet, İstanbul'daki zaruri ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışlarını önlemek için de Amerika Muavenet Heyeti'nce yapılacak ithalata kolaylık gösterilerek bu mallardan temettü vergisi alınmamasına karar vermiştir⁶.

Bu süreçte Ankara'daki hükümet ise elindeki kısıtlı imkânlarla birlikte daha milli bir ekonomi politikası izlemiştir. Öncelikli hedef vatan topraklarının düşman işgalinden kurtarılması olmakla birlikte TBMM'nin bu I.Döneminde (1920-1923) kabul ettiği 338 kanundan 86'sı bütçe ve 55'i gelir arttırıcı kanunlar olmuştur⁷.

İstanbul Hükümeti'nin 27 Mayıs 1919'da ihraç mallarında sınırlamalar getirmesinin aksine Ankara Hükümeti, 10 Mayıs 1920 tarihinde ihracatın *bilâkaydüşart serbestisini ve bu serbestiyi icra heyetinden başka kimsenin ihlal edemeyeceğini* karar altına almıştır⁸.

Bu kararı müteakiben BMM, kendi onayı olmadan İstanbul Hükümeti'nin işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra imzalamış olduğu sözleşmeleri, antlaşmaları, vermiş olduğu maden işletme imtiyazlarını, ruhsatnameleri ve mütarekeden sonra imzalanmış gizli antlaşmalarla doğrudan doğruya veya bilvasıta yabancılara verilmiş imtiyazat ve maadin bulma ve işletme ruhsatnamelerinin geçersiz olduğunu 7 Haziran 1920 tarihinde çıkardığı kanunla kabul etmiştir⁹. Hükümet içinde bulunulan ekonomik sıkıntıların giderilmesinde kaynak olması amacıyla da Gümrük Vergisi'nin 5 misli yükseltilmesine dair 28 Temmuz 1920

4 “Mühim bir Mesele-i İktisadiye”, **TASVİR-İ EFKAR**, 27 Nisan 1919, nr:2807

5 **BOA, MV**, Dosya no:214/114, 22.C.1337

6 **BOA, MV**, Dosya no: 217/53, 20 M 1338

7 **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923**, C I, Ankara, 1994, s. 617

8 **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları**, Dosya no:172-1, 10 Mayıs 1336, Karar no:4

9 **TBMM Zabıt Cerideleri**, C 1, s .266

tarihli ve 8 sayılı “*Gümrük Resminin Beş Mislîne Yükseltilmesine Dair Kanun*”u kabul etmiştir ¹⁰. Bu kanunla mütarekeden sonra yurda gelen bol miktarda yabancı malın Anadolu’ya sokulmasında fazla gümrük resmi alınarak gelir elde edilmesi amaçlanmış, 2 Ağustos 1920 tarih ve 10 sayılı diğer bir kanun ile de gümrüklerdeki ardiye resmi on katına çıkarılmıştır ¹¹.

Millî Hükümet, gayri meşru ticarete bir son vermek ve devlet gelirlerinin zayıyatını önlemek amacıyla hariçten gelecek bilumum eşyanın resme tabi tutulmasını isteyen Maliye Vekâleti’nin 22 Temmuz 1920 tarihli tezkeresini aynı gün karara bağlamış¹², fakat İstanbul’da istihlake sunulan bu gibi eşya hakkında hiçbir muamele yapmak mümkün olamamıştır. Diğer taraftan Anadolu’dan yapılacak ihracat için Millî Hükümetin kontrolündeki limanlar sınırlı olduğundan, ihraç maddelerinin daha evvel işgal altındaki limanlara sevki icap etmekte idi ki, bu sevkiyat da Eylül 1920’den sonra gümrük resmine tabi tutulmuştur. Bu suretle bölgeler arasında serbest tedavülü sona ermiş, giren ve çıkan mallar memleket içi gümrük hudutlarında resme tabi tutulmuştur ¹³.

TBMM her geçen gün artan ihtiyaçları karşılayabilmek için gelir kaynakları yaratmak amacıyla gümrük rüsumunu arttırmısından sonra 15 Ağustos 1920’de de o güne kadar ihracat resmine tabi bulunmayan maden kömüründen de ihracat resmi almaya karar vermiştir. Bu kömürlerin özellikle İstanbul’un ihtiyacını temin etmesinden dolayı ihracat resmi konulması o güne kadar düşünülmemiştir. Bu karar ile maden kömürlerinden yıkanmış cinsinden 3 lira, yıkanmamış cinsinden 2 lira ihracat resmi alınmaya başlanmıştır. Kömür fiyatlarındaki artış veya düşüşe göre bu vergi Bakanlar Kurulu kararıyla % 50 arttırma veya azaltılabilecektir ¹⁴.

20 Eylül 1920 tarihinde TBMM listede yer alan ürünlerden kendi gümrük vergisi miktarını tespit etmiş ve bunun dışında “oktrava” adı altında alınan diğer tüm vergileri kaldırmıştır. Kabul edilen *İhracat Vergisi Kanuna* göre ihraç

10 **TBMM Kavanin Mecmuası**, C 1, Ankara, 1341–1925, s. 9; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 2, s. 351-352

11 **Türk Parlamento Tarihi**, C I, s. 617

12 **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları**, 22 Temmuz 1336, Karar no:96

13 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Ankara, 1994, s. 141

14 **TBBM Zabıt Ceridesi**, C 3, 212-217; **TBMM Kavanin Mecmuası**, C 1, s. 12

edilen malların değerleri üzerinden alınmakta olan ihracat vergisi kaldırılarak malın kilo olarak ağırlığı ve adedi üzerinden alınan ve bu şekilde geliri arttıran yeni bir vergi konulmuştur¹⁵. Adı geçen kanun ile Anadolu'dan yabancı devletlere veya işgal altındaki Osmanlı şehirlerine ihraç edilecek mallardan şimdiye kadar alınan %1 ihracat resminin bundan sonra da alınmaya devam edeceği belirtilmektedir. Ancak tarifede bulunan malların fiyatının artması veya azalması durumunda ihracat resmi Bakanlar Kurulu kararıyla % 50'ye kadar arttırılabilecektir. Tarifede belirtilmeyen mallar ise % 3 ihracat resmine tabii tutulacaktır¹⁶. Tarifede adı geçen mallar şunlardır: Arpa, buğday, mısır, kepek, dakik, susam, bulgur, fasulye, nohut, tereyağı, donyağı, kuyruk, zeytin, haşhaş, fındık, susam ve sair yağlar, beyaz peynir, kaşar peyniri, yumurta, sucuk ve pastırma, fındık, fındık içi, ceviz, ceviz içi, yapağı, tiftik, koza, ham ipek, afyon, öküz, manda, koyun, keçi, kaz, hindi, ördek, tavuk, cülud-u hayvaniye, adi av derisi, kıymetli av derisi, sansar derisi, halı ve kilim, tütün, kereste, odun, mamul kömür, haşhaş, cehri, salep, kuru üzüm ve incir, bi'l umum kuru meyveler, badem ve fıstık, acı badem içi, palamut, pamuk, mazı, mahlep, anason, kendir tohumu ve balmumu¹⁷.

Memleketin içinde bulunduğu ekonomik durumu incelemek ve bu hususta gerekli tedbirlerin alınması için 5 Haziran 1337 (1921) tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile bir *İktisat Komisyonu* kurulmuştur. Komisyonunda şu isimler bulunmaktadır: Maliye Vekili Hasan Bey, Nafia Vekili Ömer Lütfü Bey, İktisat Vekili Celal Bey, Hariciye Müsteşarı Suat Bey, İzmir mebusu Mahmut Esat Bey, Eskişehir mebusu Emin Efendi, Konya mebusu Hacı Bekir Efendi, Mersin mebusu Miralay Selahattin Bey, Çorum mebusu İsmet Bey¹⁸.

Anadolu'da ithalat ve ihracatı milli ve ilmi bir şekilde düzenlemek ve istihlak üzerinden kazanılacak fazla sermayeyi istihsal sahasına kaydırmak amacıyla da *Milli Türkiye İthalat ve İhracat Şirketi* kurulmuştur. Bu sayede ticaret bir nebze hareketlenmiştir¹⁹.

15 TBMM Zabıt Ceridesi, C 4, s. 143-199

16 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya no:172-3, 19 Ağustos 1336, Karar no:166

17 TBMM Kavanin Mecmuası, C 1, s. 24-25

18 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 5 Haziran 1337, Karar no: 934

19 "Anadolu'da İktisadi Hareketler", Türkiye İktisat Mecmuası, Eylül 1922, nr: 8, s. 220

İzmir ve Ard Bölgesi'nin Durumu:

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'na daha aktif olarak katılmadan önce 28 Ekim 1914'de İzmir Limanı'nı ticarete kapatmıştır. Bu durum Mütareke'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihine kadar devam etmiştir²⁰. Savaş yıllarında, İtilaf Devletleri'ne ait harp gemilerinin İzmir'e sokulmasını önlemek için körfez ağzına mayınlar dökülmüştür. Bu nedenle dış ticaret dolayısıyla gümrük işlemleri, savaş yıllarında olduğu gibi İzmir Limanı'nda değil, başta Urla'dakiler olmak üzere, civar iskelelerde cereyan etmiştir. İthal ve ihraç mallarına uygulanan % 30'luk gümrük vergisi, Vali İzzet Bey'in girişimleri ile 1919 Nisanı başında ihraç malları için kaldırılmış, sürekli ihraç yasağı kapsamında bulunan buğday, arpa ve benzerleri, un ve undan yapılmış ürünler, patates, pirinç, zeytinyağı, sabun ve özellikle hayvanat ve hayvansal gıdalar, kimyevi ürünler ve odun, kömür gibi yakacak maddeleri için senet şeklinde %100, bunlar dışındaki mallardan %20 teminat alınmasını Rüsumat Başmüdürlüğü'ne emredilmiştir. Ancak, Osmanlı ülkesi dâhilindeki bir iskeleden diğer bir mahalle sevk edilecek hububatın Avrupa'ya kaçırılmasını önlemeyi amaçlayan bu uygulama sonucu, teminat akçesinin nakit olarak tahsili nedeniyle, tüccarın zor durumda kaldığı görüldüğünden teminat akçesi mukabilinde kefalet kabulü kararlaştırılmıştı. Gerçekte, ithalat ve ihracat yapan tüccarın sıkıntıları, bu değişiklikle giderilemeyecek kadar çoktu. Mütteliklerin 1919 Şubatı başlarında kurduğu *Abluka ve Seyrüsefer Komutanlığı*'nın, Osmanlı limanları arasında sefer yapan gemilere yönelik tasarrufları tüccarı hayli sıkıntıya sokmuştur. Edremit Körfezi'ndeki Bababurnu'ndan Antalya'ya uzanan sahil şeridinin kontrolü İtalyan donanması subaylarından Albay C. Grene'ye bırakılmıştı ki, seyrüsefere izin, mal yükleme ve ihraç vesikası verme, vaktiyle vize etmemiş olduğu depolanmış hububatın gümrük muamelelerine engel olma yetkisi dâhilinde idi. Albay Grene görevine başlayınca ilk iş olarak gümrüklerde sıkı bir denetim uygulamıştır. Bunu müteakip gümrük tarifesinin kaldırılmasını ve eşya kıymeti üzerinden resim alınması konusunda İngiliz ve Fransız temsilcilerini ikna etmeye çalışmış ve Baş Müdüriyetin itirazına rağmen kabul ettirmiştir. Birkaç gün eşya kıymeti üzerinden % 11 resim alınması usulü uygulanmasına rağmen Başmüdür Ağah Bey'in durumu

20 M. Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, İzmir, 1994, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, s. 79; "Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik ", **Türkiye İktisat Mecmuası**, nr: 5 Mayıs 1922, s. 136

İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirmesi üzerine tekrar tarife usulüne dönmüştür ²¹.

Her geçen gün kötüye giden İzmir'in ekonomik hayatını İstanbul'daki İngiliz ticaret firması sekreteri Courthope Munroe'nun 21 Mart 1921'de yazdığı raporda da görmek mümkündür: “*İzmir'in ithal ve ihraç ticareti büsbütün durgundur. Yunan askeri gereksinimleri dışında hiçbir iş yapılmıyor. Kötü Yunan yönetiminden önce İzmir Limanı'na 15-20 gemi gelirken şimdi ancak birkaç gemi geliyor. Bizzat kentin durumu oldukça kötüdür ve Avrupalı ve yerel halk pek ilgisiz görünüyor. Ülkede yasa diye bir şey yok. Yetki ve güç sahibi tek kişi Yunan Yüksek Komiseri Steryiadis'tir. Türk belediyesi iş yapamaz bir duruma gelmiştir... Pazarlar tenha ve boştur. Fakir sınıflar ancak en gerekli gıda maddelerini satın alabiliyor.*”²²

Mütareke ve İşgal Döneminde Fiyatlar

Dünya Savaşı yıllarında gıda ve ihtiyaç fiyatlarında karşı gelinmez bir artış yaşanmıştır. Bu artışı gerektiren sebepler arasında üretim düşüklüğü ve ithalat imkânsızlıklarının yarattığı kıtlık başta gelmektedir. Harbin son yıllarında zirai üretim yarı yarıya düşmüş, dışarıyla ticari münasebetler kesilmiş, bu yüzden halkın en zaruri ihtiyaç maddelerine olan talebi karşılanamaz hale gelmiştir.

Harp içinde hükümet ziraatı kalkındırma teşebbüslerinde çeşitli tedbirlere başvurmuş fakat bir fiyat politikasıyla mahsulü kıymetlendirme cihetine gitmemiştir. Bu nedenle üreticiler ürünlerini piyasaya arz etmekten kaçınmış, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadarını satarak, geri kalanlarını saklamışlardır. Gıda maddeleri talebindeki artış, bunların fiyatlarını görülmedik seviyelere çıkartırken, geleneksel ihraç maddelerine pazar bulunamaması, tütün, üzüm, fındık, incir, pamuk gibi mahsullerin fiyatlarını genel trendi gerilerinde bırakmış, bunların ziraatını dahi sınırlandırmış ve tehlikeye düşürmüştür ²³.

21 Süleyman Vasfi Bey, “ Bir Gümrükçünün İşgal Anıları ”, **Üç İzmir**, İstanbul, 1992, s. 243

22 Selahi Sonyel'den alıntı; Selahi Sonyel, “Lozan'da Türk Diplomasisi(Eylül 1922-Ağustos 1923)”, **Belleten**, C 38, S 149-152, Ankara, 1974, s. 69

23 Mustafa Balçık, **İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey**, HÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s. 138-139

Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne göre, geçim endeksinin oluşturulmasında kullanılacak bazı temel tüketim maddelerinin savaş öncesi (Temmuz 1914) ve savaşın son iki yılında perakende fiyatları Düyun-ı Umumiye tarafından düzenlenmiştir (Tablo-1). Bu kayıtlara göre, geçim endeksinde yer alan temel tüketim maddelerinin fiyatları, 1916-1917 arasında dört kat artmıştır. 1914 Temmuz ayı taban olarak alındığında tüketim geçim endeksi 1917 Ocak ayında 405 puana, 1918 Ocağında 1945'e ve Aralık 1918'de 2205'e yükselmiştir²⁴.

Ege'de ve Orta Anadolu'da perakende fiyatlar, harpten öncesine nazaran, 1915'te takriben yüzde 40, 1916'da yüzde 90, 1917'de yüzde 200-250 ve 1918'de yüzde 400-500 nispetinde artmıştır²⁵. Bu artışı İzmir piyasasındaki zorunlu tüketim maddelerindeki fiyat hareketlerinde görmek mümkündür (Tablo-2).

Savaş öncesinde, Temmuz 1914'de, kıyyesi ortalama 24-51 paraya satılan buğday fiyatları iki yıl sonra aynı dönemde 9-10 kuruşa yükselmiştir. Bu yükselişte seferberliğin ilan edilmesi nedeniyle, askeri satın alma işlemlerinin artması etkili olmuştur. Buğday fiyatındaki artış savaşın son yılı olan 1918'e kadar devam etmiştir (17-25 kuruş). Benzer durum arpa fiyatlarında da görülmektedir. Temmuz 1914'de kıyyesi 26-34 paraya satılan arpa, Temmuz 1916'da 8,5-9 kuruşa ve Temmuz 1918'de 8,5-13,5 kuruşa satılmaktadır. Bu durumu diğer zorunlu tüketim mallarında da görmek mümkündür (Tablo-2).

30 Ekim 1918'de Mütareke imzalandıktan sonra gıda maddelerinde yavaş yavaş indirim başlamıştır. Bu indirimin asıl sebebi İaşe Nezareti'nin piyasaya müdahale ederek un satın almasıdır. Üzüm, incir gibi mallar piyasada yeniden itibar görmeye başlamıştır²⁶.

24 Zafer Toprak, **İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 2003, s. 165

25 Vedat Eldem, **a.g.e.**, s. 50

26 **SÖZ**, 28 Kanunvevvel 1918, nr: 46

TABLO -1
TEMEL TÜKETİM MADDELERİ FİYATLARININ SAVAŞIN
SON İKİ YILINDA GELİŞİMİ
(Okka/kuruş)

Temel Tüketim Maddeleri	Temmuz 1914	Ocak 1917	Eylül 1917	Ocak 1918	Eylül 1918
Şeker	3	62	150	140	250
Kahve	12	160	450	1000	600
Pirinç	3	35	90	95	90
Makarna	3	42	90	110	95
Patates	1	8	20	36	27
Fasulye	4	19	55	65	65
Soğan	0.5	6	11	16	16
Zeytinyağı	8	45	140	200	180
Tuz	1.5	2.5	2.5	2.5	5.5
Süt	2	9	19	40	45
Kaşarpeyniri	12	55	130	250	280
Koyun eti	7	28	65	130	120
Sade yağ	20	100	210	260	400
Yumurta	0.5	1.5	2.5	7.25	4.25
Sabun	7	32	75	140	140
Gazyağı	1.5	50	110	125	160
Odun kömürü	0.5	2.75	5.5	10	13
Odun	45	150	320	380	540

Kaynak A.E.Yalman, **Turkey in the World War**, New Haven Yale University Pres, 1930, s. 147-148

TABLO -2
SAVAŞ YILLARINDA İZMİR PİYASASINDA
BAZI ÜRÜNLERİN FİYATLARI
(1914–1918)

	Temmuz 1914	Temmuz 1916	Temmuz 1918
Buğday(Kıyye/para)			
----- Yerli	37-44 pare	10 krş	17-25 krş
----- Mersin	34-40 pare	9 krş	17-18 krş
----- Uşak	39-51 pare	9 krş	17-25 krş
Arpa (kıyye/para)			
----- Yerli	26-28 pare	9 krş	8.5-12 krş
----- Uşak	33-34 pare	8.5 krş	9-13.5 krş
Yulaf(kıyye/para)	27,5-28 pare	-	-
Çavdar(kıyye/krş)	25-27	-	-
Burçak(kile/krş)	-	-	6-7
Susam(kıyye/para)	110-120 pare	-	36-40 krş
Darı(kıyye/para)	26-35 pare	-	9-10 krş
Pamuk(kantar/krş)	288-301	-	65-130
Siyah üzüm(kantar/krş)	41-44	13-30	20-18
Ç.Üzüm(kıyye/krş)	3.5-4	12-30	-
İncir(kantar/krş)	-	-	7-8
Afyon(çeki/krş)	245-365	-	600-800
Palamut(kantar/krş)	-	-	-
Z.yağı(kıyye/krş)	-	-	-
Kahve(kıyye/krş)	8-10	-	-
Şeker(kıyye/para)	80-86	-	-

KAYNAK: Bu 1914-1918 yılları arasında İzmir’de yayınlanan Ahenk, Köylü, vb. gazeteler

Savaş öncesi dönemde İzmir piyasasında kıyyesi 34-51 pare arasında satılan buğday²⁷, Mütareke'nin hemen ertesinde, Kasım ayında 12-15 kuruşa satılıyordu²⁸. 1918'in Aralık ayında fiyatlarda kısmi bir düşüş görülmekle beraber bu durum uzun süreli olmamış ve artışlar devam etmiştir.

1919 yılında fiyatların daha da yükselmesi, halkın alım gücünü iyice zayıflatmıştır. Bu karmaşa ortamında bir de vurgunculuk ve karaborsanın yayılması, halkı yiyeceği ekmeği bile bulmakta sıkıntıya sokmuştur. "*Harp bitti ama buhran-ı maişet(geçim sıkıntısı) bitmedi.*" düşüncesi herkesin zihnini meşgul etmektedir²⁹. Bu yıl içerisinde İzmir piyasasında işlem gören bazı malların en düşük ve en yüksek satış değerleri Tablo-3'de gösterilmiştir³⁰:

TABLO-3
1919'DA İZMİR PİYASASINDA İŞLEM GÖREN BAZI MALLARIN
SATIŞ FİYATLARI

Buğday (yerli)	16-24.5 kuruş	Arpa (Yerli)	7.5-14 kuruş
----- (Uşak)	14-25 kuruş	----- (Uşak)	7.5- 4 kuruş
----- (Mersin)	17-18 kuruş	Yulaf	6-8 kuruş
Pamuk	65-105 kuruş	Afyon	600-1100 kş
Burçak	5.5-9.5 kuruş	Haşhaş	29-35 kuruş
Pamuk tohumu	4-7.5 kuruş	Susam	30-51 kuruş
Üzüm	20-25 kuruş	İncir(Hurda)	5-18 kuruş
İncir	15-20 kuruş	Bakla	7-11 kuruş
Nohut	12-20 kuruş		

27 ANADOLU, 19 Kanunsani 1914, nr: 675

28 KÖYLÜ, 18 Teşrinsani 1334, nr: 9137

29 PEYAM, 3 Teşrincevvel 1919, nr: 302

30 Buradaki veriler 1919 yılına ait *İkdam, Anadolu, Tanin, Abenk* gazetelerinden alınan verilerle oluşturulmuştur.

Fiyatlardaki bu artış 1920 yılından sonra durmuştur. Çünkü Mütareke sonrasında ablukanın kaldırılmasıyla ticaret yolları tekrar faaliyete geçmiş ve ülkenin ihtiyacı olan mallar bol miktarda gelmeye başlamıştır. Hükümet, zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatlarındaki fahiş artışı düşürebilmek için bir yandan nakliye ve hamaliye ücreti tarifelerinde indirimde giderken³¹, diğer yandan ekmek fiyatlarını sabit tutabilmek için Romanya ve Bulgaristan'dan un ithal edebilmek için Düyun-ı Umumiye İdaresi ile anlaşmaya çalışmaktadır³². Bu girişimlerin sonucu olarak da piyasalarda nispi bir ferahlık ve fiyat istikrarı sağlanmıştır. Bu durum ülke içinde Türk parasının tedavül kudretinin yükseldiğine işaret ediyorsa da, dış piyasalarda sağlam dövizlere ve altına nazaran kıymeti durmadan düşmeye devam etmiştir³³. Hükümet, bu gidişatı engellemek için 18 Mart 1338(1922) tarihinde 12 maddelik bir kararname yayınlarak ciddi bir adım atmıştır. Bu kararname ile Osmanlı parasına değer kazandırabilmek amaçlanmış ve 1338 sene-i maliyesinden (1922) itibaren geçerli olmak üzere Hazine işlemlerinde ve devletin hesap kayıtlarında “Osmanlı Lirası”nın esas alınması ve “kuruş”un onun küsuru olacağı kabul edilmiştir. Aynı zamanda tedavülde olan “pare” kaldırılmıştır³⁴.

Türk parası kıymetinin devamlı olarak düşmesine rağmen, fiyatlarda istikrara doğru gidiş sezildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu gidişi Mütareke yıllarında bazı maddelerin toptan, ithal ve ihraç fiyatlarına bakarak da takip etmek mümkündür (Tablo-4).

Toptan fiyatlar, 1920 sonlarında patlak veren iktisadi buhran sebebiyle bütün dünyada düşmeye başlamış ve bu hareketin etkileri 1922 ve 1923 senelerinde de devam etmiştir. Dolayısıyla toptan eşya fiyatlarındaki gerileme sadece ülkemize has bir durum değildir. Sadece Anadolu'da fiyatlarla birlikte paranın kıymeti de düşmüş olduğundan, bu gerileme bariz bir şekilde görülmemektedir³⁵.

31 BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/25, 18 Z 1337

32 BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/32, 27 Ra 1340

33 Vedat Eldem, a.g.e., s. 145-144

34 BOA, DH. EUM. MH., Dosya no:227/89, 26 B 1340

35 Vedat Eldem, a.g.e., s. 145-146

TABLO-4
MÜTAREKE YILLARINDA BAZI MADDELERİN TOPTAN,
İTHAL VE İHRAÇ FİYATLARI
 (kg/krş olarak)

SENE	BUĞDAY		ARPA (Toptan)	K.ÜZÜM (İhraç)	TÜTÜN (İhraç)	PAMUK (İhraç)	İNCİR (İhraç)
	Yerli	İthal					
1919	11.9	11.0	7.5	30	81	51.1	20
1920	12.3	11.2	8.2	32	95	66.3	23
1921	10.1	8.1	6.6	31	77	41.2	21
1922	9.2	8.4	5.9	30	78	59.0	24

Kaynak: Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 145

Savaş sonu, 1922-1923'de Fiyatlar

Milli Mücadele döneminde, ekonomi alanında en fazla kayıp Yunan işgali altındaki Batı Anadolu topraklarında yaşanmıştır. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile savaşa son verilmiş olmasına rağmen bölgenin ekonomik aktivitesini canlandırmak kolay olmamıştır. Çünkü 1922 sonrasında Rumların kitle halinde havaliyi terk etmesi ve geri kalanların da mübadeleye tabi tutulması bölgedeki üretici nüfusun azalmasına neden olmuştur. Boşalan ve harap olan yerleri iskâna açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Dolayısıyla bölgeyi tekrar eski istihsal seviyesine getirmek uzun zaman alacaktır.

Bu güçlükler, aynı zamanda İzmir piyasasındaki mal satış fiyatlarının da doğrudan etkileyen sebeplerdir. 1923 yılında İzmir borsasında işlem gören bazı tüketim maddelerinin fiyatlarına baktığımız zaman önceki yılların etkisinin devam ettiğini söyleyebiliriz (Tablo-5)

1923 yılının başlarında 13-15 kuruş arasında satılan buğday fiyatları sonraki aylarda az farkla da olsa yükselmiştir. Benzer bir durumu arpa, pamuk fiyatlarında da görmekteyiz. İzmir piyasasında en pahalı işlem gören ürün, bölgenin geleneksel ihraç ürünleri arasında bulunan afyon olmuştur. Afyonu bir diğer ihraç ürünü olan palamut takip etmektedir. Bu iki ürünün fiyatları belirgin bir artış içerisindedir.

Bölgenin hem üretim hem de ihraç ürünleri arasında yer alan üzüm ve incir fiyatları ise; 25–27 kuruştan işlem gören incirler yıl içerisinde fiyatını yükseltmesine karşılık üzüm de tersi bir durum görülmektedir. Fiyatı düşen tek ürün üzüm olmuştur. 40–60 kuruş arasında satışı yapılan üzümler yılsonuna doğru 20–30 kuruş arasında gerilemiştir. Yıl içerisinde fiyat istikrarı sağlayan iki ürün susam ve burçak olmuştur.

TABLO-5
1923 YILINDA İZMİR BORSASI'NDA İŞLEM GÖREN
BAZI ÜRÜNLERİN FİYATLARI

	Aralık 1922	Şubat 1923	Haz.1923	Ekim 1923
	(kuruş)	(kuruş)	(kuruş)	(kuruş)
Buğday(Yerli)	12-13.20	13-15	15-16,25	14,5-15,75
Buğday(Uşak)	-	13-15	-	15,5-16,75
Buğday(Mersin)	-	-	-	-
Arpa(Yerli)	8-8.20	9,5-11	8,5-9,5	11-12
Arpa(Uşak)	-	10-10,5	-	11-12
Burçak	11	7,5-8	7,5-8	-
Pamuk(yerli)	90-95	90-100	97,5-107,5	107,5-117,5
Üzüm	52-58	40-60	20-40	-
Afyon	-	1125-1175	1220-1330	-
Palamut(işlenmiş)	-	240-250	-	260-300
Palamut(tırnak)	-	280-300	-	290-300
İncir	-	25-27	-	37
Susam	28-29	26-28	26-27,5	27-28,5

Kaynak: 1923 yılının muhtelif gazeteleri

SONUÇ

Mütareke ve işgal dönemlerinde İzmir piyasasındaki tüketim maddelerinin fiyatları ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Bu durum savaşın bitiminden sonrada bir süre daha devam etmiştir. Çünkü bir yandan savaş alanlarının üretim alanlarına çevrilmesi zorunluluğu, diğer yandan da özellikle Batı Anadolu'da etkisini yoğun bir biçimde hissettiren mübadele nedeniyle yaşanan nüfus değişimi, üretimi ve üreticiyi ve bunların doğal bir sonucu olarak da fiyat istikrarsızlığı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, DH.KMS, Dosya no: 56/2/31, 4 Ca 1338

BOA, DH.EUM.AYŞ. Dosya No:24/12, 17 M 1338

BOA, MV, Dosya no: 214/114, 22.C.1337

BOA, MV, Dosya no: 217/53, 20 M 1338

BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/25, 18 Z 1337

BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/32, 27 Ra 1340

BOA, DH. EUM. MH., Dosya no:227/89, 26 B 134

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya no:172-1, 10 Mayıs 1336, Karar no: 4

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 22 Temmuz 1336, Karar no: 96

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya no:172-3, 19 Ağustos 1336, Karar no: 166

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 5 Haziran 1337, Karar no: 934

Sürelî Yayınlar

Anadolu

Ahenk

İleri

Köylü

Peyam

Söz

Tasvir-i Efkar

Türkiye İktisat Mecmuası

Yenigün

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Cerideleri, C 1, 2,3,4

TBMM Kavanin Mecmuası, C 1, Ankara, 1341–1925

Kitaplar

Dursun, M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, İzmir, 1994, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel.

Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994.

Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923, C I, Ankara, 1994.

Toprak, Zafer, **İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 2003.

Yalman, Ahmet Emin, **Turkey In The World War**, New Haven Yale University Pres, 1930.

Makaleler

“Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken”, **Yenigün**, 27 Şubat 1919, nr: 175

“Mühim bir Mesele-i İktisadiye”, **Tasvir-i Efkâr**, 27 Nisan 1919, nr: 2807

“Anadolu'da İktisadi Hareketler”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Eylül 1922, nr: 8, s. 220

“Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, nr:5 Mayıs 1922, s. 136

Süleyman Vasfi Bey, “ Bir Gümrükçünün İşgal Anıları ”, **Üç İzmir**, İstanbul, 1992.

Selahi Sonyel, “Lozan'da Türk Diplomasisi(Eylül 1922-Ağustos 1923)”, **Belleten**, C 38, S 149-152, Ankara, 1974.

Tez

Mustafa Balçık, **İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey**, HÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s. 138-139.

YÖRÜK ALİ EFE'NİN ŞAHSİ EVRAKLARINDA KUVAYİMİLLİYE BİRLİKLERİNDE İAŞE VE İKMAL SORUNU

Sevgi BALABAN* - Sezgi MÜRTEZAOĞLU**

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonrasında Batı Anadolu'da başlayan Yunan işgali, Türk milletinin silaha sarılmasına ve topyekûn bir ölüm kalım savaşı yapmasına neden olmuştur. TBMM'nin açılması ve düzenli ordunun kurulması öncesinde düşmana ilk direnişi gösteren Kuvayimilliyeli birlikleri olmuştur.

Çalışmamızda, Yörük Ali Efe'ye ait olan ve torunu Uşak Eski Valisi Kayhan Kavas tarafından ATASE'ye verilen ve ATASE tarafından tasnif edilen belgeler kullanılacaktır. Belgelerden yola çıkarak Kuvayı Milliye birliklerinin ihtiyaç duydukları silah, cephane, yiyecek, giyecek, içecek gibi malzemeleri nasıl ve nerelerden karşıladığı, bu süreçte nasıl bir yol izlendiği, Kuvayimilliyeli birliklerinde savaşıacak insanların nasıl tedarik edildiği ve bu kişilere verilen para ve malzemenin nasıl temin edildiği üzerinde durulacaktır. Belgelerde yer alan bilgilerden yola çıkarak Kuvayimilliyeli birliklerinin içyapısı, işleyişi ve toplum tarafından gördüğü destek ayrıntılarıyla ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuvayimilliyeli, Yörük Ali Efe, İkmal, İaşe.

---

* Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, sevgi_45_89@hotmail.com.

** Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, sezgi_5264@hotmail.com.

**BOARD AND SUPPLY ISSUE
IN NATIONAL FORCES IN YÖRÜK ALİ EFE'S
PERSONAL DOCUMENTS**

ABSTRACT

After World War I, the Greek occupation starting in the western Anatolia, led to take up arms of Turkish Nation and fighting for survival. Before the opening of Grand National Assembly of Turkey and founding the Regular Army, it was The Unions of National Forces which show the enemies the first resistance.

In our study, documents will be used which Yörük Ali Efe had and which Kayhan Kavas, his grandson and Uşak's old governor, gave ATASE and the documents which were classified by ATASE. As seen in the documents, they needed materials, weapons, ammunition, food, clothing, beverage. How and where they were met, how they struck out in this way how they were provided for the people who would fight in National Forces and by using the information from the documents it will be exposed with the details the internal structure of unions, the processing and the supporting which was deemed by society.

Key Words: The Unions of National Forces, Nomad Ali Efe, Supply, Board.

GİRİŞ

Kuvayımilliyeye Birliklerin Ortaya Çıkışı

Kuvayımilliyeye terimini, “*Milli kuvvetler*”, “*Ulusal güçler*” olarak tanımlayabiliriz¹. Ayrıca Kuvayımilliyeye deyişi, Milli Mücadelede iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi “*Milli Kuvvetler*” yâni “*Milis*” anlamıdır. Diğer anlamı Milli mücadeleyi bütün olarak ifade eder. Gerçekten, yalnız silahlı halk kuvvetleri değil, Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak teşekkülleri, Heyet-i Milliyeler, kongreler, Ankara’da toplanan B.M.M..., bunlara yardımcı olan bütün organlar ve hatta ordu, millî kuvvetler idi². Kuvayımilliyeye Kavramı ile Milli Mücadele kavramları adeta özdeşleşmiştir. Milli Mücadele öncesinde bu kavram, Türk Milleti’nin kurtuluşunu sağlayacak bir örgütün adı olmasının da ötesinde, bir simge, bir slogan olarak kullanılmıştır³.

Kuvayımilliyeye, Batı Anadolu’da Yunan işgali ile başlamıştır. İzmir, 15 Mayıs 1919 günü işgal edilmiştir⁴. Türk yurdunu istilâya gelen Yunan Ordusu’na karşı ilk kurşun ise 29 Mayıs 1919’da Ayvalık’ta atılmıştır. Türk halkı arasında “Kuvayımilliyeye Ruhü” burada filizlenmeye başlamıştır⁵.

15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Güneybatı Anadolu’da da İşgaller devam etmiştir. 27 Mayıs 1919 günü Yunanlılar tarafından Aydın işgal edilmiştir⁶. Bu durum üzerine Aydın’da bulunan 57.Tümen, Çine’ye intikal etmiştir. Aydın’da Kuvayımilliyenin teşkil edilemeyeceğini anlayan vatansever sivil ve askeri gençler de Çine’ye gelmeye başlamışlardır. Bunlardan ilki 20 Mayıs 1919’da Çine’ye gelen Aydın Belediye Başkan Yardımcısı Asaf Bey (Gökbel) oldu. Asaf Bey’in ardından 24 Mayıs 1919’da 57.Tümen Komutanı

1 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Yay. Haz; Aydın Sami Güneyçal, 24. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007. s. 531.

2 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele I Anadolu İhtilâli**, 2. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965, s. 102.

3 Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 – 2 Ağustos 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 59.

4 İlhan Tekeli - Selim İlkin, **Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 76.

5 Mücteba İlgüler, **Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 37.

6 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Tarihi Kronolojisi 1919-1938**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 48.

Yaveri Aydınlı İsmail Hakkı Bey, Yedek Subay Necmi Bey, Yüzbaşı Faik Bey ve Teğmen Zekai Bey de Çine'ye geldiler⁷.

Kuvayımilliye teşkilatı sayesinde işgal hareketleri geciktirilmiş, zayıflatılmış, ani baskınlarla düşman ordularına ağır kayıplar verdirilmiş, düzenli ordunun kurulması için zaman kazanılmış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulması, Milli Mücadele karşıtlarının sindirilmesi sağlanmış, Batı kamuoyuna Türklerin “*Kendi kendini yönetme hakkı*” olduğu ilan edilmiştir. Sivas kongresinde, Kuvayımilliye birliklerinin tek çatı altından toplanması ve Heyet-i Temsiliyenin denetimine verilmesi kararlaştırılmıştır⁸.

Kuvayımilliye, 19 Mayıs 1919'da başlayarak, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin kuruluşu ile sonuçlanan süreçte, düşmana karşı yürütülen tüm çabaları ve çalışmaları kapsamaktadır⁹. Kuvayımilliye, Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ve örgütlenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Yörük Ali Efe'nin Hayatı

Aydın Milli Mücadelesinde ün kazanan Yörük Ali Efe, 1896 doğumludur. Aydın Türk aşiretlerinden Sarıtekeli Aşiretine mensuptur. Yörük Ali Efe, Sultanhisar ilçesi Kavaklı köyü nüfusuna kayıtlıdır¹⁰. Babası Abdil, annesi Fatma Hanımdır¹¹.

1916 yılında yaşlıları gibi asker olmuş. İzmir'de 5'inci Depo Alayına sevk edilmiş. Bir süre gördüğü eğitimden sonra Kafkas Cephesine yaşlılarıyla beraber sevk edileceği sırada firar etmiştir. Yörük Ali Efe, firardan sonra Alanyalı Molla Ali adında, bir zeybek reisinin kızanları arasına katılmış, zeybeklik yapmış ve

7 Bayram Akça, “Milli Mücadele Döneminde Yörük Ali Efe'nin Muğla ve Havalisindeki Faaliyetleri”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C I, S 2, Muğla, Güz 2000, <http://akademik.mu.edu.tr> (16.10.2012), s. 25- 33.

8 Mehmet Karayaman, **Uşak'ta Kuva-yı Milliye**, Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., İzmir, 2009, s. 5

9 Karayaman, **a.g.e.**, s. 1

10 M. Şefik Aker, **57 nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)**, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 129.

11 Fatih Özkurt, “Yörük Ali Efe'nin Hayatı Milli Mücadele Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Elazığ, 2008, s. 18

Molla Ali, çarpışmaların birinde ölünce Kendisi reis olarak zeybekliğe devam etmiştir¹².

5-6 Haziran 1919'da yapılan bir toplantıda Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in, Yörük Ali Efe ve Kılıoğlu Hüseyin Efe ile bir araya gelerek işgallere karşı mücadeleye davet etmesiyle Kuvayımilliyeye katılmışlardır¹³. Yörük Ali Efe'nin Kuvayımilliyeye katılması ile Güneybatı Cephesi'nde Yörük Ali Efe Müfrezesi kurulmuştur. Bu müfrezenin kurulması ile birlikte de Kuvayımilliyenin gerilla savaşları dönemi de başlamış oldu¹⁴.

Yörük Ali Efe'nin müfrezesi, 15-16 Haziran 1919 gecesi Sultanhisar'ın 1 km. doğusundaki Malkoç deresi üzerinde bulunan demiryolu köprüsünü savunan Yunan müfrezesine bir baskın düzenledi¹⁵. Bu baskınla Büyük Menderes bölgesinde Yunan müfrezesinin elinde bulunan Malkoç köprüsüne baskın yapılmasıyla Yunan müfrezesi imha edilmiştir¹⁶. Baskının başarısı Yörük Ali Efe Çetesine ve Miralay Şefik Bey'in birliklerine gönüllülerin katılmalarını arttırarak düşmanın yurttan kovulabileceğine olan inancı artırmıştır¹⁷.

Milli Mücadele sonrası, Yörük Ali Efe ailesiyle birlikte Aydın'ın Sultanhisar ilçesine yerleşerek hayatını sürdürmüştür. Yörük Ali Efe, 23 Eylül 1951 tarihinde Bursa'da akciğer kanaması sebebiyle vefat etmiştir¹⁸.

Çalışmamızda, Yörük Ali Efenin şahsi arşivinde yer alan belgeler kullanılarak, Kuvayımilliye birliklerindeki iaşe ve ikmal konusu hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Yörük Ali Efe'ye ait 1429 adet belge, Yörük Ali Efe'nin torunu olan Uşak eski Valisi Kayhan Kavas tarafından, 19 Kasım 1998 tarihinde tasnif edilmek üzere Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşiv Müdürlüğüne teslim edilmiştir. Daha sonra belgelerin tasnifi tamamlanıp bir kopyası ATASE Arşivine alınmış, orijinal belgeler ise 7 kutu içinde Kayhan Kavas'a 13.04.1999 tarihinde teslim edilmiştir. Bu belgelerin bir kopyası da Kayhan Kavas tarafından Doç. Dr. Mehmet Karayaman'a verilmiştir. Çalışmamıza konu olan bu nüshalar Doç.

12 Aker, **a.g.e.**, s. 129.

13 Aker, **a.g.e.**, s. 130.

14 Akça, **a.g.e.**, s. 34

15 Aker, **a.g.e.**, s. 161.

16 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 36.

17 Müslim Özbalkan, "Milli Mücadele'de "İlk" Başkaldırış: Yörük Ali Efe ve Malgaç Baskını", **Milli Mücadelede Nazilli Cephesi ve Önderleri**, Aydın İli ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 61.

18 Özkurt, **a.g.t.**, s. 127.

Dr. Mehmet Karayaman'dan temin edilmiştir. Belgelerin asılları, Kayhan Kavas tarafından İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'ne (APİKAM) verilmiştir.

İkmal ve İaşe

İkmal kelime olarak, kemâle erdirmeye, tamamlama, bitirme, eksikliğini doldurma anlamına gelmektedir.¹⁹ İaşe: yaşatma, geçindirme, geçindirilme, besleme anlamındadır²⁰.

Mücadelenin başlamasından itibaren Kuvayımilliyeler, tümen birliklerinin iaşene dâhil edilerek iaşe ediliyorlardı. Müfrezelerin adedi 50 kişilik olup, komutanlarına “Müfrezeye Kumandanı”, adı verilmiştir. Her müfrezede yazışmalarını yürüten bir “yazıcısı” ve bir hesap işlerine bakan birer “iaşecisi” bulunmuştur²¹.

Kuvayımilliyenin başlıca gelir kaynakları kuruluş döneminde yerel eşrafın yaptığı mal ve para yardımları, işgal altında olmayan yerlerdeki halkın yaptığı bağışlar, düşmandan elde edilen para ve silahlar, askere gitmek istemeyenlerden alınan “Bedel-i Nakdiler”, Heyet-i Milliyeler tarafından halktan alınan bir çeşit zorunlu vergiler, el konulan devlete ait mal ve öteki değerler, el konulan aşar vergisi gelirleri, bir tür yerli gümrük vergisi olan “Oktrava resmi”nden elde edilen gelirlerdir²².

Aydın muharebelerinden sonra 57nci Tümen Bölgesini teşkil eden sancak, ilçe, bucak merkezlerinde kurulan Heyet-i Milliyelerin sayısı arttıkça, cepheye çok sayıda milli kuvvetler ve nizamiye erleri gelmeğe başladı. Bunların iaşe edilmeleri ve giydirmeleri önemli bir problem olmuştur. Tümen depolarından silahlandırılmakta olan bu erlerin iaşeleri için 57nci Tümenin mâli gücü yetersiz kalmıştır. Ekmeklik ve yemlik tahılın sağlanması da paraya bağlıydı. 57 nci Tümen Komutanı bütün sorumluluğu üzerine alarak Düyunu Umumiyenin protesto ve şikâyetlerine rağmen Düyunu Umumiye'ye devredilmiş olan aşarı, levazım makbuz ve tutanakları karşılığında ambarlardan aldırması, bu sayede gerek nizamiye birliklerinin ve gerekse Kuvayımilliyenin yiyecek ve yem ihti-

19 Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 423.

20 Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 401.

21 Karayaman, **a.g.e.**, s. 4.

22 Albayrak, **a.g.e.**, s. 88-89.

yacı sağlanmıştı. Temin edilen ekmeçlik zahire önce Denizli Heyeti Millisine, sonra heyeti merkeziyeden, Tümenen verilen makbuz karşılığı devredilmekte ve heyeti merkeziyece de Denizli'deki bir fabrikada öğütölmekteydi. Et ve yiyecek maddeleri heyeti merkeziyece, heyeti merkeziyeden yapılan bildiri ile kendi bölgelerinden ya satın alma veya adaçetli bir oran içinde milli yükümlölükle sağlanmaktaydı²³. Kuvaymilliyenin silah ve cephanesi tümenin ve kolordunun bölgedeki depolarından verilmiştir²⁴.

Yörük Ali Efe'nin Belgelerinde İkmal Ve İaşe Sorunu

Yörük Ali Efe'nin şahsi evraklarında ikmal ve iaşe sorunuyla ilgili toplam 346 belge incelenmeye çalışılmış bu belgeler, giyecek, yiyecek, para, asker, cep hane, hayvan ve diğçer ihtiyaçlar gibi alt başlıklara ayrılarak, ikmal ve iaşe kavramlarına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Asker

Yörük Ali Efe'nin şahsi evraklarında nefer, asker²⁵, süvari ve piyade efradı²⁶ temini sevkiyatlarının yapıldığı yer isimleri arasında; Milas²⁷, Köşk²⁸, Bağarası, Koçarlı²⁹, Muğla³⁰, Kemerdereli³¹, Dalama³², Tavas³³, ve Kadıköy³⁴, Atça³⁵ gibi yakın çevreler geçmektedir. Bu bilgi ile ilgili olarak tarihli belgede “*Muğla'dan*

23 **Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, C VII, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s. 22.

24 **Türk İstiklâl Harbi, C II, Batı Cephesi İnci Kısım**, 3. Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 101.

25 **Yörük Ali Efe Arşivi** (Bundan sonraki dipnotlarda **YAEA** olarak ifade edilecektir.), Sıra No. 521, Kutu No. 3, Gömlek No. 44.

26 **YAEA, SN.** 156, KN. 3, GN. 561

27 **YAEA, SN.** 12, 184, KN. 7, 4, GN. 1307, 751

28 **YAEA, SN.** 83, KN. 5, GN. 881

29 **YAEA, SN.** 156, 163, KN. 3, 4, GN. 561, 760

30 **YAEA, SN.** 169, KN. 4, GN. 757

31 **YAEA, SN.** 306, KN. 4, GN. 662

32 **YAEA, SN.** 515, KN. 2, GN. 406

33 **YAEA, SN.** 521, KN. 3, GN. 44

34 **YAEA, SN.** 553, KN. 2, GN. 353

35 **YAEA, SN.** 204, KN. 4, GN. 747

14, Koçarlı'dan 5, Bağarası'ndan 9, toplam 28 süvari mevcut olup Koçarlı'dan 3 süvarinin daha geleceğini, Bağarası'ndan gelen Yaylalı Koca Hüseyin'in de 4 süvarisi ile ne tarafa gönderileceğinin bildirilmesi gerektiği³⁶ ifade edilmiştir.

Yörük Ali Efenin belgelerinde Kuvaymilliye birliklerine nefer temini yapılırken, Güneybatı Anadolu bölgesindeki kişiler ile sürekli haberleşilerek, yazışmalarda ihtiyaçlar belirtilmiştir. Kuvaymilliye birlikleri kendi aralarında asker ve nefer temini sağlamışlardır³⁷. 29.03.1336 (09.05.1920)- 28.08.1336 (28.11.1920) tarihleri arasında geçen belgelerde bu konuyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Sökeli Ali Biraderi Ahmet'in maiyetinde 8 süvari ile Söke'ye döndüğü³⁸. Bağarası'ndan Yaylalı Karyeli Koca Hüseyin 4 silahlı efrad ile geldiği³⁹. Mevcudun 50'ye ulaştığı⁴⁰, Hacı Ali'nin 49 efrad ile Atça'ya geldiği, bir nefer de Atça'dan alarak 50 efrad ile harekete hazır bulunduğu⁴¹. Ahiköylü Mıstık Efe ve Ahiköylü Şeyh Mehmed Efe'nin Killoğlu Hüseyin Efe emrine hazır olduklarını bildirdiği⁴². Hüseyin Bey'in 50 mevcutla Yenipazar'da bulunduğu⁴³. Molla Hasan Ümmi'nin Hacı Halil'in kızanlarının tamamı seyyar jandarmaya kayıt ettiği ve kendisinin Karacasuya hareket edeceği⁴⁴. Atçalı Mustafa Oğlu Mehmed Ali Efendi ve babası Mustafa'nın Bozdoğan'da seyyar Jandarma taburu emrine gönderildikleri⁴⁵. Hüseyin Beyin 80 kadar süvari ve piyade ile iltihak (katılma) ettiği⁴⁶. Belgelerde ki bu bilgiler göz önüne alındığında bu şahıslar toplayabildikleri kadar efrad ile Kuvaymilliye destek sağlamaya çalışmışlardır.

Belgelerde Kuvaymilliye birlikleri için asker temininde kimi zaman çevre köylere bir zabıt ve kimi zamanda bir kumandan gönderilmiştir. Bu duruma

36 YAEA, SN. 183, KN. 4, GN. 754

37 Turan Akkoyun, "Aydın Kuvaymilliyesi'nin Bazı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Teşekkürü" , **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. S 6, 1991, s. 191

38 YAEA, SN. 105, K N. 4, GN. 796

39 YAEA, SN. 173, KN. 4, GN. 755

40 YAEA, SN. 185, KN. 4, GN. 752

41 YAEA, SN.204, KN. 4, GN. 747

42 YAEA, SN. 270, KN. 6, GN. 1117

43 YAEA, SN. 289, KN. 4, GN. 656

44 YAEA, SN. 370, KN. 4, GN. 735

45 YAEA, SN. 404, KN. 3, GN. 598

46 YAEA, SN. 522, KN. 3, GN. 446

kanıt olarak şu iki belgeyi gösterebiliriz; “*Asker celbi için köye zabıt kumandasında bir müfreze gönderildiği*”⁴⁷. “*Köyceğiz’de gönüllü toplamaya 175. Alay 2. Tabur Kumandanı Osman’ın istekli olduğu*”⁴⁸.

Asker tedarikinde belirli kriterler uygulanmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında asker alımlarının belirli yaş aralıklarında olmasına dikkat edilmiştir. Belgelerde doğum tarihleri 1300-1315 (1884 - 1900) olan erler silâh altına alındığı görülmektedir⁴⁹. Bu erler hakkında belgelerden “*314-315 doğumlulardan 41 erin celb edildiği.08.7.1336*”⁵⁰, “*Seyyar Jandarma erlerinin 300 ila 310 doğumlu erlerden celbedildiği*”⁵¹ anlaşılmaktadır. Bu bilgileri göz önünde bulundurduğumuzda 1300 doğumlu bir kişinin 36 yaşında, 1315 doğumlu kişinin ise 21 yaşında olduğunu görmekteyiz. Buradan Kuvayımilliye birlikleri oluşturulurken 21-36 yaş arasındaki kişilerin silâh altına aldığına anlaşılmaktadır.

Erlere celb işlemleri belirli bir disiplin ve nizam içinde yapılmış, suiistimale sebebiyet verilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Belgelerde geçen; “*Erlerin celb ve cem pusulalarının tanzimi*” ve “*Erlerin celb ve cemi hakkındaki emri 1. ve 2. maddeleri gereğince yapılması gereken uygulamaların sıralanması*”⁵² malumatları bunu göstermektedir. Er temininde ve idaresinde nizamın korunmaya çalışıldığına diğer bir örneği ise; “*Hiçbir suretle kimsenin emrine er bırakılmayacağı ve erlerin yevmiyelerinin heyetlerce verileceği. (20.8.1336)*” kararının alınmasıdır.

Belgelerde yer alan bilgilere göre er, asker, süvari teminlerinde sıkıntılar çekilmiştir. Ayrıca firar olayları büyük sıkıntıya neden olmuştur⁵³. Bu durum hem birliklerin kuvvetini, hem de kaçarken yanlarında götürdükleri ikmal ve iaşe malzemeleriyle Kuvayımilliye büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Belgelerle firar sorununu örneklersek: 10.04.1336 (10 Haziran 1920) tarihli belgede; “*Muğla’dan giden 15 Koçarlı ve Bağarası’ndan gelen 15 süvari ile mevcudun 30 nefer olduğu, ancak Koçarlı’dan üç neferin firar ettiği*”. “*175. Alay 2. Tabur’dan 11 neferin fi-*

47 YAEA, SN. 87, KN. 4, GN. 790

48 YAEA, SN. 325, KN. 4, GN. 705

49 YAEA, SN. 390, 399, 497, 418, 421, 431, 432, KN. 3, 2, 3, 2, 2, 2, 1, GN. 631, 237, 634, 280, 284, 267, 2

50 YAEA, SN. 316, KN. 4, GN. 678

51 YAEA, SN. 387, KN. 2, GN. 242

52 YAEA, SN. 436, KN. 1, GN. 169

53 YAEA, SN. 169, KN. 4, GN. 757

rarıyla mevcut 62 nefer kaldığı⁵⁴. “Fethiye’de Mustafaoğlu Ramazan, Salıhoğlu Hüseyin, Mustafaoğlu Süleyman’ın, Muğla’dan Gazeroğlu Ali Osman ve Elekoğlu Kâmil’in kaçtıkları, bunların yerlerine Çine Kuvayımilliyesinden efrad alındığı⁵⁵” yaşanan sorunu ortaya koymaktadır. Kuvayımilliye birlikleri bir taraftan kuvvet toplamaya çalışırken, diğer taraftan meydana gelen firar olayları durumu olumsuz etkilemiştir.

Birliklerde süvari yetersizliği yaşanmış ve bu durum belgelerde; “Çok acele 10 süvarinin gönderilmesi”⁵⁶, “İstenilen 15 süvarinin çok acele yola çıkarılması”⁵⁷ şeklinde geçmektedir.

Sonuç olarak nefer temini, sevki, firarlar, süvari azlığı, tebdil-i hava izinleri, hastalıklar birliklerin kuvvetleri için sorun teşkil etmiştir⁵⁸.

Hayvan Tedariki

Yörük Ali Efenin şahsi belgelerinde hayvan temini ile ilgili toplam 30 belge incelenmeye çalışılmıştır. Bu belgelerde ne tür hayvanlara ihtiyaç duyulduğu, bu hayvanların nasıl temin edildiği ve nerelerde kullanıldığını sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Belgelerde ihtiyaç duyulan hayvanlar arasında; kısrak⁵⁹, deve⁶⁰, azman⁶¹, koyun⁶², at⁶³, ester⁶⁴ (katır) ve binek hayvanı⁶⁵, isimleri geçmektedir. Öncelikle hayvan ihtiyaçları cepheye yakın köylerden tedarik edilmeye çalışılmıştır⁶⁶. Bu durumla ilgili “Zeyve, Hancalar, Süleyman, Sazak ve Kaba-lar karyelerinden (köylerinden) hayvan tedarik etmek üzere gönderilen Mülazım-ı

54 YAEA, SN. 307, KN. 4, GN. 684

55 YAEA, SN. 187, KN. 3, GN. 460

56 YAEA, SN. 48, KN. 3, GN. 548

57 YAEA, SN. 152, KN. 3, GN. 554

58 YAEA, SN. 202, KN. 3, GN. 487

59 YAEA, SN. 77, KN. 1, GN. 27

60 YAEA, SN. 171, KN. 3, GN. 530

61 YAEA, SN. 14, KN. 7, GN. 1305

62 YAEA, SN. 787, KN. 3, GN. 592

63 YAEA, SN. 925, KN. 1, GN. 23

64 YAEA, SN. 184, KN. 4, GN. 751

65 YAEA, SN. 124, KN. 1, GN. 15

66 YAEA, SN. 158, KN. 3, GN. 563

*Evvel Şükrü Bey'e gerekli kolaylığın gösterilmesi ve hayvanların kendisine teslim edilmesi için selahiyet vesikası düzenlenmesini*⁶⁷ örnek olarak gösterebiliriz. Hayvanlar ahaliden bağış yoluyla⁶⁸ veya mübayaa (satın alma) edilerek⁶⁹ tedarik edilmiştir. “Bağarası Müdür Vekilinin satın alınarak ve kaydı tutulmak şartıyla bir binek hayvanı istenmesi”⁷⁰ nin ve başka bir belgede de “Gönderilen hayvanın teslim alındığı”⁷¹ nin belirtilmesi yapılan işlemlerin kontrol altında tutulmaya çalışıldığını ve karşılığının titizlikle ödenerek ahaliyi rencide edilmemesine dikkat edildiği göstermektedir. Toplanan hayvanlar, Heyet-i Milliyeler arasında ihtiyaç olan bölgeye ve cepheye sevkiyatları yapılmıştır⁷². Bu hayvanlar cepheye sevkiyatlarda nakliye vasıtası olarak⁷³ ve yiyecek ihtiyacının karşılanması için kullanılmıştır⁷⁴.

Hayvan tedarikinde bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Hayvan miktarının yetersizliği nedeniyle istenilen miktarda gönderilememiş, satın alınmaları esnasında ihtilaflarla karşılaşmış, mevcut bulunan hayvanların düşman eline geçmesi⁷⁵ ve firar eden erlerin ellerinde bulunan hayvanları da götürmüş olmaları⁷⁶ birçok sıkıntıya neden olmuştur.

Silah

Yörük Ali Efe'nin şahsi belgelerinde, cephane ile ilgili toplam 46 belge incelenmeye çalışılmıştır. Bu belgeler içerisinde cephane olarak, muaddel martini fişegi⁷⁷, Alman mavzeri, Osmanlı mavzeri, Rus mavzerleri⁷⁸, şinayder tüfekler⁷⁹,

67 YAEA, SN. 965, KN. 2, GN. 334

68 YAEA, SN. 182, KN. 3, GN. 540

69 YAEA, SN. 164, KN. 3, GN. 557

70 YAEA, SN. 124, KN. 1, GN. 15

71 YAEA, SN. 626, KN. 3, GN. 616

72 YAEA, SN. 88, KN. 5, GN. 877

73 YAEA, SN. 171, KN. 3, GN. 530

74 YAEA, SN. 618, KN. 3, GN. 596

75 YAEA, SN. 968, KN. 2, GN. 301

76 YAEA, SN. 237, KN. 3, GN. 509

77 YAEA, SN. 142, KN. 3, GN. 555

78 YAEA, SN. 189, 192, KN. 3, 4, GN. 462, 750

79 YAEA, SN. 445, KN. 2, GN. 254

barut⁸⁰ isimleri görülmüştür. Bunların içerisinde en çok Osmanlı, Alman ve Rus mavzerlerinin ismi geçmektedir.

Belgelere baktığımızda cephane, Heyet-i Milliyeler tarafından merkez ve merkeze bağlı yerlerdeki ahaliden ücret karşılığı veya ücretinin daha sonra temin edilmesi şartıyla makbuz karşılığı alınmaktaydı. Alınan her şeyin ayrıntılı kaydı tutulması konusunda da özen gösterilmiştir⁸¹. “*Bir Alman mavzer tüfeği ile 80 adet fişeğin Ali Ef'e'nin emriyle Tire'nin Ayaklıgöl karyesinden Tekelioğlu Aliden alındığı*” bilgisi bize ahalinin önde gelenlerinden cephane tedarik edildiğini göstermektedir⁸². Başka bir belgede; “*Ahalinin hüsniyatını rencide etmeden usulü dairesinde, bu günden itibaren silah ve cephane dercine (toplama) başlanması*”nda ki tutum ve davranışıyla, Kuvayımilliyeye ahalinin yardım ve desteklerini almak ve Kuvayımilliyelere karşı bir tutum içine girmekten alıkoymak için dikkat edildiğini göstermektedir⁸³. Cephane tedarikinde çetelerden de silah toplanmaya çalışılmıştır⁸⁴. Kuvayımilliyeye, Cephane tedariki ve teminindeki özen ve dikkatini daha sonrada devam ettirmiştir. Buna belgelerde geçen “*Ahaliden toplanan silahların ne olduğu*”⁸⁵. “*Toplanan silahların emin bir yerde depo edilerek miktarının bildirilmesi*”⁸⁶ hakkında istenen malumatlar ile toplanan cephanenin ilgili yerlere ulaşip ulaşmadığı, ulaşan miktarın ne şekilde sarf edildiğinin sorulması bu duruma kanıttır. Ayrıca bu şekilde neden olabilecek suiistimallere karşı önlem alınmıştır. Ayrıca Kuvayımilliyeler arasında cephane tedariki ve sevki yapılmıştır. Buna örnek olarak Milas'tan Çine'ye “*üç Alman, üç de Osmanlı mavzerinin araba ile yola çıkarılması*”⁸⁷, hakkındaki malumatı gösterebiliriz.

Belgelere baktığımızda silah ve cephane sevkiyatlarında Tavas, Denizli⁸⁸, Bozdoğan, Denizli Kuvayımilliyeye Umum Kumandanlığı⁸⁹, Söke Heyet-i Mil-

80 YAEA, SN. 1117, KN. 6, GN. 1123

81 YAEA, SN. 171, KN. 3, GN. 530

82 YAEA, SN. 345, KN. 4, GN. 714

83 YAEA, SN. 390, KN. 3, GN. 631

84 YAEA, SN. 334, KN. 4, GN. 693

85 YAEA, SN. 392, KN. 3, GN. 584

86 YAEA, SN. 395, KN. 3, GN. 609

87 YAEA, SN. 189, KN. 3, GN. 462

88 YAEA, SN. 400, KN. 2, GN. 624

89 YAEA, SN. 403, KN. 3, GN. 625

liye Riyaseti⁹⁰, 15. Kolordu Kalem Riyaseti, Muğla⁹¹, Seyyar Jandarma Tabur Kumandanlığı, Karacasu⁹², Kuşadası Muğla Havalisi Kumandanlığı⁹³, Yenice Karyesi⁹⁴, Kadıköy'ü (Babadağ)⁹⁵ yerleşim yerleri ve teşkilatların isimleri geçmektedir.

Cephane temin ve sevkinde sıkıntılar çekilmiştir. Belgelerde bunun sebepleri arasında, silahsız gelen neferlerin katılmasıyla, kuvvetin mevcut sayısı artmış elde bulunan silah ve cephaneler yetersiz kalmış ve tedariki için de yardım talep edilmiştir⁹⁶. Ayrıca gönderilen cephanelerin bazılarının kullanılmayacak durumda olması ve bunların tamir edilmeye çalışılması⁹⁷.

Başka bir belgede de cephane sıkıntısı şöyle dile getirilmiştir; Çine'de Hacı Ali tarafından, Yörük Ali Efeye “*Yaylalı Koca Hüseyin'in 3 arkadaşıyla mevcudun 50 e ulaştığı, bunlara cephane ve silah tedarik edilmesi, bunlara silah ve cephane nereden tedarik edilecektir*”⁹⁸ bildirilmesi ve hemen hareket edilmek istendiği belirtilmiştir. Buradan cephane sıkıntısının büyüklüğü görülmektedir. Belgelerde, cephane sıkıntısının artmasıyla yeni çareler aranmıştır. Bu çarelerden biri de “*Seferberlik dolayısıyla halka dağıtılan şinayder tüfeklerin toplanması*”⁹⁹ ile cephane temin yoluna başvurulmasıdır. Ayrıca Kuvayımilliyenin cephane ihtiyaçları ahali dışında, çevre Heyeti Milliyelerden temin edilmiştir. Belgelerde Heyeti Milliyelerden cephane istenmekte ve alınan cephanenin bedeli tahsis edilmeye çalışılmıştır. Örnek verirken “*Söke Heyet-i Milliye Riyasetinden silah tedariki mümkün ise satın alınmasının istendiği Fi 20.8.36,*”¹⁰⁰ bu durumu özetlemektedir. Ayrıca “*İki adet silahla 55 adet Alman fişeginin mıntıkadan teslim alındığını gösterir senet*”¹⁰¹ belgesi de yapılan her yardımın bir makbuz, senet vb. evrakla ka-

90 YAEA, SN. 433, KN. 2, GN. 269

91 YAEA, SN. 457, KN. 1, GN. 181

92 YAEA, SN. 481, KN. 3, GN. 477

93 YAEA, SN. 485, KN. 3, GN. 590

94 YAEA, SN. 487, KN. 2, GN. 402

95 YAEA, SN. 553, KN. 2, GN. 353

96 YAEA, SN. 184, 185, 186, KN. 4, 4, 4, GN. 751, 752, 753

97 YAEA, SN. 784, KN. 1, GN. 44

98 YAEA, SN. 185, KN. 4, GN. 752

99 YAEA, SN. 445, KN. 2, GN. 254

100 YAEA, SN. 433, KN. 2, GN. 269

101 YAEA, SN. 791, KN. 1, GN. 54

yıt altına alındığına örnektir. Bu durum yapılan sevkiyatlarda ne kadar dikkatli ve özenli davranıldığını göstermektedir. Kuvayımilliye birliklerinin ihtiyaçlarını karşılamakta Heyet-i Milliyeler yetersiz kaldıklarında, 57. Fırka tümeninden yardım talep etmişlerdir¹⁰². 57. Fırka bu talepleri karşılamaya çalışmıştır.

Cephane yetersizliği savunma ve saldırıların güç duruma düşmesine sebep olmuştur. İşgallere karşı kurulan ve kurulmaya çalışılan taburlarında silah ve cephaneye yetersizliği nedeniyle saldırı yapmalarına engel olmuştur. Bu durumu belgelerde geçen “*Ahmed Süreyya'nın teşkil etmek istediği taburun silah vesait tedarihi hususunda olan müşkilattan dolayı mümkün olmadığı*”¹⁰³’ü örnekleyebiliriz. Belgelerde çoğu kez talep edilen ve talebi uygun bulunarak gönderileceği bildirilen cephanenin ulaşmadığı sorunu göze çarpmaktadır. Cephanenin toplanmasında ve sevkiyatında yaşanan sıkıntılar nedeniyle belgelerde sık sık cephanenin gelmediği ve bu durumun Kuvayımilliye birliklerini güç duruma düşürdüğü görülmektedir¹⁰⁴. Belgelerde düşmana baskın yapmak üzere hazır bulunduklarını bildiren Aydın Cenup Mıntıka Kumandanlığının cephaneye yetersizliğinin karşılanmaması durumunda baskın yapılamayacağı 57. Fırkaya bildirilerek en kısa sürede cephaneye gönderilmesi istenmiştir¹⁰⁵.

Yiyecek

Yörük Ali Efe'nin şahsi evraklarında, yiyeceklerle ilgili toplam 56 belge incelenmiş. Bu belgelerde yiyecek malzemeleri nelerdir, nerelerden, nasıl temin edilmeye çalışılmış, bu malzemeler temin edilirken nasıl bir yol izlenmiş ve temin esnasında karşılaşılan en önemli problem nedir gibi sorular yöneltilerek belgeler incelenmeye çalışılmıştır.

Bu birliklerde ihtiyaç duyulan en önemli yiyecek maddelerine baktığımızda ilk sırada buğdayı¹⁰⁶ görmekteyiz, ardından ekmek, yulaf, un, arpa, et, yemeklik zeytin, zeytinyağı, peynir, pirinç, tuz¹⁰⁷, şeker¹⁰⁸ gibi malzemeler gelmektedir.

102 YAEA, SN. 462, KN. 1, GN. 167

103 YAEA, SN. 323, KN. 4, GN. 700

104 YAEA, SN. 466, KN. 3, GN. 438

105 YAEA, SN. 467, KN. 3, GN. 439

106 YAEA, SN. 22, KN. 5, GN. 1023

107 YAEA, SN. 796, KN. 2, GN. 393

108 YAEA, SN. 809, KN. 6, GN. 1188

Bu ihtiyaç maddelerinin temini birliklere yakın olan merkez ve mülhakat ahalisinden¹⁰⁹, Heyet-i Milliyelerden, Heyet-i Milliye ambarlarından sağlanmıştır. Ahaliden toplanırken ahalinin önde gelen kişilerinden ayini ve nakdi yardımlar alınmıştır. Bu kişiler arasında Tavas'tan Ali Kozatlı Dede, Arnavut Hüsni , Hacı Kara Mustafa¹¹⁰ gibi kişiler Kuvayımilliyeye Birliklerine destek sağlamışlardır. Birliklere çevre il ve ilçelerden de yardımda bulunulmuştur. Köyceğiz, Tavas, Sultanhisar, Muğla¹¹¹, Ahiköy gibi yerlerden erzak yardımı yapılmıştır. Aynı zamanda birliklere yakın olan Köyceğiz ve Dalaman gibi iskelelerden de zahire ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır¹¹².

Kuvayımilliyeye Birliklerinin ihtiyaçları giderilirken gönüllülerin yaptığı bağışlar büyük katkı sağlamıştır. Halktan toplanan erzakların karşılığının peşin olarak veya daha sonra ödenmek koşuluyla kayıt altına alınmasına özen gösterilmiştir¹¹³. Belgelerde geçen "*Hisse-i iaşe namıyla ahaliden alınan yağ bedelinin cihet-i maliyece ahaliye dağıtıldığı*" malumatı, ahaliye bedelinin ödendiğini göstermektedir. Ayrıca taburların iaşesini temin için levazım zabitleri tayin edilerek bunların taburlara lazım gelen erzakı hükümet aracılığıyla hariçten tedarik edilerek taburlara teslim etmişlerdir. Yörük Ali Efe, karargâhı için gerekli yiyecek ücretini Muğla Havalisi Kumandanlığı kasasından Yaveri Mülazım-ı Evvel Şükrü Bey vasıtasıyla almıştır.

Yiyecek temininde çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Askeri doyuracak erzak ilk zamanlarda birliklere yakın köylerden sağlanmaya çalışılmış, daha sonra bunun yetersiz gelmesiyle iaşe ambarları kurularak birliklerin yiyecek ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak zamanla depolardaki yiyecek stokunun bitmesiyle birliklerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasında güçlük yaşanmıştır. Belgelerde "*Cihet-i Askeriye'ye ait ambarlarda ve iaşe ambarlarında yiyecek kalmadığı*" bilgisi bu durumu kanıtlamaktadır.

Giyecek

Yörük Ali Efe'nin şahsi belgelerinden giyeceklerle ilgili 15 belge incelenmiştir. Bu belgeleri göz önünde bulundurduğumuzda ihtiyaç duyulan giyecekler

109 YAEA, SN. 171, KN. 3, GN. 530

110 YAEA, SN. 327, KN. 4, GN. 698

111 YAEA, SN. 354, KN. 4, GN. 707

112 YAEA, SN. 229, KN. 3, GN. 504

113 YAEA, SN. 171, KN. 3, GN. 530

şunlardır; kaput¹¹⁴(asker paltosu), setre¹¹⁵ (ceket), astar, gömlek, şapka, yağmurluk¹¹⁶.

Yörük Ali Efe'ye giyecek ihtiyacının teminiyle ilgili 27.07.1336 tarihli gönderilen belgede; “*Teşkil edilen gönüllü müfrezelerinin de buldukları mıntıkanın en büyük askeri kumandanının emrine verileceği ve bunların giyecek masraflarının jandarma ve Müdafaa-i Milliye Vekâletince temin olunacağı*”¹¹⁷ kararı bildirilmiştir.

Belgelerde giyecek temininde Jandarma ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Denizli Kalem Riyaseti, Milas Kuvayımilliyesi isimleri geçmektedir. Ayrıca Milas Kuvayımilliyesi bünyesindeki dikim evlerinde dikilen elbiseler, Yörük Ali Efe birliklerine gönderilmiştir. Kuvayımilliyenin ilbası (giyindirme) mevzunda Nazilli Heyet-i Merkeziyesinin de çalışmaları görülmektedir. Cephedeki mücahitlerin elbise ve ayakkabı ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Nazilli de bir terzihane ve kundura imalathanesi vücuda getirilmiştir. Nitekim levazım şubesinin emrinde çalışan bu imalathaneler cephenin ihtiyaçlarının tedariki konusunda başarılı olmuşlardır¹¹⁸. Kuvayımilliyeye birliklerinin ihtiyaçları ulaştıkları ilçe ve köy halkı tarafında işe ediliyordu. Bu mevcutları az olduğundan halka büyük bir yük olmuyordu. Silah ve teçhizatı kendileriyle beraber getiriyorlardı. Cephe genişleyince işe ikmal ve diğer ihtiyaçları Heyet-i Merkeziyeler ve Heyet-i Milliyeler tarafından yapılmaya başlandı¹¹⁹.

Giyecek temininde bazı sıkıntılar yaşanmış, para yetersizliği sebebiyle giyecek ihtiyacının karşılanmasında sıkıntı çekilmiştir. Kışın gelmesiyle birlikte askerlere kış koşullarına uygun elbise tedarik edilememiş. Alınan elbiseler zamanında yerine ulaşmamış bu da sıkıntı yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Çekilen sıkıntıları gidermek için kurulan milli taburların bölge halkı tarafından donatılıp cepheye gönderilmesi istenilmiştir¹²⁰.

114 YAEA, SN. 567, KN. 2, GN. 337

115 YAEA, SN. 927, KN. 1, GN. 25

116 YAEA, SN. 1023, KN. 5, GN. 925

117 YAEA, SN. 365, KN. 4, GN. 731

118 Hasan Ali Polat, “Milli Mücadele’de Batı Anadolu Kongrelerinde Alınan Mali Konular”, *Türkiye’de Araştırmalar Dergisi*, www.turkiyat.selcuk.edu.tr (16.10.2012), s. 247.

119 Türkman, a.g.e., s. 202

120 *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 – 2 Kasım 1923)*, C VII, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s. 73.

Para

Para ile ilgili 88 belge incelenmeye çalışılmıştır. Para, bu birliklerin yiyecek, giyecek, cephane, hayvan ihtiyaçlarının karşılanması için önemli bir araç olmuştur. Para temini çevre il ve ilçelerden, kaza ve köylerdeki Heyet-i Milliyeler tarafından gönüllü halktan toplanan bağış yoluyla veya borç alınarak temin edilmeye çalışılmıştır¹²¹.

Heyet-i Milliyeler ihtiyaç maddelerini toplarken bağışı yapanın isminin ve miktarının yazılı olduğu bir defter tutmakla yükümlüydüler. Burada da görüldüğü gibi Heyet-i Merkeziye suistimallerin önüne geçmek istemektedir. Heyet-i Milliyeler topladıkları bu yardımları ihtiyaç duyulan merkezlere göndermiştir.

Birlikler para temini konusunda büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Parasızlık sebebiyle bazı birlikler dağılmaya yüz tutmuştur. Buna örnek olarak da 05.01.1336 tarihli Dalama Heyet-i Milliyesi'nin ianesi olmadığından dağılma ihtimalinin olduğunu bildiren belgeyi gösterebiliriz¹²². Bir başka sıkıntıda 27.10.1336 tarihli belgede Kuvayimilliyelerin ellerindeki gelir ve mallara hükümet tarafından el konulduğundan ihtiyaçların karşılanamadığı zikredilmiştir.

Diğer İhtiyaçlar

Pamuk¹²³, tütün¹²⁴, mih¹²⁵, ilaç ve tabip¹²⁶, değirmen taşları¹²⁷, nal¹²⁸, kiremit¹²⁹, telefon makinesi¹³⁰, kömür, sabun, odun¹³¹, hastane için yatak, yorgan¹³², süvarilerin hayvanları için saman, tuğla¹³³ gibi ihtiyaç maddeleri bulunmaktadır.

121 YAEA, SN. 655, KN. 4, GN. 817

122 YAEA, SN. 566, KN. 3, GN. 589

123 YAEA, SN. 194, KN. 6, GN. 1152

124 YAEA, SN. 236, KN. 3, GN. 508

125 YAEA, SN. 267, KN. 6, GN. 1206

126 YAEA, SN. 391, KN. 4, GN. 701

127 YAEA, SN. 526, KN. 2, GN. 420

128 YAEA, SN. 550, KN. 2, GN. 258

129 YAEA, SN. 723, KN. 2, GN. 424

130 YAEA, SN. 829, KN. 1, GN. 137

131 YAEA, SN. 891, KN. 3, GN. 472

132 YAEA, SN. 848, KN. 1, GN. 128

133 YAEA, SN. 912, KN. 5, GN. 867

SONUÇ

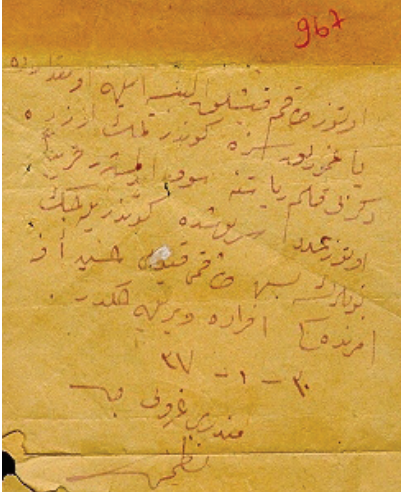
Yörük Ali Efe'nin şahsi evraklarında ikmal ve iaşe ile ilgili karşılıklı yazışmaların yapıldığı birçok kaynak görülmüştür. Bu konuyla ilgili yaklaşık 346 belge tespit edilmiştir. Bu belgelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda yiyecek, giyecek, asker, hayvan ve para olarak tasnif edilmeye çalışılmıştır. Bu konular içerisinde en çok asker ve parayla ilgili, en az giyeceklerle ilgili belgeler görülmüştür.

Kuvayımillie başlangıçta Tümen birliklerinin iaşe kuvvesine dâhil edilerek iaşe edilmekteydi. Kuvayımilliyenin sayısının önemli ölçüde artmasıyla, askerlerin iaşe ve giydirilmesi önemli bir sorun haline gelmiştir. Belgelerde ikmal ve iaşede en büyük sorun ihtiyaç maddelerinin yetersiz gelmesi ve sevkiyatının gecikmesidir.

Bu ihtiyaçlar ahaliden bağış veya satın alınmayla, tümen birliklerinin depo ve ambarlarından, düşmandan ele geçirilen ganimetlerden, el konulan vergilerden ve çetelerden toplanan ikmal ve iaşelerle karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Batı Anadolu Kongrelerinde alınan karar gereğince de mali konularda cephe gerisindeki Heyet-i Merkeziye ve onlara bağlı şubeler tarafından karşılanmıştır. Bunların toplanması esnasında kayıt altına alınmasına dikkat edilmesiyle suiistimallerin önüne geçilmek istenmiştir. Halktan toplanacak bağışlar hususunda da belirleyici kararlar alınması, sosyal adaletin gözetilmeye çalışıldığını göstermiştir.

EKLER

EK 1.

1026-5-925

- 1- Otuz takım kışlık elbise ile otuz adet
- 2- Yağmurluk size gönderilmek üzere
- 3- Denizli Kalem Riyaseti 'ne sevk edilmiştir
- 4- Otuz adet serpuş da gönderileceği
- 5- Bunların beş takımı kaydı Hüseyin Efe
- 6- Emrindeki efrada verilecektir
- 7- 30-1-3

EK 2.

Yörük Ali Efe Foto:
Yörük Ali Efe Müzesi

KAYNAKÇA

1. Akça, Bayram, “Milli Mücadele Döneminde Yörük Ali Efe’nin Muğla ve Havalisindeki Faaliyetleri”, **Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C I, S 2, Muğla, Güz 2000,<http://akademik.mu.edu.tr> (16.10.2012), s. 25- 33.
2. Aker, M. Şefik, **57nci Tümen Ve Aydın Milli Mücadelesi(1918-1920)**, Yay. Haz. Ahmet TETİK, Ayşe SEVEN, Mahmut Yüksel CANBAZ, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.
3. Akkoyun, Turan, “Aydın Kuvayımilliyesinin Bazı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa’nın Teşekkürü”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. S 6, 1991.
4. Albayrak, Mustafa, **Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919- 2 Ağustos 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
5. Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Yay. Haz; Aydın Sami Güneşal, Lûgat, 24. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007.
6. İlgürel, Mücteba, **Milli Mücadele’de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999.
7. Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Tarihi Kronolojisi 1919-1938**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
8. Karayaman, Mehmet, **Uşak’ta Kuvayımilliye**, Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., İzmir, 2009.
9. Özkurt, Fatih, “Yörük Ali Efe’nin Hayatı Milli mücadele Tarihindeki yeri ve önemi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, Elazığ, 2008.
10. Özbalkan, Müslim, “Milli Mücadele’de “İlk” Başkaldırış: Yörük Ali Efe ve Malgaç Baskını”, **Milli Mücadelede Nazilli Cephesi Ve Önderleri**, Aydın İli Ve İlçeleri Kültür ve Eğitim Derneği, 2. Baskı, İstanbul, 2007.
11. Polat, Hasan Ali, “Milli Mücadele’de Batı Anadolu Kongrelerinde Alınan Mali Konular”, **Türkiye’de Araştırmalar Dergisi**, www.turkiyat.selcuk.edu.tr (16.10.2012), s. 247.
12. Selek, Sabahattin, **Milli Mücadele I Anadolu İhtilâli**, 2. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965.

13. Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

14. **Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, C VII, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975.

15. **Türk İstiklâl Harbi, C II, Batı Cephesi İnci Kısım**, 3. Baskı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

16. **Yörük Ali Efe Arşivi**

BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ LOJİSTİK FAALİYETLER

Sadık ERDAŞ*

ÖZET

Bu tebliğde amaç Millî Mücadele içerisinde kırılma noktası olan Büyük Taarruz öncesi Türk ordusunun muharebe gücü ve yeteneğini artırmaya yönelik lojistik çalışmalar personel, silah ve cephane, para, giyecek ve yiyecek, yakıt, ulaştırma ve dağıtım ile sağlık hizmetleri alt başlıklarıyla incelenerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmada kullanılacak kaynaklar esas itibarıyla ATASE arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından hazırlanarak yayımlanan Türk İstiklal Harbi serisi, özellikle Batı Cephesi ciltleri ve konu üzerine yapılmış tezler ile araştırma eserlerinden faydalanılacaktır.

İzlenecek yöntem, anılan kaynaklar ışığında Millî Mücadelede Türk ordusunun durumunun rakamsal verilerle ele alınarak düşman kuvvetleri ile kıyaslanması, kıyaslanmanın grafiklerle desteklenmesi, ayrıca ordunun ihtiyaçlarının nerelerden, nasıl ve hangi yollarla temin edilip cepheye sevk edildiğinin bu esnada karşılaşılan güçlüklerin neler olduğunun ve bunların nasıl aşıldığının tespit edilmesi şeklinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler; Millî Mücadele, Büyük Taarruz, Lojistik, İkmal

---

* Dr. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, serdas@hacettepe.edu.tr

LOGISTIC ACTIVITIES BEFORE THE GREAT ATTACK

ABSTRACT

The purpose of this paper, the breaking point in the national struggle of the Turkish army before the Great Strike of logistics activities in order to increase combat power and the ability of personnel, weapons and ammunition, money, clothes and food, fuel, transportation and distribution, and health services will be explained by examining the sub-headings.

As used in this study mainly ATASE archive sources, the Prime Ministry of the Republic Archive, prepared and published in the Turkish War of Independence by the Head of the General Staff Military History series, especially the Western Front, theses and research works done on the topic will be benefited.

National Defence in the light of the resources referred to as the method followed in the situation of the Turkish army by taking the numerical data in comparison with the enemy forces, are evaluated in the light of benchmark graphs, where, how and in what ways the army needs were obtained and were shipped to the front and the difficulties encountered will tried to be examined.

Key Words: National Struggle, The Great Attack, Logistics, Supply

Giriş

Yunanca asıllı olan lojistik, mantıkla, akıl yürütme ve hesapla ilgili anlamını taşımakta olup, orduların asıl amacı olan savaş harekâtını en tesirli bir şekilde ifa edebilmesi için lüzumlu beslenme, barınma, bakım, donatım, ikmal ve ulaştırma gibi önceden hazırlanması gereken her türlü destek hizmetlerinin en akıllı ve hesaplı bir şekilde planlanması ve icra edilmesiyle ilgili faaliyetlerin bütünü demektir¹. Orduların, erzak ve mühimmat desteğinin düşünülerek hareket ettirilmesi, askeri birimlerin hem insan gücü hem de diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında gerçekleştirilen faaliyetler yapılmaksızın herhangi bir zaferin kazanılması söz konusu olamayacaktır.

Bu nedendir ki lojistik, esas olarak askeri bir kavram olduğu için ilk uygulamaları askeri alanlar ve harp sahaları olmuş, sınır ötesi ve hatta deniz aşırı savaşlara katılan büyük orduların her türlü ihtiyaçlarını tedarik etmek, stoklamak ve en kısa sürede ihtiyaç duyulan merkezlere ulaştırmak kaygısı lojistik kavramının ve anlayışının gelişmesini sağlamıştır.

Türk İstiklal Harbi içerisinde yapılan lojistik faaliyetler 1916 tarihli “Sefariye Nizamnamesi” çerçevesinde yapılmakta ve buna göre, harekât alanı cephe-den ülke içerilerine doğru uzanan alanı kapsamakta ve muharebe bölgesi-harp mıntıkası-ve menzil bölgesi olarak ikiye ayırmaktaydı. Yine bu nizamnamede her türlü lojistik işletme tesisleri ve bunların görevleri “ordunun muharebe gücünü devam ettirebilmek için personel, araç ve gereçlerin gücünü kesintisiz korumak, bu nedenle menzil hatları üzerinde tesisler kurmak ve ülke iç kaynaklarını ordulara bağlayarak her türlü ikmali bu hatlar üzerinden yürütmek” olarak tanımlanmaktadır². Bu nizamname çerçevesinde ordu komutanı, harekât alanı içerisinde menzil müfettişliği ve demiryolu müfettişliği tayin ederek lojistik ve ikmal faaliyetlerinin temellerini atmakta idi.

Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler

Kurtuluş savaşı döneminde Lojistik faaliyetlerini 10 Ocak 1921’de kurulan ve Milli Müdafaa Vekâletine bağlı bulunan Sevkiyat ve Nakliyat Genel Mü-

1 “Lojistik Maddesi”, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, Ötüken Neşriyat, C 6, İstanbul, 1985, s. 2092

2 T.C.Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, C VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919–2 Kasım 1903)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 213–214

dürlüğü yürütmüştür. Sadece sevkiyat ve nakliyatla uğraşan Genel Müdürlük 1 Ağustos 1921 den sonra bu görevlerine ek olarak araştırma, toplama ve cephelere gönderme görevini de üstlenmiştir. Bu genel müdürlük dışında cephe komutanlıkları emrinde menzil müfettişlikleri vardı ve bu çerçevede incelemeye konu olan Büyük Taarruz'un yapıldığı Batı Cephesinde Karargâhı Konya'da bulunan Batı Anadolu Menzil Müfettişliği kurulmuştu.

Büyük Taarruza hazırlık safhası olarak adlandırabileceğimiz 10 Ekim 1921 ile 30 Temmuz 1922 tarihleri arasında milli hedeflere ulaşmak adına üç temel faaliyetin dikkati çektiği ve öne çıktığı görülmektedir.

Bunlardan ilki diplomatik faaliyetlerdir. Ocak 1922 de İngiltere, Fransa ve Yunanistan Başbakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen Canness ve Nisan ayında yapılan Cenova konferanslarına TBMM hükümetinin çağırılmaması üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, "İzmir'in boşaltılması, Fransızlardan mühimmat alma olanağının araştırılması, Franklin Bouillon ile görüşülerek Londra'da yapılacak görüşmeler için önerilerinin alınması, Türk-Sovyet ilişkileri hakkında bilgi verilmesi ve Paris'te yapılacak görüşmeler başarılı olursa Londra'ya gidilmesi" görevleriyle yetkilendirilerek³ 7 Şubatta Ankara'dan ayrıldı. Yusuf Kemal Bey İstanbul'da galip devletlerin temsilcileri ve Mart ayında da Paris ve Londra da yaptığı temaslarda "Türk istiklalinin düveli muazzama tarafından teslim ve tasdik" edilip edilmeyeceğini anlamaya çalışmıştır⁴. Hem bu temaslarda hem de müttefiklerin şark meselesine çözüm bulmak adına yaptığı önermelerde Sevr'in özünden bir sapma görülmemiş ve Anadolu'nun boşaltılması fikri unutturulmaya çalışılmıştır. Temmuz 1922 başında bu kez Dâhiliye Vekili Fethi Bey barış yapma konusunda tam yetkili olarak Avrupa'ya gönderilmişse de bu aslında savaş hazırlıklarını perdelemek ve Eylül ayı ortalarına kadar İngiliz müdahalesini önlemeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilmelidir.

İkinci olarak Ordunun hemen taarruza geçmemesi üzerine ve daha çok Başkomutanlık süresinin uzatılmasına yönelik girişimler ve "Meclis üstünlüğü" sorunları etrafında yoğunlaşan ve Meclisteki muhalefetin doğumuna da neden olacak tartışmalardır⁵.

3 İhsan Güneş, "Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Hazırlıklar", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 1, S 1, 01.01.1999, s. 70

4 Yusuf Kemal Beyin bu çalışmaları hakkında bakınız. Selahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 219 vd.

5 Bu tartışmalar için bakınız, Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet. İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 243 vd.

Üçüncü olarak 1921 Ekim ayı ortalarından itibaren Batı Cephesinde bulunan ordunun yeniden yapılandırılarak noksanlıklarının tamamlanması aşamasıdır. Sakarya zaferinin hemen ardından genel seferberlik ilan edilmiş ve ordunun noksanlıklarını giderilmesine başlanmıştır. Diğer taraftan da Batı cephesi, bünyesinde 1. ve 2. ordunun kurulması yoluyla yeniden yapılandırılmış, Malta'dan dönen Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşalar Başkomutanlık emriyle bu ordu komutanlıklarına atanmışlardı⁶. Sakarya'dan sonra Batı cephesi kuvvetlerini iki ordu halinde toplamaya başlayan ve Başkomutan M. Kemal'in düşündüğü imhayı başaracak ve asıl taarruzu yapacak 1.Ordu idi⁷.

Başkomutan M. Kemal Paşa Sakarya zaferini müteakip 3–4 haftalık bir hazırlıktan sonrasında ordunun kesin sonuçlu bir taarruza geçeceğini planlıyordu. Nitekim savaşın son günü seferberlik ilan edilmesinin bir nedeni de buydu. Böylece morali yüksek seviyede olan ordunun ve bütün gücünü ordu emrine vermiş halkın desteği ile nihai zaferin kazanılabileceğini umuyordu. Bu bağlamda Genelkurmay karargâhının Yunan ordusunun Sakarya yenilgisinin etkilerinden kendini sıyrıp daha fazla kuvvetlenmesine meydan vermeden kesin bir darbe indirmek amacıyla ve kış ayları başlamadan bir taarruz yapılması düşüncesiyle cephe komutanlarına 15 Ekim tarihli bir direktif verdiği görülür.⁸

Bu direktife göre, Taarruz asıl kuvvetlerle Afyonkarahisar bölgesinden ve daha başlangıçtan itibaren Yunan kuvvetlerinin İzmir'le olan ulaşımını kesecek surette yönetilmeli ve bu amaçla hazırlıkların tamamlanarak özellikle Akşehir-Eğridir-Dinar menziline kurulması gereğine işaret edilerek taarruzun başlayacağı yer ve zaman konusunda bilgi istenilmekteydi.

1.Ordu Komutanlığına getirilen Ali İhsan Paşa yaptığı teftişler sonucu gözlemlerini Batı Cephesi Komutanlığına ve Genelkurmay'a aktararak; Birliklerin adeta yarı çıplak vaziyette olduğunu, askeri üniformalıların ancak yüzde beş oranında görüldüğünü, geri kalan köylü kıyafetlilerin vücutlarını korumaktan uzak ve yarından fazlasının yırtık kıyafetler içerisinde tamamen mevsimin şidde-

6 Ali İhsan Sabis, "Harp Hatıralarım", **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C 5, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1951, s. 66,

7 Asım Gündüz (Garp Cephesi Kurmay Başkanı), **Hatıralarım**, Derleyen ve yazan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 132

8 **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 1**, "Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921–31 Temmuz 1922)", Ankara, 1967, s. 50–51; Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s. 67

tine maruz ve mahkûm olduğunu, tüfeklerin 4/1'inin süngüsüz, askerlerin ancak yüzde 10'unda matara, sırt çantası, torba, beylik, karavana ve siper yapmaya yararlı küçük kazma ve küreklerin bulunduğunu, cephede görüştüğü kişilerin, taarruz için subay azlığı, talim-terbiye ve teçhizat yokluğunun mahzur yaratacağını belirttiklerini ifade ederek şöyle devam etmiştir.”... taarruz için lüzumlu olan teçhizat olmadıkça devamlı ve müşkül bir taarruz başarılamaz. Yürümek için ayakkabıları, havanın şiddetine tahammül için çamaşır ve esvabı ve kaputu ve portatif çadırı, su için matarası, yedek çamaşır ve ekmeği için çantası ve torbası, tahkimat için portatif edevatı olmazsa nasıl yürüyüp taarruz edebilir. Ve bu esnada nasıl yiyip içebilir. Nasıl muharebe eder ve nasıl geceyi geçirebilir ve havanın şiddetine mukavemet edebilir? Bu sebeplerle bu hal islah edilmedikçe büyük bir taarruz icrasını zararlı addediyor ve eldeki iyi bir müdafaa aletinin hesapsız taarruz ile kaybedilmesinden endişe duyduğunu bildiriyordu⁹. Böyle bir harekâtın kıştan önce yapılması ve lojistik destek sağlamak için ordunun büyük bir kısmının Konya-Afyonkarahisar demiryolunun iki tarafına alınması gerekiyordu. Zira kış mevsiminde iklim şartları diğer ulaşım araçlarının kullanılmasını sınırlamaktaydı.

Gerçekten de, Sakarya'da kazanılan zaferin bedeli oldukça ağır ödenmişti. Çok sayıda subay ve er kayıpları bir yana kaynağı Anadolu dışında bulunan cephane stokları erimiş, topçu cephanesi hemen hemen hiç kalmamıştı. Bununla beraber hazırlıkların kısa sürede tamamlanacağı umuluyor, kış bastırmadan genel bir taarruzun gerçekleşebileceğine inanılıyordu.

Başkomutan M. Kemal Paşa'nın 9 Aralık 1921'de Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Erkânıharp miralay Arif Bey ile Bolvadin'e gelerek, “toplancak konferansta sesimizi yüksek tutabilmemiz için” ordunun bir hamle göstermesini istemiştir¹⁰. Her iki ordu komutanının, ordunun içinde bulunduğu durumu cepheledeki gelişmelere bakarak değerlendirmeleri ve mevcut cephane ile büyük ve devamlı bir taarruzun yapılamayacağı bildirmeleri ve bu bağlamda incelemelerde bulunan M. Kemal Paşa'nın ihtiyaçların yarısının bile tamamlanmadığını görerek “taarruz için noksanlıklarımızı ikmal edinceye kadar” ordunun konunun korunmasına karar verdi ve taarruzu ilkbahara bıraktı.

9 Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s. 70 vd.

10 **A.g.e.**, s. 155–156

İşte bu gibi nedenlerle İstiklal savaşı tarihinde “Sad Harekâtı” olarak adlandırılan ve üzerinde komutanlar tarafından fikir birliğine varılamayan plan, mevsimin ilerlemesi, hava şartlarının kötüleşmesi ve yağmurların yağmasıyla yolların bozulması ve ordunun yeter derecede hazırlanamaması yüzünden uygulanamadı. Ordunun eksikliklerinin umulandan daha fazla ve noksanlarının tamamlanması işinin 3–4 haftalık bir iş olmadığı görülerek taarruz ilkbahara bırakılmıştı.

Bu çok yerinde ve fakat sorumluluk gerektiren karardan dolayı ordunun harekâta başlamaması mecliste bir takım tepkilere neden oldu ve muhalif olanları harekete geçirdi. Öyle ki Ankara’da siyasi vaziyet idaresi son derece müşkül bir hale geldi. Muhalif milletvekilleri Sakarya’yı kastederek “ne oldu, muharebe ettik ne netice aldık? Düşman henüz Anadolu’nun ortasında bulunuyor” gibi sözlerle maneviyat bozucu ve güvensizlik yaratan bir hava yaratmaya başlamışlardı¹¹.

Böyle bir atmosferde İcra Vekilleri Heyeti Başkanı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Meclis kürsüsünden, taarruz harbi için cephanenin ikmal olmadığını, zira taarruz halinde sarf olunacak cephanenin savunma halinde sarf olunacak cephaneye oranla iki kat fazla olduğunu, noksan vasıta ile taarruz etmenin Sarıkamış felaketine benzer bir felaketi davet etmeğe sebep olacağını, ordunun aç ve çıplak olmadığını elbise noksanının ikmale çalışıldığını, Hilali Ahmer’den 15.000 fanila alınarak cepheye sevk olduğunu açıklıyordu¹².

M. Kemal’de yapılan eleştiriler üzerine 26 Aralıkta Mecliste yaptığı konuşmada “yalnız Batı ordusu dikkate alınarak 200–250 bin insanı giydirmenin mevzuubahis olduğunu, yalnız 100 bin kat elbise için 5 milyon liranın lazım olduğunu, ceket, kaput, çadırı ihtiyaç bulunduğunu, seyyar bir ordunun taarruzunun söz konusu olduğunu, amacın Yunan ordusunu mağlup edecek derecede kuvvetli ve mücehhez bir ordu meydana getirmek olduğunu, böyle bir ordunun istenen derecede teçhizatı, elbisesi, silahları itibarıyla cephanesi itibarıyla 45–50 milyon liraya ihtiyaç olduğunu, iç kaynaklarda bunu temin etmenin şimdilik mümkün olmaması nedeniyle dışarıdan temine çalıştıklarını”¹³ vurgulamaktadır.

11 İsmet İnönü, **Hatıralar I. Kitap**, (Yayıma Hazırlayan. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 268

12 **TBMM Gizli Celse Zabıtları II**, C 15, 126. İnikat, 2.celse, 12 Kânunuevvel 1921

13 **TBMM Gizli Celse Zabıtları II**, C 15, 134. İnikat, 1–2 celse, 26 Kânunuevvel 1921

Personel İkmali

Sakarya savaşından sonra Batı cephesi takip harekâtını ancak Eskişehir-Afyon genel hattına kadar devam ettirmiş daha ileri gidememişti. Çünkü Türk ordusu bir meydan muharebesinden çıkmış ve hem yorgun düşmüş hem de çok zayıf vermişti. Sakarya muharebesine ön safta katılan subayların yüzde 80'i, erlerin yüzde 69'u şehit olmuş ya da yaralanmıştı. Mesela 42. Alayın tekmiil yüksek kumanda erkânı ile Yüzbaşılıarı, üsteğmen rütbesindeki subayları ya şehit oldukları ya da yaralandıkları için Alayın kumandan vekili bir yedek subay teğmendi¹⁴. Şehit, yaralı ve esir olanlar dikkate alınırsa Türk ordusu genel mevcudunun % 17.15'ini (81.778/14.033) Sakarya'da kaybettiği söylenebilir. Mustafa Kemal'in ifadesiyle "bir subay muharebesi"¹⁵ olan Sakarya savaşında Subay kaybı yine şehit, yaralı ve esir olmak üzere genel subay mevcudunun %38'ini bulmaktadır.(4212/1611).Bütün İstiklal savaşı boyunca şehit olan subayların (715) % 48.22'sinin (345) bu savaşta şehit oldukları unutulmamalıdır¹⁶.

Bu nedenlerle, yeni hazırlıklar sırasında Batı cephesi karargâhı Haymana'dan Akşehir'e kaydırılarak ikmal ve eğitime ağırlık verilmiş ve yeni teşkil edilen birliklere komutanlar aranmaya başlanılmıştır¹⁷. Müdafaa-i Milliye Vekâleti subay ihtiyacını karşılamak adına İstanbul'da bulunan sicilleri düzgün ve sağlıklı olanlardan 15 Alay komutanı, 35 piyade tabur komutanı, muvazzaf olmak üzere piyade, süvari ve makineli tüfek sınıfı subaylarından olmak üzere 150 yüzbaşı, 400 teğmen ve üsteğmen ile topçu subayı istemiş¹⁸ ve ihtiyaç bu çerçevede İstanbul'dan gelenlerle, Ankara talimğâhından yetişenler ve Birinci Dünya savaşında düşükleri esirlikten kurtularak şehir ve kasabalarına dönen tecrübeli yedek subaylarla giderilmeye çalışılmıştır. Bu çabaların sonucu olarak 10 Ekim 1921 den Temmuz 1922'ye kadar muhtelif aralıklarla toplam 2739 Subay ikmal yapılarak¹⁹ Subay sayısı 4012 den 7899'a yükseltilmiştir.

14 Şevki Yazman, **İstiklal Savaşı Nasıl Oldu**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1938, s. 99

15 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, s. 430

16 Bu rakamlar **ATASE Arşivi** Klasör 1203, Dosya 474, Fihrist 21-11'de kayıtlı zayıf çizelgeleri dikkate alınarak oluşturulmuştur.

17 Asım Gündüz, **a.g.e.**, s. 119

18 Rauf Atakan, "Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik", **Büyük Taarruzun 70.Yılı Armağanı**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992, s. 213

19 Muharrem Güneş, "**Büyük Taarruz Öncesi Askeri Hazırlıklar**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2002, s. 153

Ordunun er ihtiyacı ise 14/15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren geçerli olmak üzere Başkomutanlık emriyle “mağlup düşmanın Anadolu içerisinden son nefere kadar imha için” ilan edilen seferberlik²⁰ sonunda o anda silâh altında bulunanların bakayası ve 1889 ve 1900 doğumluların ve yine Başkomutan emri ile²¹ 16 Şubat 1922’de 1901 doğumluların hemen aske-re alınması ile tamamlandı. Bu suretle toplanan erler Yozgat, Kastamonu, Bolu, Kayseri, Niğde, Aksaray, Kırşehir, Karaman, Kadınhanı mıntıkalarında kurulan depo kıtalarında eğitim görerek, manevralar ve uygulamalar yaptırılarak bir taarruz savaşı için hazırlanarak Batı Cephesine gönderildiler. Bundan başka Ankara’daki bütün birlikler, Jandarmaya yardımcı olmak için kullanılan bir kısım piyade ve süvari askerleri, kıyı koruma teşkilatı ve Adana bölgesindeki kuvvetlerden bazı birlikler, cephe gerisinde dairelerde ve öteki kuruluşlarda çalışanların azaltılması sonucu elde edilen askerler Batı Cephesi emrine verildi. Zira 6.11.1921 tarihli Başkomutanlık emriyle, “Askerlik şubelerinde kadrodan fazla ve muharip kıtalarda istihdama elverişli hiç kimsenin bulunmaması, bilhassa imkân çerçevesinde hasta, zayıf ve “hıdemat-ı sabite ve tebdil-i hava raporları” almış olan subay istihdamına önem verilmesi ve bu hususun tahkik ve teftiş edilmesi isteniyor, Batı cephesine mensup kıtalardan ve karargâhlardan memuren, mezunen ve tebdil-i hava gibi muhtelif suretler ile geriye giden subaylar ve erler, diğer bir vazifeye tayin edilmeyerek kendi mıntıkalarına sevk ve iade edilecek, gerek mülkiye ve gerek askeriye hiçbir memur ve teşkilat Batı cephesi mensuplarından fazla maaş alamayacaklarını belirterek²² buradaki askerlere moral vermeye çalışıyordu. Böylelikle Ekim 1921-Temmuz 1922 tarihleri arasında 120.000 fazla er silâh altına alınarak²³ Sakarya savaşı sonrasında 58.420 olan er mevcudu alınan tedbirlerle 200.000 ‘e yaklaşmış bulunuyordu.

20 Orgeneral Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919–1922, C I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 214

21 T.C.Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, C VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919–2 Kasım 1923)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 421

22 Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s. 123

23 Şükrü Erkal (Hazırlayan) **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C IV, Kısım I**, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri Dönemi (23 Nisan 1920–29 Ekim 1923)”, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s. 348

Yiyecek İkmali

Miktarı günden güne artan Batı cephesi birliklerinin doyurulması ve savaşa hazır halde tutulması başlı başına bir sorundur. Ülke içi kaynakların da sınırlı olduğu dikkate alınırrsa sorun altından kalkılması zor bir hal alacaktır.

Batı cephesi harekât alanı içerisinde bulunan karayollarının bozukluğu ve buna ilave olarak Ankara-Eskişehir arasındaki demiryolunun tahrip edilmiş olması hem ekonomik durumu bozuyor ve hem de noksanlıkları günden güne giderilen ve sayıca artan cephe kuvvetlerinin iâşesini zorlaştırıyordu. Uzun zamandan bu yana ordunun iâşesini sağlayan Ankara ve çevresi kaynakları da tükenmek üzereydi. Öyle ki, Ankara'da yaşanan yiyecek darlığı nedeniyle burada bulunan bazı birlikler civar ilçelere kaydırılmıştı²⁴.

Er başına 700 gram buğday, 200 gram et, 200 gram kuru sebze ve hayvanlar için de 3 kilo yemlik günlük tüketim²⁵ de hesap edildiğinde kabaca - günlük 220 ton civarında bir malzemenin taşınması gerekmektedir ki bu aşılması gereken ayrı bir güçlüktür- bunları tedarik etmek ve cepheye ulaştırarak askeri savaşa hazır tutmak, başlı başına bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir başka sorun da ekmek ihtiyacının karşılanmasıdır. En önemli yiyecek maddelerinden olan ekmek, çoğunlukla köy fırınlarında pişirilerek ihtiyaç karşılanmaya çalışılıyordu. Batı Cephesi komutanı İsmet Paşanın girişimleriyle Sakarya savaşı sonrasında Polatlı'da tahrip edilmiş olan günlük 10.000 ekmek kapasiteli 5 adet fırın faaliyete geçirildi. Dinardaki fırında günlük 4000 ekmek Denizli fırınlarında 350 kilo peksimet imal edilebilmekteydi²⁶.

Bu bağlamda Ankara menzil Müfettişliği ihtiyacı karşılamak adına;

Cephe gerilerinden gelecek yiyecek maddelerinin çoğaltılması,

Bu maddelerin arzu edilen yerlere ulaştırılması için menzil ulaştırma araçlarının çoğaltılması,

Ordu iâşe sıklet merkezinin Konya demiryolu üzerinde bulundurulması,

Ordu muharebe alanı doğusunda bulunan birliklerin ve kurumlarının un istihkaklarının azaltılması,

24 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE) Sıra:13345, Kutu:1225, Gömlek:123, Adet:1, Tarih 17.10.1337

25 Türk İstiklal Harbi, C VII, İdari Faaliyetler, s. 424

26 Sayim Türkman, "Kurtuluş Savaşında Batı Cephesinde İâşe", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1997, s.143

Ankara da iâşe edilenlerin çoğalmasi nedeniyle sivil halkın Ankara dışına çıkarılması,

Menzillerde mevcudu kalmayan yemlik, saman, pirinç, gaz, şeker sabun ve yağ gibi maddelerin ve hastaneler ihtiyacı olan süt ve yoğurdun satın alınabilmesi için müfettişliğe günlük 3.000 liranın verilmesini Genelkurmay başkanlığına bildirilmiştir²⁷.

Ordunun yiyecek ihtiyacının temini için Başkomutanlığın yönlendirmesiyle Maliye ve Erkânı Harbiye Vekâletleri arasında 14 Kasım 1921 de yapılan bir protokolle²⁸;

Ulukışla, Afyon, Eğridir, Çivril ve Denizli demiryolları hattı üzerinde ve Maliye emrinde bulunan bütün aşar ambarları mevcudu askeri makamlara teslim edilecek, maliye memurları merkezden emir beklemeden bütün aşar gelirlerini askeri ambarlara teslim edecek,

Aksaray, Niğde, Konya, Isparta ve Burdur da demir yolu üzerinde bulunmayan bütün aşar ambarları mevcudu Maliye bakanlığınca en yakın demiryolu istasyonlarına indirilerek buradaki askeri makamlara teslim edilecek,

Maliye Bakanlığı aynı zamanda Yahşihan, Beylikköprü demiryolu ve dekolvil hatları üzerindeki aşar ambarlarıyla Kalecik, Haymana, Bala, Çubuk, Beypazarı, Kızılcahamam, Sivrihisar, Mihaliççik maliye ambarları askeri makamlara teslim edilecek,

Maliye ayrıca Geyve, Adapazarı, Düzce, Hendek kesimlerindeki aşar ambarları mevcudunu kendi imkânlarıyla Mihaliççik'a taşıyacak buradaki askeri ambarlara teslim edecek,

Merkez ordusunda Tokat, Amasya, Havza, Samsun da bulunan maliye aşar ambarları mevcudu askeri makamlara teslim edilecek idi.

Fakat bu mevcutların büyük bir kısmı Batı cephesine uzak yerlerden nakledileceğinden zamana ve taşıma vasıtalarına ihtiyaç ortaya çıkmış bu nedenle şimdilik Maliyenin 20.000 ton tahıl satın alması gerekmiştir.

Bakanlar Kurulu, Aralık ayının son günlerinde aldığı kararla, gerek ordu insan ve hayvanlarının ve gerekse yöresel ihtiyaçların temini için ileride çıkabilecek herhangi bir buhranı önlemek üzere arpa, yulaf, çavdar, burçak ve

27 **Türk İstiklal Harbi, C VII, İdari Faaliyetler**, s. 424-425

28 **A.g.e.**, s. 426-427

buğday ürünlerinin dışarı çıkarılmaması için İzmit, Bolu Zonguldak, Çankırı Isparta, Burdur Denizli, Niğde, Ankara, Konya ve Adana illerine birer genelge göndermiştir²⁹. Aynı günlerde Milli Savunma ve Maliye Bakanlıkları Batı cephesinin birliklerinin ve gruplarının bir yıllık ihtiyaçlarını nerelerden temin ve depo edileceği planlanmıştır³⁰ ve gerekli durumlarda Bakanlığın alım yapması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Antalya, Silifke, Muğla livalarının sahil ambarları, kıyılara yakın ambar mevcutlarının deniz yoluyla Mersin'e taşınması ve buralardan arpa ve buğday satın alınması yoluna gidilmesi, Urfa, Mardin Diyarbakır dolaylarında geçen yıllardan elde kalan tahılların demiryolu ile taşınarak Adana ihtiyacının karşılanmaya çalışılmıştır.

Batı cephesine uzak bölgelerde bulunan bu ürünleri satın alıp limanlara ve demiryolu istasyonlarına indirmek, buradan cephe gerisine göndermek ve cephe ambarlarına intikal ettirmek o günkü taşıma imkân ve yeteneklerinin kıt ve elde paranın da sınırlı olması yeni bir takım tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu duruma bir çare bulmak üzere Bakanlar Kurulunun 14 Ocak 1922 tarihli toplantısında ordu ikmal ve lojistik işlerinin daha uygun ve süratli bir şekilde yürütülmesi, sıraya konması ve çabuklaştırılması için Başkomutanın başkanlığında Meclis Başkan yardımcısı, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Ve Maliye Bakanlıkları ve bu Bakanlıkların encümen başkanlarının üye oldukları bir "Harp Encümeni" kurulması kararlaştırıldı³¹. Encümen 22 Ocak -15 Temmuz 1922 tarihleri arasında devamlı ve muntazam toplantılar yaparak ordunun yiyecek işlerini düzenlemeye çalıştı³².

29 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Tarih:28.12.1921, Sayı:1285, Dosya:172-12, Fon Kodu:30..18.1.1,Yer No:4.42..5.Ayrıca bu dönemde Batı Cephesinin yaşadığı gıda ve saman ihtiyacı için alınacak tedbirler için aldığı tedbirler için de şu belgeye bakılabilir. Tarih:15.01.1922, Sayı:1314, Dosya:42-12, Fon Kodu:30..18.1.1,Yer No:4.44..9.

30 **Türk İstiklal Harbi, C VII, İdari Faaliyetler**, s. 428

31 **ATASE Arşivi**, Sıra:10289, Kutu:1536, Gömlek:3, Adet:2, Tarih:14.01.1338

32 **ATASE Arşivi**, Sıra:10290, Kutu:1536, Gömlek:111, Adet:58, Tarih:14.01.1338 Bu belge adı geçen Encümenin 14.01.1922'den 15.07.1922 tarihleri arasında yaptığı toplantılara dair emir defterinden oluşmaktadır. Günümüze kadar sadece Harp Tarihi eserlerinde yer verilen bu Encümenin toplantı tutanakları Milli Mücadelenin sosyo-ekonomik tarihine bir katkı yapacağı kanaati şahsımda hâsıl olmuştur. Bu Sempozyumda Harp Encümeni başlığında bir tebliğ olduğu için Encümen kararlarına burada yer verilmemiştir.

Giyecek İkmali

Taarruz için toplanan ve yeter görülen bu insanların karınlarının doyurulması kadar sırtlarının da giydirilmesi nihai hedefe ulaşmak için elzemdir. Hâlbuki yukarıda belirtildiği üzere Ali İhsan Paşanın gözlemleri, cephe komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanının yerinde tespitleri askerinin giyimlerinin iyi olmadığını göstermişti. Bu bakımdan askerlerin bir kısmına elbise verilemediğinden bu gibilerin muhacirlerden ayırt edilebilmesi için erata bir kimlik belgesi verilmesi uygulamasına gidilmiştir³³. Kaldı ki, benzer tespitleri iyi niyetli yabancılar da yapmaktadır. Örneğin Aralık 1921 ortalarında Ankara'ya gelen Ukraynalı General Firunze ordunun çıplak olduğunu ve kötü silahlandığını belirtirken³⁴ Sovyet Büyükelçisi Aralov da ordunun giyim ve kuşamının özellikle kunduralarının çok kötü olduğunu vurgulamaktadır.³⁵

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderdiği emirde, İsmet Paşa ile Beylikköprüde buluşarak bir görüşme yaptığını, Ordunun çıplaklığının endişe verecek bir halde olduğunu, Ordunun kendisine verilecek bir görevi yapabilmesi için noksanlıklarının hemen giderilmesi gereğine işaret ederek “kış için mutlaka 150.000 elbiseye ihtiyaç olduğu, bir haftaya kadar 50.000 takım elbise ile diğer erler için hiç olmazsa bir kaput, bir çift çorap ve bir çift çarık” verilmesini, “beylik için köylü çuvallarından tedarikinin zorunlu olduğu, her köyün elbiselik veya çadırılık kumaştan 3,5 metre vermesi ve bundan sonra her köy ve ilçenin orduya vereceği erati giydirdikten sonra göndermesinin Tekâlif-i Milliye emri ile zorunlu tutulmasını ve Adana ve Maraş'ta çadır bezinin çok olduğu ve bu hususta tedbir alınmasını istemekte idi³⁶. Bakanlığın gayret ve planlamasıyla İtalya ve Fransa'dan satın almalar yoluyla ve İstanbul kaynakları kullanılarak bir yıla yakın bir zaman içinde gösterilen olağanüstü çabalara rağmen Büyük Taarruz esnasında birlikleri tam olarak giydirilmiş değildi. Örneğin, Haziran 1922 tarihli bir belgede erlerin sivil halktan ayırt edilebilmeleri için kollarına bant takılması ve vesikasız gezdirilmemeleri istenmektedir³⁷.

33 **ATASE Arşivi**, Sıra:152, Kutu:1671, Gömlek:17, Adet:1, Tarih:23.10.1337

34 Sabahattin Sele, **Anadolu İhtilali**, Cem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 9

35 S. İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Çeviren Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967, s. 81,87 ve 92

36 **Türk İstiklal Harbi, C VII, İdari Faaliyetler**, s. 460

37 **ATASE Arşivi**, Sıra:3170, Kutu:1649, Gömlek:4, Adet:2,Tarih:05.06.1338

Bu eksiklikler, Tekâlif-i Milliye emirleriyle daha önce askerlik şubelerinde toplanan kumaş, elbise ve çamaşır ve çamaşırlıklardan faydalanılarak Ankara'da hala bir semt adı olarak yaşatılan dikimevinde iç çamaşırından üniformaya kadar ihtiyaç duyulan bütün giyim eşyaları süratle hazırlanmış, ülke içerisinden satın almalar yoluyla³⁸ ve İstanbul'da bulunan Felah grubu gibi örgütler aracılığıyla tedarik edilerek giderilmeye çalışılmıştır.

Batı cephesinin bir başka önemli ihtiyacı çamaşır, portatif çadır ve ayakkabı ihtiyacı idi. Çadırsızlık yüzünden birlikler köylerden çıkamıyor ve ordu seyyar hale gelemiyordu. Bu nedenle birliklere Büyük Taarruzdan hemen önce Temmuz 1922 de 6636 adet portatif çadır,13.066 ceket,37166 pantolon,1900 kaput,79.000 don ile 78500 gömlek ikmal yapılarak³⁹ noksanlıklar giderilmeye çalışılmışsa da Batı cephesi Büyük taarruza giyecek ihtiyacını tamamlayamadan girmiştir.

Silah ve Cephane İkmali

Sakarya zaferi sonrasında milli hedefleri gerçekleştirmek ve Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan tamamen atabilmek için taarruz edileceği ve bu taarruz esnasında birkaç meydan savaşı yapılabileceği düşünüldüğünde askerlerin silah, cephane ve diğer gereçleri bakımından en az Yunan kuvvetlerine yakın bir oranda olması gerekirdi. Bu Batı cephesi birliklerinin ve silahlı güçlerin iki katı kuvvet demekti. Ordunun güçlendirilmesi adına asker sayısının artırılmasından başka bir şey yapılamamıştı. Bu bağlamda silah ve cephane ve gereçlerinin temininde iç ve dış kaynaklar devreye sokularak ihtiyaçların karşılanması yoluna gidilmiştir.

İç kaynaklar olarak akla ilk gelen İstanbul'dan kaçırılarak Anadolu'ya ulaştırılan lojistik malzeme ve destek olmalıdır. Zira İstanbul depolarında milli ordunun ihtiyaç duyduğu her çeşit silah, cephane ve gereç vardı. Müttefik devletlerin muhafazası altında bulunan bu depolardan faydalanmak imkânsız gibi görünse de Mütareke sonrası kurulan ve çeşitli adlar altında örgütlenen milli kuruluşlar öteden beri bu depolardan kaçırdıkları ve başka yollarla sağladıkları silah ve cephane ve savaş gereçlerini Anadolu'ya gizlice yolluyorlardı. Felah-ı

38 ATASE Arşivi, Sıra:1059, Kutu:1567, Gömlek:115, Adet:1 Tarih:20.12.1337

39 Murat Köylü, "1919-1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi İle Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması",Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s. 208

Vatan'cılar, Ayın Pe'ciler M. M'ciler, İngiliz, Fransız, Yunan kontrolü altındaki depoları basıyorlar, mavnalara yüklüyorlar, üzerine tüccar malı çoğu zaman ke-reste gibi güç boşaltılacak maddeler doldurarak İnebolu'ya iletiyorlardı⁴⁰. İstiklal Harbi süresince bu gizli örgütler aracılığıyla Anadolu'ya 82.749 adet çeşitli piyade tüfeği aktarıldığı⁴¹ dikkate alınırsa yardımın ve katkının boyutu kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Ülke içi kaynaklar bağlamında Batı cephesinin bir başka silah ve cephane kaynağı Doğu ve Elcezire cepheleridir. Farklı zaman dilimlerinde olmak üzere bu iki cepheden Batı cephesine 44.870 adet farklı çeşitlerde piyade tüfeği, 209 hafif makineli tüfek, 90 adet çeşitli top ve binlerce sandık piyade ve topçu cephanesi gönderilmiştir.⁴²

Kamaları alındığı için işlevini yitirmiş Türk topları Eskişehir, Ankara ve Adapazarı'ndaki imalathanelerde ve Türk insanının üstün gayretleriyle yapılan kamalarla yeniden işler hale getirilmiş ve bu imalathaneler ordunun kasatura, kılıç, bomba, fişek ve matara gibi ihtiyaçların gidermede büyük katkılar sağlamışlardır.

Sıkıntısı çekilen bazı silah ve cephanelerden bir kısmı da "kara gün dostu"⁴³ olan Sovyetler Birliği başta olmak üzere Fransa ve İtalya'dan gizli olarak temin edilmiş, ya da müttefiklerin silah ticaretini serbest bırakmalarından sonra satın alma yoluna gidilerek ihtiyaçlar karşılanmıştır⁴⁴.

Bu yollarla silah ve cephane bakımından Türk ordusu büyük taarruzdan önce oldukça donatılmış sayılırdı. Temmuz 1922 başlarında tüfek ve ağır makineli tüfek istenilen seviyeye gelmiş, eksikliği hissedilen topların tamamlanması için de Doğu ve Elcezire cepheleri kaynakları kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak silah ve cephane cinsinden ele ne geçti ise kullanılmak zorunluluğundan orduda silah birliği kalmamış, çok sakıncalı olan bu hali önlemek için bir birliğe aynı cinsten silahlar verilerek sorun çözülmeye çalışılmıştır.

40 Asım Gündüz, **a.g.e.**, s. 118

41 **Türk İstiklal Harbi VII**, çizelge 8

42 Aynı yer. Ayrıca bu cephelerin yardımlarının ayrı ayrı tablo dökümü için bakınız Aynı eser s.394-399

43 A. Şamsutdinov, Y.A. Bağirov, **Bir Karagün Dostluğu. Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, Çeviren: A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul, 1975

44 Kazım Özalp, **a.g.e.**, s. 220

Ulaştırma

Batı cephesi için Elcezire ve Doğu cephelerinden gönderilen, Sovyetlerden alınan yardımlar ile İstanbul'dan kaçırılan her türlü lojistik malzeme ve silah ve cephanenin Ankara dolaylarına nakli Sevkiyat ve Nakliyat Genel müdürlüğü sorumluluk alanı içerisinde bulunan Menzil müfettişlikleri, hat komutanlıkları ile Ankara merkez katarı emrinde bulunan 45 ulaştırma kolu ile sağlanmaktaydı. Ankara ve çevresinde toplanan bu silah, cephane ve savaş gereçleri ile diğer lojistik unsurların Batı cephesine ulaştırılması İstiklal harbinde başlı başına bir sorun olmuştur. Batı cephesinin ihtiyaç duyduğu lojistik desteklerden yiyecek ve yem daha çok Kayseri-Kırşehir-Yahşihan ve İzmit-Ankara karayolları ile donatım ve araç-gereçler İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Kalecik-Ankara güzergâhı ile cephane ihtiyacı da Samsun-Çorum-Yozgat-Yahşihan yolları ile Ankara ve dolaylarına aktarılarak buralara depo edilmiştir.

a-Demir Yolları

Lojistik faaliyetler kapsamında karşılaşılan en önemli sıkıntılardan biri, her hangi bir şekilde tedarik edilen ikmal maddelerinin cepheye ulaştırılmasında yaşanan güçlüktür. O dönemde en önemli ulaşım aracı tren olmakla beraber demiryollarının önemli bir bölümü işgal altındaki bölgelerdedir. İşgal altında olmayan bölgelerde ise elde yeteri kadar lokomotif ve vagon yoktur. Ankara-Biçer arasında olduğu gibi bazı hatlarda Yunan tahriplerinden dolayı güçlük ve tahriplerin yetersiz olarak onarılmalarından dolayı düşük kapasiteli bir ulaşım yapılabilmekte ve Biçer-Ağapınar demiryolu onarılamamış olmasından dolayı işletmeye kapalı durumdaydı.

Adana-Konya-Afyon demiryolunun Çay ve Kumrallı'ya kadar olan kısmında oldukça düzenli bir ulaştırma yapılıyordu. Eğridir-Dinar-Sütlaç-Çivril ve Sütlaç-Sarayköy demiryolu genel olarak işletmeye açıktı. Bu hattın Eğridir-Dinar kesiminde günde 15 vagonlu iki katar işlemekteydi. Söz konusu demiryollarının 1.Ordu harekât bölgesinde olması dikkate alınırca bu ordunun ikmalinde ne kadar önemli bir rol üstlendiği ortaya çıkacaktır⁴⁵. Ancak burada da kömür tedarik edilemediği için işletmede Toros ormanlarından sağlanan odun kullanılmaktadır. Hatta Taarruzdan kısa bir süre önce yanında Dışişleri Bakanı Y.

45 Bu dönem Demiryolları hakkında bakınız. Ziya Gürel, **Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989

Kemal olduğu halde cepheye giden Başkomutanın treni, kömürsüzlükten çayların etrafından kesilmiş söğüt kütüklerini yakarak Beylikköprü'ye kadar varabilmişlerdi⁴⁶. Ancak Demiryolları Genel Müdürlüğünün ve Behiç Bey'in aldığı tedbirlerle Büyük Taarruz öncesi demir yolları kapasitesi 600 ton ila 900 tona ulaştırılmıştır⁴⁷. Güney cephesinde elde edilen başarılar ve Sakarya zaferinin etkisiyle, Mersin demiryolu açılmış, lokomotiflerin ihtiyaç duyduğu yakıt bu yolla tedarik edilebilmiş, bu suretle, demiryolları Milli Mücadele içinde ordunun ihtiyaçlarını giderme konusunda büyük katkılar sağlamıştır.

b-Su Yolu

Büyük Taarruza hazırlık bağlamında ikmal ve lojistik destek bakımından kullanılan tek su yolu 1.Ordu bölgesinde bulunan Eğridir gölü olmuştur. Bu gölde bulunan mavna ve kayıkların cinsi ve nereden temin edildiğinin belirlenmesi⁴⁸ gölün nakliyat kabiliyetinin artırılması ve deniz vasıtalarının çoğaltılması⁴⁹ ve bu çerçevede alınacak tedbirlerin belirlenmesinden⁵⁰ sonra Batı cephesi Komutanlığınca bozuk olan iskeleler tamir edilerek burada bir nakliye müfrezesi kurulmuştur. Başlangıçta 5 mavna ve 20 kayıktan oluşan 108 tonluk taşıma kapasitesi Taarruz öncesi 400 tona çıkarılmaya çalışılmışsa da⁵¹ askeri durumdaki iyileşmeden dolayı bu gerçekleşmeyecek ve eldeki araçlarla her gün Höyük'e 120 ve Kaşıkara'ya 60 ton olmak üzere⁵² önemli bir nakliyat kapasitesiyle yetinmek durumunda kalınmıştır.

Böylece Akşehir istasyonuna Konya demiryolundan indirilen ikmal maddeleri Akşehir ve Yalvaç üzerinden Höyük iskelesine getiriliyor, buradan göl üzerinden işleyen araçlarla gölün kuzey kıyısında bulunan Aşağıkaşıkara'ya ve buradan da önceden belirlenen ikmal yolu üzerinden cephe gerilerine kadar ulaştırılıyordu⁵³.

46 Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 333–334

47 **Türk İstiklal Harbi, VII. cilt, İdari Faaliyetler**, s. 207

48 **ATASE Arşivi**, Sıra:13799, Kutu:1268, Gömlek:89, Adet:2, Tarih:22.10.1337

49 **ATASE Arşivi**, Sıra:13722 ve 13723, Kutu:1268, Gömlek: 87 ve 88, Adet:1, Tarih:21.10.1337

50 **ATASE Arşivi**, Sıra:8862, Kutu:1467, Gömlek:90, Adet:1, Tarih:20.10.1337

51 **ATASE Arşivi**, Sıra:4687, Kutu:1645, Gömlek:21, Adet:8, Tarih:24.08.1338

52 T.C.Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi, C V**, “Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı”, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 72

53 **Türk İstiklal Harbi, C II, 6.kısım, 1.Kitap**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s. 215

c-Kara Yolu

Sakarya ve öncesi savaşların hepsinde ordunun sıklet merkezi Ankara ve Eskişehir civarı iken Büyük Taarruz da ordunun ağırlığı Konya ve çevresine toplanmıştır. Bu bağlamda I.Ordu bölgesindeki ordu birliklerinin ikmal hizmetlerinde kullandığı başlıca yollar daha çok demir yolu bağlantılı olan kara yollarıdır. Akşehir-Yalvaç-Höyük-Höyük İskelesi yolunun Orkenez'e kadar olan kesiminin adi araba yolu olması ve bu yolun Sultandağlarına rastlayan kesimlerinin kış aylarında kar nedeniyle kapanması üzerine Batı cephesi komutanlığınca gerekli uyarılar yapılarak bu yolların onarılması ve ulaşımına açık tutulması konusunda gerekli tedbirler alınmıştır. Zira Akşehir'den Eğridir'e her gün 100.000 insan ve 35.000 hayvan için 200 ton iaş maddesi nakline gerek vardı. Bunun için 1400 tonluk nakliye vasıtasına ihtiyaç duyulmuşsa da menzil hattı komutanı Hamdi Bey'in elindeki vasıtalara 7500 devenin ilavesiyle ihtiyacın karşılanacağı umuluyordu⁵⁴.

Şuhut-Sandıklı yolu ve benzeri birçok yol ancak mekkâre ve deve kollarının gidiş gelişlerine müsaittir. Belki bu nedenle Fevzi Paşa 1921 Aralığında meclise bilgi verdiği konuşmasında 7500 deveye ihtiyaç duyulduğunu bunun için girişimlerde bulduklarını ve 3000 deve tedariki için ahalinin develerine müracaat ettiklerini söylemekte⁵⁵ ve Mustafa Kemal de aynı günlerde Rus elçisine bir-cik taşıt araçlarının develer olduğunu, develerin savaş kahramanları olduğunu belirtmekteydi.⁵⁶ Batı cephesi için gerekli ve Tekâlif-i Milliye bağlamında Batı Anadolu Menzil Müfettişliği mıntıkasından toplanan 3000 devenin miktarı az bulunmuş⁵⁷ ve Antalya, Muğla, Burdur gibi bölgelerden Başkomutanlık emri gereği⁵⁸ satın almalarla çok sayıda deve kolları oluşturulmuş⁵⁹ deve sahiplerin de askerlikleri tecil edilerek iaş masraflarının da taşıma ücretinden mahsubu ve biraz da ücret verilerek sağlanması kararlaştırılmıştır⁶⁰.

54 Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, s. 97

55 **TBMM Gizli Celse Zabıtları, III**, 15.cilt, 126. inikat,

56 Aralov, **a.g.e.**, s. 87

57 **ATASE Arşivi**, Sıra:14569, Kutu:1180, Gömlek:68, Adet:1,Tarih:30.10.1337

58 **ATASE Arşivi**, Sıra:1366, Kutu:1638, Gömlek,89, Adet:5,Tarih:5.01.1338

59 **ATASE Arşivi**, Sıra:1139, Kutu:1650, Gömlek:4, Adet:1, Tarih:26.12.1337 ve Sıra:1206, Kutu:1650, Gömlek:6, Adet:2, Tarih:30.12.1337

60 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Tarih:8.11.1921, Sayı:1176, Dosya:43-5, Fon Kodu:30..18.1.1,Yer No:4.36..7.

Büyük taarruza hazırlık döneminde motorlu taşıt ve benzin sıkıntıları ve yolların durumu, mevsim şartlarının elverişsizliği dikkate alınırsa bu deve ve mekkâre kolları ile Sivrihisar-Bolvadin-Çay-Dinar hattına yanaştırılan ikmal ve lojistik malzemelerinin menzil teşkilatları ve cephe için önemli katkılar sağladığı görülecektir.

Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü emrinde miri ve müteahhit otomobili olmak üzere 7 binek otomobili,42 kamyon ve 8 kamyonetten oluşan ve toplamda 144 ton taşıma kapasiteli bir motorlu araç kadrosu vardı⁶¹.Ordunun elinde bulunan araba ve motorlu taşıt sayısının yetmemesi üzerine ahali vasıtalarından istifade edilmeye çalışılmış, bu vasıtaların 50 km. dâhilinde kullanılması maksada kâfi gelmediğinden muharebe sona erinceye kadar ahali vasıtalarının istenilen yerlere kadar kullanılması kararlaştırılmış⁶² ihtiyacı karşılamak adına motorlu taşıma için de hizmet satın alma yoluna gidilmiştir⁶³.Haziran 1922 tarihli bir belgede 120 ton cephanenin ahali vasıtasıyla sevk edildiği⁶⁴ bildirilmekle beraber ücret düşüklüğü istenilen anda taşıma vasıtalarının temini konusunda zorlukların yaşandığını unutmamak gerekir. Özellikle Batı cephesi birliklerinin lojistik ihtiyacını daha kısa zamanda ve daha fazla kapasiteye ulaştırabilmek amacıyla yurt dışına sipariş edilmiş bulunan 140 adet Fransız kamyonunun Adana'da teslim alınarak⁶⁵ cepheye ulaştırılmasıyla birlik kaydırmalarında önemli bir rahatlama sağlanabilmiştir. Böylelikle Ağustos 1922 itibarıyla cephede, ikişer tonluk 95 ağır kamyon,1,5 tonluk 99 süratli kamyon,15 Kızılay hasta nakliye aracı,5 Kamyonet ve 14 binek otomobil olmak üzere 228 motorlu araç mevcuduna ulaşılmıştır⁶⁶.

Elde bulunan ve dışarıdan alınan uçak ve motorlu araçlar için akaryakıt ihtiyacı günden güne artmakta, soruna çözüm olarak iyi havalarda benzine 2/3 oranında gaz katılması dahi önerilmiştir⁶⁷.Batı cephesinin ihtiyacı olan 9 vagon benzin ve 2 vagon vakum yağı satın alınarak trenle Mersin'den Ereğli'ye getiril-

61 **Türk İstiklal Harbi, VII. cilt. İdari Faaliyetler**, s. 391

62 **ATASE Arşivi**, Sıra, 3460, Kutu:1600, Gömlek:9, Adet:4, Tarih:22.06.1338

63 Örneğin, **ATASE Arşivi**, Sıra:4410, Kutu:1629, Gömlek:12, Adet:2, Tarih:14.08.1338

64 **ATASE Arşivi**, Sıra3168, Kutu:1600, Gömlek:42, Adet:1, Tarih 05.06.1338

65 **ATASE Arşivi**, Sıra:3871, Kutu:1590, Gömlek:39, Adet:30, Tarih:19.07.1338

66 **Türk İstiklal Harbi, C VII**, s. 479

67 **ATASE Arşivi**, Sıra:966, Kutu:1576, Gömlek:7, Adet:2, Tarih:13.12.1337

miş⁶⁸ ve bunların Karaman, Akşehir, Bolvadin, Ereğli ve Konya gibi noktalarda depo edilmesi ve birlik ihtiyaçlarının buralardan sağlanması yoluna gidilmiştir.

Para Tedariki

Büyük Taarruza hazırlık dönemi baştan sona kadar büyük mali sıkıntıların çekildiği bir dönem olmuştur. Genel seferberliğin ilanından sonra silâh altına alınan ve sayıları 200.000'i geçen askerin yedirilmesi, giydirilmesi ve silahlandırılması yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç göstermiştir. Yukarıda değinildiği gibi Başkomutan M. Kemal Aralık 1921 de Mecliste yaptığı konuşmada ordunun istenen derecede teçhizatı, elbisesi, silahları itibarıyla cephanesi itibarıyla 45–50 milyon liraya ihtiyaç olduğunu, iç kaynaklarda bunu temin etmenin şimdilik mümkün olmaması nedeniyle dışarıdan temine çalıştıklarını vurgulamakta idi. Parasızlıktan subay maaşları bazen aylarca ödenemiyor, ödendiği durumlarda da yarım maaş ancak verilebiliyordu.⁶⁹

Tekalif-i Milliye'nin Sakarya savaşının kazanılmasında önemli katkıları olmuştu ama Ankara hükümetinin Büyük Taarruzu gerçekleştirebilmesi ve bunu başaracak biçimde orduyu teçhiz edebilmesi için daha büyük kaynaklara gereksinimi vardı. Her ne kadar 1922'nin ilk günlerinde ve Nisan ayında 4.600.000 altın ruble gibi önemli bir miktar Sovyetlerden alınmışsa da yeterli olmadı⁷⁰. Henüz yeni vergi döneminin gelmemesi ve bütün vergi alacaklarının da tahsil edilmesi dolayısıyla yaşanan kaynak sıkıntısı üzerine, dönemin Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey biraz da tehdit yollu bir yöntemle ihtiyaç duyulan 1,5 milyon lirayı Osmanlı Bankası Ankara şubesi müdürü Bojeti'den tahsil etmiştir⁷¹. 20.000 lira gibi cüzi olmakla beraber anlamlı bir başka yardımda Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilof tarafından yapılmıştır⁷². Taarruz öncesi son hazırlıklar için gereken miktar da M. Kemal'in kendi emrinde bulunan ve Osmanlı bankasında muhafaza edilen paradan 600 bin lira alınarak sağlanmıştır⁷³.

68 **ATASE Arşivi**, Sıra:4268, Kutu:1691, Gömlek:5, Adet:9, Tarih:08.08.1338

69 Büyük Taarruz öncesi mali durum Maliye Vekili Hasan (Saka) tarafından TBMM'de açıklanması için bakınız, **TBMM Gizli Celse Zabıtları, C 3**, 11 Nisan 1338 (1922), s. 198–214

70 Muharrem Güneş, a.g.t., s.118

71 Sebahattin Seleğ, **Anadolu İhtilali**, Cem Yayınları, İstanbul, 1973, s.138

72 **ATASE Arşivi**, Sıra:11477, Kutu:1537, Gömlek:79, Adet:1, Tarih:19.04.1338

73 Kazım Özalp, **a.g.e.**, s. 233

TBMM, ordunun eksikliklerini tamamlaması için bütün kaynakları zorlayarak Mart, Nisan ve Mayıs aylarında bir dizi yasal düzenleme yoluna giderek Maliye bakanlığı tarafından önceden hazırlanmış gelir artırıcı kanun tekliflerini bu dönemde mecliste hızla yasalaştırdı. Bunlar;

Sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutularından alınan tüketim vergisinin ve cezalarının artırımı,(15 Nisan 1922/215 sayılı Kanun)

Şeker, çay, kahve ve petrolden alınan tüketim vergisi miktarının artırılması ve vergi kapsamının genişletilmesi,(19 Nisan 1922/217 sayılı Kanun)

Su ve Kara avı vergilerine zam,(16 Nisan1922/ 218 sayılı Kanun)

Konsolosluk harçlarının nispetlerinin artırılması,(16 Nisan 1922/219 sayılı Kanun)

Kibrit ve Sigara kâğıdından alınan tüketim vergisine zam,(16 Nisan 1922/ 220 ve 221 sayılı Kanun)

Para cezalarının artırılması, damga vergisi, tekel gelirleri ve BMM tarafından çıkarılan vergi kanunları dışında kalan bütün gelir kanunlarında, tüzük ve kararnamelerde yer alan para cezaları beş katına çıkarıldı.(17 Nisan 1922/222 Sayılı Kanun)

Reji idaresi ambarlarına konulan tütünlerden ambar ücreti alınmasına devam edilmesi,

Deniz taşıtları vergisi ile tüm deniz taşıtlarından müruriye resmi, vize resmi, şehriye resmi, tayfa tezkeresi ve sened-i bahri harcı olmak üzere beş ayrı vergi alınması.(15 Nisan 1922/216 sayılı Kanun)

Askeri ulaştırma yükümlülüğü kanunu. Özellikle bu yasa Büyük Taarruz için hazırlanmakta olan ordunun en önemli ihtiyaçlarından birini karşılamak amacıyla hazırlanmıştır. Buna göre,1922 mali yılına bir defaya mahsus olmak üzere askeri ulaştırma adı altında parasal bir yükümlülük konulmuştur. Yasaya göre ulaştırma yükümlülüğü maktü ve nispi olmak üzere ikiye ayrılmış, maktü bölüm her kişi için aynı olup kişi başına 50,şehir ve kasabalarda 100 kuruştur. Nispi bölüm ise, Bina, arazi ve gelir vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre %10 ile %20 arasında değişiyor. Bu yasanın 12.maddesine göre 5 numaralı Tekâlifi Milliye emri yürürlükten kaldırılmıştır. Zira bu yasa ile ordu elindeki taşıtlar ile kendi ikmalini bir dereceye kadar yapar hale geldiği için bu emir bütçeye gelir sağlayacak bir vergi biçimine dönüştürülmüştür.

Öte yandan bu yasanın 8.maddesi gereği menzil bölgelerinde belirli bir süre için Bakanlar Kurulu kararıyla rayiç bedel üzerinden peşin ücretle bütün taşıt araçları çalıştırılabileceği gibi menzil sınırına 50 km. yakınlıktaki bölgelerde bulunan taşıt araçlarına da başvurulabilecektir. Bu bağlamda Taarruzdan hemen önce süresi biten bu uygulama 2 ay daha uzatılarak⁷⁴ ulaştırma hizmetlerinin gerçekleşmesine önemli bir katkı sağlanmıştır.

Düşman işgalinden Kurtarılan Yerlerden Kaçan Halkın Taşınır ve Taşınmaz mallarının Yönetimi hakkında Kanun ile de düşmanla birlikte kaçan Rum ve Ermeni azınlıkların geride bıraktıkları mallara el konulması öngörülmekte idi.(20 Nisan 1922/224 sayılı Kanun)

Askerlikten tecil vergisi. Savaş boyunca silâh altına alınmaları geri bırakılan askeri işe malları müteahhitleri, posta müteahhitleri ve sürücülerini, değirmenci ve fırıncılar, harman makineleri makinistleri, demiryollarında askeri imalathanelerde liman ve deniz taşıtlarında çalışanlar, doktor, veteriner, eczacı, mimar ve müteahhitlerden, sivil hizmetlerde yararlanılması öngörülenlerden vergi alınmasına karar verildi.(2 Mayıs 1922/228 sayılı Kanun)

Kurtuluş savaşının toplam harcamalarını 147 milyon lira olarak tahmin eden Vedat Eldem'e göre bu finansmanın %63.9'u bütçe gelirlerinden, %6.8'i bütçe dışı kaynaklardan, %15.7'si el koymalardan, %4.8'i bağışlardan ve %8.8'i Sovyet yardımlarından sağlanmıştır.⁷⁵

Sağlık alanında ikmal

Büyük taarruza hazırlık bağlamında sıhhi müesseselerin noksan personeli ve malzemesinin acele ikmali konusunda büyük bir çaba içerisine girilmişti. Gülhane'de stajda bulunan doktor adaylarının eğitim ve öğretimi iki ay kısaltılarak sınavları sonrasında Anadolu'ya katılmaları, ayrıca İstanbul'da bulunan işe yarar ve rütbeleri Yarbaydan aşağı doktorların celpleri ivedilikle sağlanmıştır.

Hilali Ahmer tarafından tedarik edilen ufak kamyonlar yaralı nakline yarayacak surette değiştirilerek bir yaralı nakliye müfrezesi oluşturularak cephe emrine gönderilmiştir.

74 **ATASE Arşivi**, Sıra: 4435, Kutu:1600, Gömlek:10, Adet: 6, Tarih:15.08.1338

75 Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", Editör: Osman Okyar-H.Ünal Nalbantoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 404

Savaşın ağırlık merkezinin güney kesimi olacağı varsayılarak yaralıların Konya ve Adana civarındaki hastanelere nakli lüzumu dikkate alınarak buralarda 20–30 bin yaralıyı barındıracak şekilde yatak sayısının artırılması yoluna gidilmiş, Kayseri ve Niğde’de 1000’er, Adapazarı’nda 500 yataklı hastaneler açılmıştır. Sıhhiye depolarının eksiklikleri yine Hilali Ahmer aracılığıyla İstanbul’da yapılan satın almalar yoluyla ecza ve sıhhiye malzemeleri getirilmiştir.

Aralık 1921 de Batı cephesinde aniden iskorbüt vakası baş göstermişse de, Adana ve Antalya’dan bol miktarda sebze, sirke, limon ve narenciye tedarik edilerek birliklere dağıtılmış ve hastalığın önüne geçilmiştir.

Sonuç

Milli Mücadele tarihinin kırılma noktalarından biri olan Sakarya savaşı sonrasında Türk ordusunun kesin sonuçlu bir taarruza geçeceği planlanmış ve bu amaçla seferberlik ilan edilmiş ise de Batı cephesinin yeniden yapılandırılması bağlamında oluşturulan 1.Ordu komutanlığına getirilen Ali İhsan Paşanın incelemeleri, Genelkurmayın ve Başkomutan M.Kemal Paşanın yerinde tespitleri böyle bir taarruz öncesi ordunun lojistik açıdan desteklenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

Bu amaçla 10 Ekim 1921-30 Temmuz 1922 tarihleri arasında yapılan personel ikmali ile Batı cephesi birlikleri 200.000’e yaklaşmış, bu defada bu kadar muazzam bir kitlenin günlük iâşesinin temin edilerek cepheye ulaştırılması, giydirilmesi, teçhiz edilmesi ve bütün bunlar için gereken parasal kaynakların yaratılması Büyük Taarruz öncesi en önemli temel sorun olmuştur.

TBMM Hükümeti bütün kaynak ve imkânları zorlayarak içeriden ve dışarıdan temin ettiği başta silah, cephane ve her türlü lojistik malzemeyi büyük bir organizasyon ve fedakârlıkla cephede en uç birimlere kadar ulaştırmayı başarmış ve başta Büyük Taarruz olmak üzere Milli Mücadelenin kazanılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

Aralov, S.İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Çeviren Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.

Atakan, Rauf, “Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz ve Takip Harekâtında İdari Faaliyetler ve Lojistik”, **Büyük Taarruzun 70.Yılı Armağanı**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Eldem Vedat, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, Editör: Osman Okyar-H. Ünal Nalbantoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 373-405

Ercal, Şükrü (Haz.), **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C IV, Kısım I**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri Dönemi (23 Nisan 1920–29 Ekim 1923), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Gündüz, Asım (Garp Cephesi Kurmay Başkanı), **Hatıralarım**, Derleyen ve Yazan: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

Güneş, İhsan, “Büyük Taarruz Öncesi Diplomatik Hazırlıklar” **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C 1, S 1, Ocak 1999, s. 68–82

Güneş, Muharrem, “**Büyük Taarruz Öncesi Askeri Hazırlıklar**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2002.

Gürel, Ziya, **Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

İnönü, İsmet, **Hatıralar I. Kitap**, (Yayıma Hazırlayan. Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Köylü, Murat, “**1919–1922 Döneminde Türk Ordusu İkmal Sistemi İle Yunan İkmal Sisteminin Karşılaştırılması**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, 1990.

Özalp, Orgeneral Kazım, **Milli Mücadele 1919–1922, C I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım, C 5**, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1951.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Cem Yayınları, İstanbul, 1976.

Sonyel, Selahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

Şemsutdinov, A.-Bagirov, Y.A., **Bir Karagün Dostluğu.Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri**, Çeviren: A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul, 1975.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, 17 Mart 1337–25 Şubat 1338, İş Bankası Yayını, Ankara, 1985.

T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi VII. cilt, İdari Faaliyetler** (15 Mayıs 1919–2 Kasım 1903), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kısım 6, Kitap 1**, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921–31 Temmuz 1922), Ankara, 1967.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi, C V**, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

Türkman, Sayım, **“Kurtuluş Savaşında Batı Cephesinde İaşe”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1997.

Yazman, Şevki, **İstiklal Savaşı Nasıl Oldu**, Kenan Basımevi, İstanbul, 1938.

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Neşriyat, C 6, İstanbul, 1985, sayfa 2092.

ZAFERE GİDEN YOLDA “HARP ENCÜMENİ”NİN ROLÜ

Suat AKGÜL*

ÖZET

Memleket içinde cephelere, özellikle Batı Cephesine uzak bölgelerde bulunan orduya ve halka yetecek iaşe maddelerini satın alarak limanlara ve istasyonlarına getirmek, buradan cephe gerilerine göndermek ve cephe ambarlarına depolamak, o günkü taşıma imkânlarının ve eldeki paranın azlığı nedeniyle bir takım tedbirlerin alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 14 Ocak 1922 tarihli toplantısında ordu ikmal işlerinin daha uygun bir şekilde yürütülmesi, sıraya konması ve çabuklaştırılması için Başkomutanın başkanlığında bir Harp Encümeni'nin kuruluşuna karar verilmiştir. Bu encümenin görevi, orduların takviyesi ve ulaştırma hizmetlerinin düzenlenmesinde diğer bakanlıklar ile ilgili işlemleri en etkili ve uyumlu bir şekilde yapmak olarak tespit edilmiştir. Millî Savunma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı encümen başkanları da Harp Encümeni'nin üyeleri olarak görev almışlar, Levazımat-ı Umumiye Dairesi Başkanı da genel sekreter olarak görevlendirilmiştir. Harp Encümeni, 22 Ocak 1922 tarihinden 15 Temmuz 1922 tarihine kadar devamlı ve muntazam toplantılar yaparak ordunun iaşe, giyecek ve teçhizat işlerini düzenlemeye çalışmıştır.

Başkomutan Mustafa Kemal ATATÜRK, Harp Encümeninin görevini; *“Geleceği önceden görmek ve buna göre tedbirler almak, alınacak tedbir Bakanlığın yetkisi dışında kalmışsa bunu Harp Encümenine sevk etmekle beraber karar alınana kadar yine mümkün olanı yapmak lazımdır. Bundan başka Harp Encümeni bir vaziyet karşısında çözüm bulmak değil, ait olduğu bakanlıklar tarafından bulunan çözümlerin doğruluğunu görüş-*

---

* Dr., Öğ.Alb. ATASE Arşiv Müdürü.

mek ve ne şekilde uygulanacağını tespit etmekle sorumludur.” şeklinde ifade etmiştir.

Tamamı Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivindeki belgelerden hazırlanan bu bildiri; Harp Encümeni adı altında yapılan toplantılar ve alınan kararlar, kararların ilgili makamlara tebliği, yurt içi ve yurt dışından yapılan alımlar, bu alımlar için gerekli olan paranın tedariki, ambarlara depolama ve gerilerden cepheye ne şekilde nakliyat yapılacağı gibi hususlar bütün yönleri ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harp Encümeni, Batı Cephesi, Nakliye, Tedarik, Milli Savunma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Başkomutan, Mustafa Kemal ATATÜRK.

“THE ROLE OF COUNCIL OF WAR” ON THE WAY TO VICTORY

ABSTRACT

Lacking of means of finance and transportation hindered the dispatch of critical arms and ammunition to the fronts, especially to the Western Front. In its meeting on January 14, 1922, the government decided to found a Council of War aiming at accelerating, regulating, and echeloning the shipping of supplies to the army, thereby establishing an effective line of communication among the relevant ministries, under the chairmanship of the Commander-in-Chief. Chiefs of Commissions set up within the Ministry of National Defence, Ministry of Finance, and General Staff were the members of the Council of War. The Chief of Quartermaster Corps was appointed as the Secretary General to the Council. The Council adroitly coordinated the rationing, clothing, and armament requirements of the army from January 22, 1922 to July 15, 1922.

Commander-in-Chief Mustafa Kemal ATATÜRK defined the task undertaken by the Council of War as: *“Foreseeing the future and taking due measures, should the measures taken ever exceed the scope of the ministries the issues ought to be brought before the Council for a unanimous decision, while they are still making their best efforts to solution. Moreover, the Council is not given the duty of evaluating the correctness of the decisions made by the relevant ministries and their due executions.”*

Considering the long lasting milieu of war – Tripoli, Balkans, World War I, and the Turkish War of National Independence – the Council of War, func-

tioning under extremely difficult conditions, executed its objectives during a seven-month preparation phase of the Great Offensive successfully. This article aims at a close study of the documents, found at the Turkish General Staff ATA-SE Archives, pertaining to the decisions taken by the Council of War, correspondences among the relevant authorities, international and domestic purchases made, meeting of the financial means, supplying of equipment's, and to their means of transportation to the battlefronts.

Key Words: The Council of War, The Western Front, The shipping, Supply, Ministry of National Defence, Ministry of Finance, Chief of General Staff, Commander-in-Chief, Mustafa Kemal ATATÜRK.

GİRİŞ

Başkomutan olarak ATATÜRK, TBMM'nin 26 Aralık 1921 tarihli Gizli Oturumunda ordunun kuvvetlenmesi, muhtaç olduğu araç ve gereçlerin tamamlanması hakkında soru ve gensorular sebebiyle yaptığı konuşmada: *“Amacımız mutlaka, karşımızda bulunan Yunan ordusunu mağlup edecek derecede kuvvetli ve donanmış ordu meydana getirmektir.”*¹ demişti.

4 Ocak 1922 tarihli Gizli Oturumda ordunun sevk ve idaresi ile ilgili tenkitlere karşı verdiği cevapta: *“Orduya ait yaptığımız işleri kontrol için Meclis'in bir encümen teşkil etmesinde bir mahzur görmem. Fakat bu encümen benim başkanlığım altında olur.”* diye konuşmuştu.

9 Ocak 1922 tarihinde Fevkalâde Harp Encümeni kurulmasıyla ilgili kanun teklifi nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda ise yaptığı konuşmada: *“Şunu açıkça söylemek istiyorum ki, gerçekten böyle bir fevkalâde encümenin sizin arzu ettiğiniz şeyleri yapacağına ben emin değilim. Yapılmış ve yapılacak olan işleri görmek için bunun kurulmasına taraftarım. Bu encümen de görecektir ki, azamî derecede yapılacak iş, ancak yapılabilen işlerden ibarettir. Bunu görecekler ve Yüksek Heyetinizi bu suretle tatmin edeceklerdir.”*² demektedir.

Bu gelişmeler üzerine Harp Encümeni, 14 Ocak 1922'de Başkomutan ATATÜRK başkanlığında kuruldu ve 22 Ocak 1922 tarihinde Ankara'da ilk toplantısını yaptı.

1 TBMM Basımevi, **TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II**, Ankara, 1980, s. 541-543.

2 TBMM Basımevi, **TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II**, Ankara, 1980, s. 606-607.

Harp Encümeni; 22 Ocak, 13 Şubat, 19 Şubat, 22 Şubat, 26 Şubat, 13 Mart, 19 Mart, 28 Mart, 2 Nisan, 9 Nisan, 19 Nisan, 29 Nisan, 8 Mayıs, 27 Haziran, 15 Temmuz 1922 tarihlerinde toplam 15 toplantı yapmıştır. Bu toplantılarda önce Encümene intikal eden talepler görüşülüyor sonra da alınan kararlar ilgili mercilere tebliğ ediliyordu.³

HARP ENCÜMENİ'NİN İLK TOPLANTISI: 22 OCAK 1922⁴

Harp Encümeni'nin ilk toplantısı 22 Ocak 1922 Pazar günü yapılmıştır. Burada; Levazım Dairesi tarafından ordunun iaşesi için alınması gereken tedbirler hakkında düzenlenen kararlar uygun bulunmuş, 1 Numaralı Başkomutanlık Emri olarak ilgililere tebliğ edilmiştir. Buna göre Batı Cephesinin iaşesini sağlamak maksadıyla uygulanması gereken talimat şöyle idi:

“1. Merkez Satın Alma Komisyonu Başkanı Binbaşı Halit Bey'in başkanlığında bir subay ve bir kâtipten oluşan bir komisyon, Ankara Maliye veznesinden verilecek 50.000 lira ile 23 Ocak 1922'de doğruca Şereflikoçhisar'a gidecek ve orasını merkez yapacaktır. Mahallî maliye ve mülkiye memurları bu komisyona katılacaklardır.

Kırşehir Hat Komutanı Binbaşı Rıza Bey bu komisyona bağlı olacaktır. Komisyonun görevi, Şereflikoçhisar ve Kırşehir civarında ne kadar buğday ve arpa bulabilirse satın alarak ücretli halk vasıtalarıyla Sarayönü'ne getirmektir. O civardaki menzil ve asker alma müesseseleri, satın alma ve sevkiyat hususlarında komisyon başkanlığından alacağı emirleri noktası noktasına yerine getirmeye mecburdur.

2. Aksaray Mutasarrıfının başkanlığında mahallin en büyük askerî amiri ile diğer kişilerden oluşan bir satın alma komisyonu kurulacak ve 22 Ocak 1922 günü bu komisyon emrine Maliye Bakanlığı tarafından 50.000 lira nakden verilmiş olacaktır.

Komisyon, bir taraftan Aksaray aşar ve Tekâlif-i Milliye ambarlarında bulunan zahireyi, diğer taraftan da peşin para ile alınan buğday ve arpayı ücretli araçlarla Ereğli İstasyonuna sevk etmiş olacaktır.

3 **Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş)**, İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH):19, Kutu (K):1538, Belge (B):111-1/56.

4 **ATASE Arş**, İSH:19, K:1538, B:111-1.

3. Niğde Mutasarrıfının başkanlığında mahallin en büyük askerî amiri ile diğer kişilerden oluşan bir komisyon kurulacak ve bu komisyon emrine 22 Ocak 1922’de 50.000 lira nakden verilmiş olacaktır. Komisyon, bir taraftan mahallî aşar ve Tekâlif-i Milliye ambarlarındaki zahireyi Ulukışla İstasyonu’na ücretli vasıtalarla getirecek ve bir taraftan da mahallinde peşin para ile buğday ve arpa satın alarak aynı şekilde Ulukışla’ya sevk edecektir.

4. Yukarıdaki üç maddede adı geçen komisyonlar tam yetkili olacaklar ve her komisyon, günlük en az 15 ton zahireyi kendisi için belirlenen istasyona getirmiş olacaktır.

5. Konya Valisinin emri altında yapılan zahire alımları için Maliye Bakanlığı tarafından haftalık ayrılan 100.000 lira 150.000 liraya çıkarılacaktır.

6. Konya demiryolu hattının Batı Cephesi adına yapacağı nakliyattaki azami kapasiteyi sağlamak için batıdan doğuya doğru yapılan zahire nakliyatına tüccarlar için vagon verilmeyecektir.

7. Konya’da alımların daha sıkı ve kapsamlı bir şekil almasını sağlamak için satın alma başkanlığı Vali Paşa tarafından üstlenilecek ve menzil müfettişi üye sıfatıyla bu komisyonla dâhil olacaktır. Haftalık olarak ayrılan 150.000 liranın 130.000 lirasıyla yalnız arpa ve buğday, 20.000 lirasıyla et ve kuru sebze alınacaktır.

8. Maliye Bakanlığı Adana’da mevcut 300 ton fasulyenin alımı için 22 Ocak 1922 günü 30.000 lirayı nakit olarak Adana’da hazırlayacak, Adana Muhasebecisi ile Adana Satın Alma Komisyonundan oluşan heyet, satın alınan kuru sebzeyi derhâl Konya’ya gönderecektir.

9. Dinar, Burdur, Isparta, Denizli Mutasarrıflarının başkanlığındaki satın alma komisyonları, satın alma görevini daha etkin şekilde yapacaklardır. Maliye Bakanlığı 22 Ocak 1922 gününden itibaren bu komisyonlara her hafta onar bin lira verecek şekilde tedbirler alacaktır. Komisyonlar tarafından buğday ve arpa satın alınarak hat boylarındaki askerî ambarlara teslim edilecektir. Adı geçen komisyonlar paranın gelmesini beklemeyerek derhâl alımlara başlamalıdır.

10. Bunlardan başka 22 Ocak 1922’den itibaren Maliye Bakanlığı Kocaeli Grubu emrine nakden 10.000 lira verecek, bu para ile Grup, İzmit ve Bolu Mutasarrıflarının almaya başladıkları 1.000 ton arpadan başka olarak etlik vesaire olarak kendi ihtiyacını karşılayacaktır.

11. Maliye Bakanlığı, 22 Ocak 1922'den itibaren Sivrihisar Grubuna her hafta 10.000 lira verecek ve Grup bölgesinde dağıntık olan zahireyi satın alarak askerî ambarlara teslim edecektir.

12. Maliye Bakanlığı, 22 Ocak 1922'den itibaren düzenli olarak haftada 50.000 lirayı Batı Cephesi emrine verecek, Cephe bu parayı ordulara paylaştırarak bölgedeki saman ve et alımına ayıracaktır.

13. Maliye Bakanlığı, 22 Ocak 1922 tarihinden itibaren haftalık Merkez Satın Alma Komisyonu emrine -bugün yapılagelen alımlar hariç olmak üzere- 40.000 lira verecek ve bu para ile merkezde alınacak arpa, et ve kuru sebze Sivrihisar Grubuna gönderilecektir.

14. 22 Ocak 1922'de Antalya ve Silifke Mutasarrıflarının başkanlığında mahallin en büyük askerî memurlarının katılımıyla diğer kişilerden oluşan bir komisyon kurulacak ve bu komisyonların emrine arpa ve buğday alınması için ellişer bin lira verilecektir. Yapılan alımlar Silifke ve Antalya'da askerî ambarlara depolanacak ve yine 22 Ocak 1922'de Batı Anadolu Menzil Müfettişliği emrine verilecek olan 50.000 liralık nakliye parasıyla deniz yolu kullanılarak Mersin'e ve Mersin'den trenle Konya'ya sevk edilecektir.

15. Niğde, Aksaray ve Şereflikoçhisar Satın Alma Komisyonlarının günlük olarak hat boyuna getirecekleri on beşer ton zahirenin beşer tonu mutlaka un halinde olacaktır.

16. Bu emirde adı geçen satın alma komisyonları, Tekâlif-i Milliye ve küçük ve büyük baş hayvan fazlasını azami süratle ve tam yetki ile alacaklar ve aşar fazlasını da hacizli olsun ya da olmasın hat boylarına getirerek askerî ambarlara devredeceklerdir.

17. Niğde, Aksaray, Şereflikoçhisar, Antalya, Silifke Satın Alma Komisyonlarına bu defalık verilen paralarla ne kadar alım ve nakliyat yapıldığı gelecek için bir ölçü olacak ve bu ölçüye göre paranın bitmesinden bir hafta önce Maliye Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığının göstereceği lüzum üzerine komisyonlar emrine istenilen parayı verecektir.

18. Bu emirle kurulan veya takviye edilen Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde, Antalya, Silifke, Konya, Burdur, Isparta, Dinar, Denizli Satın Alma Komisyonları bölgelerinde bulunan bütün nakliye araçlarını iaşe maddelerinin nakliyatında aşağıdaki şekilde kullanacaklardır:

a) Daha önce verilen 5 Numaralı Başkomutanlık Tekâlif-i Milliye emri gereği her nakliye aracı sahibi ayda 100 km’lik bir askerî nakliyat yapmaya mecburdur.

b) 100 km’lik nakliye mükellefiyeti verilen her mükellefe satın alma komisyonları kilo başına saatte üç para nakliye ücreti vereceklerdir.

100 km mükellefiyeti olan nakliye aracı sahipleri, mükellefiyeti haricinde yapacağı zahire nakliyatı için kilo başına komisyondan saatte beş para nakliye ücreti alacaktır.

c) Nakliye aracı olmayan ve fakat başka şekilde ticaret yapan her fert de nakliye araçları olan mükellefler gibi araç tutarak “a” fıkrasında belirtildiği şekilde zahire nakletmeye mecburdur.

Bu kişilerin gelir durumlarına göre nakliye araçlarının miktarının tespiti mahallî satın alma komisyonlarının görevidir.

ç) Şerefikoçhisar ve Aksaray Satın Alma Komisyonları gerek görürlerse Kırşehir Mutasarrıfından Kırşehir livası nakliye araçlarını aynı şekilde kullanmak için talep eder ve bu talep Kırşehir Mutasarrıflığınca derhâl yerine getirilir.

d) Nakliyatta kesinlikle adaletsizlik yapılmaması, görev dağılımına uyulması ve ücretlerin düzenli olarak ödenmesinden adı geçen satın alma komisyonları sorumludur.

19. Sahillerde ve demiryollarında askerî ambarlara getirilen zahireler askeriye tarafından döküm halinde teslim alınır. Köylünün çuval, teneke, sandık gibi araç gereci hiçbir sebep ve suretle ambarlara alınmaz. Bunun için Batı Anadolu Menzil Müfettişliği gerekirse kendisine verilen 50.000 lira nakliye parasından harcayarak zahire teslim alacağı istasyon ve iskelelerde çuval, teneke, sandık gibi araç gereci hazır bulundurmakla yükümlüdür.

20. Bu emirde adı geçen her komisyon günlük olarak Levazım Dairesine dört maddeli bir rapor verecektir. Bu raporun 1’inci maddesinde 24 saat içinde yapılan alımlar, 2’nci maddesinde aşar ve Tekâlif-i Milliye’den yapılan tahsilat, 3’üncü maddesinde istasyon ve iskelelere sevkîyat, 4’üncü maddesinde ertesi güne devreden kendi ambar mevcutlarına ait bilgiler yer alacaktır.

21. Satın alımlar sırasında işini aksatan veya nakliyatta ağır davranan mülkî ve askerî memurlar ile kendisinde satın alınabilecek zahire olduğu hâlde saklayan çiftçiler, Konya’da kurulacak Divan-ı Harb-i Örfiye sevk edilecekler ve bu gibileri Askerî Ceza Kanununda yer alan muharebe sırasında verilen emri dinlememek, yerine getirmemek suçlarıyla yargılanarak cezalandırılacaklardır.

22. Bu emir; Maliye, Millî Savunma, İçişleri, Bayındırlık, İktisat Bakanlıklarıyla, Batı Cephesi Komutanlığına, Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine, Aksaray, Niğde, Antalya, Silifke, Isparta, Burdur, Dinar, Denizli Mutasarrıflıklarına, Adana ve Konya Vilayetlerine tebliğ edilmiştir.”

Batı Cephesinin iaşesi için Millî Savunma Bakanlığı tarafından alınan 29 Aralık 1921 tarih ve 3061 sayılı kararların derhâl uygulamaya konulması gerektiğini belirten Encümen, bu kararını 1 Numaralı Başkomutanlık Emri olarak 23 Ocak 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan Mustafa Kemal imzasıyla yayınladı. **1 Numaralı Başkomutanlık Emri**'ne göre:

“1. Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde, Dinar, Burdur, Denizli, Bolu, İzmit, Sivrihisar ve Konya'da birer komisyon kurulacaktır.

2. Her komisyon mahallin en büyük mülki amirinin ve Konya'da bizzat Vali Paşa'nın başkanlığı altında mahallin en büyük askerî amiriyle idare meclisi ve belediyenin birlikte seçecekleri bir üye ile mahallin en büyük maliye memurundan oluşacaktır. Konya'daki Komisyona askeriyeden Asker Alma Heyeti Başkanı, Şereflikoçhisar'daki Komisyona da Millî Savunma Bakanlığı Merkez Satın Alma Komisyonu Başkanı katılacaktır. Komisyonlara gerektiği kadar kâtip, mülkiye ve askeriyeden tayin edilecektir.

3. Maliye Bakanlığı 24 Ocak 1922'den itibaren aşağıdaki paraları geciktirmeden ödeyecektir.

a) Haftada 150.000 lira Konya Komisyonu emrine verilecektir. Bu paranın 130.000 lirasıyla buğday ve arpa, 20.000 lirasıyla et ve kuru sebze alınacaktır. Ayrıca 15 gün içinde yine Konya Komisyonu emrine daha fazla buğday ve arpa alınması için bir defaya mahsus olmak üzere 100.000 lira verilecektir.

b) Dinar, Burdur, Denizli Komisyonları emrine haftalık onar bin lira verilecek ve bu para ile yalnız arpa ve buğday satın alınacaktır.

c) Maliye, haftalık Kocaeli Grubu emrine 10.000 lira verecek ve bu para ile Grup; et, kuru sebze ve saman alacaktır. Bolu ve İzmit Satın Alma Komisyonlarına, alımı önceden kararlaştırılan beşer yüz bin kilo arpa ile Grubun eksik kalacak ekmeçlik ve yemekliğinin alınması için Maliye, ayrıca para verecektir.

ç) Yine haftalık olarak Maliye, Eskişehir Satın Alma Komisyonu emrine Sivrihisar bölgesinde bulunan dağınık arpa ve buğdayın alımı ve askerî ambarlara depolanması için 8.000 lira, et ve saman alımı için 2.000 lira, ayrıca ihtiyat

hazırlıklarını temin için Ankara Merkez Satın Alma Komisyonu emrine haftalık 40.000 lira verecektir.

d) Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde Komisyonları emrine Maliye Bakanlığı bir defaya mahsus olmak üzere Ellişer bin lira ödeyecektir. Daha sonra bu komisyonlara ne kadar para verileceği ilk verilen para ile yapılan alım ve nakliyata göre tespit olunacaktır. Bu tespit Millî Savunma Bakanlığına ait olacak ve adı geçen Bakanlıktan bildirilince Maliye, daha sonraki ödemeleri derhâl güvence altına alacaktır.

e) Maliye Bakanlığı düzenli olarak haftada 60.000 lirayı Batı Cephesi emrine verecek ve Cephe bu para ile uygun göreceği ordular bölgesinde saman, etlik, ekmeklik ve yemlik satın alacaktır.

f) İstasyonlarda teslim alınacak erzak için Levazım Dairesi emrine sandık, teneke, çuval gibi edevatı tedarik etmek üzere derhâl 30.000 lira verilecektir.

g) Bütün satın alımlar komisyonlar tarafından nakit ödemelerle yapılacaktır.

4. Depolama ve nakliyat aşağıdaki gibi yapılacaktır:

a) Bolu ve İzmit Komisyonlarıyla Kocaeli Grubunun yapacağı alımlar, adı geçen Grup Komutanlığının belirleyeceği mahallerde ve 3061 sayılı karara göre toplanacaktır.

b) Eskişehir Komisyonunun alımları, Grup Komutanının belirleyeceği yerlerde toplanacaktır.

c) Konya, Burdur, Dinar, Denizli Komisyonlarının alımları, en yakın demiryolu hatları boyundaki askerî ambarlara derhâl teslim edilecektir.

ç) Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde Komisyonlarının alımları, öncelikle Sarayönü, Konya, Ereğli ve Ulukışla İstasyonlarında askerî ambarlara teslim edilecektir. Gerekirse bu komisyonlar en yakın istasyonlara da teslimat yapabilirler. Bu takdirde teslim edecekleri istasyonları derhâl Batı Anadolu Menzil Müfettişine bildirirler.

5. Bu emirle kurulan komisyonlar, özellikle nakliyat işlerini yürütmekten sorumludurlar. Aldıkları erzak, mutlaka demiryolu hat boylarında, Kocaeli ve Sivrihisar Grupları için Grup Komutanlarının göstereceği yerlerde en kısa zamanda askeriye teslim edilmiş bulunmalıdır.

6. Şereflikoçhisar, Aksaray, Niğde Komisyonları günlük olarak en az on beşer ton zahireyi Konya hattı boyunda teslim mecburdurlar. Her komisyonun

hat boyunda teslim edeceği on beşer ton zahireden beşer tonunun mutlaka un halinde olması gereklidir.

7. İstasyonlarda askeriye tarafından erzak alındıktan sonra, köylünün sandık, teneke, çuval gibi edevatı derhâl kendilerine iade edilecektir.

8. Komisyonların satın alacakları zahirenin istasyonlara nakline nakliye aracı olan bütün halk mecburi olarak katılacak ve katılım şekli komisyonlar tarafından tespit olunacaktır. Nakliye aracı olmayan tüccar ve servet sahiplerinin de bu vazifeye katılımını komisyonlar uygun şekilde sağlayacaklardır. Nakliye ücreti, mahallî değerine göre komisyonlar tarafından tespit edilecek ve nakillere komisyonlar tarafından peşin olarak üçüncü maddede belirtilen paralardan ödeme yapılacaktır. Satın alınan zahirenin vasıtasızlık yüzünden ötede beride uzun süre kalmaması için komisyonlar alımlarını nakliye vasıtaları tedarikiyle birlikte yapacaklardır.

9. Maliye Bakanlığı kuru sebze alımları için Adana Muhasebeciliği emrine 30.000 lira verecek ve Muhasebeci ile Adana Satın Alma Komisyonunun birlikte alacakları kuru sebze süratle Konya'ya nakledilecektir.

10. Satın alımlarda ve nakliyatta kesinlikle adaletsizlik yapılmamasından ve ücretlerin düzenli bir şekilde ödenmesinden komisyonlar sorumludur.

11. Şereflikoçhisar ve Aksaray Komisyonları nakliye vasıtaları ve satın alma hususunda Kırşehir Mutasarrıflığından yardım isteyebilirler. Böyle bir talep karşısında Mutasarrıflık ve Kırşehir Hat Komutanı bütün kuvvetleriyle yardıma mecburdurlar.

12. Komisyonların satın alma ve nakliyat işlerine bölgelerindeki bütün mülki memurlar, askerlik şubeleri ve menzil teşkilatı yardımıyla yükümlüdürler.

13. Yemlik arpa bulunmayan yerlerde satın alma komisyonları arpa yerine yulaf, burçak, mısır, fiğ, çavdar ve bunlar da bulunmazsa arpa kadar buğday alabilirler.

14. Alımların ve depolamanın askerî harekâtla paralel yapılmasını sağlamak için Batı Cephesi Komutanlığı, bölgesindeki komisyonlarla, Kocaeli Komutanlığı, Bolu ve İzmit Komisyonlarıyla, Batı Anadolu Menzil Müfettişliği, bölgesindeki komisyonlarla haberleşmeyi sağlamalı ve Levazım Dairesine 15'inci madde gereğince rapor verecek olan bu komisyonlardan Dinar, Burdur, Denizli, Eskişehir komisyonları raporlarının birer suretini Batı Cephesine, Bolu, İzmit Komisyonları raporlarının birer suretini Kocaeli Komutanlığına, Şereflikoçhisar,

Aksaray, Niğde, Konya Komisyonları raporlarının birer suretini Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine vermelidirler.

15. Komisyonlar her gün aşağıda belirtilen şekildeki, üç maddeli raporu Levazım Dairesine vereceklerdir: a) 24 saat içinde yapılan alımlar, b) İstasyon ve iskelelere yapılan sevkiyat, c) Ertesi güne devreden kendi ambar mevcudu.

16. Maliye Bakanlığının komisyonlar emrine vereceği paraların kolaylıkla nakledilmesi ve dağıtılması için Maliye Bakanlığı Osmanlı Bankası merkezlerine ve İktisat Bakanlığı Ziraat Bankalarına kesin talimat verecektir. Ayrıca halkta paranın ödenemeyeceği kanısını oluşturmamak için komisyonlar, merkezlerindeki Osmanlı ve Ziraat Bankalarıyla temasta bulunarak ödeme işlemlerini ve paraların çeşitli merkezlere naklini kesin olarak ve süratle sağlayacaktır.

17. Bu talimatın uygulanmasında aksaklık gösteren, nakliyatla ağır davranan askerî ve mülki memurlar ile kendisinde satın alınacak zahire ve kullanılacak nakliye aracı bulunduğu hâlde bunları saklayanlar derhâl İstiklal Mahkemesine sevk edileceklerdir.

18. Bu emrin alındığı tarih ve saat telgrafla Levazım Dairesine bildirilecektir.

19. 23 Ocak 1922 tarih ve 1 Numaralı olan bu emir; Maliye, İktisat, Millî Savunma, İçişleri ve Bayındırlık Bakanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi ve Kocaeli Grubu Komutanlıklarına, Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine, Bolu Menzil Mıntıka Müfettişliğine, Konya Vilayetine, Eskişehir, Aksaray, Niğde, Burdur, Denizli, Dinar, İzmit, Bolu Mutasarrıflıklarına, 4'üncü ve 5'inci Kolordu Asker Alma Başkanlıklarına, Şerefikoçhisar Kaymakamlığına, Denizli, Burdur, Dinar, Aksaray, Niğde, Eskişehir, İzmit, Bolu Asker Alma Kalem Başkanlıklarına, Ankara, Konya İstiklâl Mahkemelerine kişiye özel ve gizli olarak yazılmıştır.”

Bunu tamamlayıcı mahiyette aynı tarihte **2 Numaralı Başkomutanlık Emri** yayınlandı. Buna göre; Hacizli ya da hacizsiz olsun bu emirde isimleri geçen livalar dâhilindeki aşar fazlası görevli memurlar, Tekâlif-i Milliye fazlası da mahallî Tekâlif-i Milliye komisyonları tarafından olabildiği kadar süratle tahsil edilip en yakın hat boyu askerî ambarlarına teslim edileceği ve günlük teslimat miktarları günlük raporlarla Levazım Dairesine bildirileceği belirtilmiştir.

13 ŞUBAT 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI⁵

Bu toplantıda alınan kararlar **3 Numaralı Başkomutanlık Emri** olarak ilgili makamlara tebliğ edildi. 14 Şubat 1922 tarihli bu emirde;

“1. 23 Ocak 1922 tarih ve 1 Numaralı Başkomutanlık Emrindeki esaslara göre Keskin ve Kırşehir’de de mahallin en büyük mülki amirlerinin başkanlığı altında birer Satın Alma Komisyonu kurulacaktır.

2. Maliye Bakanlığı, Kırşehir Komisyonuna haftada 20.000 lira, Keskin Komisyonuna haftada 10.000 lira verecektir.

3. Komisyonlar arpa, buğday ve unu peşin para ile alarak ücretli nakliye vasıtalarıyla Yahşihan askerî depo görevlisine teslim edeceklerdir. Satın alınacak zahirenin tespitini Millî Savunma Bakanlığı yapar ve komisyonlara tebliğ eder.

4. Komisyonlar, 1 Numaralı emrin 15’inci maddesi gereğince Millî Savunma Bakanlığına rapor vereceklerdir.

5. Alımlarda ve sevkiyatta azami gayret ve sürati göstermekten komisyonlar sorumludur.

6. 14 Şubat 1922 tarih ve 3 Numaralı olan bu emir Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarıyla Kırşehir Mutasarrıflığına, Ankara Vilayetine, Keskin Kaymakamlığına ve bilgi için İçişleri Bakanlığına gönderilmiştir.”

Bu toplantıda ayrıca; 1 Numaralı Başkomutanlık Emrinde belirtilen alımların yapılmasında herhangi bir yolsuzluğa meydan vermemek ve halkı işleri kolaylaştırmaya teşvik etmek, alımların süratlendirilmesini sağlamak için müfettiş milletvekilleri görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın emirleriyle Dinar, Burdur, Denizli Bölgesine Aydın Milletvekili Esat Bey ve Antalya Milletvekili Rasih Bey, Konya Bölgesine Konya Milletvekili Vehbi Bey, Sivrihisar Bölgesine Eskişehir Milletvekili Mehmet Bey, Aksaray Bölgesine Niğde Milletvekili Hakkı Paşa, Niğde Bölgesine Niğde Milletvekili Ata Bey, Koçhisar ve Kırşehir Bölgesine Kırşehir Milletvekili Müfit Bey gönderilmişlerdir.

19 ŞUBAT 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI⁶

Encümen Kararları:

1. Batı Cephesinin 200.000 lira yarım maaşı gönderilmiştir.

5 ATASE Arş., İSH:19, K:1538, B:111-2

6 ATASE Arş., İSH:19, K:1538, B:111-3

2. Merkez Ordusuna 14.000 lira maaş verilecektir.

3. Sivrihisar jandarmaları Kasım sonuna kadar maaşlarını alacaklardır.

4. Aydın bölgesindeki zahire, Maliye Bakanlığı tarafından satılacaktır. Yerine Konya hat boyundan alınacaktır.

5. 1 ve 3 Numaralı Başkomutanlık emirlerindeki paraların ödenmemiş kısımları ödenecek ve müteakip ödemeler düzenli olarak devam edecektir.

6. Para miktarından yararlanmak için Merkez, Elcezire, Doğu Cepheleri bölgelerinde kesinlikle satılabilecek erzak miktarı Millî Savunma Bakanlığı tarafından tespit olunarak süratle Maliye Bakanlığına bildirilecektir.

7. Sivrihisar Satın Alma Komisyonunun iki haftalık alım parası Maliye Bakanlığı tarafından bir defaya mahsus olmak üzere gönderilecektir.

8. Öğütme ücretlerini, mahallî mal sandıkları aldıkları satın alma paralarından öderler.

Aşağıdaki emirlerle bu kararlar ilgili makamlara tebliğ edildi:

1. Cephenin yarım maaşı olarak 200.000 lira gönderildiği Maliye Bakanı imzasıyla Batı Cephesi Komutanlığına ve Millî Savunma Bakanlığına yazıldı.

2. Merkez Ordusu subay maaşlarında kullanılmak üzere 14.000 liranın sarfı Maliye Bakanının imzası ve 22 Şubat 1922 tarih ve Encümenin 23 sayılı yazısıyla tebliğ edildi.

3. Sivrihisar jandarmalarının Kasım ayı sonuna kadar olan maaşları Ankara'dan ödeneceği için Jandarma Genel Komutanlığının Maliye Muameleatı Nakdiye Müdürlüğü ile temas kurması Jandarma Genel Komutanlığına Maliye Bakanı imzasıyla 22 Şubat 1922 tarih ve 35 sayılı yazı ile tebliğ edildi.

4. Aydın bölgesiyle Söke sahillerinde bulunan ve nakli mümkün olmayan zahirenin Aydın Mutasarrıflığı tarafından derhâl müzayedeye çıkarılarak süratle satışının sağlanması hususu Maliye Bakanı imzasıyla Aydın Mutasarrıflığına, 22 Şubat 1922 tarih ve 39 sayılı yazı ile tebliğ edilmiş ve Millî Savunma Bakanlığına bilgi verilmiştir.

5. 1 ve 3 Numaralı Başkomutanlık emirlerinde ödenmesi şart olan paranın gerekirse yerlerine kuryelerle ulaştırılmasını sağlamak için Millî Savunma Bakanlığında bir takip memurunun Maliye Muhasebe Genel Müdürlüğüyle temasının sağlanması Maliye Bakanlığında Encümenin 22 Şubat 1922 tarih ve 42 numaralı yazısıyla Millî Savunma Bakanlığına ve Muhasebe Genel Müdürlüğüne bildirildi.

6. Maliyenin eline fazla para geçmesini sağlamak amacıyla askeriyece yararlanılamayacak erzakın ambarlarda uzun zaman kalmaması için Merkez Ordusu, Doğu ve Elcezire Cepheleeri bölgelerinde bulunan bu türden erzaktan hangilerinin satılabileceğinin Maliye Bakanlığına derhâl bildirilmesi Encümen Kâtipliğinden 20 Şubat 1922 tarih ve 41 sayılı yazı ile acilen doğruca Millî Savunma Bakanlığı Levazım Daire Başkanlığına yazıldı.

7. Sivrihisar bölgesindeki dağınık erzakın derhâl alınması ve askerî ambarlarda depolanması için komisyon emrine bir defaya mahsus olmak üzere iki haftalık ödenek gönderileceğinden bu paranın yerine ulaşması için Millî Savunma Bakanlığından bir memur görevlendirilmesi hususu Maliye Bakanı imzasıyla Millî Savunma Bakanlığına, Maliye Muhasebe Genel Müdürlüğüne ve Sivrihisar Satın Alma Komisyonuna 22 Şubat 1922 tarih ve 36 sayılı yazı ile bildirildi.

8. 1 Numaralı Başkomutanlık Emriyle satın alınan buğdayların komisyonlar tarafından öğütülmesi hâlinde öğütme ücretinin, alım ve nakliye masrafı olmak üzere komisyonlara verilen haftalık paradan ödenmesi hususu Maliye Bakanı imzasıyla 22 Şubat 1922 tarih ve 29 sayılı yazı ile bütün satın alma komisyonlarına ve bilgi için Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi.

22 ŞUBAT 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI⁷

Encümen Kararları:

1. Maliye Bakanlığı 10.000 lirayı hemen Kocaeli Grubuna ödeyecektir.
2. Hayvan yeminden olan arpa, çavdar, burçak, fiğ mahsulünün memleket dışına çıkarılması yasaktır.
3. Maliye Bakanlığı aşağıda yazılı masrafları acilen temin edecektir:
  - a) Demiryolu yakacağıının tedariki için para, b) Polatlı Menzil Hattında cephaneye nakliyat parası,
  - c) Ankara ve Yahşihan'da erzak depolanması için para, d) Aziziye işe masrafları.

Konya'ya haftalık verilen 150.000 liradan 50.000 lirası kesilerek Batı Cephesi emrine verilecek ve böylelikle Cepheye haftada verilen 60.000 lira 110.000 liraya çıkarılacaktır. İlk taksit olarak derhâl 100.000 lira gönderilecektir.

⁷ ATASE Arş., İSH:19, K:1538, B:111-4.

4. 5 Numaralı Başkomutanlık nakliye yükümlülüğü emri kaldırılmamıştır. Ancak bu emrin 14 Şubat 1922 tarih ve 7735 sayılı Millî Savunma emrinde belirtilen usuller dâhilinde uygulanması gerekir.

5. Batı Cephesi için Millî Savunma Bakanlığı; 2.279 binek, 1.875 araba koşum hayvanı, 3.725 mekkâre ve katır, 448 at arabası, 65 yaylı araba, 4.000 deve, 750 top koşum hayvanı satın alacaktır. Satın alınan araçlar, bedeli 1922 yılı içinde tamamen ödenmek şartıyla makbuz karşılığı alınacaktır.

6. Batı Cephesindeki mali durum bilinmektedir. Taşralarda ancak Kasım ayı maaşının ödenmesi için henüz emir verilmiştir. Ankara’da ise pahalılıktan dolayı yalnız Aralık maaşının ödenmesi tebliğ olunmuştur. Her durumda Cephenin öncelikli olarak düşünüldüğüne inanılmasını rica ederim. Üç gün önce 200.000 lira, maaşların ödenmesi için Cepheye gönderilmiştir. Samsun’da 400.000 liralık altın paramız vardır. Bu para gelene kadar gecikmiş ödemelere sarf edilmek üzere acilen 100.000 liranın birkaç güne kadar gönderilmesine çalışılmaktadır.

7. Şereflikoçhisar Komisyonunun teklifleri kabul edilmiştir. Batı Cephesine gerekli tebligat yapılacaktır.

8. Deniz nakliyatı için Maliye Bakanlığı önceden verdiği 5.000 lirayı bugünlerde 2.000 lira artırarak 7.000 liraya çıkarmıştır. Diğer meseleler Millî Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları tarafından halledilecektir.

Bu kararlar aşağıdaki emirlerle ilgili makamlara tebliğ edildi:

1. Maliye Bakanlığının 1 Numaralı emirdeki paraları temin etmeye çalıştığı, buna mahsuben bugün-yarın Kocaeli Grubu emrine 10.000 lira ödeneceği Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 25 Şubat 1922 tarih ve 43 sayılı yazı ile tebliğ edildi.

2. Memlekette hayvan yeminin azlığı sebebiyle yemlik arpa, yulaf, çavdar, fiğ, burçak mahsulünün memleket dışına ihracının yasaklanması ve bu yasağın uygulanmasının Maliye Bakanlığına ait olduğu 25 Şubat 1922 tarih ve 48 sayılı yazı ile Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarına, Batı Cephesi Komutanlığına Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla tebliğ edildi.

3. Acil masrafların Maliye Bakanlığı tarafından derhâl temin edilmesi hususu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 25 Şubat 1922 tarih ve 52 sayılı yazı ile Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarına bildirildi. Aziziye iâşe masrafları için Maliyenin ilk taksit olarak Cephe emrine 100.000 lira göndereceği hu-

susu da aynı şekilde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından 25 Şubat 1922 tarih ve 45 sayılı yazı ile Batı Cephesi Komutanlığına tebliğ edildi.

4. Daha önce verilen 5 Numaralı nakliye yükümlülüğü emrinin 14 Şubat 1922 tarih ve 7735 sayılı Millî Savunma Bakanlığı emrinde belirtilen usuller dâhilinde uygulanması gerektiği Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzalı 25 Şubat 1922 tarih ve 55 sayılı yazıyla Millî Savunma, İçişleri ve Maliye Bakanlıklarıyla alımlar ve nakliyatı denetlemek üzere görev yerlerine gönderilen milletvekillerine tebliğ edildi.

5. Batı Cephesinin eksiklerini tamamlamak için Encümende kararlaştırılan miktarda araçların alınması ve buna ait ayrıntıları düzenleyecek emirlerin Millî Savunma, İçişleri ve Maliye Bakanlıkları tarafından ilgili memurlara derhâl tebliği Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzalı 25 Şubat 1922 tarih ve 53 sayılı yazı ile Millî Savunma, İçişleri ve Maliye Bakanlıklarıyla Batı Cephesi Komutanlığına tebliğ edildi.

6. Encümende kararlaştırılan cevap Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 25 Şubat 1922 tarih ve 46 sayılı yazı ile Batı Cephesi Komutanlığına tebliğ edildi.

7. Şereflikoçhisar bölgesindeki vasıtaların dışarıya gönderilmesi ve yine aynı bölgeden deve satın alınması komisyonun görevi olduğundan:

a) 25 Şubat 1922 tarihinden itibaren Şereflikoçhisar bölgesinden deve satın alınmaması,

b) Komisyonun tedarik edeceği nakliye araçlarına hükümetçe başka şekilde müdahale edilmemesi,

c) Komisyonun bölgesindeki araçları tespit ederek çalıştırması ve gerektiğinde Millî Savunma Bakanlığının talebi üzerine bu araçlardan bir kısmını yine ücretli olarak kullanılmak üzere Polatlı'ya hareket ettirecek tertibatı şimdiden alması hususları Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 25 Şubat 1922 tarih ve 56 sayılı yazı ile Şereflikoçhisar Satın Alma Komisyonuna, Aksaray Mutasarrıflığına, Şereflikoçhisar'da Milletvekili Müfit Bey'e ve Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi.

Ayrıca:

1. Muhtemel harekât sırasında Ankara-Biçer, Ankara-Yahşihan demiryollarının azami kapasitede işlemleri istenildiğinden ve Biçer ormanlarından geçici bir süre için faydalanılamaması ihtimali olduğundan önemli istasyonlarda ve

özellikle Ankara'da çok fazla yakacak depolanarak trenlerin harekâtının sekteye uğramaması, diğer tedbirlerin şimdiden alınması ve Maliye Bakanlığına yakacak parası vermek için emir verildiğinden bu konuda Maliye Bakanlığı ile irtibat kurulması hususu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 25 Şubat 1922 tarih ve 47 sayılı yazı ile Bayındırlık Bakanlığına tebliğ edildi.

2. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Sovyet hükûmeti elçisiyle görüşmüştür. Bu görüşmede 5.000 deve, 5.000 mekkâre, 2.000 koşulu at arabası, 3.000 top koşum hayvanı ve 10.000 eğer ve kılıçlarıyla birlikte süvari hayvanı talep edilmiş ve olumlu cevap alınmıştır.

26 ŞUBAT 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI⁸

Encümen Kararları:

1. 1 Numaralı Başkomutanlık Emrindeki haftalık taksitlere mahsuben Antalya Muhasebeciliğinin eksiklerini gümrük gelirinden ikmal ederek Burdur ve Dinar Komisyonları emrine derhâl onar bin lira verilmesi hususu Maliye Bakanı imzasıyla 27 Şubat 1922 tarih ve 60 sayılı yazı ile Antalya Muhasebeciliğine, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne, Dinar ve Burdur Mutasarrıflıklarına ve bilgi için Batı Cephesi Komutanlığı ile Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi.

2. Denizli Satın Alma Komisyonunun görevi çok önemli olduğundan kendisine taksitlerin acilen verilmesi Maliye Bakanlığında yazılacaktır.

3. Samsun'dan Millî Savunma Bakanlığı emrine 5.000 lira verilecektir.

4. Şerefikoçhisar Komisyonunun çalışmaları takdirle izlenmektedir. Maliye Bakanlığı ilk fırsatta Şerefikoçhisar'a para gönderecektir.

5. Cephe maaşlarının düzenli bir şekilde verilmesine çalışılacaktır.

6. Önceki toplantıda kararlaştırıldığı üzere Aziziye bölgesinin iaşesi için Konya'dan 50.000 lira kesilerek Batı Cephesi emrine verildi.

7. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için gerektiğinde erzak, tekâlif-i harbiye yoluyla da toplanabilecek ise de şimdilik buna gerek olmadığından peşin para ile alımlara devam edilecek, Konya bölgesinden Adana istikametinde zahire ihracı yasaklanacaktır.

⁸ ATASE Arş, İSH:19, K:1538, B:111-5.

8. Nevşehir nakliye araçlarının geçici olarak belli bir süre için Aksaray Komisyonu emrine verilmesi uygundur.

9. Banka meselesinin halledilmek üzere acilen Maliye Bakanlığına gönderilmesine karar verildi.

10. Acil olan askerî ihtiyaçların temini için üç milyon kadar büyük bir miktar acilen gerekmektedir. Maliye Bakanlığında yapılan açıklamaya göre de mali durumumuzun bu ihtiyacı karşılamaya kesinlikle yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı harekât hazırlıklarının arttığı şu zamanda Ziraat Bankalarında mevcut nakidin Maliye Bakanlığı tarafından hemen alınmasından başka çare olmadığına Harp Encümeninde karar verilmiştir. Bu kararın Bakanlar Kurulu kararıyla teyit edilmesi ve yerine getirilmesi arz ve rica olunur.

Bu kararlar aşağıdaki emirlerle ilgili makamlara tebliğ edildi:

1. 1'inci maddede tebliğ şekli yazılmıştır.

2. Denizli Komisyonunun görevi çok önemli olduğu için haftalık taksitlere mahsuben gümrük gelirden ikmal ederek Antalya Muhasebeciliğinin Denizli'ye derhâl 20.000 lira ödemesi hususu Maliye Bakanı imzasıyla 27 Şubat 1922 tarih ve 61 sayılı yazı ile Antalya Muhasebeciliğine, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Denizli Mutasarrıflığına, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne ve Batı Cephesi Komutanlığıyla Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi.

3. Benzin alınmak üzere Samsun Gümrük İdaresinin Millî Savunma Harbiye Dairesi emrine 5.000 lira hazırlaması ve bu Dairenin göstereceği yerde ödemesi Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne, Millî Savunma Bakanlığına Maliye Bakanı imzasıyla 27 Şubat 1922 tarih ve 62 sayılı yazı ile tebliğ edildi.

4. Şereflikoçhisar Komisyonunun çalışmasının takdirle izlendiği, Maliye Bakanlığının ilk fırsatta Komisyon emrine para göndereceği ve depolanmış zahirenin Sarayönü'ne süratle nakli hususu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 27 Şubat 1922 tarih ve 63 sayılı yazı ile Şereflikoçhisar Komisyonuna ve Şereflikoçhisar'da bulunan Milletvekili Müfit Bey'e tebliğ edildi.

5. Cephe maaşlarının düzenli olarak verilmesi ve gecikmiş maaşların ödenmesi için her çareye başvurulması ve bu cümleden olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin de birer maaşlarını almamak suretiyle onurlu bir davranış gösterdikleri Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 27 Şubat 1922 tarih ve 64 sayılı yazı ile Batı Cephesi Komutanlığına tebliğ edildi.

6. Önceden de bildirildiği gibi Konya'nın haftalığından 50.000 lira kesilerek Aziziye bölgesi alımları için Batı Cephesi emrine verildiği, ilk taksit olarak Maliye Bakanlığının derhâl 100.000 lira göndereceği, ilk kısmının yola çıktığı ve para durumu dolayısıyla gerektiğinde tekâlif-i harbiye ile de erzak alınmak zorunda kalınacağı hususu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 27 Şubat 1922 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına tebliğ edildi.

7. Bu karar aynen ve 27 Şubat 1922 tarihinde Maliye, Millî Savunma, İktisat ve İçişleri Bakanlıklarıyla Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı ve Konya'da Milletvekili Vehbi Bey'e Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla tebliğ edildi.

8. Aksaray'da depolanmış erzakın süratle nakli için Nevşehir nakliye araçlarının Aksaray Mutasarrıflığı emrine verildiği Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 26 Şubat 1922 tarihinde Aksaray ve Niğde Mutasarrıflıklarına, Niğde'de Milletvekili Ata Bey'e, Aksaray'da Milletvekili Hakkı Paşa'ya ve Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi.

9. Banka meselesi halledilmek üzere evrak 27 Şubat 1922 tarihinde kâtiplikten Maliye Bakanlığına gönderildi.

10. Bu karar Başkomutan adına Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa imzasıyla 26 Şubat 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanlığına aynen gönderildi.

Ayrıca: Ordumuzun en ileri hatlarıyla düşman hatları arasındaki köylerin hayvan erzakının düşman tarafından bazen toplanıp götürüldüğü ve nakledilemeyecek ot yığınları gibi maddelerin yakıldığı harp raporlarının incelenmesi sonucu anlaşılmıştır. Bundan başka son harekât sırasında geçici olarak çekildiğimiz arazideki halkın çok miktardaki erzak ve hayvanlarından düşman ordusu yararlanmaktadır. Gelecekte bu gibi kaynaklardan düşmanın faydalanmasını engelleyecek tedbirlerin Batı Cephesi Komutanlığı tarafından alınması Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 3 Mart 1922 tarih ve 70 sayılı yazı ile Batı Cephesi Komutanlığına bildirildi.

Kocaeli Grubuna katılacak bir kuvvetin iaşesi için Beypazarı'na 8.000 lira ve Polatlı, Haymana stokları için 19.000 lira verilmesi hakkında Millî Savunma Bakanlığının Maliye Bakanlığına yazdığı 27 ve 28 Şubat 1922 tarihli yazılar 1 Mart 1922'de Harp Encümenine gönderildi.

Özellikle iaşe için istenilen bir paranın ödenmesini geciktirmek bazen çok kötü sonuçlar doğurabileceğinden bundan korunmak için Millî Savunma Ba-

kanlığının işe parası talepleri derhâl yerine getirilmelidir. Eğer talep edilen para miktarı vesaire hakkında şüpheye düşülürse ödemelere devam etmekle beraber durum Harp Encümenine sevk edilecektir. Görüşmeler sonucunda fazla ödeme yapıldığı ortaya çıkarsa müteakip haftalıklardan mahsup edilmesi hususu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 4 Mart 1922 tarihinde Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarına tebliğ edildi.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesine bir teftiş seyahati yapacağı, beraberlerinde bir maaş da götürmek istediğini ve 5 Mart 1922 tarihine kadar ordunun bir maaşının hazırlanmasını emretmiştir. Durum Encümen Kâtipliğinden 3 Mart 1922'de Maliye Bakanı Hasan Bey'e yazı ile bildirildi.

Cepheye harekete hazırlanan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Harp Encümeni üyelerine; cepheye bulunacağı süre içinde Harp Encümeni her pazar günü toplantısına düzenli olarak devam edecektir. Alınacak kararlar ve verilecek emirler Encümen Kâtipliği tarafından şifre ile Başkomutanlığa bildirilecektir emrini verdi. Yapılan hazırlıkları ve eksiklikleri yerinde görmek ve icap eden tedbirleri almak maksadıyla 6 Mart 1922'de cepheye hareket etti.

13 MART 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI⁹

Encümen Kararları:

1. Bölgelerdeki İstiklal Mahkemeleriyle satın alma müfettişleri, şikâyetleri dinleyerek olumsuz bir durum görürlerse sonucu bildirirler. Ayrıca hayvan alımı için milletvekillerinden müfettiş gönderilmesine lüzum görülmemiştir.

2. Arpa, buğday ve bu cinsten hububat ihracı yasaktır. Kuru sebze vesaire çıkarılabilir. Karadan nakliyatı, azlığı sebebiyle yasaklamaya imkân yoktur.

3. Ankara'da erzak pahalı olduğundan Maliye Bakanlığı haftalık 40.000 lirayı veremeyecektir. Ancak Kırşehir, Keskin, Şereflikoçhisar Komisyonlarına 12 Mart 1922'den itibaren 15 gün zarfında 60.000 lira verecektir.

Maliyenin Samsun'daki paralarını Millî Savunma Bakanlığı getirecektir.

4. Doğu Cephesine tahsis edilen 500.000 lira işe parasından 200.000 liranın merkeze alınması için Doğu Cephesiyle muhabere edilecektir.

5. Kocaeli'ne 12 Mart 1922'de 25.000 lira, Sivrihisar'a 12 Mart 1922'de 20.000 lira gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

9 ATASE Arş., İSH:19, K:1538, B:111-6.

Dinar, Burdur, Denizli Komisyonlarına Antalya Gümrük İdaresinin gelirlerinden verilmiştir. Gümrük İdaresine tebligat yapılacak ve paranın komisyonlara ne şekilde gönderileceği muhabere edilerek kararlaştırılacaktır.

Aksaray, Niğde, Şereflikoçhisar Komisyonlarına nakliye için onar bin lira verilecektir.

6. Hasan Rıza Bey'in 20.000 tüfek için imzaladığı sözleşmeye mahsus 540.000 lira akreditifin şimdi ödenmesine imkân yoktur. Teklifin ciddiyet ve samimiyeti hakkında araştırma yapılacak, muhabere edilecektir.

7. İnebolu'ya gelen elbiselerin bedeli olan 140.000 lira temin edilecektir. Levazım Dairesi Başkanı Derviş Bey Maliye Bakanını görecektir.

Kayseri fabrikasının parası 22 Mart 1922'de verilecektir.

8. Milas, Söke ve civar kazalardaki 950 ton zeytinyağı hemen satılacaktır.

9. Konya Valisinin yazısına cevap vermeye gerek yoktur.

10. Nakliyat ve işlerin yürümesi için aylık Trabzon deniz nakliyesine 7.000 lira tahsis edilmiş ve maaş için ayrıca Defterdarlığa tebligat yapılmıştır. Sarfiyatı gösterir evraklar her geminin kendisinden istenilecektir.

11. Stok tabirinin açıklanmasından önce, alınmayacak halktan alınmış olan erzakın aynen iadesine imkân olmadığından bunlar hakkında satın alma usulü cari olacak ve alınan erzakın parası verilecektir.

12. Kırşehir vesaiti kendisine kalacak, Nevşehir vesaiti Aksaray emrinde bulunacak, Kayseri ve Niğde'ye bağlı kazalar vesaitiyle Niğde'ye yardım edecektir.

13. Millî Savunma Bakanlığı Polatlı hattının Şereflikoçhisar vesaitine müdahale etmemesini emredecektir.

14. İstanbul'dan 500 subay celp edilecek ve bunlar için Maliye Bakanlığı para verecek ise de önce mahallinde görüşülecektir.

15. Hayvan nakliyesi için Mersin Bankasından 66.550 frank verilecektir.

Bu kararlar üzerine aşağıdaki emirler tebliğ edildi:

1. Millî Savunma Bakanlığının Harp Encümeni kararına dayanarak Ordu, Sivas, Maraş, Osmaniye illeriyle bu illerin batısındaki bütün illerden yapacağı hayvan alımının, teftiş için bölgeye gönderilen Milletvekilleri ile İstiklal Mahkemeleri tarafından teftiş edilmesi ve kolaylaştırılması (istenilen izinden sonra) Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla, 15 Mart 1922 tarih ve 95 sayılı

yazı ile bölgedeki Milletvekillerine, Ankara, Kayseri, Kastamonu, Konya İstiklal Mahkemelerine ve Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edilmiştir.

2. Konya mıntikasından ihracı yasaklanan zahirelerin çavdarla karışık buğday olup olmadığı ve kara vesaitiyle yapılan ihracatın da yasaklanıp yasaklanmayacağı sorulmuştu. Genel olarak buğday ve arpa ile ekmeklik ve yemliğe yarayan hububatın ihracının yasaklandığı ancak kara vesaitiyle yapılan ihracatın azlığı ve bunlara yasak konulmasına imkân olmaması sebebiyle bu hususta müsamahakâr davranılması Fevzi Paşa imzasıyla 14 Mart 1922 tarih ve 86 sayılı yazı ile Batı Cephesi Komutanlığına, Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine, Konya Vilayetine, Aksaray ve Niğde Mutasarrıflıklarına, Konya'da Vehbi, Niğde'de Ata Beylere yazılmış ve Millî Savunma, İktisat ve İçişleri Bakanlıklarına birer suret verilmiştir.

3. a) 1 Numaralı Başkomutanlık Emri gereğince Ankara'da stok yapmak için verilmesi gereken 40.000 liranın, daha sonradan Kırşehir ve Keskin'de kurulan komisyonlara 30.000 lira tahsis edilmesinden ve aslında Ankara'da hububat fiyatı çok pahalı olduğundan verilmesine imkân olmadığı, ancak 12 Mart 1922'den itibaren 15 gün zarfında Kırşehir, Keskin, Şereflikoçhisar Komisyonlarına dağıtılmak ve Ankara'da yapılacak stok için tahsis edilmek üzere 60.000 lira hazırlanacağı, bu hususta bir memurun Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdüriyle temasta bulunması Maliye Bakanı imzasıyla 14 Mart 1922 tarih ve 93 sayılı yazı ile Millî Savunma Bakanlığına ve Muamelat-ı Nakdiye Müdüriyetine tebliğ edildi.

b) Samsun Osmanlı Bankasında bulunan altın paranın askerî vesait ile Ankara'ya sevki Maliye Bakanı imzasıyla 14 Mart 1922 tarih ve 79 sayılı yazı ile Samsun Muhasebeciliğine, Millî Savunma Bakanı imzasıyla ve aynı tarih ve 88 sayılı yazı ile Samsun'da 10'uncu Tümen Komutanlığına tebliğ edildi. (Bu paranın 16 Mart 1922'de yola çıkarıldığını 10'uncu Tümen bildirdi.)

4. Doğu Cephesinin sene sonuna kadar iaşesinin temini için 500.000 lira tahsis edilmişti. Batıda mali durum çok sıkıntılı bir devreye girmiştir. Doğu Cephesi ambarlarında yeterli miktarda erzak olduğundan daha sonra yerine konulmak üzere 200.000 liranın Ankara'ya gönderilmesi hakkında Doğu Cephesine bir emir tebliğinin uygun olup olmadığı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya arz edildi.

5. a) Kocaeli'ne 12 Mart 1922'de 25.000, Sivrihisar'a 20.000 lira gönderilmesinin kararlaştırıldığı şifahen Levazım Dairesine tebliğ edildi.

b) Burdur, Dinar, Denizli Komisyonları emrine Antalya'dan ödenmesi tebliğ edilen paraların henüz gitmediği anlaşıldığından paraları veren makamın paraları mutlaka Osmanlı veya Ziraat Bankaları vasıtasıyla telgrafla mahalline vermesi ve eğer bu iki vasıta yoksa parayı alacak komisyonun verecek makam nezdine bir memur göndererek parasını almak suretiyle meydana gelecek gecikmenin önlenmesi Maliye Bakanı imzasıyla 14 Mart 1922 tarih ve 81 ve 82 sayılı yazılarla ilgili makamlara bildirilmiştir.

c) Bu komisyonlara verilen paranın böyle gecikmesi ve anlaşmazlıkların orduyu zarara uğratacağı dikkate alınarak o emri tebliğ eden alacaklılarla verecek lilerin birbirlerini arayıp bularak işi olumlu şekilde sonuçlandırmaları ve erzak stoklanmasında dakika kaybedilmemesi hakkında bir emir tebliği Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan sorulmuştur. Gelen cevabî emirde durum Denizli, Burdur, Dinar, Antalya illeriyle Rasih ve Esat Beylere bildirildiği, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarına da tebliği emredilmiş ve 16 Mart 1922 tarih ve 96 sayı ile adı geçen Bakanlıklara tebliğ edilmiştir.

d) Yeni alımlardan ziyade depolanmış erzakın hızla hat boyuna naklettirilmesi için Aksaray, Niğde, Şereflikoçhisar Komisyonları emrine derhâl onar bin lira verilmesi ve Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğünün bu paraların hızla ödenmesini sağlaması Maliye Bakanı imzasıyla 14 Mart 1922 tarihinde Aksaray, Niğde, Şereflikoçhisar Komisyonlarına, Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne ve Millî Savunma Bakanlığına yazıldı.

6. Hasan Rıza Bey'in teklifi ve sözleşmesi hakkındaki karar şifahen Harbiye Dairesi Başkanlığına tebliğ edildi.

7. İnebolu'ya gelen melbusat parası ile Kayseri Fabrikasına verilecek para hakkındaki karar şifahen Levazım Dairesine tebliğ edildi.

8. Aydın ile Söke sahillerinde bulunan ve nakli mümkün olmayan erzakın satılması; ayrıca Milas, Söke, Koçarlı, Bozdoğan, Çine, Kuşadası, Bodrum ve çevresinde bulunan ve teneke olmadığından ordu mıntıkasına getirilemeyen 950 ton zeytinyağının da bölgenin mülki ve mali memurları tarafından hemen satılması için müzayedeye çıkarılması Maliye Bakanı imzasıyla 14 Mart 1922 tarihinde Aydın Mutasarrıflığına, Maliye Muhasebe Genel Müdürlüğüne, Muğla Mutasarrıflığına yazılmış ve Millî Savunma Bakanlığına bilgi verilmiştir.

9. Konya Valisinin telgrafı muhafaza edilmiştir.

10. Maliye Bakanlığının, Trabzon deniz nakliyatı hesabına aylık 7.000 lira ödediği, bununla beraber bütün bahriye subay ve erlerinin maaşlarının bütün maaşlar ödenirken verilmesini mahalline tebliğ ettiği ancak işlerin yürümesi ve diğer nakliye masrafları için ödenen paraların maaşa sarf edilmemesi ve ödemelerde kolaylık sağlamak için giderlere ait sarfiyatı gösterir evrakların her gemiden ayrı ayrı talep edileceği Başkomutan adına Fevzi Paşa imzasıyla Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarına 14 Mart 1922 tarih ve 85 sayılı yazı ile tebliğ edildi.

11. Stok tabirinin açıklanmasından önce Tekâlif-i Milliye alınmaması gerekenlerden alınmış olan erzakın aynen iadesi mümkün olmadığından bunlar hakkında satın alma usulünün geçerli olması ve bedelinin Maliye Bakanlığınca ödenmesi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 15 Mart 1922 tarih ve 94 sayılı yazı ile Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarına tebliğ edildi.

12. Kırşehir'in vesaitiyle Aksaray'a yardımı daha önce bildirilmişti. Daha sonra Kırşehir'de de satın alma komisyonu kurularak Ankara istikametinde nakliyat ile görevlendirildiğinden, Kırşehir Mutasarrıflığının bundan sonra kendi vesaitiyle Aksaray'a yardım edemeyeceği, Nevşehir vesaitinin Aksaray'a yardım etmesi hakkındaki emrin derhâl yerine getirilmesi, Kayseri Mutasarrıflığının da Niğde'ye bağlı kazaların vesaitiyle Niğde nakliyatını kolaylaştırması Başkomutan adına Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa imzasıyla 14 Mart 1922 tarih ve 80 sayılı yazı ile Kırşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri Mutasarrıflıklarına, Milletvekili Müfit ve Ata Beylerle, Hakkı Paşa'ya ve Millî Savunma Bakanlığına yazıldı.

13. Şerefikoçhisar Komisyonu tarafından düzenlenerek Sarayönü'ne sevk edilen nakliye vasıtalarına bazı menzillerce el konulduğunun haber alındığı ve genel tertibatı bozan bu gibi hareketlerden sakınılması Millî Savunma Bakanı Kazım Paşa imzasıyla 14 Mart 1922 tarih ve 92 sayılı yazı ile Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine, Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne, Şerefikoçhisar Komisyonuna ve Milletvekili Müfit Bey'e tebliğ edildi.

14. Personel Dairesi Başkanına şifahen söylendi.

15. Fransızlardan alınan ve nakliye ücretlerinin ödenmemesi sebebiyle Rayak ve Katma taraflarında kalan Batı Cephesine tahsis edilmiş hayvanların naklinin hızlandırılması için Mersin Muhasebeciliğinin, Mersin Bankasından 66.550 frangı, Adana Bölgesi Komutanlığı emrine hemen ödemesi Maliye Bakanlığından 14 Şubat 1922 tarih ve 87 sayılı yazı ile Mersin Muhasebeciliğine, Adana Bölgesi Komutanlığına, Batı Cephesi Komutanlığına, Millî Savunma Bakanlığına ve Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne bildirildi.

19 MART 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹⁰

Encümen Kararları:

Madde 1. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Paşa'ya yazdıkları Harp Encümeni kararlarının sağlam ve mantıklı olması hakkındaki 17 Mart 1922 tarihli şifre gündeme alındı.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mart 1922 tarihinde Millî Savunma Bakanlığına yazdığı, işe ile ilgili Harp Encümeni kararları hakkındaki şifre görüşüldü.

Madde 2. Bedri ve Ali Beylerin vermeyi taahhüt ettikleri malzemeden bir denizaltı ile 25 milyon Osmanlı fişeğinin alınması, Millî Savunma ve Maliye Bakanları imzasıyla teminat mektubu verilmesi, bir denizaltı takımının geçici olarak hizmetimizde bulunmak üzere getirilmesinin müteahhide teklif edilmesi ve diğer şartların müteahhitlerle Millî Savunma Bakanlığınca kararlaştırılması Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 22 Mart 1922 tarih ve 105 sayılı yazı ile Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarına tebliğ edildi.

Madde 3. Batı Cephesi için 200 lastikli kamyonet, 50.000 lira ödenecek benzin alımı ve İstanbul'da Fransızların muhafazası altındaki cephanenin Anadolu'ya nakli için 40.000 liranın hazırlanması Başkomutan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla 22 Mart 1922 tarih ve 106 sayılı yazı ile Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarına tebliğ edildi.

Madde 4. Otomobil manyeto kömürlerinin alımı ve bazı harp malzemesinin İstanbul'dan Anadolu'ya nakli için ambalaj masrafı olmak üzere toplam 7.000 liranın İnebolu Bank Şubesine hemen verilmesi ve Millî Savunma Bakanlığının emriyle sarfı, Maliye Bakanı Hasan Bey'in imzasıyla 21 Mart 1922 tarih ve 101 sayılı telgrafla Kastamonu Defterdarlığına ve aynı sayı ile Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne ve Millî Savunma Bakanlığına yazıldı.

Madde 5. a) Benzin alımı için Mersin Muhasebeciliğinin Mersin Osmanlı Bankasına Millî Savunma Bakanlığı emrine hemen 50.000 lira vermesini ve icabında Gümrük İdaresinden ikmalî Maliye Bakanı imzasıyla 21 Mart 1922 tarih ve 100 sayılı yazı ile Mersin Muhasebeciliğine, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne ve Millî Savunma Bakanlığına yazıldı.

10 ATASE Arş, İSH:19, K:1538, B:111-7.

b) Zonguldak ve İzmit Muhasebeciliklerinin Millî Savunma Bakanlığı emrine Zonguldak ve İzmit Gümrüklerinin yirmişer bin lira hazırlamaları Maliye Bakanı imzasıyla 21 Mart 1922 tarih ve 102 sayılı yazı ile Zonguldak ve İzmit Muhasebeciliklerine, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne ve Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi.

28 MART 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹¹

Encümen Kararları:

1. 3'üncü Kolordu bölgesindeki iâşe maddelerinin on gün daha yeteceği hakkında Batı Cephesinden ve müfettişten gelen şifreler okunmuştur. Ancak Millî Savunma ve Maliye Bakanları tarafından mahallinde şifahen satın alma komisyonu ve Kolordu Komutanıyla yapılan görüşmeye istinaden bu bilginin yanlış olduğu beyan edilerek para gönderildiği takdirde mahallî idarenin mümkün olacağı söylendi.

2. Bütün batıdaki livalardan aynî aşar bakayaları miktarlarıyla tahsilatın yapılmama sebeplerinin araştırılmasına ve tahsilat işini aksatanların cezalandırılmalarına karar verildi.

3. Ahmet Hilmi Bey vasıtasıyla General Medivani'nin silah, fişek teklifi görüşüldü. Bu teklifin önemle incelenmesi ve alımlara ciddiyetle girişilmesi Millî Savunma Bakanlığınca kararlaştırıldı.

4. Diğer para talepleri okundu. Cevap verebilmek için Maliye Bakanı, Encümenin 29 Mart 1922 tarihinde yeniden toplanmasını teklif etti. Kabul edildi.

Bu kararlar üzerine aşağıdaki tebliğat yapıldı:

1. 3'üncü Kolordu bölgesindeki iâşe maddeleri hakkında Sivrihisar'da gerek Kolordu Komutanlığı ve gerekse Satın Alma Komisyonu ile yapılan görüşmede, o bölge iâşe maddelerinin mahallî idareyi temine yeterli olduğu, para gönderildiği takdirde Kolordu iâşesinin düzenli olarak temin edilebileceğinin anlaşıldığı ve Maliye Bakanlığınca Komisyon emrine gerekli paraların süratle gönderilmesi için gerekli tedbirlerin alınmakta olduğu Başkomutan adına Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa imzasıyla 30 Mart 1922 tarih ve 117 sayılı yazı ile Millî Savunma Bakanlığına, Maliye Bakanlığına, Batı Cephesi Komutanlığına, Sivrihisar'da Milletvekili Mehmet Bey'e ve Eskişehir Satın Alma Komisyonu Başkanlığına tebliğ edildi.

¹¹ ATASE Arş, İSH:19, K:1538, B:111-8.

2. Batı Anadolu illerinin 1921 yılı aşar bakayasının mümkün olan süratle tahsili ve bu tahsilat işini aksatan ve müsamaha gösterenlerin şiddetle cezalandırılması Maliye Bakanlığında Maliye memurlarına tebliğ edildiği gibi, tahsilatta süratli olunması ve askeri memurların Mülkiyeye yardımda bulunması Millî Savunma Bakanı Kazım Paşa imzasıyla 30 Mart 1922 tarih ve 119 sayılı yazı ile Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine, Kayseri Menzil Hat Komutanlığına, Bolu Menzil Mıntıka Müfettişliğine ve Batı Cephesi Komutanlığına tebliğ edildi.

3. General Medivanî'nin Emekli Kurmay Yüzbaşı Ahmet Hilmi Bey vasıtasıyla yaptığı silah teklifinin önemle tetkiki ve alım hususunun tespiti Başkomutan adına Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa imzasıyla 30 Mart 1922 tarih ve 116 sayılı yazı ile Millî Savunma Bakanlığına tebliğ edildi.

Doğu Cephesinin yılsonuna kadar iaşesinin temini için muhtelif kaynaklardan Cephe emrine 500.000 lira tahsis edilmişti. Batıda mali durum çok sıkıntılı bir devreye girdiğinden ve Doğu Cephesi ambarlarında iaşeyi temin edecek erzak olduğundan, daha sonra verilmek üzere Cepheye tahsis edilen 500.000 liradan 200.000 lirasının Ankara'ya gönderilmesi hakkında Doğu Cephesine emir verilmesi Harp Encümeni'nin 12 Mart 1922 tarihli toplantısında kararlaştırılmış ve durum Başkomutana arz edilmişti.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarına gelen şifrede; Doğu Cephesine tahsis edilen 500.000 liranın Maliye Bakanlığınca, Ocak ayından Mayıs sonuna kadar beş taksitte ödenmek üzere 25.000 lirasının Erzurum Gümrük İdaresinden, 20.000 lirasının Erzurum Düyun-ı Umumiyesinden, 25.000 lirasının Trabzon Düyun-ı Umumiyesinden, 30.000 lirasının Kars'tan tahsil edilmesi, bunlardan yalnız Trabzon Düyun-ı Umumiyesiyle, Erzurum Gümrük İdaresinin taksitleri verebildiği, diğerlerinin borçlarını ödeyemedikleri ve şimdiye kadar Cepheye ayrılan paradan 120.000 lira tahsil edilebildiği, yapılan alımlar ile Cephenin ancak Nisan ortalarına kadar iaşesinin temin edildiği, bununla beraber Batı Cephesinin malum olan iaşe durumuna yardımcı olmak üzere Erzurum Gümrük İdaresiyle Trabzon Düyun-ı Umumiyesinin taksitlerinin Eylül sonuna kadar uzaması halinde Cepheden 25.000 Rus altın lirasının Maliye Bakanlığı emrine gönderilebileceğinin Doğu Cephesinden bildirildiği yer almaktadır.

Diğer taraftan Maliye Bakanlığının, içinde bulunduğumuz yılın başında yapılan sayım sonucunda Doğu Cephesinin kasa mevcudunun 1.190.704 lira 19 kuruş çıktığını bildirdiği ve diğeriyle uyuşmayan bu bilginin araştırılması ve

gerekirse Cephe ile görüşülerek hüküm ve karara vesile olacak neticenin bildirilmesi emir buyuruldu.

Maliye Bakanlığında yapılan inceleme sonucunda Doğu Cephesi Defterdarlığının verdiği bilginin doğru olduğu anlaşıldı. Bu hususta Sivrihisar'da Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya şifahen bilgi verildi. Maliye Bakanlığı Trabzon Düyun-ı Umumiyesiyle Erzurum Gümrük İdaresinin taksitlerini Eylül sonuna kadar uzattı. Buna karşı Doğu Cephesinin 25.000 Rus altınının Batı Cephesine gönderilmesi Başkomutan tarafından Doğu Cephesine yazıldı.

Ayrıca Doğu Cephesinden gelen şifrede Şubat sonuna kadar doğruluğu ortaya çıkan durum ile ödenen borçlar ve taahhütler dikkate alınmak şartıyla 100.000 Rus yani 750.000 Osmanlı lirasının mevcut olduğu ve bu paradan 40.000 lirasının giyim ve teçhizata sarf edilerek geri kalanının Cephenin üç aylık maaş, nakliyat ve harcırahını karşılayacağı bildirildi. Maliyenin yaptığı hesaba göre mevcut bu para Cephenin üç ay değil daha fazla süre ihtiyaçlarını temine yeterli olduğundan Doğu Cephesinin göndereceği 25.000 Rus lirasından başka 200.000 Osmanlı lirasının da Ankara'ya gönderilmesi hususunda Doğu Cephesine emir verilmesi Millî Savunma Bakanlığında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya 29 Mart 1922 tarih ve 114 sayılı yazı ile arz edildi.

2 NİSAN 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹²

Encümen Kararları:

Parasızlık ve ardı ardına yapılan müracaatlar hakkında Millî Savunma Bakanlığının Bakanlar Kurulu Başkanlığına yazdığı 1 Nisan 1922 tarihli 11 maddeli yazı görüşüldü. Buna göre;

1. Elcezire Cephesi için mahallî gümrük gelirinden 50.000 lira ödenmesini Maliye Bakanlığı emretmişti. Alıkonulan gümrük gelirlerinden 50.000 lira alındıktan sonra tahsilatın merkeze gönderilmesinin serbest bırakılması Elcezire Cephesi Komutanına yazılacaktır.

2. Memleketteki zahire mevcuduyla tüm yıl idare edilememesi ihtimalinden dolayı asker başına günlük 900 gram olan ekmeğin 850 grama düşürülmesi hakkındaki görüş Batı Cephesinden sorulacaktır.

¹² ATASE Arş., İSH:19, K:1538, B:111-9.

3. Kocaeli'ne 22 Mart 1922'de 10.000 lira verilmişti. Bu, 20.000'e çıkarılacak ve Kocaeli kaçakçılığı yasaklamak suretiyle İzmit Gümrük İdaresine yardım ederek parasını çıkarmaya çalışacaktır.

4. Maliye Bakanlığı, Batı Cephesinin maaşı için gerekli olan 400.000 lirayı kısmen buradan ve kısmen Konya ve Antalya'dan temin etmiştir.

5. Emlak, arazi, gelir ve bakaya vergileri bütün memlekette mahalline bırakılmıştır. Maraş ve Antep illerinin aynı vergileri de Adana'ya tahsis edilecek ve Adana'nın ihtiyacının bu şekilde teminine çalışılacaktır. Bunlardan başka olarak Antep Gümrük İdaresinden 20.000 lira Adana Bölgesi Komutanlığı emrine verilecektir.

6. Kayseri'deki subay ve malullerin adediyle 6'ncı maddedeki vaziyet sorulacaktır. Nerelerde, ne şekilde, ne vasıta ile kaç kuruş tahsil etmişler ve tahsilatı ne yapmışlardır? Ve bu iş, Maliyenin ve mahallî komutanlığın bilgisi dâhilinde mi yapılmıştır?

7. Merkeze bir maaş dağıtımına başlanmıştır. Arkasından Ocak maaşları da dağıtılacaktır.

8. Niğde'de depolanmış bir buçuk milyon kilo arpa, mahallî gelir ve sandıklarla derhâl hat boyuna indirilecektir. Niğde Komisyonu faaliyete ara veremeyecek, bedeli karşılığı arpa alımına devam edecektir.

Aksaray Komisyonu vazifesine devam edecek ve mahalline terk edilen gelirlerle elinde bulunanların büyük gayretle hat boyuna indirilmesine çalışılacaktır.

Konya'ya son verilen 100.000 liradan başka bu hafta bir şey verilemeyecektir.

Sivrihisar mahallî ağnam geliri de mahallî satın alma komisyonu emrine tahsis edilecektir.

9. Kocaeli Grubunun muharip birliklerinin dışındaki fazla teşkilatı kesinlikle lağvedilecektir.

10. Şereflikoçhisar Komisyonuna bu hafta para gönderilemeyecektir.

11. Kırşehir'e biri Maliye, biri Millî Savunma Bakanlığından olmak üzere iki kişiden oluşan bir inceleme heyeti, alımları incelemek üzere gönderilecektir. Kırşehir'de alımlar durdurulacaktır.

Keskin, Kırşehir müfettişinin bölgesinde değildir. Kırşehir ve Keskin'de satın alınan zahireler, Yahşihan'a tamamen nakledilmeden yeniden alım yapılmayacaktır.

12. 1'inci Ordunun para isteği Batı Cephesine yazılacak ve Cephenin 1'inci Ordunun et, kuru sebze ve saman parasını vereceği tebliğ edilecektir.

13. Millî Savunma Bakanlığının Maliye Bakanlığına gönderdiği tüfek ve fişek teklifi hakkındaki 21 Mart 1921 tarih ve 610 sayılı yazı görüşüldü. Felah Grubu vasıtasıyla tahkikatın derinleştirilmesine karar verildi.

14. Bakır, tunç, kurşun gibi madenlerin ihracının yasaklanması hakkında 28 Mart 1922 tarih ve 2273 sayılı yazı görüşüldü. Bu madenlerin hangi sebepten dolayı ihracının yasaklandığının sorulmasına karar verildi.

Bu kararlar üzerine aşağıdaki tebligat yapıldı:

1. Elcezire Cephe Komutanlığının verdiği bilgilerin önemle dikkate alındığına güvenilmesi, mali durumumuz hakkında uzun açıklamalara gerek görülmeyeceği, gümrük gelirlerinin merkeze celbinin mülki işlerin idaresi için değil ancak Batı Cephesinin iaşesinin mümkün mertebe temini için olduğu, Maliye Bakanlığının mahallî gümrük gelirinden Elcezire Cephesi emrine verdiği 50.000 liranın alınarak kalan tahsilatın merkeze gönderilmesinin emredilmesi Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 120 sayılı yazı ile Elcezire Cephe Komutanlığına yazıldı.

Böylece Elcezire Cephe Komutanlığına Başkomutan imzasıyla 5 Nisan 1922 tarih ve 145 sayılı yazı ile tebligat yapıldı.

2. Memleketteki zahire mevcudunun yılsonuna kadar idare edememesi ihtimalinden dolayı askerlere ayrılan günlük ekmek istihkakının 900 gramdan 850 grama düşürülmesi hakkındaki karar Başkomutana arz edildi. Gelen cevabî emirde bunun uygun olmadığı, aksine; geçen sene olduğu gibi 1000 grama çıkarılmasının düşünüldüğu bildirildi.

3. 22 Mart 1922'de İzmit Gümrük İdaresinden Kocaeli emrine verilen 10.000 liranın 20.000'e çıkarılacağı ve Kocaeli Grubu tarafından kaçakçılığın yasaklanmasına yardım edilmesi hususunda Millî Savunma Bakanlığından Kocaeli Grubuna ve bilgi için Batı Cephesi Komutanlığına 3 Nisan 1922 tarih ve 133 sayılı yazı yazıldı. Bu paranın verilmesi ve kaçakçılığın yasaklanması hususunda Kocaeli Grubu ile temas kurularak gelirlerin arttırılmasına çalışılması Maliye Bakanının imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 239 sayılı yazı ile İzmit Muhasebeciliğine, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Maliye Muamelatı Nakdiye Müdürlüğüne yazıldı.

4. Cephenin maaşı için Maliye Bakanlığı Ankara'dan 170.000 lira göndermiştir. Ayrıca yine maaş tahsisatı için Konya Bankasından 130.000 ve Antalya Bankasından 100.000 lira alınmıştır. Cephe iaşesini Maliye Bakanlığı ancak 5 Nisan 1922'de düzenleyecektir. Durum aynen Batı Cephesi Komutanlığına Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 132 sayılı yazı ile bildirildi.

5. Mahallî idarenin sağlanması için diğer vergilerden başka Antep Gümrüğünden 20.000 liranın Adana Bölgesi Komutanlığı emrine derhâl gönderilmesi Maliye Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 140 sayılı yazı ile Antep Muhasebeciliğine, Gümrük İdaresi Genel Müdürlüğüne, Maliye Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne bildirildiği gibi bu paranın bir an önce tahsili de Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 130 sayılı yazı ile Adana Bölgesi Komutanlığına tebliğ edildi.

6. Kayseri'deki malûl subaylara birer maaş verilmesi ve Aralık maaşı almayan subaylara bu maaşlarına, hastanelerin ihtiyaçlarına ve birlikleri lağve dildiği hâlde harcırah alamadıklarından Kayseri'de bekleyen subayların harcırahlarına sarf edilmek üzere merkezden 5.000 lira gönderilmesi yine aynı maksatla sarf edilmek üzere merkezden Kırşehir Muhasebeciliği emrine 5.000 lira gönderilmesi Maliye Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarihinde ilgili mercilere bildirildi.

Aynı zamanda Kayseri Asker Alma Kalemî Başkanlığından, Kayseri'deki subay ve malûllerin miktar ve rütbeleri ve bunların nerelerde ve ne vasıta ile ne kadar tahsilat yaptıkları, bu paranın ne olduğu ve bundan Malîyenin ve mahallî komutanlığın bilgisi olup olmadığı Millî Savunma Bakanı imzasıyla soruldu.

7. Niğde Komisyonu bölgesinde mevcut bir buçuk milyon kilo arpanın derhâl hat boyuna nakline başlanması ve Malîyenin mahallî idareye bıraktığı gelirler ile de yeniden arpa ve un alımına çalışılması Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 126 sayılı yazı ile Niğde Satın Alma Komisyonu Başkanlığına ve Niğde'de Milletvekili Ata Bey'e tebliğ edilmiştir.

Sivrihisar bölgesinde yapılan alımlar için Sivrihisar kazasının bu yılın ağnam gelirlerinin tamamen Eskişehir Satın Alma Komisyonu emrine bırakıldığı Maliye Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 141 sayılı yazı ile Eskişehir Muhasebeciliğine ve Muamelat-ı Nakdiye Müdürlüğüne tebliğ edildi. Ayrıca bu gelirler ile alımlara devam edilerek Kolordu iaşesinin temini Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3'üncü Kolordu Komutanlığına Eskişehir Satın Alma Komisyo-

nu Başkanlığına, Milletvekili Mehmet Bey'e ve Batı Cephesi Komutanlığına 3 Nisan 1922 tarih ve 124 sayılı yazı ile bildirildi.

8. Kocaeli Grubunun iaşesinin temini için Maliye Bakanlığının Grubun tahsisatını vermeye çalıştığı ancak Grup bölgesinde muharip birliklerin dışında gerilerdeki fazla teşkilatın kesin şekilde lağvedilmesi gerektiği ve fazla kadroların kapatılmasına derhâl başlanması 3 Nisan 1922 tarih ve 136 sayılı yazı ile Başkomutan adına Fevzi Paşa imzasıyla Millî Savunma Bakanlığına bildirildi.

9. Şerefikoçhisar Komisyonunun kesinlikle faaliyete ara vermemesi ve Maliye Bakanlığının mahalline bıraktığı gelirler ile depolanan erzakın hat boyuna nakli ve nakliyatın derecesine göre yeni alım yapılması Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 123 sayılı yazı ile Şerefikoçhisar Satın Alma Komisyonuna ve Milletvekili Müfettiş Müfit Bey'e tebliğ edildi.

10. Kırşehir'de bazı yolsuzlukların olduğu haber alındığından biri Maliye ve biri Millî Savunma Bakanlığından olmak üzere iki kişiden oluşan bir inceleme kurulunun bölgeye gönderilmesi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın onayına sunulmuştur.

Ayrıca Başkomutanın imzasıyla 4 Nisan 1922 tarih ve 147 sayılı yazı ile Keskin bölgesinin Kırşehir müfettişinin bölgesine dâhil olmadığı ve Keskin ve Kırşehir'de satın alınan zahirelerin kısa bir süre içinde Yahşihan'a nakledilmesi ile bu nakliyatın sonuna kadar yeni alım yapılmaması tebliğ edildi. Durum ayrıca Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 122 sayılı yazı ile Keskin ve Kırşehir Satın Alma Komisyonlarıyla Milletvekili Müfit Bey'e bildirildi.

11. 1'inci Ordu bölgesinde yapılacak alımlar için gerekli paranın, 1 Numaralı Başkomutanlık Emrinin ikinci maddesinin "e" fıkrasına göre Cephe emrine ödenmekte olan tahsisattan temin edilmesi gerektiğinden 1'inci Ordunun ihtiyacının temin edilmesi Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 121 sayılı yazı ile Batı Cephesi Komutanlığına bildirildi.

12. Tüfek ve fişek teklifi hakkındaki evrak incelenmek üzere Millî Savunma Bakanlığına havale edildi.

13. Kurşun, bakır, tunç gibi madenlerin İzmit'ten ihracının hangi sebeplerden dolayı yasaklandığı Millî Savunma Bakanlığından soruldu.

Ayrıca Satın Alma Komisyonlarının, satın alacakları erzakın vesaitsizlik yüzünden ötede beride uzun süre kalmaması için alımları nakliyat ile birlikte yapmaları 1 Numaralı Başkomutanlık Emrinin sekizinci maddesi gereği iken

bazı komisyonların buna uymayarak satın aldıkları çok miktardaki erzakı nakledemedikleri görülmüş, Maliye Bakanlığı son olarak emlak, arazi, gelir ve bakaya vergilerini mahallî idarelere bıraktığından komisyonların bu gelirlerle depolanmış erzakı hızlı bir şekilde hat boyuna indirmeleri ve alımları nakliyat ile birlikte yapmaları Millî Savunma Bakanı imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 131 sayılı yazı ile bütün Satın Alma Komisyonlarına ve müfettiş milletvekillerine bildirildi.

Harp Encümeni'nin 2 Nisan 1922 tarihli toplantısında Maliye Bakanının, dış yardımlar olmadıkça zorunlu harcamaların iç kaynaklarla temin ve idamesine imkân olmadığını beyan ettiği, Rusların ise ümit edildiği derecede nakdi yardımda bulunmadıkları, yardımların arttırılması için teşebbüslerini esirgemesi Fevzi Paşa imzasıyla 3 Nisan 1922 tarih ve 135 sayılı yazı ile Cephede bulunan Başkomutana arz edildi.

9 NİSAN 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹³

Encümene Gelen Evrakların Özeti:

Maliye Bakanının beyanatına atfen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan dış yardımların temini hakkındaki şifreye ATATÜRK şu cevabı verdi:

“İç kaynaklardan elde edilen gelire temin ve idamesine imkân olmayan zorunlu giderlerin ne olduğu anlaşılammıştır. Zorunlu giderler birinci derecede ordunun iâşe ve maaşı olmalıdır. Temin edilemeyecek olan bunlar mıdır? Ve eğer bu masrafların bir kısmı verilemeyecek ise herhalde ordunun iâşesi temin edilmiştir. Hâlbuki ordunun iâşesi bugün tehlike de olduğu hâlde diğer masrafların ödenmesine çalışıldığı görülmektedir. Ödenmesi mümkün masraflar ile mümkün olmayan zorunlu masrafların ne gibi şeyler olduğunun acilen açıklanması rica olunur. Diğer taraftan bunun Maliye Bakanlığınca son anda öğrenilmesi anlaşılmaz bir durumdur. Çünkü iki ay önce Harp Encümeni kararları alınırken gelir ve giderlerin bilinmemesi mümkün değildi. Daha on gün önce Sivrihisar'da dahi böyle bir durumdan bahsedilmemiştir. Herhalde memleketin hayat ve müdafaasını sağlam rakamlara dayandırmak gerekli esaslardandır. Bu hususta güvenilir açıklama yapılması ve öncelikle ordu iâşesinin sekteye uğratılmamasını rica ederim.”

13 ATASE Arş, İSH:19, K:1538, B:111-10.

Encümen Kararları:

1. Başkomutanlıktan Bakanlar Kurulu Başkanlığına yazılan 114 sayılı çok mühim şifreli telgraf okundu. Maliye Bakanlığı gelirlerinin giderlerini karşılamadığından bahsetti ve bu konu görüşüldü. Ağnam gelirlerinden ise 1.204.000 liranın tahsil edildiği ve bunun 522.000 lirasının postada, yolda, Osmanlı ve Ziraat Bankalarında olduğu söylendi. Sonuçta, 9 Nisan 1922 tarihli ve beş maddeli cevapta, alınan gerekli tedbirler arz edildi.

19 NİSAN 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹⁴

17 Nisan akşamı cepheden dönen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Encümeni toplantıya davet etti ve yapılan toplantı sonucunda aşağıdaki kararlar alındı.

Encümen Kararları:

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa toplantıda; *“Para yönünden yaptığımız tertibatta dış kaynaklara çok fazla güvenilmeyecektir. Maliyece yapılan tertibatın tam zamanında verilmek suretiyle her tarafta güven kazanmaya çalışılması lazımdır. En büyük tehlike iâşe tehlikesidir. Günlük iâşe bile güç temin edilmiştir. Ordu, aç kalmamıştır. Fakat hiçbir yerde bir depo meydana getirilememiştir. Ufak bir manevra, ihtiyat erzakın yokluğu sebebiyle başarısızlığa mahkûm olur. Bu sebeple elde edeceğimiz parayı önce iâşeye ve ihtiyat erzak depolamaya tahsis edeceğiz. Silah, cephane gibi hususların tedarikinin sonraya bırakılması uygundur. Bu işe tahsis edilen paralar geriye alınabilir.”* diye konuştu.

Bunun üzerine Maliye Bakanı, gelir ve gideri karşılaştırarak durumu açıkladı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa iâşe durumunun ciddiyetine dikkat çekerek bütün üyelerce bunun düşünülmesini, çare aranılmasını, Encümenin yeniden toplanma zamanını bildireceklerini söyledi. *“Bazen bir işin ait olduğu dairece Harp Encümenine sevk edilmiş olmasının yeterli olduğu görülüyor. Encümen işlerin yürütülmesi konusunda hiçbir makamın görev ve sorumluluğunu üstüne almış değildir. Ordunun bir kısmı aç ve parasız kalırsa bunun sorumlusu Harp Encümeni değil bu görevin ait olduğu bakanlıklardır.”*

¹⁴ ATASE Arş, İSH:19, K:1538, B:111-11.

Geleceği önceden görmek ve buna göre tedbirler almak, alınacak tedbir Bakanlığın yetkisi dışında kalmışsa bunu Harp Encümeni'ne sevk etmekle beraber karar alınana kadar yine mümkün olanı yapmak lazımdır. Bundan başka Harp Encümeni bir vaziyet karşısında çözüm bulmak değil, ait olduğu bakanlıklar tarafından bulunan çözümlerin doğruluğunu görüşmek ve ne şekilde uygulanacağını tespit etmekle sorumludur.

Cephede ve cepheden dönüşte gördüğüm vaziyet beni bu açıklamayı yapmaya sevk etmiştir.” diye konuştu.

Bu gelişmeler üzerine 21 Nisan 1922’de Maliye Bakanı Trabzon Milletvekili Hasan Hüsnü Bey Maliye Bakanlığında istifa etti. Yerine 26 Nisan 1922 tarihinde Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey getirildi.

29 NİSAN 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹⁵

Encümen Kararları:

1. İaşe: Bugün için geri kadrolarda fazlalık vardır. İncelenecektir. Yalnız Batı Cephesiyle Elcezire Cephesinin iaşesinin teminini sekteye uğratmamak üzere Batı Cephesine aylık 800.000 lira verilmesine devam edilecek ve Antep hariç olmak üzere Elcezire Cephesine aylık olarak ayrılan Cephe gümrüklerinin tahsisi incelenecektir. Maliye Bakanlığı bu Cepheyi özellikle dikkate alacaktır.

2. Son durum sebebiyle her şeyden önce ordu iaşe ve maaşlarının temini lazımdır. Bu da aylık ortalama iki buçuk milyon liradır. Bu para verilemezse diğer masraflar ödenemez, sipariş yapılamaz.

1’inci maddedeki kararlara göre:

Cephe bölgesindeki gümrük gelirlerinin bir kısmının Cepheye tahsisi için Maliyece inceleme yapıldığı fakat Maliye Bakanlığının Kara gümrük gelirlerinin gittikçe azalmasından, kaçakçılığın ise çoğalmasından şikâyet etmekte olduğu ve gelirlerin arttırılması için Cephece mümkün olan yardımın gösterilmesi M. S. Bakanı imzasıyla 30 Nisan 1922’de Elcezire Cephesi Komutanlığına yazıldı.

Eski haftalıkların ödenmesinde meydana gelen gecikmeden doğan erzak açığının kapatılması ve ihtiyat erzak depolanması için haftalıklardan hariç 13 Nisan 1922’de 50.000, 23 Nisan 1922’de 50.000 lira gönderildiği gibi 1 Mayıs 1922’de 50.000 lira daha gönderilmiştir.

¹⁵ ATASE Arş, İSH:19, K:1538, B:111-12.

Cepheye bu hafta için Konya'dan 50.000 lira verildi. 6/7 Mayıs 1922 gecesi de Ankara'dan 140.000 lira yola çıkarıldı. Kocaeli için 10.000 lira da mahalline havale verildi. Ayrıca Sivrihisar bölgesi için de 40.000 lira tahsis edilerek Levazım Dairesine verildi. Bu durumda her hafta Cephe emrine eskisi gibi 200.000 lira temin ve ayrıca Sivrihisar bölgesi için de 40.000 lira tahsis edildiği Millî Savunma Bakanlığında Batı Cephesine yazıldı.

8 MAYIS 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹⁶

Encümen Kararları:

1. Batı Cephesinin iaşesi için haftalık tahsis edilen 200.000 liranın yetersiz olacağı anlaşılmıştır. Gerilerde tasarruf ederek muharip ordu iaşesinin mükemmel şekilde temini için:

a) Bütün amele taburları askerî kadrolardan çıkarılacaktır.

b) Gerilerdeki kadroların azaltılması için Millî Savunma Bakanlığında görev yapan komisyon, çalışmalarını hızlandıracaktır.

40.000 lirası Ankara'dan 3'üncü Kolordu iaşesine tahsis edilmek üzere 13 Mayıs 1922'den itibaren haftada toplam 270.000 liranın Batı Cephesi iaşesine tahsisine karar verildi.

220.000 lira Batı Cephesine, 10.000 lira Kocaeli'ne doğruca, 40.000 lira Ankara'dan 3'üncü Kolorduya ödenecektir.

2. Konya'nın eski borçları için Maliye Bakanı kesin bir tedbir düşünmektedir. Hemen para verilemeyecektir.

3. Konya'ya haftalık 40.000 lira vermekte müşkülât vardır. Maliye Bakanı geçen hafta 25.000 lira göndermiştir. Bu hafta yine azami bu miktar gönderilecektir. Bununla beraber Millî Savunma Bakanlığı Konya teşkilatının kadrosunu azaltmaya çalışacaktır.

4. Kurulmuş olan Satın Alma Komisyonlarının vazifeye devam etmelerinin faydalı olup olmadığı müteahhitlerin işleriyle karşılaştırılarak Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarınca sonuç tespit edilecektir.

Mühim olan Şereflikoçhisar Komisyonunun faaliyetine devam edebilmesi ve Niğde'de depolanan arparların hat boyuna indirilmesi için Maliye Bakanlığını

16 ATASE Arş., İSH:19, K:1538, B:111-13.

para verecektir. Miktarı Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarınca ayrıca tespit edilecektir.

Ayrıca Maliye Bakanlığı Millî Savunma Bakanlığının göstereceği yerlerde ordu ihtiyat erzakını depolayacaktır.

5. Millî Savunma Bakanlığı tarafından Berliye, İtala Katanya, Mori ile imzalanan kamyon, benzin, silah sözleşmeleri görüşüldü. İtala Katanya'nın aslında İtalya'da iflas ettiği haber alınmıştır. Kendisini burada fabrika direktörü sıfatıyla takdim ettiği halde bunun da yalan olduğu anlaşılmıştır. Bununla imzalanan sözleşme şartlarının ciddi ve güvenilir olmadığı görülmüştür. Maliye ve Millî Savunma Bakanlıkları İtala Katanya sözleşmesini feshedeceklerdir. Berliye, kamyon ve benzin sözleşmeleri sonuçlandırılacaktır. Mori ile imzalanan silah sözleşmesi reddedilecektir.

6. Bahriye: Altı silahlı motorbotun alımı için şimdilik imkân olup olmadığı araştırılacaktır.

7. Ordu: Dışarıdan nakliye vasıtaları, hayvan ve arpa alımı için talep edilen 50.000 liranın ödenmesi için Maliye Bakanlığı düzenleme yapacaktır.

8. Teçhizat: Ceket sözleşmesi Müteahhit Veli Bey'le kontrat şartları için Maliye ve Millî Savunma Bakanlıkları görüşeceklerdir.

9. Tekâlif-i Milliye nakliye vasıtalarının nakde dönüştürülerek tahsili yasaktır. Gerekenlere tebligat yapılacaktır.

Bu kararlar aynen Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarına ve ilgililere tebliğ edildi.

27 HAZİRAN 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹⁷

Encümen Kararları:

1. Konya işesi dâhil olmak üzere Batı Cephesi haftalık işe parası olarak 300.000 lira alacak ve Cephe emrine daha önce verilen 500.000 lira ihtiyat para ile Cephe Komutanlığı Adana Komisyonu vasıtasıyla alım yapacak, Adana'ya ayrıca para verilmeyecektir. Ancak Cephenin Adana'da yaptığı alımların büyük miktarda ihtiyat erzak depolanmasını temin etmesi gerekir. Bakayadan Adana'daki bir milyon erzak dahi tahsil edilerek Cephe emrine verilecektir.

17 ATASE Arş., İSH:19, K:1538, B:111-14.

2. Aşar ile beraber bir misli iâşe hissesi zammı uygun görülmemiştir. Bazı yerlerin aşarının aynen ihalesi uygundur. Aynen ihale edilen yerlerde alınacak erzakın nakledilebilir olması ve askerî vaziyet dikkate alınacaktır.

3. Maliye Bakanlığı, nakliyat için talep edilen aylık 150.000 lirayı ödemeyi düşünecek ve nakliyatın iyi yürümesi için gereken tedbirleri alacaktır.

4. Kamyonlar hakkındaki İtala Katanya sözleşmesi feshedildiği hâlde 50 adet kamyonun Mersin'e geleceğini İtala Katanya bildiriyor. Bu doğru çıkar ve azami bir hafta içinde 50 kamyon Mersin'e gelirse satın alınacak ve parasının ne şekilde ödeneceğini Maliye Bakanlığı tespit edecektir.

Tekâlif-i Milliye nakliye vasıtalarının nakde dönüştürülerek tahsilinin yasaklanmasından önce toplanılan 66 küsur bin lira bu kamyonların alımına tahsis edilecektir.

5. Kont Şaban De Lapalis'ten alınacak tüfeklere şimdilik lüzum yoktur.

6. Mersin'e gelen benzin ve vakumların bedelinin ödenmesi Millî Savunma ve Maliye Bakanlıklarınca görülecektir.

7. Kırşehir'deki alımlara dair Millî Savunma Bakanlığınca yaptırılan tahkikat sonucu hazırlanan inceleme raporu görüşüldü. Encümenince yapılacak bir işlem yoktur. Millî Savunma Bakanlığına ait meseleleri Bakanlık yapacaktır.

8. Fiili hizmet erbabından aşar mültezim ve mal memurlarının tecili Maliye Bakanlığı tarafından talep edilmiş ve uygun görülmemiştir.

9. Başhan tuzlasından Ankara'ya nakledilecek tuz için Düyun-ı Umumiyece sözleşmeye eklenen 50 devenin serbest bırakılmasını Maliye Bakanlığı talep etmiştir. Millî Savunma Bakanlığı bunları serbest bırakmak için çözüm bulacaktır.

10. Maliye Bakanlığının talebi üzerine Aksaray'da postadan Maliye Bakanlığına ait parayı alan fırka hakkında Millî Savunma Bakanlığı gereken işlemi yapacaktır.

15 TEMMUZ 1922 TARİHLİ HARP ENCÜMENİ TOPLANTISI¹⁸

Encümen Kararları:

1. Millî Savunma Bakanlığının 6 Haziran 1922 tarihli yazısı üzerine Adana'dan aslında zahire ihraç edilmemektedir. Çünkü ihraç edilecek yerlerde-

¹⁸ ATASE Arş., İSH:19, K:1538, B:111-15.

ki fiyatlar bu ihraca müsait değildir. Cepheye haftalık iaşe parası düzenli olarak verildiği gibi stok için de para verilmiştir. Bu parayla Adana bölgesindeki yeni mahsulden alım yapılması mümkündür. Ayrıca özel tedbirler alınmasına gerek yoktur.

2. Millî Savunma Bakanlığı, 27 Haziran 1922 tarihli yazısıyla üç kolordunun Ankara civarındaki ihtiyat erzak depolaması için talep edilen 240.000 lira yerine şimdilik Maliye Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığının emrine 80.000 lirayı peşinen ödeyeceğini belirtmiştir.

3. Millî Savunma Bakanlığı, 27 Haziran 1922 tarihli yazısıyla merkezin haftalığının ve 3'üncü Kolordunun parasının Maliye Bakanlığı tarafından düzenli olarak verildiğini, merkeze düzenli olarak verilen bu paradan 20.000 lirayı Şereflikoçhisar'a göndermek gerekiyorsa bunu Millî Savunma Bakanlığının tanzim edeceğini bildirdi.

4. Millî Savunma Bakanlığı, 9 Temmuz 1922 tarihli yazısıyla Polatlı-Sarayönü hattının iaşesi Millî Savunma Bakanlığı ile Batı Cephesi Komutanlığı arasında tanzim edileceğini bildirmiştir.

5. Millî Savunma Bakanlığı, 8 Temmuz 1922 tarihli yazısında Millî Savunma Bakanlığının hizmetlerinin yürümesi için gerekli olan avansın düzenli olarak Maliye Bakanlığı tarafından Muhasebe Dairesine verileceği, Millî Savunma Bakanının onayıyla sarf edileceği, harcırah, maaş talep edenlerin Maliyeye gönderilmeyeceği bildirilmiştir.

6. Millî Savunma Bakanlığının 12 Temmuz 1922 tarihli yazısıyla Encümen kararına göre konuş dikkate alınarak aşar ihale edilmesi gereken yerlerde aynen yapıldığı, Aziziye, Bolvadin, Sivrihisar'ında buna dâhil olduğu, Bolu uzak ve İzmit karışık mahsullü olduğundan aynen ihale edilemeyeceği ve Encümence bu hususta yapılacak başka bir şey olmadığı bildirilmiştir.

7. Millî Savunma Bakanlığının 8 Temmuz 1922 tarihli yazısıyla Göre Köprüsü'nün acilen tamiri için gerekli olan 3.000 lira Maliye Bakanlığınca hemen Bayındırlık Bakanlığına verileceği bildirildi.

8. Levazım Dairesinin 10 Temmuz 1922 tarihli yazısı ile Maliye Bakanlığının yazısında Paris'te kumaş için yapılan sözleşmedeki fiyatların pahalı olduğu ve sözleşmeye eklenen 50.000 çift ayakkabının parasını müteahhit eylülde almaya razı olursa sözleşmenin yapılması bildirilmiştir.

9. Millî Savunma Bakanlığının 9 Temmuz 1922 tarihli yazısında hayvan alımları için gerekli olan paranın ödenmesi işini Maliye Bakanlığının üstlendiği belirtilmiştir.

10. Ankara Komutanlığının şifahî müracaatında Ankara merkez iaşesine tahsis edilen haftalık 10.000 liranın yetersiz olduğu, Saymanın, Satın Alma Komisyonunun emrine verilerek Ankara Valisinin başkanlığında kurulacak bu komisyonca alımların yapılacağı ve Ankara'nın haftalığının Maliye Bakanlığınca incelenerek arttırılacağı bildirilmektedir

11. Millî Savunma Bakanlığının 10 Temmuz 1922 tarihli yazısında havalelerin dağıtımı ve nakit için Millî Savunma Bakanlığınca yapılan teklifin bütçenin onayından sonra düşünüleceği bildirilmektedir.

SONUÇ

Görüldüğü gibi; yılbaşında oluşturulan Harp Encümeni, yedi aylık sıkıntılı günleri büyük bir başarı ile yürütmüş ve bu encümenin kurulmasındaki isabet kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

Bu kurulun esas görevi, ordunun yiyecek maddelerinin sağlanması, zaman zaman da diğer ikmal maddeleri tedarikiyle uğraşmaktır.

Hükümetin o günkü bütçesinin bu kadar çeşitli ve çok istek ve ihtiyaçların karşılanmasına yeterli olmadığı görülüyordu. Ancak, Türk Milletinin destek kudret ve yeteneği, yoktan var etme gücü, özellikle Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın büyük organizasyon dehası ile; ilgili bakanlıkların bütün güçleri bir arada toplanmış, geceli gündüzlü uğraşmak suretiyle bir taraftan cephede küçük çaplı muharebeler devam ederken, diğer taraftan dış siyasi ilişkiler kurmak, yardım sağlamak ve orduyu beslemek için çalışılmıştı.

Öte yandan, Harp Encümeni kararlarıyla alınan tedbirlerle Millî Savunma Bakanlığı eline geçen fırsat ve paraları değerlendirmiş, Temmuz 1922 başlarına kadar muharip ordu için birkaç ay yetecek yedek erzak stoku temin edilememişse de, günlük ihtiyaçları karşılanmıştı.

Harp Encümeni'nin organizasyonu ve Türk Milletinin desteği ile ordu aç kalmamıştır. Millî Savunma Bakanlığı, Temmuz 1922 ayı başından itibaren de cephelerin ve özellikle Batı Cephesi birlikleri konuşlarına göre orduyu bir müddet idare edebilecek yedek erzak stokunu da temin etmiştir.

ATATÜRK, 20 Temmuz 1922'de Başkomutanlık süresinin 4 Ağustos 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasına dair Kanun nedeniyle Türki-

ye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada: *“Bugün ordumuzun manevî kuvveti en yüksek derecededir. Ordumuzun maddî kuvveti de fevkalâde bir önleme ihtiyaç hissetmeksizin millî emelleri tam bir güvenle elde edecek seviyeye ulaşmıştır. Bu sebeple artık böyle bir yetkiyi sürdürmeye lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim.”*¹⁹ demektedir.

Başkomutan, 21 Temmuz 1922 akşamı cepheye gitmek üzere Ankara’dan hareket etti. 23 Temmuz’da Batı Cephesi Karargâhının bulunduğu Akşehir’e geldi. 27/28 Temmuz’da Akşehir’e çağrılan Ordu Komutanlarına ATATÜRK tarafından Büyük Taarruz planının açıklaması ve plan üzerinde görüşmeler yapıldı. 30 Temmuz’da da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile yapılacak taarruzun ayrıntıları hakkında görüşüldü. 6 Ağustos’ta Kazım Özalp ile birlikte cepheden Ankara’ya döndü. Taarruz için son değerlendirmeleri yapan ATATÜRK, 17 Ağustos’ta gizli olarak otomobille Konya’ya hareket etti. 18/19 Ağustos’ta Konya’dan yine gizli olarak Akşehir’e geçti.

20/21 Ağustos’ta Akşehir’de Batı Cephesi karargâhında 1.Ordu Komutanı Nurettin Paşa ve 2.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşalara taarruz planını harita üzerinden açıkladı ve taarruz emrini verdi. 26 Ağustos’ta başlayan taarruz 30 Ağustos’ta kesin bir zaferle sonuçlandı.

Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi olmak üzere uzun süren savaş ortamı ve imkânsızlıklar göz önüne alındığında güç şartlar ve büyük imkânsızlıklar altında faaliyet gösteren Harp Encümeni, Büyük Taarruza hazırlık aşamasında yedi aylık dönemde görevini başarı ile yürütmüş ve zaferin kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş)

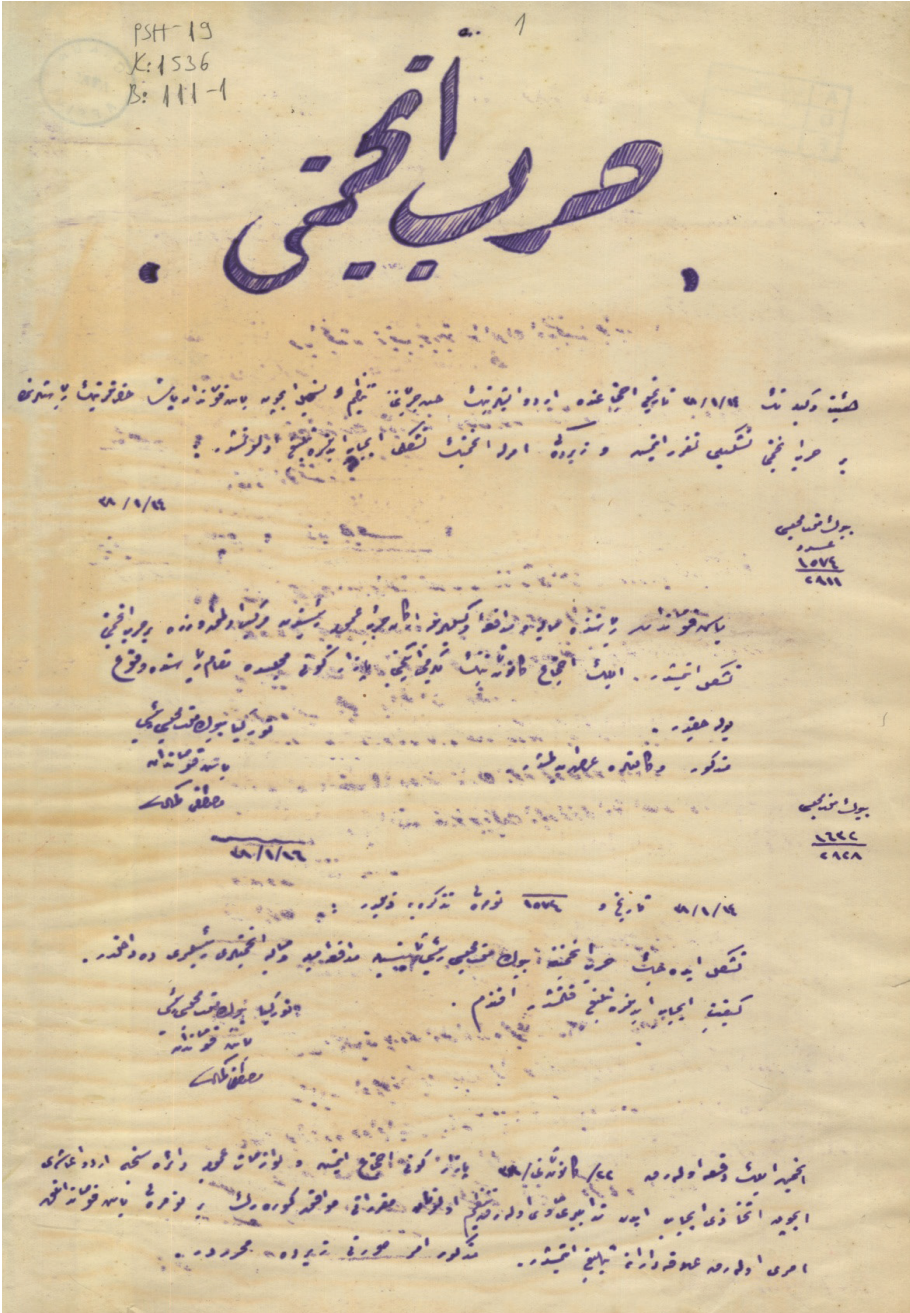
ATATÜRK, M. Kemal, **Nutuk**, Ankara, 1927.

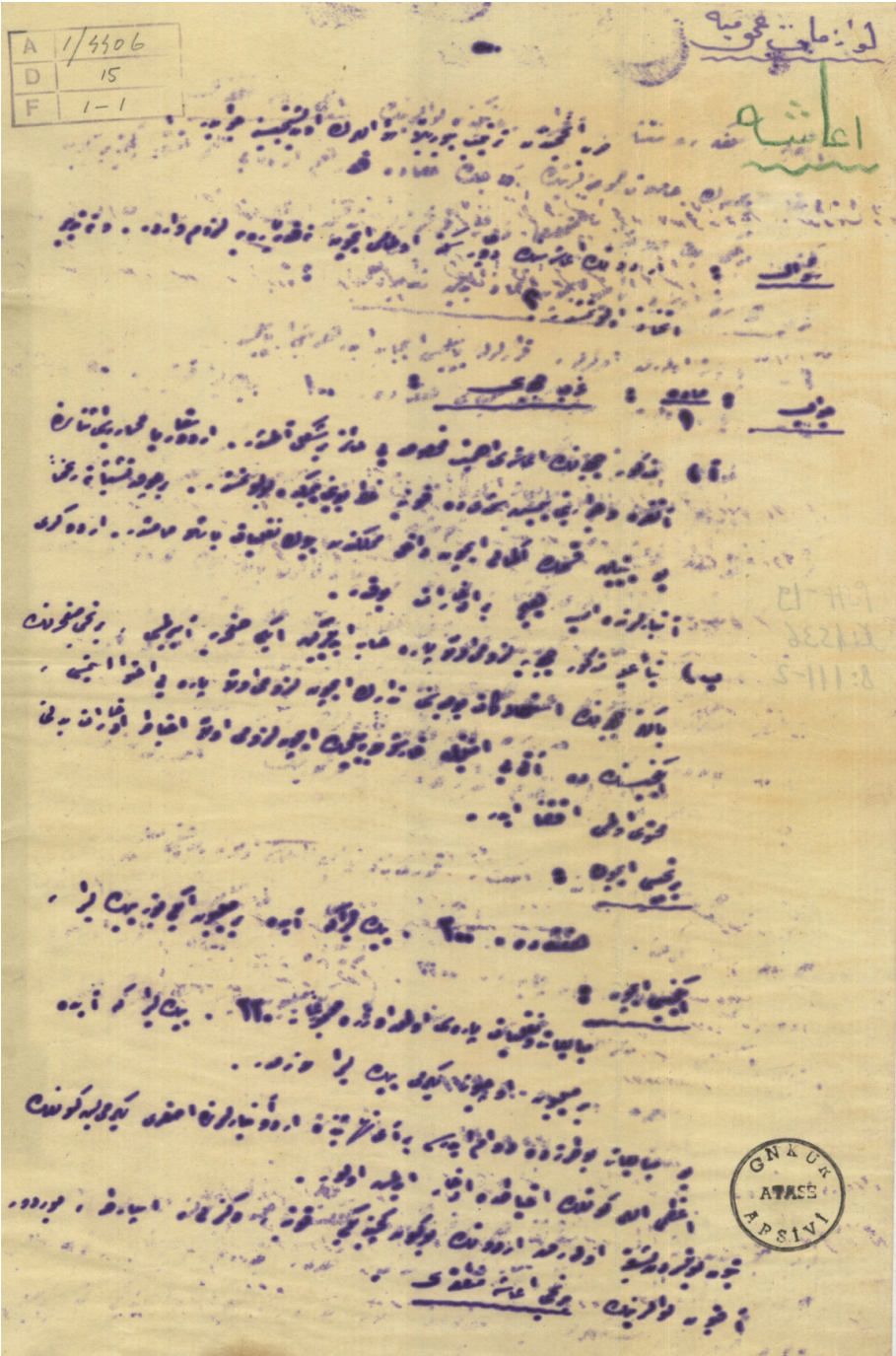
TBMM Basımevi, **TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II**, Ankara, 1980.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:I, C 21.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:I, C 21, s. 430-431.

HARP ENCÜMENİ İLE İLGİLİ SEÇME BELGELER

A	1/4406
D	15
F	1-2

[Faded handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a letter or official document. The text is mostly illegible due to fading and bleed-through.]

۱۷۹۹۸
۱۷۹۹۷

۱۷۹۹۸
۱۷۹۹۷

74

69

A	1/5506
D	15
F	1-56

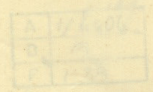
تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه

تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه

تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه

تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه
 تذکره خوانندگانی که در این کتابخانه

8

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE ANKARA'NIN BOŞALTILMASI SORUNU VE BUNA İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Ferah AYYILMAZ*

İngiltere'nin desteğiyle Küçük Asya Harekâtı'na soyunan Yunanlılar, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgallerini takiben harekâtlarını genişleterek 1921 yılı Temmuz ayı itibariyle Afyon ve Kütahya'dan sonra Ankara'ya doğru ilerlemek istemiştir. Bu durum karşısında Türk Ordusu Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmış ve işgalin Ankara'ya kadar ilerleyebilmesi durumu Meclis'te büyük tartışmalara neden olarak Ankara'da kurulan Meclis'in Kayseri'ye taşınması gerekliliği üzerinde dahi durulmuştur.

Ülkenin kaderini elinde bulunduran vekiller tarafından oldukça ciddi öneme haiz olan bu durum, halk tarafından da kaygıyla karşılanmış ve Ankara'nın da yakında işgal olacağı söylentileri halk arasında dolaşmaya başlayarak büyük bir kaos yaşanılması kaçınılmaz olmuştur. İşgal korkusuyla tedirgin olmaya başlayan halk kitleleri en kısa zamanda kendilerini daha güvende hissedebilecekleri yerler arayışı içerisine girerek, Yunan işgali tehdidi karşısında göç etmeye başlamıştır. Bu durum, başta Büyük Millet Meclisinde olmak üzere, değişik ortamlarda gündeme getirilmiş ve üzerinde tartışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmada da o dönemde Ankara'da yaşanan panik ve göçün yarattığı etkiler, dönemin meclis zabıt ceridelerinden, arşivlerinden, gazetelerinden ve anılarından yola çıkılarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Meydan Muharebesi, Ankara, Göç, Panik, Halk

---

* Araştırma Görevlisi, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. (ferah.ayyilmaz@deu.edu.tr.)

EVACUATION PROBLEM OF ANKARA IN THE BATTLE OF SAKARYA AND DISCUSSIONS ABOUT THIS SUBJECT

Greeks who ran to Asia Minor operation with the support of the British, after the occupation of İzmir on 15 May 1919, they wanted to move their campaign from Afyon and Kütahya to Ankara expanding. In this situation, The Turkish army was forced to fall back to the east of the Sakarya River and the situation of the occupation that can progress to Ankara has caused great debate in the Assembly. The Assembly established in Ankara even dwelled on the necessity of moving to it Kayseri.

This situation was met with concern which has a very serious importance for members of the Assembly who hold the fate of the country and the public too. When rumours about the occupation of Ankara soon began to be talked about among the people, it was unavoidable for huge chaos. Crowd of people began to migrate due to the threat of Greek occupation who got worried with fear of occupation and searched places which will feel safer in a short time. This situation was proposed first at Grand National Assembly and different areas and debates were realized about it.

In this study, the panic that was experienced at that time in Ankara and effects of migration will be evaluated with respect to the assembly report entry as own period, archives, newspapers and memories.

Key Words: Battle of Sakarya, Ankara, Migration, Panic, Public

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunca kaydedilmiş olan Birinci Dünya Harbi, İtilâf devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imza edilen Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde yürürlüğe girmesi ile sona erdi. Mütarekenin imzalanmasından sonra İtilaf devletleri, mütareke hükümlerine uymaya gerek görmeden çeşitli bahanelerle yurdun çeşitli bölgelerini işgale başladılar.

İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesinin tek taraflı ve yanlış uygulamasının son safhasını teşkil eden, Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmaları ile başladı. Yurdun birçok yerlerini işgal etmiş olan İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve Ermeni kuvvetlerine karşı başlangıçta millî kuvvetlerle, daha sonra teşkilatlı ordu ile karşı konuldu; sonunda, Yunanlılar hariç, diğerleri ile yapılan anlaşmalarla, Doğu ve Güney Cephelerinde bir dereceye kadar emniyet ve sükûnet sağlanabildi ve Misak-ı Milli hudutlarına ulaşıldı.

Türk İstiklal Harbi diğer bir ifadeyle Kurtuluş Savaşı'nın en önemli dönüm noktalarından birisi olan Sakarya Meydan Muharebesi, Türk ulusu için bir ölüm-kalım savaşı olarak tarihe geçmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Kuruluş savaşı süresince iki büyük meydan muharebesi kazanmıştır. Bunlar; bizzat kendisinin palanlarını hazırlayıp kazandığı Sakarya Meydan Muharebesi ile Başkomutan Meydan Muharebesi'dir.

Sakarya Meydan Muharebesi, Kuvayımilliyeden düzenli orduya geçişte düzenli ordunun rüştünü ispatladığı bir büyük muharebedir. Bu muharebe ile tür koruların kendilerinden teknik ve sayıca üstün düşman kuvvetleri karşısında icra ettikleri taktik geri çekilme manevrası sona ermiş; stratejik planı uygulamaya konulmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi Ve Ankara'da Yaşananlar

Kurban Bayramı'nın birinci günü 15 Ağustos tarihine rastlar. Aynı gün Yunanlıların Türk mevzilerine doğru ileri yürüyüşe başladıkları haberi Ankara'ya ulaşır. Bu yüzden Kurban Bayramı Ankara'da oldukça sönük geçer. Ankara hareketli bir askeri şehir görünümüne bürünür¹. Bu arada Ankara Sultanisinin (Erkek Lisesi) parasız yatılı öğrencileri de Kayseri'ye taşınır. Bulunabilen kağnılara yataklar, yorganlar, okulun gerekli eşyaları, ders gereçleri üst üste yığılır. Kağnıların oturulabilecek yerlerine öğretmenlerin eşleri ve küçük çocukları ile

1 Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, **İstiklal Savaşında Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2007, s.262.

hasta öğrenciler yerleştirilir. Valilikçe kafileye beş tüfek verilir. İri yapılı öğrencilere tüfek verilir².

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ise “Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları” isimli eserinde Ankara’da yaşananları, meclisin taşınması ve Kayseri’ye göçü ve yaşadıklarını şu şekilde anlatmıştır:

“1921 Ağustosunun başarıydı. O zamanki Ankara’nın sıcak ve sıkıntılı günlerinde okulda kalan biz yatılı öğrenciler, her gün belli saatlerde izin alarak dışarı çıkar, her birimiz bir haberle döner ve akşamları bunları birbirimize anlatırdık. Ben öyle izinli günlerde ara sıra Meclis’e uğrar, eski kalem arkadaşlarımı ziyaret ederdim. Böyle ziyaretlerden birinde, cephede durumun iyi gitmediğini, düşmanın ilerlemekte olduğunu öğrendim³. Hâkimiyeti Milliye gazetesindeki cephe haberleri pek parlak değildi. Meclise bir başka gidişimde, Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye Büyük Millet Meclisinin bütün yetkilerini üzerine alarak, bir kanunla Başkumandan atandığını duydum. Düşmanın boyuna ilerlediği söyleniyordu. Halkın Ankara’yı boşaltması salık verilmiş, resmî dairelerin Kayseri’ye kaldırılması kararlaştırılmıştı. At arabası yoktu. Her şey cephe ve savaş için, kurtuluş için, kullanılıyordu. Birçok kağıt arabasına yatak ve yorganlar üst üste serilmiş, okulun gerekli eşyası yüklenmiş ve öğrencilerin binmesi için merkepler kiralananmıştı. Bizim kafileye beş tane tüfek vermişlerdi. Bunları bizimle birlikte giden müdür yardımcısı bir öğretmen, baş hademe ve biraz kabaca olan öğrenciler, gerektiği zaman kullanacaklardı⁴.

Ankara’dan Kayseri’ye, Kırşehir üzerinden gidilirdi. Yer yer girintili çıkıntılı ve çukurlu, toz dolu bir şose üzerinden ilerliyor, akşamları yola yakın bir düzlük, bir köy kenarı veya bir ağaç kümesi bularak oralarda açıkta geceliyorduk. Kağıtlardan öğrencilerin yatakları ve yorganları yere indirilip serilir, kağıtlar bunun etrafına sanki bir siper gibi yuvarlakça bir durumda dizilir, hayvanlar kağıtlara bağlanırdı. Minik bir ordugâh durumuna koyduğumuz bir konaklama yerinin yöresinde dört kişi, her iki saatte bir değişmek üzere, nöbet tutardı⁵.

Yolda bize başka kafileler de katıldı. Ankara boşalıyordu. Ankara’dan Kırşehir’e dokuz, Kayseri’ye on üç günde varabildik. Kayseri’ye gelince lise binasına yerleştik. Vekâletlerden çoğu, bu arada Maarif Vekâleti de Kayseri’ye taşınmıştı⁶.

2 A.g.e., s.263.

3 Veldet Hıfzı Velidedeoğlu, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, Nisan 1971, İstanbul, s.140.

4 Velidedeoğlu, a.g.e., s.142.

5 Velidedeoğlu, a.g.e., s.144.

6 Velidedeoğlu, a.g.e., s.145.

Eylül başlarıydı. Sakarya Savaşı bütün kanlılığıyla sürüp gidiyordu. Nihayet Eylül ortasında sevindirici bir haber geldi: Sakarya'da düşmanı yenmiştik. Gerçekten mutluydum. Çünkü Ankara'dan Kayseri'ye bizden sonra gelenler, top seslerinin Ankara'dan duyulduğunu söylüyorlardı. Yüreğime bir sızı düşmüştü. Sakarya'da yenilsek bütün vatan tehlikeye girebilirdi⁷.

19 Ağustos günü, Ankara'da yayımlanan “Yeni Gün” gazetesi de iki at arabası ve on kağından oluşan bir konvoyla Kayseri yolunu tutar. Gazetenin baskı makineleri küçük parçalar halinde sökülür, kurşun harflerin doldurulduğu sandıklarla birlikte kağınlara yüklenir. At arabalarına ise gazetenin sorumlusu Yunus Nadi Beyin eşi ve dört çocuğu ile Saruhan Milletvekili İbrahim Süreyya Bey'in ailesi biner. Erkekler Ankara'da kalır⁸.

Kağınların öküzlere ve arabaların atları kaburgaları sayılabilecek ölçüde zayıf ve çelimsizdir. Bir aydır boşalan Ankara'da buluna buluna ancak bu hayvanlar bulunabilir. Onların da Kayseri'ye varabilecekleri kuşkuludur. “Hâkimiyeti Milliye” (Ulusal Egemenlik) gazetesi Ankara'da çıkan tek gazete olarak kalır. İki sayfa olarak yayınlanan gazetenin ikinci sayfası Anadolu'nun içinde bulunduğu güç durum nedeniyle alınan olağanüstü önlemlere ilişkin haberlere ayrılır. Tekâlif-i Milliye Emirleri (Ulusal Yükümlülük Emirleri), İstiklal Mahkemelerinin kararları ve Anadolu Ajansı'nın verdiği cephe olaylarıyla ilgili resmi açıklamalar hep bu sayfada yayınlanır⁹.

Ankara'nın tek gazetesi “Hâkimiyeti Milliye”de 21 Ağustos günü yer alan resmi bildiri çok kısaydı: “Batı Cephesinde cephe boyunca ve özellikle sol kanat ilerisinde düşmanın yürüyüş kollarının çeşitli hareketleri görülmüştür. Düşman gerilerinde Dumlupınar'a akın yapan süvarilerimiz telgraf hatlarını ve demiryollarını bozmuş, iki köprüyü havaya uçurmuş ve düşmanın ulaşımını durdurmuştur¹⁰.” Resmi bildiriden, Yunanlıların Sakarya boylarındaki mevzilerimize doğru ileri yürüyüşünü sürdürdüğü anlaşılıyordu¹¹.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin başladığı gün cephe çizgisi Ankara'nın yaklaşık 100 kilometre doğusundan başlayıp, Ankara'nın yaklaşık 150 kilometre

7 Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s.146

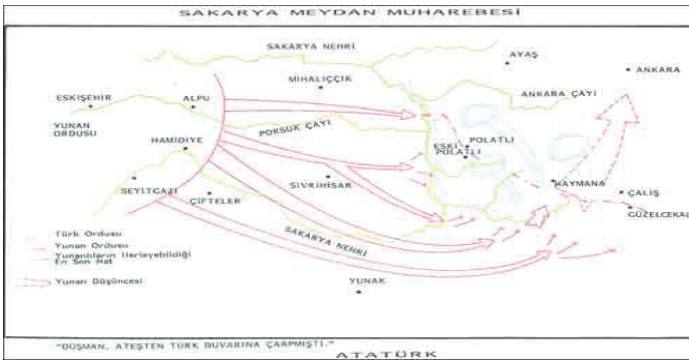
8 Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, **a.g.e.**, s.268.

9 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşında Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Yay., Ankara, 1993, s.141-144.

10 **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1921, No: 268, s.1.

11 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.662.

güneyinde biten bir elips görünümündeydi. Dokuz gün süren kanlı çarpışmalardan sonra, Türk birliklerinin gerilemesinden ötürü cephe çizgisi, merkezi Ankara olan ve Polatlı'nın 12 kilometre kuzeybatısından başlayarak, Haymana'nın 33 kilometre güneydoğusunda biten düzgün bir çember parçasına dönüşmüştü¹². Bu çember parçasının merkeze, yani Ankara'ya olan uzaklığı, cephenin her kesiminde yaklaşık 0 kilometreyi buluyordu. Bir başka deyişle, yarıçap 80 kilometreydi. Başlangıcından beri ulusal direnişin ve Kurtuluş Savaşı'nın odak noktası durumunda olan Ankara, cephenin de geometrik merkezi durumuna gelmişti. 31 Ağustos günü Üçpınar'a yakın olan Dua Tepe, Yunan birliklerince ele geçilir. Basritepe yamaçlarında bulunan savunma siperleri ile düşmanın ilerlemesi durdurulur. 1 Eylül'de Yunanlılar Polatlı'nın kuzeybatısındaki sırtlara kadar yaklaşmayı başardılar¹³.

Güneyde ise Haymana'yı güneyden ve güneydoğudan çevreleyen sırtlara varmışlardı. Yunanlılar artık Ankara'nın bu iki ilçesinin dış mahallelerine kadar sokulmuş bulunuyorlardı. Bu arada bir Yunan tümeni de Polatlı-Haymana karayolunun Şeyh Ali kesimini ele geçirmişti. Burası Ankara'ya kuş uçuşu yalnızca 60 kilometreydi. Artık top sesleri Ankara'dan duyuluyordu. Gazeteci Ruşen Eşref Bey (Ünaydın), Ankara tren istasyonunda tanık olduğu bir olayı şöyle anlatmaktadır¹⁴:

“Ankara tren istasyonu sessiz bir kargaşa içinde. Yan yana iki tren duruyor. Biri cepheden getirdiği yaralıları boşaltıyor. Öteki cepheye yeni erler götürecek

12 Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, **a.g.e.**, s.269.

13 Abdülkerim Erdoğan, **Sakarya Meydan Muharebesi**, Gölbaşı Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara, 2008, s.20.

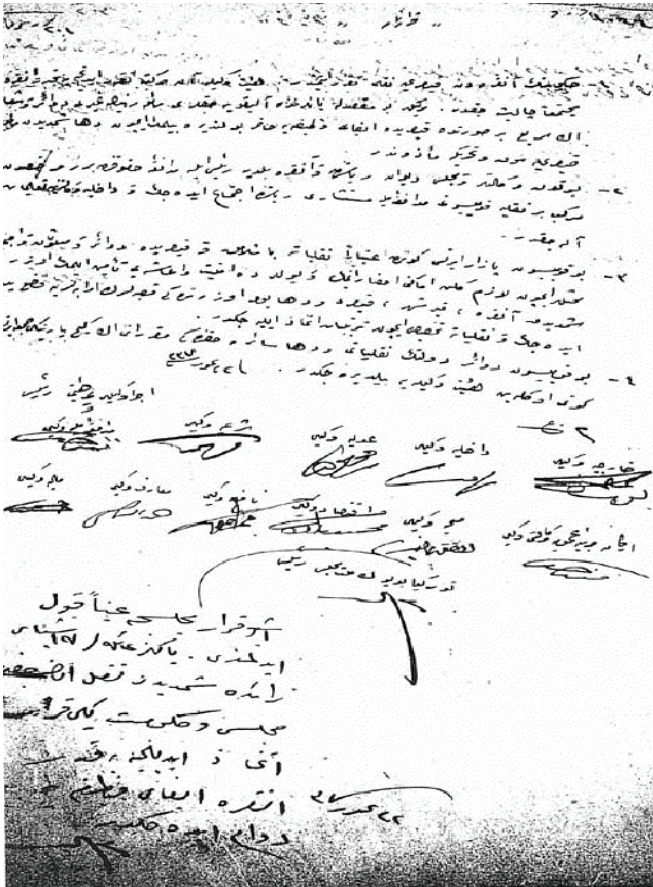
14 Ruşen Eşref Ünaydın, **Atatürk'ü Özleyiş II**, Cumhuriyet Gazetesi Kitapları, İstanbul, 1998, çşt. syf.

biraz sonra. Kalkış saati bekliyor. Yeni, savaş görmemiş erlerin davranışları oldukça ilginç. Bunların ölüm yolcusu olduğuna inanmak zor. Kimi yaralıların vagonlardan indirilmesine yardım ediyor, kimi hastaneye götürülmeyi bekleyen bir sedyenin başına çökmüş, yaralınının terleyen yüzünü siliyor, kimi ağır bir yaralının elini tutmuş onu yüreklendirmeye çalışıyor:

- "Tasalanma, ağam, öcünü gavurun yanına bırakmayız."

Uzaktan top sesleri geliyor. Yeni erler kulaklarını dikip sesin geldiği Polatlı yönüne dönüyorlar. Oysa yaralıların aldıracağı yok top seslerine. Onları hastaneye taşımak için istasyona gelen Ankaralılar bile top seslerine iyice alışmışlar¹⁵.

Meclisin Kayseri'ye Taşınması ve Buna İlişkin Tartışmalar

15 Ünaydın, a.g.e., Çşt. Syf.

Bakanlar Kurulunun Başkenti Kayseri'ye Taşıma Kararnamesi

Karar Nu: 1066

C. Nu: 3

S. Nu: 201

Karârname

1 - Hükûmetin Ankara'dan Kayseri'ye nakli takarrür etmişdir. Hey'et-i Vekile ân-ı hareket takarrür edinceye kadar Ankara'da müctemi'an çalışacaktır. Vekiller bu maksadla yanlarında alıkoyacakları me'mûrinin gayrı devâ'ir ve şu'abâtı en serî' bir sûretde Kayseri'de îfâ-yı vazifeye hazır bulundurabilmek için daha şimdiden me'mûrlarını Kayseri'ye sevk ve tahrîke me'zûndur.

2 - Bütün vekâletler ve Meclis Dîvân Riyâseti'nden ve Ankara belediye reîsiyle Müdâfâ'a-i Hukûku'ndan birer murahhasdan mürekkeb bir nakliye komisyonu Müdâfâ'a-i Milliye müsteşârı riyâsetinde ictimâ' edecek ve Dâhiliye Vekâleti'nden ta'limât alacaktır.

3 - Bu komisyon Pazartesi gününden i'tibâren nakliyâta başlamak ve Kayseri'de devâ'ir ve mebûsân ve ecnebî mümessiller için lâzım gelen emâkini ihzâr etmek ve yollarda emniyet ve i'âşeyi te'mîn eylemek üzere şimdiden Ankara, Kırşehir, Kayseri ve daha yol üzerindeki kasabaların arabalarına vaz'-ı yed edecek ve nakliyâta tahsîsi için tertîbât ittihâz eyleyecekdir.

4 - Bu komisyon devâ'ir-i devletin nakliyâtı ve daha sâire hakkındaki mukârrerâtını en geç yarınki Cumartesi günü öğleyin Hey'et-i Vekile'ye bildirecekdir.

Fî 22 Temmuz Sene 1337

İcrâ Vekilleri Hey'eti Reîsi ve Müdâfâ'a-i Milliye Vekîli Fevzi

Şer'îye Vekîli Fehmi

Adliye vekili rerik şevket

Dâhiliye Vekili Re'fet

Hâriciye Vekili Yusuf Kemal

Mâliye Vekili Hasan Hüsnü

Ma'ârif Vekili Hamdullah Subhi

Nâfi'a Vekili Ömer Lütfî İ

İktisâd Vekili Mahmud Celal

Sıhhiye Vekili Doktor Refik

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Vekili Fevzi

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Reîsi Mustafa Kemal

İşbu karâr meclisce aynen kabul edilmedi. Yalnız âilelerle eşyâ-yı zâ'ide şimdiden naklolunacaktır. Meclis ve hükûmet yeni karâr ittihâz edilinceye kadar Ankara îfâ-yı vazîfeye devâm edecektir¹⁶.

22 Temmuz 1921

Mustafa Kemal Paşa, Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'ya gece (26/27) çektiği kapalı telde meydan savaşının Ankara'ya kadar intikal etmesi ihtimali olduğunu bildirerek, her türlü ihtimale karşı, Meclis'in ve Hükümet'in ilk merhale olarak Keskin'e ondan sonra zorunluluk halinde Kayseri'ye naklinin gerekli olduğunu bildirdi. Bu taşınmanın iki gün içinde yapılmasını isteyen Mustafa Kemal, ikinci bir telinde bu emrin uygulanması için yeni bir bildirim beklemelerini yazdı. Ertesi gün çekilecek olan telle, taşınma emri durdurulacaktır¹⁷.

26 Ağustos günü olanca şiddetiyle süren çarpışmalar sonunda, sol kanatta bulunan Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kalır. Geri çekilme, öteki birliklerin de geriye alınarak yeniden düzenlenmesini gerektirmiş, cephe boyunca tehlikeli bir durum doğmuştu. Cephe gerileyecek olursa, Ankara savaş alanı olacak ve gerileme sürdüğü takdirde Ankara elden çıkacaktı. Tehlikeyi gören Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, dünya askeri tarihine yeni bir taktik olarak geçen "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır" emrini vermişti. Emrin tümü günümüz diliyle şöyledir: "Savunma çizgisi yoktur, savunma alanı vardır. O alan bütün yurttur. Yurdun her karış toprağı yurттаşın kanyıla sulan-

16 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.18 3.30.17.

17 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.8. ; Bu konu ile ilgili Atatürk'ün ayrıca bkz.: Abdülkerim Erdoğan, **Tarih İçinde Polatlı**, Polatlı Belediyesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, ss. 124-125.

madıkça bırakılmaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir, fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada yeniden düşmana karşı bir cephe kurup çarpışmasını sürdürür. Yanındaki birliğin çekilmek zorunda kaldığını gören birlikler, ona bağlı kalmaz. Bulunduğu mevzide sonuna dek direnmek, karşı koymak zorundadır.”

Mustafa Kemal Paşa Ankara’daki Milli Savunma Bakanı Refet Paşa’ya şu telgrafi çeker:

“Kişiye Özel 26/27 Ağustos 1921 Refet Paşa Hazretlerine

1- Meydan muharebesinin Ankara’ya kadar uzaması ihtimali vardır.

2- Her türlü ihtimale karşı Meclis’in, Bakanlar Kurulu’nun ve Ankara’da kalması uygun olmayanların Ankara’dan ayrılmaları yerinde olacaktır.

3- Meclis ve Bakanlar Kurulu’nun ilk aşama olmak üzere Yahşihan (Kırıkkale) üzerinden Kayseri’ye taşınması gereklidir.

4- Ulaşım iki gün içinde, yani 29 Ağustos akşamına kadar mutlaka sonuçlandırılmalıdır.

5- Milli Savunma Bakanı Refet Paşa Hazretleri ulaşım için ve Ankara’nın güvenliği için gereken önlemleri alacaktır.

Başkomutan Mustafa Kemal”

Mustafa Kemal Paşa, çektiği telgrafın Ankara’da panik yaratabileceğini düşünerek, hemen şu açıklayıcı telgrafi gönderir:

“26/27 Ağustos 1921

Refet Paşa Hazretlerine

Muharebenin Ankara dolaylarına yaklaşabileceği konusunda az önce gönderdiğim şifreli telgrafın nedeni şudur: Düşman birlikleri, genel saldırılarını kesintisiz olarak bütün gece ve gündüz sürdürmüş ve sürdürmektedir. Bu saldırının sonunda cephenin genel durumunu sarsacak ölçüde Üçüncü ve Dördüncü Grup mevzilerinin önemli kesimleri yitirilmiştir. Bu nedenle, eğer düşman 27 Ağustos 1921’de de aynı şiddette savaşmasını sürdürecektir olursa, şimdi bulunduğumuz hattı aşama aşama savunarak Ankara’ya yaklaşma zorunluluğu doğabilir¹⁸.

Başkomutan Mustafa Kemal”

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'yı kaygılandıran ve Ankara'nın boşaltılması önlemini almaya yönelen bunalımlı durum gece yansından sonra da devam eder. Yunanlılar tüm gece olanca şiddetiyle sürdürdükleri saldırıda başarılı olmuşlar, fakat sonucu değiştirecek derecede üstünlük sağlayamazlar. Türk birlikleri biraz gerilemek zorunda kalmakla birlikte, kendilerini düşmana kaptırmamışlar ve gerilerde yeni savunma hattı tutarak düşmanı beklemeye koyulurlar. Tehlike tümüyle giderilmiş değildi, ama cephe yarılmamış ve düşmanın 27 Ağustos günü yapacağı yarım saldırısına karşı savunma düzeni kurar. Mustafa Kemal Paşa, cephedeki son gelişmeleri dikkate alarak Ankara'nın boşaltılması kararını ertelemeyi düşünür ve Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'ya üçüncü telgrafı çeker:

“Refet Paşa Hazretlerine

Yazdığım son şifrenin muhtevasını uygulama için bugün öğleden sonra yeni bir uyanma kadar beklemenizi rica ederim. Bu uyarıma kadar gizli kalması zorunludur.

Başkomutan Mustafa Kemal”

Milli Savunma Bakanlığı da yakın tehlikenin varlığına işaret ederek Bakanlar Kurulu'na Meclis'in Kayseri'ye göç etmesinde zorunluluk bulunduğunu belirtmiştir. Bu zorunluluk, Meclisin 23 Temmuz 1921 günündeki gizli oturumunda Milli Savunma Bakanı Fevzi Çakmak Paşa tarafından Meclis önünde resmen açıklanmıştır. Birçok milletvekili de bu öneriyi uygun görmüştür. İşte bir adam, uzun, esmer, zayıf bir adam, birden kürsüye fırladı. Bu, Erzurum Mebusu Durak Bey'dir. Bağırıyor:

“Arkadaşlar, nereye gidiyoruz? Düşman, bizi burada kendisini yenmek için tedbirler düşünürken bulmalıdır”¹⁹.

Bütün meclis bir heyecan dalgası içinde Ankara'da kalmaya karar veriyor! Harp devam etmektedir. Büyük Millet Meclisi zaferden emin olarak başladığı inkılap hareketleri üzerinde duruyor. Kömür işçilerinin korunması için kanunlar çıkarıyor, vilâyetler idaresinin düzeltilmesini konuşuyor, adalet teşkilatının bozukluklarını gidermeye çalışıyor. Fakat kalbi hep ordunun yanındadır.

Samet Ağaoğlu “Kuva-yı Milliye Ruhı” adlı eserinde Durak Bey için şu ifadeyi kullanmaktadır: “Erzurum Mebusu Durak Bey, Birinci Büyük Millet

19 Samet Ağaoğlu, **Kuva-yı Milliye Ruhı**, Ankara 1964, s. 222.

Meclisi tarihine çok karanlık bir günün hatırası ile bağlıdır”²⁰. Türk Tarihinin ender karanlık günlerinden biri ve Ağaoğlu'nun kastettiği gün ordunun Polatlı Önlere kadar çekildiği andı. Avrupalı emperyalist devletlerin uşağı olan Yunanlılar sözde Megola-İdea'larını gerçekleştirmek için İngilizlerinde, yardımları sonunda Polatlı yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. Hayal âleminde gezen Yunan Kralı Konstantin'in “Eskişehir'de çayınızı içtik, Ankara'da kanınızı içeceğiz”²¹ şeklindeki sözlerine, Türk ordularının Başkumandanı Mustafa Kemal, Sakarya vadisinde gerekli cevabı vermiştir.

Mustafa Durak: Türk Milletinin millet olarak var olma hakkının tükendiğini kabul etmiyordu. O, muhacirliğin elemi, istilânın sıkıntılarını, Ermeni zulmünün ıstırabını yaşamış tarihi ve şanlı vatanımızın bir köşesi olan Erzurumumuzun güzide bir evladı idi. Mustafa Durak; en karanlık günlerde birkaç kelime ile sarsılmak üzere olan milli imanı canlandırmış, Sakarya Yunan'a ve Megola-İdeasına mezar olmuştur. Kendisi de bizzat savaşa katılmış ve “Sakarya” soyadını alarak Türk milletinin tarihi varlığı içinde yerini almıştır²².

Mustafa Durak Bey, Türk tarihine idealistler meclisi olarak adını yazdıran I. Büyük Millet Meclisinin renkli simalarından biridir. Meclis'te Türk devletini ilgilendiren hayati önemi haiz konularda Mustafa Durak Bey'in millet kürsüsünde dinlemek mebuslar için gerçekten büyük bir zevkti.

Kendi ifadesiyle; “Ne çare ki vatan acısını duyduğum için bütün sözleri vatan hissiyatıyla söylemek mecburiyetindeyim”²³.

Meclisin gizli oturumunda yaptığı heyecanlı konuşması ile dikkatleri üzerine çeken Mustafa Durak, mebuslar arasında bir ruh fırtınası koparmış ve meclisin Kayseri'ye göç etmesine engel olmuştur.

Mustafa Durak Bey'in tarih sayfalarına ilham olan konuşması ise aşağıda yazıldığı gibidir:

“Efendiler! Dün ben aşağıya inmemiştim. Bağlara tuhaf tuhaf haberler geldi: İşte mecliste toplandılar; karar almışlar, Meclis kaçıyor, mebuslar kaçıyor”

20 Samet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 263.

21 **Türk İstiklal Harbi, C II (Batı Cephesi)**, 6. Kısım, İkinci Kitap, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1968, s. 201.

22 Erol Kürçüoğlu, “Mustafa Durak, Birinci Dönem Türkiye Milletvekili”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, 1/4 (Mart 1990), s. 125

23 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, C 4, s. 156.

gibi tuhaf tuhaf sözler işittim. Şehre geldim; birçok yerlerle temas ettim, maneviyatları gerçekten kırıktır. Bendeniz böyle demiyorum, bendeniz diyorum ki; ordu, kendisine serbest bir program çizsin; biz müdahale etmeyelim. Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklâl bekçisidir. Nerede canı isterse orada harbini yapar.²⁴ İkinci meseleye gelince: Büyük Millet Meclisi buradan gitmemelidir. Yalnız, hükümet bir program çizmeli ve bize söylemeli. Halkı serbest bırakmalı, aileleri serbest bırakmalı. Ne varsa hepsi gitsin. Biz bugün burada öleceğiz. Tam o gün gelmiştir. Büyük Millet Meclisi azaları birer tüfek alsınlar, top patlayıncaya kadar burada kalsınlar. Meclisin buradan gitmesi bütün milletin kuvve-i maneviyesini kırar. İki yüz kadar adam çok bir şeydir.

Biz burada aziz davaya başladığımız gün elimizde ne böyle bir ordu ve ne böyle bir silah vardı. Bugün pek kuvvetli bulunuyoruz. Çünkü karşımızda bugün pek kuvvetli bulunuyoruz. Çünkü karşımızda azametkâr kuvvetli bir ordumuz mevcuttur. Biz hakikaten ordumuza kademe kademe harp ettirirsek yüzde seksen, doksan ihtimal ile galip geleceğimizi ümit ediyorum. Bana göre vekiller heyetinin verdiği bu karar yanlıştır. Büyük Millet Meclisinin böyle bir zamanda burayı terk etmesi, hem ahaliye, hem de orduya pek büyük tesir edecektir. Ordunun buradan kalkması da hem orduya hem ahaliye tesir eder. Meclisin geri çekildiği duyulursa ordunun kuvve-i maneviyesi kırılır²⁵.

Sonra efendiler! Rica ederim, hiç telaş göstermeyelim, heyecana düşmeyelim. Çünkü millet bizi ciddiyetle takip ediyor. Millet yüzümüze bakıyor. Eğer bizde bir telaş ve heyecan görürse herkesin kuvve-i maneviyesi kaybolur. Millete biz heyecan vermeyelim, metin olalım. Ölürsük ölürüz. Yedi sene içinde milyonlarca insanı telef ettik. Biz o milyonlarca insandan büyük değiliz. Biz de feda olalım. Hükümet tedbirini alsın; programını çizsin. İcabında Kayseri'ye mi, Kırşehir'e mi göndermek lâzım geliyor, nereye göndermek lâzım geliyorsa ve gidecek bir şehir varsa yavaş yavaş gitsin. Büyük Millet Meclisi azalarının karargâh buradan çıkıncaya kadar buradan çıkması doğru değildir. Her şey batır gider²⁶.

Meclisin Kayseri'ye nakli meselesi o gün kesin bir sonuca bağlanmamıştır. Aynı konu meclisin 22 Ağustos 1921 günkü gizli oturumunda tekrar ele alınır. Bu oturumda Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa meclisin Kayseri'ye nakli ko-

24 Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C 2, s. 103-104.

25 Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C 2, s. 103-104.

26 Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C 2, s. 103-104.

nusunun ısrarla kabul edilmesini ister. Mecliste de Fevzi Paşa'nın düşüncelerini tasvip eden mebuslar çoğunlukta idi. Meclisin kesinlik kazanmamış bu kararı üzerine Mustafa Durak Bey, memleket sevdası ile mebusları ikna etmek için yeniden söz alır:

“Efendim; zannediyorum ki biz bir tehlikeli oyuna giriyoruz. Bu bizim için çok tehlikelidir. Her şeyi üzerimize almayalım. Bize lâzım olan bir şey vardır. Kontrol vazifesini yerine getirmek. Kendileri kaçıyor dedirtmeliyim. Düşmanı aciz bırakmak için ne lâzımsa yapılmalıdır. Bu heyet bunu düşünmelidir”²⁷.

Bu sözler bir ruh fırtınası koparmış ve meclis yerinde kalmıştır. Mustafa Durak Bey, Genelkurmayın, Savunma Bakanlığı'nın, Bakanlar Kurulu'nun ve Meclis'in Kayseri'ye göç hususundaki kesin kararına tek başına direnmiştir. Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey sonunda kırar Milletvekillerinin yüreklerindeki kuşkuyu, umutsuzluğu... Mustafa Durak Bey'i genç kuşaklara anlatırken, “Meclisin Kayseri'ye naklini tek başına durduran adam”, milli sevdadan nasibini almış bir Kuvayımilliyeci diye anlatmak gerekir.

---

27 Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre I, C 2, s. 223.

SONUÇ

Birinci İnönü ile “*her şeyin kurtarıldığı*”nı, ikinci İnönü ile “*makus talih*”in yenildiğini, Sakarya ile “*hatt-ı müdafaa*”nın olamayıp “*sath-ı müdafaa*”nın ve “*o sath*”ın da “bütün bir vatan” olduğunu, belirten Mustafa Kemal Paşa, “*düzenli ordu*”nun ilk başarısında söylediği veciz ifadenin ne kadar gerçekçi bir söz olduğunu bütün bir millete Büyük Taarruzla ispat etmiştir.

Türk milletinin “var olmak kavgası” olan Milli Mücadele’nin “*düzenli ordusu*”nun elde ettiği en önemli zaferlerinden birisi olan Sakarya Zaferi, “*savunma*”dan “*taarruz*”a geçtiğimiz, düşmanın belini tam olarak kırdığımız bir muharebedir.

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında halk arasında yaşananlar, panik ve insanların Ankara’dan göç etmeleri o dönemin savaş psikolojisini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Halk arasında yaşananların yanında birde meclisteki tartışmalarda göz ardı edilemez. Mustafa Kemal’in bu konuyla ilgili gönderdiği telgraflar, dönemin milletvekillerinin yaptığı tartışmalar düşmanın nefesinin Ankara’dan ne kadar da yakından hissedildiğinin en büyük göstergesidir.

Fakat Sakarya Zaferi, büyük Millet meclisi Hükümeti ve ordularının kudretini dünya kamuoyuna esaslı bir biçimde tanıtmıştır.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Samet, **Kuva-yı Milliye Ruhu**, Ankara, 1964.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18 3.30.17.

Erdoğan, Abdülkerim, **Tarih İçinde Polatlı**, Polatlı Belediyesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Erdoğan, Abdülkerim, Günel, Gökçe, **İstiklal Savaşında Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2007.

Erdoğan, Abdülkerim, **Sakarya Meydan Muharebesi**, Gölbaşı Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara, 2008.

Hâkimiyet-i Milliye, 21 Ağustos 1921, No: 268.

Kürkcüoğlu, Erol, “Mustafa Durak, Birinci Dönem Türkiye Milletvekili”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, I/4 (Mart 1990), ss.119-136

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşında Ankara**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Yay., Ankara, 1993.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, TTK Basımevi, Ankara, 1996.

Türk İstiklal Harbi, C II (Batı Cephesi), 6. Kısım, İkinci Kitap, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1968.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Devre: I, C I-IV, İkinci Bakı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara, 1985.

Ünaydın, Ruşen Eşref, **Atatürk'ü Özleyiş II**, Cumhuriyet Gazetesi Kitapları, İstanbul, 1998.

Velidedeoğlu, Veldet Hıfzı, **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.

İTALYAN LA TRIBUNA GAZETESİNDE TÜRK ORDUSUNUN ZAFER YOLU

Mevlüt ÇELEBİ*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun geniş bir bölümü İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Ancak 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, diğer işgallerden farklı bir önem taşımaktadır.

Anadolu'da Türklerle Yunanlılar arasında yaşanan savaş bütün Avrupa kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. İtalyan kamuoyu da Türk-Yunan Savaşı'na özel bir ilgi göstermiştir. Bunun temel nedeni; Anadolu'daki savaşın sonucunun İtalya'yı da yakından ilgilendirmesidir.

Bildirimizde, Türk ordusunun 26 Ağustos 1922'de başlayan taarruzundan İzmir'e girdiği 9 Eylül 1922'ye kadar olan süreci milliyetçi eğilimli La Tribuna gazetesinden takip edeceğiz. Özel haber kaynakları ve önemli devlet adamlarıyla yapılan mülakatları yayınlayan bu gazetenin incelenmesi; Türk ordusunun taarruzunun yabancı bir kaynak tarafından nasıl yorumlandığını görmemize yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, İtalya, İtalyan Basını, La Tribuna.

---

* Doç. Dr. Mevlüt Çelebi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü İzmir. E-Posta: mevlutcelebi@yahoo.com

WAY TO VICTORY OF THE TURKISH ARMY ON ITALIAN NEWSPAPER LA TRIBUNA

ABSTRACT

A large part of Anatolia was occupied by the Allies after the Armistice of Mudros. The Greek occupation of İzmir (May 15, 1919) was more different and important than other occupations in Anatolia.

The war between the Turks and the Greeks in Western Anatolia has been followed closely by all European public opinion. Italian public opinion has shown a special interest in the Turkish-Greek War. The main reason of this is that the Italians were closely concerned with the outcome of this war in Anatolia.

In this paper, the news on La Tribuna relating to Turkish Great Offensive which started on August 26, 1922 will be evaluated. Besides this, the offensive period up to the Turkish army's entry to İzmir on 9 September 1922 will be analysed through the eyes of La Tribuna which was the official organ of the Italian government. Examination of the private news sources and interviews with important statesmen issued in this newspaper will help us to see an objective interpretation of Turkish War of Independence offered by a foreign source.

Key Words: National Struggle, Italy, Italian Press, La Tribuna.

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın galipleri olan İtilaf Devletleri'nin haksız politikalarına ve bunun sonucu olan Anadolu'yu işgallerine karşı verilen Türk İstiklâl Savaşı, başta Avrupa kamuoyu olmak üzere bütün dünya tarafından yakından takip edilmiştir. Savaşın muzafferleri olarak dünyaya yeni bir düzen verme iddiasıyla hareket eden İngiltere ve Müttefikleri, o zamana kadar karşılaşmadıkları silahlı direnişi Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde örgütlenen Türklerden gördüler. Sevr Barış Antlaşması'na karşı, esaslı "tam bağımsızlık" olan Misak-ı Milli çerçevesinde yürütülen Anadolu'daki bağımsızlık savaşı, İtilaf Devletleri kamuoyunun ilgisini çekmekte gecikmedi. Avrupa gazeteleri, kendi kamuoylarını savaş hakkında bilgilendirmek amacını taşıdıkları gibi savaşın niteliği, boyutu ve lideri hakkında haberlere yer verdiler. Dönemin önde gelen Avrupa gazeteleri, İstanbul ve Anadolu'ya gönderdikleri muhabirleri aracılığıyla birinci elden bilgilere ulaşmış dünya kamuoyuna sundular. Milli Mücadele tarihimiz bakımından orijinal kaynaklar olan yabancı gazetelerin incelenmesi, Türk bağımsızlık savaşının çok yönlü olarak ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

Milli Mücadele döneminde İtalya'nın durumunun diğer İtilaf Devletleri'nden farklılık gösterdiği görülmektedir. İtalya, Müttefikleri İngiltere ve Fransa ile imzaladıkları gizli antlaşmaların uygulanmasında yaşanan sorunlardan ötürü, kendi menfaatlerini ön planda tutan bir politika izledi. Mütarekeden sonra Türkiye politikasını Müttefiklerinden bağımsız hale getiren İtalya, Anadolu'daki savaşı çelişik politikalarla izledi. Sonuçları Müttefikleri kadar İtalya'yı da ilgilendirdiği için, gelgitler ve zikzaklar çizen İtalyan siyaseti; duygu olarak Anadolu milliyetçilerinin savaşını desteklerken, mantık olarak, aynı zamanda kendilerine de karşı olan savaşın Milliyetçiler tarafından kaybedilmesini diledi.¹ Hangi duygu ve beklenti hâkim olursa olsun, İtalya, hem Anadolu'daki asker ve sivil yetkilileriyle hem de kamuoyuyla İstiklâl Savaşı'na yakın ilgi gösterdi.²

Bildirimizde ele aldığımız La Tribuna gazetesi, Milli Mücadele hareketini en yakından izleyen İtalyan gazetelerinden biridir. La Tribuna, 1883'de Roma'da

1 Milli Mücadele dönemindeki Türk-İtalyan ilişkileri hakkında bakınız: Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.

2 İtalyan kamuoyunun Türk İstiklâl Savaşı'na bakış açısını şu eserden anlamak mümkündür: Fabio L. Grassi, **İtalya ve Türk Sorunu, İtalya ve Türk Sorunu, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika**, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 2003.

Alfredo Baccarini ve Giuseppe Zanardelli tarafından kurulan günlük İtalyan gazetesidir. Liberal milletvekilleri tarafından da desteklenen ve liberal düşünceyi savunan La Tribuna'nın ilk sayısı 26 Kasım 1883 günü yayınlanmıştır. İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıkan Tarafsızların yanında yer alan gazete, savaş sonrasında da hükümet politikalarından daha bağımsız bir tavır geliştirmiştir. İtalya'daki rejim değişikliğinden sonra Faşist finansörlerin desteklediği gazete, sık sık yönetim ve isim değiştirmiştir. İtalya için zor bir dönem olan II. Dünya Savaşı yıllarında da benzer kaderi paylaşmış ve 1 Aralık 1946'da kapanmıştır.³

La Tribuna gazetesinin, Milli Mücadele'ye bakış açısının ve kaynaklarının da kısaca ele alınmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Yabancı bir gazete olarak La Tribuna, Milli Mücadele hakkında bildiğimiz kronolojiyi takip ederken farklı bir terminoloji kullanmıştır. Savaşı ve yaşananları tarafsız bir şekilde okuyucularına aktarmaya özen gösterdiği anlaşılan gazete, karşıt fikirlere de yer vermiştir. İtalyan gazetesinin haber kaynakları, çoğunlukla İngiliz, Fransız, Türk ve Yunan haber ajansları ve gazetelerdir. Az olmakla birlikte kendi kaynaklarıyla da haber temin eden gazete, Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı ve diplomatik gelişmeler hakkında özgün haber, bilgi ve yorumlara yer vermiştir.

1. Türk Taarruzu Hakkında İlk Haberler

Milli Mücadele'deki askeri ve diplomatik gelişmeleri kronolojik olarak okurlarına iletildiğini bildirdiğimiz gazete, Ağustos 1922'de ağırlıklı olarak, Türk-Yunan sorununa diplomatik yollardan çözüm bulmayı amaçlayan girişimlere dair haberler vermiştir. 1922 yazı, bir yandan Ankara Hükümeti'nin diğer yandan da İtalya'nın barış çabalarına sahne oldu. İtalya, Venedik'te bir konferans toplanmasını teklif edince, bütün gözler bu öneriye çevrildi. Bu konferansla ilgili haberler verirken, "Doğu İçin Gelecek Konferans Venedik'te" başlığını kullanan gazete, Yunanistan'ın burada da uzlaşmaz bir tutum takınacağını ileri sürüp Fethi Bey'in Londra'daki faaliyetlerinden söz ediyor.⁴

29 Ağustos tarihli La Tribuna gazetesinde Türkiye hakkında çeşitli diplomatik ve askeri haberlere yer veriliyor. Türk-Yunan sorununa çözüm bulmak amacıyla toplanması için çalışılan konferansın Ekim'in başlarında toplanabile-

3 http://it.wikipedia.org/wiki/La_Tribuna, (25.09.2012, 21.26)

4 **La Tribuna**, 25 Agosto 1922.

ceğini bildiriyor. Gazete, İngiltere'nin, Yunanlıların Anadolu'daki işgal bölgelerini Türklerle anlaştıktan sonra da terk etmemesi tezinde ısrar ettiğini bildiriyor.

Aynı tarihli gazetede başka bir haberde, Venedik'te toplanacak konferansa Yunanistan'ın, askeri üstünlüğünü tanımayan bir barışı kabul etmeyebileceği ifade ediliyor. Ankara Hükümeti'nin Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in, 28 Ağustos sabahı Fransa Başbakanı Poincaré tarafından kabul edildiğini bildiren gazete Türk taarruzu hakkındaki ilk haberleri de aynı günkü nüshasında duyurmuştur.

28 Ağustos günü Atina çıkışlı haberin başlığı "Küçük Asya'da Türk Taarruzu"dur ve şu şekildedir: "Afyonkarahisar'da iki hattın iki noktasında güçlü bir Türk taarruzunun olduğu bildiriliyor. Türklerin bu haberleri reddedeceğine kesin olarak bakılıyor."⁵

Görüldüğü gibi İtalyan gazetesi, Türk Taarruzu hakkındaki ilk haberleri 29 Ağustos tarihinden itibaren vermeye başlamıştır. Konu hakkındaki ilk haberini Atina kaynaklarına dayandıran gazete, sonraki gün verdiği haberde de aynı kaynakları kullanmıştır. "Anadolu'da Savaş. Türkler güçlü bir taarruz başlatıyor" başlıklı haberin kaynağı da, Atina'dan 29 Ağustosta alınan bir haberdir. Söz konusu haber, Yunanlıların askeri durum hakkında 27 Ağustos akşamı yaptıkları şu açıklamaya dayanıyor:

"26 Ağustos günü düşmanın güçlü bir saldırısı başladı. Gece de kesilmeyen saldırı dün gün boyunca Akar ve Hasan ırmaklarının güneyinde devam etti. Hücumla kalkan düşman kuvvetleri, kalabalık topçu grubuyla desteklenen ve bol mühimmatı olan on tümen olarak hesaplandı. Çatışmalar devam ediyor."⁶

Gazetenin sonraki sayılarında, Anadolu'da devam etmekte olan savaşın şiddetine paralel olarak haber ve yorumlarda da artış olmuştur. 31 Ağustos tarihli La Tribuna gazetesinde, Anadolu'daki durum hakkında üç haber yer almıştır. "Büyük Türk Taarruzu" başlıklı ilk haber, 29 Ağustos Londra çıkışlıdır. Türk taarruzu hakkında İngiliz gazetelerinin yorumlarına yer verilen bu haberde, 200 bin kişilik ağır silahlarla ve topçu birlikleriyle desteklenen Türk ordusunun bir taarruz başlattığı bildiriliyor. Türklerin, Yunanlıları, Ankara-İzmir demiryolu hattında çok önemli bir istasyon olan Afyon'u tahliye etmeye zorladığı yorumu yapılıyor. Öneme değinilen Afyon'un, Yunan birlikleri tarafından tahliye edildiği, Atina'dan 29 Ağustos günü alınan haberlere dayanılarak bildiriliyor. Yu-

5 **La Tribuna**, 29 Agosto 1922.

6 **La Tribuna**, 30 Agosto 1922.

nan askeri makamlarının, 28 Ağustos günü, askeri durum hakkında yaptıkları açıklama gazetede şu şekilde yer alıyor: “Düşmanın şiddetli saldırısı nedeniyle dün, Afyonkarahisar boşaltıldı. Birliklerimiz, bu kentin batısında bir hattı işgal ettiler.”

Aynı tarihli gazete, bu kez Paris gazetelerinden aldığı bir haberi okurlarına iletiyor. İzmit bölgesinde de askeri hareketliliğin yaşandığı duyuruluyor.⁷

Anadolu’daki savaş hakkında çeşitli kaynaklardan aldığı haberleri okurlarına aktaran La Tribuna, 1 Eylülde, Eskişehir’in kurtarılmasını “Eskişehir de işgal edildi” başlığıyla duyuruyor. “Türk Taarruzunun Gelişimi” başlıklı uzun haber, Ekim’de toplanması öngörülen barış konferansın, Anadolu’da başlayan çatışmalar nedeniyle artık çok uzak olduğu yorumu yapıyor.⁸

2. Türk Zaferi

26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Türk taarruzunu çeşitli kaynaklardan aldığı haberlerle okurlarına ileten gazete, Türk-Yunan Savaşını kronolojik olarak takip etmeye devam etmiştir. 30 Ağustos tarihinde cereyan eden Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile Yunan ordusunun direnme gücünün kırılmasının ardından gazetede ki haberler daha ziyade Türk zaferi ve muhtemel barış çabaları ekseninde yoğunlaşmıştır.

2 Eylül tarihli La Tribuna’da, Türk-Yunan savaşı hakkında dikkate değer haberler okunmaktadır. “Yunan-Kemalist Savaşı” başlıklı Atina çıkışlı 31 Ağustos tarihli haberde, savaşın Yunan bakış açısına göre verildiği, terminolojinin de buna uygun olduğu görülmektedir. 26 Ağustosta başlayan çatışmaların yoğun bir şekilde 29 ve 30 Ağustosta da sürdüğü bildirilmektedir. Paris’ten alınan bir habere yer veren La Tribuna, Kemalist ordunun etkili taarruzlarına dikkat çekmektedir. Her ne kadar Paris çıkışlıysa da, aslında habere konu olan, İngiliz Generali Townsend’in Daily Exspress’e, Türk-Yunan savaşı ve Afyon’u yakıp yıkarak terk eden Yunan birliklerinin durumu hakkında yaptığı açıklamalardır. İngiliz general, barış için tüm kapıları yaptığı son konuşmayla kapatan Lloyd George’un nutkuna gönderme yaparak diyor ki; “İngiliz hükümetinin, Kemalist birliklerin kesin zaferi hakkında herhangi bir kuşkusu olduğunu sanmıyorum.

7 La Tribuna, 31 Agosto 1922.

8 La Tribuna, 1 Settembre 1922.

Kemalist askerlerin moralleri harika, malzemeleri bol, teçhizatları mükemmel, cephaneleri de eksik değil.”

Aynı tarihli gazete, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın bir yalanlamasını yayınlamıştır. Habere göre, bakanlık, bazı Yunan gazetelerinde, Fransız subaylarının Kemalist birliklere kılavuzluk ve Türk savaş uçaklarına da pilotluk yaptıkları yönünde yer alan haberleri yalanlamıştır. 2 Eylül tarihli La Tribuna'daki başka önemli bir haber de, Türk ve Yunanlıların bombardımanı nedeniyle Afyonkarahisar'ın tamamen tahrip olduğu bilgisidir.⁹

5 Eylül tarihli La Tribuna, Türk-Yunan savaşı hakkında haberlerine devam ediyor. 2 Eylül'de Adana'dan alınan bir telgrafa dayandırılan habere göre, Türk ordusunun Yunanlılara karşı kazandığı son zaferler, resmi olarak teyit edilmiştir. Bu bölgede, Yunan ordusu, ilk pozisyonuna göre 130 kilometre geri çekilmiş durumdadır. Ricat halinde olan Yunan askerlerinin Türk süvarileri ve uçakları tarafından takip edildiğini bildiren gazete, doğusunda devam etmekte olan çatışma yüzünden Uşak'ın düşmesinin beklenmekte olduğunu haber veriyor.

Atina'dan alınan 2 Eylül tarihli bir haberde de Türk-Yunan savaşı hakkındaki Yunan değerlendirmelerine yer veriliyor. Güneydeki Yunan birliklerinin “düşmanın” herhangi bir baskısı olmadan düzenli bir şekilde geriye çekilmeye devam etmekte olduğunu ileri süren Yunan kaynakları, Eskişehir'in boşaltılmasının da birkaç güne kadar tamamlanacağını bildiriyor.

Aynı tarihli gazetede, savaşın İzmir'deki etkilerine dair haberler yayınlanmıştır. Fransız gazetelerinden aldığı haberleri okuyucularına ileten gazete, Türk taarruzunun İzmir'de büyük bir heyecana yol açtığını haber veriyor. Aynı haberlere göre, iki gündür cepheden çok miktarda yaralı İzmir'e gelmiştir. Kentteki Yunan yetkililer, casusluk yaptıkları suçlamasıyla pek çok Türkü tutuklamışlardır.¹⁰

Türk ordusunun taarruzu karşısında tutunamayan Yunan ordusu, hızla ve bozulmuş bir şekilde İzmir'e doğru çekilirken, Türk-Yunan savaşına son vermek için mütareke arayışları ve Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları da gündeme geldi. Gazete, “Küçük Asya'nın Boşaltılması” başlığıyla yayınladığı haberde, “Anadolu'yu elinde tutamayacağını anlayan Yunan Hükümeti'nin, Anadolu'nun

9 **La Tribuna**, 2 Settembre 1922.

10 **La Tribuna**, 5 Settembre 1922.

işgal altında tuttuğu bütün bölgeleri boşaltmaya karar verdiğini ve Kral Konstantin, Türklerle bir mütareke yapılması arzusunu taşıdığını¹¹ yazıyor.

7 Eylül tarihli La Tribuna'da Anadolu'daki durum ve Türk-Yunan savaşı hakkında pek çok haber yer aldı. "Atina İdaresine Göre Yunan Ordusunun Durumu" başlıklı bir de yorum yayınlandı. Anadolu'da Yunan ordusunun durumu hakkındaki Atina tarafından yapılan açıklamaların gerçeği yansıtmadığını bildiren gazete, Yunanlıların Anadolu'nun sahil kesimlerini boşalttıklarını ve bunun İzmir'de yaşayan Avrupalılar için endişe kaynağı olduğunu yazıyor.

Aynı tarihli gazetede 6 Eylül Londra kaynaklı bir haberde, Bursa'nın boşaltıldığının kesinleştiği bildiriliyor. Reuter Ajansı'nın 5 Eylülde, Türk ve Yunan temsilcilerin, iki veya üç gün içerisinde, İzmit'in güneyinde tarafsız bir bölge ve düşmanlıkları durdurma konularını görüşmek üzere bir araya geleceklerini duyurduğu haber veriliyor. Yunan hükümetinin, yapılacak bir mütareke bağlamında Anadolu'yu boşaltmak arzusunda olduğunun haber verildiği ekleniyor. Bu konunun bir gün önce toplanan Yüksek Komiserler tarafından ele alındığını bildiren gazete, Anadolu'daki durumun İngiliz hükümeti tarafından dikkatle izlendiğini ileri sürüyor. Pek çok İstanbul gazetesinin Anadolu'daki çatışmanın şu anda durduğunu haber verdiği belirtildikten sonra Yunan ordusunun, önemli malzeme ve yaşam maddeleriyle geriye doğru çekildiği duyuruluyor. İki bölük komutanı Yunan subayının esir düştüğünü yazan gazete, Türklerin pek çok topçu malzemesi ele geçirdiğini bildiriyor. Alaşehir'in Türklerin eline geçmesinin yakın olduğunu duyuran gazete, 120 bin kişilik Yunan ordusunun geri çekilmekte olduğunu ifade ediyor.

Türk ordusunun hızla İzmir'e doğru ilerlemesinin bu kentteki durumun ciddileşmesine yol açtığını yazan gazete, Daily Mail'in, "Halk kaçıyor, İzmir'deki İngiliz vatandaşları Kıbrıs'a taşınıyor" haberi verdiğini bildiriyor. İzmir Yunan Yüksek Komiseri Sterghiadis'in, Yunan komutanı geri çekilme konusunda ikna etmeye çalıştığı belirtildikten sonra Sterghiadis'in, kente gelen kaçak Yunan askerlerinin düzeni bozmalarından ve yağma yapmalarından endişe ettiği bilgisi veriliyor. İlçe piskoposlarının Ege Filosu Komutanını ziyaret ederek, şehri Türklere karşı korumalarını istediğini bildiriyor.

7 Eylül tarihli gazetede, Türk ordusunun zaferi hakkında yayınlanan bir resmi açıklama yer almaktadır. "Türk Zaferi Bülteni" başlığını taşımakta ve

11 La Tribuna, 6 Settembre 1922.

Adana 5 Eylül çıkışlıdır. “Türk taarruzu bütün bölgelerde muzafferane bir şekilde devam etmektedir” diye başlayan açıklama, Bursa ve Alaşehir’in düştüğünün kesinleştiği bilgisiyle devam etmektedir. Kaçmakta olan yaklaşık yüz bin Yunan askerinin Türk süvarileri ve uçakları tarafından takip edilmekte olduğu belirtilmektedir.¹²

8 Eylülde de yukarıdakilere benzer haberler vermeye devam eden La Tribuna, “Türk-Yunan Ateşkesi İçin Müttefiklerin Bir Girişimi” başlıklı haberinde Anadolu’daki Yunan ordusunun durumu, “dramatik” olarak nitelendiriyor. Alaşehir, Bursa ve Aydın’ın Kemalist ordunun eline geçtiği, özellikle İzmir’e yakın olan Aydın’ın ele geçirilmesinin çok önemli olduğu bilgisi veriliyor. Trikopis’in Türklere esir düştüğü anımsatıldıktan sonra, yakın tarihteki gelişmeler İtalya’nın pozisyonu bağlamında ele alınıyor.

“İzmir Tehdit Altında” başlıklı başka bir haberde, 7 Eylül tarihli Paris kaynakları kullanılmış. Anadolu’daki Yunan ordusunun içinde bulunduğu duruma dikkat çekilen yazıda, Yunan ordusunun bir direniş hattı kurması çabalarının nafile olduğu, çünkü Aydın’ı çevreleyen yolların öncü Kemalist birlikler tarafından işgal edildiği tespitinde bulunuluyor. General Trikopis’in esir düştüğü bilgisinin henüz kesinleşmediğini yazan gazete, İzmir’de büyük bir düzensizlik, panik ve kaos yaşanmakta olduğunun kesinleştiğini belirtiyor.

7 Eylül kaynaklı başka bir haberde, Yunan ordusunun Trakya bölgesinde de geri çekilmekte olduğu bilgisine yer veriliyor. Yunanlıların aynı şekilde Eskişehir bölgesinde de geri çekilmeye devam ettiği ifade ediliyor. Türk ordusunun Kuzeyde Bursa’ya doğru yürüyüşünün devam ettiği, bu bölgede etkili olan Türk köylülerden meydana gelen bir çetenin, kaçmakta olan Rum ahaliye katliam uygulaması ihtimali olduğu ileri sürülüyor. Türklerin, 27 Ağustos gecesi Afyonkarahisar’ı ele geçirdiği, kente giren Türk askerlerinin, firari Yunan birliklerinin peşine düştüğü ekleniyor. Gece yarısından kısa bir süre sonra, Kemalist birliklerin kente girişinden bir saat sonra Türk halkı arasında bir isyan patladığını iddia eden gazete, pek çok köylünün öldürüldüğünü ve kentin kısmen yakıldığını duyuruyor. Uşak’ın, terk etmeden önce Yunan birlikleri tarafından tahrip edildiğini bildiren gazete, İstanbul’da Müslümanların, Kemalistlerin zaferine açıktan sevindiğini ifade ediyor.¹³

12 **La Tribuna**, 7 Settembre 1922.

13 **La Tribuna**, 8 Settembre 1922.

9 Eylül tarihli La Tribuna gazetesinde “Yanılsamanın Sonu” başlıklı baş-makalede, İngiliz siyasetinin Yunanlıları nasıl maceraya sürüklediği anlatılıyor. Yazının sonundaki şu tespit önemli: “Lloyd George ve Lord Curzon’un liderliğindeki İngiliz politikası, Orta Doğu dünyasını, Yunan tahtası ve Venizelos sıvasıyla yeniden yapma yanılsamasıydı. Ve sıvayı tutan parmaklar kırık.”

Aynı tarihli gazetede, İtalya’nın, Londra ve Paris nezdinde, barışçı girişimleri ele alınıyor. Mustafa Kemal Paşa’nın barış için ileri sürdüğü şartlar gazetede şöyle maddelendirilmiş:

1. *Bütün Yunan askerlerinin Anadolu’yu derhal boşaltması ve Anadolu’daki Yunan idaresinin sona ermesi,*
2. *Bütün topçu ve piyade malzemelerinin teslimi,*
3. *Trakya’daki Yunan birliklerini yerlerinden hareket etmeyeceklerine dair garanti verilmesi,*
4. *Kısa süreli bir ateşkesin yanı sıra barış antlaşmasının hazırlanması.*

Aynı tarihli gazetede, 7 Eylül gecesi İzmir’den alınan bir habere yer verildi. Buna göre, İzmir’deki İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri, Yunan Savaş Bakanı Teotokis’e verdikleri bir notayla kentnin geleceği hakkında duydukları endişeyi dile getirdiler.¹⁴

La Tribuna gazetesi, 10 Eylül tarihli sayısında Nino Salvaneschi tarafından yazılan “Türkler İzmir’e Taarruz Ediyor” başlıklı makalede Yunan işgalinin sonunun yakın olduğunu duyuruyor. İstanbul çıkışlı uzun başmakalede, Türk ordusunun Yunan ordusunu denize doğru sürdüğü haber verilerek, İstanbul’daki bütün Müslümanların kalplerinin Mustafa Kemal Paşa için çarptığına dikkat çekiliyor. Mahmut Şevket Paşa, Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa’nın 3 Jöntürk kahramanı olduğunun hatırlatıldığı yazıda Paşa’nın, Anadolu’da Sevr Antlaşması’na karşı başlattığı savaşın aşamalarından söz ediliyor. Anadolu’daki bağımsızlık hareketine karşı sultanın tutumundan da söz eden yazar, yakında toplanacak olan Venedik Konferansı ile Türk-Yunan sorununa çözüm aranacağını belirtiyor. Muhtemel barış koşullarının ele alındığı yazıda, Türklerin, eski başkentleri olan Edirne’nin Yunanlıların elinde kalmasına asla razı olmayacakları yazılıyor. Yazar, İstanbul’daki havayı da şu çarpıcı sözlerle ifade ediyor: “İstanbul’daki 500 camide bütün Müslümanlar, Allah’a, Mustafa Kemal’in zaferi için dua ediyorlar. Önceki gün Eyüb’e gittim. Pier Loti’nin şiirlerine ilham veren gü-

14 **La Tribuna**, 9 Settembre 1922.

zel bir cami. Caminin hocası, Ankara asileri için dua etti. Aynı duaların edildiği bir namaz da Sultan'ın da bulunduğu Hamidiye Cami'nde eda edildi. Geçen Cuma günü de, merkezi hükümete bağlı 20 bin asker Ayasofya'da, Allah'a, Anadolu'daki Türk ordusu, asi askerlerin komutanları ve milli kahraman Mustafa Kemal'e şans dilemek için dua ettiler.”¹⁵

3. İzmir'in Kurtuluşu

Milli Mücadele hareketi, işgal altındaki Anadolu topraklarını kurtarmak amacıyla yapılmıştır. Ancak işgal altındaki yerler içerisinde İzmir'in özel bir yeri ve anlamı olmuştur. Kazanılan zaferle bütün işgal toprakları kurtarılmış ancak İzmir Yunan işgali altında kalaya devam ediyor olsaydı, bu zafer eksik ve yarım olurdu. Zaferle ve kurtuluşla özdeşleşen İzmir'in Türk askeri tarafından geri alınması La Tribuna için gazetecilik açısından da özel bir anlam ifade etmiştir.

La Tribuna, “Türklerin İzmir'e girişlerinin ayrıntıları ve sonuçları” başlığıyla, Türk ordusunun İzmir'i kurtarışını ayrıntılı olarak okurlarına duyurmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın, altında “Türk zaferinin makinası” yazısı bulunan bir resmine de yer verilmiştir. Gazete aynı sayısında, Roma'da bulunmakta olan Ankara Hükümeti'nin Dâhiliye Vekili Fethi Bey ile Ankara Hükümeti'nin Roma temsilcisi Celalettin Arif Bey ile yapılan bir mülakata da yer verilmiştir. Gazetede başka bir haber, “İzmir'in İşgali Nasıl Gerçekleşti?” başlığını taşımaktadır. 10 Eylül Paris çıkışlı haberde, İzmir'in kurtuluşu hakkında İstanbul'dan 9 Eylülde alınan haberler duyuruluyor: “Ankara'dan verilen resmi bilgilere göre, Türk süvarileri, 8 Eylül itibarıyla güneyinden, herhangi bir Yunan direnişisiyle karşılaşmaksızın kent merkezine 3 kilometre kadar yaklaşmış durumdadır. Türk ilerleyişi Menderes ve ödemiş boyunca da devam etmektedir.

Yunanlılar, kendilerine ait malzemeleri kurtarmak için herhangi bir çaba göstermiyorlar. Sadece 9 Yunan uçağı bir gün önce İzmir'den ayrılıp Atina'ya gitti. Aynı dakikalarda İzmir semalarındaki Türk havacıları, kentin, direniş gösterilmeden teslimini ve halkın mal ve can güvenliğinin garanti edildiğini duyuran bildirimler atıyordu. Yine dün sabah saatlerinde, Yunan donanmasının da, Kemalist öncüler girmeden kenti terk edeceği duyuruluyordu. Aynı saatlerde Bursa bölgesindeki Yunan birlikleri de Mudanya'ya doğru geri çekiliyordu.

İzmir'in düşüşü, akşam saat 16'da meydana geldi. Türkler, hayatlara saygı göstereceklerine dair söz vermelerine rağmen, klasik korku ve işgal, tahmin edeceğimiz gibi, kentte halkı ve göçmenleri Mustafa Kemal askerlerinin ayaklarının altına itti. Türk komutan, salgın hastalıkların yayılmaması için acil olarak doktor ve hemşire gönderdi.”¹⁶

Gazete, Mustafa Kemal Paşa ve komutanların İzmir'e girişlerini 12 Eylül'de "Mustafa Kemal, İzmir'de", başlığıyla ve "Mareşal Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra İzmir'e vardı." şeklinde duyurdu.¹⁷

İzmir'in kurtuluşundan söz ederken, büyük İzmir yangınına değinmemek olmaz. Bildirimize konu olan İtalyan La Tribuna gazetesi İzmir yangını hakkındaki ilk bilgileri 15 Eylül günü vermeye başlamıştır. "Korkutucu bir yangın İzmir'i yok etmekle tehdit ediyor" başlıklı haberde, geniş bir alanda çıkan yangının Ermeni ve Rum mahallerinde yaygınlaşmakta olduğu bildiriliyor. Şöyle devam ediliyor: "Yangın, giderek artan bir sorun haline geliyor ve diğer mahallelerle bütün kenti tehdit ediyor. Halkta büyük bir panik havası görülüyor. Binlerce kişi, sığınacak bir yer bulmak için denize doğru kaçıyor." Aynı tarihli gazetede yangın hakkında yer alan başka bir haberde de İzmir'den alınan 13 Eylül tarihli telgrafla bilgiler veriliyor. Gazetenin haberi şu şekildedir:

"Daha önce Rum ve Ermeni mahallelerini tamamen yok eden yangın, dün gece yayıldı. Yangın, rüzgâr sayesinde iyice yayılarak, ahşap yapılardan meydana gelen ve daha önce Batılıların oturduğu mahalleleri de etkiledi. Halk, yollara döküldü, pek çoğu aceleyle kurtulmak çabasındaydı. İdare tam anlamıyla kurulumadığı için kentteki düzensizlik, yangını söndürme çabalarının etkisini azaltıyor. Öte yandan yangını kurtarma araçları da yetersizdi.

İzmir Valisi Nurettin Paşa, düzeni sağlamak ve kentin tamamının yok olmasının önüne geçmek için her türlü çabayı gösterdi. Fakat yangınla mücadele araçlarının yetersizliği yangının yayılmasını engellemeyemedi.

Henüz yangının gerçek nedenlerini ortaya koymak mümkün değildir."¹⁸

Gazetede birkaç gün sonra "İzmir'de Ne Oldu?" başlıklı bir makale yayınlandı. Haberde; İzmir yangınında Yunanlıların sorumluluğuna dikkat çeken bir ayrıntıya işaret ediliyor. Yangının, Yunanlıların, cephaneliklerinde unuttukları

16 **La Tribuna**, 12 Settembre 1922.

17 **La Tribuna**, 12 Settembre 1922.

18 **La Tribuna**, 15 Settembre 1922.

mühimmatın patlamasından ileri gelebileceği ihtimali üzerinde duruluyor. Benzer bir durumun Selanik'te Balkan savaşları sırasında yaşandığını hatırlatan gazete, şu ana kadar felaket hakkında İngiliz hükümetinin hiçbir resmi açıklama yapmamış olmasına da vurgu yapıyor.¹⁹

SONUÇ

Sonuç olarak, I. Dünya Savaşı sonrası dönem, Türkiye bakımından olduğu kadar, İtalya için de zor ve belirsiz bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Savaşın galibi olarak Anadolu'dan önemli ekonomik beklentileri olan İtalya, burada yaşanan her gelişmeyi yakından takip etmiştir. Her şey bir yana, 17 bin civarında askerinin bulunduğu Anadolu'daki gelişmeleri kamuoyuna iletmek bir gazetecilik görevidir. Dolayısıyla, Anadolu'daki İtalyan askeri ve sivil otoritelerinin Türklerle ilgili düşünceleri İtalyan kamuoyunu etkilemiştir. İtalyan kamuoyunun beklentileri de İtalya'nın Anadolu siyasetine yön vermiştir.

Bu bakımdan La Tribuna gazetesini incelenmenin, sadece bir İtalyan gazetesini incelemenin ötesinde önemi olduğunu düşünüyoruz. La Tribuna'nın İtalyan kamuoyunun Türkiye hakkındaki kanaatlerini öğrenmeye yardımcı olduğu açıktır. Ek olarak, haber kaynakları dikkate alındığında La Tribuna; İngiliz, Fransız ve Yunan kamuoylarının Türk-Yunan savaşına nasıl baktıklarını anlamamızı da sağlamaktadır.

---

19 La Tribuna, 19 Settembre 1922.

KAYNAKÇA

Çelebi, Mevlüt, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

Grassi, Fabio L., **İtalya ve Türk Sorunu, İtalya ve Türk Sorunu, 1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika**, Çevirenler: Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 2003.

http://it.wikipedia.org/wiki/La_Tribuna, (25.09.2012, 21.26)

La Tribuna; 25, 29, 30, 31 Agosto 1922; 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 19 Settembre 1922.

MİLLİ MÜCADELE'DE ERMENİ DOĞU LEJYONU; KIBRIS VE ÇUKUROVA'DAKİ FAALİYETLERİ

Ulvi KESER*

ÖZET

30 Ekim 1918 sonrasında Çukurova (Kilikya) bölgesini işgal eden Fransız birlikleri esasında Fransa'nın daha Birinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs'ta İngiltere'nin müsaadesi ve lojistik desteğiyle oluşturduğu Ermeni Doğu Lejyonu'nda eğitimlerini tamamlayan Fransız üniformalı Ermenilerden oluşmaktadır. Milli Mücadele'nin başladığı dönemde bir yanda dünyanın dört bir yanından toplanarak önce Mısır'ın Port Said limanında toplanarak Kıbrıs'a sevk edilen, öte yandan buradaki eğitimlerini tamamlayarak Çukurova bölgesinde Fransız bayrağı altında görev yapan Ermeni Doğu Lejyonu gerek Kıbrıs gerekse Çukurova bölgesinde öyle çılgınca kıyamlara başlar ki Fransız komutanları bile buna bir süre sonra dur demek zorunda kalır. Sonrasında ise askeri disiplinden uzak eşkıyalıklar başlar ve Ankara Antlaşması'na kadar geçen süreçte Urfa, Maraş, Antep'i Şanlı, Kahraman ve Gazi yapacak Kuvayı Milliye mücadelesi başlar. Bölgede kurulacak bir Ermeni Prensliği sevdasıyla başlayan kıyam Çukurova'yı terk eden Fransız komutanın 'Sizlerin kanını boşa akıttık.' ve Lord Curzon'un da Lordlar Kamarası'nda "Ermeniler sanıldığı kadar masum kuzucuklar değildir." açıklamasıyla son bulur. Bu çalışmada Ermeni Doğu Lejyonu'nun Kıbrıs'ta kurulma aşaması, Kıbrıs ve Çukurova'daki faaliyetleri yanında adadaki Fransız-İngiliz işbirliği irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Doğu Lejyonu, Kilikya, Kıbrıs, Çukurova, Mağusa

* Doç. Dr. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ulvi.keser@gmail.com

ARMENIAN LEGION D'ORIENT DURING NATIONAL STRUGGLE; ITS ACTIVITIES IN CYPRUS AND ÇUKUROVA

ABSTARCT

French troops that have invaded Çukurova area after 30th October 1918 were actually comprised of Armenians who were all gathered by French authorities from different parts of the world and who were transported to Cyprus Armenian Legion D'Orient camps by British leave and British logistical support. Having gathered in Port Said port in Egypt and then having completed their military training in Cyprus, those French-uniformed Armenians were taken back to Çukurova area and started unbelievable slaughters that even French officers couldn't tolerate such behaviours then. Those Armenians then started behaving such atrocities out of military and humanistic discipline and mercy not only in Cyprus but also in Çukurova area up to Ankara Treaty signed by Ankara Government and France, and Kuvayı Milliye Struggle that makes Urfa, Antep and Maraş Şanlı, Gazi and Kahraman up to 1922 in Anatolian territories against these Armenians. Armenian adventure at last comes to an end with French officer's remark "We have in vain flooded Armenian blood here." and Lord Curzon's remark at House of Lords "Armenians aren't innocent sweetie sheep as you think." This article will focus on Armenian Legion D'orient, its preparations and the activities in Cyprus, and in Çukurova as well as French-British collaboration on the island.

Key Words: Armenian Legion D'Orient, Cilicia, Cyprus, Çukurova, Famagusta

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğunun Almanya'nın yanında savaşa girmesi 17. yüzyıldan itibaren askeri, ekonomik, idari ve siyasi açıdan gittikçe zayıflayan ülkenin büyük devletler arasında paylaşılması sürecini de hızlandırır. Bu dönemde, özellikle Anadolu'da yaşayan azınlıkların kasıtlı bir şekilde tahrik edilerek Anadolu'nun paylaşılması konusunda aracı edilmeleri Anadolu insanının hürriyet mücadelesini çok geniş bir alanda yapmasına sebep olur. Büyük devletlerin maddi yardım ve desteğini alarak Anadolu'da göçmen komiteleri kuran azınlıklar, gençler arasında Türk insanına karşı nefret uyandırıcı bir taktik izleyerek kanuni boşluklardan da faydalanmak suretiyle öncelikle ekonomik olarak güçlenmeyi hedeflemişler ve bunun için her türlü yolu mubah saymışlar,¹ Doğu Anadolu'da Ermeni şairlerin yaptığı gibi "**Gidelim Türkiye'ye, Kırılım Türkleri, Olsun Ermenistan...**"² şeklinde halkı galeyana getirecek şiirler yazmışlar, çeşitli dönemlerde isyanlar çıkarmak suretiyle özellikle Batı ülkelerinin Anadolu'ya müdahale etmesine çalışmışlar ve en son olarak da Anadolu'ya sınır teşkil eden yakın bölgelerde gizli terör kamp-ları kurmuşlardır.³ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Ermeniler de özellikle Doğu Anadolu bölgesinde silahlarıyla askerden kaçmak, isyanlar çıkarmak, asker ve mühimmat kabilelerini vurmak, Ruslar sınırını geçmez silaha sarılarak Türkleri arkadan vurmak, silahlarıyla kaçıp Rus ordusuna katılmak, itilaf devletleri için casusluk yapmak için seferberliğe girişirler.⁴ Osmanlı İmparatorluğu'na ait toprakların paylaşılmasına yönelik olarak 26 Nisan 1916'da İngiliz Albay Mark Sykes ile Fransa'nın eski Beyrut Konsolosu François Georges Picot arasında Leningrad'da yapılan Sykes-Picot anlaşmasına göre, İngiltere ve Fransa yanlarına asıl müttefikleri olan Rusya'yı da alarak bölgeyi aralarında paylaşırlar.⁵ Ancak Ermeniler için bağımsızlık düşünülmez, Ermenilerin Büyük Ermenistan dedikleri Doğu Anadolu'nun Kafkasya ile birlikte Rus idaresi altı-

1 Hayri Mutluçağ, "Bir İşbirlikçi Vezirin Marifetleri", **Türk Tarih Dergisi**, Eylül 1970, S 36, s. 75-78

2 Sadi Koçaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967, s. 231

3 M. Selahaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, 1989, s. 13

4 A. Alp Gerazigiray, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, 1982, s. 237

5 Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, s. LXII. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995, s. 494-495

na girmesi öngörülür.⁶ Türkiye'nin doğu illerine ve oradan da sıcak denizlere inmeyi ve Ermenileri kullanarak Türkiye üzerinde baskı unsuru oluşturmayı planlayan Rusya için ise Ermenilerin kullanılması ve bir Ermeni meselesinin varlığı her zaman arzu edilen bir durum olacaktır. Harbin başlamasıyla beraber Kafkasya cephesinde kendi kuvvetlerinin yanında Ermenilerden de faydalanmak isteyen Rusya Ermenilere karşı iyi görünmek için onların en büyük hamisi konumunu takınır.⁷ Fransa, Adana, Beyrut, Halep, Harput ve Diyarbakır illerini alacak, Çukurova pamuğuna ve Ergani madenlerine sahip olacak,⁸ İngiltere'ye ise Güney Irak bırakılacaktır.⁹ Bu arada, İngiltere Suriye'de kesin olarak gözü olmadığını ve burasının bir Fransız bahçesi olduğunu açıklar.¹⁰ Ancak Fransa'ya bırakılan Kilikya¹¹ ve Suriye'de İngilizlerin bulunması ve Fransa'nın üvey evlat gibi görünmesi Fransızların tepkisini çeker.¹² Tarihin her döneminde stratejik önemini korumuş olan Kıbrıs adası, Birinci Dünya Savaşı sırasında da aynı önemini devam ettirmiştir. Özellikle İskenderun bölgesine askeri çıkartma yapmak ve Çukurova bölgesini ele geçirmek niyetindeki Fransa da Ermenileri kullanmak suretiyle bu niyetini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Çanakkale'de esir alınan Türk savaş esirleri için Kıbrıs'ta esir kampı açan İngiltere'nin lojistik desteğiyle Fransa tarafından Kıbrıs'ta hayata geçirilen Ermeni Doğu Lejyonu incelenecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılması ve Almanya'nın yanında yer alması üzerine İngiltere 1878 tarihli antlaşmayı tek tarafı olarak hükümsüz ilan edip 5 Kasım 1914'te¹³ Kıbrıs'ı İngiliz topraklarına kattığını ilan etmiştir.¹⁴ Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhakı Yunanistan'da büyük bir memnuniyetle karşılanır¹⁵ ve bu durum resmen olmamakla beraber İngiliz-Osmanlı anlaşmasının Yunanistan'la

6 Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu**, İstanbul, 1996, s. 129

7 A. Alp Gerazigiray, **a.g.e.**, s. 237

8 Genelkurmay Başkanlığı, **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Ankara, 1979, s. 238.

9 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-I**, Ankara, Kasım 1991, s. 60-61

10 Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 238

11 Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara, 1995, s. 17-18

12 Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922**, Ankara, 1994, s. 54. Alev Coşkun, **Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu**, İstanbul, Eylül 1996, s. 47

13 Achille Emilianides, **Histoire De Chypus**, Paris, 1963, s. 102.

14 Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1977, s. 12.

15 Robert Stephens, **Cyprus-A Place of Arms**, Londra, 1966, s.109.

birleşmeye doğru bir adım olarak düşünülür.¹⁶ Kıbrıs devreye girince İtalya ve Rusya dışında asıl duyarlılık gösteren ise savaşın bitmesiyle birlikte Ortadoğu'da İngiltere karşısında büyük bir ticari rekabete girmeye hazırlanan ve Ortadoğu'ya egemen olma konusunda istihbarat servislerinin savaşına neden olan Fransa'dır.¹⁷ İngiltere ile büyük bir petrol savaşına hazırlanan Fransa bu piyasada başka rakiplerle de mücadele etme taraftarı değildir.¹⁸

ERMENİ KAMPLARININ KURULMA HAZIRLIKLARI

Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştıran Fransa, Türklere karşı İngilizlerin de yaptığını yapar¹⁹ çünkü **“Ermenilerden yararlanma programı uzun vadeli ve sabır isteyen bir iştir. Bu işi yürütecek komutan davaya inanmış, azimli ve bin bir türlü güçlük karşısında direncini yitirmeyen bir kişiliğe sahip olmalıdır. Bilinmesi gereken şey sonradan toplanacak meyvenin bugünkü zahmete değer olduğudur.”**²⁰ Tıpkı Rus Ordusu içinde Kırım'da yaptıkları gibi, Fransızlar tarafından Port-Said'de eğitilen Ermeni mülteciler de kurulacak ordunun çekirdeğini teşkil edeceklerdir. Bu faaliyetlere taşnak, Hınçak, Ramgarvar gibi Ermeni siyasi partileri, Ermeni Kızılhaç'ı, Ermeni Mavi Haç'ı, Gregor-yan, Katolik, Protestan kiliseleri de yardımcı olur. Bu dönemde gizlice Kıbrıs²¹ ve Beyrut'tan getirilen silahlardan başka²² Mersin ve İskenderun kanalıyla getirilen silahların sayısı 12.840'dır.²³ 12 Kasım 1914 tarihinde, Türk Ermenilerinin lideri Bogos Nubar, Kahire'deki İngiliz temsilcisi Milne Cheetham'a şöyle der;²⁴

16 Nevzat Karagil, **Kıbrıs Meselesi Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar**, İstanbul, 1964, s. 75.

17 Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 2.

18 Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Ankara, Kasım 1984, s. 79.

19 H. Erdoğan Cengiz, **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s. 327, Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, 1990, s. 551

20 Can Kapyalı, “Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Mart-Haziran 1991, S 73-76, s. 108

21 Genelkurmay Başkanlığı, **Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı**, Klasör 531, Dosya 2075, Fihrist 1/2

22 **ATASE**, K. 531, D. 2075, F. 4

23 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, s. 552

24 Salahi R. Sonyel, “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri”, **Belleten**, C XXXVI,

“Kilikya Ermenileri, İskenderun, Mersin veya Adana’ya yapılması muhtemel bir çıkartmayı desteklemek için gönüllü olmaya hazırdılar. Dağlık mıntıkadaki Ermeniler de kıymetli yardımda bulunabilecek; silah ve mühimmat temin edilirse, Türklere karşı ayaklanacaktır. Türkiye ile bir anlaşma umudu olmadığına göre bunun için Mısır bölgesi Ermenilerinden de yardım sağlanabilecektir.”

Bu Ermeni kampıyla ilgili ilk talepler Mart 1915 tarihinde düşünölmeye başlanır. Bu bölgede toplanan Ermeni nüfusunun hatırı sayılır bir noktaya ulaşması ve bu kadar kalabalık bir topluluktan seçilecek insanların Anadolu’ya en yakın nokta olan Kıbrıs’ta eğitilmeleri fikri bu hareketin fark edileceği, bunun sonucunda da Anadolu’da yaşayan diğere Ermenilere karşı toptan bir imha hareketine girişilebileceği endişesiyle Fransa başlangıçta tereddüt içerisinde;²⁵

“...Kısacası Ermenileri düzensiz gruplar halinde birleştirme düşüncesi prensip olarak reddedilmişti. Bunun da sebebi, Fransa’nın Türkiye’ye karşı uyguladığı politika, ayaklanmış ve düzensiz bir kitleyi silahlandırmada karşılaşılan güçlüklerle birlikte, bu kitleye ne destek ve ne de yardım açısından hiç bir güvence vermeden kıyı bölgesine yerleştirme riski, ikinci bir saldırı hattının doğuracağı sakıncalar, kendi kuvvetlerimize karşı sebep olacağımız ekonomik yük ve nihayet Türkiye’deki Hıristiyan halkı hedef alacak kanlı misilleme hareketlerinin başlamasını kışkırtmadan kaçınmak olarak açıklanabilir...”

Buna rağmen Ermenilerin kullanılmasıyla ilgili ilk kıvılcımlar da Musa Dağı hadisesinde olduğu üzere atılmaya başlanmıştır.²⁶ Kahire’deki Ermenilerle

S 141-144, Ankara, 1972, s. 36. ”Turco-Armenian Relations”, **Bellekten**, C LVIII, S 221, Ankara, Nisan 1994, s. 406.

25 Can Kapyalı, Ocak 1991, S 71, s. 79

26 1.Dünya Savaşı esnasında İskenderun’un Samandağı ilçesine bağlı 7 Ermeni köyü mütteliklerin İskenderun Körfezi’ne çıkarma yapacağı söylentileri üzerine vergilerini vermez, yardımda bulunmaz ve isyan başlatırlar. İsyanın bastırılması için bir Jandarma Alayı görevlendirilir ve asilerin bölgeyi terk etmesi için 7 günlük bir süre verilir ancak asiler bunu reddederek Musa Dağı’na çıkar. Dağa çıkanların sayısı 5000 kadardır. Asilerin ikna olmaması ve silahla karşılık vermeleri üzerine Albay Galip komutasındaki jandarma birliği 12 Eylül 1915’de Musa Dağı’na çıkar ancak hiç kimseyle karşılaşılmayınca yapılan araştırmada cephaneye ve yiyecekleri biten asilerin denize bakan bir yamaçtan Akdeniz’e indikleri ve aralarında Viktor Hugo, 4üncü Henry ve kimliği belirlenemeyen 3 geminin de bulunduğu Fransız harp filosuyla bölgeyi terk ettikleri anlaşılır. Fransızlar bu Ermenileri 14 Eylül 1915’de Port-Sait’e getirir. Burada sadece 20-30 kadar hayvan leşi bulunmuştur.

ilgili olarak görevlendirilen Üsteğmen Saint-Quentin'in 18 Eylül 1915'de Savaş Bakanlığı'na gönderdiği telgraf buna güzel bir örnektir;²⁷

“Cebel Musa’da ayaklanan Ermenilerin başı Pierre Dimkelian güçlü olduğu kadar zeki bir görünümüne de sahip. 500 adamıyla Fransa’nın emrine girmeye hazır olduklarını söyledi. Mısır’da silahlı bulunan 500 Ermeniyeye Dimkelian arkadaşlarıyla katılacak ve böylece bir Ermeni Alayı oluşturulacak. Bu Alay diğer hizmetler yanında Türkiye’ye yönelik saldırılarda kullanılacak.”

Bu arada Doğu Anadolu’da ve Kafkasya’da²⁸ “Türkleri öldürmek” konusunda tecrübe kazanmış bazı Ermeniler de Adana bölgesine gelir.²⁹ Doğu ille-
rimiz gibi Adana da hayali bir Ermenistan kurma düşüncesindeki Ermenilerin Akdeniz’e açılmayı hayal ettikleri bir ilimizdir. Bu açıdan bakılınca da hem Ermeni komitelerinin, hem de patrikhane ve kiliselerin hep ön plana çıkardıkları bir bölge olmuştur³⁰. Öte yandan Fransız Amiral Darrieus’un **“Ermeniler süratle eğitilmeli, silahlandırılmalı ve Türk hatları gerisinde komando olarak görevlendirilmeli”**³¹ fikri sonrasında İngiltere’deki Fransa Büyükelçisi Mosieur Paul Cambon, 4 Temmuz 1916’da Dışişleri Bakanı Aristide Briand’a gönderdiği yazı Ermeni kamplarıyla ilgili ipuçları verir.³²

“Ermeniler arasında, eli silah tutabilecek olanları Kıbrıs adasında bir kampta toplayarak, askeri eğitime tabi tutmak faydalı olacaktır. Son andlaşmalar ile Ermenistan’ın büyük bir kısmı Fransa’nın (sömürge) bölgesine terkedilmiştir. Böyle bir Ermeni askeri gücünün kuruluşu dahi Türkleri tedirgin etmeye yeterli gelecektir.”

Bölgedeki Kabaklı köyünü Fransız gemilerinin bombalaması sonucu asker sivil sekiz kişi ölür, iki kişi yaralanır, köy de bu arada tahrip olur. Ermeniler yıllarca bu olayı “Musa Dağında 40 Gün” romanında olduğu gibi aleyhimize kullanmışlardır. Halil Aytekin, “Kıbrıs Ermeni Askeri Kampları”, **Kıbrıs’ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1993, s. 304. Genelkurmay Başkanlığı, s. 246-250., Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Documents**, Volume I, s. 119-121 Ankara. H. Erdoğan Cengiz, s. 359

27 Can Kapyalı, Sayı 71, Ocak 1991, s. 74

28 Altan Deliorman, **Türlere Karşı Ermeni Komitecileri**, İstanbul, 1975, s. 264

29 Veysel Eroğlu, **Ermeni Mezalimi**, İstanbul, 1978, s. 287

30 Azmi Süslü-Fahrettin Kırzioğlu-Refet Yinanç-Yusuf Hallaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara, 1995, s. 183

31 Halil Aytekin, **a.g.e.**, s. 304

32 Erich Feigl, “Kıskaçtaki Türkiye”, **Kıbrıs’ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1993, s. 25. Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Ankara, 1984, s. 110

Birinci Dünya Savaşı'nda Samandağ'a asker çıkartmayı planlayan Fransa, İskenderun'u bu sebeple tam altı defa bombalar.³³ İskenderun, son derece önemli bu coğrafik konumu nedeniyle de asırlar boyunca değişik çatışmalara ve savaşlara ev sahipliği yapmıştır.³⁴ Öte yandan Fransız Filo Komutanlığı, kendi çıkarları için İskenderun-Samandağ bölgesine yapılacak bir askeri çıkartmanın Osmanlı askeri gücünün bölgeden uzaklaştırılabilmesi için en uygun hareket olacağını düşündüğünden³⁵ planın başarıyla uygulanabilmesi için bu maksatla Ermenileri de kullanmakta hiç bir sakınca görmemiştir.³⁶ Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştıran Fransa, Anadolu'daki Türk ve Suriye'deki Arap ayaklanmasını bastırabilmek için büyük bir güç kullanmak zorunda kalmış ve bu nedenle Araplara ve özellikle de Türklere karşı İngilizlerin de yaptığı üzere³⁷ Ermenileri kullanmaktan çekinmemiştir.³⁸ Bu dönemde el altından ve özel vasıtalarla Kıbrıs³⁹ ve Beyrut'tan getirilen silahlardan başka⁴⁰ Mersin ve İskenderun gümrükleri kanalıyla getirilen silahların sayısı resmi kayıtlara göre 12.840'dır.⁴¹ Çukurova bölgesi ve Toros tünellerinin stratejik önemi,⁴² Çukurova bölgesinde yaşayan Ermenileri destekliyormuş gibi görünmeleri, girdikleri pek çok savaşta sömürge ülkelerinden topladıkları askerleri kullanmaları ve bölge insanları üzerinde yaptığı etkili propaganda sonucu istediklerini elde etme düşüncesinde olmaları Fransızların böyle bir tercihte bulunmasının başlıca sebebi olmuştur. Ancak Ermenilerin Kıbrıs'ta toplanmaları ve Kilikya bölgesinde savaşa katılmaları konusunda hazırlık yapan sadece Fransızlar değildir. 22 Mart 1915 tarihinde Washington'daki İngiliz büyükelçisi Cecil Spring-Rice'a müracaat eden Boston'da yaşayan Miran Sevasly isimli bir Ermeni avukatı, 6 Ermeni'nin gizlice bir kayıkla Kıbrıs adasına gitmeleri ve Çukurova bölgesinde girişilecek faaliyetlerle ilgili olarak adada bir

33 Genelkurmay Başkanlığı, **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Ankara, 1979, s. 248.

34 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, C IV, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 36.

35 Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 248.

36 Halil AYTEKİN, **a.g.e.**, s. 303.

37 H. ERDOĞAN CENGİZ, **a.g.e.**, s. 327.

38 ALPTEKİN MÜDERRİSOĞLU, **a.g.e.**, Ankara, 1990, s. 551.

39 **Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE)**, Klasör (K). 531, Dosya (D). 2075, Fihrist (F).1/2

40 **ATASE**, K. 531, D. 2075, F. 4.

41 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, s. 552.

42 A. Alper Gazigiray, **a.g.e.**, s. 278.

organizasyona girişmeleri için müsaade ister.⁴³ Bu Ermenilerin gayesi müttefiklerin bir an evvel Türkiye'yi ortadan kaldırmasıdır.⁴⁴ Söz konusu bu 6 Ermeni de Anadolu'da yaşayan Osmanlı uyruklu kimselerdir ve Hınçak üyesidirler.⁴⁵ Ancak bu öneri İngiltere tarafından o dönem içinde pek rağbet görmemiştir. Musa Dağı'ndan getirilen ve Mısır'ın Port-Said bölgesinde İngiltere'ye ait kamplara yerleştirilen Ermenilerin İngiltere ve Fransa arasında problemlere yol açması, bu insanlarla ilgili masrafların büyük boyutlara ulaşması sebebiyle, günün şartları içerisinde Ermenilere sürekli kalıp yerleşebilecekleri bir yurt bulma gayretine giren Fransa Ermenilerin Mondros Limanı'nda işçi olarak çalıştırılmaları, Rodos adasına yerleştirilmeleri, Fas'a yerleştirilmeleri ve son olarak da Kıbrıs adasına yerleştirilmeleri alternatiflerinden birini seçme durumuyla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁶ Ardından Büyükelçi Mosieur Paul Cambon'un Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazı doğrultusunda adaya sivil Ermenilerin yerleştirilmeleri yerine askeri amaçlı bir Ermeni askeri kampının kurulması kararlaştırılmıştır;⁴⁷

“Ermeniler arasında, eli silah tutabilecek olanları Kıbrıs adasında bir kampa toplayarak, askeri eğitime tabi tutmak faydalı olacaktır. Son anlaşmalar ile Ermenistan'ın büyük bir kısmı Fransa'nın (sömürge) bölgesine terkedilmiştir. Bu sebeple Ermeni askeri birliğinin, Fransız subaylarının nezaretinde ve masrafları Fransa'ya ait olmak üzere kurulmasından daha tabii bir şey olamaz. Böyle bir Ermeni askeri gücünün kuruluşu dahi Türkleri tedirgin etmeye yeterli gelecektir.

ERMENİ KAMPLARININ FAALİYETE GEÇMESİ

Rum ve Ermenileri ikna eden Fransızlar, Kıbrıslı Türklere gözdağı vermek için Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen isimlerini, Teşkilat-Mahsusa ile ilişkileri olduğu bahanesiyle tutuklayıp Girne Kalesi'nde hapse atarlar.⁴⁸ Fransızların denetimi altında Kıbrıs'ta oluşturulacak ve varlığı Türkiye'ye karşı muazzam bir tehdit teşkil edecek olan ve son derece faydalı ve askeri açıdan büyük önem arz eden 5000 kişilik Ermeni Ordusu konusunda hazırlanan rapor 8 Ağustos

43 Salahi R. Sonyel, “Turco-Armenian Relations”, *Bellekten*, C VIII, S 221, Ankara, Nisan 1994, s. 414.

44 Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 414.

45 Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 414..

46 Halil Aytekin, *a.g.e.*, s. 304.

47 Şükrü S. Gürel, *a.g.e.*, s. 110.

48 Ali Nesim, “Bir Kalebend”, *Yeni Kıbrıs Dergisi*, Nisan 1989, s. 29

1916'da Albay Hamelin'e teslim edilir. Mümkin olan en kısa zamanda teşkil edilmesi ve komutanlığına bir Fransız Generali'nin getirilmesi ve bu yolla Anadolu'da Türklere karşı başlatılacak her türlü faaliyette bunu Fransa lehinde politik bir güç ve silah olarak kullanma fikri de derhal harekete geçirilir. Dışişleri Bakanlığının girişimiyle Fransız subaylarının denetiminde ve Fransız subaylar tarafından eğitilip yetiştirilecek olan Ermeni mültecilerden oluşan bu askeri güçle ilgili düşünülen ikinci bir nokta ise Arap isyanının başarılı olması halinde bu yeni askeri gücün Suriye veya Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak isteyen diğer azınlıklara gerekirse askeri destek olarak kullanılması ve onlara ön ayak olmasıdır;⁴⁹

“...Kıbrıs'taki Ermeni kuvvetlerinin görevi, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bölgede çözülmesi güç sorunlar yaratarak, bir imparatorluğun politik durumunu her an bozmaya yönelik çalışmalar olarak tarif edilebilir... Yani yetki, Osmanlı egemenliğine karşı isyan kararı veren halkların olaylar içinde gelişim tarzını bilen ve Ermeni kuvvetlerinin eğitim aşamalarını yakından tanıyan kişilere, bir başka ifade ile, plan ve hazırlıkları yerinde yaşayarak inceleyen sorumlulara verilmelidir.”

10 Ağustos 1916 tarihinde Paris'te General Graziani imzasıyla yayımlanan yazıda Kıbrıs'ta Ermeni kampının açılmasının uygun olacağı belirtilir⁵⁰;

“Kıbrıs'ta toplanacak ve Fransız subaylar tarafından eğitilecek bir Ermeni ordusunun kurulmasında ben de sizin gibi yarar görüyorum. Bu konudaki personel, silah ve diğer ihtiyaçların teminine hazır olduğumuzu belirtmek isterim. Ermenilerden oluşturulacak bu kuvvet Fransız subayların eğitim ve disiplini altında partizan yapıda bir ordu şeklinde organize edilebileceği gibi; Boşnak Taburu örneği, kadroları Fransız askerlerine eşit, bir veya birkaç taburdan oluşturulacak yabancı taburlar adı altında da organize edilebilir...”

Fransa'nın Ermenileri Anadolu'da Türklere karşı kullanmak üzere eğiteceği kampları açmalarıyla ilgili olarak Kıbrıs Genel Valisi Binbaşı John Eugene Clauson tarafından bilgilendirilen İngiltere Sömürgeler Bakanlığı da bu konuda onay verir. Genel vali 6 Eylül 1916 tarihli telgrafında söz konusu Ermeni kampının Türklerle irtibatının mümkün olduğunca asgariye indirilebilmesi

49 Can Kapyalı, **a.g.m.**, Şubat 1991, S 72, s. 76-77

50 Can Kapyalı, **a.g.m.**, Şubat 1991, S 72, s. 76-77

için adanın kuzeyinde veya doğusunda bir yerlerde ve özel bir kamp şeklinde olmasını tavsiye eder.⁵¹ Bu arada İngilizlerin Çanakkale'de esir aldıkları Türk askerlerini muhafaza etmek üzere Mağusa'da kurdukları esir kampıyla ilgili tecrübelerine dayanarak Kıbrıs'a deniz ulaşımı ve Kıbrıs içerisindeki ulaşım konusundaki zorlukların bir takım gecikmelere ve ekstra masraflara yol açacağı da belirtilir. Rum ve Ermenileri ikna eden Fransızlar, adada yaşayan Türklerin böyle bir kampın varlığından rahatsız olacaklarından emin oldukları için Kıbrıs Türk toplumuna gözdağı vermek gayesiyle Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen isimlerini, Teşkilat-Mahsusa ile ilişkileri olduğu bahanesiyle tutuklayıp Girne Kalesi'nde hapse attırmışlardır.⁵² Kıbrıs'ta bu gelişmeler olurken Fransızların Ermenilerden istifade etme konusundaki faaliyetleri de iyiden iyiye hızlanmıştır. Fransızlar böylece daha önce de Mısır'da görev verdikleri ve kendi menfaatleri doğrultusunda kullandıkları Doğu (Şark) Lejyonu'nu⁵³ bir kere daha oluşturmaya yollarını aramaya başlar. Ancak Fransızların Ermenilere bakış açısı hep ikinci sınıf asker şeklindedir. Bu durum savaşın diğer safhalarında bu askerleri farklı renklerde kategorize ettiğini de açıkça gösterir.⁵⁴ Osmanlı uyruğunda bulunan ve Türkiye'ye karşı savaşmak isteyen, İtilaf Devletleri için çalışmayı arzu eden Ermenilerin Fransa'nın kontrolünde belli bir noktada toplanarak buradan Kıbrıs'a gönderilmeleri ve askeri eğitimden geçirilmeleriyle ilgili faaliyetler de yoğunlaşmıştır. Bu bölgede toplanan Ermeni nüfusunun hatırı sayılır bir noktaya ulaşması ve bu kadar kalabalık bir topluluktan seçilecek insanların Anadolu'ya en yakın noktalardan birisi olan Kıbrıs adasında eğitilmeleri fikri bu hareketin derhal fark edileceği ve dikkat çekeceği, bunun sonucunda da Anadolu'da yaşayan diğer Ermenilere karşı toptan bir imha hareketine girişilebileceği endişesiyle Fransa başlangıçta tereddüt içerisinde kalmıştır. Bu noktada Fransa'nın istediği en iyi çözüm potansiyel olarak yeterli sayıya ulaşan Ermenilerin toplanmaları ve eğer şartlar da mümkün olursa Çanakkale'de bulunan Fransız Doğu Kuvvetle-

51 S. R. Sonyel, **Settlers And Refugees In Cyprus**, Londra 1991, s. 110-111

52 Ulvi Keser, "Milli Mücadelede Kıbrıs-Anadolu ilişkileri ve Atatürk Sevgisi", **Diplomatik Eksen Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Topuluğu Yayınları, S 5, Nisan 2004, s. 74-81.

53 Sadi Koçaş, **Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967, s. 237.

54 Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, 1995, s. 69. Ayrıca bkz. Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, 135-142. Ayrıca Salahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığında Altında Ermeni Tehcirleri", **Belleten**, C XXXVI, S 141-144, Ankara, 1972, s. 45.

ri Sefer Komutanlığı'na katılmalarıdır.⁵⁵ Mümkün olan en kısa zamanda teşkil edilmesi ve komutanlığına Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda Suriye Bölümü Komutanlığı görevini sürdüren bir Fransız Generalinin getirilmesi ve bu yolla Anadolu'da Türklere karşı başlatılacak her türlü faaliyette bunu Fransa lehinde politik bir güç ve silah olarak kullanma fikri de derhal harekete geçirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın girişimiyle Fransız subaylarının denetiminde eğitilip yetiştirilecek olan Ermeni mültecilerden oluşan bu askeri güçle ilgili düşünülen ikinci bir nokta ise Arap isyanının başarılı olması halinde bu yeni askeri gücün Suriye veya Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak isteyen ve isyan hareketlerine girişen diğer azınlıklara gerekirse askeri destek olarak kullanılması ve onlara ön ayak olmasıdır.⁵⁶ Adanın kuzeyinde veya batısında kampın açılması konusunda İngilizlerin müsaade etmesiyle Albay Louis Romieu, 4 Eylül 1916 tarihinde Kıbrıs'a gidip İngiliz yetkililerle görüşmeler yapmış ve kampın kurulacağı yer konusunda tespitlerde bulunarak ve Fransa Savaş Bakanlığı'na bir rapor vermiştir. Öte yandan Fransız Amiral Darrieus'un "Ermeniler süratle eğitilmeli, silahlandırılmalı ve Türk hatları gerisinde komando olarak görevlendirilmeli"⁵⁷ fikrini ortaya atmasıyla söz konusu Ermenilerin Kıbrıs'a yerleştirilmesine karar verilmiştir. Böylece Cebel Musa'dan gelenlerin kaldıkları birinci kamp olan Souédié ile ikinci kamp olan Monarga'nın kuruluş çalışmaları hızlandırılmıştır. Bu kamp, alternatifler arasında en uygun olandır. Üçüncü kamp ise Suriyelilerin konuşlandırılacağı Nouveau Puit (Yenikuyu) kampıdır. Öte yandan Kıbrıs'ta öncelikle 50 çadırın kurulduğu bu kamp alanlarına⁵⁸ daha sonra barakalar inşa edilir ve bunlara müteakip günlerde 52 çadır daha eklenir.⁵⁹ Bu kamp ayrıca bütün lejyonun su kaynaklarının da bulunduğu bölgededir. Esasında bu Suriyelilerin kaldıkları kamp Monarga'daki Ermenilerin askeri eğitim yaptıkları bölgeye sadece 1.400 metre uzaktadır. Fransızlar böylece bütün lejyonun taburlarını mümkün olduğunca aynı bölgenin içinde toplayarak oluşabilecek muhtemel riskleri de asgariye indirmeye çalışır. Ermeni nüfusun büyük bir kısmı İskenderun Körfezine yakın Hicaz, Suriye, Mezopotamya, Kafkaslara kadar Türkiye'nin haberleşme hatla-

55 Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Ocak 1991, S 71, s. 79.

56 Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Şubat 1991, S 72, s. 76-77.

57 Can Kapyalı, **a.g.e.**, s. 304.

58 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-77

59 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-6.

rının birleştiği noktadadır. Bu durum Suriye'nin kuzeyinden gelebilecek muhtemel saldırıları önleme ve engel olma özelliğini taşımaktadır. Böylece özellikle Briand'ın düşüncelerine paralel olarak Kıbrıs'ta tesis edilecek lejyonun varlığı Türkiye için tam bir gözdağı oluşturacaktır. Bu kampın istihkâmla ilgili bütün yapım, onarım ve bakım işleri başlangıçta adaya Ermenilerin getirilmesine pek de taraftar olmayan İngiliz Genel Valisi Sir John Eugene Clauson'un Türk savaş esirlerinin bulunduğu esir kampına yaptığı denetlemede esir kampındaki hastane yapımı ile ilgili olarak büyük takdirini kazanan Kraliyet İstihkâm Birliği'nden Yüzbaşı E. H. D. Nicolles'dir.⁶⁰ Kıbrıs'ta yaşayan Rumların, Türklerin ve Ermeni cemaati liderleriyle Ermeni Patriği'nin ikna edilmesi konusunda bir hayli zorlanan Fransızlar, kampın Türkiye'ye karşı kullanılacak askerlerin eğitimi için tesis edileceğini belirterek öncelikle Rumları, daha sonra da bu kampların çok gizli olarak faaliyet göstereceklerinin belirterek Kıbrıs'taki Ermeni cemaatinin lider kadrosunu da ikna etmiştir. İngiliz Yüksek Komiseri'nin ve adanın doğal kaynaklarını çok iyi bilen bir yetkilinin tavsiyelerine uyarak Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde deniz kıyısı olan,⁶¹ meskenin olmadığı⁶², devlete ait, bol suyu olan ve yeni su kuyuları açma imkânının bulunduğu bu yeri seçen Albay Louis Romieu çalışmaları hızlandırmıştır. Boğaztepe (Monarga) bölgesinde kurulacak Ermeni askeri kampının⁶³ Karakol bölgesindeki İngiliz esir kampına yakın olması⁶⁴ ve iki kamp arasındaki bölgenin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber askeri eğitim alanı olarak kullanılması Fransız ve İngilizleri her türlü askeri faaliyette işbirliği içine sokmuştur.

Kurulmasına karar verilen Ermeni kampıyla ilgili olarak fizibilite çalışmaları için adaya giden üç subay ve yardımcılarının verdikleri rapor doğrultusunda Fransa bayrağı altında savaşmak isteyen ve Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin Kıbrıs'ta toplanarak bir ordu oluşturmaları, bu Ermenilerin 16 Ağustos 1915 tarihli yasaya göre yabancı lejyona dâhil edilmemeleri ve Fransa Deniz Kuvvetleri Suriye Bölümü Komutanı Tuğamiral emrine verilerek Fransız subaylar tarafından⁶⁵ Yardımcı Kuvvetler adı altında eğitilmelerine karar verilmiş ve bu

60 **The Cyprus Gazette**, 19 Nisan 1917, Karar No.178.

61 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65.

62 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62.

63 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65.

64 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62.

65 Bu subaylardan bazıları Albay Romeiu, yardımcısı Taillardat, Sajoux, André, Lambert ve

askeri birliğin başına Albay Touchard veya Korfu Askeri Üs Komutanı General Romieu'nun getirilmesi teklif edilmiştir. İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan görüşmelerden sonra bu toplantıların sonucu alınmadan hemen bölgeye intikal eden ve konuyla ilgili çalışmalara başlayan Port-Said'deki Fransız Askeri Şefi Yarbay Bremond'un 10 Eylül 1916 tarihli raporu Kıbrıs Genel Valisi'nin adaya Ermenilerin-özellikle de kadınların ve çocukların- getirilmesinden pek de hoşlanmadığını, bu memnuniyetsizliğin daha çok mali yükün İngiltere tarafından karşılanmasından kaynaklandığını gösteriyor. Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde yerleşim merkezlerinden ve dolayısıyla gözlerden ve meraklı bakışlardan uzak, yeterince su kaynağının bulunduğu, istenirse başka su kuyularının da açılabilceği, toprağın son derece verimli olduğu, Ermenilerin eğitimi ve başka maksatlarla yapılacak tesislerin inşaatında kullanılacak, kum, çakıl, kireç, tahta, alçı, kalas gibi malzemenin de civardan ve özellikle de İngilizlerden alınacağı bu yer Fransızlar için biçilmiş kaftandır. Öte yandan Yarbay Bremond, Ermenilerin adaya gelme konusunda son derece ümitli ve sevinçli olduklarını, öte yandan adada İngilizlerin onayı olmadan hiçbir şey yapılamayacağını ve Ermenilerin masraflarının Fransa tarafından karşılanıp yönetimlerinin de üstlenilmesi halinde İngilizlerin itirazlarının da son bulacağını ve Kıbrıs Valisi'nin kampın kuruluşunda kendilerine yardımdan kaçınmayacağını belirtmiştir. Ermeni kampının bu bölgede kurulmasının bir başka sebebi de Anadolu'daki Ermeni isyanlarında kullanılmak üzere silahların Mağusa-Dörtiyol güzergâhını takip ederek gönderilmesidir.⁶⁶ Demiryolu ve denizyolu açısından ulaşım imkânının iyi olması, askeri açıdan çıkartma faaliyetlerine uygun olması, bölgenin doğusunda deniz,⁶⁷ diğer taraflarının da Rum köyleri ile çevrili olması sebebiyle güvenli bir bölge olması, bölgenin muhtemel bir Alman veya Türk saldırısına karşı sahil topları ile donatılmış olması ve belki de en önemli sebep olarak kampın İngilizlere ait askeri savaş esirleri kamp bölgesi içerisinde kalarak kolayca kamufle edilebilmesi başlıca sebepler arasında gösterilebilir.⁶⁸ 23 Eylül 1916 tarihinde Savaş Bakanı adına General Duport imzasıyla Kahire'deki askeri misyon şefi Üsteğmen Saint Quentin'e gönderilen mesajda ise Mısır, Hindistan ve Suriye mültecileri olarak gözüken Ermenilerin silah altına alınmasının sağ-

---

Floy'dur.

66 **ATASE**, K.531, D.2075, F.4.

67 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-77.

68 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-86.

lanabileceği, bunların Kıbrıs'taki İngiliz esir kampı yakınlarında konuşlanacak bir kampta askeri eğitimden geçirilmesinin İngiltere tarafından kabul edildiği ve Port Said'de bulunan Ermenilerin de bu kampın çekirdek kadrolarını oluşturacağı belirtilmiştir.⁶⁹

Albay Louis Romieu'nun İsmailiye ve Port-Said'den 18 Ekim ve 28 Ekim 1916 tarihlerinde Fransa'ya gönderdiği raporlar doğrultusunda Kıbrıs Valisi'nin de onayıyla kampın kuruluşu çalışmaları başlamıştır. Kıbrıs'ta bu kampların kurulmasıyla ilgili olarak hazırlanan talimatnameye "Doğu Lejyonu Talimatnamesi" adı verilmiştir.⁷⁰ Öte yandan kampın yağmurlardan önce yetiştirilebilmesi için acilen 10.000 Fransız Frangına ihtiyaç duyulmuştur. Kampın yapımında kullanılacak malzeme ise bölgeden temin edilecek, inşaat faaliyetinde çalışacak işçiler de Port-Said'den getirilecektir. Port-Said'de Kıbrıs'taki bu kampa gönderilmek üzere durumu uygun olan 1.grup bu 500 kişinin silah, teçhizat, askeri kıyafet gibi bütün ihtiyaçları Fransız Harekât Ordusu'ndan gönderilecek 1 Yüzbaşı, 3 Üsteğmen, 1 Asteğmenle birlikte 1 muhasebecinin kampa katılmasıyla gerçekleşecektir. "Ermenileri Kilikya'nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların millî emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamak" gibi bir gayeyle⁷¹ daha önce Mısır'da görev yapan Doğu (Şark) Lejyonu'nda⁷² Ermenilerin bu şekilde eğitilmeleri,⁷³ Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanılması gayesiyle bu şekilde bir güç oluşturulması ve aşağı yukarı on bin kişilik bir kuvvet oluşturarak⁷⁴ Ermenilere sürekli bir yer bulma düşüncesiyle başlayan bu hareket 2 Ekim 1916 tarihinden itibaren ivme kazanmış ve İngiltere'nin de onayıyla Kıbrıs'ta Ermeni askeri kamplarının kurulmasının kararlaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na ait toprakların paylaşılmasına ilişkin yapılan Londra Anlaşması, Sykes-Picot Anlaşması ve St. Jean De Maurienne Anlaşması gibi Fransızların taraf olarak katıldıkları anlaşmalarla Ermenilerin

69 Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Mart-Haziran 1991, S 73-76, s. 108-109.

70 Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 21 Haziran 1992.

71 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, s. 21. Ayrıca Bkz. Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 122.

72 Sadi Koçaş, **a.g.e.**, Ankara, 1967, s. 237.

73 Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 431.

74 Sadi Koçaş, **a.g.e.**, s. 237.

yaşadıkları bölgelerin Fransa ve Rusya arasında bölüştürülmesiyle⁷⁵ Fransa'nın Ermenileri kendi istediği şekilde kullanması,⁷⁶ onları ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi ve 15 Kasım 1916 tarihinde Başbakan Briand'ın direktifleriyle⁷⁷ daha önce Mısır'da kurulan⁷⁸ Legion D'orient'ı bu sonuçla tesis etmesine sebep olmuştur.⁷⁹ Böylece Albay Louis Romieu⁸⁰ da öncelikle Port-Said bölgesinde "Türlere karşı savaşmak üzere Ermenileri yetiştirme"⁸¹ çalışmalarına başlamıştır. "Kilikya" olarak adlandırdıkları Çukurova bölgesinin kendilerine verileceği yalanıyla kandırılıp dünyanın dört bir yanından koşup gelen 5-6.000 Ermeniden oluşan ve Fransızlarca önce Mısır ve Suriye'de kullanılan Doğu Lejyonu⁸² veya bölgede yaşayan Türklerin deyimiyle "Ermeni İntikam Alayı"⁸³ adlı Fransız üniforması giymiş bu "Türk vatandaşlarıyla"⁸⁴ birlik, başlangıçta 1 Suriye Bölüğü, 3 Ermeni Taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve yarım 37 milimetrelik top bölüğünden meydana gelmiştir.⁸⁵

Kampın faaliyete geçtiği ilk dönemde 200'er kişilik 6 Lejyon Bölüğü⁸⁶ ve 160 Arap'tan oluşan mevcut daha sonraki yıllarda 5000'e kadar ulaşır.⁸⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Mersin, Dörtyol ve İskenderun bölgelelerinden kaçan ve İngiltere'nin kontrol ve denetiminde Mersin ve İskenderun bölgesinde bulunan Rum azınlığın kışkırtılıp isyana teşvik edilmesinde kullanılan

75 Sadi Koçaş, **a.g.e.**, s. 98.

76 Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 551.

77 Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 180.

78 Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996, s. 4.

79 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s.46. Ayrıca Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-I**, İstanbul, 1991, s. 99.

80 Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 239.

81 Ayrıntılı ilgi için bkz. www.Tallarmeniantale.com/exodus.htm.

82 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 45.

83 Salahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri", **Bellekten**, C XXXVI, S 141-144, Ankara, 1972, s. 43.

84 Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, s. XXIII.

85 Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 45. Bkz. Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 232-234. Ayrıca Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 239.

86 Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 99.

87 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-24 ve **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-3.

Ermeniler,⁸⁸ Fransızların da Beyrut, Hayfa, Trablusgarp ve Yafa Limanları'nın tahrip edilmesinde istifadeyi düşündüğü ve daha önceden bu kampta bulunan Ermeni gençleri, ayrıca Kıbrıs'taki İngiliz askeri eğitim kamplarında eğitim gören Ermenilerden bazıları, Fransa'ya ait Victore Hugo, Henry Fastersine Louis isimli üç Fransız savaş gemisiyle⁸⁹ Musa Dağı'ndan getirilen Ermeniler,⁹⁰ İngiliz gemileriyle Port Said'e getirilen Ermeni gençlerinden seçilenler, Suriyeli Ermeniler⁹¹ ve Kıbrıs'ta 8 Kıbrıs Lirası aylıkla paralı askerlik yapan Rum gençleri, ayrıca Kıbrıs, Mısır ve İran'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar pek çok ülkede kurulan komisyonlar vasıtasıyla adaya getirilen Ermeniler bu kampların ilk personeli olmuşlar ve Ermeni Lejyonu'nda görev yapmak üzere daha sonra Anadolu'ya getirilmişlerdir. O dönemde Kıbrıs'taki Ermenilere destek kampanyasına Anadolu'dan Kıbrıs'a kaçan Ermeni liderleri Strak, Kirkor, Karabet ve Artin⁹², ayrıca Yunanistan'ın Larnaka Konsolosu N.Vatibela, Fransa'nın Larnaka Konsolos Vekili Marcel Margaret, Amerika Birleşik Devletleri'nin Lefkoşa Konsolosluğu'ndan George Wilson'un maddi manevi desteğiyle katılan kişi ve kuruluşlar ise Boston Ulusal Ermeni Savunma Komitesi, ABD Ermeni Yardım Komitesi, Ermenistan ve Suriye için Yardım Komitesi, Amerikan-Ermeni Derneği, Amerika Protestan Kiliseler Federal Meclis Temsilciliği, Londra Ermeni Cemiyeti, Aron Nad El Teşkilatı, Mısır Müdafaa-ı Milliye Komisyonu, Kıbrıs Rum İttihad Birlik Kulübü, Kıbrıs Yüksek Komiser Yardım Fonu, Girne Piskoposluğu, Lefkoşa X:Theccocharides Firması'dır. Ada içinden ve Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nden yapılan maddi desteği kamufle edebilmek için İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Kıbrıs'ta oluşturulan "Harp Fonu" devreye girmiş ve bu fonun kullanılması Fransız Ermeni Kampı Komutanlığı emrine verilmiştir. Fransız askeri yetkililerinin organizasyonu ile toplanan paralar acıdır ki Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adana ve Gaziantep'te binlerce masum insanın katledilmesinde kullanılmıştır.⁹³ Ermeni kampına yapılan maddi desteği kamufle edebilmek için İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Kıbrıs'ta oluşturulan

88 ATASE, K.2680, D.210, F.1-24.

89 Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Documents**, Volume I, İkinci Baskı, Ankara, s. 119.

90 Erich Feigl, "Kıskaçtaki Türkiye", **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1991, s. 23-27.

91 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 232-235.

92 ATASE, K.531, D.2075, F.4.

93 Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Ankara, 1995, s. 20. Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 99.

“Harp Fonu” devreye girer ve bu fonun kullanılması Fransız Ermeni Kampı Komutanlığı emrine verilir. 1917 yılında İngiliz Generali Allenby'nin de emrinde çalışan Ermeni güçleri Anadolu'da ekmeklerini yedikleri Türklere karşı savaşta sürülürler. Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri ve Ortadoğu Ordusu Genel Komutanı General Gouraud ve Lord Curzon'un ifadelerine göre Kilikya'daki Fransız birliklerinin büyük çoğunluğu beyaz askerler değildir.⁹⁴ Bir bölümü yerinde toplanmış Ermeniler, bir bölümü de renkli askerlerdir ve bunların yerine derhal vurucu gücü yüksek beyaz askerler getirilmelidir. 26.000 civarında olan General Gouraud emrindeki Fransız birliklerinin üçte biri beyaz, geri kalanı Cezayirli ve bölgede toplanan Ermenilerdir. Kıbrıs'taki maden ocaklarında çalışan, Mağusa surlarının tamir edilmesinde ve Kıbrıs'tan askeri gemilerle nakledilen kerestelerin gemilere yükletilmesinde kendilerinden istifade edilen İngiliz esir kamplarındaki Suriyeliler ve Iraklı Araplarla Ermeniler de bu kamp bünyesine alınırlar. Magusa ve Monarga'da İngilizlerin ayrı ayrı birer liman yapmasının en önemli sebebi farklı askeri gemilerin bu limanlara rahatlıkla gelebilmesidir.⁹⁵ Propaganda, maddi destek ve ateşli konuşmalarla kamptakileri Anadolu'ya karşı kin duygularıyla doldurabilmek için adada nüfuzu bulunan din adamları, hatırı sayılır kişiler ve zengin tüccarların katılmalarıyla oluşturulan kamp⁹⁶ böylece faaliyete geçer.⁹⁷

Kıbrıs'taki maden ocaklarında, Mağusa surlarının tamir edilmesinde ve askeri gemilere kerestelerin yükletilmesinde istifade edilen İngiliz esir kamplarındaki Suriyeliler ve Iraklı Araplarla Ermeniler de bu kamp bünyesine alınmışlardır. Mağusa ve gözlerden uzak Monarga bölgesinde İngilizlerin ayrı ayrı birer liman yapmasının en önemli sebebi de farklı tonajlardaki bu askeri gemilerin bu limanlara rahatlıkla gelebilmesidir.⁹⁸ Propaganda faaliyetini yerine getirmek, maddi destek sağlamak ve ateşli konuşmalar yapmak suretiyle kamptakileri Anadolu'ya karşı kin duygularıyla doldurabilmek maksadıyla adada nüfuzu bulunan din adamları, hatırı sayılır kişiler ve zengin tüccarlar gibi bu işe destek

94 Mustafa Onar, **a.g.e.**, s. 69. Osman Olcay, **a.g.e.**, s. 1981, 135-142. Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, C XXXVI, S 144, Ankara, 1972, s. 45

95 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-3

96 Halil Aytekin, **a.g.e.**, s. 307-308

97 **ATASE**, K.531, D.2075, F.4

98 **ATASE**, K.2680, D.210, F.1-3.

veren kişilerin de katılmalarıyla oluşturulan kamp böylece faaliyete geçmiştir.⁹⁹ Bu arada bu iki kampta bulunan Ermenilerin ortak bir düşmana karşı mücadele etmelerine rağmen özellikle Cezayirliye karşı çok sert ve kaba davranmaları sonucunda Ermeni-Müslüman (Suriyeli, Iraklı, Cezayirli) kavgalarının çoğalması üzerine Müslüman askerler için Lefkoşa'nın kuzeybatısında yeni bir kamp inşa edilir ve buraya 20 baraka ve 8 çadır kurulmuş ve bir kilise inşa edilmiştir. Kurulan bu çadırlar daha önce Monarga bölgesinde bulunan çadırlardır¹⁰⁰. Böylece Kıbrıs'taki Ermeni kamplarının sayısı da üçe çıkmıştır.

İNGİLİZLERİN ERMENİ KAMPLARINA TEPKİLERİ

2 Ekim 1916 tarihinde Ermeni terör kamplarının kurulabilmesi için Kıbrıs'ta bulunan Rumları ve Ermeni cemaatini ikna eden ve bu kampın kuruluşunu adada yaşayan Türklerden gizleyen Fransızlar daha sonra Kıbrıs'ta İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından da istenmemeye başlanmışlardır. Kamptaki Ermenilere askeri eğitimin yanında sabotaj teknikleri, propaganda ve casusluk konularında da bilgi verilmektedir. Ayrıca Ermeni ve Araplara milliyetçilik duygusu aşılanarak savaşta Fransızlara rehberlik ve kılavuzluk edebilmeleri de sağlanmıştır. Ancak Fransızların Ermenilerin yanında Cezayirli ve Suriyeli Araplar gibi insanları da kullanma istekleri kampta huzursuzluklara yol açmıştır.¹⁰¹ İngiltere'nin 5 Ağustos 1914 tarihinde ilan ettiği sıkıyönetim çerçevesinde adada başka bir ülkeye ait bir askeri kampın bulunmasını istemeyen İngilizler, Ermenileri düşündüklerinden değil, öncelikle adanın güvenliğini sağlamaya çalıştıklarından ilişkilerde problemler çıkmaya başlamıştır. Ermeni kampındaki Fransız subaylarının¹⁰² Ermenilere daha sıcak ve sempatik yaklaşımlarına karşılık, İngilizlerin önce kendi güvenliklerini düşünmeleri ve bu dönem içinde Ermenilerin Trikomo isimli Rum köyünü basıp soymaya çalışmaları ve bir İngiliz askerin Ermeniler tarafından öldürülmesi adada gerginliğin bir anda artmasına sebep olmuştur.¹⁰³ Kampın kuruluş aşamasındayken İngiliz Genel Valisi John Clauson'un Albay Louis Romieu'dan ısrarla talep ettiği kampa getirilecek Ermenilerin kesinlik-

99 ATASE, K.531, D.2075, F.4.

100 ATASE, K.2680, D.210, F.1-8.

101 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 236.

102 ATASE, K.2680, D.210, F.1-4.

103 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 232-236. Ayrıca Bkz. Altay Sayıl, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1985, s. 258.

le kamp dışına çıkmalarının yasaklanması ve civar köylerde bulunan Rumlar ve Türklerle herhangi bir irtibatlarının olmaması konusundaki istekleri zaman içinde göz ardı edilince Ermenilerin sebep olduğu taşkınlıklar adayı sarmaya başlar. Kampta bulunan Ermenilerin civarda bulunan ve adadaki Ermeni azınlığa her zaman yardım edip dostluk elini uzatmış¹⁰⁴ Türk köylerine de saldırmaları, özellikle Karpaz bölgesindeki Türklerin güvenli bir şekilde Mağusa'ya gidip gelememeleri, ayrıca bir seferinde de Rum ahalinin Ermenilere yardım ederken Türk esir kampını da taş yağmuruna tutmaları bardağı taşıran son damla olmuştur.¹⁰⁵ Olayların artması, Ermenilerin Kıbrıs'ta yaşadışı işlere kalkışmaları Ermeni kampındaki hapisyanenin yoğun bir şekilde kullanılmasına sebep olmuştur. Ayrıca özellikle İngiliz esir kampı civarında bu tip olayların yaşanması İngiliz Yüksek Komiseri ve Kıbrıs Genel Komutanı John Eugene Clauson'un bir bildiri yayımlayarak adada özel yetkilerle donatılmış başka bir ülkeye ait bir askeri kamp bulursa da Kıbrıs'ta kanuni tek yetkilinin Valilik makamının olduğunu, Ermeni askeri kamp yetkilileri de dâhil olmak üzere bütün ada sathında her türlü deniz ulaşım araçlarının uygun görülmeyen kişilere veya kuruluşlara devredilmesinin yasaklandığını, ayrıca Kıbrıs'a getirilecek askeri amaçlı her türlü malzemenin de Valilik onayı ve bilgisi dâhilinde getirileceğini ilan ederek duyurmasına neden olmuştur.¹⁰⁶ Rusya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar pek çok ülkeden Ermeni gençlerini Kıbrıs'taki bu kampta toplamayı başaran ve Ermenileri maşa eden, konu Anadolu toprakları olunca amacı gayet açık bir şekilde bölgede yaşayan Türkleri öldürmek olan bu Ermenileri savaşa sokmaktan çekinmeyen Fransa¹⁰⁷, Amerikan Hükümeti'nin Osmanlı devleti ile savaşta olmadığı gerekçesiyle kendi vatandaşı Ermenilere izin vermemesi, Brezilya ve Arjantin'deki Ermeni gençlerinin kampa getirilmemesi, Ermeni gençlerinin kamptaki Türk savaş esirlerinin kamptan kaçmalarına yardım etmeleri ve bu durumun kampta bulunanlar üzerinde olumsuz etki yapması gibi sebeplerle kampın kapanması noktasına gelmiştir. Ayrıca bu iki kampta bulunan Ermenilerin ortak bir düşmana karşı mücadele etmelerine rağmen özellikle Cezayirliilere kar-

104 Ahmet C. Gazioglu, **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Cyrep Yayınevi, Lefkoşa, Ocak 1994, s. 390-394.

105 Ulvi Keser, **Kıbrıs 1914-1923 Fransız Ermeni Kampları İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., No.17, Lefkoşa, 2000.

106 Halil Aytekin, **a.g.e.**, s. 312.

107 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 232-236.

şı çok sert ve kaba davranmaları sonucunda Ermeni-Müslüman (Suriyeli, Iraklı, Cezayirli) kavgalarının çoğalmasından dolayı Müslüman askerler için Lefkoşa'nın kuzeybatısında 20 baraka, 8 çadır ve 1 kiliseden oluşan yeni bir kamp inşa edilir. Kurulan bu çadırlar daha önce Monarga bölgesinde bulunan çadırlardır.¹⁰⁸ 10 Aralık 1918 itibarıyla Ermeni Lejyonu'nun kadrosunda 63 subay (54 mevcut), 4912 er (4298 mevcut) ve 750 Suriyeli Ermeni vardır. Kadroda görünen ancak mevcutta bulunmayanlar ise Ermeni kampında eğitimi devam edenlerdir. Fransız Yüksek Komiser Picot'un 30 Ocak 1919'da "...Ermenilerin disiplinsizliğine gelince, bunu ancak müşahede edebiliyoruz. Bunu tedavi etmek hemen hemen imkânsızdır"¹⁰⁹ dediği Ermeni Lejyonu'ndaki askerlerin zulümleri de yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. Şubat 1919'a gelindiğinde Ermeni Lejyonu'nun Ermeni çetecilerle birlikte Kilikya bölgesindeki saldırganlıkları gittikçe artan bir seyir izlemiş ve dayanılmaz hale gelmiştir. Fransız subayları bile dinlemeyen Ermeniler, giriştikleri soygun, katliam ve tecavüz olaylarıyla bölgede yaşayan herkesin tepkisini çekmiştir. Fransız komutanları tarafından da engellenemeyen ve "Kilikya bölgesindeki Ermenilerin haklarını koruyacağız." diyerek bölgeye gelen bu Ermeni lejyonerlerin Çukurovalı Ermenilerin evlerini soyup, Ermeni kadınları dağa kaldırmaları, yağma hareketleriyle masum insanları öldürmeleri Fransız ve İngilizler de dâhil herkesin tepkisini çekmiştir.¹¹⁰ Bunun ardından 21 Şubat 1919'da genel bir isyan çıkartılacağı haberleri üzerine Fransız yönetimi tedbir aramaya başlamış ve 4. Ermeni Taburu dağıtılmıştır.¹¹¹ Ayrıca 15-18 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Generali W. S. Leslie komutasında 3 piyade, 1 süvari Hint birliği ve 1 İngiliz Alayı gelir ve bölgedeki olaylara müdahale etmiştir. 3 Mart 1919 tarihinde ise İngiliz Generali Sir Allenby, bütün Ermeni Lejyonu'nun dağıtılarak Fas'a gönderilmesini teklif etmiştir. Bütün bunlar kâğıt üzerinde soruna çözüm bulmuş gibi görünse de dağıtılan Ermeni taburlarından kaçan lejyonerler çeteci Ermenilerle birleşerek Çukurova'da vahşete devam etmişlerdir. Mayıs 1919'da Ermeni Lejyonu'nun komutanlığına Albay Flye St. Marie getirilmiştir. Ermenistan'ın kurulabilmesi için Çukurova'da kan akıtmaktan çekinmeyen Er-

108 ATASE, K.2680, D.210, F.1-8

109 Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983, s. 281.

110 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 232-236. Ayrıca Bkz. Altay Sayılı, **a.g.e.**, s. 258.

111 1 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile başlayarak Aralık 1921 tarihine kadar bütün Ermeni askeri gücü Port Said'de bulunan kampa götürülür. Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 46.

meni lejyonuna mensup 19 astsubay, onbaşı ve er 27 Haziran 1919 tarihi itibarıyla divan-ı harbe sevk edilmişlerdir. General Hamelin'in Savunma Bakanlığı'na gönderdiği rapora göre bu kişilerden ikisi idama mahkûm edilmiş, iki mahkûm hem temyiz, hem de af talebinde bulunduğu için kararın icrası ertelenmiştir.¹¹² Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud'a göre ise Kilikya'daki Fransız birliklerinin büyük çoğunluğu vurucu gücü yüksek beyaz askerler değildir.¹¹³ 26.000 civarında olan General Gouraud emrindeki Fransız birliklerinin üçte biri beyaz, geri kalanı Cezayirli ve bölgede toplanan Ermenilerdir. Bir Fransız yetkili bölgedeki durumu şöyle açıklamıştır;¹¹⁴

“Kilikya’da Ermeni askeri kullanmakla hata edilmiştir. Bu hatanın iki acı sonucu görüldü; Önce, Ermeni askerleri Türkleri tahrik ederek olay çıkartıyorlardı, sonra da ilk çarpışmada sınıştıkları için Türklerin karşısında Fransızlar kalıyordu. Ben Maraş savaşlarında iki arkadaşımı kaybettim.”

Bu dönemde Fransızların ve Ermeni lejyonunun karşılaştığı bir problem de Fransız birliklerindeki Müslüman askerlerin Türklere ateş açma konusunda tereddütte olmalarıdır. Müslüman Fransız askerlerinin kendi dinlerine mensup insanlara silah kullanmaktan sakınmaları da Kıbrıs'taki Ermeni Lejyonu ve Ermeni Kampları'nın kapatılmasında bir etkidir.¹¹⁵ General Gouraud'un 12 Mart 1920 tarihli mesajına göre ise Lejyonda durum şu şekildedir;¹¹⁶

“...Ermeni Lejyonu halen 1496 kişidir... Bu birliği arttırmak sıkıntıları arttırmak demektir. Bu Ermeni birliklerini ancak Türklerle temasları olmayacak bir yerde kullanmak düşünülebilir. Böyle bir yer ancak Suriye olabilir. Ama orada Ermeniler, halkta öylesine nefret uyandırdı ki, Generalden kendilerini onlardan kurtarmasını rica ettiler.”

112 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 281 Ayrıca Bkz. Bige Yavuz, **a.g.e.**, s. 61.

113 “Beyaz askerler” kavramıyla kastedilen bu kişilerin gerçek Fransalı olmadıkları, Fransız sömürgelerinden getirildikleridir. Fransa, özellikle Ermenilerden oluşturduğu bu lejyondakilere uzun süre kendi askerlerine sağladığı ekonomik ve yasal hakları vermemiş, öncelikle geri cephelerde kullanmayı düşündüğü lejyonerleri daha sonra sıcak çatışmaların içine atmadan çekinmezken onları kendi askerlerinden ayrı tuttuğunu ve “ikinci sınıf” olarak değerlendirdiğini de her fırsatta ortaya koymuştur.

114 Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 46.

115 Justin McCarthy, **a.g.e.**, s. 236.

116 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 288.

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile Fransızların bölgeden çekilmeye başlamasından hemen sonra General Dufieux 24 Kasım 1921 tarihinde Fransız Mezarlığı'nı ziyaret etmiş ve "Ey Fransız askerleri, sizlerin kanlarınızı boş yere akıttık." diye başlayan bir konuşma yapmıştır.¹¹⁷

KAMPLARIN KAPATILMASI

Öte yandan 488 ve 489 sayılı hükümet bildirimleriyle Kıbrıs Valisi Clauson adadaki kampın sadece Osmanlılar için kurulmadığını, İttifak Devletleri'yle yapılan savaşların da kampın kuruluş nedenleri arasında bulunduğunu belirtip bir takım kısıtlamalar getirmiştir.¹¹⁸ Hemen ardından, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanması da gerekçe gösterilerek bu Ermeni kampı kapatılmış ve kampla ilgili her şey İngiliz Esir Kampı Komutanı Yarbay Motherwell tarafından teslim alınmış, kamp malzemesine bir askeri komisyon tarafından el konulmuştur. Böylece bu birlikleri farklı cephelerde kullanma düşüncesinde olan Fransa ise Ermenilerin daha silahaltına alınmalarıyla beraber disiplinsiz hareketler içine girmeleri üzerine bu fikirden vazgeçmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da Ermeni lejyonunun faaliyet alanı Kıbrıs'taki eğitim sonrasında Anadolu ile kısıtlı kalmıştır. Her ne kadar bu birlikte eğitimden geçenlerin bir kısmı ilk etapta Arap isyanlarına destek vermek üzere görevlendirilmiş olsa da bu çok kısıtlı bir dönemde söz konusu olmuştur. Daha sonra, kampta bulunan Ermeniler de gemilerle adadan ayrılmışlardır. Monarga'daki mezarlıkta üçü yol kestiği için Rumlarca öldürülen olmak üzere toplam yirmi Ermeni ve üç Fransız'a ait mezarlar bulunmaktadır. Bu kampta ölen Ermenilerin Monarga'da bulunan mezarları 1940'lı yıllarda Kıbrıs'taki Fransa Büyükelçiliği'nin girişimleriyle Larnaka'daki Ermeni mezarlığına nakledilmiştir. Böylece Fransız bayrağı üniformasıyla Çukurova'nın işgalinde kullanılan, Ermeni çetelerine silahlı destek veren ve Anadolu'da casusluk faaliyetlerinde bulunan Ermeni gücü Kıbrıs'ta faaliyetini noktalar.

DOĞU LEJYONU VE KATLIAMLARI

Bu Ermeni birliği 1917 yılından itibaren İngiliz Generali Allenby'nin komutasında Türklere karşı acı sonuçlar verecek bir savaşa girecektir. Mondros

117 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 295.

118 *The Cyprus Gazette*, 3 Eylül 1920

Mütarekesi sonrasında Güney Anadolu bölgesine giren İngiliz ve Fransızların himayesindeki Ermeniler burada istedikleri gibi hareket ederler. 30 Kasım 1918'de Bogos Nubar bütün İtilaf Devletleri'ne birer mektup göndererek Ermenistan'ın tam bağımsızlığını ve bu bağımsızlığın, devletlerin, Amerika'nın, Milletler Cemiyeti'nin himayesine verilmesini ister;¹¹⁹

“Ermeniler, savaşın başından beri, tarafınızdan da bilindiği üzere savaşmışlardır... Fransa'da ilk günlerden itibaren (Legion Etrangeres)'e girmiş olan gönüllüleri ile Fransa bayrağı altında zaferler kazanmışlardır...”

Daha sonra İngilizlerin kendilerine savaş sonrası ekonomik hayatta rakip olarak gördükleri Fransızları yıpratmak amacıyla bölgeden çekilmesiyle Fransızlar ve Ermeniler baş başa kalırlar. Fransızlar Ermenilerin çoğunlukta olduğunu düşündükleri Çukurova bölgesine Kıbrıs'tan getirdikleri Ermeni lejyonuna mensup Ermenileri çıkartarak bölgede yaşayan Ermenilere sahip çıktığını ve hamilik yaptığını göstermek ister. Oysa niyeti uzun vadeli çıkarları için Ermenileri maşa olarak kullanmaktır. Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın 19 Kasım 1918 tarihli yazısı da bunu göstermektedir;¹²⁰

“Ben de sizin gibi, halen İran'da bulunan Ermeni kuvvetlerinin Ermenistan'da daha doğrusu Bitlis, Van ve Erzurum Türk vilayetlerinde toplanmasının öngörülmesi kanaatindeyim. Bununla beraber, Andranik'in emrinde bulunan Ermeni gönüllülerinin büyükçe bir kısmının Küçük Ermenistan, yani Kilikya'nın kuzey bölgelerinden geldiklerini nazarı dikkate almak gereklidir...”

11 Aralık 1918 tarihinde Dört Yol'a giren 400 kişilik Fransız askeri gücünün tamamı Ermenilerden oluşmaktaydı¹²¹. Bu olaydan altı gün sonra Mersin'den karaya çıkan Yarbay Romieu komutasındaki 1500 kişilik Fransız birliğinde de sadece 150 Fransız askeri vardır. Geriye kalanların tümü Ermeni lejyonuna mensupturlar ve Kıbrıs'tan getirilmişlerdir. Aynı gün, Fransa'nın Suriye işgal ordusu komutanı General Hamlen törenle Adana'ya gelir ve öğle yemeğini Adana Valisi Nazım Bey'le yer. Bu suretle, Çukurova bölgesi General Allenby'nin emriyle ve İkinci Ordu Komutanı Nihat Paşa'nın protestosuna rağmen işgal altına alınmış olur. Adana'da görevinden istifa eden Nazım Bey'in yerine Vali atanması, ona vekâlet eden Nihat Paşa'nın da geri çağrılmasıyla idarede boşluklar

119 Esat Uras, **a.g.e.**, s. 656

120 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 279.

121 Kasım Ener, **a.g.e.**, s. 3

ve zafiyetler ortaya çıkması Adana'ya gelen Ermeni Lejyonu mensuplarını daha da cesaretlendirir. Sayıca az olan Fransız askerlerinin kendi safahat âlemlerine dalmaları sivil halkla Ermeni komitacıları ve lejyonu hep karşı karşıya getirir. Fransız-Ermeni münasebetleri dışarıdan görüldüğü gibi sıcak bir seyir takip etmediği gibi, aksine bu iki unsurun birbirine itimat telkin etmeyen davranışlar içinde olduğu da anlaşılmaktadır.¹²² Aynı şekilde Fransız Yüksek Komiser Picot 26 Aralık 1918 tarihinde çektiği bir telgrafla “Ermeniler nezdinde nüfuzumuzu sağlam bir temele dayandırmak için en emin yol bizim bayrağımızın altında onların ordusunun çekirdeğini kurmaktır.” demektedir.¹²³ 1 Ocak 1919'da Özerli'de baskına uğrayan Ermeni lejyonu mensuplarının intikamını almak için Ermeniler etrafa dehşet saçmaya başlarlar. 9 Ocak 1919'da Adana'ya gelerek bölgenin mülki idaresini alan Albay Bremond'un Başkan Boghos Nubar Paşa'dan¹²⁴ Ermenilere selam getirdiğini söylemesi Ermenileri iyice cesaretlendirecektir. Öte yandan aynı Boghos Nubar Paşa'nın hiç Ermenistan'ı görmemiş biri olması Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson adına bölgeye gelen Genelkurmay Başkanı General Harbord'u son derece şaşırtacaktır. Ermenilere hâkim çıkılamaması sonucunda olayların daha da büyüdüğünü gören General Allenby, bölgenin mülki yönetimini Fransızlara, askeri kontrolünü ise İngilizlere bırakır. Kuzey bölgesi olarak adlandırılan ve merkezi Adana olan bölgeye Albay Bremond Genel Vali olarak atanır ve 2 Şubat 1919'dan itibaren teğmen Escant, Yüzbaşı Coulet ve Vali Yardımcısı yaptığı bir başka Fransız subayı Normand'la göreve başlar. Bu fırsatı kaçırmayan ve kendisini Ermeni teşkilatlarının tek temsilcisi olarak gören Bogos Nubar Paşa, The Times gazetesine Paris'ten 27 Ocak 1919'da gönderdiği mektupta şunları söyler:¹²⁵

“...Ermeniler harbin başından beri bütün cephelerde müttefiklerin safında savaşmışlar, Türkiye tarafını tutmayı reddetmeleriyle birlikte fiilen taraf durumuna düşmüşlerdir. Gönüllülerimiz Fransızların Yabancı Lejyonu'nda savaşmışlardır ve kendilerini başarıyla korumuşlardır. Doğu Lejyonu'nda 5000'den fazlaydılar ve Suriye ve Filistin'de bulunan ve Gene-

122 Yaşar Akbıyık, “Maraş'ın İşgali Sırasında Fransız-Ermeni Münasebetleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Ağustos 1989, s. 99

123 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 281.

124 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s. 18.

125 **The Times**, 30 Ocak 1919

ral Allenby'in kritik zaferinde payı olan Fransız birliğinin yarıdan fazlasını teşkil ediyorlardı.”

Fransız Yüksek Komiser Picot'un 30 Ocak 1919'da “...Ermenilerin disiplinsizliğine gelince, bunu ancak müşahede edebiliyoruz. Bunu tedavi etmek hemen hemen imkânsızdır”¹²⁶ dediği Ermeni Lejyonu'ndaki askerlerin zulümleri de yavaş yavaş kendini tekrar göstermeye başlar. Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda bir bildiri sunan Bogos Nubar, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti arzisiyle Kilikya bölgesini ister ve niyetinin burayı Erivan Cumhuriyeti'ne ilhak olduğunu belirtir. Kilikya bölgesini de içine alan bu istekler Fransa'nın Ermenilere daha soğuk bakmasına neden olurken Rusların Akdeniz'e inmelerinden çekinen İngiltere, Rus ilerlemesini durdurabilecek, kendilerine dost bir tampon devlet kurulması fikrine oldukça sevinir.¹²⁷ Bu dönemde Ermeni Lejyonu'nun intikam hareketleri o kadar korkunç ve dayanılmaz bir hal alır ki Fransız yetkililer bile müdahale etme ihtiyacı duyarlar. Özellikle Anadolu'da ellerine fırsat geçince başlarındaki Fransız subayları bile dinlemeyen Ermeniler soygun, katliam ve tecavüz olaylarına karışarak sadece Türk insanının değil yıllarca o bölgede huzur içinde yaşamış Ermenilerin de tepkisini çekerler. İş öylesine çığırından çıkar ki “Kilikya bölgesindeki Ermenilerin haklarını koruyacağız.” iddiasıyla ortaya çıkıp göz boyayan Ermeni askerlerin bizzat Ermenilerin evlerini soymaları, Ermeni kadınları dağa kaldırmaları, ev ve dükkânları yağmalamaları, masum insanları vahşice öldürmeleri kendilerini bu bölgeye getiren ve silahlandıran Fransız ve İngilizlerin bile tepkisini çeker.¹²⁸ 21 Şubat 1919'da genel bir isyan çıkartılacağı haberleri üzerine Fransız yönetimi tedbir aramaya başlar ve 4. ncü Ermeni Taburu dağıtılır ve 1 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile başlayarak Aralık 1921 tarihine kadar bütün Ermeni askeri gücü Port Said'de bulunan kampa götürülmesi istenir. 3 Mart 1919 tarihinde de İngiliz Generali Sir Allenby bütün Ermeni Lejyonu'nun derhal dağıtılarak Fes'a gönderilmesini teklif eder. Ayrıca 15-18 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Generali W. S. Leslie komutasındaki İngiliz Alayı olaylara müdahale eder. Mersin'de Taşnak, Hınçak ve Hoybon Cemiyetleri'nin Fransızların isteğiyle birleşmesiyle Ermeni Cemiyeti Müttehidesi ismiyle Manolyan başkanlığında, ikinci başkanlığını Mıgırdıç Zelveyan'ın

126 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 281

127 Seçil Akgün, *a.g.e.*, s. 52.

128 Altay Sayıl, *a.g.e.*, 258

yaptığı dernek kurulu. ¹²⁹ Rumların da büyük destek olduğu bu faaliyetlerde amaç bölgede yaşayan Türkleri katletmektir. Mersin'deki idari kuruluşları eline geçiren ve Jandarma Taburu'nda Ermenileri bulunduran Fransızlar bir lejyon Ermeni Taburunu Mersin'e gönderirler. 10 Mart 1919'da Bogos Nubar Paşa'ya bir mesaj gönderen Fransız Dışişleri Bakanlığı, "Vukua gelen karışıklıklar esasen Ermeni Taburu'nun disiplinsizliğinden ileri gelmiştir." der. ¹³⁰ Mayıs 1919'da Ermeni Lejyonu'nun komutanlığına Albay Flye St. Marie getirilir ve Ermeni lejyonuna mensup 19 astsubay, onbaşı ve er 27 Haziran 1919 itibarıyla yaptıkları saldırganlıklar neticesinde Divan-ı Harbe sevk edilirler ve bu kişilerden ikisi idama mahkûm edilir. ¹³¹ Bir Fransız yetkili bölgedeki durumu şöyle açıklıyor; ¹³²

"Kilikya'da Ermeni askeri kullanmakla hata edilmiştir. Bu hatanın iki acı sonucu görüldü; Önce, Ermeni askerleri Türkleri tahrik ederek olay çıkartıyorlardı, sonra da ilk çarpışmada sınıştıkları için Türklerin karşısında Fransızlar kalıyordu."

Ermenileri kendi çıkarları için bu şekilde destekleyen, eğiten, silah ve para yardımında bulunan Fransızların burada bir Ermeni devleti kurdurma gibi bir niyetleri ise hiçbir zaman olmaz. Ermenilere Çukurova bölgesini verip bir Ermenistan kurulması fikrini aklında bile geçirmeyen Fransa 1920 yılında Ermenilerin lideri Bogos Nubar Paşa'yı yalancılıkla itham ederek böyle bir düşünceleri olmadığını belirtir. General Gouraud ise 12 Mart 1920 tarihli mesajında lejyonu farklı anlatır; ¹³³

"...Ermeni Lejyonu halen 1496 kişidir... Bu birliği artırmak sıkıntıları artırmak demektir. Bu Ermeni birliklerini ancak Türklerle temasları olmayacak bir yerde kullanmak düşünülebilir. Böyle bir yer ancak Suriye olabilir. Ama orada Ermeniler, halkta öylesine nefret uyandırdı ki, General'den kendilerini onlardan kurtarılmasını rica ettiler."

Öte yandan Kıbrıs'ta ise Valilik kampın sadece Osmanlılar için kurulmadığını, İttifak Devletleriyle yapılan savaşların da kampın kuruluş nedenleri arasın-

129 Veysel Eroğlu, **Ermeni Mezalimi**, İstanbul, 1978, s. 278-279

130 Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 46.

131 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 281 Ayrıca Bkz. Bige Yavuz, **a.g.e.**, s. 61

132 Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 46.

133 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 288

da bulunduğunu belirtip bir takım kısıtlamalar getirir.¹³⁴ 26 Aralık 1920 tarihinde Paris'ten gönderdiği bir raporda Ermeni lideri Bogos Nubar Paşa, kurulan Ermeni Lejyonu'nun diğer Fransız birliklerinden tamamen farklı bir misyon yüklendiğini, gayelerinin Fransa'nın düşmanlarına karşı değil, sadece Anadolu insanına karşı mücadele etmek olduğunu, bu mücadelenin bölgede bir Ermeni Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam edeceğini ve bu lejyonun onun nüvesini teşkil ettiğini ve kurulacak olan Ermeni Cumhuriyeti'nin ilk silahlı gücünün de bu lejyon olduğunu belirtir.¹³⁵ Ancak 28 Aralık 1920'de Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanına Dışişleri'nden gönderilen mektup Fransız düşüncesini açıkça ortaya koyar;¹³⁶

“Bana, 1916’da veya daha sonra, otonom bir Kilikya kurulması hususunda Ermenilere bir taahhütte bulunup bulunmadığımızı sordunuz... Bu neviden bir taahhüde hiç bir zaman girilmemiştir. Bogos Nubar Paşa, Georges Picot’un 1916’da müttefik zaferini müteakip, Fransa’nın kendi himayesi altında, Kilikya’ya otonomi tanıyacağı hususunda teminat verdiği iddia ediyor... Bu iddia edilen taahhüt, Türklerin Kilikya’dan kovulmasına yardım için, M. Picot’un telkini üzerine kurulan Ermeni Lejyonlarının karşılığını teşkil ediyormuş. M. Georges Picot, Bogos Nubar Paşa ile Londra’da konuştuğu hakkında Bakanlığına bilgi vermiş değildir. Kaldı ki Fransız Hükümetini angaje edecek bir selahiyeti de yoktu. Bogos Nubar Paşa’nın oğluna çektiği telgrafta ise sadece “ müttefiklerin zaferi halinde Ermenilerin milli hedeflerinin tatmin edileceği konusunda resmi teminat” tan bahsedilmektedir... Kilikya o telgrafta zikredilmemiştir... Herhangi neviden hiç bir vesika, Fransa’nın 1916 anlaşması çerçevesinde Kilikya’yı aldıktan sonra, burada bir otonom Ermenistan kuracağına dair M. Georges Picot’un kendisine teminat vermiş olabileceğini teyid etmemektedir...”

134 *The Cyprus Gazette*, 3 Eylül 1920

135 Mustafa Onar, *a.g.e.*, s. 232-234

136 Mustafa Onar, *a.g.e.*, s. 280-281

SONUÇ

1921 yılının Mart ayına kadar devam eden Fransızlara karşı mücadele, Albay Bremond'un 4 Eylül 1920 tarihinde görevden alınması ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile sona erer. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanması da gerekçe gösterilerek bu Ermeni kampı kapatılır, kampla ilgili her şey İngiliz Esir Kampı Komutanı Yarbay Motherwell tarafından teslim alınır. Kampta bulunan Ermenilerin adayı terk etmelerine müsaade edilir ve bu Ermeniler gemilerle adadan ayrılırlar. Böylece Port-Said'den Arabistan çöllerine kadar pek çok yerde Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla binlerce masum insanı katleden, Gazi Antep, Kahraman Maraş, Şanlı Urfa, Adana'nın işgalinde İngiliz görevlilerin yardımlarıyla Kıbrıs'tan gelip İskenderun yakınlarında karaya çıkartılan¹³⁷ ve Fransa bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla çarpışarak zaferler kazanan (!), "**bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini kesinleştiren**"¹³⁸, Çukurova'nın Ermenileştirilmesi için zulümden çekinmeyen, Albay Romieu'nun ifadesiyle "üstün nitelikli savaşçılar" olan ve "renkli askerlerden oluşan"¹³⁹ Doğu Lejyonu'nu Fransız üniformasıyla Türkleri katletmek için kullanan,¹⁴⁰ masum insanlara işkence yapıp Türk devlet memurlarını küçük düşüren¹⁴¹, Çukurova'yı işgal eden Fransız ordusunun kanatları altında Türklerden intikam almaya çalışarak belki de Fransa'yı araç olarak kullanan ve Fransa'ya çok pahalıya mal olan, Kıbrıs'ta basılan pek çok propaganda malzemesini Türkiye ve Ortadoğu'da dağıtan, posta, ulaşım ve güvenlik gibi stratejik öneme haiz konularda Kıbrıs'ta eğitilip Çukurova bölgesinde faaliyette bulunan, Türkiye'de faaliyet gösteren Ermeni çetelerine özellikle İngiltere'den temin edilen silahları Kıbrıs üzerinden sevk eden, Seferberliğin ilanından hemen sonra Anadolu'da casusluk faaliyetlerinde bulunan¹⁴² ve burada askeri eğitimden geçen Ermeni gücü Kıbrıs'ta faaliyetini noktalar. Bu arada Lord Curzon, 11 Mart 1920'de Lordlar Kamarası'nda Ermenilerin "masum kuzular olmadık-

137 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, s. 607

138 22 Eylül 1919 tarihinde Sivas'tan Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği Temsilciler Kurulu'nca 20, 3, 13 ve 12.nci Kolordu Komutanlıkları ve Adana, Antep, Maraş, Urfa Merkez Kurulları'na gönderilen genelge.

139 Salahi R. Sonyel, C XXXVI, S 141-144, Ankara, 1972, s. 45

140 Paul, C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996, s. 191.

141 Temsilciler Kurulu adına Mustafa Kemal'in 7 Aralık 1919'da Sivas'tan 15.nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği kişiye özel şifre mesaj.

142 Gültekin Ural, **Ermeni Dosyası**, İstanbul, 1998, s. 308

larını” belirtip “Bana öyle geliyor ki, siz Ermenileri sekiz yaşında pek temiz ve suçsuz bir kız gibi sanıyorsunuz. Bunda çok yanılmaktasınız. Şu nedenle ki, Ermeniler özellikle son çağdışı eylemleri ile ne ölçüde acımasız bir ulus olduklarını özellikle kendileri kanıtlamışlardır” der. General Dufieux ise 24 Kasım 1921 tarihinde Ermenilerin deyimiyle “Fransız askerleri atlarının nallarının altına keçe bağlayıp sessizce, yani Ermenileri uyandırmadan”¹⁴³ bölgeden çekilmeden önce Fransız Mezarlığı’nı ziyaret eder ve **“Ey Fransız askerleri, sizlerin kanlarınızı boş yere akıttık.”** diye bir konuşma yapar.¹⁴⁴

---

143 Orhan Koloğlu, “Ermeni Sorunu”, **Popüler Tarih Dergisi**, İstanbul, Mart 2001, S 10, s. 36,

144 Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983, s. 295

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

a. KKTC Milli Arşivi

b. Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi

B. BASILI KAYNAKLAR

Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Documents**, Volume I, Ankara.

McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.

Cengiz, H. Erdoğan, **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.

Coşkun, Alev, **Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu**, İstanbul, 1996.

Deliorman, Altan, **Türklere Karşı Ermeni Komiteleri**, İstanbul, 1975.

Emilianides, Achille, **Histoire De Chyprus**, Paris, 1963.

Ener, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996

Eroğlu, Veysel, **Ermeni Mezalimi**, İstanbul, 1978.

Gazioglu, Ahmet C., **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Cyrep Yayınevi, Lefkoşa, 1994.

Genelkurmay Başkanlığı, **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Ankara, 1979

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966.

Gerazigiray, A. Alp, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, 1982.

Gürel, Şükrü S., **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Ankara, Kasım 1984.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983.

Helmreich, Paul, C., **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996.

Karagil, Nevzat, **Kıbrıs Meselesi Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar**, İstanbul, 1964.

Keser, Ulvi, **Kıbrıs 1914-1923 Fransız Ermeni Kampları İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., No.17, Lefkoşa, 2000.

Koçaş, Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967.

M. Selahaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, 1989.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, 1990.

Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Ankara, 1995.

Olçay, Osman, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981.

Öke, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu**, İstanbul, 1996.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995.

Sayıllı, Altay, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1985.

Süslü, Azmi-Kırzıoğlu, Fahrettin, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara, 1995.

Sonyel, S. R., **Settlers And Refugees In Cyprus**, Londra, 1991.

Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973.

Stephens, Robert, **Cyprus-A Place Of Arms**, Londra, 1966.

Sonyel, Salahi, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara, 1995.

Toluner, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1977.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi-I**, Ankara, 1991.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987.

Ural, Gültekin, **Ermeni Dosyası**, İstanbul, 1998.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922**, Ankara, 1994.

C. MAKALELER

Akbıyık, Yaşar, “Maraş'ın İşgali Sırasında Fransız-Ermeni Münasebetleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Ağustos 1989, s. 99

Aytekin, Halil, “Kıbrıs Ermeni Askeri Kampları”, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1993, s. 304.

Feigl, Erich, “Kısaçtaki Türkiye”, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1993, s. 25.

Kapyalı, Can, “Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Ocak 1991, S 71, s. 79.

Kapyalı, Can, “Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Şubat 1991, S 72, s. 76-77.

Kapyalı, Can, “Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Mart-Haziran 1991, S 73-76, s. 108-109.

Keser, Ulvi, “Milli Mücadelede Kıbrıs-Anadolu ilişkileri ve Atatürk Sevgisi”, **Diplomatik Eksen Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Topuluğu Yayınları, S 5, Nisan 2004, s. 74-81.

Koloğlu, Orhan, “Ermeni Sorunu”, **Popüler Tarih Dergisi**, İstanbul, Mart 2001, S 10, s. 36,

Mutlucağ, Hayri, “Bir İşbirlikçi Vezirin Marifetleri”, **Türk Tarih Dergisi**, Eylül 1970, S 36, s. 75-78

Nesim, Ali, “Bir Kalebend”, **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Nisan 1989, s. 29

Sonyel, Salahi R., “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri”, **Belle-ten**, C XXXVI, S 141-144, Ankara, 1972, s. 45.

Ç. SÜRELİ YAYINLAR

Milliyet

The Times

The Cyprus Gazette

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE SAHİL İSTİHBARATI VE FAALİYETLERİ (İTALYAN İŞGAL BÖLGESİ)

Sevgi KORKMAZ*

Milli Mücadele Döneminde, bu mücadeleye destek veren çok sayıda istihbarat teşkilatı kurulmuştur. İstanbul merkezli faaliyetlerin genelde amaçları, İstanbul'dan Milli Mücadele'nin sürdüğü Anadolu'ya nitelikli asker ve silah aktarmak olarak gerçekleştirilmiştir. Anadolu'da istihbarat ile ilgili görev yapan teşkilatların yapmış olduğu istihbarat faaliyetleri de, bu genel amaç doğrultusunda devam etmiştir.

Anadolu'daki teşkilatların istihbarat ve propaganda faaliyetlerinin, Batı Cephesi'nde daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir. Batı Cephesi, ağırlıklı olarak sıcak savaşın devam ettiği bir bölgedir. İtalya'nın işgal ettiği topraklar üzerinde izlediği farklı işgal politikası ve ilerleyen dönemde Yunan ordusuna karşı savaşan Milli Mücadele güçlerini desteklemesi, bu bölgedeki istihbarat faaliyetlerinin hız kazanmasına sebep olmuştur. İtalyan işgal bölgesi sahil kesimi, denize açık iskele ve limanları ile istihbarat, propaganda ve dış yardımlarla elde edilen cephane ve destek malzemelerinin Batı Cephesi'ne ulaştırılmasında önemli rol üstlenmiştir.

Çalışmamızda, İtalyan işgal bölgelerinde sahile kıyısı ve iskele/limanları olan Antalya, Fethiye başta olmak üzere, stratejik anlamda önemli şehirlerde yürütülen, sahil istihbarat ve propaganda çalışmalarına yer verilecektir. Bu dönemde kurulan gizli grupların hangileri olduğu, nerede ve ne şekilde faaliyet gösterdiklerine değinilecektir. Faaliyetlerinin Milli Mücadele'nin özellikle Batı Cephesi'ne verdiği destek ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda esnasında resmi kurum arşivlerinde (TİTE, ATASE) bulunan arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca konumuzla ilgili kitap, makale, tez vb. çalışmalarda tespit edilen bilgilerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sahil, istihbarat, Milli Mücadele, İtalyan İşgali

* Öğretim Görevlisi, Uşak Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, e posta: sevgi.korkmaz@usak.edu.tr

THE COASTAL INTELLIGENCE AND ITS ACTIVITIES DURING THE NATIONAL STRUGGLE (ITALIAN OCCUPATION REGION)

A number of intelligence agencies were founded to support the national fight during the National Struggle. The activities of these agencies in Istanbul were mainly to send qualified soldiers and weapons to Anatolia. The intelligence activities of those in Anatolia followed this general aim.

The intelligence and propaganda activities of the organizations intensified especially in the Western Anatolia. The Western Front was the region where the hot war took place. The different occupation policies of Italy and its future support for the National forces against the Greek army led to the acceleration of intelligence activities in the region. The coastal part of the Italian occupation region together with the piers and intelligence played an important part in the transfer of ammunition and other materials obtained through propaganda and foreign aid to the Western Front.

In the paper, I will focus on the coastal intelligence and propaganda activities carried out in strategic cities mainly in Fethiye and Antalya, both having ports. I will mention the secret organizations- their names, their activities where and how. I will try to present the support of these activities to the War of Independence. I have made use of some documents in the official archives (TİTE, ATASE) and books, articles, theses, etc.

Key Words: Coast, intelligence, National Struggle, Italian Occupation

Giriş

Dünyadaki bütün devletler varlıklarını sürdürebilmek için, mevcut ya da olması muhtemel iç ve dış tehditler hakkında bilgi sahibi olmak zorundadır. Devletin varlığını tehdit eden unsurlara karşı, alınacak tedbirlerin belirlenmesi ve ilgili makamlara zamanında bildirilmesi için, ulusal ve uluslararası alanda görev yapacak istihbarat teşkilatına ya da teşkilatlarına ihtiyaç duymuşlardır.

İstihbaratın, lügat manası “bir kimse, bir şey hakkında toplanan bilgi, haber veya haberler, duyulan şeyler, haber alma” şeklindedir. Ancak, haber toplama istihbarat değil, sadece istihbaratın başlangıç adımıdır¹. İstihbarat ise, herhangi bir konuda elde edilen haberlerin, öncelikle sınıflandırılması, konularına göre birleştirilmesi, düzenlenmesi, değerlendirilmesi ve sonuçla ilgili yorum yapılarak ilgili makamlara iletilmesinden oluşan bir süreci ifade etmektedir². Ülkeler istihbarat yapılarını, “İç istihbarat” ve “Dış İstihbarat” şeklinde oluşturmaktadır. İç istihbarat, devletin iç güvenliğini korumayı amaçlamaktadır. Dış istihbarat ise, hasım ya da hasım olması muhtemel devletlerin elindeki imkân ve kabiliyetlerini tespit etmektir³.

Tarihte kurulan birçok Türk Devleti'nin bir şekilde istihbarat teşkilatı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de II. Abdülhamit tarafından Yıldız İstihbarat Teşkilatı ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Enver Paşa tarafından kurulan Teşkilat-ı Mahsusa istihbarat teşkilatları kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. İtilaf Devletleri'nin 13 Kasım 1918'de, 55 parçalık filodan oluşan donanması ile fiili işgalinin ardından İstanbul'da etkinliğini sürdüren istihbarat örgütü “*Teşkilât-ı Mahsusa*” kaldırılmıştır. Mütareke Dönemi'nde kurulan ilk gizli grup Karakol Cemiyeti'dir. Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da işgale karşı mücadele etmek üzere, İstanbul'da birçok gizli

1 Hamit Pehlivanlı, “Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, **Türkler**, C 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1995, s. 279. ; Milli İstihbarat Teşkilatı Resmi Sayfası, Erdal İlter, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, M.İ.T., Ankara 2002. ; http://www.mit.gov.tr/birinci_bolum_B.html (06.12.2012).

2 Remzi Güney, **Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri Ve Polis İstihbarat Tarihi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2008, s.2.

3 Serdar Yurtsever, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 5, 89; Güney, a.g.t., s.5.

grup ve teşkilat kurulmuştur⁴. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından istihbarat faaliyetlerini çok yönlü yürütmek üzere, farklı kuruluşlar teşkil edilerek Anadolu'da teşkilatlanmaları sağlanmıştır.

Çalışmamızda Mütareke Dönemi sonrasında, Milli Mücadele Dönemi istihbarat faaliyetlerini yürüten gizli grup ve kuruluşlar ele alınacaktır. Bu kuruluşların ağırlıklı olarak Akdeniz ve Karadeniz sahil kesiminde oluşturulan teşkilatları ve istihbarat çalışmalarını yoğun olarak sahil bölgelerinde yürütmesi nedeniyle, konu başlığı "sahil istihbaratı" olarak belirlenmiştir. İtalyan İşgal Bölgesi ise, Batı Cephesi'ne dolayısıyla Yunan işgal güçlerine yakın oluşu nedeniyle, stratejik açıdan istihbarat faaliyetleri için önemli bir bölgedir. Bu nedenle çalışmamızda, İtalyan İşgal Bölgesi'nde sahil istihbaratını gerçekleştiren kuruluşların teşkilatlanmalarına ve faaliyetlerine ilişkin bilgilere yer verilecektir. Bu bölgeden gerçekleştirilen istihbarat çalışmaları ile Milli Mücadele'ye özellikle Batı Cephesi'ne verilen desteğin yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

İtalya'nın işgal öncesi yaptığı gizli anlaşmaları, sonrasında yaşanan gelişmeleri ve farklı işgal politikası ile İtalyan İşgal Bölgesi'nde ki genel durumu değerlendirmek de gereklidir. Bu şekilde İtalyan İşgal Bölgesi sahil kesiminin stratejik önemi ve İtalya'nın Milli Mücadele çalışmalarına verdiği desteğin nedenleri ortaya konulabilecektir.

I. İtalyan İşgali ve Sahil Bölgelerindeki Genel Durum

İtilaf Devletleri Anadolu topraklarının kendi aralarında paylaşımını 26 Nisan 1915 Londra gizli antlaşması ile yaparak, İtalya'ya Antalya ve yörelerini vermeyi kabul etmiştir. Bu anlaşmanın etkisiyle Mayıs sonunda Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa giren İtalya 20 Ağustos 1915' te Babıali'ye savaş ilan etmiştir. 17 Nisan 1917'deki Saint Jean de Maurienne Antlaşması ile Antalya, Muğla ve çevresi, Konya ilinin büyük bir kısmı, İzmir ve kuzeyindeki etkinlik bölgesi İtalya'nın onayına bağlanmıştır⁵. Anlaşma Rusya'nın da onayına sunulmuştu. Ancak 1917 Kasımında Rusya'da yeni Bolşevik Rejim, Çarlık Rusya'sının yaptığı uluslararası antlaşmaları tanımadığını ilan edince, bu anlaşma yü-

4 İlter, a.g.e., http://www.mit.gov.tr/birinci_bolum_B.html (06.12.2012).

5 İzzettin Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 13-15.

rürlüğe konmamıştır⁶. Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Paris'te toplanan barış konferansında, Osmanlı Devleti topraklarını kendi aralarında paylaştıkları gizli anlaşmalar birer taslak durumundaydı. İtalya ve Yunanistan arasında İzmir konusunda anlaşmazlık bulunuyordu⁷. St. Jean de Maurienne Antlaşmasıyla Aydın Vilayeti İtalya'ya verilmişti. Fakat İngiltere, İtalya yerine Yunanistan'ın bu bölgenin sahibi olmasıyla menfaatlerinin daha iyi korunacağı kanaatinde olduğundan, İtalya'ya karşı tavır almıştır⁸. Bu durum, İtalya'nın Türkiye politikasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Türkiye politikasını Müttefiklerinden büyük oranda bağımsız hale getiren İtalya, Türklere daha fazla yaklaşmış ve menfaatlerini korumak için yalnız başına hareket etmiştir⁹.

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri, gizli anlaşmalarla kendilerine verilen bölgeleri işgale hazırlanmaktadır. Mütarekeden kısa süre sonra İtilâf Deniz Kuvvetleri, İstanbul ve İzmir gibi önemli Türk limanlarına ve karasularına gelerek demirlemişler ve Hıristiyan unsurlarla, Özellikle Rumlarla doğrudan doğruya temas kurarak bu kitleyi asayiş bozmaya, devlet aleyhine kışkırtmaya bağlamışlardır. İzmir'de bir karma "Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı" kurulmuş, İzmir ve Aydın vilâyetinin içerlerinde muhabere ve ulaştırma vasıtalarına el konulmuştur. Ege Bölgesi'nde, İtilâf Devletlerinin koruyuculuğunda Yunanlılar gizli ve açık yıkıcı tertipler hazırlamaya başlamışlardır¹⁰. 10 Ocak 1919'da deniz trafiğinin nasıl kontrol edileceği İtilaf Devletleri'nce belirlenmiştir. Buna göre Edremit, Bodrum, Marmaris, Antalya ve Dalyan'ı İtalyanlar kontrol altına almışlardır. Kontrol görevini Deniz Yüzbaşı Carlo Grenet yapacaktır¹¹.

"On iki Ada bölgesinde bu adalarla Scala Nowa Körfezinden... Antalya ve ötesine kadar olan Anadolu kıyılarında kaza hakkına sahip olmak üzere 16 Mart 1919' da bir "Deniz İstasyon Komandosu" kurularak, bu sularda bulunan

6 Yücel Özkaya vd., **Milli Mücadele Tarihi**, C 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 14.

7 Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s. 40-43.

8 Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 45.

9 Çelebi, **a.g.e.**, s. 49.

10 Oğuz Gülcan, **Batı Anadolu'da Kuvayı Milliye'nin oluşumu (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 22.

11 Çelebi, **a.g.e.**, s. 33.

İtalyan deniz hizmetindeki askerlerin bu kumandanın emrine verildiği tayin ve tespit edilmiştir¹². Öncelikle sahil şeridinin kontrolünü ele geçiren İtalya, diğer müttefiklerin yaptığı gibi, gizli anlaşmalarla kendisine verilen bölgeleri çeşitli bahanelerle işgale başlamıştır. 28 Mart 1919'da Antalya Limanı'nda bekleyen Regina Elena kruvazöründen karaya çıkan 300'den fazla İtalyan askeri ile işgal başlamıştır¹³. 11 Mayıs 1919'da Fethiye, Bodrum işgalleri de başlamıştır. İtalyanlar Kuşadası-Antalya kıyı kesimindeki, en iyi liman olarak kabul ettikleri Marmaris'i de aynı tarihte işgal etmişlerdir. Kuşadası ve Selçuk istasyonunu ise, 14 Mayıs 1919 günü işgal etmişlerdir¹⁴. İtalyanların 28 Mart 1919'da Antalya'yı işgal ettikten sonraki ilk işleri, Antalya iskelesine giriş çıkışları denetlemek için buraya bir memur atamak olmuştur¹⁵. Böylece İtalyanlar Antalya limanı üzerindeki kontrol ve denetimi ele geçirmişlerdir. İşgal edilen diğer sahil kentlerinde de, artık kontrol ve denetim İtalyanlar tarafından sağlanmaktadır.

İtalya işgal ettiği Güneybatı Anadolu Bölgesi'nde farklı bir işgal politikası izlemiştir. Bu politikada temel amaç; Halkla kurulan iyi ilişkiler sayesinde İtalyan endüstrisi için büyük avantajlar sağlayabilecek zenginliğe sahip işgal bölgesini, en azından yarı sömürge haline getirebilmektir. Bu siyasetin mimarı, İstanbul'daki Yüksek Komiser Sforza'dır. Sforza, Antalya'yı işgal eden birliklerine, "Halka karşı iyi davranmalarını ve baskı yapmamalarını tavsiye etmiştir. Bu tavsiye Antalya'nın ve diğer yerlerin işgalinde aynen uygulanmış ve İtalyan işgallerine karşı halktan ve mahalli yetkililerden direniş gösterilmemesi sonucunu doğurmuştur¹⁶. Diğer işgal bölgelerinde de aynı politika izlenmiştir. Dışişleri Bakanı Tittoni, General Elia'ya 24 Ekim 1919'da gönderdiği telgrafta, Mustafa Kemal ve çeteleriyle çatışmamalarını emretmiştir. İtalyanlar, işgal bölgelerinde Kuvayı Milliye birliklerine müdahale etmemiş ve sadece izlemekle yetinmişlerdir. İtalyanlar Anadolu Mustafa Kemal Paşa hareketine zorluk çıkarmayarak, işgalleri altındaki Antalya ve Fethiye limanlarını, Batı'ya açılan bir kapı olarak kullanmalarına göz yummuşlardır. Ankara Hükümeti'ne bağlı organların kendi

12 Jaeschke Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s. 217.

13 Çelebi, **a.g.e.**, s. 80.

14 Çelebi, **a.g.e.**, s. 91,93,95.

15 Abdurahman Güzel, "Milli Mücadele Yıllarında Antalya", **X. Türk Tarih Kongresi**, Kongreye Sunulan Bildiriler, C VI, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 2685.

16 Çelebi, **a.g.e.**, s. 130-132.

bölgelerinde çalışmalarına müdahale etmemişlerdir. Bunlardan en dikkat çekici olan 11 Eylül 1920’de çıkarılan Firariler Hakkında Kanun ile kurulan İstiklal Mahkemeleri’dir. Bu mahkemeler Antalya ve Muğla’da çalışmıştır¹⁷. Ancak İtalyanlar, mahalli görevliler ve subaylar hakkında çeşitli biyografik bilgilerin yer aldığı fişler hazırlayarak, hareketlerini kontrol altında tutmuşlardır¹⁸.

İtalyanlar, 94. Askeri Posta Şubesi’ni 16 Aralık 1919’da Rodos’tan Milas’a naklettiler. Kuşadası, Antalya, Muğla, Güllük, Bodrum, Fethiye, Marmaris, Çine, Söke ve Koçarlı’da askeri posta teşkilatı kurdular. Bununla yalnızca, Rodos’taki karargâhla ve birlikler arasındaki haberleşme sağlanmamış, aynı zamanda Türkler de faydalanmışlardır. İtalyanların telsiz-telgraf istasyonları Fethiye, Milas, Kuşadası, Söke de kurulmuştur. İtalyan işgali altındaki sahil bölgelerindeki telgraf hatları arasında Kuşadası, Söke, Milas, Fethiye Antalya da yer almaktadır. Kuşadası, Söke de ise telefon santralleri kurmuşlardır¹⁹. İtalyanların işgal politikası ve kurmuş olduğu bu haberleşme ağı, işgal bölgesinde faaliyet gösteren ve istihbarat faaliyetleri yürüten TBMM’ye bağlı kuruluşların, çalışmalarını yürütülebilmesi için gerekli zemini sağlamıştır.

İtalya’nın Anadolu işgaline yönelik karargâhı, Rodos’ ta bulunan Doğu Akdeniz Sefer Kuvveti Komutanlığı’dır. Anadolu’daki işgal kuvvetlerinin karargâhı ise Söke’de bulunmaktadır. Buraya lojistik destek Kuşadası aracılığıyla sağlanmıştır. Antalya, Güllük, Milas, Kuşadası, Bodrum, Marmaris, Ula ve Muğla’da askeri malzeme depoları bulunmaktadır²⁰. Kuşadası’ndaki Kuvayı Milliye örgütleme çalışmaları yapan Mahmut Esat Bey, Albay Şefik Bey ile yaptığı tüm yazışmalarda Kuşadası’nın “nazik bir mevki” olduğuna dikkat çekmektedir. Zira bu bölge Yunan adalarına ve aynı zamanda Yunan işgal kuvvetlerine de yakındır. Söke ve dolaylarındaki Rumlar, Yunan adalarıyla yakın ilişkiler içindedir. Yerli Rumların kışkırtıcı tutumları, sahillerdeki kaçakçılık, Yunan adalarından gelen eşkıyalar, bölge halkının maneviyatını olumsuz etkilemektedir. Mahmut Esat Bey, Kuşadası bölgesini işgal etmiş olan İtalyanlarla yakın ilişkiler kurmuştur. Onlardan aldığı önemli bilgileri fırka kumandanlığına ulaştırmıştır. 23 Nisan 1920’de TBMM açıldıktan sonra Kuşadası bölgesinden milletvekili seçilen Mahmut Esat Bey, 6 Mayıs 1920’de İzmir Mebusu Saraçoğlu Şükrü Bey

17 Çelebi, **ag.e.**, s. 173, 176.

18 Çelebi, **a.g.e.**, s. 136.

19 Çelebi, **a.g.e.**, s. 154-155.

20 Çelebi, **a.g.e.**, s. 125-126.

ile Rodos'a gitmiş ve Kont Seni ile görüşme yapmıştır. Bu görüşme İtalyanların TBMM'yi tanıma noktasında olduğunu göstermesi açısından önemlidir. General ile Kont Senni Türklere yardım sözü vererek, hiç zaman yitirmeden Kuşadası ile Rodos ve Rodos ile İtalya arasında postalarını işleteceklerini, İtalya'dan silah ve cephane getirilmesini kolaylaştıracak bu girişimin, Yunanlılar üzerinde etkili olacağını belirtmişlerdir²¹. İtalya, Societa Italiana dei Servizi Marittime, Lloyd Triestino, Societa Navigazione şirketleri aracılığı ile çeşitli hatlarda deniz seferleri başlatmıştır. Anadolu limanları ve on iki adalar arasında da deniz seferleri düzenlenmiştir. Rodos-Marmaris-Fethiye-Antalya ve Rodos-Gökova-Bodrum-Güllük-Kuşadası arasında iki hatta seferler başlamıştır. Başlayan bu deniz seferleri de istihbarat çalışmalarını olumlu etkilemiştir. Antalya'da kurulan İtalyan bankaları TBMM döneminde Ankara Hükümeti'nin Avrupa ile olan para işlerinde (yoğun olarak silah alımında) görev üstlenmiştir²². İtalyanlar I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaş artığı malzemeyi, Anadolu hareketine gayri resmi anlaşmalar karşılığı satarak değerlendirme yönünde politika izlemiştir. General Marini 11 Aralık 1919'da Roma'da Galip Kemali Bey'i ziyaretinde, ellerinde kalan silahları uygun fiyata ellerinden çıkaracağını belirtmiştir. Sonrasında İtalya'dan satın alınan silahlar, genellikle Antalya'ya oradan Batı Cephesi'ne nakledilmiştir²³.

Yukarıda anılan nedenlerle Kuşadası, Söke, Fethiye, Marmaris, Bodrum gibi İtalyan işgali altında bulunan sahil şehirleri Milli Mücadele faaliyetlerinin yürütülebilmesi için, stratejik açıdan çok önemli hale gelmiştir.

II. TBMM'nin İstihbarat İle İlgili Çalışmaları

Anadolu'da denizlerin İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına alınması ve sahillerden başlayan işgallerden sonra, kontrolün tekrar ele alınması gerekmektedir. TBMM 23 Nisan 1920'de açıldıktan hemen sonra, Anadolu'ya giriş-çıkış noktaları olan sahil bölgelerinde kontrolün ele alınmasına yönelik çalışmalara başlanmıştır. Anadolu'ya giriş-çıkış kapıları sayılabilecek İnebolu, Akçaşehir, Ereğli, Bartın, İzmit, Sinop, Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz Sahil Şeridi ile Antalya

21 Şaduman Halıcı, **Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt: 1892-1943**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 66-69.

22 Çelebi, **a.g.e.**, s. 155-157.

23 Çelebi, **a.g.e.**, s. 315.

ve Mersin gibi Akdeniz Sahil Şeridi'ndeki yerleşim merkezleri bir anda stratejik bakımdan önem kazanmışlardır²⁴.

TBMM tarafından ilk olarak sahil bölgelerinde denizcilik faaliyetleri ile ilgili koordinasyonun sağlanması amacıyla, 10 Temmuz 1920 tarihinde Umur-u Bahriye Müdürlüğü kuruldu. Bu kuruluş organik olarak Müdâfaâ-i Milliye Vekâleti'ne, hareket ve eğitim yönünden ise Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti (EHUR)²⁵'ne bağlıydı. Dz. Gv. Kd. Yzb. Şevket Ahmet (Doruker)'in başında bulunduğu bu kuruluşun görevi; Milli Mücadele döneminde her türlü deniz faaliyetlerinin koordinesini sağlamak, Milli Hükümet'in deniz politikasının yürütülmesine yardımcı olmaktır²⁶. Denizin kontrolünün dışında, denizden yapılan giriş ve çıkışların da denetim altına alınması gerekmektedir. EHUR ve Müdâfaâ-i Milliye Vekâleti (MMV), Anadolu'nun o dönemdeki giriş ve çıkış kapıları sayılabilecek limanların bulunduğu bazı merkezlerde bir takım teşekküller vücuda getirerek Anadolu'ya giren ve çıkanların azâmî surette tahkîk ve tetkîk edilmelerini sağlamışlardır²⁷. Yukarıda belirtilen merkezlerde ve sahil şeritlerinde vazife yapmak üzere İstihbârât Zabitlikleri, Askerî Polis Teşkilâtı (AP), Hat Komiserlikleri (HK), ve Sansür Heyeti Müdüriyetleri (ASM) kurulmuştur. Söz konusu kuruluşlar, belirli bir tarihten sonra Tetkik Heyeti Amirliği (THA) bünyesinde vazife taksimi yapmışlardır²⁸.

Bu teşkilatlar, ayrı ayrı teşkil edilmelerine rağmen günün şartlarına göre, ortak faaliyette bulunmuştur. Bu teşekküllerin hemen hepsi, ilgili bölgelerdeki en büyük askeri kumandanlığın emri altında vazife yapmıştır. Bu teşkilatların en önemlisi ve memleket sathında teşkil edilmiş olanı hiç şüphesiz ki, Askerî Polis Teşkilatı'dır. Askerî Polis Teşkilatı, ordu gerisinde ve memleket sathında, düşman casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek ve karşı istihbarat faaliyetlerini gerçekleştirmek maksadıyla EHUR'e bağlı olarak kurulmuştur²⁹. Bahsi geçen

24 Mesut Aydın, "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", **Atatürk Yolu**, C II, S 5, Ankara, 1990, s. 26.

25 Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti için, bundan sonra metin içinde "EHUR" kısaltması kullanılacaktır.

26 Mustafa Hergüner, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizcilikimiz**, Türk Denizciler Derneği, İstanbul [t.y.], s. 72.

27 Mesut Aydın, **Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 164-165.

28 Aydın, **a.g.m.**, s. 27.

29 Aydın, **a.g.e.**, s.165.

kuruluşların çalışmalarının başlamasından hemen sonra Mustafa Kemal Paşa 28 Eylül 1920 tarihli TBMM’de yaptığı bir konuşmasında: “... Efendiler; sahile çok ehemmiyet verilmiştir. Suret-i mahsusâda arz ederim. Sırf sahil üzerinde garbdan tâ Trabzon’a, şarka kadar halk içinde çalışmak üzere suret-i hususîyede gönderilmiş arkadaşlarımız vardır. Efendiler, yalnız müdüriyet-i umûmîye makamında bulunmuş olan bir arkadaşımızın bunları tamamıyla bilmemesi vârid ve vâkî olabilir. Çünkü birçokları makam-ı riyâsetçe gönderilmiştir. Veyahut vekâletlerden bazıları göndermiştir...” demekte ve devam etmektedir. “... Efe-dim sahil propagandası hakkında da birkaç kelime daha ilâve ediyorum: Arkadaşlarımız sahil propagandamızın hiç yapılmamakta olduğundan Ve sahilden küçük bir sada gelmediğinden bahsettiler. Bunda da hata vardır. Efendiler sahil propagandamız vardır, bu pek kuvvetlidir. Hiçbir sada gelmiyor değil, ben yirmi dört saat zarfında yirmi dört tane rapor alıyorum.” demektedir³⁰. Mustafa Kemal Paşa sahil bölgelerimizdeki kuruluşlar ve faaliyetlerine ilişkin bilgi verirken, konuya verdiği önemi de vurgulamaktadır.

Yukarıda adı geçen farklı kuruluşlar, Milli Mücadele Döneminde Akdeniz Bölgesi’nin özellikle, İtalyan İşgal Bölgesi sahil kesiminde teşkilatlanmışlardır. Sahil bölgelerimizde gerçekleştirilen “sahil istihbaratı”, iç ve dış istihbaratın aynı anda yürütüldüğü yerler olmasının yanı sıra, deniz cephesinin kontrolü, dışa açık olan liman ve iskelelerin kontrolü ve sahil kentlerinin iç kesimlerinde yürütülen istihbarat çalışmalarını kapsamaktadır.

III. İtalyan İşgal Bölgesi’nde Sahil İstihbaratını Yürüten Kuruluşlar

A. Umur-u Bahriye Müdürlüğü

Umur-u Bahriye Müdürlüğü 10 Temmuz 1920’de kurularak, organik olarak Milli Müdafaa Vekâletine, hareket ve eğitim yönünden ise Erkânı Harbiye Umumi Reisliğine bağlanmıştır. Dz. Gv. Kd. Yzb. Şevket Ahmet (Doruker)’in başında bulunduğu bu kuruluşun görevi; Milli Mücadele Döneminde her türlü deniz faaliyetlerinin koordinesini sağlamak, Milli Hükümetin deniz politikasının yürütülmesine yardımcı olmaktır³¹.

30 <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c004/b074/tbmm010040740397.pdf> (17.12.2012)

31 Hergüner, a.g.e., s.72.

Yeni kurulan Umuru Bahriye Müdürlüğü, göreve devam eden Liman Reislikleri'nin İstanbul Hükümeti ve Bahriye Nezareti ile ilişkilerini keserek Ankara Hükümeti'nin emrine girmelerini istemiştir³². Müdürlüğün bu emrine Hopa'dan Sile civarındaki Kefken Adası'na kadar olan Karadeniz kıyıları ile Anamur dolaylarından Ege'deki Güllük (Küllük) Limanı'na kadar bütün Akdeniz kıyıları uymuşlardır³³. Daha sonra müdürlük hâkimiyeti altındaki kıyıları, bölgelere ayırarak görev ve sorumluluk alanları belirlenmiştir. Buna göre Ege ve Akdeniz sahillerinde: Yalnız Antalya'da bir merkez liman reisliği teşkil edilmiştir. Bu merkez liman reisliği bütün Ege ve Akdeniz vazifelerinden sorumludur. Hududu ve hâkimiyeti ancak mahdut sahada, "Küllük" e kadar devam etmektedir. Mersin'i Fransız kuvvetleri işgal ettiği için burada bir merkez teşkil edilememiştir³⁴. Daha sonraki tarihlerde, Adana ve civarının Fransızlar tarafından boşaltılmasının ardından merkez reislik Mersin'e taşınmıştır. Mersin Merkez Liman Reisliği 20 Ekim 1921 tarihinden sonra TBMM Hükümeti emrine girmiştir³⁵.

1.Antalya Merkez Liman Reisliği: Sorumluluk sahası Antalya'dan Güllük'e kadar olan bölgedir. Antalya, Alanya, Anamur, Silifke, Ovacık, Yumurtalık, Finike, Kaş, Kalkan ve Fethiye bu Merkez Liman Reisliği'ne bağlıdır³⁶. Antalya Merkez Liman Reisi Binbaşı Rifat'tır³⁷.

Liman Başkanlıkları, gözcü istasyonları, yardımcı nakliyat istasyonları, alınan istihbaratların toplandığı ve değerlendirildiği yerlerdir. Bütün haberleşmelerde şifrelemeye büyük önem verilmiş, kullanılan şifreler sık sık değiştirilmiştir. Kıyı gözetleme istasyonlarından bir kısmı işaret istasyonları haline getirilmiştir. Nakliyatı Bahriye Kumandanlıklarının gerek iskele gerekse gözcü istasyonlarında sahra telefonları bulunmaktaydı. Gözcüler görüş mesafesi 5 mile kadar

32 Mithat Işın, **İstiklâl Harbi Deniz Cephesi**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1946, s. 20.

33 Serdar Hüseyin Sayar, **Kurtuluş Savaşında Denizcilik Faaliyetleri**, Ankara Üniversitesi, T.İ.T.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 29.

34 Işın, **a.g.e.**, s. 20. (Deniz Birlikleri'nin teşkilatlanmasını gösteren harita EK-1'de yer almaktadır.)

35 Sayar, **a.g.t.**, s. 29.

36 Hergüner, **a.g.e.**, s.74.

37 **Türk İstiklâl Harbi: Deniz Cephesi**, C V, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1962, s. 239.

olan deniz sahasındaki gemi hareketlerini takip ederek, bu bilgileri telefonlarla Kumandanlıklarına iletiyorlardı³⁸.

Gözetleme yerleri genellikle gündüzleri ve her türlü hava şartları altında çalışmaktadır. Bazı gözetlemeler telgrafla, liman reisliklerine veya yurt telgraf şebekesine bağlıydılar. Telgraf hattı ile bağlı bulunmayan gözetlemeler, raporlarını atla veya koşarak en yaygın telgraf istasyonuna ulaştırmışlardır³⁹.

Başlangıçta çok az personelle çalışmaya başlamış olan Umur-u Bahriye Müdüriyeti, işlerin artması karşısında bir daire haline getirilerek, 1 Mart 1921'de Bahriye Dairesi Reisliği adını almıştır. Daire Başkanlığına güverte kıdemli Yüzbaşı Şevket (814) getirilmiştir. İtalyan İşgal Bölgesi'nde Antalya Liman Reisliği dışında Bahriye Dairesi'ne bağlı diğer kurumlar; Fethiye Bahriye İhtiyat Grubu⁴⁰(Nisan 1921) ve Eğirdir Bahriye Müfrezesi⁴¹(Ocak 1922)'dir⁴².

Akdeniz ve Ege'de özellikle Fethiye Bahriye İhtiyat Grubu istihbarat konusunda, Eğirdir Bahriye Müfrezesi ise; Antalya Limanı'na gelen malzemelerin toplandığı yer olması nedeniyle önemli yer teşkil etmektedir. Bu iki önemli grup hakkında aşağıda detaylı bilgi verilmektedir.

2.Fethiye Bahriye İhtiyat Grubu: Umur-u Bahriye Müdüriyeti, Şubat 1921 sonunda Ege ve Doğu Akdeniz Liman Reisliklerine gizli bir yazı göndermiş, özellikle mevcut makineli ve yelkenli teknelerle bunların gizlenebilecekleri yerlerin ve limanların birer krokisi, buraların düşman harp gemileri tarafından ziyaret edilip edilmediğinin, yabancı ticaret gemilerinin hangilerinin kıyılarına en yakın geçtiklerinin, Yunan harp gemilerinin harekâtı hakkında bilgi edinme imkanlarının bildirilmesini istemiştir. Bu sıralarda, Rum eşkıya kayıkları teknelere saldırmakta, kıyılara çeteler çıkmakta, bu hareketlere Yunan harp gemilerinin ki de eklenmekte ve kıyılar gözetlenmektedir⁴³. Bahriye Dairesi, stratejik durumu bakımından en elverişli olan Fethiye Limanı'nı seçmiş ve Fethiye Deniz Grubu adında bir birlik oluşturarak komutanlığına 16 Mart

38 Hergüner, **a.g.e.**, s. 213-214.

39 Şemsettin Bargut, **Birinci Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekati (Seferberlikten Lozan'a)**, Dz.K.K. Merkez Daire Başkanlığı , Ankara, 2000, s.101.

40 **Türk İstiklal Harbi...**, C V, s. 29-31.

41 Hergüner, **a.g.e.**, s.124; **Türk İstiklal Harbi...**, C V, s. 239.

42 **Türk İstiklal Harbi**, C 2 / 6-1, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1962, s. 32.

43 **Türk İstiklal Harbi...**, C V, s. 51.

1921'de Güverte Binbaşı Necip atanmıştır⁴⁴. Bu grubun görevi, “Ege ve Doğu Akdeniz'deki Yunan harekâtı ve nakliyatını vurmak, muhtemel Türk nakliyatını kolaylaştırmak ve düşman hakkında haber almaktır.” Grup bu icraatını, kıyı gözetleme ve korunması şeklinde gösterecektir. İhtiyaçlarını Bahriye Dairesi kanalıyla sağlayacaktır. Antalya'dan itibaren batıdaki bütün Liman Reislikleri'ne, buradaki merkez Liman Reisliği tarafından yayınlanarak Grup Komutanlığının vereceği emirlerin yerine getirilmesi, bu teşkilat ve işlemlerin gizli tutulması bildirilmiştir⁴⁵.

Batı Cephesi'ne bağlı olarak çalışma gösteren grubun adı, 1922 yılı Ocak ayında değiştirilerek “Fethiye Bahrî İhtiyat Grubu” olmuştur⁴⁶. Grubun görevleri şunlardır: Kuşadası'ndan Antalya'ya kadar olan sahilleri gözetlemek, Ege'de bulunan Yunan ve İtalyan adalarından ajanlar vasıtasıyla bilgi toplamak, denizdeki kaçakçılar ve Rum çeteleriyle mücadele etmek. Grubun 1921 yılındaki mevcudu 14 subay ve 60 erden oluşmaktadır. 1922 yılında bu kadro arttırılmış, 16 subay ve 250 er olmuştur. Grup kadrosunda bir motor uzmanı, bir makine uzmanı, iki karargâh subayı, bir levazım subayı ve bir de sıhhiye uzmanı görev almıştır⁴⁷. Kendilerine hiçbir deniz aracı verilmemiştir. Yunanlılardan müsadere edilen 9 tonluk Bodrum yelkenlisiyle, 13 tonluk İzmir yelkenlisi ve bir de üç çifte filikadan ibaret olan deniz vasıtaları gün geçtikçe arttırılmıştır. Ayrıca köhnemiş kayıkları birbirine ekleyerek, tekne yapmışlar ve içine bir motor koyarak Sakarya adını vermişlerdir. Ele geçirdikleri makineli tüfekleri de ekleyerek, sahil muhafaza gemileri haline getirmişlerdir. Bunlardan biri olan Fethiye adlı kayak, 6 ay bu kıyılarda 240 millik sahada kontrol ve koruma görevi yapmıştır.⁴⁸

“Fethiye İhtiyat Grubu'nun sahip olduğu silahlar başlangıçta yalnızca on iki mavzer ve bir mantelli tüfekten oluşmaktadır.1922 yılı Nisan ayında Muavenet-i Bahriye Grubu aracılığıyla nakledilen iki adet 57 mm.lik krupp marka ve bir adet 37 mm.lik maxim marka top temin edilmiştir⁴⁹. Grubun sahip olduğu silah miktarı, Temmuz 1922 itibarıyla kıyıda üç adet top, üç makineli tüfek ve yüz

44 Emrullah Nutku, **Denizden Sesler Geliyordu**, İstanbul, 1973, s. 129.

45 **Türk İstiklal Harbi...**, C V, s. 51.

46 Işın, **a.g.e.**, s. 61.

47 Nutku, **a.g.e.**, s. 129.

48 Emrullah Nutku, “Fethiye Deniz Grubu”, **Yakın Tarihimiz**, C.4, Sayı 48, İstanbul, 1963, s. 284-285; **Türk İstiklal Harbi...**, C V, s. 217.

49 Nutku, **a.g.e.**, s. 129 ; Işın, **a.g.e.**, s. 61.

yirmi piyade tüfeğine ulaşmıştır⁵⁰. Türk tarafının kaderini değiştiren Sakarya Muharebesi öncesinde Batı Cephesi'ne denizden yapılan yardımlar hızla devam etmiştir. Bu dönemde Felah Grubu tarafından sağlanan ve sevkiyatı Muavenet-i Bahriye Grubu tarafından yapılan silah ve cephane, Fethiye Grubu'na teslim edilmek üzere Antalya'ya gönderilmiştir⁵¹. Muavenet-i Bahriye Grubu, teşkilat mensuplarından güvenilir kişileri Fransız ve İtalyan gemilerine personel olarak yerleştirmeyi başarmıştır. Bu yabancı gemilerde ateşçi, tayfa, makinist olarak görev yapan Türk denizcileri olduğu gibi, bunların birkaçında ikinci kaptanlık gibi yüksek mevkide görev yapanlar da bulunmaktadır. Personelinin çoğu Türk olan bazı İtalyan ve Fransız vapurlarıyla Anadolu'ya top, tüfek ve cephane nakliyatı yapılmıştır.⁵²

7-8 Ağustos 1921 tarihinde halkı maddi manevi bütün kaynaklarıyla ulusal mücadeleye katılmaya çağıran "Tekâlif-i Milliye Emirleri" yayınlanmıştır. Ağustos ayında yayınlanan emirlerin denizcilikle ilgili esasları Eylül ayında belirlenmiştir. Buna göre 10 ton ve daha büyük tekne sahipleri her ay 100 mil mesafeye taşıma yapacaklardır. Ayrıca Bahriye Dairesi Reisliği tarafından, 18 Eylül 1921'de yayınlanan emre göre; 10 tondan büyük teknesi olanlar ordu hizmetine alınacaklardır. Bu tekneler Karadeniz Limanlarında ve Antalya Limanı'nda çalıştırılacaklar, ücretleri ise bölgedeki Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı veya Liman Başkanlıkları kanalı ile hükümet tarafından ödenecektir⁵³. Fethiye-Antalya hattında 900 tonluk Turan vapuru ve 21 tonluk yelkenli gemiler kullanılmıştır⁵⁴.

Antalya-Fethiye arasındaki silah sevkiyatı konusunda Mazlum Adıson'un anlattıklarına göre; Babası Mehmet Emin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın levasım ve mühimmat müdürü olmuştur. Cerba Kumpanyası'nın Acenteliğini de bu sebeple yapmaktadır. Cerba Kumpanyası'nın küçük vapurları tüm sahile uğramaktadır. Bu sayede gemi kaptanı Niko ile anlaşma yapılarak, İtalyan işgali altında bulunan Kuşadası, Fethiye ve Marmaris'e asker ve silah gönderilmektedir.

50 Işın, a.g.e., s. 61; **Türk İstiklal Harbi...**, C V, s. 69.

51 **Türk İstiklal Harbi: İdari Faaliyetler**, C VII, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1965, s. 344-347; Işın, a.g.e., s.148-149.

52 Emrullah Nutku, "Anadoluya Sevkiyat", **Yakın Tarihimiz**, C 2, S 26, İstanbul, 1962, s. 412.

53 Sayar, a.g.t., s. 88-89.

54 **Türk İstiklal Harbi...**, C VII, s. 482.

Top gönderildiğinden bahsetmekte ve gönderilen top sayesinde, sahillerimizde rahatça dolaşan Yunan gambotunun vurulduğunu anlatmaktadır. Adıson'a göre; İzmir'deki Yunan Divan-ı Harbi tahkikatını derinleştirip, Fethiye'deki Türk asker ve toplarını taşıyanın Cerba Vapuru kaptanı Niko olduğu sonucuna varınca, onu yakalamış ve İzmir Kordon'da kurşuna dizmiştir⁵⁵.

Fethiye Grubu açık deniz karakollarının faaliyetlerini genişleterek Bodrum, Fethiye ve Marmaris'te küçük kayıklarla liman ve kıyı gözetleme yapmıştır⁵⁶. Küllük Limanı'nın Kuzey Batısındaki Abuk Köyü, Garp Cephesi'nin Akdeniz kıyısı ucunda bulunmaktadır. Düşmanın herhangi bir çıkarma yapması ihtimaline karşı grup buraya bir makineli tüfek müfrezesi çıkarmış, bu köyü denizden gelecek bir saldırıya karşı emniyet altına almıştır⁵⁷. 20 Nisan 1922 tarihinde Kuşadası'nın İtalyanlar tarafından boşaltılmasının ardından, bu bölgede ve Söke'ye yönelik muhtemel bir Yunan taarruzunu önlemek amacıyla, grup tarafından 2 subay ve 20 erden oluşan başka bir müfreze kurularak Batı Cephesi emrine verilmiştir⁵⁸. Bu müfreze 2 Mayıs 1922 tarihinde iki parti halinde Fethiye'nin kuzey batısında yer alan Akbuk Plajı'na yerleşmiş ve Yunanlıların bölgeyi işgalinin ardından, özellikle Sisam Adası'nda bulunan Rum çetelerinin Türk kıyılarına yaptığı saldırılarla uğraşmıştır⁵⁹.

Fethiye Grubu'nun en önemli görevi karakol faaliyetidir. Karakol ve devriye görevleri teknelere yerleştirilen silahlı personel aracılığıyla yapılmaktadır. Bu görevler esnasında elde edilen istihbarat bilgileri derhal Batı Cephesi Karargâhına aktarılmış ve bu bilgilerden Milli Mücadele Dönemi boyunca sıkça faydalanılmıştır⁶⁰. Fethiye Grubu İstanköy, Todos ve Kalimnos gibi Yunan ve İtalyan adalarında bulundurduğu ajanlarıyla çok kıymetli bilgiler toplamış ve Garp Cephesi'ne bu haberleri ulaştırmıştır. Ayrıca İzmir'e gönderdiği ajanlar, işgal kuvvetlerinin ve özellikle Yunan ordusunun ikmal işlerini, sevkiyat ve nakliyatı hakkında bilgileri Grup Komutanına bildirmişlerdir. Bu bilgiler Garp Cephesi

55 Mazlum Adıson, **Antalya'nın Kara Günleri**, Hazl.:Evren Dayar, Antalya Büyükşehir Belediyesi, Antalya, 2013, s. 183-186.

56 **Türk İstiklal Harbi...**, C V, s. 54.

57 Nutku, "**Fethiye...**", s. 285.

58 Methi Bayar, **İstiklal Savaşı'nda Türk Denizcileri**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 148.

59 **Türk İstiklal Harbi...**, C V, s. 68.

60 Sayar, **a.g.t.**, s.124.

Kumandanlığına şifreyle bildirilmiştir. Haber alma Yunanlıların Trakya'da ki faaliyetlerine kadar genişletilmiş ve çok başarılı sonuçlar elde edilmiştir⁶¹.

Fethiye Bahrî İhtiyat Grubu 08 Temmuz 1922'den itibaren, Muğla kıyılarının korunması amacıyla Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmiştir. Bu tarihlerde Fethiye Grubu, elindeki kısıtlı imkânlarla rağmen Fethiye Burnu'na dışarıdan görülmeyecek şekilde yerleştiği top bataryaları ve tahkimatıyla caydırıcı bir güç durumuna gelmiştir. Bu caydırıcı güç Temmuz ayı sonunda, Akdeniz'deki Yunan filosunun Türkler için en büyük tehdidi olan Helli kruvazörünü de tuzağa düşürmeyi başarmıştır. Böylece Fethiye Grubu Akdeniz'deki en büyük Yunan gemisini savaş dışı bırakmıştır. İzmir'in işgalinin sona ermesinden sonra grup, Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri ile 27 Eylül 1922 günü 9 subay, 141 er, 105 tüfek ve 3 makineli tüfekle İzmir'e gitmiş ve İzmir Bahriye Kumandanlığı'nın çekirdek kadrosunu oluşturmuştur⁶².

3. Eğirdir Bahriye Müfrezesi: İşgal altında olmasına rağmen, İstanbul'dan ve yurt dışından gelen askeri malzemelerin nakliyatı deniz yolu ile Antalya Limanı'na yapılmaktadır. Bu malzemeler Batı Cephesi'ne gönderilmektedir. İtalyanların 1 Haziran-5 Temmuz 1921 tarihleri arasında Antalya'yı boşaltmaları ile bu limana yapılan deniz nakliyatı da arttırılmıştır. Özellikle Antalya Limanı'na gelen askeri malzemeler ve güney bölgelerimizden temin edilen ikmal maddelerinin, Batı Cephesi'ne ulaştırılması için Eğirdir Gölü'nden faydalanılmıştır. Eğirdir Gölü'nden I. Dünya Savaşı sırasında da yararlanılmıştır⁶³. 1922 yılı başlarında Batı Cephesi tarafından Antalya-Eğirdir-Dinar mevzi müfettişliği kurulmuştur. Yine aynı tarihlerde Eğirdir'de nakliyatı gerçekleştirmek üzere bir deniz müfrezesi teşkil edilmiştir. Bu müfreze Garp Cephesi 1. Ordu'ya bağlıdır. Garp Cephesi'ne en yakın ve direkt deniz yolu olması nedeniyle Antalya Limanı'na gelen malzeme, Eğirdir Gölü vasıtası ile Garp Cephesine nakledilmektedir. Eğirdir Bahriye Müfrezesine İnşaiye ÖnYüzbaşısı Ahmet Şevket, Güverte Yüzbaşı Osman Zeki, Motorcu Makine Yüzbaşı Giresunlu Ahmet görevlendirilmişlerdir. Eğirdir'de ordunun menzil müfettişliği bulunmakta ve Bahriye Komutanlığı ile birlikte çalışmaktadır. Ağustos ayı başında Antalya Liman Reisi Binbaşı Rıfat ile Yüzbaşı Hayrettin de burada görevlendirilmiştir. Antalya Limanı'na hatta Mersin Limanı'na gelen ve özellikle yabancı bandıralı gemilerin (İstanbul'daki

61 Nutku, "Fethiye...", s. 285.

62 **Türk İstiklal Harbi...** C V, s. 70.

63 Hergüner, **a.g.e.**, s. 125.

teşkilatlarla koordine edilen) taşıdıkları malzemeler, Eğridir Gölü civarında depolanmıştır. Depolanan bu malzemeler, Eğridir Gölü'nden günde 100 ton olarak cepheye taşınmıştır⁶⁴.

B. Askeri Polis Teşkilatı (AP)

Mustafa Kemal Paşa, askeri ve siyasi örgütlenmesini kısa zamanda tamamlamış, ardından gerek siyasi otoritenin gerekse, ordunun gözü ve kulağı durumunda olan "istihbarat" işini, İstanbul'daki İttihat ve Terakki kökenli gizli grupların dışında, daha güvenilir, en azından itihatçı liderlerin etkisinden uzak elemanlardan oluşan yeni bir örgütle yürütmeye karar vermiştir⁶⁵.

Askeri Polis (AP) Teşkilatı, ordu gerisinde ve memleket yanında, düşman casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek ve karşı istihbarat faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla EHUR'e bağlı olarak kurulmuştur⁶⁶. "Askeri Polis Teşkilatı" (Ayn-Pe veya "P" Teşkilatı)⁶⁷, "Karakol Cemiyeti" ve gayri resmi olarak kurulan "İmalat-ı Harbiye Grubu" hariç, İstanbul'da faaliyet gösteren bütün gizli gruplardan önce kurulmuştur. Askeri Polis Teşkilatı, öteki grupların aksine, Anadolu'nun birçok yerinde örgütlenmiştir⁶⁸. İlk kuruluş belgelerinde Garp Cephesi Polis Teşkilatı adını alan teşkilatın merkezi de Eskişehir'dir⁶⁹. Kuruluş tarihi 18 Temmuz 1920'dir⁷⁰. Umur-u Bahriye Müdürlüğü'nden hemen sonra

64 Işın, a.g.e., s. 86-87.

65 Necdet Ekinci, "Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri", *Atatürk Yolu*, C IV, S 14, Ankara, 1994, s.175 ; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10283.pdf> (20.11.2012)

66 Aydın, a.g.e., s.165.

67 **ATASE İŞH** K.647-G.23-B.1; **ATASE İŞH** K.647-G.23-B.2-4 (Belgelerde Askeri Polis Teşkilatı kısaca "P" Teşkilatı olarak yer almaktadır.) **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi**, (**ATASE**) **İstiklal Harbi Kataloğu** belgeleri için, bundan sonraki bölümlerde dipnotlarda **ATASE** kısaltması kullanılacaktır.

68 Hamit Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992, s. 6-7.

69 **ATASE** K.647-23-B.2-4

70 Askeri Polis Teşkilatı kuruluş tarihi ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı tarihlere rastlanmıştır. Mesut Aydın a.g.e., s.165'de kuruluş tarihi 21 Kasım 1920'dir. Bülent Çukurova, **Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yer altı Çalışmaları**, Ardıç Yayınları, Ankara, 1994, s. 25-26'da kuruluş tarihi 20 Aralık 1920'dir. Ancak Askeri Polis Teşkilatı Başkanı İsmail Hakkı Bey'in Garp Cephesi Komutanlığı'na yazdığı 26 Şubat 1921 tarihli yazısında "...18 Temmuz 1336 (1920) de taht-ı riyasetimde teşekkül eden (A.P.) Teşkilat" ifadesi ile, Askeri Polis Teşkilatı'nın kesin olarak 18 Temmuz 1920 de kurulduğunu göstermektedir. 20 Aralık 1920 tarihi A.P. Teşkilatı ile ilgili yapılan son düzenleme tarihidir." Pehlivanlı, a.g.e., s.14.

kurulması dikkat çekmektedir. Askeri Polis Teşkilatı kurucusu Fevzi Çakmak kuruluşun nedenlerini şu sözlerle açıklamaktadır: “Askeri Polis Teşkilatı, tarafımdan Anadolu’da kurulmuş, gelen geçenleri incelemeye, propagandacı ve casusları izlemek ve zararsız hale getirmekle görevlendirilmişti”...Genel olarak bu teşkilatın amacı “...ordu gerisinde ve ordu mıntıkasında düşmanın casusluk faaliyetleri ve propagandası ile gizli teşkilat kurmasını, karışıklık çıkarmasını engellemek, karşı tedbirler almak”; “...sahillerden, hudutlardan gelen giden her şahsı araştırmak, icap ederse tutuklamak ve komuta makamları aracılığı ile, vesikaları ile birlikte mahkemelere sevketmekti” şeklinde açıklanmaktadır⁷¹. Askeri Polis Teşkilatları, buldukları yerlerdeki kumandanlıkların emrine verilerek, kendi alanlarında sınıflandırılmış ve önem derecesine göre sıralanmışlardır⁷². Teşkilatın başına Binbaşı İsmail Hakkı (Alpan) Bey tayin edilmiştir⁷³. Askeri Polis Teşkilatı Görev ve Esasları Hakkında Talimatname 20.12.1920 tarihinde belirlenmiştir⁷⁴.

Askeri Polis Teşkilatı yeni kurulduğu için, ihtiyaç ve şartlara göre zaman zaman teşkilatlanmada değişiklikler yapıldığı gözlenmektedir. 28 Temmuz 1920’de yapılan ilk teşkilatlanmayı gösteren kroki ve haritaya göre şubeler: Eskişehir, Kastamonu, Bolu, Adapazarı, Bilecik, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Muğla, Antalya, Konya, Samsun’dur. İtalyan İşgal Bölgesi’nde sahil kesiminde ilk teşkilatlanmada sadece Antalya 1. sınıf şube olarak yer almaktadır⁷⁵. Antalya Bölgesi, aynı zamanda bölge merkezidir⁷⁶. Şube görevlileri: Müdür (subay), şube müdür vekili Sahra Topçu Yüzbaşı Rasim Efendi, ayrıca Müdüriyete Piyade Kıdemli Yüzbaşı Mehmed Şükrü Efendi oğlu Salih, Antalya ve Havalisi Komutanlığı’nca tayin edilmiştir. Diğer personel sivil memur Fikri, Ethem Efendilerdir. Ayrıca dört polis görevlendirilmiştir⁷⁷.

71 Pehlivanlı, **a.g.e.**, s.12.

72 Aydın, **a.g.e.**, s.166.

73 Hamit Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirliklikleri**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1993, s.3.

74 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri ....** (Talimatname belirtilen eserin ekler bölümünde yer almaktadır.)

75 **ATASE K.723,G..31- B.11; ATASE K.723,G.31-B.10** (A.P. Teşkilatı’nın merkez ve şubelerini gösterir harita için EK-2 ve EK-3 bakınız.) Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 25.

76 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 35 ; **ATASE K.723-G.31-B.2-9.**

77 **ATASE K. 725-G.74-B.1-8; ATASE K.723-G.31-B.1-23; ATASE K.723- G.31-, B.2-35.**

Kuşadası ise, 1. sınıf şube olan Denizli'nin muavin şubesidir. (EK-2) Denizli Bölgesi 28 Temmuz 1920 tarihinde tespit edilen kadroya göre; müdür(subay), yaver veya yardımcı(subay), resmi polis veya komiser (iki kişi), tercüman, irtibat subayı, fahri çalışacak memurlar ve sivil taharri memurları görev yapacaklardır. İki kişi olan irtibat subaylarının yanına, ikişer de sivil memur verilecektir. Bulunabildiği kadar fahri memurun yanında, sivil taharri memur sayısı ise altı kişidir. Şube müdürü, Topçu Üsteğmen Vehbi Efendi, merkez komiser muavini Ali Galib, sivil polisler Tevfik ve Osman Efendiler ile eşraftan Küçükağazade Ali Bey'in oğlu Necib Efendi'dir⁷⁸.

Cenub Cephesi'nin kuruluşu ile Askeri Polis Teşkilatı'nda ikinci düzenleme yapılmıştır. Hükümetin muntazam ordu kurma kararını gerçekleştirmek amacı ile toplanan Bakanlar Kurulu, 9 Kasım 1920'de şu emir ve komuta değişikliği kararını vermişti. "Batı Cephesi, Kuzey ve Güney Cephesi olarak iki kısma ayrılmıştır. Güney Cephesi; Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe ve Antalya sancakları ile Konya ili, Silifke ve Niğde sancaklarını ve Adana Merkez sancağını kapsar. Güney Cephesi Komutanlığını; seferde ordu komutanlığı yetkisi ile İçişleri Bakanı Albay Refet üzerine almıştır. Her iki cephe komutanlığı doğrudan Genelkurmay Başkanlığına bağlıdır⁷⁹. EHUR Reisi Albay İsmet (İnönü) Bey Batı Cephesi Komutanlığı'na, Albay Refet (Bele) Bey'de Cenub (Güney) Cephesi Komutanlığı'na tayin olmuşlardı⁸⁰.

Bu düzenlemeden sonra, 15 Kasım 1920'den geçerli olmak üzere, daha önce Batı Cephesi'nde olan daha sonra Güney Cephesi'ne geçen İtalyan İşgal bölgesindeki sahillerdeki AP şubeleri şunlardır: Antalya Şubesi ve ona bağlı Burdur Muavin Şubesi. Denizli Şubesine bağlı Söke ve Muğla Muavin şubeleri. Muğla Muavin Şubesinden Megri (Fethiye) ve Marmaris istihbarat memurlukları ile Söke Muavin şubesinden Kuşadası istihbarat memurluğu da Cenub Bölgesi'nde yer alan birimler olmuştur⁸¹.

Bu düzenlemeye göre Antalya 1. Sınıf Şubedir. Kadrosunda Müdür (1 subay), II. sınıf memur (2 kişi), III. sınıf memur (2 kişi), IV. sınıf memur (1 kişi),

78 ATASE K.723-G.31-B.11 (EK-2'ye bakınız); Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 34-35.

79 **Türk İstiklal Harbi**, C VII, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1965, s. 231-232.

80 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri ...**, s. 39.

81 ATASE K.728-G.7-B.2-54; ATASE K.723-G.31-B.10 (EK-3'e bakınız); ATASE K.722-G.4-B.4; ATASE K.722-G.4-B.3; ATASE K.728-G.7-B.4c (Yeni düzenlemede yer alan merkez ve şubeleri gösteren harita için EK-4'e bakınız).

polis memuru (2 kişi),inzibat memuru (3 kişi), tercüman 1 (kişi), tahsisat-ı fevkaladeli memur (1 kişi) görevlendirilmiştir. Antalya'ya bağlı Burdur Muavin Şubesi Kadrosu: I. sınıf memur (1 kişi), polis memuru (1 kişi), inzibat memuru (1 kişi). Alanya (Alaiye) istihbarat memurluğu kadrosunda I.sınıf Memur (1 kişi), polis memuru (1 kişi) görevlendirilmiştir.

Denizli 1. sınıf Şubedir. Kadrosunda IV. sınıf memur (1 kişi), polis memuru (2 kişi) görevlidir. Söke ve Muğla, Denizli'ye bağlı muavin şubeleridir. Söke Muavin Şubesi Kadrosunda polis memuru (1 kişi), inzibat memuru (1 kişi),tahsisat-ı fevkaladeli memur (1 kişi) görev yapacaktır. Söke'ye bağlı Kuşadası İstihbarat Memurluğu'nda; II. sınıf memur (1 kişi) bulunacaktır. Muğla, Denizli'ye bağlı Muavin Şubedir ve kadrosunda; polis memuru (1 kişi) , inzibat memuru (1 kişi), tahsisat-ı fevkaladeli memur bulunacaktır. Muğla Muavin şubesine bağlı İstihbarat Memurlukları; Fethiye (Megri); III. sınıf memur (1 kişi); Marmaris; III. sınıf memur (1 kişi) görev yapacaklardır⁸².

26 Kasım 1920'de EHUR'a yazılan bir yazıda, Batı Cephesi'nin Güney Cephesi'nin kuruluşundan sonra, o bölge ve çevresiyle bağının kesildiğinden ve istihbaratının zayıfladığından şikâyet etmektedir⁸³. Görevli olmayıp üzerinde şifre bulunanların İstiklal Mahkemesi'ne verilmeleri ve özel işler için telgrafhanelerin işgal edilmemesi 26.11.1920 tarihinde şubelere iletilmektedir⁸⁴. Yine 26.11.1920 tarihinde rapor ve telgraflarda harp raporu işaretinin bulundurulması istenmektedir.

1 Aralık 1920'de yapılan düzenlemede ise, yukarıda adlarını yazdığımız Askeri Polis Teşkilatı şubeleri, yeni kurulan Cenub Cephesi Komutanlığı'nın 1

82 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri ...**, s. 43-48; 20 Aralık 1920'ye kadar Personelin Maaş ve ödenekleri: Şube müdürleri 15 lira, subaylar 10 lira, özel tahsilatlı memurlar 75 lira, 1. sınıf Memurlar 50 lira, 2. sınıf memurlar 40 lira, 3. sınıf memurlar 30 lira, 4. sınıf memurlar 20 lira, Polis memurları 5 lira, İnzibat memurları 5 lira, Tercümanlar, 50 lira, taharri memurları 1. sınıf bölgede 5000 kuruş, 2 ve 3. sınıflarda 4000 kuruştur. Tüm teşkilat için aylık personel gideri 3895 liradır.(Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis ...**, s. 91-92); 20 Aralık 1920 sonrasında Cenup Bölgesi Personeli aylık ödenek miktarları: 1. sınıf şube amiri maaşı 6000 kuruş, ikinci sınıf şube amirleri 4100 kuruş, 1. sınıf taharri memurları 5000 kuruş, 2.sınıf taharri memurları 4000 kuruştur.Bu cephenin bütçesi, tüm masrafları toplamı 2.042.000 kuruştur.(Pehlivanlı, **a.g.e.**, s. 97-98); 1920 yılı bütçe görüşmelerinde, AP Teşkilatı'nın ödeneği tartışma konusu olmuştur. AP Teşkilatı için 50.000 lira ödenek verilmiştir.Bazı cephelerde hiç ödeme yapılamamıştır.Verilen miktar, Milli Savunma Bütçesi'ne oranı%0.2'dir.(Pehlivanlı, **a.g.e.**, s. 102-103).

83 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 49.

84 **ATASE K.725-G.135-B.1-6**

Aralık 1920'de verdiği emirle, bölgelerindeki komutanlıkların emri altına girerek, istihbarat şubesi olarak çalışacaklardır. Bütün bu şubeler, Cephe Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'na bağlı İstihbarat Şubesine bağlanacaklar, Garp Cephesi Askeri Polis Teşkilatı ile bağları kalmayacaktır. Cenub Bölgesi Komutanlığı, Garp Cephesi Komutanlığı'na yazdığı bir yazıda durumu izah ettikten sonra, kendilerine verilmesi gereken evrak dosyalarını da istemiştir⁸⁵. Yine 1 Aralık 1920 tarihinde Asayişle ilgili Milli Savunmada yayılan şifrelerin bir suretinin de EHUR'a gönderilmesi istenmektedir⁸⁶.

20 Aralık 1920 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın içte yaptığı bir değişiklikle 2. Şube İstihbarat Şubesi adını alarak buraya bağlı "P. Teşkilatı" kurulmuş, örgüt irtibat ve haber alma birimlerinden oluşmuştur. Aynı tarihte cephe, kolordu ve bu yetkideki kumandanlık karargâhlarında da haber alma bölümlerine bağlı birer P. Şubesi kurulması kararlaştırılmıştır. Hiyerarşik açıdan doğrudan Başbakanlığa bağlı bulunan şubeler, bölge kumandanlıklarından ve çok ivedi durumlarda, haber alma şube başkanlarından emir almışlardır⁸⁷. Askeri Polis Teşkilatı'nın buldukları mahaldeki en büyük askeri komutanın emrinde olduğu 21.12.1920 tarihinde EHUR tarafından Cenub Cephesi'ne bildirilmektedir⁸⁸.

Cenub Cephesi Bölgesi'nde Antalya birinci sınıf şubedir. Amiri ise binbaşı rütbesindedir. Sivil taharri memurları ise beşer kişidir⁸⁹. Denizli şubesi ise, üçüncü sınıf şube olup, amir üstteğmendir. Sivil taharri memuru iki kişidir.

AP Teşkilatı kuruluşu öncesi, dağınık kaynaklardan alınan haberlerin toplanması ile haber alma memurlukları görevlendirilmiş, doğrudan Genelkurmay Başkanlığı ile haberleşme yetkisi verilmiştir. Haber almayı tek şubede toplayarak, denetim ve değerlendirme kolaylığı sağlayacak AP Teşkilatı, ordu ve gerisi bölge ve ordu içinde, düşman casusluk ve propaganda çalışmalarını, gizli örgüt ve karışıklıklar çıkmasını önleyerek, karşı önlemler almak, düşman hatlarına gönderilecek şahısları sağlamak üzere kurulmuş, genel güvenlik ve haber almayı sağlamakla görevliydi⁹⁰. Görevleri "Askeri Polis Teşkilatı Vezaif-i Esasiesi Hak-

85 ATASE K.687-G.140-B.23; ATASE K.693-G.157-B. 2-46; ATASE K.725-G.96-B.1

86 ATASE K.731-G.45-B.1

87 Çukurova, a.g.e, s. 49.

88 ATASE K.722-G.11-B.1

89 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri ...*, s. 71.

90 Çukurova, a.g.e., s. 51.

kında Talimatname” ile belirlenmiştir⁹¹. Aşağıda bu talimatname ile belirlenen görevleri ve İtalyan İşgal Bölgesi’nde bu görevlerle ilgili gerçekleştirdikleri faaliyetlerden bazı örnekler verilecektir.

EHUR Askeri Polis şubelerini, harp mıntıkası dâhilinde ve harp mıntıkası haricinde olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Harp mıntıkası dâhilinde Polis şubeleri “Askeri Polis” ve “Emniyet-i Umumiye” görevlerinden doğrudan sorumludurlar. Sahillerden ve diğer yerlerden girecek bütün şahısların araştırarak ve şüphelileri gerekli hallerde tevkif edecekler, “Seyr-ü Sefer Talimatnamesi” hükümlerini uygulayacaklardır. Harp mıntıkası dışında ise, dışarıdan gelecek ordu mensupları, ajanlar takip edilecek, sivillere müdahale edilmeyecektir⁹². İtalyan İşgal Bölgesi harp mıntıkası dâhilindedir.

AP Teşkilatları, EHUR’un emri ile subayların tezkiyesi muamelelerinde tek yetkili merci olarak kabul edilmiştir. AP Teşkilatı tarafından, İstanbul’dan gelen subayların tahkik ve tetkik faaliyetleri daha çok Kastamonu ve Bolu Havalisi’nde görülmüştür. Bu faaliyetlerin icra edilmesinde ise İstanbul grupları tarafından gönderilmiş olan casuslar ve şüpheli kabul edilmiş kişilere ait bilgiler ve fotoğraflı eşkâl vesikalarının büyük payı olmuştur. Bu bilgiler, İstanbul’daki gizli grupların istihbarat şubelerinde toplanıp, İstihbarat Zabıtlıkları’ne gönderilmektedir. Siviller için emniyet mensuplarına ihbarda bulunmalarının kâfi geleceği belirtilmiştir⁹³. M.M. Grubu Ulusal Kurtuluş Savaşı karşıtı kişilerin isimlerini ve resimlerini kartonlar halinde tespit ederek birer örneğini Samsun, Trabzon iskelesi ile Antalya kapısında “A.P.” rumuzu ile çalışan Askeri Polis Teşkilatına göndermişti⁹⁴. 22 Mart 1921 tarihli Ankara Kumandanlığı’na gönderilen şifrede; Marmaris’e hüviyeti meçhul olan sivil elbiseli 7 zabitin geldiği bildirilmektedir. Evrak-ı muhavvel Tayyareci Hüseyin Hüsnü Efendi’nin de aynı tarihte gelmiş bulunması nedeniyle, bu zabitin derinlemesine araştırılması ve kendilerine bilgi verilmesi istenmektedir⁹⁵. 28 Şubat 1921 tarihinde gönderilen şifrede ise,

91 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...** (Eserin Ekler bölümünde yer almaktadır, sayfa numarası yoktur.)

92 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 18.

93 Aydın, **a.g.e.**, s. 167.

94 Mustafa Oral , “Kurtuluş Savaşı’nda Antalya’da İstihbarat ve Propaganda”, **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu**, Antalya, 22-24 Kasım 2007, **Bildiriler**, C I, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2008, s. 40.

95 **ATASE K.659-G.123-B.1; ATASE K.659-G.123-B.2**

Fethiye'ye gelen deniz zabıtlarından bahsedilmekte ve tezkiyesinin alındığı bildirilmektedir.⁹⁶ Fethiye ve Marmaris'e gelen subayların tezkiye işlemlerinin bu bölgede de yapıldığı, ayrıca şüpheli kişilerin takip edilerek, Ankara'ya bildirildiği anlaşılmaktadır.

Askeri Polis Teşkilatı kadrosunda bulunan müdür, müdür muavini, resmi polis, tercüman, irtibat zabiti olarak görev yapanlar, mülki ve askeri makamlarla ilişki kurabilirler, ancak "taharri memuru" olarak görev yapan personeli sadece şube müdürü ve muavini tanıyacaktır. Gizliliğe dikkat edilmesi gereklidir. Tercümanlar yabancı gazete ve istihbaratı takip edeceklerdir. İnzibat memurları da sahillerden ve işgal bölgelerinden Anadolu içlerine giren subay ve erleri kontrolle görevlidirler. İrtibat zabıtları iki şekilde faaliyet göstereceklerdir. Kıyılarda, bölge komutanının göstereceği iskele veya diğer yerlerde ya da daha içerde cephe gerisinde casus ve şüpheli şahısları takip edeceklerdir⁹⁷. Mazlum Adıson hatıratında, Antalya'da Milli Mücadele Dönemi'nde Askeri Polis Teşkilatı mensubu olduğundan bahsetmekte ve konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "*Fevkalâde gizli olduğu için daha başka kimler olduğunu bilemem, bir de Askeri Polis Teşkilatı'na (AP) girmiştim. Teşkilatta usûl olduğu üzere ben de sadece merhum Polis Arnavut Halil Efendi –oğlu halen şehrimizde yüksek ziraat mühendisidir- isimli vatanseverden emir alır, verilen vazifeleri yapardım.*" Belirtilen gizlilik kuralının başlangıçta Antalya'da uygulanmakta olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸

Askeri Polis Teşkilatı, İtilaf Devletleri ve Anadolu'ya muhalif olan İstanbul Hükümeti ve yine İstanbul'daki teşkilatlarla ilgili bilgiler elde edecek ve merkeze iletecektir. Bilgilerin toplanması için ajanlar gönderilecektir. Düşman işgalinde olan yerlerde istihbarat merkezleri kurulacaktır⁹⁹. İtalyan İşgal Bölgesi'nde yabancı istihbarat grupları ve adamları da takip edilmiştir. İngiliz haber alma (istihbarat) Örgütü elemanlarının İstanbul'a gelmesi ve İngiliz Siyasi Temsilciliği bünyesinde çalışmalarına başlamaları 16 Mart 1920'den sonra olmuştur. İngilizler tarafından "Black Jumbo" adlı gizli örgüt kurulmuştur. Black Jumbo'nun yanında, Mister Makri, Komanyos ve Agop Alpoyan idaresinde, "Sahil İstihbaratı" adıyla bir başka casusluk teşkilâtı daha kurmuşlardır. İngilizler, Türkiye'de İngiliz himayesinin kabul edilmesi maksadıyla kurdurdukları ve kendileriyle her ko-

96 ATASE K.664-G.89-B.1

97 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 19-20.

98 Adıson, **a.g.e.**, s.178.

99 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 16.

nuda tam bir işbirliği içinde çalışan İngiliz Muhibleri Cemiyetini de bu konuda kullanmışlardır¹⁰⁰. İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin İstanbul dışında teşkilatlanması, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının güçlü teşkilatı bulunan Anadolu şehir ve kasabalarında şubeler açılması ile gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında İtalyan İşgal Bölgesinde sahil kesiminde yer alan Finike, Kaş ve Fethiye de yer almaktadır¹⁰¹. Büyük bir gizlilik içinde çalışarak, bazı devlet adamları vasıtasıyla işlerini kolaylıkla yürüten bu casusluk şebekesi, muhtelif yerlere gönderdiği ajanları sayesinde bu faaliyetlerini yürütmüştür. Bu çerçevede İngilizler adına görev yapanlar arasında Antalya'da Cide Belediyesi Tabibi Mehmet Hamdi de bulunmaktadır¹⁰². Bu gelişmeler karşısında, AP Teşkilatı tarafından İtalyan İşgal Bölgesi'nde bu örgütlere mahsus kişiler tespit edilerek, izlenmektedir. Antalya'dan gönderilen bir şifrede: İngilizlerle ortak çalışan Hacı Hüseyin Bey'in evinde gizli toplantılar yapıldığı, Muammer Bey'in Antalya yoluyla Anadolu'ya geçeceği bilgisi yer almaktadır¹⁰³. Başka bir şifrede ise; İzmir ve civardaki İngiliz istihbarat şebekesinin İstanbul'daki grupları, bu gruplar içinde İngiliz ve Yunan için çalışan şahısların isimleri verilmiştir. Ayrıca Ödemiş'te Belediye Reisi Şerif Efendi oğlu Muammer Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Ödemiş Şube Reisi Rıfat Bey ve aynı fırkanın kâtibi Hulusi Efendi'nin Antalya yoluyla Anadolu'ya geçtikleri bildirilmektedir¹⁰⁴. Bilinen anlamda bir İstihbarat Servisi'ne sahip olmayan Yunanlılar, Anadolu'da ve İstanbul'daki haber toplama faaliyetlerinde daha çok İngilizlerden yardım almıştır¹⁰⁵.

Antalya'da da azınlıkların gizli faaliyetleri bulunmaktadır. Mazlum Adıson anılarında, Rum mektebinin de okul olmaktan çıkarak, bir milis teşkilatı gibi çalıştığından bahsetmektedir. Bu nedenle kendisi ve gizli teşkilat mensubu (AP mensubu) 8-10 kişi ile birlikte onları takip etmektedir. Okulun bahçe tarafında, aynı zamanda kilise bulunduğunu ve onları izlediklerini anlatmaktadır. "*Bir gece şimdiki lise binamızın müdür odasında gizli bir toplantı yapıp Averof'a iane*

100 Cengiz Dönmez, **Milli Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 159-160.

101 Dönmez, **a.g.e.**, s. 99-100.

102 Dönmez, **a.g.e.**, s. 163.

103 **TİTE** K.54-G.65-B.1 (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi Belgeleri, çalışmamızın dipnotlarında TİTE kısaltması ile verilecektir.)

104 **TİTE** K.54- G.63-B.2.

105 Yurtsever, **a.g.e.**, s. 174.

*topladılar. Bu toplantıyı, binaya gizlice girmek sûretiyle, askeri polis teşkilatımızın sekiz-on mensubu da dinledi. Yine bir gece sabaha karşı -benim ihbarımla- şimdi tüccar Zülfü Kılıçarslan Bey'in oturduğu evin tam karşısındaki eve girilmiş, yiğitlerle silah ve Yunan bayrağı ele geçirilmişti*¹⁰⁶. Antalya'da ki Rumların bu tür faaliyetleri, istihbarat çalışmalarına danışmanlık yapması maksadıyla getirtilen Alman uzman Von Der Goltz'un "Türkiye'deki azınlıklar, Türklere düşman oldukları için I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri kendi tabanlarından casus kullanmaya lüzum görmediler. Zira Türkiye'deki Ermeni, Rum ve Yahudilerden gönüllü casus bulmak kolaydı" sözünü doğrular mahiyettedir¹⁰⁷. Ayrıca Mazlum Adison'un anlattığına göre; artık 8-10 kişilik Askeri Polis Teşkilatı mensubu ile hareket etmektedir ve Rumlar da onları bildikleri halde dikkate almamaktadır. Teşkilat mensuplarının deşifre oldukları anlaşılmaktadır¹⁰⁸.

AP Teşkilatı tarafından Milli Mücadele aleyhine yapılan propaganda çalışmalarına, karşı propaganda çalışmaları da yürütülecektir. Anadolu halkının maneviyatını yükseltecek önemli bilgiler içeren broşürler çoğaltılarak halka dağıtılacaktır¹⁰⁹. AP Teşkilatı bu konuda Anadolu Ajansı ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiye ile birlikte hareket etmiştir. Anadolu Ajansı 6 Nisan 1920'de kurulmuştur. Anadolu Ajansının teşkilatlanması ile Antalya'da da istihbarat müdürlüğü kurulmuştur.¹¹⁰ TBMM'nin 7 Haziran 1920 tarihinde onayladığı yasayla Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesine bağlanmıştır¹¹¹. Müdürlük bilgi toplama yanında, iç haber almaya da önem vererek güvenlik soruşturmaları da yapmıştır. Yurt dışında propaganda çalışmalarını yürütmüş, bu amaçla çeşitli merkezlerde istihbarat memurları bulundurmuştur. 10 Ekim 1920 tarihinde EHUR tarafından yayınlanan tamimle, Polis Teşkilatının ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinin irşadat ve kamuoyu oluşturma faaliyetleri konusunda ortak çalışma yapmaları istenmiştir¹¹². İtalya'nın resmi ajansı Ste-

106 Adison, **a.g.e.**, s.188.

107 Yurtsever, **a.g.e.**, s. 40.

108 Adison, **a.g.e.**, s. 188.

109 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 16.

110 Sevcan Başboğa, **Anadolu Ajansı (1920-1922)**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 124.

111 Safa Tekeli, **Atatürk ve Anadolu Ajansı**, 2.baskı, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara, 2005, s. 55.

112 Pehlivanlı, **a.g.e.**, s. 88.

fani Müdürü ile Cami Bey arasında Mart 1921'de yapılan görüşmede İtalya'dan Ankara'ya haber servisi yapılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Buna göre; Rodos'taki S. Paolo istasyonu Antalya'ya taşınacak ve Avrupa kaynaklı bilgiler buradan Ankara'ya aktarılacaktır. Bu tarihten sonra Stefani Ajansı'ndan gelen haberlerin, Antalya Havalisi Kumandanı Aşir Bey imzasıyla diğer istihbarat bilgileri ile birlikte EHUR'e gönderilmekte olduğu tespit edilmiştir¹¹³. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesine bağlı olarak İtalyan işgal bölgesi içinde (Kuşadası ve Söke) istihbarat şubeleri de, Antalya dışında bilgi alınan merkezlerdendir¹¹⁴. Müdürü Umumi Galip Bahtiyar Bey, 14 Eylül 1920 de yapılan Meclis görüşmelerinde eleştirileri cevaplandırırken, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesinin yaptığı işler hakkında açıklamalar yapmıştır. Avrupa'dan özellikle İtalya'dan gelecek haberler için, Antalya'da istihbarat memurlarının görevlendirildiği, Marmaris'te ise istihbarat konusunda kaymakamlığın çalışmalara katıldığını belirtmiştir¹¹⁵. Galip Bahtiyar Bey aynı görüşmelerde “Kezalik bu müddet zarfında istihbarat odalarına, ordulara, gruplara, gerek ajans ve gerek gazete gönderilmiş ve ajansların tamimi için mülhakatta neşrolunan gazetelerden *İkaz, Açık Söz, Öğüt...* Bu gibi gazetelerle mukavele yapılmıştır”¹¹⁶ demektedir. Bu sayede alınan haberler, Anadolu basınına ulaştırılmış ve yayınlanmıştır. Orhan Duru, Anadolu Ajansı hakkında kitabında şunları belirtmiştir. “Burada Amerikan belgeleri arasında Anadolu Ajansının çıkardığı ilk bültenleri görüyoruz. Bu ilk bültenler Fransızca olarak dış dünyaya haber vermek için çıkarılıyordu. Mustafa Kemal, başka konular yanında haberleşmenin önemini anlamış ve Anadolu Ajansını kurdurmuştu. Karşılaştığımız ilk bültenler Birinci İnönü Zaferinden söz ediyordu. Anlaşılan Yunanlılar Birinci İnönü Savaşını küçültmek istemişler... Anadolu Ajansı bunu yanıtlıyor. Bültenler üzerinde “Bureau d'information-Adalia” yazılı. Yani Enformasyon Bürosu–Antalya¹¹⁷. Görüldü-

113 ATASE K.667-G.22- B.1; ATASE K.667-G.22-B.1a; ATASE K.667-G.22-B.2; ATASE K.667-G.22-B.3

114 Zeliha Hepkon, **Kemalist ideolojinin Oluşumunda Kitle İletişim Araçlarının Rolü: Matbuat ve İstihbarat Umumi Müdiriyyet-i Umumiyesi 1920-1931**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri ABD Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.141-142.

115 Hepkon, **a.g.t.**, s.151-152.

116 Hepkon, **a.g.t.**, s.152-153.

117 Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2001, s. 103-104.

ğü üzere, propaganda çalışmaları içerisinde de AP Teşkilatı diğer haber alma kuruluşları ile ortak faaliyette bulunmuştur. Bültenlerin üzerinde ki “Bureau d’Information-Adalia” yazısı ise, söz konusu kuruluşların ortak faaliyetleri sonucu, Antalya’da istihbarat ve propaganda çalışmalarının başarı ile yürütüldüğünü göstermektedir.

AP¹¹⁸ Teşkilatı şubelerin bulunduğu bölgelerde, memur ve bölge halkının durumlarını da inceleyecektir. Gerektiği durumlarda üstleri aranacak, memleket için zararlı beyanname, gazete vd. içeri alınmayacaktır. Şüpheliler tevkif edilecek ya da gözetim altına alınacak ve izlenecektir. Teşkilattan izin alamayanlar Anadolu’ya giremeyeceklerdir¹¹⁹. Öncelikle mahalli polis araştırma yapacak, hazırladığı raporları AP şubelerine gönderecektir. AP şubeleri de araştırma yapacaklar ve rapor hazırlayacaklardır. İşgal bölgesinde asker olanlar merkez kumandanlıkları, mevki kumandanlıkları ve ahz-ı asker şubeleri tarafından yakalanacak, siviller ise polis tarafından yakalanacak, araştırılacak ve AP şubelerine teslim edileceklerdir. Yolcuların günlük isim listeleri, otel ve pansiyonlarda kalan kişilerin bilgileri 12 saat içinde teşkilata bildirilecektir. Kara taşımacılığı yapan arabacılar da otel sahipleri gibi davranacaktır. Mahallelere gelecek olanları, hane sahipleri üç gün içinde polise haber vermek zorundadır. Aykırı hareket edenler hakkında yasal işlem yapılacaktır.¹²⁰ Daniş Remzi Korok’un anlattıklarına göre: Yeni Sabah gazetesi okurları için röportajlar yapmak üzere Anadolu gezisine çıkmış, Antalya’ya yolculuk etmektedir. Yolculuk esnasında Burdur’a gitmiş ve geceyi Burdur Palas Otelinde geçirmiş, ertesi gün ise Emniyet Amiri tarafından davet almıştır. Yapılan samimi görüşmeden sonra, kendisinden özür dilenmiş ve ardından yolculuğuna devam etmiştir. Korok, emniyet teşkilatının çalışmasını takdir ettiğini ifade etmiştir¹²¹. Söz konusu dönemde bölgede, yolcular ve otelde kalan misafirler hakkında ciddi bir denetim ve kontrol yapıldığı anlaşılmaktadır.

Silah ve mühimmatının temini ve Anadolu’ya sevkiyatı ve subayların Anadolu’ya geçişlerinin sağlanması da Askeri Polis Teşkilatının görevleri ara-

118 Askeri Polis Teşkilatı için, çalışmamızın devamında “AP” kısaltması kullanılacaktır.

119 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 14-15.

120 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 20-21.

121 Remzi Daniş Korok, **18 Ay İşgal Altında Antalya**, Hazl.: Evren Dayar, Antalya Büyükşehir Belediyesi, Antalya, s. 8-10. (Eser henüz basılmamıştır. Sayfa numaraları yapılan son değişiklik üzerinden alınmıştır.)

sında yer almaktadır. Bu bilgiler gizli tutulacaktır¹²². Askeri Polis Teşkilatı'nın kuruluşu ve hemen ardından Antalya'da başlayan silah sevkiyatı ile ilgili bilgilere de ulaşılmıştır. 31.07.1920'de Garb Ordusu Kumandanı olarak Ali Fuad Paşa, Kaymakam Edib Bey'e gönderdiği şifrede; İtalya'dan gönderilecek silah, cephaneye ve istenilen para hakkında bilgi istemektedir¹²³. Edib Bey'in silah satın alma anlaşması yapmak üzere İtalya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. 04.08.1920 tarihinde Müdafaa-i Milli namına İsmet Bey'in Garb Cephesi Kumandanlığına gönderdiği şifrede; silah ve cephaneye almak için Roma'daki Kaymakam Edib Bey'e elli bin lira gönderilmesi emri yer almaktadır¹²⁴. 07.07.1920'de Antalya Mevki Kumandanı Selahaddin Bey vasıtasıyla, Yüzbaşı Ferid Bey'in Garb Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa'ya gönderdiği şifrede; 6 Ağustos akşamı Antalya'ya geldiği bildirilmektedir¹²⁵. Hemen ardından 08.08.1920'de, Garb Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği; silah ve cephaneye nakli için gönderilen elli bin liranın Bank Di Roma'nın Antalya şubesiyle Roma'ya naklini şüpheli ve paranın tebdilinden dolayı alınacak ücretin fazla olmasından dolayı, bir zabitle paranın Rodos'da değiştirildikten sonra Roma'ya gönderilmesini isteyen yazısı tespit edilmiştir¹²⁶. 12.08.1920 tarihinde Antalya Mevki Kumandanı Selahaddin Bey vasıtasıyla, Yüzbaşı Ferid Bey Garb Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa'ya gönderdiği şifrede; silah ve cephanenin ihracı noktası olarak, Antalya'nın 5 mil doğusunda Lara Mevkii'ni seçtiği bildirmektedir¹²⁷. 17.08.1920'de Antalya İstihbarat Şubesi Reisi Yüzbaşı Ferid Beyin, Garb Cephesi Erkan-ı Harbiye Reisi Safvet Bey'e gönderdiği; 12. Kolordunun istediği portatif karyola ve haki kumaşın İtalyan tüccarları tarafından temini ve eşya ve silahların nereden ihraç edileceği konularında bilgi veren yazısı bulunmaktadır¹²⁸. 20.08.1920'de Antalya Mevki Kumandanlığı vasıtasıyla Antalya İstihbarat Şubesi Reisi Yüzbaşı Ferid Bey'e gönderilen şifrede; hangi vapurla geleceğini bildirmesini, ihraç noktasının denizden bombardımana maruz kalmamasını ve nakliye araçları için yol bulunması gerektiği bildirilmek-

122 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaş İstihbaratında Askeri...**, s. 16-17.

123 TİTE K.318-G.68-B.1

124 TİTE K.318-G.69-B.1

125 TİTE K.318-G.70-B.1

126 TİTE K.318-G.72-B.1

127 TİTE K.318-G.71-B.1

128 TİTE K.318-G.73-B.1

tedir¹²⁹. 23.08.1920'de Antalya Mevki Kumandanı Selahaddin Bey vasıtasıyla Yüzbaşı Ferid Beyin, Garb Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa'ya gönderdiği; hareketi için generalden izin çıktığını, ihraç hakkında tafsilatlı bilginin Mevki Kumandanı Selahaddin Bey de olduğunu, ihraç için ikinci bir yol bulunduğunu, düşmanların Kurban Bayramı'nın birinci gününde taarruza geçeceğini bildirmektedir¹³⁰. 24.08.1920'de Antalya İstihbarat Şubesi Reisi Yüzbaşı Ferid Bey, Garb Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa'ya gönderdiği şifrede; Roma'ya gitmek için hareketini ve elli bin liranın nasıl değiştirildiğini, İngilizler tarafından İstanbul'dan yeni bir mutasarrıf getirilmesi halinde başka sahillere ihraç yapacağını belirterek, Nuri Beyin tayin edeceği noktanın adresine bildirilmesini istemektedir¹³¹. 04.09.1920'de Muğla Kalem Reisi Mehmed Bey'in, Garb Cephesi Erkan-ı Harbiye Reisi Safvet Bey'e gönderdiği şifrede; Rodos'tan Muğla'ya gelen Mekri Kaymakamı Fevzi Bey ile Yüzbaşı Ferid Bey'den bir mektup aldığını, Aydın havalisinin tamamen silahlandırıldığını belirterek, Antalya'daki asayişin sağlanması için uygun görülen bir zatın tayin edilmesini istemektedir¹³². 04.09.1920 tarihinde Antalya Mutasarrıf Vekili Kemal Bey, Garb Cephesi Kumandanlığına gönderdiği şifrede; Yüzbaşı Ferid Beyin Roma'ya ulaştığını bildirilmektedir¹³³.

Belgelerden de anlaşıldığı üzere, Askeri Polis Teşkilatı'nın kuruluşunun hemen ardından Antalya üzerinden silah sevkiyatı çalışmalarına başlamıştır. İstihbarat Şefi Yüzbaşı Ferid Bey ve Antalya Mevki Kumandanı Yüzbaşı Selahaddin Bey de bu sevkiyatta önemli vazifeler yapmaktadır. Garb Cephesi ve Erkan-ı Harbiye'nin koordinesi altında silah ve cephaneye satın alma işlemleri yürütülmektedir. Her aşama büyük bir titizlikle yürütülmekte ve bilgiler şifre ile Garb Cephesi'ne ve Ankara'ya bildirilmektedir.

Antalya'ya gelen silah ve cephanenin limana gelişi ve cepheye nakli hususunda Mazlum Adison'un aktardıklarına göre: Lloyd Triestiano Kumpanyası vapurları ile gelen harp malzemeleri, limana iner inmez askeri depo olarak kullanılan Muratpaşa Camii'ne götürülmektedir. Meşhur tayyarecimiz Yüzbaşı Vecihi ve birkaç arkadaşı da o tarihte Antalya'da bulunmaktadır. Sandıklardan çık-

129 TİTE K.318-G.74-B.1

130 TİTE K.318-G.75-B.1

131 TİTE K.318-G.76-B.1

132 TİTE K.318-G. 77-B.1

133 TİTE K.318-G.78-B.1

rılan küçük uçak parçaları birleştirilip büyük parçalar haline getirilmektedir. Ardından büyük parçalar Andızlı Mezarlığı'nın ilerisindeki düz alana götürülüp tam montajı yapılarak, test edilmektedir. Ardından havalanarak Antalya'dan ayrılmaktadırlar.

Söz konusu dönemde Rumların da silahlanma çalışmaları yaptıkları Adıson'un anılarında yer almaktadır. Yunan işgalinin Antalya'ya kadar gelmesini bekleyen Rumlar'ın, ayaklanmaya hazırlandıkları ve silah temin ettiklerinden bahsetmektedir. Limandan gelen bir gemiden sandıkların indirildiği, üzerinde kumaşların bulunduğu, sandıkların altında Yunan bayraklarına sarılı silahların kıyı emniyet teşkilatımız tarafından tespit edildiğini anlatmaktadır. Daha sonra, gelen gemilerin çok sıkı göz hapsine alındığını belirtmiştir¹³⁴.

S. Fikri Erten'e göre Antalya'da kurulan istihbarat şebekesi "pek mü-kemmel" idi¹³⁵. S. Fikri Erten'in anlattıklarına göre; Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı sıralarda Antalya'daki münevverlerin yaptığı toplantıdan sonra bir Heyet-i Milliye meydana getirilmiştir. Bundan sonra mutasarrıf Cemal Bey ile görüşen üyeler, onun da desteğini aldıktan sonra belediye dairesinin bir odasında "Müdafaa-i Heyet-i Milliye Cemiyeti" unvanı ile toplanmaya başlayarak faaliyete geçmişlerdir¹³⁶. Yüzbaşı Selahaddin'in anlattıklarına göre; Bekir Sami Bey'in Antalya ve Muğla Bölge Kumandanlığı görevine atanması ile 19.9.1920 Antalya'ya ulaşmışlardır. Antalya'da her şeyden çekinen yetkisiz bir mutasarrıf bulduklarını, İtalyanların bir alay askerle şehre hâkim oldukları, Rum azınlığının da çoğunlukla örgütlendiğini belirtmektedir. Be nedenle şehre gelir gelmez Müdafaa-i Hukuk örgütü oluşturmak üzere çalışmaya başladıklarını ifade etmektedir¹³⁷. Askeri Polis Teşkilatı'nın kuruluşundan hemen sonra Bekir Sami Bey bu göreve atanmıştır. Askeri Polis Teşkilatı'nın buldukları mahaldeki en büyük askeri komutanın emrinde olduğu daha önce belirtilmişti. Sonuç olarak buldukları mevkide, Müdafaa-i Hukuk Örgütü oluşturma çalışmaları ile de ilgilendikleri anlaşılmaktadır.

Askeri Polis Teşkilatı'nın faaliyette bulunduğu dönemde, İtalyan İşgal Bölgesi'nde deniz üzerindeki gemilerin hareketleri, hangi iskele ve limanlara

134 Adıson, **a.g.e.**, s. 182, 187.

135 S. Fikri Erten, **Milli Mücadelede Antalya**, Antalya Ticaret Odası, Antalya, 2007, s. 22.

136 Güzel, **a.g.b.**, s. 2697-2698.

137 İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı-II**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s. 231-234.

uğradıkları da Ankara'ya bildirilmektedir. Ayrıca düşman hakkında edinilen bilgiler de şifrelerle EHUR'a gönderilmektedir. Bunlardan bazıları aşağıda verilmektedir:

05.01.1921 tarihinde Kuşadası'na gelen İtalyan vapurundan çıkan mühimmat ve erat hakkında bilgi verilmektedir¹³⁸. 16.01.1921 tarihinde Cenub Cephesi Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen şifrede, Fethiye'deki İtalyan gemisi ve geleceği söylenen harp gemilerinden bahsedilmektedir¹³⁹. 22.03.1921 tarihinde Antalya'dan Aşir Bey imzası ile gönderilen istihbaratta; Rodos'tan kalkan İtalyan motorbotun civardaki küçük adaları dolaştıktan sonra Andifli Finike limanına uğradığı, daha sonra Antalya limanına demir attığı bildirilmektedir¹⁴⁰. Bölgede deniz ve limanlar üzerindeki hareketlerin sıkı ve dikkatli bir şekilde izlendiği anlaşılmaktadır.

20.3.1921 tarihli istihbaratta: Antalya, Burdur, Muğla, Marmaris ve Güllük'te bulunan işgal kuvvetleri hakkında bilgiler verilmektedir¹⁴¹. 06.01.1921 tarihinde Garp Cephesi Kumandalığına gönderilen şifrede, sabah saat 8'den itibaren düşmanın Yenişehir istikametinde taarruza başladığı bildirilmektedir¹⁴². 07.02.1921 tarihli belgede: 10 düşman süvarisinin Fethiye'den Burçin'e gittikleri 18 süvarinin Yoğurtludere'ye gelerek Gölcük'te Mustafa Pehlivan adlı birine para vereceklerine dair bilgi yer almaktadır¹⁴³. Düşmanla işbirliği yapan kişilerin de takip edildiği görülmektedir. 17.1.1921 tarihinde Antalya istihbaratından EHUR'a gönderilen bilgiler, 20.01.1921 tarihinde TBMM İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne iletilmektedir. Bu şifrede; Rodos'ta bulunan muhabirden alınan bilgiye göre, Yunanlıların İzmir'e gizlice yeni kuvvetler çıkardıkları, Marmara ve Trakya deniz limanlarımızdan birine ihraç takviye kuvvet sevk edecekleri bildirilmektedir¹⁴⁴. Bu bilgiler 22.01.1921 tarihinde EHUR'dan Kastamonu Bolu Havalisi Kumandanlığı, Merkez Ordu Kumandanlığı, Garp Cephesi Kumandanlığı, Samsun Kumandanlığına gönderilmekte, bu bilginin

138 ATASE K.723-G.91-B.1

139 ATASE K.723-G.93-B.1

140 ATASE K.742-G.60-B.1

141 ATASE K.742-G.57-B.1

142 ATASE K.691-G.82-B.1

143 ATASE K.700-G.38-B.1; ATASE K.700-G.68-B.1

144 ATASE K.725-G.52-B.2

17.01.1921 tarihinde Antalya İstihbaratından alındığı ayrıca belirtilmektedir¹⁴⁵. Görüldüğü üzere Antalya İstihbaratı'ndan alınan bilgiler EHUR'a gönderilmekte, EHUR' da TBMM İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi ve ilgili diğer kumandanlıklara alınan bilgileri iletmektedir. 09.02.1921 tarihinde Antalya istihbaratından gönderilen şifrede; 57. Fırka Kumandanı Alaaddin ile 1. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Abdurrahman Nafiz'in Rodos'tan Antalya'ya geldiği bildirilmektedir¹⁴⁶. Rodos bu dönemde edinilen muhbirler vasıtasıyla, istihbarat bilgilerinin alındığı ve İtalyan yetkilileriyle en üst mevkiye subaylarımızın sürekli iletişim kurdukları yer olarak karışımıza çıkmaktadır.

Askeri Polis Teşkilatı'nın iyi çalışmadıkları ve gizliliğe uymadıkları sebep gösterilerek kapatılmasına karar verilmiştir. Faydalı işler yaptıkları muhakkak olmakla beraber; görevlerinde lakayt davrandıklarını, yetkilerini aşarak gerekli gereksiz her işe karıştıklarını da belgelerden öğreniyoruz. Bunun üzerine EHUR teşkilatı kaldırmaya karar vermiştir. 7 Nisan 1921 tarihinde Garp Cephesi Komutanı İsmet İnönü Bey teşkilatın lağv edildiğini şubelere bildirmiştir. Yerine talimata göre "(P) şubeleri namı, (Tedkik Heyeti) namına kalb olunmuştur. Bu Teşkilat 1 Nisan 1921'den muteberdir. Buna göre en muktedir memurların tefrikiyle alikonulması ve mütebakisinin vazifelerine hitam verilmesi"¹⁴⁷ denmekte ve "P" Teşkilatı kaldırılarak yerine "Tedkik Heyetleri" kurulmuştur. Teşkilat faaliyetlerinin Kastamonu ve çevresinde, Batı Cephesi'nde, güneyde ise Antalya ve Konya'da yoğunlaştığını görüyoruz. Diğer yerlerde de teşkilat şubeleri olduğu halde, fazla bir faaliyetlerinin olmadığı gözükmektedir¹⁴⁸.

C.Tedkik Heyeti Amirlikleri (THA)

Askeri Polis Teşkilatı kaldırılarak, 1 Nisan 1921 tarihinden itibaren yerine Tedkik Heyeti Amirlikleri kurulmuştur¹⁴⁹. THA¹⁵⁰ bünyesinde birçok teşkilatın elemanlarını barındıran karma bir komisyon özelliği taşımaktadır. THA'nda AP Teşkilatı mensupları, Emniyet Teşkilatı (sivil polis memurları), İrtibat Zabıtlığı

145 ATASE K.725-G.52-B.2

146 ATASE K.744-G.12-B.1

147 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...*, s. 181

148 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...*, s. 191.

149 ATASE K.770- G.59 - B.7

150 Tedkik Heyeti Amirlikleri için, çalışmamızın devamında "THA" kısaltması kullanılacaktır.

personeli ve Sansür Müdürlüğü temsilcileri bulunmaktaydı. Anadolu'ya geçen subayların tetkik ve tahkik muamelelerinin yapılması sırasında amirlik mensuplarının hepsine ayrı ayrı görev düşmüştür¹⁵¹.

Tedkik Heyeti Amirlikleri (THA) de, Askeri Polis Teşkilatı'nda olduğu gibi çeşitli derece ve sınıflara ayrılmıştır¹⁵². Askeri Polis Teşkilatı'nda olduğu gibi zaman zaman şartlara bağlı olarak teşkilatlanmasında değişiklikler yapılmıştır. İlk teşkilatlanma da Antalya bölgesinde, istihbaratı toplayacak olanlar istihbarat subayı Yzb. Salim Efendi, Matbuat ve istihbarat-ı Umumiye Müdürlüğü'nden Aşkî, Emniyet-i Umumiye İstihbarat Müdürlüğü'nden Azmi Beylerdir. Muğla bölgesinde istihbarattan askerlik şubeleri görevlidirler. Denizli bölgesinde Sarayköy Jandarma Komutanı Yzb. Tahsin Bey emrinde bir istihbarat şubesi vardır. Söke bölgesinde ise, mutasarrıflık emrinde İzmir'de görev yapan altı kişilik bir grupla istihbarat elde edilmeye çalışılmaktadır¹⁵³. Askeri Polis Teşkilatı'ndan sonra Tedkik Heyeti Amirlikleri'nin yapılan ilk düzenlemede, şube sayılarının azaltıldığı görülmektedir.

Tedkik Heyeti Amirlikleri kadro ve şubeleri 1922 yılında yapılan son düzenlemede, Milli Müdafaa Vekaleti'nin 29 Mart 1922 tarih ve 2323/5880 numaralı emri ile tespit edilerek, Garp Cephesi Komutanlığı'na bildirilmiştir. Yeni kadrolar ve şubelerin durumu, Garp Cephesi Komutanlığı'nca ilgili birimlere 5 Nisan 1922 tarihinde tebliğ edilmiştir. Buna göre İtalyan İşgal Bölgesi sahil kesiminde yer alan Fethiye Garp Cephesine bağlı üçüncü sınıf şubedir ve harp mıntıkası dâhilindedir. Söke Şubesi 3. sınıf şubedir ve harp mıntıkası dâhilindedir. Söke Tedkik Heyeti ve İstihbarat Zabıtlığı İnci Ordu emrine verilmiştir. Aynı zamanda istihbarat zabiti olan TH amiri, raporların bir suretini kemaken cepheye ve EHUR'a bildirecektir. Söke Tedkik Heyeti Amiri, Tedkik Heyeti'ne ait vazifelerde doğrudan doğruya istihbarat şubesi ile de temas edebilecektir¹⁵⁴. Antalya, Güney cephesi Komutanlığı emrinde birinci sınıf şubedir. Kadrosunda amir olarak bir yüzbaşı ve dörder sivil taharri memuru bulunmaktadır.

Milli Mücadele'de istihbarat faaliyetleri bundan böyle yeni kurulan teşkilat tarafından yürütülecektir. Yeni teşkilatta en yüksek amir yüzbaşı rütbesinde-

151 Aydın, a.g.e., s. 168.

152 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik...*, s. 17.

153 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik...*, s. 20.

154 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik...*, s. 23.

dir. Askeri Polis Teşkilatı hem kadro hem de şube adedi bakımından azaltılarak küçültülmüştür. Görev ve sorumluluklar ise daha önceki “Askeri Polis Teşkilatı Vazife Talimatnamesi”ne göre yürütülecektir. Harp mıntıkasındaki liman şehirlerinde bulunan THA'nın ilaveten başka görevleri vardı. Limanlara gelen gemilerin kontrolü THA'nın görevlerindedir. “...Tezkiye edilmiştir” şeklinde vesikası tasdik edilenler limanlara çıkabiliyorlardı¹⁵⁵.15 Haziran tarihli THA tarafından yayınlanan talimatname ile vazifeli olmayan memurların vapurlara girmemeleri kararlaştırılmıştır. Vapurlara girecek memurlara ise Mevki Kumandanlığı ve THA'den vazifeli olduklarına dair bir pusula almaları mecburiyeti getirilmiştir¹⁵⁶.

THA'ya bağlı olarak faaliyete geçen önemli bir teşkilatta, Askeri Sansür Müdüriyetleri (ASM) olmuştur. ASM 15 Haziran 1921 tarihinden itibaren vazifeye başlamıştır. ASM'nin vazifesi ise; TBMM'nin hâkimiyeti altında bulunmayan yerler ile yapılacak olan mektup ve diğer bütün haberleşmeleri sansüre tabi tutmaktır. Ayrıca, 24 Temmuz 1921 tarihinden itibaren hariçten memlekete girecek olan gazetelerin de “Ahalinin arasında sui-tesir hâsıl edeceği” gerekçesi ile sansüre tabi tutulacağı kararlaştırılmıştı. Bu tarihten itibaren, önemli iskelelerde de ASM kurulmuştur¹⁵⁷. Öncesinde ise Sansür Müfettişlikleri tarafından özellikle, İstanbul ile Anadolu arasında, geçiş noktaları sayılan sahil şeridi denetim altına alınmıştı. 31.7.1920 tarihli Erkan-ı Harbiye Umumi Riyasetine gönderilen yazıda ve 26.7.1920 Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine gönderilen yazıda, sahillerden sadece Türkçe ve Fransızca eserlerin girebileceği, bunun dışındakilerin sansüre uğrayacaklarına dair emirler yer almaktadır¹⁵⁸.

Emniyeti Umumiye Müfettişlikleri de THA ile çalışan diğer bir teşkilat olmuştur. Savaş bölgesi içerisinde, mülki amirlere, kaymakam veya mutasarrıflara bağlı olarak çalışmışlardır. Müfettişlikler I. Dünya Savaşı yıllarında önemli merkezler kurulmuş, bu merkezlerdeki durumu İçişleri Bakanlığı'na bildirmekle görevlendirilmişlerdir. Samsun, Zonguldak, İzmit, Antalya ve Mersin'de Anadolu'ya girip çıkanlar İçişleri Bakanlığı'na bağlı Emniyet-i Umumiye Müfettişliklerince kontrol edilmiş, iç güvenliği sağlayan polis kuvvetleri bu örgütten

155 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik...*, s. 4-5.

156 Aydın, *a.g.e.*, s.172.

157 Aydın, *a.g.e.*, s.169.

158 *ATASE K.670-G.32-B.2; ATASE K.670-G.32-B.3*

ayrı çalışmıştır¹⁵⁹. 7 Ekim 1920 tarihli Seyr-ü Seyahat Kararnamesi hükümlerine ters düşen olayları izlemekle görevli olan (P) ve THA'nın, bu görevi yerine getirmek için Emniyet-i Umumiye Müfettişlikleri ile birlikte çalışmaları istenmiştir.¹⁶⁰ Antalya bölgesinde oluşturulan istihbarat heyeti içinde, Emniyet-i Umumiye İstihbarat Müdürlüğü'nden Azmi Bey bulunmaktadır.

Yük filikaları vapurlara gitmeden önce THA görevlilerince kontrol edilmektedir. Bu filikalara bir inzibat memuru ile bir de emniyet görevlisi refakat etmektedir. Vapurlardaki yolcular görevlilerce sayıldıktan sonra isim listeleri tanzim edilerek, THA' tasdik ettirilmektedir. Bundan sonra yolcular diğer işlemler için salona alınmaktadır¹⁶¹. Salonda, yolcuların seyahat belgeleri ile İstanbul Grubu tarafından yanlarına verilmiş olan itimat belgeleri tetkik edilmektedir. Yolcuların elinden toplanan itimat belgeleri iki nüsha olup biri EHUR vasıtasıyla MMV Muamelat-ı Zatiye Dairesine, diğeri de İstanbul Grubu'na geri gönderilmektedir. Ankara EHUR tarafından 1 Şubat 1921 tarihinde yayınlanan bir emirde Anadolu'ya gelecek olan kişilerin kabul edileceği tek kapının İnebolu olacağı belirtilmişti. İnebolu'da yolculardan alınan belgeler İnebolu Mevki Kumandanlığı'nda toplanmaktaydı. Belgelerin tetkik edilmesi vazifesine sivil taharri Bican (Bağcıoğlu) Bey'in de katıldığı görülmektedir¹⁶². Daha sonra ise, Topkapılı Bican (Bağcıoğlu) Bey, "ihtisas ve başarısına binaen" 1921 başlarında Antalya'da görevlendirilmiştir¹⁶³.

Anadolu'ya giriş kapısı olarak bilinen ilk kapı İnebolu'ydu. Ayrıca, Samsun İskeleyi de önemli bir merkez durumundaydı. Anadolu'ya giriş için seçilmiş diğer bir merkez de Antalya olmuştur. Bu çerçevede Güllük ve Fethiye'den Anadolu'ya girenlere de tesadüf edilmiştir. Genel olarak bu kapılardan, Malta'dan esaretten kaçanlar giriş yapmaktaydı. Ankara EHUR tarafından 1 Şubat 1921 tarihinde

159 Çukurova, **a.g.e.**, s. 52

160 Bu tarihte Osmanlı sınırları içinde seyahat edeceklerin, "bir seyahat varakası alması gerektiği, bir yerden başka bir yere gidip, gittikleri yerde 15 gün içinde bir işe başlamamış olanların, geldikleri yere döneceği, İstanbul'dan gelecek olanlar için, her kişinin Anadolu'ya geçeceğini, Ankara'da Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne (Emniyet Genel Müdürlüğü'ne) bildireceği, bir ayda iki kez sahil veya cephelere yakın yerlere gidilemeyeceği" Seyrüseyahat Kararnamesi ile saptanmıştır.Yurtsever, **a.g.e.**, s. 85-86 ,409 nolu dipnot.

161 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik...**, s. 6.

162 Aydın, **a.g.e.**, s.170-173.

163 Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Samih Nafiz Tansu, 3.baskı, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 509.

yayınlanan bir emirde Anadolu'ya gelecek olan kişilerin kabul edileceği tek kapının İnebolu olacağı belirtilmişti¹⁶⁴. 18 Haziran 1920 tarihinde ise, İcra Vekilleri Heyeti ile yurt dışından TBMM ile temas kurmak üzere Anadolu'ya gelecek yabancıların sadece Antalya ve Mudanya iskelelerinden kabul edileceği, bunun dışında girişe izin verilmeyeceği ve bu iskelelerden gelecek yabancıların vazifeli siyasi memurlar tarafından tetkik edileceği kararı alınmıştır¹⁶⁵. Bu şekilde Akdeniz sahillerinde Antalya Limanı, Karadeniz sahilinde ise İnebolu Limanı stratejik açıdan önemli iki merkez durumuna gelmiştir. Teşkilatın üzerinde durduğu konular, belgelerden çıkarabildiğimize göre komünist faaliyetler, casusluk faaliyetleri, azınlıkların tutum ve davranışları, düşmanla işbirliği, Yunanlıların işgalleri ve zulümleri, halkın Milli Mücadele konusundaki tavırları gibi konulardır¹⁶⁶.

Tedkik Heyeti Amirlikleri, AP Teşkilatı döneminde olduğu gibi Antalya ve Mentеше sahillerinden edinilen bilgileri Ankara'ya iletmeye devam etmiştir. Silah sevkiyatı ile ilgili çalışmaların da bu dönemde devam ettiği hatta daha da hızlandığı tespit edilmiştir. Tedkik Heyeti Amirlikleri döneminde tespit edilen silah sevkiyatı ile önemli belgeler de tespit edilmiştir. Aşağıda bu belgeler ve bilgiler yer almaktadır.

Antalya Mevki Kumandanı Aşir Bey imzasıyla 30.04.1921 tarihinde Eskişehir Garb Cephesi'ne gönderilen şifrede; Antalya Limanı'na İstanbul'dan gelen Rus, İtalyan Dalmaçya ve İzmir'den gelen İngiliz bandıralı vapurların uğradığı bildirilmektedir. 28.4.1921 tarihinde İzmir'e iki Yunan nakliye gemisinin geldiği birinde yük, diğerinde tahminen 1500 asker görüldüğü ifade edilmektedir. Ayrıca 27.04.1921' de İzmir'e iki Yunan nakliye gemisinin geldiği birinde top, diğerinde asker bulunduğu bildirilmektedir. Yine aynı belgede; İzmir Askeri Yunan Kumandanı Yorgi'nin 21.4.1921 tarihinde neşrettiği beyanname hakkında bilgi verilmektedir. Bu beyanname ester bargir arabası olanların 2 gün zarfında Tekâlif-i Harb-i Kumandanlığı'na getirmeleri, getirmeyen ve yakalananların Divan- Harbiye'ye tevzi edilecekleri ilan edilmiştir. Ve Yunan nakliye sefaininden 8 bin top konacak ve donanmaya iştirak edecektir, denmektedir. Yunanistan dâhilinde taht-ı silaha davet olunanların hakkında müşkûlat görüldüğü ve yerli Rumlardan birkaçının sevk olunduğu, Bursa cephesinden birçok firarilerin

164 Aydın, **a.g.e.**, s. 153, 170.

165 Oral, **a.g.b.**, s. 33.

166 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik...**, s. 6.

İstanbul'a iltica ettikleri, 10 gün zarfında Yunanlıların taarruz edeceklerinin haber alındığı bildirilmektedir. İstihbarat 805 numarayla BMM Riyasetine, Hariciye Vekaletine, İskan-ı Harbiye Umumi Riyasetine, Refet Paşa Hazretlerine, Cenub ve Garb Cepheleri Kumandanlığına gönderilmiştir¹⁶⁷.

17.11.1921 tarihinde Antalya İstihbarat Müdüriyeti'nden Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderilen şifrede; 20.1.1921 tarihinde TBMM İstihbarat Müdür-i Umumiyesi'ne hususi olarak gönderilen şifre bilgileri yer almaktadır. Rodos'ta bulunan muhabirden alınan malumata göre; Yunanlıların İzmir'e yeni kuvvet sevk edeceği" bildirilmektedir¹⁶⁸.

13.5.1921 tarihli Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne ve Dahiliye Vekaletine gönderilen istihbarat şifresinde: 12.5.1921 tarihli Muğla'dan gerçekleşecek sevkiyatın olmadığı, Muğla Mutasarrıflığına bildirilmesi istenmektedir. Cami Bey'den alınan bilgi ve konu ile ilgili açıklamalar yer almaktadır¹⁶⁹.

23.04.1921 tarihli Müdafaa-i Milliye Vekâletine gönderilen belgede ise; EHUR tarafından İtalya'dan getirilecek cephanenin, karaya ihraç edildikten sonra Cenub Cephesi tarafından derhal dâhile emin bir yere nakletmek üzere, gerekli tedbirleri alması istenmektedir¹⁷⁰.

19.04.1921 tarihinde İtalya'dan yapılacak silah sevkiyatının Cenub Cephesi tarafından nasıl gerçekleştirileceği, Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından 10 ayrı talimatın bulunduğu şifre ile Cenub Cephesi'ne çok gizli ibaresiyle bildirilmektedir. Sevkiyatın nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine dair detaylı emirler yer almaktadır. İtalya'ya cephane almak için giden heyet reisi Cami Bey'den kurye vasıtası ile 15 Nisan'da Antalya'ya ulaşan belgeden bahsedilmektedir. İtalya'dan 3 hafta sonra hareket edecek olan geminin cephane ve silah yüklü olarak Silifke'ye geleceği bildirilmektedir. Gemi İtalyan bandırasından başka bir bandıra altında seyahat edecektir ve doğrudan doğruya Silifke İskeleyi'ne ya da Yortu Kavaliye' gidecektir. Geminin içinde gemici kıyafetinde bir zabıtimizin bulunacağı ifade edilmiştir. Her mıntıkada istihbarat memurları bulunacaktır. Gündüz gemide bulunacak bir kırmızı bir yeşil 2 flama çekilerek sahile yanaşılacaktır. Gece meh-tap vasıtasıyla da bu işareti verecektir. Bu işarete sahildeki istihbarat memurları

167 ATASE K.725-G.105-B.1

168 ATASE K.725-G.52-B.1

169 ATASE K.660-G.124-B.1

170 ATASE K.660-G.119-B.1

tarafından aynı surette karşılık verilecektir. Limanlarda geminin yükü akabinde boşaltacak sandal ve mavna gibi vesait şimdiden hazırlanacaktır. Karaya ihraç olunacak muhafazası ve Yunan torpidolarının ateşinde mahfuz arazi gerisine hemen nakli için kâfi miktarda vesait-i muhtelifiye nakliyenin şimdiden ihsarı lazımdır, denmektedir. Cephanenin Yunan torpidolarından asker ihracı suretiyle alınmasına engel olmak için, bu civarda böyle bir taarruzu engellemek üzere jandarma veya musallah ahali kuvvetinin hazırlanması istenmektedir. Geminin buradan hareketi ve takriben Silifke'ye muvasalatı tarihi Antalya Mutasarrıflığı'na şifre ile bildirilecek ve başka bir ihtimale karşı, Silifke yerine Samsun'a gelmeleri sağlanacaktır. İzmir'den Antalya'ya kadar olan mesafe dâhilinde Yunan torpidolarının faaliyetinin izleneceği ve bu konuda İtalyanlarla müzakere yapılacağı ifadeleri yer almaktadır. Bilimum yükün ve çıkarılan aksam ile bunların nereye kadar nakil olduğunun her gün düzenli olarak Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne yazılan şifre ile bildirilmesi istenmektedir. Gerekli tüm önlemlerin alınmasını içeren 10 maddelik belgenin altında Müdafaa-i Milliye Vekili namına Müsteşar Muavini Miralay Osman imzası bulunmaktadır.¹⁷¹

Müdafaa-i Milliye Vekâlet'ine 26.10.1921 tarihinde gönderilen şifrede: Fethiye Grubu'ndan Yunan muhbirince el konan benzinler hakkında Yüzbaşı Rıfat'ın raporu, yer almaktadır.¹⁷²

Gerçekleşen ve gerçekleştirilemeyen silah ve cephane sevkiyatları ile ilgili çok sayıda belgeye rastlanmıştır. Belgelerin ortak yanı ise, söz konusu sevkiyatların istihbarat birimleri tarafından yapılmakta olduğudur.

Silah sevkiyatı ve İtalyan İşgal Bölgesi'nde başta Antalya olmak üzere gerçekleştirilen faaliyetler, İngiliz istihbarat raporlarına da yansımıştır.

"27 Haziran tarihli İngiliz İstihbarat raporuna göre, İtalya'da yaşayan kimi Ulusçu Türk öğelerinin İtalyan konsolosluk kuryelerinden yararlanmalarına; Roma'daki Sömürgeler Enstitüsü aracılığıyla gizli belgelerini Anadolu'ya göndermelerine; Antalya'daki İtalyan askeri bürosundan ve İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiserliği'nden faydalanmalarına izin veriliyordu". Mısır'daki İngiliz başkomutanının 23 Ekim (1920)'de İngiliz İstihbarat Şefi'ne ivedilikle bildirdiği raporda; ...İtalyan kaynaklarından sağlanan fiçılar dolusu petrolün, Antalya'dan Anadolu içlerine sevk edildiği, İtalyanların ayrıca, Mustafa Kemal

171 ATASE K.660-G. 119-B.2

172 ATASE K.667-G.170-B.1

hesabına Antalya'ya iki sahra topu çıkardıkları yer almaktadır. 30 Ekim tarihli raporda; İtalyan yardımının hala Antalya yoluyla sürdüğünü; oraya kamyon ve petrol çıkarıldığını; son günlerde İtalyan gemisinden 25.000 tüfek ve birçok dağ topları indirildiği bildirilmektedir¹⁷³.

İtalyan yönetimi ile Türk Ulusçuları arasında yakın ilişkilerden de bahsedilmektedir. Bu ilişkilerde ise ipleri çeken kişinin Konf Sforza olduğu belirtiliyordu. "Antalya'da Ulusçuların savaş kesimi yoktur; liman ise silah, mermi ve ürün taşımada ve münakalatı korumada Ulusçularca kullanılmaktadır. Gemiyle İtalya'dan gelen silah ve mermiler, Antalya yoluyla Ulusçulara gönderilmektedir. Societa İtaliana Servizi Marittimi ve Lloyd Trestino adlı firmalara ait gemilerle de malzeme taşınmaktadır" denilmektedir. Bu malzemelerin sevkiyatıyla uğraşan Türklerin isimlerine de değinilmektedir. İshak Paşa, Hüseyin Ragıp Bey, Kurmay Yüzbaşı Edip Bey'in adı verilmektedir. Yüzbaşı Edip ve Galip Kemal, Mustafa Kemal'in Roma'ya akredite edilmiş temsilcileridir¹⁷⁴. Yine aynı tarihlerde gönderilen raporlarda ilginç bir detay göze çarpmaktadır. "8 Eylül'de Kurmay Binbaşı Aşit? Efendi, öteki Ulusçularla birlikte Ankara'dan Antalya'ya gidiyor; orada, İtalyan komutanı ve yetkililerince karşılanıyordu. Yapılan bu görüşmelerden sonra Binbaşı Aşit Mustafa Kemal'e bir telyazısı gönderiyor, bunun üzerine Mustafa Kemal, 200 kişilik bir muhafız birliğiyle ivedilikle Antalya'ya geçiyor ve oradan Lloyd Trestino hattına ait 'Galicia' gemisiyle Rodos'a geçiyordu. Rodos'ta üç gün kalan Mustafa Kemal, Ahmet Dino ve onun seviyesinde kimi öteki Türkler ve İtalyan siyasi murahhaslarıyla görüşüyordu." İngiltere Dışişleri Bakanlığı, bu raporu ilgiyle izliyor ve 18 Aralık'ta Yüksek Komiser Rumbold'a, Mustafa Kemal'in Rodos'u ziyaret ettiğini gösterecek herhangi bir kanıt olup olmadığını soruyor; ancak Yüksek Komiser kanıt sağlayamıyordu¹⁷⁵. İngilizlerin istihbarat teşkilatının, İtalyan İşgal Bölgesi sahillerinde yürütülen çalışmalarla ilgili çok detaylı bilgilere sahip olduğu görülmektedir.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın 22 Haziran 1922 tarihli emrinden anlaşıldığına göre EHUR'un emriyle Tedkik Heyeti Amirlikleri kapatılmıştır. THA'nın istihbarat, propaganda ve diğer görevleri ordu kurmay başkanlıklarına bağlı olarak çalışan istihbarat şubelerine devredilmiştir. 1922 yılı ortalarından 1926

173 Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 119-120.

174 Gotthard, **a.g.e.**, s. 120-121

175 Gotthard, **a.g.e.**, s. 122-123.

yılıının sonunda kadar ordu müfettişlikleri istihbarat şubeleri bu görevleri yürütmüşlerdir. 5 Ocak 1927’de ise Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilatı kurulmuştur.¹⁷⁶

IV. İstanbul’da Kurulan Gizli Grupların İtalyan İşgal Bölgesindeki Faaliyetleri

İşgalle beraber, işgal güçlerinin ve onlarla işbirliği yapan yerli azınlıkların tutum ve davranışlarının çekilmezliği ve İstanbul Hükümeti’nin de etkinliğini yitirmesi üzerine, Türkler haklarını korumak için örgütlenmeye başlamışlardı. Üsküdar, Beylerbeyi, Beykoz, Kavaklar ve Boğaziçi’nde bazı mahalli örgütler kurulmuştur. İşte bu buhranlı dönemde, Mütareke sonrası kurulan ilk istihbarat teşkilatı “*Karakol Cemiyeti*”dir.¹⁷⁷ İstanbul’da kurulan gizli gruplar ve faaliyet gösterdikleri dönem aşağıda verilmektedir:

Karakol Cemiyeti (Kasım 1918-16 Mart 1920), Zabitan Grubu (27 Ekim 1920-Ocak/Şubat 1921), Yavuz grubu (Şubat 1921-Eylül 1921), Hamza Grubu (23 Eylül 1920-15 Aralık 1920), Mücahit Grubu (15 Aralık 1920-23 Şubat 1921), Muharip Grubu (23 Şubat 1921-31 Ağustos 1921), Felah Grubu (31 Ağustos 1921-4 Ekim 1923), MM Grubu (Nisan 1921-5 Ekim 1923), Ferhat Grubu (2 Mart 1921 faaliyeti yoktur), Kerimi Grubu (2 Mart 1921 faaliyeti yoktur), Namık Grubu (30 Ocak 1921-1921 ortaları), İmalat-ı Harbiye Grubu (19 Mart 1920-16 Mart 1920)¹⁷⁸.

İstanbul ve İstanbul dışında kurulan teşkilatların bir kısmı, vatanseverlerin şahsi gayretleri sonucu, bir kısmı da Ankara Hükümeti’nin emir ve müsaadesiyle kurularak faaliyette bulunmuşlar ve Anadolu’da başlayan Milli Mücadele’ye yardımcı olmaya çalışmışlardır. Ancak bu grupların faaliyet ve yardımları, İstanbul’dan kaçırılan silah ve cephane yardımı ile yine İstanbul’dan elde ettikleri istihbarat bilgileri ile sınırlı kalmıştır¹⁷⁹. Yukarıda bahsi geçen grupların faaliyetleri ile ilgili araştırmamız sonucunda, İtalyan Bölgesi içinde yer alan sahil kesimine yönelik olarak Müdafaa-i Milliye Teşkilatı (M.M. Grubu), Felah

176 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik...*, s. 60-61.

177 Necdet Aysal, “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı’da Haberalma”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C 9, S 40, Ankara, 2007, s. 532.

178 Yurtsever, *a.g.e.*, EK-1 (Belirtilen eserin sonunda ekte yer alan tablodaki bilgiler kullanılmıştır.)

179 Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...*, s. 6.

Grubu ve Muavenet-i Bahriye Grubu'nun istihbarat, silah sevkiyatı ve sevkiyat anlaşmaları yaptıkları tespit edilmiştir.

Müdafaa-i Milliye Teşkilatı (M.M.)¹⁸⁰, Osmanlı Hükümeti'nin, İşgal Kuvvetleri karşısında aczi ve İstanbul dâhilindeki ekaliyetlerin mütecaviz hareketleri karşısında kurulmuş bir teşekküldür¹⁸¹. Kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra 3 Mart 1921 tarihinde Anadolu tarafından resmiyeti kabul edilmiştir. 31 Temmuz 1921 tarihinden itibaren TBMM tarafından Anadolu Ordusu kadrosuna alınmıştır¹⁸². M.M Grubu, Teşkilat-ı Mahsusa'nın son Reisi olan ve aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Teşkilatı mensubu olan Hüsamettin (ERTÜRK) Bey'in, Anadolu'ya geçmesi ile yeniden teşkilatlanmıştır¹⁸³. Resmi bir hüviyet kazanmasından sonra Milli Mücadele'ye önemli hizmetleri geçmiştir. M.M grubu faaliyetlerini şu hususlar üzerinde yoğunlaştırmıştı: Propaganda, istihbarat, silah ve cephane sevkiyatı, Grup istihbarat ile ilgili olarak birçok yerde eleman istihdam etmiş ve bunlar vasıtası ile elde ettiği bilgileri Ankara'ya ulaştırmıştır¹⁸⁴. **Felah Grubu**, İstanbul'da M.M. kadar iyi örgütlenmiş, büyük bir Gruptur. Grup Ankara'nın emriyle Ekim başında göreve başlamıştır¹⁸⁵. Milli Mücadele yıllarında Anadolu'ya yardım amacıyla, Ankara'nın tasvibi ile kurulmuş olan ilk gizli gruptur¹⁸⁶. Felah önce haber alma ile göreve başlamış, bir süre sonra silah ve cephane gönderimine ağırlık vermiştir¹⁸⁷. **Muavenet-i Bahriye Grubu**, 1 Ocak 1921'de Ankara'da Bahriye Dairesi'nin (Denizcilik Dairesi) kurulmasından sonra, İstanbul'daki deniz depolarının boşaltılması söz konusu olmuş, bunun için İstanbul'daki deniz subayları görevlendirilmiştir. Grup, Haliç Komodoru Cibalili Yrb. Nazmi ve Güverte Bnb. Çerkeşli Haydar Beyler tarafından kurulmuştur. Grubun Anadolu sahil şeridinde yardımcıları bulunmaktadır¹⁸⁸. Felah Grubu ile

180 Müdafaa-i Milliye Teşkilatı için, resmi belgelerde de kullanılmış olan M.M. kısaltması kullanılacaktır.

181 Aydın, **a.g.e.**, s. 78.

182 Aydın, **a.g.e.**, s. 80.

183 Aydın, **a.g.e.**, s. 86.

184 Aydın, **a.g.e.**, s. 92-93.

185 Çukurova, **a.g.e.**, s. 41.

186 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri....**, s. 5.

187 Çukurova, **a.g.e.**, s. 43

188 Çukurova, **a.g.e.**, s. 45-46.

23 Mayıs 1921'de birleşmiş olan bu grubun faaliyetleri 26 Ekim 1923'e kadar sürmüştür¹⁸⁹.

M.M. Grubu, İtalyan Lloyd Triestino vapur kumpanyasıyla taşımacılığın yöntemine ilişkin bir anlaşma imzalamıştır. M.M.'den Naci Bey ve Triestino'dan İtalyan İstanbul Askeri Temsilcisi Benin Barem tarafından imzalanan anlaşmayla sözleşmenin tarafları arasında, cephanenin İstanbul'dan depolardan alınıp vapurlara nakli için M.M. tarafından sandık başına şirkete 75 kuruş ödenmesi, İstanbul'dan Antalya'ya kadar her ton için nakliye, sigorta ücreti dâhil toplam 23.10 lira ödenmesi, 10.000 sandığa karşılık şirkete depozito ücreti olarak ödenecek 50.000 liranın Antalya'daki İtalyan Bankası'na yatırılması kararlaştırılmıştır. M. M. Grubu ve Felah Grubu Anadolu'ya silah gönderilmesinde, Fransız Le Française ve Pake taşımacılık şirketleri ile Lloyd Triestino isimli İtalyan kumpanyasıyla çalışmışlardır. M.M. Grubu'nun taşıma işlerinde genellikle Française'in vapurları kullanılmıştır. Felah Grubu'nun taşıma işlerinde ise, adı geçen şirketlerle sözleşmeler, Köprübaşı'daki Türkiyat Ambarı sahibi Hüsnü Bey tarafından yapılmıştır. Hüsnü Bey sözleşme dışı sigorta amacıyla Le Française vapurlarına herhangi bir savaş kazası olduğu takdirde 300 lira vermeyi yüklenmiştir¹⁹⁰. Görüldüğü üzere, İtalyan İşgal Bölgesi'nde İstanbul'da kurulan gizli grupların faaliyetleri, silah sevkiyatı ile ilgili olarak gerçekleştirilmiştir. Yukarıda bahsi geçen grupların faaliyetleri ağırlıklı olarak, Milli Mücadele döneminde İstanbul merkezli istihbarat çalışmaları ve Karadeniz sahillerine yapılan asker ve silah sevkiyatı konusunda yürüttükleri tespit edilmiştir.

V. İtalyan İşgal Bölgesi Sahillerinde Telgrafhanelerimiz

Milli Mücadele Döneminde istihbarat bilgilerinin iletilmesi konusunda, haberleşme çalışmaları telgrafhaneler ve telgrafçılarımız tarafından yürütülmüştür. İtalya İşgal Bölgesi'nde Muğla ve Antalya telgrafhaneleri önemli bir vazife üstlenmişlerdir.

Muğla Telgrafhanesi Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey'in emrini dinleyerek, Posta Nazırı Refik Halt Karay'a ilk karşı gelen merkezler arasındadır. Müdür Vehbi Ertuğ telgraf memurları Kemal Gazezoğlu, Fuat Akman, Sarı Mehmet (Altın), Mazlum Efendi, telgrafhane başçavuşu Haydar San'dan oluşan kadro-

189 Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri...**, s. 6.

190 Çukurova, **a.g.e.**, s. 69-70.

suyla Milli Mücadeleye hizmet vermiştir¹⁹¹. Ayrıca Söke ve Kuşadası Telgrafhanelerinde çalışacak casus memurlar elde edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda özellikle Denizli yoluyla gönderilen telgrafların sayısı günde 1000-1500 sayılarına varacak şekilde yoğunlaşmıştır¹⁹². Antalya'da bulunan telgrafhane de işgal altında olmasına rağmen, haber alma ve dağıtma işlerinde önemli vazifeler yerine getirmiştir¹⁹³.

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında İtilaf Devletleri donanmaları ile sahil kentlerimizi işgal etmişler, denizlerimiz ve limanlarımızda denetim ve kontrolü ele geçirmişlerdir. Osmanlı ordusu, donanması ve istihbarat teşkilatı dağıtılmıştır. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da işgale ve işgalcilerin propagandalarına karşı kurulan gizli gruplar, istihbarat faaliyetlerine başlamışlardır. İstanbul'da kurulan bu gruplar Anadolu'ya subay ve silah sevkiyatı yapmışlardır, ancak daha çok Karadeniz limanlarına yönelik faaliyet göstermişlerdir.

TBMM kuruluşundan hemen sonra sahil bölgelerimize yönelik tedbirleri almaya başlamıştır. Deniz cephesinin kontrolü için Umur-u Bahriye Müdürlüğü 10 Temmuz 1920'de kurulmuş ve Akdeniz sahillerimizde sadece İtalyan İşgal Bölgesi'nde teşkilatlanmıştır. Antalya Liman Reislığı ve Fethiye'de oluşturulan gizli grubun çalışmaları ile Akdeniz ve Ege denizlerinde karakol faaliyetlerinin yürütülmesi, işgal güçlerine ait gemilerin izlenmesi, Anadolu'ya yaptıkları asker ve silah sevkiyat bilgileri yakından izlenebilmiştir. Casus ve azınlıkların faaliyetleri takip edilerek, ayrıca casuslar temin edilerek bilgiler Ankara'ya aktarılmıştır. Anadolu'ya yurtdışından ve İstanbul'dan yapılan silah sevkiyatlarında da önemli vazifeler yürütmüşlerdir. Edindikleri istihbarat bilgileri ve silah sevkiyatı ile Batı Cephesi'ne destek vermişlerdir.

Askeri Polis Teşkilatı ise 18 Temmuz 1920'de kurulmuş, limanlarımızda ve sahil kesiminde Anadolu'ya giriş ve çıkışları denetim altına almışlardır. Anadolu'ya subay ve silah sevkiyatında önemli bir vazife üstlenmişlerdir. İtalyan İşgal Bölgesi'nde stratejik olarak Antalya önemli bir merkez olmuştur. On iki

191 Ünal Türkeş, **Kurtuluş Savaşında Muğla**, İstanbul, 1973, s. 387.

192 Türkeş, **a.g.e.**, s. 388.

193 **İstiklal Harbi'mizde PTT...**, s. 214.

Adalara, Rodos'a ve Yunan İşgal Bölgesi'ne yakın olmaları nedeniyle Kuşadası, Marmaris, Fethiye, Söke de istihbarat konusunda, ciddi anlamda katkıda bulunan şubeler olarak görev yapmışlardır. Askeri Polis Teşkilatı Anadolu'ya gelen casuslar, Milli Mücadele'ye muhalif olanlar, azınlıkların hareketleri, işgal güçlerinin propagandasına karşı propaganda çalışmaları da yürütmüşlerdir. Garb Cephesi Askeri Polis Teşkilatı adı ile kurulan ve merkezi Eskişehir olan, daha sonra yapılan düzenlemelerle İtalyan İşgal Bölgesi sahillerinde şubelerini arttırmış, Batı Cephesi'nin ihtiyacı olan desteği istihbarat çalışmaları ile vermiştir. İtalyanlar TBMM'ne bağlı tüm bu kuruluşların kendi bölgesindeki faaliyetlerine müdahale etmemiş, hatta destek vermiştir.

Askeri Sansür Müfettişlikleri, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü ve bahsi geçen diğer tüm kuruluşlar sayesinde sahillerimizden Anadolu'ya giriş-çıkış yapan sivil ve askerler, yazışmalar ve her türlü yayın sıkı denetim ve kontrol altına alınmıştır. İtalyan İşgal Bölgesi'nde özellikle Antalya Limanı Anadolu'ya önemli giriş-çıkış kapısı olarak, istihbarat faaliyetlerinin yürütülmesinde adeta bir merkez olarak önemli rol üstlenmiştir. Ayrıca Antalya'da Anadolu Ajansı ile birlikte AP ve THA, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü ile propaganda çalışmaları da yapılmıştır.

Anadolu'nun denizlerden ve sahil bölgelerimizden başlayarak kaybedilen kontrolü, TBMM'nin kuruluşundan sonra teşkil edilen, yukarıda belirtilen kurum ve kuruluşların faaliyetleri sayesinde, yine denizlerden ve sahil bölgelerimizden başlayarak geri alınmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde İtalyan İşgal Bölgesi'nde yürütülen sahil istihbaratı faaliyetleri ile Batı Cephesi'ne istihbarat anlamında ihtiyacı olan destek verilmiştir.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu,

- ATASE İSH., K.647-G.23-B.1
ATASE İSH., K.647-G.23-B.2-4
ATASE İSH., K.723, D.31-B.11
ATASE İSH., K. 725-G.74-B.1-8
ATASE İSH., K.723-G.31-B.1-23
ATASE İSH., K.723, G.31, B.2-35
ATASE İSH., K.723-G.31-B.2-9
ATASE İSH., K.723-G.31-B.10
ATASE İSH., K.728-G.7-B.2-54
ATASE İSH., K.722- G.4-B.4
ATASE İSH., K.722-G.4-B.3
ATASE İSH., K.687-G.140-B.23
ATASE İSH., K.693- G.157-B.2-46
ATASE İSH., K.725-G.96-B.1
ATASE İSH., K.731-G.45-B.1
ATASE İSH., K.722-G.11-B.1
ATASE İSH., K.725-G.135-B.1-6
ATASE İSH., K.659-G.123-B.1
ATASE İSH., K.659-G.123-B.2
ATASE İSH., K.664-G.89-B.1
ATASE İSH., K.667-G.22- B.1
ATASE İSH., K.667-G.22-B.1a
ATASE İSH., K.667-G.22-B.2
ATASE İSH., K.667-G.22-B.3
ATASE İSH., K.723-G.91-B.1

- ATASE İSH., K.723-G.93-B.1
 ATASE İSH., K.742-G.60-B.1
 ATASE İSH., K.742-G.57-B.1
 ATASE İSH., K.691-G.82-B.1
 ATASE İSH., K.700-G.38-B.1
 ATASE İSH., K.700-G.68-B.1
 ATASE İSH., K.725-G.52-B.2
 ATASE İSH., K.725-G.52-B.2
 ATASE İSH., K.744-G.12-B.1
 ATASE İSH., K.770-G.59-B.7
 ATASE İSH., K.725-G.105-B.1
 ATASE İSH., K.660-G.124-B.1
 ATASE İSH., K.725-G.52-B.1
 ATASE İSH., K.660-G.119-B.1
 ATASE İSH., K.660-G. 119-B.2
 ATASE İSH., K.667-G.170-B.1
 ATASE İSH., K.670-G.32-B.2
 ATASE İSH., K.670-G.32-B.3

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşiv Belgeleri

- TİTE, K.54-G.65-B.1
 TİTE, K.54- G.63-B.2
 TİTE, K.318-G.68-B.1
 TİTE, K.318-G.69-B.1
 TİTE, K.318-G.70-B.1
 TİTE, K.318-G.72-B.1
 TİTE, K.318-G.71-B.1
 TİTE, K.318-G.73-B.1
 TİTE, K.318-G.74-B.1
 TİTE, K.318-G.75-B.1

TİTE, K.318-G.76-B.1

TİTE, K.318-G. 77-B.1

TİTE, K.318-G.78-B.1

b. Kitap, Makale, Bildiri ve Tezler

Adıson, Mazlum, **Antalya'nın Kara Günleri**, Yay. Hazl.; Evren Dayar, Antalya Büyükşehir Belediyesi, Antalya, 2013.

Aydın, Mesut, "Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", **Atatürk Yolu**, C II, S 5, Ankara, 1990, s.26.

Aydın, Mesut, **Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

Aysal, Necdet, "Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haberalma", **Atatürk Yolu**, C 9, S 40. Ankara, 2007, s. 532.

Bargut, Şemsettin, **Birinci Dünya Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk Deniz Harekatı (Seferberlikten Lozan'a)**, Dz. K.K. Merkez Daire Başkanlığı, Ankara, 2000.

Başboğa, Sevcan, **Anadolu Ajansı (1920-1922)**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Bayar, Methi, **İstiklal Savaşı'nda Türk Denizcileri**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1945.

Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Gülcan, Oğuz, **Batı Anadolu'da Kuvayı Milliye'nin Oluşumu(1919-1920)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara, 2007.

Çukurova, Bülent, **Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yer Altı Çalışmaları**, Ardıç Yayınları, Ankara, 1994.

Ekinci, Necdet, "Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri", **Atatürk Yolu**, C IV, S 14, Ankara, 1994, s.175 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10283.pdf> (20.11.2012)

Erten, S. Fikri, **Milli Mücadelede Antalya**, Antalya Ticaret Odası, Antalya, 2002.

Ertürk, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, yazan; Samih Nafiz Tansu, 3. Baskı, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969.

Gotthard, Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.

Güney, Remzi, **Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet Dönemine İstihbarat Teşkilatlarının Tarihi Süreçleri Ve Polis İstihbarat Tarihi**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2008.

Güzel, Abdurrahman , “Milli Mücadele Yıllarında Antalya”, **X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.2685.

Halcı, Şaduman, **Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt:1892-1943**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Hepkon, Zeliha, **Kemalist ideolojinin Oluşumunda Kitle İletişim Araçlarının Rolü: Matbuat ve İstihbarat Müdiriyyet-i Umumiyesi 1920-1931**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

Hergüner, Mustafa, **Kurtuluş Savaşı'nda Denizciliğimiz**, Türk Denizciler Derneği, İstanbul, [t.y.].

Işın, Mithat, **İstiklâl Harbi Deniz Cephesi**, Genelkurmay Bşk, Ankara, 1946.

Erdal İlter, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, M.İ.T., Ankara 2002. ; http://www.mit.gov.tr/birinci_bolum_B.html (06.12.2012).

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c004/b074/tbmm010040740397.pdf> (17.12.2012)

İstiklal Harbi'mizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009. <http://www.ptt.gov.tr/source.cms.docs/ptt.org.tr.ce/docs/kitap-istiklalharbimiz-deptt.pdf> (05.12.2012)

Korok, Remzi Daniş, **18 Ay İşgal Altında Antalya**, Yay. Hazl.; Evren Dayar, Antalya Büyükşehir Belediyesi, Antalya.(Yayımlanmamış eser.)

Köstüklü, Nuri, **Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Nutku, Emrullah, **Denizden Sesler Geliyordu**, İstanbul, 1973.

Nutku, Emrullah, “Fethiye Deniz Grubu”, **Yakın Tarihimiz**, C 4, S 48, İstanbul, 1963, s. 284-285.

Nutku, Emrullah, “Anadolu’ya Sevkiyat”, **Yakın Tarihimiz**, C 2, S 26, İstanbul, 1962, s. 412.

Oral, Mustafa, “Kurtuluş Savaşı’nda Antalya’da İstihbarat ve Propaganda”, **20.Yüzyılda Antalya Sempozyumu**, Antalya, 22-24 Kasım 2007, **Bildiriler**, C I, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2008, s. 31-50.

Özkaya, Yücel, v.d., **Milli Mücadele Tarihi**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Öztoprak, İzzettin, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006.

Pehlivanlı, Hamit, “Eski Türkler ve Selçuklularda İstihbaratçılık”, **Türkler**, C 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1995, s. 279.

Pehlivanlı, Hamit, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992.

Pehlivanlı, Hamit, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1993.

Selçuk, İlhan, **Yüzbaşı Selahattin’in Romanı-II**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

Sayar, Serdar Hüseyin, “**Kurtuluş Savaşında Denizcilik Faaliyetleri**”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Sonyel, Salahi, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

Tekeli, Safa, **Atatürk ve Anadolu Ajansı**, 2.baskı, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara, 2005.

Türk İstiklal Harbi, C VII, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1975.

Türk İstiklal Harbi, C V, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1962.

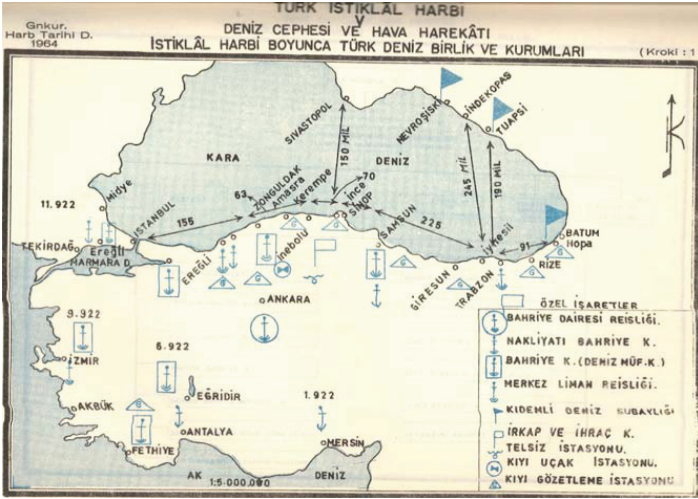
Türk İstiklal Harbi, C II/6-2, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1967.

Türkeş, Ünal, **Kurtuluş Savaşında Muğla**, İstanbul, 1973.

Yurtsever, Serdar, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

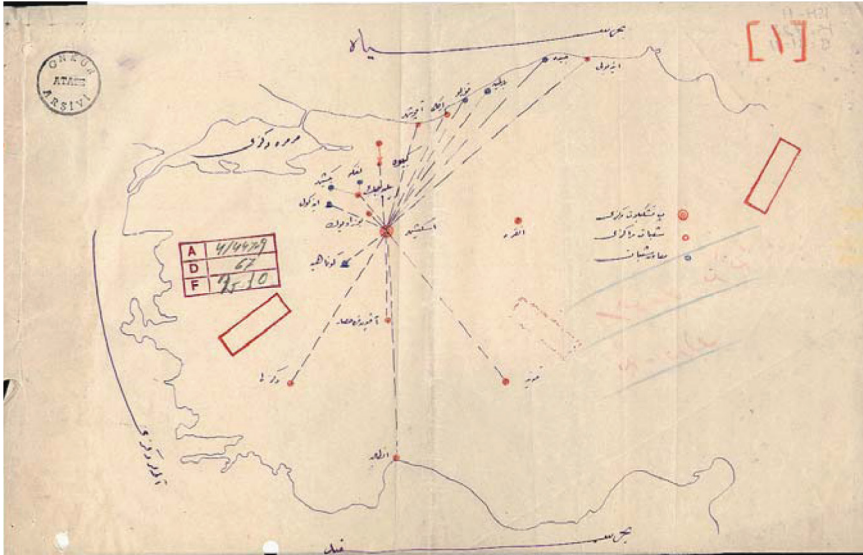
EKLER

EK-1 (Milli Mücadele Dönemi Türk Deniz Birlikleri ve Kurumları)

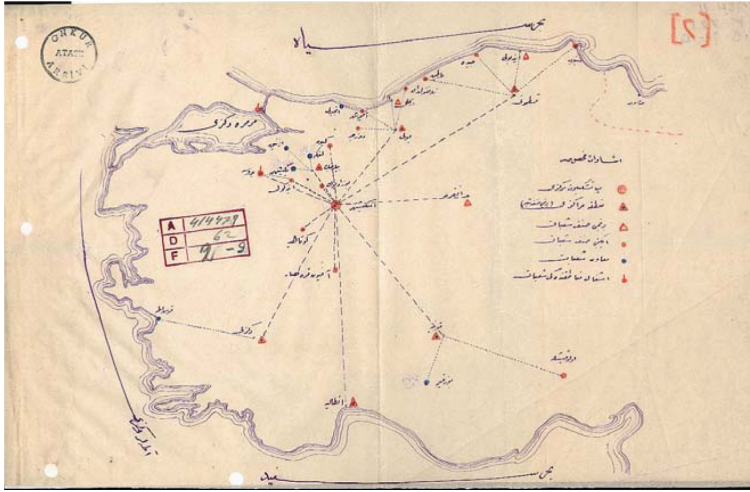
Türk İstiklal Harbi..., C V, s. 21.

EK-2 (Askeri Polis Teşkilatı 28 Temmuz 1920 tarihli düzenleme- Merkez Şubeler)

ATASE K.723-G.31-B.11

EK-3 (Askeri Polis Teşkilatı 28 Temmuz 1920 tarihli düzenleme- Muavin Şubeler)

EK-4 (Askeri Polis Teşkilatı-15 Kasım 1920 tarihli düzenleme)

EK-5

EK-6 (Garp Cephesi Tedkik Heyeti Amirlikleri-1922)

EK-7

Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik...** (EK-5, EK-6, EK-7 haritaları, belirtilen eserin Ekler bölümünden alınmıştır.)

BÜYÜK TAARRUZ ve SONRASI GELİŞMELERİN TBMM'YE YANSIMALARI

S. Esin DERİNSU DAYI*

Bu çalışmada, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922 günü başlattığı ve 9 Eylül'de İzmir'in 10 Eylül 1922'de Bursa'nın kurtuluşuna dek uzanan askeri harekât ve zaferinin etkilerinin, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık görevinin, özellikle Ordumuzun Çanakkale'ye doğru ilerlemesi üzerine İngiltere ile yaşanan Çanakkale krizi gibi konuların TBMM'ne yansımaları, yapılan görüşmeler, tartışmalar, T.B.M.M. Zabıt Cerideleri esas alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz, T.B.M.M. , Zabıt Cerideleri

---

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü, 25240/Erzurum.

**THE REFLECTIONS OF DEVELOPMENTS
ON THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY
DURING AND AFTER THE GREAT OFFENSIVE**

In this study, the effects of Mustafa Kemal Pasha's military operation and victory which he set off in 26th August 1922 and ranging to Smyrna Offensive in 9th October and Bursa Offensive in 10th October 1922; Mustafa Kemal Pasha's High-Command Mission; reflections of the issues such as Dardanelles crisis that was encountered with England particularly after our army marched towards Dardanelles to TGNA; conversations and discussions conducted; and TGNA Zabıt Cerideleri will be taken as a basis and then analyzed.

Key Words: Mustafa Kemal Pasha, The Great Offensive, TGNA, Zabıt Cerideleri

Büyük bir hazırlık dönemi geçirilen ve büyük bir gizlilikle yürütülüp 26 Ağustos sabahı erken saatte Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın taarruz emri ile başlayan Büyük Taarruz ile ilgili ilk haberler 27 Ağustos 1922 tarihli olup, Meclis'te 28 Ağustos 1922 günü görüşülmeye başlanmıştır.

28 Ağustos 1922 Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın, TBMM'ne gönderdiği 27 Ağustos tarihli telgrafında; iki gündür kesintisiz devam eden harb neticesinde, Afyon Karahisar'da düşman mevzilerinin düştüğü ve Afyonkarahisar'ın kurtarıldığı; esirler, ağır ve hafif top, mühimmat, her türlü malzemenin çok ganimet elde edildiği; her türlü donanıma sahip düşmanın birkaç hattan oluşan mevzilerinin bazen bir saatte düşürülmesinde subay ve askerlerimizin bütün dünyanın bildiği eşsiz özelliklerini tekrar gösterdiğini; kumandanlarımızın sevk ve idarede düşman kumanda heyetine büyük bir üstünlük sağladıklarının belirterek; TBMM Ordularının özel kıymet ve kabiliyetinden dolayı Meclis'i tebrik etmiştir¹.

Meclis'te Hamdullah Suphi Beğ, Meclis namına Başkomutan Paşa'ya ve orduya teşekkür yazılmasını teklif etmiş; Mazhar Müfit Beğ de, “bir seneden fazla düşmanın pay-ı küfrü altında inleyen Afyonkarahisar'ı kurtaran ordumuza zaferler ihsan eden Cenâb-ı Hakka şükrederek”; düşman saflarını yarararak göğsünü düşman süngüsüne dayayan ordumuzun kumanda heyetine, amir ve subaylarına “dini bütün olan efradına hürmet ve selamlarını; devam eden taarruzda başarı dilekleri ve tebriklerini iletilmesini teklif etmiş; bu duygularını ifade eden bir takriri 28 Ağustos'da Meclis'e sunmuş ve kabul edilmiştir.²

İcrâ Vekilleri Reisi Rauf Beğ'in, savaşın başladığına dair 26 Ağustos tarihli tezkeresi okunmuştur. Tezkerede; bugün sabah Garp cephesinde savaşın başladığı; kahraman ordularımızın vatanın namusunu ve istiklalinin kurtarmak için tüm cephede “cani ve müstevli düşmanla” çarpıştığı ve durumun bu sabah BMM'ye arzedildiği; Milli Mücadelenin başından beri zafer için maddi ve manevi bütün kuvvetiyle başarılı olması için dua edilmesi; bütün memurların ve fedakâr halkımızın ordularımıza maddi ve manevi yardımlarının devam etmesi istenilmektedir.³

1 TBMM Zabıt Ceridesi, 22, s. 368, TBMM Matbaası, 1977.

2 Z.C., 22, s. 369.

3 Z.C., I/22, s. 457

31 Ağustos günü Meclis İkinci Başkanı Dr. Adnan Beğ'in teklifi ile düşmandan kurtarılan Karahisar-i Sahip Mebusları olan Ali, Mehmed Şükrü Beylerle, Mustafa Hulusi, Nebil ve İsmail Şükrü Efendilerin istekleri üzerine Meclis tarafından izinli sayılmışlardır.⁴

2 Eylül günü Meclis'te, zafer dolayısıyla Isparta Mebusu Hüsnü Efendi'den, Bolu Müdafaa-i Hukuk Riyaseti'nden, Sivrihisar'da Eskişehir Mutasarrıflığı'ndan, Konya'da Mirliya Ali İhsan Paşa'dan Göynük Kaymakamlığı'ndan, Muş Müftülüğü, Aydın Mebusu Esad Efendi'den Boyabad Belediye Başkanlığı'ndan, Tokad Müftülüğü'nden gelen tebrik telgrafları okunmuş ve cevap yazılmıştır.⁵

Gaziantep Mebusu Ali Cenani Beğ'in düşmandan kurtarılan yerler ahalisine yardım edilmesine dair Kanuna bir zeyil ilavesi hakkındaki kanun teklifi(2-555)'nin Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir.⁶

Aynı gün, Eskişehir ve Uşak'ın düşmandan kurtarıldığına dair Meclis Başkan Yardımcısı Adnan Bey ile İcrâ Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey'in beyanatları okunmuş; Müfit Efendi tarafından dua edilmiştir.⁷

Rauf Bey, “şimdi Başkumandan Paşa(1/2 Eylül 1338 gecesi) Uşak'ın da kurtarıldığını tebşir ediyor efendim” dediğinde tüm milletvekilleri şiddetle alkışlamışlardır.⁸

Edirne Mebusu Şeref, Cebeli Bereket Mebusu Faik, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, Kars Mebusu Cavid Beylerin 21 Ağustos tarihli takrirlerinde; Yunanistan'da esir olan Edirne Mebusu, Cafer Tayyar Bey ve 120 Türk esirinin, Girit'teki İzzettin Kalesi'ne nakledildikleri; Türkiye'deki Yunan esirlerin iyi muamele görmesine rağmen, Yunanistan'daki Türk esirlerinin maruz kaldığı vahşi muameleye tahammül edilemeyeceği; Yunanistan'daki Türk esir kamplarını ziyaret eden Dr. Satisman'ın raporunda da Cafer Tayyar Bey'e uluslar arası insanlık hukukuna aykırı davranıldığı, İzzettin Kalesi'ne nakledilenler ile esirlerin hayatlarına kastedildiği belirtilerek ne yapılacağı hakkında Hariciye Vekaleti'nden sorulmaktadır.

4 Z.C., I/22, s. 457

5 Z.C.,I/22, s. 462

6 Z.C., I/22, s.463

7 Z.C., I/22, s. 467

8 Z.C., I/22, s. 467

Bu takrime Rauf Bey'in 29 Ağustos tarihinde verdiği cevapta; Cafer Tayyar Bey ve arkadaşlarının Girit'e nakilleri ve yapılan muamelelerin araştırılacağı, doğru ise aynen karşılık verileceği bilgisi verilmiştir.⁹

11 Eylül 1922 günü Meclis'te Edirne Mebusu Şeref Bey'in, Konya'ya gittiğinde, ilk yaralı askerlerimizi karşıladığı, alınlarından öptüğünü; yaralı haliyle düşmanla çarpışan bir Mehmetçiğin "hınzır bir Yunan'ın kirli süngüsüyle parçaladığı Kur'an-ı Kerim'i Konya'ya getirdiğini; kendisinin bu Kur'an-ı Kerim'i Meclisin Milli Kütüphanesi'ne bağışlamak istediğini ifade ettiğinde bu teklifi kabul edilmiştir.

Şeref Bey, Konya'ya Yunan askerleri geldiğinde yanında bulunan ve Dumlupınar'ın Sivrikalesine alayı ile hücum eden Binbaşı Rasim Bey'in, Balkan Savaşları sırasında esir olup da Yunanistan'a götürüldüklerinde Pire'de Atina'da çürük yumurta ve limon kabukları ile karşılayıp, suratlarına tükürdüüğünü; oysa şimdi Konya halkının yalnız şöyle bakıp; hiçbirisinin ne nefret ne de hakaret sözleri söylemediğini "Çünkü Türk, o kadar büyük idi ki, böyle sefil bir kavme artık mağlub olduktan sonra, ona karşı bir harf atmayı hatırına bile getirmezdi" dediğini nakletmiştir.¹⁰

Kurtarılan bölgelerin memurları için üç milyon lira verilmesi hakkında Kanun Layihası Muvazene-i Maliye Encümen'ine havale edilmesine karar verilmiştir.¹¹

Yine aynı gün, Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey ve birçok (70) arkadaşının 10 Eylül'de kurtarılan bölgeler için alınacak tedbirler hakkındaki 5 maddelik Takrirleri görüşmüştür. Görüşmelerde; kurtarılan bölgelerde idareyi tesis etmek, ilgili vekâletlere ait memurları göndermek, halka yardımcı olmak, yaralarını sarmak, görevlerini kısaca Takrir'de belirtilen görevlerin zaten Hükümetin işi olduğu için ayrıca Heyetler oluşturulmasına gerek olmadığını savunanlar olduğu, Ordumuzun girdiği yerlerde henüz mülki idarenin başlamadığı; bu gidişle başlayamayacağını; çünkü bütçelerinin tasdik edilmediğini "Ordunun gösterdiği sürat kadar Meclisi Ali'nin ve Hükümetin de sürat göstermesi lazımdır. Hâlbuki sürat gösteremiyoruz"¹² diyorlardı. (Hüseyini Avni-Erzurum ve Vehbi Bey-Konya)¹³ Mustafa Necati Bey (Saruhan) gibi).

9 Z.C., I/23, s. 466-67

10 Z.C., I/22, s. 608-9

11 Z.C., I/22, s. 609

12 Z.C., I/22, s. 611

13 Z.C., I/22, s. 611

Ortada bütün memleketi kurtarmaya çalışan bir Hükümet varken, Hükümetin işine karışılmamasını dile getiren (Müfit Bey (Kırşehir) milletvekilleri olmuştu.¹⁴

Yahya Galip Bey (Kırşehir), yetmiş kişinin verdiği bu takrime tamamen karşı çıkılmaması gerektiğini; kurtarılan yerlere heyetlerinin gönderilmesinin Hükümetin işine karışmak gibi değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵

Dâhiliye Vekili Ata Bey, takririn Heyet-i Vekile'ye havale edilmesin de ısrar ederek Hükümetin gereken tedbirleri alacağını söylemiştir.¹⁶

11 Eylül 1922 günü Meclisin gizli oturumunda, Erzurum Mebusu Durak Bey ve arkadaşlarının, 3 Eylül tarihli verdikleri Kanun Layihası'nda; Milli Mücadelenin gerektirdiği masrafların bir kısmının karşılanması için, 28 Şubat 1922 tarihli Avans Kanunu'nun 3.Maddesi'ne gereğince, bütün memur ve askerlerin maaşlarının % 20'sinin kesilmesi konusu ile ilgili olarak ordularımızın kazandığı parlak zaferlerden sonra, mülki memurlar hariç tutulmak üzere tüm asker ve subayların maaşlarından artık %20'lerin kesilmemesini istemişlerdir.¹⁷

Muvazene-i Maliye Encümen Mazbatasında ise; Maliye Vekili'nin huzurunda yapılan görüşmelerde; iş bu 3 madde de hem asker zammı hem de % 20'lerin iadesinin reddi, subaylara bir asker zammı teklifinin reddi ile subay ve diğer memurlardan kesilen % 20'lerin iadesi, bir asker zammının tayininin kabulü ile subay ve memurların % 20'lerin iadesi teklifinin reddi gibi üç kanunun görüşülmesi istenilmiştir. Yapılan görüşmelerde; ordu mensuplarının ve ailelerinin ne kadar maddi sıkıntı ve yokluk çektikleri dile getirilmiş, ancak hükümetin, içinde bulunduğu mali sıkıntılar da belirtilerek; sonuç olarak, 15 Eylül 1922 tarihinden geçerli olmak üzere sadece 28 Şubat 1922 tarih ve 198 numaralı Avans Kanunu'nun 3.Maddesi'nin iptaline yani %20'lerinin alınmasına son verilmişti.¹⁸ Diğer teklifler yani zam ve %20'lerin iadesi reddedilmiştir. Çünkü kısaca, Muvaze-i Maliye Encümeni Mazbatası Muharriri Mazhar Müfit Bey (Hakkari)'in de dediği gibi, bu zaferden dolayı ordunun maaşları temin

14 Z.C., I/22, s. 612

15 Z.C., I/22, s. 613

16 Z.C., I/22

17 **Gizli Celse Zabıtları, III (6Mart 1922-27 Şubat 1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.756-759

18 G.C.Z., III, s. 765

edilmiş değildi.¹⁹ Her ne kadar İhsan Bey(Cebelibereket)'in “Top ve cephaneler Hacı Anesti'den bedava alındı”²⁰ dese de. Kısaca Hükümetimizin ve ordumuzun içinde bulunduğu maddi sıkıntı hemen çare bulunup çözülecek gibi değildi.

13 Eylül günü, bir Yunanlı tarafından parçalanmak istenen ve bir Mehmetçik tarafından kurtarılan Konya'ya getirilen Kuran-ı Kerim'in Meclis Kütüphanesi'nde korunmasına; Memâlik-i Müstahsala memurları için 3 milyon lira verilmesine; Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey ve arkadaşlarının Memalik-i Müstahsala için tedbirler alınması hakkındaki takrirlerini İcrâ Vekilleri Heyet-i Riyaseti'ne gönderilmesine; Bursa'nın, Ordumuz tarafından kurtarıldığı'nın Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa tarafından müjdelendiği; İzmir ve Bursa'nın kurtuluşu dolayısıyla Millet'in şükran ve imtinanın Başkomutanlığa bildirilmesine dair Takrir'in ittifakla kabulüne karar verilmiştir.²¹

İsmail Suphi Bey, Başkumandan M.Kemal Paşa'ya, Meclis'in selam ve hürmetlerinin bildirildiği ikinci telgrafta 'Ordu' tabirinin kullanıldığı; hâlbuki doğru ifadenin ve Başkumandanın da kullanıldığı tabirin “Büyük Millet Meclisi Ordusu olduğundan bu ifadenin veya “Ordumuz” ifadesini kullanmasına özellikle dikkat edilmesini istemiş ve kabul edilmiştir.²²

Bu hassasiyet ve ikazdan millet iradesinin en yüksek temsil edildiği Meclis'in “Ordumuz” “Milletin Ordusu”, ifadelerinin kullanılmasının istenmesindeki ısrardan, Millet'in ve Meclis'in ordusunu nasıl benimseyip, sahiplendiği ve koruduğu çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Yine aynı gün zafer dolayısıyla TBMM'ye gönderilen telgrafların bir kısmı aynen okunur; büyük bir kısmının da ancak gönderen kişi ve kurum ve teşkilatların isimleri belirtilmesiyle yetinilir.

Ahmet El Şerif El Sunusi, 3 Eylül tarihli telgrafında; “İslamiyetin müncisi olan ordumuzun...” diyerek sahiplendiği ordumuzu ve “Heyet-i Celilelerini” “tebrik etmiş”; Paris Müvessili Ferid Bey 6 Eylül tarihli telgrafında; Kahraman Ordumuzu ve Başkumandanı ve Meclisimizi tebrik ederek minnet ve şükranlarını sunmuş; Afgan Sefiri, Ahmed Han Hazretleri “TBMM Alisine, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Bilumum Zâbitan ve Asakiri İslâmiye'ye, Selâmlar, müjdeler, beşaretler, tebrikler! Sevgili Kardeşler!” başlıklı

19 G.C.Z., III, s. 764

20 G.C.Z., III, s. 762

21 Z.C., I/23, s. 3

22 Z.C., I/23, s. 3

tebrik telgrafında; "...Ey süngülerinden nur saçılan şehametlü orduyu İslâm! Vücuda getirdiğin hâdisenin azametini akıllar idrakten acizdir" tarihi yine alt üst ettin Matemli sahifelerini kapadın, esaret zincirlerini parçaladın" Zulüm şebekelerini hurdaheş eyledin" Yalnız Anadolu'ya değil, Asya'nın Afrika'nın en uzak köşelerine en ıssız yerlerindeki kulübelerine kadar üç yüz elli milyonluk koca bir İslam âlemine nuranur neşveler, şetaretler saçtın. Bugün bütün İslâm diyarı, dağları ile taşları ile vadileri ile ovaları ile üzerinde geçen, altında yatan bütün efradiyle İslâmın büyük hâlas ve İstiklâl Bayramının yapıyor; sürurlar, heyecanlar içinde çalkalanıyor."²³

"Yine Salibin karşısına mübarek hilali diktiniz. Her türlü zahmetlere, bipayan meşakkatlere katlandınız. Yalnız ve yalnız Allah'la imanınıza ve kılıcınıza dayanarak düşmana boyun eğmediniz. Nihayet hakkınız olan nusratı ilahi size teveccüh etti Düşmanın üç senedir yüz binlerce adam, milyonlarca para sarf ederek elde ettiğini bir iki hafta içinde istirdadettiniz, o zalim Salip ordusunu tarumar eylediniz. Tutmak istedikleri Asya kapılarına yine hâkim oldunuz, şanlı İslâm bayrağını yine Marmara ve Akdeniz sahillerinde dalgalandırdınız."²⁴

"Bu öyle bir ilahi zaferdir ki, yeryüzünde hiçbir millete nasibolmamıştır. Dünyada hiçbir fazilet, hiçbir imtiyaz yoktur ki, sizin pâyenize erişebilirsiniz. Yüzlerce milyonluk koca bir İslâm aleminin sizin hamaset ve şehametinizin meftunudur."²⁵

..... Yüzlerce milyonluk koca bir İslam âlemi sizin hasamet ve şehametiniz meftunudur" diyerek bütün Afgan halkının ve emirleri Aranullah Han Hazretlerinin kalbinin en derin köşelerinden muhabbetler hürmetler selamlarını" takdir etmiştir.²⁶

Rus Şûralar Cumhuriyeti Salay'ler Mümessili Aralaf'ın 10 Eylül tarihli tebrik telgrafında; İzmir'in kurtarılmasından dolayı, Türk istiklaninin en kuvvetli savunucu olan Meclis'i tebrik ederek; geçici bir zaman kendisinden ayrılan tüm Türk sahillerinin şanlı Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın himayesi altında İstanbul ve Edirne'nin yabancı işgalinden kurtulacağına dair inancını ifade etmiştir.²⁷

23 Z.C., 1/23, s. 4

24 Z.C., 1/23, s. 4

25 Z.C., 1/23, s. 5

26 Z.C., 1/23, s. 4-5

27 Z.C., 1/23, s. 5

Buhara Heyet-i İlmiyesi Reisi İsmail Sadri Efendi'nin 9 Eylül tarihli telgrafında; “Düşmana karşı kahraman ordumuzun ihraz ettiği muzafferiyetten dolayı B.M.M'yi tebrik eder, kahraman ordumuzun muvaffakiyeti tammesini Allah'tan temenni ederim.” demektedir ki “Kahraman Ordumuzun” ifadelerinden, TBMM Ordusunun hem İslam âleminin, hem de Türk âleminin ordusu olarak değerlendirildiği ve sahiplenildiği, güvenildiği anlaşılmaktadır.²⁸

Ayrıca, TBMM'ne Darülfünûn Emni Dr. Besim Ömer, Kazım Karabekir Paşa, Elcezire Cephesi Kumandanı, Mekteb-i Mülkiye Talebesi, Talebe-i Ulûm Cemiyeti Reisi gibi birçok kişi ve kurumdan tebrik telgrafları da gönderilmiştir.

18 Eylül 1922 günü Meclis'te İcrâ vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Başkumandanlık Karargâhı'na gidecekleri için Şeriyye Vekili Abdullah Azmi Efendi'nin Rauf Bey'in, Sıhhiye Vekâleti Vekili Dr. Rıza Nuri Bey'in de Yunus Kemal Bey'in yerine Vekâleti kabul edilmiştir.

Rauf Bey, şiddetli alkışlar eşliğinde Milli Ordumuza ve Başkumandan Paşa Hazretleri'ne Meclisin selam ve muhabbetlerini arz etmeyi vaad etmiştir.²⁹

21 Eylül 1922 günü Gaziantep Mebusu Yasin Bey'in İktisat Vekâleti'ne sunduğu ve İktisat Vekilinin şahsi cevabını beklediği Takririnde; kurtarılan memleketimizdeki Yunan tahribatının bütün cihanın bildiği “Palikaryalar Atinasının bütün ziyet ve serveti tazminat olarak alınsa da bu tahribatın yüzde onunu bile karşılamayacağını; akan masum kanların yakılan mukaddesatın, yakılan namus yuvalarının intikamını hakka, millete bırakarak; köylerimizde bütün varlığı mahvolmuş köylüklerimizin zararlarının karşılanması ve ihtiyaçlarının karşılanması için İktisat Vekâleti'nin ne yapacağı hakkında bilgi istemiştir.

İktisat Vekili Mahmut Esad Bey, henüz Yunanlılar tarafından yapılan tahribat miktarının gerek Hükümetçe gerekse İktisat Vekâletince tespit edilmiş miktar ve kesin bilginin olmadığını; ancak üç seneden fazladır Yunanlıların devletlerarası hukuk, harp hukuku ve insaniyet hilafına memleketimizce pek büyük zarar verdiklerini; bunların peyderpey tespit edildiğinde tahmin edildiğinden daha fazla zararın olacağını belirterek; “Ancak zarar aşağı yukarı malum olduğuna göre memleketimizin istihlasına başlanıldığı günden beri, bir proje tertib edilmiştir ve bu projeyi elyevm İktisat Encümen tevdi etmiş bulunuyoruz” diyerek projenin, acil tedbirler ve peyderpey uygulanacak tedbirler olarak ikiye

28 Z.C., I/23, s. 5

29 Z.C., I/, s. 8

ayrıldığı; acil tedbir olarak, İktisat Vekâleti'nin geçen seneden kalan 350 bin lirayı çiftçi tüccar ve sanayi erbabından oluşturulacak komisyonlar ve meclisi idareler aracılığıyla zarar gören vatandaşlarımıza dağıtılacağını; ikinci olarak, Ziraat Bankası'nın da önemli ölçüde zarar görmüş, vatandaşlarımıza yardım dağıtılacağı; üçüncü olarak; Moratoryum Kanunu'nu düşündüklerini, bunun için Maliye Vekâleti ile görüştiklerini; uzun işgal altında kalan ve borçlarını veremeyecekler için Tecilli-i Duyum Kanunu'na dayanılarak alacak-vereceklerinin erteleneceğini; dördüncü olarak; haneleri harab edilenler için meccanen (Bedava) kereste veileceğini teşkilatımızın kurulduğu yerlerde bunun için emir verildiği belirtilmiştir. Ayrıca işgal bölgelerindeki sanayi hanelerin, şirketlerin Türklere ait olmayan imtiyazlardan çok zarar gördüklerini, bunlara yardım için Emval-i Metruke Kanunu'ndan yararlanılacağını ve bizzat kendisi tarafından Köy bankaları kanununun ile en çok küçük çiftçilere yardım edileceğini; Ziraat Bankası'nın Avrupa'dan getireceği alet ve edevatın gümrükten muaf tutulacağını ve uzun taksitlerle köylülerimize dağıtılacağını; küçük çiftçiye ve Türk köylüsüne lazım gelen yardımı; iktisat programının en başına koydukları bilgisini vermiştir.³⁰

25 Eylül 1922 günü Meclis'te Hiyamet-i Vataniye suçlularından bir kısmının affı hakkında kanunun tefsirine dair İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaseti'nin tezkeresinin Adliye Encümeni'ne sevkine; firar edipte yakalanan memurların zecren asker olanlara yani asker firarisi olanlara maaş verilir verilemeyeceğinin tefsirine dair İcrâ Vekilleri Heyeti Riyaseti teskeresinin de Adliye Encümeni'ne havalesine karar verilmiştir.³¹

Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın BMM'ye gönderdiği telgrafında; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Karargâhı'nın, seyyar karargâh sayıldığından 1 Ağustos 1922 tarihinden itibaren aylık 10'ar liradan cephe zamlarının ödenmesi için Garp Cephesi Defterdarlığı'na emir verildiği; Mart'tan Ağustos'a kadar beş aylık için ilgili kanun maddesinin tefsirinin Heyet-i Vekile kararı ile Meclis'e arz edildiği, Maliye Vekâleti'nin 27 Ağustos 1922 tarihli şifresi ile tespit edildiği belirtilerek, bir an evvel gereğinin yapılmasını istemiş ve bu teklif, Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir.³²

30 Z.C., I/22, s. 138-139

31 Z.C., I/23, s. 165

32 Z.C., I/23, s. 165

Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın 23 Eylül tarihli tezkeresinde; Afyonkarahisar ve Dumlupınar Muharebeleri'nde ve düşmanın tatbikatında olağanüstü yararlılıkları görülen ve isimleri verilen yirmi dört subayın takdirname ile taltif edilmelerini istemiş ve ittifakla da kabul edilmiştir.³³

Yine aynı gün, Hariciye Vekili Dr. Rıza Nur tarafından Tiflis Mümessili Muhtar Bey, Bakü Mümessili Memduh Şevket Bey, Erivan Mümessili Hayrettin Bey, Roma Mümessili Celaledin Arif Beyler'den ve Hint Hilâfet Komitesi'nden gelen tebrik telgrafları okunmuştur.³⁴

Yine zafer dolayısıyla, Anadolu ve İstanbul'dan gelen telgrafların ancak listeleri nereden ve kimden geldiği şeklinde okunmuştur.

25 Eylül günü Erzurum Mebusu Celaledin Arif Bey'in İzmir'de Yunanlılar tarafından şehid edilen Miralay Süleyman Fethi Bey adına bir abide yapılması için verdiği karar, Meclisçe de uygun görülmüş; Müdafaa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri'ne gönderilmiştir.³⁵

Yine **25 Eylül günü**, “Düşmandan istihlas edilmiş ve edilecek mahallere muavenet hakkındaki 31 Teşrinievvel 1337 (Ekim 1922) Tarihli Kanuna Müzeyyel” teklifin 1. Maddesi'nde; tahrip edilen mahallerde yardıma muhtaç olanların meskenlerini tamir ve acele hane ve baraka inşası için Maliye bütçesinden (V 99) faslından 500 bin lira verilmesi; kabul edilmiştir. Ancak bu miktar, tartışılarak çok az bulunmuş ve artırılması istenilmişse de bu şekli ile kabul edilmiştir.³⁶

2. Madde'de ise 31 Ekim 1921 tarihli Kanun ile harcanmasına izin verilen 1,5 milyon lira ile 1. madde de verilen 500 liranın 1922 yılında kalanının da 1923 yılında harcanmasına izin verilmesi kabul edilmiştir.³⁷

Bu kabul edilen kanundaki tahsisattan memur maaşlarına ve harcırahlarına sarfiyat yapılmaması hakkında Erzurum Mebusu Süleyman Necati ve Sivas Mebusu Vasıf beylerin takrirleri ise Heyeti Vekileye havale edilmiştir.³⁸

33 Z.C., I/23, s. 166

34 Z.C., I/23, s. 168

35 Z.C., I/23, s. 168-170

36 Z.C., I/23, s. 174-180

37 Z.C., I/23, s. 180

38 Z.C., I/23, s. 180

27 Eylül günü Meclis'te Karahisar'ı Sahibi Memuru Mehmed Şükrü Beyin Türk köylüsünün fedakârlığının göstermek için TBMM önündeki meydana bir kağıt arabası heykel yapılması teklifi bu gibi şeylerden birer numune toplanıp bir müze yapılacağı, bu gibi abidelerin çoğalacağı gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁹

Yine aynı gün Cebelibereket Mebusu Faik Bey ve arkadaşları, 27 Eylül tarihli Takrirleriyle Yunanlıların Trakya'da yapmakta oldukları mezalim için Hariciye Vekâleti'nin dikkatinin çekilmesi ve siyasi teşebbüslerde bulunulmasının teklif etmişlerdir.

Meclis'te Yunanlıların yaptıkları katliam ve vahşetler dile getirilecek, Takririn Hariciye Vekâleti'ne gönderilmesi kabul edilmiştir.⁴⁰

Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey'in, 23 Eylül tarihli Takririnde memleketimizdeki bütün şimendifer hattı üzerindeki ne kadar tamirat yapıldığı, trenin nerelere işlediği, tamiratın ne zaman biteceği hakkında Nafia Vekâleti'ne sorular sormuştur.

Nafia Vekili Fevzi Bey (Diyarbakir), düşmanın, en büyük tahribatı Eskişehir, Ankara arasında yaptığını belirterek; düşmanın, demiryolu ve köprülere verdiği zararları ve tamir edilenleri ayrıntılarıyla açıklamış; bu konuda Fransızlardan yardım alacağını belirtmiştir.⁴¹

27 Eylül günü, İzmid Mebusu Hamdi Beyin İznik ahalisine Müdafaa-i Milliye Vekâletince 500 çadır verilmesi hakkında tahriri Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne havale edilmiştir.⁴²

Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey'in Ankara'ya gelecek olan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin karşılanması için Meclis'ten 10 kişinin seçilmesi hakkındaki 27 Eylül tarihli Takriri okunduğunda Meclis'ten "hepimiz gideceğiz" sesleri yükselmiştir.

Yahya Galip Bey, "Tabi ki Meclis'in bütün azalarının Başkumandan Paşa Hazretleri'nin karşılayacakları ancak kura ile seçilecek 10 kişinin önden gideceğini" belirtmiş ve kurada 10 kişi seçilmiştir. Dr. Abidin Bey, (Lazistan) Arif Bey (Beyazıt), İhsan Bey (Cebelibereket), Emir Paşa, (Sivas), Abdullah Efendi (Sinop), Tunalı Hilmi Bey (Bolu), Rıfat Efendi (Konya), Hacı Mustafa Efendi (Ankara), Memduh Bey (Karahisarı Şarki), Kadir Bey (Diyarbakir).⁴³

39 Z.C., I/23, s. 187

40 Z.C., I/23, s. 190

41 Z.C., I/23, s. 190-192

42 Z.C., I/23, s. 192-193

43 Z.C., I/23, s. 193-194

Yine aynı gün, Hükümetin kurtarılan topraklarda geçici mahkemeler kurulması hakkında kanun layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası okunmuş ve görüşülmüştür.

İcra Vekilleri Heyeti Reis Vekili ve Şeriyeye Vekili Abdullah Azmi Bey Yunan işgali sırasında birtakım yolsuzlukların yapıldığını; halkın, bunlara karşı büyük kin ve nefret duyguları beslediğini; Hükümet'in bunlar hakkında derhal verilecek cezayı ve uygulanacak muameleyi belirlemezse, halkın intikam hissi ile hareket edeceğini bu durumun da Hükümeteşizlik olarak değerlendirileceğini endişesiyle acilen görüşülmesini istemiştir.⁴⁴ Bunun üzerine 18 Eylül tarihli Yunanlılardan ahiren istihlas olunan ve bilahare edilecek olan memleketlerde teşkil olunan muvakkat mahakimi cezaiyeye dair kanun layihası ki 7 maddedir görüşülerek Meclis tarafından 25 Eylül günü, Adliye Muvazene-i Maliye ve Dâhiliye Encümen Heyet-i Umumiyesi'ne arza karar verilmiştir.

Kurtarılan bölgelerde henüz adliye teşkilatı kurulamadığından teşkil edilen mahaller mahkemelerinde umumi meseleler ile hıyaneti vataniye, casusluk ve milli mücadeleye bilfiil aleyhtarlık yapanların cezalarının bir an evvel verilmesi mümkün olamadığından, bir an evvel oralarda İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına karar verilmiştir (7 redde karşılık 12 kabul). Hatta İstiklal Mahkemelerinin vereceği idam cezalarının, Meclis'ce tasdikine gerek kalmadan İstiklal Mahkemesi'nce uygulanması izninin Meclis'ce verilmesi, itirazların da yine o mahkemelere yapılması dahi görüşülmüş ve Heyet-i Umumiye'ye arz olunmuştur.⁴⁵

Memalik-i Müstahsalaya gönderilecek İstiklal Mahkemeleri'nin "Vezaif-i İstisnaiyeleri" hakkındaki 5 maddelik kanun teklifi görüşülmüştür.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Yunan düşman emeline hizmet edenlerin hıyanet-i vataniyede bulduklarını ve ilgili kanun ile de cezalandırılmalarını; geçen sene İstiklal Mahkemesi için 50 bin lira masraf edildiği; eğer bu kadar para varsa derhal adliye teşkilatının yapılmasını, kurtarılan 60 kazaya 5'er kişilik 13 yeni İstiklal Mahkemesi'nin nasıl kurulacağı ifade edilerek karşı çıkmıştır.

Yasin Bey (G. Antep), Hükümetimizin kurtarılan yerlerde bir an evvel adliye teşkilatını kurmasını ister ancak, İstiklal Mahkemeleri'nde şiddetle eleştirmesine karşı çıkar.

44 Z.C., I/23, s. 195-196

45 Z.C., I/23, s. 196-197.

Hakkı Hami Bey (Sinop) de İstiklal Mahkemeleri'nin olağanüstü durumlar için kurulduğunu; daha çok asker firarileri için kurulduğunu, artık bu durumun olmadığını ifade ederek karşı çıkmıştır.⁴⁶

30 Eylül 1922 günü, Meclis'te zafer için tebriknamelere cevap yazılması uygun görülmüş; Seferberlik Zammı Kanunu'nun tefsirine dair Kavanin-i Maliye Encümeni Mazbatası görüşülerek ruznameler içine alınmıştır.

Memalik-i müstahsalaya gönderilecek İstiklal Mahkemeleri Hakkındaki Kanun Layihası'nın maddelerinin görüşülmesi ikinci defa isimler okunarak reye sunulmuş 70 ret, 11 kararsız, 82 oyla kabul edilerek 1. Madde görüşülerek tayedilmiştir.

Bu Kanun Layihası'nın 2. maddesi görüşülerek 4 kararsız, 75 kabul, 84 red oyuyla reddedilerek eski tadiline ve daha sonra görüşülmesine karar verilmiştir.⁴⁷

Yine 30 Eylül günü, Garbi Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti'nden TBMM Riyaseti'ne gönderilen tebrik telgrafında; “.....Bir tarafta Kral Konstantin'in oğlu, Büyük Osman”ın habigahı şan ve şerefini şerefsiz dirseklerine müttekâ ittihaz ederek fotoğraf aldırırken, diğer tarafta Edirne'nin meabidi mukaddesi aynı vekili mühinin pamali huyuli olmuş idi. Sevr muahedesi İslam kalbine derin bir cerhaî fecaat açarken, Anadolu hareketi şahameti diniye ve milliyenin ebetrevan olduğunu ihsas suretiyle Şark'tan Garba kadar bilâd-ı muhtelifeyi dolduran Müslüman kalplerini ümidi reha ışıklarıyla nurlandırıyor ve nihayet ey din ve milletin hakiki mümessilleri .....İslamiyetin cemali, Türk'ün kemalinde mütecelli oluyordu” denilerek büyük zaferi her Garbi Trakyalı'nın yürekten kutladığı ifade edilmiştir.

Bu tebrik telgrafına cevap yazılmasına karar verdiğinde Hüseyin Avni Bey (Erzurum)” Hay Hay Misak-ı Millimiz de dâhildir” diyerek, Batı Trakya'nın Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸

Yine aynı gün, ikinci sınıf ihtiyat zabitlerinin muvazzaf sınıfına nakilleri ve terhisden sonra terfileri hakkındaki kanun layihası ve Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasını ruznameye alınmıştır.⁴⁹

46 Z.C., I/23, s. 197-201.

47 Z.C., I/23, s. 250.

48 Z.C., I/23, s. 252.

49 Z.C., I/23, s. 252.

Yine 30 Eylül günü, Memalik-i Mustahsala'ya gönderilecek İstiklal Mahkemeleri hakkındaki kanun yine görüşülmüş ancak, ara verildiğinden yine görüşmeler tamamlanamamıştır⁵⁰.

Daha sonra görüşülecek konular ise; Roma Mümessili Celaleddin Arif Bey'in mümessillik binasında yapılan dua hakkındaki tezkeresi; Garbi Trakya Cemiyeti Kâtibi Umumiliği'nden gelen istirham telgrafı;

Tuna Rahova Müftülüğü ve İslam Cemaatinden ve Macaristan Hükümeti ve Roma Mümessillığının tebrikleri İstiklal Madalyası hakkında Maliye Vekâleti'nin cevabi tezkeresi görüşülecektir.⁵¹

4 Ekim 1922 günü, Meclis'te Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hazretleri'nin son harbin tafsilatına dair sürekli alkışlarla söz alarak konuşması vardır. Konuşmasında tekrar meclise katılmaktan dolayı çok memnun olduğunu ifade ederek; Ordularımızın silahlarına emanet ettiğimiz aziz ve mübarek maksadın arzu ettiğiniz şekilde gerçekleşmesinden dolayı Cenâb-ı Hakka hamd ederek sözlerine başlamıştır.

Geçen sene 5 Ağustos'ta kendisine Başkumandanlık görevini veren Meclis'e; "Memleketimize giren Yunan ordusunu harim-i ismetimizde boğacağız" dediğini ve bunu ispat ettiğini; Sakarya Meydan Muharebesinden sonra kürsüye geleerek; "Kararımız en son düşman neferini vatanımızdan kovuncaya kadar taarruza devam etmektir. Düşmanı takip ve tazyik etmektir" dediğini ve bu sözünü harfiyyen takip ve tatbik ettiğini ifade etmiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Ordumuzun düşmanı yenecek kuvvet ve kudrete sahip olmasına rağmen milletimizin ve Meclisimizin hedefi, kan dökülmeden milli gayemizi sağlayabilmek amacıyla siyasi teşebbüste bulunmak için Fethi Bey'in Londra'ya gönderilmesi, konusunun Loyd George'nin İngiliz Parlamentosu'ndan verdiği nutuktan da anlaşılacağı üzere bizim insani hislerimizle yaptığımız bu teşebbüsün yanlış değerlendirildiğini; "Zannettiler ki ordumuz zayıftır. Zannettiler ki ordumuz taarruz ve takip etmek değil, yerinden kıpırdamayacak bir halde bulunuyor, zannettiler ki Meclisimiz ve Hükümetimiz zayıftır ve naümidir." Diye düşünerek büyük bir hataya düştüklerini; Fethi Bey ve Avrupa'da bulunan tüm mümessil ve siyasi memurlarımızın "Milli gayemize ulaşmak için askeri harekâttan başka çare kalmadığı" görüşünde olduklarını be-

50 Z.C., I/23, s. 253.

51 Z.C., I/23, s. 254.

lirterek; tekrar tekrar cepheye giderek ordumuzu ve düşmanın mevzilerini gözden geçirdiğini; nihayet taarruza karar vereceğini açıklamıştır.

26 Ağustos'ta başlayan taarruzu düşmanın durumu ayrıntılı olarak an ve an anlatarak bilgi verirken; Tınaztepe'de hücum mesafesine yaklaşan piyadelerimizin önündeki tel örgüleri kesmeye ve bertaraf etmeye gerek görmeden ayağını kaldırarak tel örgülerden bacağını aşarak geçip Yunan askerlerini süngüleri ile tamamen tepelediğini “Bu tel örgüleri nasıl geçersiniz” diyorlardı. Oradakilere dedim ki; işte böyle ayağını kaldırır ve geçerler” sözünü söylediğini nakletmiştir. Çünkü İtilaf Devletleri ve Yunanistan, mevzilerinden ve cephelerinin kuvvetinden o kadar emindiler ki eğer Türkler Yunan cephesini 6 ayda geçerse 1 geçmiş gibi başarılı sayılabileceğini düşünüyorlardı.

1310 rakımlı tepeyi, söz verdiği halde yarın saat içinde alamayan 57 Fırka Kumandanı Reşat Bey'in intiharının ardından vedanamesinden bahsederek; hem üzüntüsünü hem de ordumuzdaki subay ve kumandanların kendilerine verilen görevleri nasıl namus hırsı ile sahiplendiklerini ve 27 Ağustos günü 1310 rakımlı tepenin (Erkmen) de alındığını ifade etmiştir⁵².

30 Ağustos günü yapılan taarruzda “iki buçuk” saat sonra süngülerimizin düşman göğsüne girdiğini ve meselenin halledildiğini; gece olduğu –ki sanki pek feci olan manzarayı saklamak için harp cephesini ertesi günü gezdiğinde büyük bir üzüntü duyduğunu ve “bu vaziyete girenlerin asker değil, caniler, katiller, olduğunu” ifade etmiştir.⁵³

Konuşmasında, bu Meydan Muharebesi esnasında ordumuzdaki her sınıf askerinin gösterdiği gayret ve kahramanlığın, her türlü takdirin üzerinde olduğunu; askerimizin Yunan ordusunun kalb ve vicdanına verdiği dehşetin önemli olduğunu ve bunun Yunan milletine de yansıdığını; adalarda bulunan Yunanlıların “Türk Ordusu geliyor” diye kaçtığını; arada denizin olduğunu unuttuklarını; bu muharebenin neticesi, Yunanlıların ve Rumların kalbini sındırmıştır. Binaenaleyh bu muharebeye (Rum Sındığı) Meydan Muharebesi demek çok muvafık olur” demiştir⁵⁴.

Sözlerine devamla ordumuzun Afyon'dan İzmir'e 400 küsur kmlik mesafeyi 15'te kat ettiğini; “Milli Ordumuzun, “mütesna kudret-i hareketi” olduğunu

52 Z.C., I/23, s. 268-269.

53 Z.C., I/23, s. 271.

54 Z.C., I/23, s. 272.

takdirle ifade ederek; İzmir'e doğru harekâtı anlatmış; 16 Eylül de bu istikamette en son Yunan süvarileri, Yunan neferleri kendilerini ya denize ya vapura veya sandala atmakla memleketimizden çekilmiş oldular"⁵⁵ demiştir.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, özellikle harekâtın ayrıntılarından ziyade, tekrar ederek vermek istediği bilgi şudur; "Bu düşman çekilirken uğradığı her yeri yakmış, yıkmış ve aciz müdafaasız ahaliyi, kadınları ve çocuklarımızı öldürmüş ihrak etmiştir. Bu müthiş faciayı kemal-i lanet ve nefretle yâd etmek lazımdır"⁵⁶ der.

Bu askeri harekâtın sonucunun, gerçekten bütün cihana hayret verici olduğunu; ordumuzun kudretini anlamayan ve anlamaktan aciz olanlar, bu muazzam eseri, gayri muntazır bir tesadüf eseri gibi göstermek istiyorlar. Fakat hiçbir vakit öyle değildir. Harekât bütün teferruatına kadar tamamen düşünülmüş, tespit olunmuş, ihzar edilmiş ve intaç edilmiştir.

"Düşman ordusu taarruz karşısında bu felakete duçar olmamak için ne lazımlı gelirse hepsini yapmaktan geri durmamıştır. Hakikaten ordumuzun öyle hareket edeceğine ve böyle kahhar bir netice olacağına benim kanaatim vardı."⁵⁷ Demiştir.

Ordumuzun her kademedeki kumandanlarına ve özellikle Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak Paşa'ya, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya ve Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa'ya teşekkür etmiştir.

Bu harekâta başlamadan önce bu kişilerle birlikte, "Taarruz edeceğiz bil fasıla takip edeceğiz ve düşmanı imha ederek nihayet behemehâl muvaffak olacağız" kararını verdiklerini ifade etmiştir.

Bizim siyasi teşebbüste son noktaya geldiğimiz için bu harekâta başlanıldığını İzmir'in kurtarılmasından sonra ordunun tekrar siyasete temas ettiğini belirterek; İtilaf donanmasındaki İngiliz Amiralinin I.Ordu Kumandanı ile yaptığı görüşmede; "TBMM Hükümeti'nin, Büyük Britanya Hükümeti'ne karşı harp mi yoksa sulh halinde mi olduğunu sorduğunda aynı soruyu ona sorduğunu amiralin iki hükümet arasında siyasi ilişkisinin olmadığını söylemesi üzerine I. Ordu Kumandanının da; siyasi ilişki kurulmasının arzu edildiğini bunun içinde

55 Z.C., I/23, s. 274.

56 Z.C., I/23, s. 274.

57 Z.C., I/23, s. 274.

iki hükümet arasında yapılabileceğini söylemesiyle her iki taraf arasında harp halinin olmadığını kabul edildiğini belirtmiştir⁵⁸.

Daha sonra İzmir’de İngiliz Konsolosunun da kendisi ile ısrarla görüşmek –ki konsolos ancak vali ile görüşebilir- istediğini ve görüşmede kendisinin bir takım teminatlar istediğini ve bazı tekliflerde bulunduğunu; ama kendisinin bunları tanımayınca “Siz İngiltere Hükümeti’ne harp mi ilan ediyorsunuz” diye sorduğunu; oysa “siyasi ilişkilerin bile olmadığı bir hükümete nasıl harp ilan edeceğini?” soran Mustafa Kemal Paşa’nın bu kişinin olayı farklı yorumlayarak özellikle Amerikalılara da harp ilanından bahsettiğini; bunun üzerine İngiliz Amiralinden aldığı bir mektupta; konsoloslarına harbe dair sözler söylediğini hâlbuki I.Ordu Kumandanı’nın ile yapılan görüşmede buna dair bir kelime ifade edileceğini belirterek; “hakiki fikrinizi öğrenirsem Hükümetime bildireceğim” dediğini naklederek I.Ordu Kumandanı’na İngiliz Amirali ile görüşmesine kendisinin de iştirak ettiğini ve aynı fikirde olduğunu belirttiğini ondan sonra General Pelle’nin görüşmek için İzmir’e geldiğini askeri harekâtımızın Çanakkale ve İstanbul istikametlerinde kendilerince belirlenen tarafsız bölgeye girilmemesini istediklerini nakletmiştir. Hâlbuki şimdiye kadar Hükümetimize tarafsız bölgeden söz edilmediğini ve Hükümetimizin de böyle bir mıntıkeyi kabul etmediğini özellikle vurgulamıştır⁵⁹.

Mustafa Kemal Paşa, daha sonra Franklen Bulyon’un İzmir’e geldiğini; ordularımızın İstanbul ve Çanakkale üzerinden Trakya’ya geçip oradaki işgale son verip milli hudutlarımıza katmak üzere ilk kez itilaf devletlerinden birisi askeri harekât diğeri de sulh konferansını içeren bir nota geldiğini; “Hâlbuki biz hududu millimize kadar akşamı memalikinizi düşmandan tatkir etmek mecburiyetindeyiz. Fakat mutlaka bunu harp ve darp ile de yapmaya heveskâr değiliz” diyen M. Kemal Paşa, askeri konferansı Başkumandanlığın uygun gördüğünü; “Bu Mudanya Konferansı’nda tespit olunacak şeyler arz ettiğim gibi Trakya’nın tahliye olunup bize devir ve teslim edilmesidir. Buna mukabil biz de ordularımızı Boğazlardan uzak bulunduracağız” diyerek bunun şekil ve teferruatının Başkumandan namına olağanüstü yetkilere sahip Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile diğer generaller arasında görüşüleceği; bir an evvel Trakya’nın Yunanlılardan tahliye edilmesini çünkü Yunanlıların Anadolu’da tahliye ettikleri yerlerde olduğu gibi orada da mezalimi kitaller ve tahribat yaptıklarını belirtmiştir⁶⁰.

58 Z.C., I/23, s. 275.

59 Z.C., I/23, s. 275.

60 Z.C., I/23, s. 276.

Bizi istediklerimizden men edecek hiçbir engelin kalmadığını belirten Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, düşman ordusunun tamamen yok edildiğini; tek bir Yunan askerinin kalmadığı; kahraman askerlerimizin süngülerinden kurtulanların firar ettiğini; bunların asker değil, canı, haydut olduğunu; geçtikleri yerlerde müdafaasız kadınlarımızı, çocuklarımızı, ihtiyarlarımızı kestiklerini, yıktıklarını; hanelerini ateşe verdiklerini, harabeye çevirdiklerini; bu zulüm ve vahşetin tesirini, bütün insanlığın ve medeniyetin hissetmesini, bilmesini istediğini belirtmiştir.

“Arkadaşlar, bu Anadolu zaferi tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin ne kaadir ve ne muhyi bir kuvvet olduğunun en güzel misali olarak kalacaktır” dedikten sonra “Ve ben böyle bir milletin aciz bir ferdi olmaktan en büyük saadeti hissediyorum” diyerek savaş meydanlarında emsalsiz kahramanlıklar ve şahamet gösteren subaylarımızı, neferlerimizi, kumandanlarımızı her biri ayrı ayrı menkıbe ve destan olan harekâtını. Hürmetle, takdirle yâd ettiğini; aziz şehitlerimizin ruhlarına Fatihalar ithaf edilmesini isteyerek son söz olarak; “şahamet meydanlarında ölenlerin analarına ve babalarına taziyeler değil, fakat tebrikatımızı isâl edelim”⁶¹ sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır.

4 Ekim 1922 tarihinde Meclis'te Üç İttifak Devleti Hariciye Nazırları'nın imzası ile 23 Eylül 1922 tarihinde TBMM Hükümeti'ne verilen nota ve bu notaya verilen cevabın içeriği hakkında görüşmeler yapılmıştır.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in notayı Meclis'e arz etmesi ile başlayan ve “gizli celsede” görüşülmesine karar verilen nota hakkında da bilgi vererek; Hükümet tarafından hazırlanan cevabî notanın, askeri durum ve bir barış antlaşmasının imzalanması için görüşmelerin başlaması konusunu içerdiği; askeri durum hakkındaki görüşlerimizin 9 Eylül 1922 tarihli nota ile tebliğ edildiğini; bu notanın sonucu olan Mudanya Konferansı'nın 3 Ekim'de toplandığını; bu konferansta kabul edilen kararların imza edilen hükümetler tarafından uygulanacağını açıklamıştır.⁶²

Mustafa Kemal Paşa, bu notaya konferanstan sonra cevap verilmesi şeklindeki Meclis temayülünün aksine, bir an evvel cevap verilmesi gerektiği; aksi halde durumun, aleyhimize olacağı konusundaki ısrarları üzerine, nota verilmesi kabul edilmiştir⁶³.

61 Z.C., I/23, s. 276-277.

62 G.Z.C., 3/23, s. 860-861.

63 G.Z.C., 3/23, s. 863-872.

7 Ekim 1922 günü, Meclis'in "gizli celsesinde", Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından Mudanya Konferansı hakkında verilen bilgiler; konferansın başından itibaren Garp Cephesi Kumandanı ve Konferans'ta Türk Heyeti'nin Başkanı olan İsmet İnönü'nün Başkumandanlık'a gönderdiği rapordur ve Başkomutanlık tarafından verilen cevaplar aynen aktarmak şeklinde olmuştur.⁶⁴

9 Ekim 1922 günü, Meclis'in gizli oturumunda yine Mudanya Konferansı hakkında görüşmeler yapılmıştır. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, 6 Ekim günü Franklin Bulyan ve General Pelle ile Başkomutan Mustafa Kemal Paşa arasında İsmet Paşa aracılığı ile gönderilen ve Trakya'nın bize teslimi konusunu içeren telgraflar ile 8 Ekim'de General Harrington ile Mustafa Kemal Paşa arasında yine İsmet Paşa aracılığıyla gönderilen Çanakkale'ye ilerlemiş olan ordumuzun harekâtı konusunu içeren telgraflar aynen okunmuştur.⁶⁵

Tunalı Hilmi Bey'in Meclis'e sunduğu 6 Ekim tarihli tavrında; Trakya'da Yunanlıların vahşetine engel olmak için İngilizlerin Tekirdağ'a, İtalyanların Lüleburgaz'a, Fransızların Edirne'ye gönderdiklerinin öğrenildiği; Trakya'nın tesliminin gecikmesiyle bu heyetlerin bile Yunanlıların Trakya'da Türkleri katletmesine engel olamayacağı endişesinin duyulduğu ifade edilerek ve hükümetimizin ne gibi tedbirler aldığını sormuştur.

Yusuf Kemal Bey; gerek Başkumandanlığın gerekse Hariciye Vekaleti'nin bütün çabasının bir an evvel Trakya'nın kurtarılmasına dayandığını; İtilaf Devletleri'ne, Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları fecai ve her türlü tahribatı Trakya'da da yapmalarına engel olmaları hakkında bugün verilen notadan bahsetmiştir⁶⁶.

Daha sonra söz alan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, "Maksadımızın Boğazlardan ve İstanbul'dan bahsetmeksizin yani tecahül ve tegafül ederken; Trakya'yı muharebesiz düşmandan, ordu ve idaresinden tahliye ettirip TBMM idaresine almak olduğunu" belirterek; artık muhatabımızın Yunanlılar değil, karşımızda İngiltere, Fransa ve İtalya olduğunu; ordularımızın, doğrudan Çanakkale üzerinde olduğu, hatta Derince ve Yarımca yakınlarına ulaştığını; gerektiğinde ve istediğimizde Boğazları derhal işgale muktedir olduğumuz bilgisini ve teminatını vermiştir.⁶⁷

64 G.C.Z., III, s. 896-907.

65 G.C.Z., III, s. 910.

66 G.C.Z., III, s. 915.

67 G.C.Z., III, s. 918-919

Devam eden görüşmelerde, İsmet Paşa'nın 9 Ekim 1922 tarihli Başkumandanlığa gönderdiği raporunda; Mudanya'daki görüşmeler hakkında, İtilaf Devletleri Temsilcileri'nin tutumları, Çanakkale'deki yakın mesafe ve İzmit mıntıkasındaki harekâttan duydukları endişeyi; İngiliz Hükümeti'nden menfi talimat geldiği ve Fransızlarla İtalyanları da etkiledikleri; son gelen talimata göre Trakya'nın on beş günde Yunanlılardan tahliyesi, bir ayda da bize teslim olunacağı; Batı Trakya'da tarafsız bölgenin dışına çekilmesinin isteneceğini belirterek ve bu son talepten dolayı "vaziyeti vahim" gördüğünü ifade ederek endişelerini dile getirmiştir.⁶⁸

Mudanya'daki Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa, her an gelişmeler hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi veren raporlar göndermekte ve Trakya'nın Yunanlılardan tahliyesinin gecikmesinin endişesini taşımaktadır. Aynı endişe Meclis'te de çok yoğun hissedilmektedir. Yapılan görüşmelerde milletvekilleri bu konuyu ısrarla dile getirerek endişelerini Meclis'te gündeme taşımışlardır. Çünkü Yunanlılar Trakya'da kaldıkları her an, orada Türklere yönelik mezalimi ve katliamlarını sürdürmektedirler.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de, bu konu hakkında Hariciye Vekâleti'nin şiddetli notalar gönderdiğini belirterek; zaten Mudanya Konferansı'nın toplanma amacının Trakya'yı bir an evvel Yunanlıların zulüm ve vahşetinden kurtarmak olduğunu; "Müttefik Hükümetlerin de Trakya'yı bir an evvel TBMM Hükümeti'ne teslim etmek için acil çareler düşünüp, seri kararlar ve şiddetli tedbirler alması gerektiğini ifade etmiştir"⁶⁹.

Mustafa Kemal Paşa, ısrarla İzmir'de Franklen Buillon ile yapılan görüşmelerden sonra "Biz onları Mudanya Konferansı'na davet etmiş olduk. Davet ederken de dedik ki: Trakya'da Yunan icrayı mezalim ediyor, tahribat yapıyor ve Trakya'da ihtilal vardır. Binaenaleyh Trakya'nın bir an evvel onlardan kurtarılması ve bizim hükümetimizin idaresine geçmesi lazımdır. Bunu tespit etmek için sizi Mudanya Konferansı'na davet ediyoruz, dedik." Diyerek; "Bizim maksadımız Boğazlardan ve İstanbul'dan adeta bahsetmeksizin, yani tecahül ve tagafül ederken, Trakya'yı muharebesiz düşmandan, ordu ve idaresinden tahliye ettirip, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresine almaktır. Fakat bu maksada vasıl olmak için vuku bulan teşebbüsümüzde artık muhatabımız Yunanlılar bulunmuyor. Yunanlılar ortadan çekilmiştir. Karşımıza İngiltere, Fransa, İtalya çıktı". Sözleri ile açıklamalarına devam etmiştir.

68 G.C.Z., III/23, s. 913-914.

69 G.C.Z., III/23, s. 915-916.

Mustafa Kemal Paşa, ordularımızın Çanakkale ve Derince, Yarımca yakınlarındaki harekâtından bahsederek; konferans müddetince ordularımızı böyle ayakta tutmanın doğru olmadığını ancak bizi tekrar askeri harekâta mecbur etmeyecek şekilde elimizde fiili teminat olması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁰

10 Ekim 1922 günü, TBMM’de İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey’in teklifi ile 5 Ekim günü İcra Vekilleri Heyeti’nin Kabul ettiği “istihlas edilen mahallerde Hıdematı Umumiye-i Devlet için muktazi teşkilat ve masarıfata medar olmak üzere iki milyon liralık avans itasına dair kanun layihasının görüşülmesini teklif ettiği 4 maddelik kanun layihası” ile 10 Ekim tarihli Muvazene-i Maliye Encümeni’nin 10 Maddelik mazbatası görüşülerek kabul edilmiştir.⁷¹

11 Ekim 1922 günü Trakya’yı teslim almak üzere İzmir Mebusu Refet Bey’in memur edilmesi hakkında İcrâ Vekilleri Heyeti Riyâseti’nin tezkeresi görüşülmüş ve kabul edilmiştir.⁷²

Mudanya Konferansı’nda imza edilen mütareke şartları Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından, önce kısaca mütareke öncesi ve mütareke görüşmeleri hakkında bilgi verilerek; İsmet Paşa’nın Başkumandanlığa gönderdiği Mütareke Metni aynen okunmuştur.⁷³

Yusuf Kemal Bey, ayrıca Fransız Temsilcisi Franklen Bulluoin’nun “sulhü temin ettiği için” Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği teşekkür telgrafını okuduğunda Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey’in; “Zavallı İstanbul daha kaç ay inleyecek acaba?” dediğinde; Yusuf Kemal Bey; “Yakında inşallah orayı da B.M.M. Hükümeti’nin idaresi altında görürüz (İnşallah sadaları)” cevabını vermiştir.⁷⁴

Bu görüşmelerin sonunda Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey’in teklifi ile Mudanya Mütarekesi görüşmelerini iyi idare eden Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa’ya bir teşekkür telgrafı yazılmasına karar verilmiştir.⁷⁵

12 Ekim 1922 günü, Meclis’te, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, düşmandan kurtarılan yerlerdeki maliye uygulamalarını yakından görmek ve bazı konularda mahalli memurlara emir ve talimat vermek üzere Heyet-i Vekile’nin gerekli

70 G.C.Z., III/23, s. 918-919.

71 TBMM Z.C., I/23, s. 326-330.

72 Z.C., I/23, s. 342.

73 Z.C., I/23, s. 349-352.

74 Z.C., I/23, s. 353.

75 Z.C., I/23, s. 354.

görmesiyle İzmir'e oradan Bursa'ya gelip, Ankara'ya döneceği seyahati hakkında beyanatı vardır.⁷⁶

Son muharebelerde hüsn-i hizmetleri görülenler hakkında Başkomutanlık tarafından kahraman gazilerimizin taltifleri ve takdirnamelerine dair tezkere ve adı geçenlerin bir kısmı dün okunmuş bugün de geri kalanına devam edilerek isimleri okunmuştur. İsimleri okunanların takdirname ile taltiflerine; isimleri okunacak gazilerimizin çok olduğundan; diğerlerinin daha sonra okunup, taltif edilmesinin tehirine karar verilmiştir.⁷⁷

Yine aynı gün Tokad Mebusu Rifat Bey'in şehid düşen subay ailelerine Meclis'ce "Varaka-i Takdiriye" verilmesi hakkındaki kanun teklifi ve Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbatası görüşülerek; aciliyetle ruznâmeye alınmasına karar verilmiştir.⁷⁸

Gümüşhane Mebusu Mustafa Bey ve arkadaşlarının "Memalik-i Mustahlasaya ithal edilecek ilaç vesaire levazımı sıhhiyenin bir defaya mahsus olmak üzere Gümrük Resmî'nden istisnasına dair" kanun teklifleri ve Layiha Encümeni Mazbatası görüşülerek aynen kabul edilmiştir.⁷⁹

16 Ekim 1922 günlü Meclis toplantısında İzmir'den alınan bilgilere göre Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in acilen arazi-i müstahlasaya geri döndüğünden yerine Maarif Vekili Vehbi Efendi tarafından Vekâleti'ne karar verilmiştir.⁸⁰

Yine aynı gün, memalik-i müstahlasaya giden Müdafaa-i Milliye Vekili ve Erkan-ı Harbiye-Umumiye Vekâleti Vekili Kazım Paşa'nın dönüşüne kadar İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'in Vekâleti meselesi görüşülmüş; hatta uygun olmayacağı endişeleri de dile getirilmişse de bu konunun tartışılacak ve oylamaya havale edilecek bir şey olmadığına karar verilmiştir.⁸¹

16 Ekim günü, İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey ile arkadaşlarının memalik-i mütahlasanın imarını sağlamak için, Heyet-i Fenniye kadrosunun oluşturulması hakkında Nafia ve Maliye Vekâletleri'nin taleplerini içeren takrirlerinin, Heyet-i Vekile Riyâset'ine havalesine karar verilmiştir.⁸²

76 Z.C., I/23, s. 361-362.

77 Z.C., I/23, s. 363.

78 Z.C., I/23, s. 364.

79 Z.C., I/23, s. 370.

80 Z.C., I/23, s. 423

81 Z.C., I/23, s. 424-425

82 Z.C., I/23, s. 425

Şark Cephesi Kumandanı Edirne Mebusu Kazım Karabekir Paşa, Meclis Riyaset'ine sunduğu Takrirdi; 15 Ekim'de Ankara'ya geldiği, Başkumandan Hazretleri ile Bursa'ya gidişlerinin ertelendiğini, yakında Meclis'te bulunacağını bildirmiştir.⁸³

Karahisar-ı Sahib Mebusu Mustafa Hulusi Efendi'nin düşman tarafından işgal edilen yerlerde kalmış olan memurlar hakkındaki tashihin gereği hakkında verdiği takrir Heyet-i Vekile Riyâseti'ne gönderilmiştir.⁸⁴

Muzafferiyet dolayısıyla Borçka Kaymakamlığı ve Belediye Başkanı'ndan; Trakya'nın Anavatana katılmasından dolayı da İstanbul'daki Trakya Cemiyeti, İstanbul'dan Edirne adına Eski Belediye Başkanı Ahmed Bey, Trakya adına çeşitli murahhaslardan ve Bitlis Valisinden tebrik telgraflarının geldiği belirtilmiştir.⁸⁵

Saruhan Mebusu Necati Bey'in, İzmirliilerin, 70 bin liradan fazla para toplayarak, evleri yanarlara dağıtılmak üzere gönderdikleri; İzmir halkının, minnet, şükran ve hürmetlerini bildirdiği bir telgrafi okunmuştur.⁸⁶

Yine aynı gün, son muharebelere hizmetleri görülenlerden defteri gönderilmiş olanların takdirname ile taltif edilmeleri hakkında Başkumandanlık tezkeresi ve tezkerede adı geçen dört yüz kırk altı (446) kişinin isimleri Meclis zabıtlarına da geçmesi için tek tek okunarak ittifakla kabul edilmiştir.⁸⁷

Hiyanet-i Vataniye suçlularının bazılarının aflarına dair kanun tefsirine dair Adliye Encümeni mazbatası verilmiştir.⁸⁸

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından Meclis'e sunulan beyanatta; Yunanistan'ın Mudanya Konferansı sonunda imzalanan Mukavelename'ye katıldığı Fransa, Britanya, İtalya Fevkâlede Komiserleri ve Türkiye ile Yunanistan Hükümeti Mümessilleri arasında 11 Ekim'de imzalanan bu mukavelenameyi TBMM'ye tebliğ etmek ricasıyla Hamid Bey'e tebliğ edildiği; 14 Ekim 1922 tarihinde Garuni Pelle tarafından gönderilen yazı bildirildiği ifade edilmiştir.⁸⁹

83 Z.C., I/23, s. 425

84 Z.C., I/23, s. 425

85 Z.C., I/23, s. 426

86 Z.C., I/23, s. 426.

87 Z.C., I/23, s. 426-432

88 Z.C., I/23, s. 432.

89 Z.C., I/23, s. 433.

SONUÇ

Meclis'te Büyük Taarruz ile ilk görüşmelerin başladığı 28 Ağustos 1922 tarihi ile Mudanya Mütarekesi'nin de Meclis'te kabul edilip onaylanmasına kadar ki süreyi içeren 16 Ekim 1922 tarihleri arasında, Meclis'teki görüşülen konuları şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Büyük Taarruz sonrası sırası ile işgalden kurtarılan yerler ve kazanılan zaferler için Anadolu, İstanbul hatta Trakya'dan gelen (resmi-sivil kamu-kuruluş ve özel kişilerden) tebrik telgrafları ve onlara; teşekkür cevaplarının yazılması, zafer dolayısıyla Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya ordumuzu tebrik amacıyla Türk ve İslam âlemi ile dış temsilcilerimizden gelen tebrik telgrafları.

2- Düşmandan kurtarılan yerler ahalisine yardım için kanun layihaları verilmesi,

3- Yunanlılar elinde esir olan askerlerimize yapılan kötü muameleler ve onların kurtarılması, bizim Yunan esirlerine yaptığımız insanî ve merhametli davranışlar,

4- Cephe gerisine gelen yaralı askerlerimize halkın davranışı,

5- Kurtarılan bölgelerin mebuslarına, meclisçe oralara gitmek üzere izinler verilmiş veya izin süreleri uzatılması,

6- Kurtarılan bölgelerdeki memurlara para yardımı yapılması,

7- Ordunun mevcut personelinin yeniden düzenlenmesi, mesela ihtiyat zabiteleri, yedek subayların muvazzaf sınıfına alınması ve terhislerinden sonra terfileri hakkında kanun layihaları,

8- 28 Şubat 1922 tarihli Avans Kanunu'nun 3. Maddesi uyarınca asker ve sivillerin maaşlarından kesilen % 20'nin 15 Eylül 1922'den itibaren artık kesilmemesi,

9- Kurtarılan bölgelerde alınacak tedbirler hakkında tahrirler

10- İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beylerin ve Kumandanlık Karargâhı'na gitmeleri ve Meclis'in selam ve sevgilerini iletmeleri konusu,

11- İktisat Vekâleti'nin, kurtarılan yerlerdeki halkın zararlarının karşılanması, yardım edilmesi ile İktisat Vekâleti'nin neler yapacağı hakkında bilgi istenmesi,

12- Hıyanet-i Vataniye suçlamalarının bir kısmının affı konusu,

- 13- 1 Ağustos 1922 tarihinden itibaren cephe zammının askere ödenmesi,
- 14- Savaşta olağanüstü yararlılık gösteren subayların, komutanların takdir nâme ile taltif edilmeleri ve bunların isimlerinin tek tek okunması,
- 15- Milli Mücadeleyi temsilen heykel-abide yapılması konusu,
- 16- Trakya'nın hala Yunan işgali altında bulunması, Yunanlıların Trakya'da Türk ahaliye uyguladıkları mezalim ve katliamı devam ediyor olmasından dolayı duyulan endişelerin dile getirilmesi,
- 17- Düşmanın demiryollarına verdiği zararlar ve tamirâtı için neler yapıldığı,
- 18- Kurtarılan bölgelerde geçici mahkemelerin, istiklal mahkemelerinin kurulması,
- 19- Ankara'ya gelecek olan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın karşılanması,
- 20- İstiklal Madalyası konusu,
- 21- Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 26 ağustos gününden itibaren yapılan harekâtın ayrıntıları hakkında Meclis'e bilgisinin verilmesi,
- 22- Mudanya Mütarekesi görüşmeleri için görevlendirilen Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın Başkumandanlığa gönderdiği telgraflar,
- 23- Mudanya Mütarekesi şartları,
- 24- İzmir Mebusu Refet Bey'in Trakya'nın teslim alınması için görevlendirilmesi konuları görüşülmüş ve ilgili kararlar alınmıştır.